

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА
АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**
(СИСТЕМНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ)

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

**КИЇВ
2020**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

(СИСТЕМНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ)

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Навчально-наукове видання
для фахівців-управлінців

КИЇВ
2020

УДК 351.746.1 (477)

З 13

*Рекомендовано до друку Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 12 жовтня 2020 року)*

Рецензенти:

С.О. Кравченко – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

В.В. Голубь – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри суспільного розвитку і суспільно-владних відносин Національної академії державного управління при Президентові України.

Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник [уклад.] /за заг.ред. Д.В.Неліпи, Є.О.Романенка, Г.П.Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020, 380 с.

ISBN 978-617-7700-62-2

Словник-довідник є першим україномовним виданням, яке розкриває зміст найбільш уживаних категорій, понять (термінів), що відображають системні, політичні та економічні аспекти публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки та враховують сучасний стан теоретичних досліджень у вказаній сфері. Видання розраховане передусім на фахівців-управлінців, які досліджують та вирішують проблемні питання щодо забезпечення національної безпеки, проте може бути корисним для здобувачів вищої освіти, науковців, слухачів системи підвищення кваліфікації, а також широкого кола читачів.

УДК 351.746.1 (477)

*За повного або часткового відтворення матеріалів
даної публікації посилання на видання обов'язкове*

ISBN 978-617-7700-62-2

© С.П.Завгородня, М.Г. Орел, Г.П. Ситник та ін., 2020
©Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЕДМОВА

Необхідність забезпечення належного рівня безпеки людини та соціуму в цілому зумовлює сенс буття (існування) держави як суспільно-політичного інституту. Тому в кінцевому підсумку, сенс буття держави визначає місію системи публічного управління та адміністрування в сучасних умовах та пріоритети діяльності її суб'єктів щодо досягнення національних цілей у сфері національної безпеки. Висока динамічність розвитку світових подій й глибокі зрушення, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності світової спільноти є відмінними рисами сьогодення. Змінюється співвідношення сил на світовій арені у різних його вимірах, все більший вплив на національну безпеку здійснюють наслідки глобалізації, що у підсумку ставить на порядок денний принципово нові завдання суб'єктам публічного управління та адміністрування щодо захисту національних інтересів.

Актуальним для України є здійснення низки реформ. Вони мають на меті забезпечити модернізацію держави у контексті впровадження кращого світового досвіду, а їх успіх значною мірою залежить від розвитку теорії та практики публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, яка має дати адекватні відповіді на сучасні виклики та загрози реалізації національних інтересів. Тому важливим є наявність відповідного понятійно-категорійного апарату, без якого єдність розуміння сутності подій, явищ та інших чинників, які характеризують суперечливий розвиток сучасного світу та трансформаційні процеси в Україні у контексті забезпечення національної безпеки, неможливе.

Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки оперує значною кількістю термінів та понять, які вживаються у різних контекстах і значеннях. Частина з них є досить вживаною у чинній нормативно-правовій базі України, в міжнародних документах (конвенціях, угодах тощо), науковій та науково-публіцистичній літературі. Проте, як засвідчує практика, часто суб'єкти вказаного управління не завжди повною мірою усвідомлюють сутність процесів, які відбуваються у цій сфері. Через це їх управлінські рішення ризикують бути неадекватними ситуаціям щодо перебігу цих процесів та зумовити низьку результативність, ефективність та якість управлінських рішень, що, у свою чергу, доповнює палітру загроз національній безпеці.

Таким чином формування, систематизація та вдосконалення понятійно-категорійного апарату, який дозволяє розкрити сутність явищ, процесів та інших чинників, які мають місце у сфері національної безпеки

та дозволяють розробити методологічної основи дослідження і вирішення управлінських проблем у вказаній сфері є актуальним завданням. Тому метою підготовки словника-довідника став огляд термінології, що міститься в законодавчих актах вітчизняних та зарубіжних наукових літературних джерелах і на цій основі формування єдиної понятійно-категорійної бази теорії та практики публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки. Йдеться передусім про основні категорії (поняття), які визначають організаційно-функціональну структуру системи забезпечення національної безпеки та її пріоритети у політичній та економічній сферах.

При узагальненні, систематизації та обґрунтуванні змісту тих чи інших категорій (понять) було враховано накопичений світовий та вітчизняний досвід вирішення управлінських проблем у сфері національної безпеки, як у контексті тенденцій розвитку загальної теорії безпеки, так і результатів досліджень інших галузей наукових знань. Тому переважна частина основних категорій (понять), які увійшли до словника-довідника, представлені як наукові (енциклопедичні) статті. Це дозволяє використовувати його при виконанні комплексних досліджень державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки.

Авторами статей стали провідні вітчизняні вчені, які не тільки відомі своїми фундаментальними дослідженнями, а й мають значний досвід практичної роботи в структурах системи національної безпеки: д.філос.н., професор Абрамов В.І., д.н.держ.упр., професор Балашов А.М., д.н.держ.упр., професор Гурковський В.І., к.військ.н., доцент Єжеєв М.Ф., к.н.держ.упр. Завгородня С.П., д.екон.н., професор Кириленко В.І., к.філос.н., доцент Кучма Д. Я. (на жаль, відійшов у Вічність), д.філос.н., професор Мандрагеля В.А., д.військ.н., професор Мосов С.П., д.політ.н., професор Неліпа Д.В., д.н.держ.упр. Орел М.Г., д.н.держ.упр., професор Романенко Є.О., д.н.держ.упр., професор Ситник Г.П., д.політ.н., професор Смолянчук В.Ф., к.філос.н., доцент Шевченко М.М., к.політ.н., доцент Шипілова Л.М. При цьому автори статей і термінів намагалися розкрити саме їх управлінські аспекти. Крім того, через наявні теоретико-методологічні розбіжності у поглядах дослідників щодо тих чи інших підходів до вирішення проблем національної безпеки та для кращого їх розуміння у деяких випадках даються кілька визначень термінів.

В цілому термінологічна основа дослідження системних, політичних та економічних аспектів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки формувалася в трикутнику, що утворює її категорійне ядро: 1) системні (базові) категорії теорії національної безпеки, які визначені (обґрунтовані) з урахуванням категорій суміжних

наук (економічних, політичних, військових, міжнародного права та інших; 2) категорії економічних та політичних наук; 3) категорії публічного управління та адміністрування.

Статті та поняття у словнику-довіднику розташовані в алфавітному порядку. Для термінів-словосполучень переважно прийнятий порядок слів, що відповідає їхньому природному вживанню. Назва статті наводиться великими літерами, а слова, що складають її назву, у тексті позначаються їхніми початковими буквами (перше слово великою літерою, а інші прописними). Зміст словника-довідника тематично структуровано таким чином, щоб утворити методологічну основу необхідну фахівцям-управлінцям у процесі вирішення ними теоретичних й практичних завдань, пов'язаних із розв'язанням комплексної проблеми забезпечення національної безпеки.

Звичайно, як і будь-який словник, словник-довідник “Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти)” не може бути закінченою працею в сенсі врахування всіх понять, які використовуються при підготовці та реалізації управлінських рішень у сфері національної безпеки. Крім того, теорія публічного управління та адміністрування у цій сфері перебуває у стані динамічного розвитку, намагаючись дати адекватні відповіді на виклики та загрози безпеці суспільства та держави. Це означає, що понятійно-категорійний апарат представлений у словнику-довіднику необхідно постійно оновлювати та доповнювати. Тому його укладачі С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник висловлюють щире подяку авторам статей та членам ГО “Академії національної безпеки” за співпрацю та будуть щиро вдячні за надані зауваження й пропозиції що стосуються подальшого вдосконалення структури та змісту словника-довідника. Вказані зауваження та пропозиції просимо надсилати: Київський національний університет імені Тараса Шевченка філософський факультет, кафедра державного управління, e-mail: 2393123@ukr.net

А

АГЕНСТВА ЄС – децентралізовані органи ЄС, що мають окремий правовий статус та створюються на підставі вторинного законодавства ЄС, тобто вони не належать до інституцій ЄС, організаційно-правовий статус яких закріплено у первинному законодавстві. Їх створюють для виконання конкретних технічних, правових, наукових або адміністративних (управлінських) завдань. Необхідність створення вказаних агентств зумовлена географічною децентралізацією ЄС та потребою у вирішенні комплексу завдань технічного, правового, наукового та адміністративного (управлінського) характеру. Кожне агентство виконує окремі функції, а їх перелік не є вичерпним (можуть іменуватися центрами, бюро, фундаціями), наприклад, як Європейський центр з розвитку професійної освіти (Cedefop), який було створено у 1975 році рішенням Ради ЄС (штаб квартира у м. Салоніки, Греція). Деякі агентства було створено для підтримки держав-членів ЄС та їх громадян.

©Ситник Г.П.

АГРЕГАЦІЯ ІНТЕРЕСІВ – одна із головних функцій суб'єктів політичної системи, яка передбачає систематизацію, ієрархізацію, узгодження вимог та інтересів різних соціальних груп й визначення на цій основі спільних угод та пріоритетів державної політики (політичного курсу держави), у тому числі у сфері безпеки та оборони. У процесі А.і. можуть формуватися також і поляризовані позиції. А.і. передбачає попереднє їх виявлення групами інтересів, громадськими об'єднаннями за допомогою засобів масової комунікації вимог громадян, спрямованих до політичної системи, тобто артикуляцією інтересів. Виникнення поняття А.і. пов'язують з роботами американського політолога Г. Алмонда, на думку якого виконання цієї функції забезпечується за рахунок особистих (патрон/клієнтських) зв'язків та інституціональними механізмами, складовими яких у демократичних країнах є політичні партії, парламенти та інститути громадянського суспільства або військово-бюрократичні групи, що є типовим для авторитарних держав.

©Орел М.Г.

АГРЕСІЇ АКТ – найнебезпечніший вид порушення миру і міжнародних правових норм, міжнародний злочин. Ст. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року № 3314 (XXIX) містить примірний перелік дій, кожна із яких класифікується як А.а, серед яких: а) вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, незалежно від її тривалості, що є результатом вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини; б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї проти території другої держави; в) блокада портів або берегів держави збройними силами другої держави; г) застосування збройних сил однієї держави, які знаходяться на території другої держави згідно угод з приймаючою державою з порушенням умов, які передбачені в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території по закінченню терміну дії угоди; д) дії держави, яка дозволяє щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншій державі, використовувалася цією державою для здійснення А. а. проти третьої держави; е) засилання (направлення) державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які наносять шкоду рівнозначну перерахованій вище або значну частину вказаної шкоди. Згідно ст.4 вказаної Резолюції наведений перелік А.а. не є вичерпним і Рада Безпеки ООН може визначити, що інші акти також є А.а., відповідно до положень Статуту ООН. Визнання дій А.а. держави (коаліцією держав) є підставою для застосування Радою безпеки ООН колективних примусових заходів щодо підтримки чи відновлення міжнародного миру й безпеки на підставі гл.VII Статуту ООН. Юрисдикцію щодо відповідальності за вчинення А.а. здійснює Міжнародний кримінальний суд (МКС), який існує на постійній основі з липня 2002 року та заснований на Римському статуті прийнятому в 1998 році 120 країнами світу. Водночас, низка країн, принципово заперечують проти самої ідеї МКС який, на їх думку, обмежує суверенітет держав і дає невизначено широкі

компетенції суду, серед них США (найзапеклішим противником діяльності МКС), Китай, Індія, Ізраїль та Іран.

©Ситник Г.П.

АГРЕСІЯ (від лат. *aggressio* – напад):

1) **А.** (у людей) – інстинктивна індивідуальна поведінка людей, яку породжує страх, лютя тощо та виражається в нападі або загрозі нападу на особин свого (рідше чужого) виду. У людей **А.** є наслідком їх фізичної або вербальної поведінки, спрямованої на пошкодження (руйнування) чогось, і виявляється в найбільш екстремальній і соціально неприпустимій формі, то переростає у насильство. Існує багато теорій пояснення **А.** у людей, зокрема Т.Гоббс вважав, що всі люди за природою егоїстичні, брутальні і жорстокі, тому вона закладена у підсвідомості як інстинкт, через “тваринну” сторону людської натури. З.Фрейд підтримуючи Т.Гоббса вважав, що в кожній людині існують інстинкт життя та інстинкт смерті. Перший забезпечує енергію для існування і розвитку, а другий працює на самознищення індивіда. При цьому інстинкт смерті часто спрямовується назовні, проти навколишнього світу у формі **А.** Енергія інстинкту смерті постійно акумулюється в людині і якщо вона не реалізується в маленьких дозах, то врешті-решт вибухає в екстремальній формі. Через 20 років була висунута гіпотеза, згідно якої **А.** визначалася як набутий захисний механізм, спричинений зовнішніми факторами, а не внутрішніми. Наприклад, діти в країнах, що перебувають в стані війни, починають набагато раніше проявляти **А.**, ніж їхні ровесники, які живуть у мирний час. Водночас Нобелівський лауреат К.Лоренс вважав, що **А.** — це успадкована спонтанна готовність боротися за існування або захоплювати і захищати власність. Існує також генетична теорія **А.** згідно якої гени можуть впливати на поведінку людини через кодування, вироблення специфічних білків, які функціонують в мозку і нервовій системі і прямо впливають на її поведінку. В будь-якому випадку, **А.** людини часто є одним із захисних механізмів (правда, не досить оптимальних) за допомогою якого вона намагається пристосуватися до навколишніх умов (до впливу ворожого на її погляд

оточення) або якимось нейтралізувати негативні емоції; 2) **А.** (у політиці) є поняття міжнародного права, яке означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким способом, який несумісний зі Статутом ООН. Вказане визначення **А.** наведене у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року № 3314 (XXIX). За способами здійснення така **А.** може бути прямою і непрямую, а згідно ст.5 вказаної Резолюції будь-які міркування політичного, економічного, воєнного чи іншого характеру, не можуть слугувати її виправданням. Держава, що підлягла **А.**, має право на індивідуальну чи колективну самооборону (стаття 51 Статуту ООН). При цьому дії держави, спрямовані проти агресора, навіть якщо вони є наступальними, вважаються виправданими і законними. Відповідно до гл. VII Статуту ООН кваліфікувати дії держави як **А.** уповноважена Рада Безпеки ООН, яка у випадку **А.** може приймати рішення на застосування проти агресора як невоєнних заходів (розрив політичних і економічних відносин, введення економічних санкцій тощо), так і воєнних заходів (застосування збройних сил ООН, а також збройних сил держав-членів ООН) із проведенням відповідних воєнних операцій. Згідно зі статтею 5 Статуту ООН агресивна війна вважається надважким міжнародним злочином. Міжнародне право передбачає політичну та матеріальну відповідальність у формі репарацій і реституцій за **А.** Особи, винні в плануванні, підготовці та здійсненні **А.** несуть кримінальну відповідальність.

©Ситник Г.П.

АГРЕСІЯ НЕПРЯМА — заслання державою озброєних банд, збройних формувань, регулярних військ або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що формально не входять до складу регулярних збройних сил якої-небудь держави чи приховують свою приналежність до них, хоча вони організуються визначеною державою або діють від її імені чи з її доручення й здійснюють акти застосування збройної сили, характеру, що дорівнює агресії актам, вчиненими регулярними збройними силами

держави або ж істотна участь держави у таких діях збройних формувань. **А.н.** є злочин проти міжнародного миру. Держава, яка причетна до неї, несе міжнародну відповідальність за такі дії і не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на те, що подібні угруповання не є її органом. Міжнародний суд ООН у 1986 році підтвердив, що заслання державою на територію іншої держави збройних формувань чи підтримка нею діяльності антиурядових збройних загонів в іншій державі є **А.н.** не завжди, а лише тоді, коли така операція за своїми масштабами та наслідками може бути прирівняна до збройного нападу, який здійснюють регулярні війська. Вирішальну роль у юридичній кваліфікації **А.н.** належить Раді Безпеки ООН, а проблема її кваліфікації набула особливої гостроти в контексті відповідальності держав за співпрацю з терористичними організаціями та, відповідно, можливості застосування збройної сили проти держав за такі дії.

©Ситник Г.П.

АГРЕСІЯ ПРЯМА — агресія, вчинена збройними силами держави. **А.п.** незалежно від війни оголошення є: 1) вторгнення чи напад збройних сил на територію іншої держави або військова окупація, що є наслідком такого вторгнення (нападу); 2) будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави чи її частини; 3) бомбардування з території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; 4) напад збройними силами на збройні сили іншої держави; 5) застосування збройних сил держави, що знаходиться на території іншої держави відповідно до угоди (договору) з державою, яка приймає або будь-яке продовження їх перебування на такій території після закінчення дії угоди; 5) інші дії держави, які кваліфіковані Радою Безпеки ООН як агресія.

©Ситник Г.П.

АГРЕСОП — (від лат. *aggressor* - той, що нападає) — держава, яка вчинила міжнародний злочин проти миру й безпеки людства (здійснила агресії акт) або держава, яка здійснює планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни чи війни на порушення міжнародних договорів,

угод або участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з названих дій. Міжнародно-правові засади відповідальності за розв'язання війни почали формуватися в період між Першою та Другою світовими війнами. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року № 3314 (XXIX) визначає перелік дій, які є підставою для відповідальності держави як **А.**, а Рада Безпеки ООН уповноважена кваліфікувати такі дії держави як акт агресії та визначати заходи щодо її міжнародно-правової відповідальності.

©Ситник Г.П.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

(від лат. *adapto* - пристосування, прилаштування) — процес (система односторонніх заходів) приведення нормативно-правових актів певної держави у відповідність до законодавства іншого суб'єкта або вибраного стандарту (напр., законодавства ЄС, стандартам НАТО, міжнародних угод). **А.з.** є частковим випадком виявом діалогу правових культур. **А.з.** України до законодавства ЄС є процесом приведення її нормативно-правових актів у відповідність з правовою системою ЄС, яка включає його акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Правова система ЄС містить майже 15 тисяч різних видів правових актів і майже 9 тисяч рішень Суду ЄС. Це сукупність спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання в усіх країнах-членах ЄС. Вказана система, у тому числі охоплює принципи та політичні цілі угод, заходи в галузі спільної зовнішньої та безпекової політики, а також у сфері правосуддя та внутрішніх справ. Право ЄС звернене передусім до держав — членів ЄС, які повинні неухильно дотримуватися правових актів ЄС, оскільки в момент вступу до нього віддали йому частину свого суверенітету. Держави, які не є членами ЄС, але висловили своє бажання вступити до нього зобов'язані здійснити **А.з.** до права ЄС, тому з такими країнами відбувається так звана процедура скрінінгу законодавства, коли весь обсяг законодавства країн-кандидатів, який відноситься до компетенції

ЄС, послідовно перевіряється на відповідність законодавству ЄС, на що виділяється відповідна експертна та фінансова підтримка. За п'ять – сім років законодавство країни-кандидата повністю приводиться у відповідність до законодавства ЄС, що робить можливим їх інтеграцію передусім у внутрішній ринок ЄС. В цілому ж **А.з.** досить трудомісткий процес, який ґрунтується на принципах системно-функціонального та порівняльно-правового пізнання державно-правових явищ з метою формування відповідної системи законодавства.

©Ситник Г.П.

АКЦІЯ ГУМАНІТАРНА

— багатозначний термін, а в сфері безпеки - сукупність заходів політичного, військового, економічного та іншого характеру, спрямованих на надання гуманітарної допомоги громадянам певної країни, що постраждали від стихійних лих, військових конфліктів, епіdemій та інших катастрофічних деструктивних подій та явищ, які створюють загрозу життю та здоров'ю населення. Надання вказаної допомоги здійснюється відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих, зокрема на гуманізацію збройних конфліктів і захист їх учасників. Такими, наприклад, є дії миротворчих сил і міжнародних урядових і неурядових організацій, які спрямовані на забезпечення виживання цивільного населення, що постраждало від воєнних дій та передбачають, зокрема: доставку в зону конфлікту продовольства, медикаментів, лікарського персоналу, предметів першої необхідності, розгортання медичних установ, таборів біженців, пунктів харчування, інших установ, що забезпечують виживання постраждалого населення, евакуацію з зони конфлікту певних категорій населення, відновлення базових систем інфраструктури (водопостачання, енергопостачання тощо). У даному випадку **А.г.** фактично є втручанням у внутрішні справи держави гуманітарного характеру з метою утвердження універсальних прав людини (кодифікованих у декларації ООН 1948), а відтак санкціонуються Радою Безпеки ООН, коли держава не спроможна власними силами змінити ситуацію на краще (так, наприклад,

було в Камбоджі, Сомалі, Косово). Для вироблення рекомендацій щодо здійснення **А.г.** (погодження гуманітарного втручання) згідно ст. 2.7 Статуту ООН створюють міжнародну комісію. При цьому, якщо держава здійснює агресію проти своїх громадян, світова спільнота може розглянути варіант збройної (гуманітарної) інтервенції, тобто застосування військової сили проти іноземної держави або будь-яких сил на її території для запобігання гуманітарної катастрофи або геноциду місцевого населення. У даному випадку, під поняття гуманітарної інтервенції не потрапляють такі дії як: миротворчі операції, що проводяться ООН за згодою держави, на території якої вони здійснюються; акції з використанням збройної сили на прохання законного уряду, включаючи **А.г.**, передбачені угодами (правда, інколи виникають ситуації, за яких нелегко встановити, хто є законним урядом або наявність дійсної згоди уряду на проведення гуманітарної інтервенції); військові операції, здійснювані державою з метою порятунку своїх громадян за кордоном від неминучої загрози їх життю або здоров'ю; акції примусового характеру, які не включають використання збройної сили. Варто зазначити, що сьогодні мають місце досить гострі дебати, зокрема: з приводу законності гуманітарної інтервенції як такої, етики використання військової сили у відповідь на порушення прав людини; про те коли це має статися, хто повинен втрутитися, і чи є втручання ефективним. При цьому прихильники гуманітарної інтервенції надають пріоритет недопущенню порушень прав людини, в порівнянні з правами державного суверенітету, а противники - часто розглядають її як недопустимий привід для військового втручання.

©Ситник Г.П.

АНАЛІЗ СИСТЕМНИЙ

— наукова дисципліна, яка є розвитком ідей кібернетики й розробляє загальні принципи дослідження складних об'єктів з урахуванням природи їх системного характеру. **А.с.** може мати два аспекти: генетичний та функціональний, тобто вивчення об'єкту (системи) в розвитку або вивчення його (її) реальної дії (функціонування). Будучи методологією дослідження об'єктів шляхом представлення

їх як систем і аналізу цих систем **А.с.** є ефективним засобом вирішення складних, недостатньо сформульованих (структурованих) проблем, які, як правило, мають місце у сфері забезпечення безпеки людини (індивіда), суспільства та держави. В основі **А.с.** системний підхід та комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів, у тому числі й сучасних методів управління. При **А.с.** будь-який об'єкт (процес) у сфері публічного управління та адміністрування розглядається як система взаємопов'язаних складових елементів (підсистем) та їх визначальних властивостей. Процедура **А.с.** передбачає кілька етапів: постановка завдання (визначення об'єкта дослідження, постановка цілей і завдань, формулювання критеріїв для вивчення об'єкта (процесу) та управління ним); виділення системи, яка підлягає вивченню та її структуризація; створення узагальненої моделі системи, яка досліджується (параметризація, встановлення залежностей між введеними параметрами, схематичний опис системи шляхом виділення її складових (підсистем) і визначення їх ієрархії, остаточний вибір цілей і критеріїв). Основна процедура **А.с.** – побудова узагальненої моделі, що відображає взаємозв'язки елементів системи та дозволяє виділити головне для дослідника, завдяки чому можна сформулювати та вирішити дослідницьке завдання. Застосування **А.с.** особливо ефективно при розв'язанні складних проблем, тобто тих, які вимагають вибору найкращої альтернативи в умовах неповноти інформації, невизначеності, ризику тощо, серед яких, зокрема, підготовка та прийняття управлінських рішень з проблем забезпечення національної безпеки (політичного, воєнного, економічного, соціального, науково-технічного характеру тощо), проектування організаційно-функціональних структур систем публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, виборі альтернатив (варіантів управлінських рішень) шляхом співставлення затрат на їх реалізацію з їх очікуваною ефективністю та результативністю. Водночас, єдиної методики виконання **А.с.** поки що немає, проте у практиці досліджень, як

правило, найчастіше використовують процедури теорії дослідження операцій (дають змогу дати кількісну оцінку об'єктам дослідження); методи аналізу систем в умовах невизначеності, загальної теорії управління та системотехніки, яка включає проектування і синтез складних систем у процесі дослідження їх функціонування. В цілому ж, ефективність вирішення управлінських проблем у сфері безпеки за допомогою **А.с.** визначається структурою цих проблем та сучасними можливостями інформаційних технологій.

©Ситник Г.П.

АНАЛІТИК – фахівець, який вміє з'ясувати сутність процесу (проблеми) та виявити причинно-наслідкові зв'язки між чинниками, які зумовлюють тенденції його змін та зробити правильні висновки. Тому **А.**, займається аналізом (дослідженням) даних та узагальненнями в певній сфері діяльності. Він мусить досконало володіти специфічними методами аналізу, притаманними даній галузі, вміти прогнозувати процеси, розробляти сценарії та стратегії (перспективні програми розвитку у тій чи іншій). Зміст роботи **А.** залежить від специфіки галузі, тому за спеціалізацією розрізняють системних аналітиків, військових аналітиків, фінансових аналітиків тощо. Проте у будь-якому випадку для **А.** принципово важливим є не просто збір та обробка (фільтрування) інформації, а передусім розуміння сутності причинно-наслідкових зв'язків у тих чи інших процесах (ситуаціях), вміння прогнозувати їх розвиток і на цій основі робити адекватні розвитку висновки і пропозиції для прийняття керівництвом управлінських рішень. Завдання, які покладаються на суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, потребують передусім залучення до їх вирішення системних **А.**, які є спеціалістами з вирішення складних організаційно-технічних проблем, що мають міждисциплінарну природу та потребують використання принципів загальної теорії систем та системного аналізу. У даному випадку йдеться про фахівця широкого профілю, який здатний шукати рішення нетривіальних, багатоаспектних завдань, що передбачає з його боку вміння, зокрема щодо:

виявлення (пошуку), накопичення, систематизації, аналізу та перевірки на повноту і на несуперечливість інформації, яка необхідна для вирішення завдання; узгодження вимог щодо параметрів вирішення завдання із зацікавленими особами; організацію, модерування та протоколювання службових нарад та “мозкових штурмів”. Тому системним А. має належати визначальне місце при розробці концепцій, стратегій та довгострокових програм у сфері забезпечення національної безпеки, як це сьогодні спостерігається, наприклад, в США, Великобританії, Ізраїлі, а останнім часом і в Російській Федерації.

© Ситник Г.П., Романенко Є.О.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – методологічний засіб та діяльність представників урядових або неурядових структур, яка має за мету розв’язання будь-якої проблеми й передбачає передусім дослідження причинно-наслідкових зв’язків, які її породжують та можливих шляхів розв’язання. У загальному випадку – аналіз сукупності дій та їх наслідків, які мають місце у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави в інтересах підвищення ефективності управління (зокрема, публічного). А.д. має за мету пізнання суті, причин, тенденцій розвитку подій (явищ, інших чинників), розгляд та оцінку ситуацій, прогноз їх розвитку, напрацювання на основі аналізу та обробки різноманітної інформації висновків, рекомендацій, пропозицій, коментарів тощо. Важливість А.д. зумовлюється зростаючими потребами у прогнозуванні суспільних та міжнародних відносин у контексті інтенсифікації процесів глобалізації, тісним взаємозв’язком її політичних, економічних та культурологічних аспектів, ускладненням ієрархії їх складових, особливо у контексті забезпечення національної та глобальної безпеки. Тому визначальною передумовою забезпечення безпеки життєдіяльності людини (індивіда), суспільства, держави, міжнародної спільноти в цілому зумовлює необхідність включення в системи публічного управління та адміністрування управління функції А.д, яка повинна давати випереджувальну оцінку подій, щоб суб’єкти

вказаного управління могли враховувати аналітичні прогнози стосовно можливої трансформації зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища. Розрізняють пізнавальну (гносеологічну) та перетворювальну функції А.д. Перша уособлює нерозривну єдність емпіричного та теоретичного матеріалу й об’єднує такі складові: спостереження, опис, відчуття, сприйняття, уявлення, судження, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, моделювання, гіпотезу, теорію. Перетворювальна діяльність А.д передбачає, що людина є індивідуум, який активно впливає на оточуючу його дійсність та на її обриси у майбутньому. Основними етапами (стадіями) А.д. є: формулювання проблеми та її структуризація, збір (пошук) в інформаційному потоці фактів (даних), які викликають інтерес та виділення тих із них, які породжують проблемну ситуацію, висунення гіпотез та їх перевірка, формулювання висновків, узагальнення результатів, підготовка пропозицій стосовно розв’язання проблеми (вирішення проблемних питань). Формами А.д. при публічному управлінні та адмініструванні у сфері забезпечення національної безпеки є: моніторинг (передбачає, зокрема, огляди та оцінки загроз національними інтересам); аналіз діяльності суб’єктів забезпечення національної безпеки (зокрема, оцінка ефективності управлінських рішень); дослідження актуальних проблем (інформаційні розробки, оперативні дослідження, аналітичні дослідження тощо) у контексті реалізації національних інтересів. Результатом А.д. є підсумкова інформація, підготовлена для прийняття управлінських рішень щодо розв’язання тієї чи іншої проблеми.

©Ситник Г.П., Романенко Є.О.

АНАЛІТИЧНІ ДОКУМЕНТИ – матеріали, які містять результати аналітико-синтетичної, експертної та іншої обробки одного чи кількох первинних документів з метою пристосування інформації до інформаційних потреб споживача. Довгий час А.д. зараховували до оглядових документів, проте у зв’язку зі зростаючою суспільною потребою в аналітичній інформації, специфікою складання, розмаїттям цих

документів, сьогодні їх розглядають як самостійний вид вторинних документів. Загальноприйнятої класифікації А.д. нині немає, проте з огляду на глибину аналізу змісту першоджерел виділяють, зокрема такі їх види (як опубліковані, так і не опубліковані): огляд стану питання, критичні, аналітичні та прогнозні огляди, аналітичні довідки, довідники, рейтинги, інформаційні звіти про діяльність, тематичні підбірки, дайджести. У будь-якому випадку А.д. завжди містять узагальнену інформацію, отриману в результаті всебічного і критичного аналізу первинних документів, аргументовану оцінку стану і тенденцій розвитку проблеми, що розглядається. Крім того, для А.д. характерною є наявність “аналітичної частини”, яку становлять ідеї, концепції, погляди, висновки, запозичені з первинного документа та власні ідеї, судження, думки аналітика. Особливістю А.д. є й те, що, наприклад, аналітичний огляд, інформаційно-аналітична довідка, інформаційний звіт про діяльність тощо дають змогу уявити інформаційну модель проблеми та всебічно висвітлити проблемну ситуацію. Для створення А.д. використовують методiku інформаційного аналізу і синтезу, тобто зосередження на основних положеннях, фактах, даних з відкиданням надлишкової інформації, що передбачає застосування загальнонаукових методів та інформаційно-прогностичні методики, зокрема, контент-аналізу, івент-аналізу, моделювання. Ці методи широко використовують у процесах науково-пізнавальної діяльності, тому підготовка А.д. досить близька до рівня наукової обробки документів. Цільове призначення та значення А.д. залежить від рішення, яке споживач має прийняти на його основі, а його інформаційні потреби можуть бути різноманітними, зокрема: отримати уявлення про зміст первинних документів з метою відбору цінних джерел для поглибленого вивчення наявної проблеми; визначити позитивні та негативні наслідки у разі не вирішення наявної проблеми; оцінити ситуацію з метою визначення найоптимальніших рішень поставленого завдання; встановити наукову значущість ідей, теорій, концепцій, гіпотез, практичних рішень з метою використання їх у

вирішенні конкретного завдання. З огляду на викладене, зміст та форма А.д., які готують для суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки зумовлюється глибиною проведеного аналізу, рівнем структурованості викладу та характером проблеми, яка розглядається, а також специфікою встановлених відомчих вимог. Розрізняють такі А.д. у вказаній сфері: аналітичний огляд (найбільш повна систематизація та узагальнення, явищ, подій, інших чинників, які мають бути враховані при підготовці та прийнятті управлінських рішень); аналітична записка (структурований виклад якогось конкретного питання з його оцінкою); аналітична доповідь (структурований виклад якоїсь події або явища з прогнозом їх розвитку та конкретними пропозиціями стосовно заходів, які мають бути здійснені); службова записка, до якої додається аналітичний звіт, у якому міститься систематизований виклад узагальнень стосовно явища, події, інших чинників, які здійснюють визначальний вплив на національну безпеку, достатній для прийняття управлінських рішень на стратегічному (загальнодержавному) рівні управління. Як правило, вказаний звіт має містити чітке визначення та структурування проблеми, прогноз розвитку тих чи інших чинників від яких залежить її розв'язання, з урахуванням невизначеності та неповноти інформації і у цьому контексті оцінку ризиків, пов'язаних з прийняттям тих чи інших управлінських рішень (альтернатив), всебічну (комплексну) оцінку даних, які покладаються в основу загальних висновків та визначають суть пропозицій для керівництву.

©Ситник Г.П., Неліпа Д.В.

АНАЛІТИЧНИЙ ПРОГНОЗ (від грец. *prognosis* – передбачення) – якісно-кількісна оцінка тенденції розвитку того чи іншого процесу (об'єкту) за результатами дослідження та аналізу доступної інформації з метою пошуку управлінських рішень, адекватних майбутній ситуації (стану процесу або об'єкту). Тому метою А.п. у сфері національної та глобальної безпеки є пошук адекватних політичних та державно-управлінських рішень на основі якісно-кількісної оцінки тенденцій змін щодо

розвитку безпекового середовища. Якість **А.п.** має визначальне значення для підвищення ефективності стратегічного планування розвитку сектору безпеки і оборони. При цьому важливу роль у розвитку системи прогнозування відіграє запровадження системи показників (індикаторів) стану національної безпеки, що дозволяє максимально об'єктивно визначати рейтинг загроз національній безпеці у різних сферах і відповідним чином розподіляти ресурси і спроможності держави на боротьбу з ними, а також розробка прогнозних сценаріїв розвитку безпекової ситуації. Крім того, **А.п.** має передбачати комплексний підхід до стратегічного прогнозування, який має враховувати не лише можливості держави станом на певний період та перспективи їх розвитку, а також зовнішні впливи на національну безпеку, а й прогнозні сценарії, які мають передбачати, зокрема визначення комплексу дій політичного, економічного, воєнного та іншого характеру з боку суб'єктів публічного управління та адміністрування у кризових ситуаціях. В Україні система розробки **А.п.** у сфері забезпечення національної безпеки перебуває на стадії формування, а у переважній більшості країн Заходу вона в цілому є досить ефективною.

© Ситник Г.П., Романенко Є.О.

АНТИГЛОБАЛІЗМ – загальний термін, що відображає транснаціональний протестний рух людей (їх політичної позиції) проти використання здобутків глобалізації виключно в інтересах ТНК. Прихильники **А.** загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі ТНК та глобальних фінансово-економічних організацій, таких наприклад, як МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі, дії яких, на їх думку, шкодить демократії, правам людини, довкіллю і особливо загрожують суверенітету держав, що розвиваються. **А.** включає багато рухів та об'єднань, до числа яких, зокрема, належить такі радикальні політичні угруповання як “Глобальний рух народів”, “Масове суспільство”, організація “Відродіть вулиці”, тому дії прихильників **А.** часто супроводжується зіткненнями з силами правопорядку та актами вандалізму. Початок ХХІ ст. ознаменувався сплеском активності прихильників **А.**, які часто виступають не

проти глобалізації, як такої, а проти несправедливого світоустрою, коли прірва між якістю життя в розвинених та найбідніших країнах світу стає все більшою. Тому типовими стали акції **А.** протесту проти самітів голів провідних, тобто багатих держав світу. В Україні **А.** перебуває на стадії зародження.

© Ситник Г.П., Балашов А.М.

АНТИМІЛІТАРИЗМ – загальна назва різних ідеологічних течій і політичний рух соціально різнорідних сил, об'єднаних ідеєю боротьби проти використання збройного насильства при розв'язанні внутрішніх і міждержавних протиріч у національному, регіональному та глобальному масштабах, а відтак проти війни, нарощування озброєнь та ідеології воєнного насильства. На відмінну від пацифізму спрямований не проти війни взагалі, а проти використання воєнної сили в несправедливих, експансіоністських цілях. Джерела **А.** знаходяться у філософії Просвітництва, де важливою ідеєю було досягнення вічного миру, за якого Європа перетворювалася на федерацію держав, що не мали власних армій, де забезпечувалася свобода пересування тощо, а на межі ХVІІІ ст. виникли проекти його побудови, один із яких належить І.Канту. Його головна ідея полягала в тому, що вічний мир не є порожньою мрією, а метою, до якої людство стрімко наближається через своє вдосконалення. Напередодні Першої світової війни багато європейських урядів вели активну мілітаристську пропаганду й гонку озброєнь проти якої виступили передусім соціалісти (К. Лібкнехт, Ж. Жорес та ін.). У подальшому принципи та ідеї **А.** розвивалися в документах багатьох політичних партій, антивоєнних, пацифістських, молодіжних організацій та установ, особливо у зв'язку з підготовкою та наслідками двох світових воєн, тому кількісно-якісні характеристики **А.** змінилися і сьогодні він набув рис глобального процесу, спрямованого насамперед на запобігання новій світової війни із застосуванням зброї масового ураження. Сьогодні боротьба народів проти мілітаризму, підготовки і розв'язання третьої світової війни тісно переплітається з боротьбою людства за припинення

випробування і повну заборону всіх видів зброї масового знищення, за роззброєння, проти мілітаризації економіки, укладання агресивних пактів, створення військових баз на чужих територіях тощо. Серед принципів А., зокрема: безпека через роззброєння; розумна достатність оборони держав; повсюдне припинення насильства; боротьба з тероризмом у всіх його виявах; демократизація, демілітаризація та гуманізація міжнародних відносин; єдність політичного, правового й морального виховання людей.

©Ситник Г.П.

АСИМЕТРИЧНІ ВІДНОСИНИ

– форма відносин, характерною особливістю якої є відсутність тотожності між суб'єктами з огляду на наявні у них ресурси, статуси, тактики і стратегії поведінки, зокрема у міжнародних відносинах. При аналізі (вивченні) А.в. принципово важливим є те, щоб впродовж певного періоду відносини між суб'єктами були постійними, організованими та структурованими. Переважну більшість тих чи інших взаємовідносин міжнародних суб'єктів можна характеризувати як А.в., що потребує системного використання поняття асиметрії у політичному аналізі, але особливо при дослідженні проблем національної та глобальної безпеки. Водночас апріорна неможливість досягнення рівності тих чи інших суб'єктів не виключає теоретичну можливість досягнення гармонійних стосунків між ними у тому числі у сфері міжнародних стосунків та безпеки. Наприклад, відсутність реального (рівноправного) партнерства держав, які ґрунтуються на симетричних відносинах, можуть компенсуватися особистою дружбою політичних лідерів, спорідненості культур тощо. Водночас така ілюзія рівноправного та взаємовигідного співробітництва держав може призводити до поступового зростання загроз національній безпеці більш “нерівноправного” актора міжнародних відносин, зокрема його суверенітету. Науковці, зокрема Л.Дериглазова акцентують увагу на тому, що активізація взаємодії різнотипних та асиметричних у всіх вимірах суб'єктів дозволяє стверджувати про наявність деякого спонтанного механізму регулювання (саморегулювання) багатьох

А.в. у міжнародних стосунках. Тому сьогодні дослідження А.в. в сфері національної та глобальної безпеки актуалізували науковий дискурс про співвідношення сили, норм, цінностей в міжнародній системі, а також дискусії про природу парадоксу провідних акторів світової політики, а саме щодо “сили слабого” та “слабкості сильного”. При цьому саме у сфері безпеки знаходить місце відображення сутності цього парадоксу, а саме те що, по-перше, поняття сили є комплексним і не визначається виключно сукупністю силових, економічних та людських ресурсів, а по-друге, що в умовах реальних конфліктів перевага у воєнній силі може бути компенсована шляхом пошуку у більш сильного противника його слабких місць. Тому виділення А.в. як окремого об'єкта досліджень у теорії і практиці публічного управління та адміністрування у сфері безпеки зумовлено їх парадоксальним характером, коли більш слабкий противник здатний нанести серйозну шкоду і навіть нав'язати свою волю більш сильному, а сильний противник не завжди може відстояти свої інтереси та підпорядкувати більш слабого. У даному випадку змістом дослідження А.в. є аналіз стратегії і тактики боротьби слабших проти сильніших з метою пошуку оптимальної стратегії поведінки у асиметричних конфліктах. Характерною особливістю останніх є використання більш слабшим противником: стратегії пошуку “слабких місць” більш сильного; заборонених нормами міжнародного права засобів та способів ведення бойових дій; тактики “непрямих” воєнних дій, а також непередбачуваність кінцевого результату при очевидній неспіврозмірності силових можливостей і статусів протидіючих сторін та нездатність більш сильної сторони відстояти свої позиції (інтереси). Варто акцентувати увагу на тому, що сучасний тероризм, є типовим прикладом подібної тактики асиметричних дій, оскільки він реалізує логіку боротьби “слабших” проти “сильних”, яку раніше використовували у партизанських війнах. Проте, відмінність між партизанською війною і терористичними стратегіями полягає у свідомому використанні парадоксальних переваг стратегічної асиметрії у намаганні підірвати морально-психологічних потенціал

противника без контакту з його військовою машиною. Крім того, тероризм відрізняється своїм наступальним характером, меншою залежністю від місцевого населення і здатністю активно використовувати у своїх цілях інфраструктуру розвинених країн.

© Ситник Г.П., Романенко Є.О.

АСОЦІАЦІЯ ДЕРЖАВ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ (АСЕАН)

(англ. *Association of SouthEast Asian Nations, ASEAN, АСЕАН*) – регіональна політико-економічна організація утворена в 1967р. у Бангкоку (Таїланд), до якої входять 10 країн, розташованих у Південно-Східній Азії (Бруней-Даруссалам, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни). Статус спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. Цілі АСЕАН – організація співробітництва та розвитку в економічній, соціальній, культурній та інших сферах в країнах-учасниках, встановлення в рамках АСЕАН, зони вільної торгівлі (поки що консенсусу з цього питання не досягнуто), сприяння становленню миру й стабільності в регіоні. Співпраця в рамках АСЕАН побудована на принципах невторчання у справи один одного та вирішення проблем, які являють взаємний інтерес, шляхом консенсусу. Найвищим органом АСЕАН є саміт лідерів (глав держав та урядів) країн-учасниць, який відбувається щорічно починаючи з 2000 року. Між сесіями діє Постійний комітет у складі послів інших країн учасниць, який очолює міністр закордонних справ поточної країни-голови. Окрім того періодично проводяться наради керівників та урядів країн-членів та зустрічі на рівні міністерств. Партнерами АСЕАН є також США, Росія, Китай, Австралія, Японія, Монголія, Республіка Корея, КНДР, Канада, Нова Зеландія і Європейський Союз.

©Ситник Г.П., Орел М.Г.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР

(англ. *treaty of Amsterdam*) – договір, що вносить зміни до установчих договорів ЄС та Співтовариств (підписано 02.10.1997 р., набрав чинності 01.05.1999 р.) та спрямований на їх вдосконалення шляхом розширення компетенції Співтовариств за рахунок політики зайнятості, захисту прав людини; у рамках т.зв. III опори Союз

перетворився на простір свободи, безпеки і правосуддя; закріплення можливості призупинення членства в ЄС у разі систематичного і грубого порушення державою-членом ЄС його основних цінностей.

©Орел М.Г.

АТОМНИЙ КЛУБ

– політологічне кліше, яким позначають групу так званих ядерних держав – держав, які володіють ядерною зброєю (здійснюють її розробку, виробництво та випробування). Крім того, на території деяких держав, передусім тих, які є членами НАТО, зокрема Німеччини, Турції, Нідерландів, Канади, а також (вірогідно) Японії та Південної Кореї (союзники США) знаходиться ядерна зброя США. Статус “легітимних” членів **К.а.** на міжнародно-правовому рівні (“старих” ядерних держав) мають США, Великобританія, Франція, Китай и Росія, що витікає з п. 3 ст. IX Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року у якому зазначено, що: “державою, яка володіє ядерною зброєю є держава, яка виробила та підірвала ядерний заряд або інший ядерний пристрій до 1 січня 1967 року” Тому ООН та “старі” ядерні держави, які також є постійними членами Ради Безпеки ООН, вважають появу інших членів **К.а.** незаконним. США перші випробували в історії ядерну зброю потужністю 20 кілотон 16 липня 1945 року, а 6 и 9 серпня цього ж року скинули дві ядерні бомби на японські міста Хіросіма та Нагасакі. Вони ж здійснили перше в історії випробування термоядерної бомби 1 листопада 1952 року. СРСР випробував ядерну зброю потужністю 29 серпня 1949 року, а термоядерної бомби – 12 серпня 1953 року. В СРСР же 31 жовтня 1961 року відбулося випробування найпотужнішого в історії ядерних випробувань термоядерного заряду (50 мегатон), так званої Царь-Бомби. Великобританія випробувала ядерну зброю потужністю 3 жовтня 1952 року, а 15 травня 1957 року здійснила термоядерне випробування. Франція здійснила випробування ядерного заряду потужністю 13 лютого 1960 року, а термоядерного – 24 серпня 1968 року. Китай здійснив випробування ядерного заряду потужністю 16 жовтня 1964 року, а 17 червня 1967 року –

термоядерного. Індія здійснила випробування ядерного заряду 18 травня 1974 року, а офіційно визнали себе володарем ядерної зброї у травні 1998 року (після підземних випробувань п'яти ядерних пристроїв). Пакистан здійснив випробування шести ядерних зарядів 28 та 30 травня 1998 року. КНДР заявила про створення ядерної зброї в середині 2005 року, а в травні 2012 року проголосила себе ядерною державою та внесла відповідні поправки до Конституції. Ізраїль не коментує інформацію про наявність у нього ядерної зброї, проте багато експертів вважають що він володіє ядерними боезарядами з кінця 1960 років (на думку експертів у нього від 80 до 400 зарядів). Колишній директор МАГАТЕ Мухаммед аль-Барадаї, лауреат Нобелівської премії миру, розглядав Ізраїль як державу, яка володіє ядерною зброєю. ПАР також самостійно розробила та володіла шістьма ядерними зарядами, а також засобами їх доставки, проте на початку 1990 років добровільно їх знищила. У 1994 році Казахстан, а до 1996 року Україна та Білорусія на території яких знаходилася частина ядерної зброї колишнього СРСР у повному обсязі передали її Росії згідно підписаного 23 травня 1992 році Ліссабонському протоколу (додатку до Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США, підписаного 31 липня 1991 року у Москві президентами СРСР і США, який відомий як Договір СНО-1). Протокол, який підписали державний секретар США та міністри закордонних справ Росії, Білорусії, Казахстану та України, передбачав, що Казахстан, Україна та Білорусія є правонаступниками СРСР по умовах Договору СНО-1 та містив їх зобов'язання в найкоротші терміни відмовитися від ядерної зброї та приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на правах держав, які не володіють ядерною зброєю. Згідно цього протоколу договір СНО-1 вступав в силу після його ратифікації всіма підписантами Ліссабонського протоколу. Це сталося 5 грудня 1994 року. Варто зазначити, що рішення про вивіз до Росії тактичних ядерних боеприпасів було прийнято ще під час Біловезьких угод підписаних 8 грудня 1991 року шляхом укладення 21 грудня 1991

року окремої Угоди “Про спільні заходи щодо ядерної зброї” (підписана Президентом Росії Б. Єльциним, Президентом України Л.Кравчуком та Головою Верховної Ради Республіки Білорусь С.Шушкевичем), яка набула чинності з моменту підписання. Сьогодні потенційну можливість стати членами **К.а.** мають держави у яких є дослідницькі ядерні реактори та відповідні науково-промислові об'єкти. Так, урядами Ізраїлю, США та Великобританії неодноразово висувалися обвинувачення проти Ірану щодо таємної розробки ним ядерної зброї, які той категорично відкидав. У 2020 році після убивства К.Сулеймані, внаслідок авіаудару США по міжнародному аеропорту Багдаду, Іран заявив про можливість виходу із угод, які обмежують створення ядерної зброї. Різними можливостями для виробництва ядерної зброї володіють Австралія, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Німеччина, Іспанія, Італія, Нідерланди, Японія.

© Ситник Г.П.

АТЛАНТИЗМ – таласократична геополітична концепція, що ґрунтується на ідеї встановлення контролю над морями і океанами як необхідної передумови забезпечення національних інтересів. **А.** сформувався на зламі XIX-XX ст. у Великобританії та США. Його основоположниками були А.Мехен, Х.Маккіндер, Н.Спайкмен. На думку теоретиків **А.**, загальна могутність держави визначається насамперед її здатністю забезпечити домінування на морі. А.Мехен вважав, що США взагалі мають “морську долю”, яка на першому етапі полягає у стратегічній інтеграції всієї Західної півкулі під егідою США, а потім – у встановленні світового панування США як провідної морської держави. Політична суверенність європейських держав, згідно з положеннями **А.**, має поступово скорочуватись. Влада має перейти до особливої інстанції, що об'єднає представників усіх атлантичних просторів та підпорядкується США. Н.Спайкмен концептуально обґрунтував процес створення НАТО, встановлення планетарної гегемонії США та обмеження суверенітету європейських держав у світі, що склався після Другої світової війни. Ідеї **А.** стали основою

геостратегії США і НАТО під час політико-ідеологічного протистояння Сходу (СРСР) та Заходу (США) у 50-80-х роках ХХ ст. Після перемоги блоку західних держав у “холодній війні” концептуальні основи А. зазнали певної модернізації. Зокрема, представник сучасного А. С.Хантінгтон (США) доводив, що перемогу Заходу не можна вважати остаточною. Цивілізаційна ідентичність країн ставатиме все більш важливою, а картина світу формуватиметься насамперед внаслідок взаємодії 7-8 основних цивілізацій, відмінних між собою насамперед на релігійній основі. Як наслідок, ідеологічне протистояння змінює конфлікт цивілізацій. Імовірними противниками Заходу можуть стати Китай та ісламський світ. Тому необхідно стримувати антиатлантистські настрої, не допустити об’єднання опозиційних Заходу геополітичних центрів у єдиний союз. Для цього Заходу необхідно: забезпечити подальшу трансатлантичну єдність Західної Європи і США; інтегрувати в західну цивілізацію суспільства Східної Європи і Латинської Америки, культура яких близька до західної; обмежувати воєнну експансію конфуціанської (китайської) та ісламської цивілізацій; використовувати труднощі й конфлікти, що виникають у відносинах між країнами даних цивілізацій; підтримувати соціальні групи незахідного світу, які орієнтуються на західні цінності; посилити міжнародні інститути, що відображають і легітимізують західні цінності та інтереси, забезпечити залучення незахідних держав до цих інститутів.

© Смолянук В.Ф.

АТРИБУТИ ГЕОЕКОНОМІЧНІ

– характерні ознаки, що формують гео економічну парадигму. А.г. формують не тільки нову світову “картину”, але і примушують до реагування на неї, до вироблення механізмів, прийомів оперування на світовій арені. В основі А.г. лежить прагнення національних економік до вrostання в світову гео економічну систему (вбудовування в інтернаціоналізовані відтворювальні ядра-системи) з метою прориву до повноправної участі у формуванні та розподілі світового доходу через використання високих гео економічних і гео фінансових технологій, і шляхом

оперування на гео економічному атласі світу. До основних А.г. відносять: (1) гео економічний простір; (2) пульсуючі економічні кордони; (3) гео фінанси; (4) еволюція товарних форм і суб’єктів світогосподарського спілкування; (5) “Ринок середовища”; (6) стратегічний ефект; блукаючі інтернаціоналізовані відтворювальні ядра (цикли); (7) “Країни-системи”, перекинуті “ззовні” і “всередину”; (8) світовий дохід (створюється за рахунок специфічності геополітичного розміщення та неоднорідності соціального часу, й як правило, створюється в т. з. “світових містах”, що розміщені на перетині багатомірного комунікаційного простору й відповідно створюють високу енергетику руху не лише торгового, промислового та фінансового капіталу, а й обороту інформації, знань, ідей тощо); (9) гео економічний атлас світу; (10) геологістика; (11) об’ємні інтерпретації гео економічних ситуацій; (12) високі гео економічні технології; (13) гео економічні війни (реалізується для нанесення шкоди невійськовими методами з використанням високих гео економічних технологій); (14) кредитний удар, гео економічний бумеранг, гео економічна контрибуція; (15) гео економічний трибунал, етно економіческая транснаціоналізація, гео економічна пам’ять, “поверховість” товарного обігу.

© Завгородня С.П.

Б

БАЛАНС ЕКОЛОГІЧНИЙ

– умова рівноваги екосистеми, що характеризує збереження всіх параметрів її стану (геологічних, геохімічних, гідрогеологічних, біологічних і т. д.) у межах, які нормативно задані та допускаються. Поняття гранично допустимої норми потребує обґрунтування: можливого екологічного стрибка (інтенсивності місцевих втрат даного виду); можливості розвитку незворотних зсувів екологічної рівноваги; характеру екологічної протидії (реакції екосистеми) на антропогенний об’єкт; залишкової екологічної ємності та резервів саморегенерації. Кількісною мірою можливості збереження балансу є ризик

екологічний, який визначається у локальному, регіональному і глобальному масштабах в залежності від ступеня небезпеки порушення рівноваги. **Б.е.** пов'язаний з забезпеченням стійкості навколишнього середовища на основі зведення балансу синтезу і розкладання органічної речовини біотою з високим ступенем точності. У разі порушення балансу в результаті зовнішнього збурення, біота розмикає баланс з метою придушення збурення і відновлення стійкості. Однак біота може виконувати цей принцип та забезпечувати **Б.е.** тільки до певного порогу збурення. При перевищенні цього порога біота втрачає стійкість та сама стає дестабілізатором навколишнього середовища. Є всі підстави вважати, що поріг збурення в глобальному масштабі сьогодні перевищено. Людина у своїй діяльності вийшла за межі господарської ємності біосфери.

©Кучма Д.Я.

БАЛАНСУ СИЛ КОНЦЕПЦІЯ –

характеризує стан відносин між державами, за якого жодна з них не може створити в короткий час або використовувати наявний потенціал (можливості) для створення реальної загрози для незалежності будь-якої іншої держави. Поняття “баланс сил”, який було вперше вжито для позначення силових стосунків у системі міждержавних політичних відносин по закінченні Наполеонівських війн, сьогодні широко вживається й в інших значеннях, зокрема при оцінці розподілу будь-яких сил (політичних, економічних, військових тощо) між державами. Методами політики балансу сил є ведення гонки озброєнь, здобуття нових територій або залучення їх під свій політичний та економічний контроль, створення нових союзів (коаліцій) тощо. Розрізняють багатополярний баланс сил, коли три і більше країн (або воєнно-політичні союзи) “балансиють” своїми силами (передусім воєнними та економічними можливостями) між собою та біполярний – коли мова йде про дві країни (або союзи) з відносно рівними силами.

©Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА –

комплексна характеристика внутрішніх та зовнішніх умов (стану) буття (існування) об'єктів живої

природи (індивіда, соціальної групи, державних інститутів, тощо), яка відображає його здатність зберігати свою цілісність, стійкість (стабільність), потенціал щодо ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі – можливість надійного захисту від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій. Філософський аспект небезпеки зумовлює її розгляд як форми визначення суб'єктом заперечення природної визначеності його буття (існування). Тому свідомість людини дає їй змогу не тільки відображати та оцінювати вказаний заперечливий вплив того чи іншого фактора (об'єкта, явища, процесу тощо) щодо її існування, а й свідомо визначати своє ставлення до цього заперечення. Визначення ж людиною свого ставлення до небезпеки, водночас зумовлює й оцінку нею **Б.** свого існування.

Проблема з'ясування сутності **Б.** (людини, соціальних груп, держави тощо) на кожному етапі еволюційного розвитку земної цивілізації вимагала від людини пошуку різних методів досягнення захищеності її буття. Вони були зумовлені конкретною культурно-історичною ситуацією, способом життя людей, їх світобаченням тощо, а зародження знань про **Б.** можна прослідкувати в міфології, релігії, філософії, загалом в історії розвитку науки. Міф став першим способом розуміння **Б.**, оскільки він концентрував первинні уявлення про передумови забезпечення **Б.** буття (існування) людей, а відтак одночасно був і своєрідним механізмом її забезпечення. У міфі людина мала справу з живими істотами від яких залежало її існування, а вивчення передумов забезпечення **Б.** людини відбувалось у формі “пізнання” цих істот. Поява релігійної форми світогляду зробила також свій внесок до розуміння сутності феномену соціального явища, яке позначають поняттям (концептом) **Б.** Сутність **Б.** у релігіях усвідомлюється як абсолютне благо, яке, наприклад, у буддизмі називається нірваною, а в ісламі та християнстві персоніфікується в понятті всемогутнього Бога – носія і джерела **Б.** Водночас Бог здатен карати, тому страх божий оберігає людину від неправильних вчинків, а релігійна віра відіграє основну роль у створенні безпечного для життя

людини світу. Ці уявлення про **Б.** слугували важливим чинником організації стабільного функціонування та розвитку суспільства. Проте тільки у філософії раціонально осмислюється (розкривається) сутність феномену **Б.** та проблеми її забезпечення від окремої людини до світової спільноти включно.

Рефлексивне оформлення людиною свого існування чи існування іншого об'єкта реального світу в контексті її ставлення до небезпеки знаходить відображення в понятті **Б.** Тому філософи часто розглядають **Б.** як феномен, бо, якщо небезпека опосередковується із запереченням самого існування суб'єкта, то **Б.** його існування опосередковується і визначається суб'єктом за ставленням до небезпеки. Якщо, на думку людини, явище (процес, подія тощо) не загрожує її існуванню, ситуація розглядається як безпечна. Але небезпечною визначається ситуація, за якої існуванню людини (на її думку) загрожує небезпека (потенційно чи реально). Тому в цьому контексті **Б.** завжди є оцінкою суб'єктом ситуації, в межах якої його існуванню чи існуванню іншого суб'єкта не загрожує небезпека. Для визначення ж наявності **Б.** важливою є оцінка заперечливого щодо нормальних умов життєдіяльності суб'єкта характеру небезпеки, тобто заперечення природної визначеності його буття (існування). Інакше кажучи, **Б.** може заперечуватися небезпекою й визначається не за ставленням до зовнішньої дії (процесу, явища тощо), а за можливими негативними (небезпечними) наслідками вказаної дії. Тому одна і та ж сама ситуація може оцінюватися суб'єктом як небезпечна, коли є чинники, які ідентифікуються (оцінюються) як заперечливі дії щодо самого існування суб'єкта, або як безпечна, коли вказані чинники відсутні.

Таким чином феномен **Б.** існує лише в живій природі, оскільки **Б.** може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує. У рефлексивному визначенні **Б.** об'єкта опосередковується запереченням небезпеки, тобто має місце заперечення заперечення, оскільки небезпека є запереченням природної визначеності буття (існування) того чи іншого об'єкта. Водночас щодо **Б.** об'єкта можливі такі ситуації:

відсутність небезпеки для об'єкта, що є наслідком його захищеності від суб'єкта небезпеки (небезпечної дії, явища, процесу тощо); відсутність небезпеки, коли вона дійсно відсутня як така, але об'єкт при цьому не захищений; наявність небезпеки, тобто вона існує, але об'єкт не захищений. Заходи, необхідні щодо забезпечення захищеності об'єкта, як правило, потребують використання значних ресурсів (матеріальних, фінансових та ін.). Тому за відсутності небезпеки для об'єкта використання вказаних ресурсів є недоцільним. Але не варто допускати й ситуації, коли ймовірність небезпеки є, а заходи щодо захисту об'єкта не вживаються, наприклад, коли ймовірність небезпеки війни незначна, а заходи щодо збройного захисту країни не вживаються.

Отже, з практичної точки зору реальна **Б.** об'єкта (індивіда, соціальної групи, державних інститутів, тощо) не тотожна відсутності небезпеки для нього. Але, оскільки **Б.** є формою рефлексії визначення умов існування об'єкта через опосередкування небезпекою, вона не існує й без феномена небезпеки. Коли об'єкт не сприймає те чи інше соціальне явище (дію, процес, явище тощо) як небезпеку своєму існуванню, не може бути мови про **Б.** вказаного об'єкта. Наприклад, якщо життєдіяльності об'єкта (індивіду, суспільної групи, державі тощо) не загрожує небезпека, він не може ідентифікувати (визначити) свій стан як безпечний, доки не опосередкує його з тією чи іншою небезпекою. Допоки такого опосередкування з боку об'єкта немає, доти він перебуватиме у стані невідомості щодо реальної небезпеки природній визначеності його буття (існування), а відтак, не зможе адекватно оцінити й ступінь (міру) своєї **Б.**

Таким чином небезпека і безпека – дві взаємозв'язані сторони, що перебувають у динамічній взаємодії й характеризують умови (ситуації) життєдіяльності об'єктів природи. Як не існує **Б.** без небезпеки, так не може існувати і небезпека без **Б.** При цьому у своїй єдності вони тотожні, тобто **Б.** об'єкта може розглядатися як заперечення його небезпеки, а небезпека - як заперечення його **Б.** Іншими словами, для людини (соціальної групи, суспільства тощо) небезпека має не

безпосередній характер, а набуває опосередкованого **Б.** визначення. Виходячи з цього, **Б.** об'єкта можна розуміти як опосередковане відсутністю небезпеки заперечення природної визначеності його буття (існування).

Крім того, важливо вирізняти предметність та суб'єктність **Б.** за її змістом та спрямованістю. Оскільки **Б.** ґрунтується на визнанні відсутності не небезпеки взагалі, а певної небезпеки, вона за своїм змістом та спрямованістю завжди конкретна та предметна. Зокрема, як тільки людина має уявлення про ту чи іншу небезпеку, у неї з'являється можливість отримати й адекватне уявлення про свою **Б.** Але навіть наповнюючись об'єктивним змістом, **Б.** того чи іншого об'єкта для людської спільноти завжди є суб'єктивним визначенням. Особливо це проявляється, коли "змішуються" різні уявлення про небезпеку існуванню того чи іншого об'єкта. Характерним є, наприклад, уявлення про державну безпеку. Широта визначень, пов'язаних з безпекою держави, породжує недостатню змістову визначеність державної безпеки, яка може істотно відрізнятися у трактуванні політиків, експертів, управлінців чи науковців. Під державною безпекою можуть розуміти: кінцевий результат виконаних заходів політичного, економічного та воєнного характеру, спрямованих на забезпечення суверенітету; реалізовані можливості щодо збереження політичного режиму; суспільно-політичну стабільність тощо. Тому завжди існує небезпека неадекватної оцінки реальної **Б.** об'єкта, що є, зрештою, наслідком суб'єктивного характеру оцінювання тих чи інших соціальних явищ (подій, процесів тощо), які розглядаються як небезпеки існуванню об'єкта. Небезпека полягає у тому, що суб'єкт оцінювання вказаних явищ починає діяти виходячи з власних уявлень про небезпеку, а не з об'єктивної реальності, тобто реальної небезпеки. Тому завжди існує проблема визначення співвідношення (межі) між наявною і суб'єктивно визначеною як небезпекою для об'єкта, так і його **Б.**

Таким чином, об'єктивною основою існування феномену **Б.**, як характеристики внутрішніх та зовнішніх умов існування об'єктів живої природи, є природа речей, що

визначає визначеність їх буття (існування). Внаслідок цього безпечними впливами на об'єкт можуть вважатися ті, що не призводять до істотної зміни його природного функціонування та розвитку, зміни структури об'єкту тощо. При дослідженні проблем забезпечення **Б.** індивіда, соціальної групи, державних інститутів тощо необхідно також розрізняти її онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти.

Онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що **Б.** існує в загальній структурі буття (існування) об'єктів реального світу. Вона перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їх життєдіяльності, тобто такі, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття (існування) вказаних об'єктів. Така об'єктивна реальність дає змогу забезпечити самозбереження всього живого й охоплює явища, процеси, закономірності, тощо що мають місце у світі живої природи. При цьому деяка дія (явище, процес тощо), яка визначається людиною як безпечна, по своїй природі насправді може бути небезпекою для її буття (існування). Тому в об'єктивному сенсі забезпечення **Б.** людини може мати небезпечний характер. Це означає, що в контексті вивчення умов виживання (прогресивного розвитку) держави, суспільства та окремого індивіда необхідно розрізняти **Б.** в природній визначеності від **Б.** в суб'єктивній визначеності. Люди об'єднуються у групи, встановлюють один з одним нормативно регульовані відносини, значною мірою керуючись прагненням до **Б.** Тому в суспільстві функція забезпечення **Б.** незмінно залишається однією з найважливіших. Забезпечення **Б.** для живого організму – це його дії щодо самозбереження, що зумовлені інстинктом самозбереження, його реакція на заперечення природної визначеності його буття (існування). Оскільки людина є свідомою істотою, то для неї феномен **Б.** має подвійну природу, зумовлену єдністю загальності природи самозбереження і особливостями форми її прояву в людській життєдіяльності. Відтак є необхідність відокремлення **Б.** в природній визначеності від **Б.** людини як свідомої істоти. З огляду на онтологічний аспект **Б.**, можна стверджувати що, **Б.** суспільства – це такі умови (стан), за яких, передусім, забезпечуються свобода

вибору шляху подальшого існування, самовдосконалення й розвитку суспільства, або ж для їх захисту є адекватні засоби. Що ж до **Б.** індивіду (особистої **Б.**), то це також певний стан індивіду, зумовлений його самопочуттям та його впевненістю (інтуїтивною чи такою, що базується на достовірних знаннях) у тому, що небезпеки, передусім його життю, майну, правам та свободам, відсутні, або ж для захисту від цих небезпек у нього є відповідні засоби (ресурси, можливості тощо).

Гносеологічний аспект **Б.** пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання, оскільки в процесі історичного розвитку людина пізнає **Б.** через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню оточуючого світу (природи). З часом накопичені людиною знання трансформуються у практичний досвід і достовірні знання. Варто акцентувати увагу на тому, що пізнання **Б.** пов'язане зі значними труднощами, оскільки завжди об'єктивно існує значна множина вимірювань **Б.** (по суті – суб'єктивних оцінок) в тій чи іншій сфері життєдіяльності (політичній, економічній та інших). Водночас, людина та суспільство в цілому завжди прагнуть пізнати бажані (оптимальні) умови повної відсутності небезпек, тобто абсолютну **Б.** Проте, це практично неможливо, бо в результаті людської діяльності і об'єктивних змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі функціонування та розвитку будь-яких соціальних систем, процес розвитку небезпек зумовлений багатьма факторами та є нескінченним.

Необхідність вивчення аксіологічного аспекту **Б.** зумовлена тим, що вона посідає визначальне місце в низці загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса та інших, тобто має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей. Незважаючи на те, що в різні епохи її зміст і значення розумілися по-різному, в кінцевому підсумку **Б.** є передумовою створення оптимальних умов для підтримки гармонійного стану буття і стійкого розвитку кожної людини, соціальної групи, державних інститутів та інституцій. Тому знання про **Б.**, можливі засоби та способи її забезпечення дають людині свободу вибору в тих чи інших ситуаціях, дозволяють реалізувати її творчий

потенціал та розкрити її ціннісну значущість.

Таким чином, **Б.** є однією з найважливіших потреб людини нарівні з її потребами в їжі, одязі, помешканні тощо, а її забезпечення - головна передумова існування людини та її прогресивного розвитку. При цьому одна й та ж сама ситуація може оцінюватися людиною як небезпечна, коли такою вона визнається нею відносно фактора (явища, суб'єкта тощо), що заперечує природню визначеність буття (існування) людини. І, навпаки, ситуація може оцінюватися людиною як безпечна, якщо той чи інший фактор не заперечує природної визначеності її буття (існування), як у фізичному, так і духовному її вимірі. При цьому онтологічні, гносеологічні та аксіологічні аспекти **Б.** (від індивіда до світової спільноти включно) мають розглядатися в їх органічній єдності та взаємозумовленості. Це суттєво ускладнює дослідження тих чи інших проблем **Б.** у різних сферах життєдіяльності людини (індивіду), суспільства та держави і, відповідно, пошук адекватних управлінських рішень щодо її забезпечення суб'єктами публічного управління та адміністрування.

©Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬО-ПОЛІТИЧНА – певний рівень політичної безпеки та її суб'єктів у внутрішньополітичній сфері щодо забезпечення захисту та стабільності політичної системи суспільства від внутрішніх загроз (внутрішньополітична та міжконфесійна нестабільність, відсутність громадської злагоди, внутрішньополітичні кризи тощо) та реалізацію національних внутрішньополітичних інтересів.

Ризиковий потенціал внутрішньополітичної безпеки посилюється через те, що, стратегія реформування в Україні значним чином дискредитована й відповідно, для подолання явищ фрустрації, соціального й політичного відчуження необхідною є тісна співпраця системи органів державної влади й управління та правлячої еліти, з одного боку, та інстанцій різних рівнів і “лідерів думок” громадянського суспільства, з іншого. Зважаючи на те, що будь-яка політична система взаємодіє з іншими соціальними системами, є відкритою

динамічною системою, то у процесі цієї взаємодії відбуваються зміни як міжсистемних зв'язків так й внутрішньосистемних. Тому під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників відбуваються зміни станів відносної стабільності/нестабільності (показник динамічного стану складної системи з певним внутрішнім порядком, що забезпечує її подальше існування, розвиток та здатність до самоорганізації в умовах впливу несприятливих внутрішніх та зовнішніх чинників), що можуть призводити до розвитку, удосконалення чи руйнації системи. З огляду на це можливо стверджувати лише про певну міру (ступінь) політичної стабільності, впорядкованості соціальної системи, що забезпечує існування та безпечний розвиток даної системи, **Б.в.** передбачає підтримку відповідного рівня (ступеню) стабільності/нестабільності. Досягнення цієї мети неможливе без попередження і нейтралізації небезпек, що перешкоджають реалізації національних внутрішньополітичних інтересів.

Основними напрями внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки у Стратегії Національної безпеки (2020) визначені: державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєвоважливі національні інтереси, що також мають бути захищені від невоєнних загроз з боку Російської Федерації та інших держав (зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти). Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є: активна та ефективна протидія розвідувально-підривної діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривної пропаганді; запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад; отримання повної і достовірної упереджувальної інформації про ситуацію в Україні та світі, протидія зовнішнім загрозам національній

безпеці України, сприяння реалізації національних інтересів України.

Суб'єкти забезпечення **Б.в.**: органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни. Держава маючи право на монополію політичної влади та право на застосування примусу в межах державного суверенітету через об'єднання суб'єктів здійснює забезпечення **Б.в.** Система забезпечення **Б.в.** включає сукупність взаємопов'язаних державних та недержавних суб'єктів, які здійснюють діяльність щодо захисту та реалізації національних внутрішньополітичних інтересів. Однією з важливих функцій даної системи є державне управління забезпеченням **Б.в.**

Принципами забезпечення **Б.в.**, зокрема є: пріоритетність національних політичних інтересів; спрямованість на захист прав та свобод людини; законність; своєчасність та адекватність реагування на загрози внутрішньополітичній безпеці; пріоритет мирних, ненасильницьких заходів урегулювання внутрішньодержавних конфліктів; узгодження політичних інтересів особи, суспільства та держави; забезпечення ефективності функціонування системи забезпечення внутрішньополітичної безпеки тощо.

© Орел М.Г.

БЕЗПЕКА ВОЄННА – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від подій, явищ, процесів та інших чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації вказаних інтересів й за якої імовірність війни зводиться до мінімуму. **Б.в.** є складовою національної безпеки, а її прийнятний рівень може бути гарантованим за умов, коли відсутні спонукальні мотиви до застосування військової сили або коли нема необхідності у відновленні балансу сил. Важливим чинником забезпечення **Б.в.** є також своєчасне здійснення комплексу заходів (дипломатичного, воєнного, економічного та інформаційного характеру), спрямованих на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію воєнних небезпек. **Б.в.** має зовнішній і внутрішній виміри.

Зовнішній характеризує здатність системи забезпечення національної безпеки (передусім її складової - збройних сил) стримувати військову силу ззовні (агресію) чи протидіяти їй. Вказана здатність може бути значно підсилена за умови участі у міжнародних системах колективної безпеки та у військово-політичних союзах. Тому сьогодні найбільш ефективним шляхом забезпечення **Б.в.** вважається формування загальної колективної системи забезпечення міжнародної безпеки на принципах суверенної рівності, взаємовигідного співробітництва та взаємоповаги до життєво важливих інтересів суб'єктів міжнародних відносин.

Внутрішній вимір **Б.в.** характеризує практичну діяльність системи забезпечення національної безпеки щодо планування та здійснення комплексу заходів, спрямованих на підтримку готовності громадян країни, суспільства і держави до попередження та відбиття можливої агресії, передусім суб'єктів державного управління національною безпекою, складових сектору безпеки та здійснення мобілізаційної підготовки економіки і населення країни.

Б.в. є змінною величиною, бо за своєю суттю це інтегральна оцінка наявного, бажаного чи прогнозованого рівня (ступеню) захищеності життєво важливих національних інтересів та умов їх реалізації від загроз воєнного характеру, зокрема, стану економічної системи, політичних інститутів в країні, спроможності сил і засобів сектору безпеки протистояти загрозам вказаними інтересам тощо. Конкретне значення **Б.в.** завжди знаходиться на інтервалі від абсолютної безпеки (ідеальний стан), коли події, явища, процеси, які породжують воєнні небезпеки реалізації національних інтересів повністю відсутні, до абсолютної небезпеки, коли сукупний вплив вказаних небезпек вносить до порядку денного питання про можливість існування суверенної держави, як суб'єкта міжнародних відносин. Тому **Б.в.** не можна розглядати як стан, коли немає воєнної небезпеки, а бажаний рівень **Б.в.** (гарантований, критично допустимий, недопустимий тощо) необхідно розглядати як мету, спосіб або визначальну умову успішного розвитку суспільства та держави.

Конкретний рівень **Б.в.** формується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів, під прямим та опосередкованим впливом багатьох факторів. Ці фактори можуть мати економічне, політичне, воєнне, природне, техногенне чи інше походження. Діалектична єдність всіх складових **Б.в.** обумовлена нерозривністю процесу функціонування та розвитку системи міжнародних відносин та суспільства і держави.

Б.в. України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих (затверджених) в установленому порядку загальнодержавних та галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм у воєнно-політичній сфері, а вибір конкретних засобів і шляхів її забезпечення обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам. Правову основу забезпечення **Б.в.** становлять Конституція, закони України, Стратегія національної безпеки, воєнна Доктрина України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

В цілому **Б.в.** – це тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне, яке відповідає їх природі, функціонування. З іншого боку – це певна захищеність вказаного функціонування від загроз воєнного характеру.

© Ситник Г.П

БЕЗПЕКА ГЛОБАЛЬНА – 1) вид безпеки для всього людства, передусім певний рівень його захисту від небезпек, що породжують глобальні проблеми безпеки; 2) комплекс міжнародних угод (домовленостей) та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою тактику та стратегію національного розвитку не породжуючи при цьому небезпек для інших держав (націй). Концептуальні засади **Б.г.** зумовлені усвідомленням безперспективності уявлень доглобалізаційної епохи про роль і місце

збройних сил в міжнародних відносинах, у тому числі використання ядерної зброї, а також розумінні такого порядку денного міждержавних стосунків, за якого будь який акт агресії проти будь-якої держави вважається агресією проти світового співтовариства. Тому визначальною передумовою **Б.г.** є добровільна відмова держав від конфронтації з іншими державами, а відтак основними принципами забезпечення **Б.г.**, зокрема є відмова від використання військової сили як засобу врегулювання міжнародних суперечок, а використання її виключно з метою самооборони, а також відмова від стратегії досягнення військових переваг над іншими державами та визнання, на перший погляд парадоксального факту, що скорочення збройних сил та озброєнь є основою вказаної безпеки. Принципово важливими для забезпечення **Б.г.** є також відсутність протиріч у держав щодо розуміння актів агресії, усвідомлення необхідності їхньої солідарності при реагуванні на небезпеки **Б.г.**, у тому числі щодо здійснення (у разі необхідності) санкцій проти агресора. Прихильники забезпечення **Б.г.** вважають, що у разі дотримання міжнародною спільнотою вказаних принципів агресор неминуче зіштовхнеться з коаліцією держав, що мають переважаючу силу. Крім того, вони переконані, що у такому випадку створюються інституційні засади, які сприяють: збереженню миру шляхом надання інформації, корисної для скорочення занепокоєності стосовно експансіоністських намірів інших держав; появі міжнародних організацій і форумів метою яких є обмін ідеями та зміцнення спільних цінностей; регламентуванню дилеми безпеки, а саме: з одного боку, держави потребують меншого наступального потенціалу в зв'язку з тим, що всі інші держави солідаризуються з нею для відсічі потенційному агресору, а з іншого, транспарентність, що надається організаціями колективної безпеки, як інститутам забезпечення **Б.г.**, допомагає скорочувати непевність стосовно потенціалу окремих держав, тим самим відпадає необхідність у попереджувальних заходах з превентивного нарощування сили. Водночас при забезпеченні **Б.г.** виникає принципова

проблема, яка полягає в тому, що всі її учасники мають розглядати агресію як головну загрозу, порівняно з якою всі інші загрози та цінності відходять на другий план, проте, на практиці держави, як правило, переслідують власні егоїстичні інтереси і не поспішають підпорядковувати їх колективним інтересам. Наслідком цього є те, що як свідчить історичний досвід, при виникненні реальної загрози **Б.г.** держави замість об'єднання зусиль для боротьби з агресором часто підтримують ту чи іншу сторону конфлікту. Внаслідок цього країни дуже рідко доходять згоди щодо визначення "справжнього агресора", а це є обов'язковою умовою при здійсненні колективних санкцій. Це є однією із головних причин того, що до цього часу ООН не спромоглася розробити однозначне визначення акту агресії, наприклад, відкритими залишаються питання: чи є таким актом накопичення озброєння та збройних сил на кордоні з іншою державою або чи є ним упереджувальний (превентивний) удар по збройних силах іншої держави, дії якої оцінюються як реальна загроза для іншої держави. Водночас очевидно, що у забезпеченні **Б.г.** надзвичайно важливу роль відіграють міжнародні режими, зокрема щодо нерозповсюдження ядерної зброї, біологічної та хімічної зброї та контролю над ракетними технологіями, а також інші аспекти її забезпечення, наприклад, міжнародне право захищає права людини. Дотримання ж вказаних режимів та міжнародного права передбачає можливість втручання у традиційну компетенцію держав здійснювати суверенну політику, проте особливістю **Б.г.** є те, що концептуально вона об'єднує зусилля країн не в сенсі протистояння іншим країнам, а в сенсі підвищення безпеки кожної окремо взятої країни, тобто це безпека за умов відсутності протистояння. На жаль, світове співтовариство, незважаючи на значну кількість громадських і політичних акцій та ініціатив під гаслами безпеки, поки що не створило належних інституційних засад **Б.г.**, які б унеможливили процеси, які спроможні спровокувати загрозливе протистояння країн у політичній, економічній, військовій та інших сферах, тому принципово важливим є

налагодження ефективного співробітництва на міжнародній арені у сфері безпеки.

©Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ДЕМОГРАФІЧНА – 1) стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України; 2) стан демографічних процесів, достатній для відтворення населення без істотної дії зовнішнього чинника і забезпечення людськими ресурсами геополітичних інтересів держави; а також як функціонування і розвиток популяції в її статевікових та етнічних параметрах, співвідношення її з національними інтересами держави, що полягають у забезпеченні її цілісності, незалежності, суверенітету і збереженні існуючого геополітичного статусу; 3) стан захищеності основних життєвоважливих демовідновлювальних процесів від реальних та потенційних загроз. В 2002 році депутатами Верховної Ради був представлений проект закону “Про демографічну безпеку”, у якому пропонувалося законодавчо закріпити поняття **Б.д.** як стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів, проте законопроект був відхилений. Тобто, існують різні підходи до визначення **Б.д.** Перший підхід визначає, що **Б.д.** – це стан захищеності демографічних інтересів суспільства, держави або захищеність відтворювальних процесів чисельності населення від подій, явищ, інших чинників, які підтверджують небезпеки вказаному процесу. Згідно з другим підходом, **Б.д.** – це стан демографічних процесів, який забезпечує відтворення населення. Метою забезпечення **Б.д.** є створення умов, достатніх для попередження і нейтралізації демографічних загроз. Демографічні загрози – це такі тенденції, внаслідок виникнення і нарощування яких, створюються негативні кількісні та якісні зміни демографічних

показників суспільства, що впливають на розвиток держави.

Б.д. науковцями характеризується такими індикаторами: 1) середня очікувана тривалість життя при народженні (найважливіший індикатор демографічної безпеки, підсумковий показник якості життя й соціально-економічних можливостей в країні. З 1990 р. в Україні зросла тривалість життя та суттєво зменшилась дитяча смертність, але розвинуті країни тим часом досягли суттєвих успіхів у цьому напрямі. Наразі Україна посідає 149 місце зі 198 країн світу і 42 місце з 44 країн Європи за очікуваною тривалістю життя); 2) умовний коефіцієнт депопуляції (відношення числа померлих до числа народжених. Сучасна ситуація в Україні сприяє зменшенню чисельності населення за рахунок як природних, так і зовнішніх причин (бойові дії на Донбасі, еміграція тощо). Наслідком є ускладнення демографічної ситуації через відтік (еміграцію) працездатного населення за межі країни у пошуках вище оплачуваної роботи і кращої долі.); 3) загальний коефіцієнт смертності населення (в Україні постійно зменшується, що є позитивним моментом, але все ж таки суттєво відстає від рівня економічно розвинених країн); 4) смертність немовлят (віддзеркалює загальну якість життя населення, інтегруючи результати екологічних, економічних, освітніх, політичних, медичних та інших здобутків чи проблем країни. Незважаючи на позитивні тенденції в Україні, порівняно з європейськими країнами рівень дитячої смертності ще високий – майже вісім смертей на тисячу народжених живими в Україні, проти 3,76 у ЄС); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (за сумарним коефіцієнтом народжуваності Україна з 2000 р. мала найвище досягнення у 2012 р. – 1,531 дітей на одну жінку репродуктивного віку, а у 2017 р. – 1,374, але серед 22 країн ЄС поряд із Іспанією, Португалією, Польщею, Італією та Грецією займає останні місця. Лідерами за сумарним коефіцієнтом народжуваності 1,7–2,0 є Франція, Швеція, Велика Британія, Ірландія, Бельгія, Норвегія та ін.); 6) Нетто-показник відтворення населення на одну жінку характеризує ступінь заміщення покоління матерів поколінням дочок. Якщо

він менший за одиницю – кожне наступне покоління матерів менше від попереднього. В Україні цей індикатор за 2000–2018 рр. ніколи не був вищим 0,73, а в останні роки досяг критичного значення: 0,656 у 2017 та 0,617 у 2018 році.

Відповідно до “Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” визначення стану демографічної безпеки, як складової економічної безпеки здійснюється за такими індикаторами: 1) чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року; 2) очікувана тривалість життя при народженні; 3) коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими; 4) коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення; 5) частка населення похилого віку в загальній чисельності населення; 6) демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне; 7) загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб).

Проблему забезпечення **Б.д.** досліджують із внутрішньої та зовнішньої сторін. Перша, внутрішня, сторона безпеки пов’язана з такими ознаками, як виживання, виродження, вимирання, самозбереження, самодостатнє відтворення, демографічний розвиток, демографічна криза, депопуляція тощо. Сутність зовнішньої **Б.д.** визначається у формуванні таких сукупностей людських (міграційних, мобілізаційних, трудових) ресурсів, які повинні відповідати всьому колу геополітичних інтересів держави: заселеності території, охорони її кордонів, підтримці оборонного потенціалу, забезпеченню економіки власними трудовими ресурсами тощо. У чинній Стратегії національної безпеки України “Безпека людини – безпека України” визначено, що дедалі загрозливішою стає демографічна ситуація. Скорочення народжуваності, високий рівень смертності, зокрема дитячої, проблеми репродуктивного здоров’я населення, системні проблеми у сфері охорони здоров’я, еміграція, насамперед фахівців і молоді, підбивають національну стійкість, людський, економічний і воєнний потенціал, загрожують майбутньому України.

© *Завгородня С.П.*

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ —

захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності держави від зовнішніх та внутрішніх потенційних і реальних небезпек. **Б.д.** має два взаємопов’язані види вказаної безпеки: внутрішній та зовнішній. Рівень (стан) внутрішньої **Б.д.** залежить від якості інституційних засад щодо її забезпечення та ефективності заходів щодо захисту державних інтересів у політичній, економічній гуманітарній та інших сферах її життєдіяльності, які визначаються пріоритетами внутрішньої політики держави, а також від своєчасного виявлення та мінімізації небезпек суспільно-політичній дестабілізації. Рівень (стан) зовнішньої **Б.д.**, окрім якості інституційних засад щодо її забезпечення, залежить від зусиль інститутів держави щодо своєчасного виявлення та мінімізації небезпек її суверенітету у політичній, економічній та гуманітарній сферах, територіальної недоторканності та обороноздатності держави, а також ефективності співробітництва з іншими країнами та міжнародними безпековими інститутами щодо забезпечення регіональної та глобальної безпеки.

Аналіз соціокультурних феноменів, які визначаються концептами безпека, небезпека, національна безпека в контексті відображення ними мети та характеристики буття соціальних систем дозволяє виділити три взаємозумовлені складові у внутрішній та зовнішній **Б.д.**, а саме безпеки: території, макросоціальної спільноти (нації), яка на ній проживає та державних інститутів. Діалектична єдність вказаних складових зумовлена нерозривністю їх буття. При цьому характерною особливістю сучасності щодо забезпечення **Б.д.** є те, що забезпечення безпеки території передбачає не тільки традиційний захист територіальної цілісності, а й інші заходи, зокрема щодо охорони довкілля, тобто раціонального використання природних ресурсів, збереження природних комплексів, забезпечення екологічної безпеки, в цілому обмеження негативного впливу людської діяльності на довкілля, яке є матеріальною основою буття людини. Забезпечення ж безпеки макросоціальної спільноти передбачає створення передумов

для її всебічного, прогресивного розвитку та самореалізації кожної людини (індивіду) та соціальної групи, а забезпечення безпеки державних інститутів є створення передумов передусім для захисту конституційного ладу держави, її політичного та економічного суверенітету.

Вказані складові **Б.д.** та пов'язаної з нею безпеки державності залежать від багатьох факторів, зокрема політичного режиму, стану економіки, оперативної спроможності національних сил оборони, необхідних для гарантованої відсічі збройній агресії, суспільно-політичної стабільності. Водночас визначальним фактором є спроможність державних інститутів щодо виявлення, попередження та зниження можливого негативного впливу від небезпек руйнації культурного коду макросоціальної спільноти (нації), яка проживає на території держави. Про це переконливо свідчить історичний досвід, наприклад, єврейської та китайської націй, коли втрата державності не стала фатальною для її відродження з часом, оскільки цим націям вдалося зберегти свій культурний код. Тому пріоритетність реагування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства на небезпеки руйнації культурного коду макросоціальної спільноти (нації), не може викликати сумніву. В кінцевому підсумку вітальний (життєвий) потенціал державності, а відтак і **Б.д.** залежить від об'єктивно-суб'єктивної природи взаємозв'язку природно-біологічних та соціальних умов її розвитку як системи, зокрема, стійкості соціального порядку. Тому в основу вирішення проблеми забезпечення **Б.д.** має покладатися підхід, концептуальною основою якого має бути розуміння **Б.д.** як соціокультурного феномену, який характеризує стан буття держави та як категорії, яка відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку матеріальних, природних і духовних явищ, пов'язаних з буттям (існуванням) держави.

У Законі України "Про національну безпеку України" під державною безпекою розуміється "захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та

інших життєво-важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру", тобто український законодавець акцентує увагу на загрозах невоєнного характеру. З огляду на викладене вище таке трактування **Б.д.** є досить некоректним. По-перше, традиційно визначальними джерелами загроз державному суверенітету та територіальній цілісності держави є зовнішні джерела, у тому числі воєнного характеру. По-друге, все більш очевиднішими стають загрози конституційному ладу та державному суверенітету, які актуалізуються (генеруються) зовнішніми акторами міжнародних відносин, зокрема шляхом застосування технологій так званих "кольорових революцій" з метою трансформації національної системи та пріоритетів державного управління у руслі інтересів вказаних акторів.

©Ситник Г.П., Орел М.Г.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА –

складова національної безпеки, забезпечення якої передбачає діяльність людини, яка не наносить значних збитків навколишньому природному середовищу, компенсує погіршення екологічної ситуації природоохоронними заходами та сприяє захисту людини, суспільства, природи, зберігає екосистеми, враховує необхідність підтримки екологічного балансу в біосфері. Уявлення про **Б.е.** знаходяться у стані становлення і стосуються дуже складної сфери взаємодії людини і суспільства з природою, опис якої потребує системних, міжпредметних досліджень, які почали розвиватися лише у 70-ті рр. ХХ ст. Їх поява була викликана глобальними негативними наслідками для природи та людини розвитку науково-технічного прогресу, усвідомленням соціально-екологічної відповідальності суспільства за майбутнє усього живого на планеті та необхідності забезпечення **Б.е.** в умовах наростання глобальної екологічної кризи. Загальновизнаного визначення **Б.е.** не існує, воно набуває різного змісту відповідно до тих підходів, які використовують дослідники.

Розуміння та трактування сутності **Б.е.** залежить від форм та способів виділення,

опису екологічних об'єктів, визначення в них місця і ролі людини, діяльність якої розглядається та кваліфікується як екологічно безпечна, або небезпечна. Уявлення про екологічні об'єкти формуються екологією – міждисциплінарною галуззю знань про багаторівневі системи в природі і суспільстві та їх взаємодію. Особливу увагу ця наука приділяє опису сукупності та характеру зв'язків у системі, структуру якої складають організми та їх навколишнє середовище. Системоутворюючим елементом у структурі визначається той організм, який розглядається як центральний. В залежності від нього формується уявлення про навколишнє середовище. Така структура знань про екосистему дозволяє сформулювати дві важливі альтернативи їх опису, коли центральним об'єктом можливо розглядати або живу природу, біосферу в цілому (біоцентрична точка зору), або людину (антропоцентрична точка зору).

Уявлення про середовище існування будь-якого об'єкту, в тому числі і людини, можуть формуватися двома полярними способами: в рамках або натуралістичного, або діяльнісного підходів. У натуралістичному підході центральний об'єкт та середовище його існування розглядаються як об'єктивна даність, яка підлягає вивченню та пізнанню. При цьому характеристики середовища, які досліджуються об'єктивними науковими методами, можуть певною мірою не залежати від центрального об'єкта, а лише розглядатися у зв'язку з його існуванням. Відповідно до цих уявлень сформулювалося домінуюче в науці та масовій свідомості людей бачення **Б.е.** в соціоприродній системі. В ньому безпечними або небезпечними, з точки зору центрального об'єкту, трактуються саме його зовнішні умови. Тому небезпека розглядається як така, що спрямована із зовні на об'єкт. Таким чином, джерело небезпеки та центральний об'єкт представляються розділеними та протиставленими, а вся увага в описі системи зосереджена на об'єкті, який вимагає захисту. В залежності від такого розуміння екологічної ситуації та точки зору на неї розрізняються два варіанти трактування змісту **Б.е.**

З біоцентричної позиції **Б.е.** вважається

стан біосфери (її окремі складові та процеси, які в ній відбуваються), який визнається певним “еталоном”, представленим як стале, стабільне, існування біосфери (екосистеми, геосистеми та людини в них), що “захищена”, в якій “забезпечено екологічний баланс”. Іншими словами **Б.е.** ототожнюється з деяким конкретним станом біосфери або її складових. Порушення такого стану, втрати, які наносяться людині та природі, або можливість виникнення таких подій кваліфікуються як екологічна небезпека. Але віднесення **Б.е.** до об'єктивної характеристики біосфери знімає питання пояснення причин появи негативних змін в неї та приховує активну роль людини в цих процесах. У рамках антропоцентричного бачення екологічного об'єкта в натуралістичному підході природа розглядаються як середовище існування людини і суспільства. В різних наукових предметах такої позиції притримуються вітчизняні та зарубіжні вчені: В.І. Андрейцев, Г.О. Білявський, В.А. Боков, В.В. Гетьман, Д.В. Зеркалов, Н.Ф. Реймерс, А.Б. Качинський, А.В. Лушик, Н.Н.Моїсєєв, В.М. Навроцький, Ю.М. Саталкін., В.Я. Шевчук, тощо. Під **Б.е.** в даному випадку розуміється захист (захищеність), або центрального об'єкту (людина, суспільство, держава та ін.), або середовища його існування (біосфера, природа, соціальні умови існування людини тощо) від загроз природного та антропогенного (діяльність людини) характеру. Уявлення про захист від природних катаклізмів є історично зрозумілою та відпрацьованою формою діяльності людини. Але захист від загроз які містяться в самій діяльності (її наслідках, які руйнують природу) є важким завданням, тому що в рамках даного підходу, неможливо адекватно представити екологічну ситуацію, бо відсутня чітка границя між об'єктом захисту та середовищем його існування.

У діяльнісному підході людина (суспільство) та природа не протиставляються, а представлені як складна системна цілісність. Центральним об'єктом у підході вважається людина, яка розглядається як духовна особистість, соціальний індивід та біологічний організм (при цьому активним началом виступає мисляча особистість).

Способом забезпечення потреб людини є діяльність, системи якої розгортаються та конкурують на природному матеріалі, перетворюючи його на предмети потреб. Саме в системах діяльності пов'язується творче, мисляче начало людини, кооперативний характер труда та природні ресурси. Введення в уявлення екологічної ситуації діяльнісного елемента дає можливість розрізнити власне середовище існування, яке є різним для кожної істоти, та матеріал який використовується в діяльності.

Поширення сучасної технічної могутності людини на планеті, підсиленої відповідними формами організації праці, створило об'єктом впливу усю природу, що поставило питання перегляду уявлень про середовище існування людини. Воно в сучасних умовах може розглядатися як складна взаємодія трьох прошарків: духовного або інтелектуального, який існує в комунікації; соціального, з відповідними сферами виробництва та побуту; матеріально-речового, який включає в себе як першу, так і "другу" (рукотворну) природу. При такому баченні в екологічній ситуації зафіксованими є і соціальні, і природні складові, а природа вже не може розглядатися середовищем людини, бо природній світ майже увесь антропологізований. Конфлікт між суспільством та природою вже давно перетворився в соціальний конфлікт різних систем діяльності, розгорнутих на матеріалі природи, тому описати екологічну ситуацію переважно на базі природничих наук вже неможливо. Для цього необхідно задіяти комплекс наук, які вивчають діяльність, як специфічну форму та спосіб існування людини та суспільства, а також сформувані та поширити діяльнісну картину світу в світобаченні людини, яка повинна замінити природничо-наукову, натуралістичну. В неї повинно бути відображено дійсне місце, яке займає людина у світі, коли вона вже не пристосовується до Природи, а навпаки, "захоплює" природу асимілює її діяльними структурами, що створює цілісну діяльно-природну полісистему. На підставі цього повинні бути змінені і уявлення про **Б.е.**, в яких безпеку / небезпеку необхідно вже розглядати всередині структур діяльності, як характеристику відносин та зв'язків між цими

структурами. Тоді джерело небезпеки і об'єкт, на який небезпека спрямована виявляються в одній системі. Загроза, таким чином, починає розглядатися не як зовнішня щодо відношення до системи, а внутрішня і з'являється вона як результат неузгоджених дій в системах діяльності. Саме ці системи можуть бути або безпечними, або небезпечними, їх неузгоджена взаємодія породжує наслідки, які несуть в собі загрози, першопричиною яких є дефіцит знань, засобів і методів роботи в управлінні. Тому забезпечення **Б.е.** безпеки повинне пов'язуватися, перш за все, з розробкою нових підходів, знань та методологічним забезпеченням управління діяльно-природними системами.

Методологічні аспекти забезпечення екологічної безпеки розглядаються в дослідженнях П. Щедровицького, М. Раца, С. Кортунова, М. Ойзермана, Б. Слепцова, В. Никитина, Г. Копилова, Є. Епішина.

Людина сама формує середовище свого існування, свій дім – спочатку в думці, а потім в матеріальних формах завдяки перетворенню доступного природного матеріалу. Тому наше середовище є таким, якими є ми самі. Воно підлягає не стільки збереженню, скільки формуванню, адаптації, модифікації – стосовно цілей людини, які постійно змінюються в залежності від засобів та форм організації мислення і діяльності. При цьому активним началом в такому середовищі є інтелектуальна його складова: думка як першоджерело збурень та змін середовища життя людини. В соціальному плані відносини суспільства та природи трансформуються в відносини між людьми.

При такому баченні соціально-екологічної ситуації забезпечення **Б.е.** визначається, перш за все, духовним та соціальними прошарками середовища людини, які, в свою чергу, пов'язані з проектуванням та конструюванням соціо-природних об'єктів. Необхідною умовою забезпечення **Б.е.** стає необхідність врахування в управлінських рішеннях: різних людських інтересів та позицій, які ці інтереси представляють з приводу можливостей використання одного і того ж матеріалу природи або території; можливих наслідків реалізації проектів. З точки зору діяльнісного

підходу, під екологічною безпекою необхідно розуміти характеристику відносин та зв'язків між діяльними структурами, які розгорнути на одному природному матеріалі, та забезпечують врахування усіх можливих наслідків реалізації проектів та програм перетворення в системі, своєчасну корекцію дій при появі, або можливості появи негативних явищ за рахунок розробки необхідних знань, методологічного забезпечення процесу організації та управління діяльнісно-природними системами.

© Кучма Д.Я.

БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНА – це стан національної економіки або її захищеність, за яких зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються економічні інтереси особи, суспільства, держави. Акцент на тому, що **Б.е.** розуміється як: 1) певна захищеність національної економіки, 2) інтегральна характеристика (на той чи інший час) результатів функціонування основних елементів вказаної системи у контексті оцінки її спроможності щодо задоволення економічних потреб розвитку суспільства та держави; 3) змінна якісно-кількісна характеристика економічної системи.

Загалом існують різні позиції науковців, щодо визначення поняття **Б.е.** що структуровані у такі підходи:

1. **Б.е.** – це певний стан чи рівень розвитку економіки. Прибічниками цього підходу є Л.Абалкін (трактує **Б.е.**, як стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні задачі і при якому держава має можливість виробляти і проводити в життя незалежну економічну політику); В.Кириленко (стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби та економічні інтереси особи, суспільства, держави; характеристика основних існуючих параметрів життєзабезпечення особи, суспільства, держави); В.Шлемко, М.Бінько (стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи,

сім'ї, суспільства та держави); Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання); Енциклопедія “Экономическая безопасность” (состояние экономики, обеспечивающее достаточный уровень социального, политического и оборонного существования и прогрессивного развития страны, неуязвимость и независимость ее экономической интересов по отношению к возможным внешним и внутренним угрозам и воздействиям).

2. **Б.е.** – це здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання (Я.Жаліло);

3. **Б.е.** – це процес, спрямований на запобігання загроз та реалізацію економічних інтересів. Прибічником цього підходу є В.Мунтіян, який трактує **Б.е.** як сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності; протистояти зовнішнім економічним загрозам; якнайповніше реалізовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці.

4. **Б.е.** – це сукупність умов або потенціалів забезпечення цільових параметрів безпеки. Прибічниками цього підходу є: А.Сухоруков (сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою

підтримання її конкурентоспроможності; протистояти зовнішнім економічним загрозам; якнайповніше реалізувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці); Н.Нижник (сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення); Г.Ситник (міра, рівень захищеності національних інтересів в економічній сфері, що передбачає такий стан правових норм і відповідних інститутів безпеки, які б гарантували позитивні темпи економічного розвитку, економічний суверенітет, здатний зберігати та відновлювати виробництво, забезпечувати стійке функціонування кредитно-фінансової системи тощо).

5. **Б.е.** – це певний стан держави. Прибічниками цього підходу є: Г.Пастернак-Таранушенко (стан держави, в якому є забезпеченою стабільність її існування і забезпечені найліпші умови для життя її мешканцям, функціонування та розвитку самої держави); В.Сенгачов (такое состояние экономики и институтов власти, при котором обеспечивается гарантированная защита национальных интересов, социально направленное развитие страны в целом, достаточный оборонный потенциал даже при наиболее неблагоприятных условиях развития внутренних и внешних процессов).

6. **Б.е.** – спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства за будь-яких умов та варіантів розвитку подій (Б.Губський).

Б.е. має складну внутрішню структуру через її міждисциплінарний і багатокомплексний характер, яка містить три найважливіші елементи: економічна незалежність, стійкість і стабільність національної економіки, здатність до саморозвитку та прогресу. Об'єктами **Б.е.** є національне багатство країни, процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання товарів і послуг, економічна система держави, інтелектуальні та матеріальні цінності, природні ресурси. Основним суб'єктом **Б.е.** є держава, яка здійснює свої

функції через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, окрім того громадяни та їх об'єднання. В Конституції України чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення **Б.е.** є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

До основних принципів забезпечення **Б.е.** відносять: верховенство закону при забезпеченні економічної безпеки; додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави; взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки; своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів; пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру; інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Б.е. розглядається як інтегрована величина окремих її складових, то в кожній з них можлива дія факторів, що породжують загрози національним інтересам в економічній сфері й одночасно можливості щодо їх реалізації. У науковій літературі немає єдиного погляду щодо вичерпного переліку складових **Б.е.**, але за найбільш поширеного підходу виділяють такі складові: фінансова безпека, інноваційно-технологічна, інвестиційно-інноваційну, енергетична, продовольча, соціальна, трудоворесурсна, зовнішньоекономічна, зовнішньоторговельну, воєнно-економічну безпеку. Чинним законодавством України визначено такі складові **Б.е.**: макроекономічна безпека, інвестиційна, фінансова, зовнішньоекономічна, соціальна, демографічна, науково-технологічна, енергетична, продовольча, виробнича безпека.

© Завгородня С.П.

БЕЗПЕКА ЕНЕРГЕТИЧНА – 1) спроможність країни технічно надійним та безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом задовольнити потреби суспільства в енергоресурсах, забезпечити стале

функціонування національної економіки в нормальних і кризових умовах та незалежність країни у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів; 2) стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів.

Об'єкти **Б.е.** – людина, суспільство, економіка, держава. Суб'єкти **Б.е.** – органи державної влади, які проводять енергетичну політику; керівництво паливно-енергетичного комплексу; керівництво підприємств-постачальників та підприємств-споживачів паливно-енергетичних ресурсів; громадяни. До сфери державного регулювання **Б.е.** фахівці відносять: 1) наявність енергозабезпечення (ресурсно-технічний вимір енергозабезпечення потреб суспільства, що у найпростішій формі зводиться до підтримання працездатності систем (обладнання) задоволення енергетичних потреб споживачів); 2) доступність енергозабезпечення (взаємозв'язок ресурсно-технічного виміру та економіки, що відображає прибутковість діяльності енергетичного сектору (всіх суб'єктів, залучених до процесу енергозабезпечення суспільства), а також відбиття цієї діяльності у вартості “енергопостачання” споживачів, суспільства, держави; 3) прийнятність моделі енергозабезпечення (поєднуючи прийняті моделі організації функціонування енергетики (ресурсно-технічний вимір та економічну привабливість) із політичними аспектами реалізації державної політики (моделі регулювання енергетики, вплив на суміжні сфери життєдіяльності); 4) захищеність національних інтересів (залежно від країни, особливостей її енергетичного сектору та цілей зовнішньої політики цей аспект відображається у політичних рішеннях стратегічного рівня через виокремлення пріоритетних напрямів діяльності забезпечення національних інтересів у сфері енергетики.

© *Завгородня С.П.*

БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА – певний рівень захищеності особи, етнічних утворень від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів (що мають різну природу, як зовнішню, так і внутрішню), забезпечення таких умов, у процесі яких узгоджуються і реалізуються інтереси, забезпечуються права й свободи громадян незалежно від етнічної приналежності, які б гарантували існування та розвиток кожної особи, етнічних утворень у державі, нації, незалежно від етнічного походження і рівня розвитку суспільства й держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот. **Б.е.** викликане необхідністю забезпечення прав і свобод людини, родини та етнічної спільноти, зміцнення національної єдності та злагоди поліетнічного суспільства, етнополітичної стабільності як показника динамічного стану та розвитку етнополітичної системи суспільства, територіальної цілісності й суверенітету, запобігання загостренню етнополітичних конфліктів.

Об'єктами **Б.е.** є: індивід (людина, громадянин), права і свободи якої захищаються у встановленому Законом порядку незалежно від її етнічної приналежності; етнічні групи; що складаються з представників різних етнічних спільнот. Конструктивна, ненасильницька взаємодія між різними етнічними групами є важливою умовою забезпечення етнополітичної складової стабільності політичної системи суспільства; держава, її конституційний лад, територіальна цілісність та суверенітет. Варто зауважити, що коли поняття національні інтереси та безпека розуміються переважно як інтереси й безпека домінуючої етносу, а інтереси інших етнічних спільнот розглядаються як другорядні або ігноруються, може виникнути ситуація, що сприяє формуванню конфронтаційних інтересів різних етнічних груп, та стати джерелом загострення міжетнічних протиріч та навіть, спричинити збройні конфлікти, які нерідко призводять до розпаду держав, втрати ними суверенітету й територіальної цілісності. Суб'єктами забезпечення **Б.е.** є окремі громадяни, їх об'єднання, державні структури, що здійснюють цілеспрямовану діяльність з забезпечення етнополітичної

стабільності.

Гармонізація відносин між різними етнічними спільнотами передбачає здійснення виваженої державної етнополітики щодо забезпечення **Б.е.** Головними умовами та цілями **Б.е.** є ненасильницьке розв'язання існуючих міжетнічних протиріч, своєчасне прогнозування, попередження та мирне врегулювання етнополітичних конфліктів, недопущення збройної ескалації.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНА – стан зовнішньополітичної сфери держави, за якої забезпечуються зовнішньополітична діяльність держави спрямована передусім на забезпечення незалежності і державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності України, її поступальний розвиток, своєчасне виявлення і нейтралізація деструктивних факторів впливу (загроз, викликів, небезпек), детермінованих міжнародним життям; напрямок діяльності держави, націлений на здійснення спрямованого впливу на об'єкти її зовнішньополітичних інтересів з метою забезпечення національної безпеки. На відміну від систем регіональної, колективної, міжнародної безпеки, структурно-функціональні характеристики яких поширюються на групи держав або все світове співтовариство, **Б.з.** є безпековою характеристикою насамперед конкретної країни. Загрозами **Б.з.** держави є: посягання на її державний суверенітет; висування територіальних претензій або реалізація ін. форм зазіхання на територіальну цілісність; спроби втручання у внутрішні справи держави з боку ін. держав або наддержавних об'єднань; воєнно-політична нестабільність в регіоні та світі; регіональні та локальні війни (військові конфлікти) у світі та поблизу кордонів країни; поширення міжнародного тероризму; зовнішнє стимулювання сепаратистських настроїв всередині країни; неконтрольована міграція тощо.

Основними напрямками забезпечення **Б.з.** є: створення сприятливих зовнішньополітичних умов для поступального економічного, соціального, духовно-культурного розвитку країни;

запобігання втручанням у внутрішні справи країни, відвернення посягань на її державний суверенітет та територіальну цілісність з боку інших держав; забезпечення повноправної участі у міжнародній та регіональних системах колективної безпеки; сприяння усуненню конфліктів, насамперед, у суміжних регіонах; участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ та ін. міжнародних організацій у сфері безпеки; участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом; протидія поширенню ядерної, ін. видів зброї масового ураження та засобів її доставки.

Основи забезпечення **Б.з.** України визначаються Конституцією України та національним законодавством з питань національної безпеки. Чинне законодавство пов'язує забезпечення національних інтересів і безпеки з підтриманням мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. На досягнення цієї ж мети спрямовані інші законодавчо визначені напрямки діяльності держави: забезпечення дипломатичними та ін. засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та ін. інтересів; сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці; дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та ін. військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес; запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів.

Суб'єктами забезпечення **Б.з.** як складової національної безпеки є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет

Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, центральні органи виконавчої влади в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України. Зовнішньополітична діяльність держави спрямована передусім на забезпечення незалежності і державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності України.

© Смолянук В.Ф.

БЕЗПЕКА ІНВЕСТИЦІЙНА – сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, що визначають тип і динаміку відтворювального процесу, які забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу. **Б. і.** передбачає спроможність підтримувати виробничі накопичення і капітальні вкладення на рівні, що забезпечують необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння економіки. Тобто **Б.і.** дає змогу оптимально задовольняти поточні потреби економіки в капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, досягнення оптимального співвідношення між розмірами іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за рубіж, підтримання позитивного національного платіжного балансу.

Основним критерієм **Б.і.** країни є здатність її економіки зберігати, або, принаймні поновлювати достатній рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру. Названий критерій не може реалізуватись у часі, якщо суспільство не створює умови для нагромадження економічного потенціалу (інвестування) та дотримання вимог інвестиційної складової економічної безпеки. Саме головне необхідно зрозуміти те, що **Б.і.** – це здатність до створення умов щодо розширеного відтворення. Методологія визначення критеріального рівня **Б.і.** дає можливість виділити її позитивний та нормативний аспекти. Позитивний аспект **Б.і.** виступає як поєднання захищеності і розвитку національної економіки. З позицій

захищеності **Б.і.** передбачає подолання певних загроз і досягнення критеріального рівня соціально-економічних показників. З позицій розвитку **Б.і.** означає реалізацію необхідних темпів економічного зростання.

Нормативний аспект оцінки **Б.і.** виступає як поєднання стану і процесу розвитку, що гарантовані державою. Кінцевою метою цього поєднання є конкурентоспроможність економіки, а засобом її досягнення є інструменти індикативного регулювання інвестування та механізми саморозвитку.

Поняття “**Б.і.**” означає процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна зберігати і підтримувати такий рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення. **Б.і.** – це і стан, і процес. З одного боку, вона характеризує досягнутий рівень використання інвестиційних ресурсів в економіці, а з іншого – розкриває процес та напрями ефективного їх використання.

Інвестування здійснюється в специфічних умовах макросередовища, що оцінюється суб'єктами інвестиційної діяльності за допомогою сукупності характеристик інвестиційного клімату. Під інвестиційним кліматом зазвичай необхідно розуміти сукупність політичних, соціально-економічних, соціальних, культурних, організаційно-правових і географічних факторів, що притаманні тій чи іншій країні, які приваблюють або відштовхують інвесторів вкладати свої засоби в ту чи іншу господарську систему (економіку країни, регіону, підприємство). Характер інвестиційного клімату обумовлюється стабільністю чинного законодавства, ефективністю існуючої інвестиційної політики держави, окремих секторів і галузей економіки, регіонів і господарюючих суб'єктів, наявністю дієвої системи управління інвестиціями, розвитком страхування інвестиційних ризиків, характером інвестиційного співробітництва, наявністю спеціалізованих банківських

установ, фондів і трастів, інвестиційних компаній і дилерів, ступенем вирішення питання про приватну власність на земельні ділянки, стабільністю і конвертованістю національної валюти, а також ступенем привабливості інвестиційних проектів.

Одним із найважливіших компонентів аналізу й управління **Б.і.** є аналіз загроз, динаміки їхнього нагромадження та оцінка ступеня їхнього впливу. При цьому мають бути розглянуті як внутрішні загрози (стан фондових ринків, банківської системи, технологічний рівень виробництва основних галузей економіки, ступінь зносу основних виробничих фондів, неготовність будівельного комплексу регіону забезпечити необхідний рівень обсягів будівництва), так і зовнішні загрози, спричинені умовами на зовнішніх ринках і проявами відцентрових тенденцій. Тобто основне завдання полягає в побудові оцінки, що дає змогу в процесі діяльності інвестиційної системи чисельно визначити загрозу зменшення потоку інвестицій у реальний сектор економіки, щоб вчасно вжити заходів з недопущення цього.

Б.і. зумовлюється структурою і домінуванням на вітчизняному ринку тих чи інших мотивів інвестування, ступенем диверсифікації інвестиційних джерел. За інших рівних умов рівень інвестиційної безпеки підвищується за наявності більшої кількості джерел внутрішніх і зовнішніх інвестицій. На рівень **Б.і.** держави впливає величина відпливу капіталу (окрім прямих інвестицій в інші країни) з країни, оскільки на неї скорочується потенційно можливий обсяг сукупних інвестицій. **Б.і.** характеризується також рівнем повернення вкладених коштів. Особливе місце у забезпеченні **Б.і.** належить страхуванню інвестиційних ризиків. При цьому слід зазначити, що іноземний капітал більш “нервово” реагує на щонайменшу дестабілізацію в Україні, ніж національний. Необхідно підкреслити, що, на жаль, іноземні страхові структури розглядають Україну як країну з дуже високим ступенем інвестиційного ризику.

Великого значення для забезпечення високого рівня **Б.і.** держави набуває добросовісна поведінка інвесторів. Впливає на стан **Б.і.** і рівень узгодження інтересів менеджерів, мажоритарних і міноритарних

власників, які на практиці часто не збігаються. З позиції інвесторів подібна розбіжність збільшує ризик вкладень і ставить під сумнів отримання необхідної дохідності. У результаті один і той же бізнес може мати для інвестора різну цінність залежно від відчуття непорушності своїх інтересів. Рівень **Б.і.** не в останню чергу зумовлюється ступенем інформованості інвесторів. У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що в Україні інвестори, на думку експертів, мають справу з не досить ефективним ринком, що, з одного боку, дає можливість отримувати надприбутки інсайдерам, а, з іншого, робить більш-менш коректне прогнозування неможливим. Більшість торговців на вітчизняному фондовому ринку не в змозі визначити інвестиційну вартість акцій або внаслідок відсутності необхідної інформації, або внаслідок невідповідності персоналу до подібного аналізу.

Поряд з цим **Б.і.** залежить від того, яким чином індивідуальні інвестори бажають отримувати інвестиційний дохід: у вигляді готівкових дивідендів або капіталізованого доходу. При цьому прибічники першого варіанту зменшують ліквідність ринку капіталу (роблять примарними перспективи майбутнього зростання), роблять його менш привабливим для міжнародних інвесторів.

На рівень **Б.і.** впливає режим валютного курсу та відсоткова політика, що встановилися в країні. Так, скажімо, наявність валютного коридору поряд з позитивними реальними відсотковими ставками є визначальним чинником залучення портфельних інвестицій у фінансові активи, що деноміновані в національній валюті. За макроекономічної стабільності різниця у відсоткових ставках в національній та іноземній валюті вказує на очікувану девальвацію національної валюти, що уможливорює прогнозування валютних курсів при непокритому паритеті відсоткових ставок економічними агентами в країні. На рівні **Б.і.** позначається характер амортизаційної політики. Так, скажімо, амортизаційна політика, що передбачає вилучення у підприємств нарахованих сум амортизаційних відрахувань, явно знижує рівень інвестиційної безпеки. Залежить **Б.і.** і

від часових рамок прийняття рішень про інвестування. Найдовше триває процес прийняття рішень у міжнародних фінансових організаціях. **Б.і.** визначається чіткою інвестиційною політикою, розрахованою на тривалу перспективу. Отже справа – за виробленням і впровадженням інвестиційної державної політики. І, нарешті, реалізація **Б.і.** визначається розробкою механізму **Б.і.** як певного способу функціонування її системи.

© Кириленко В.І.

БЕЗПЕКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА – це складова національної безпеки держави в рамках якої забезпечується такий стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності будь-якого суб'єкта господарювання чи особистості, який дозволяє нейтралізувати або виключити можливість втрати об'єктів інтелектуальної власності, інформації про них та їх носіїв, а також витік інформації про створення, користування та зберігання об'єктів інтелектуальної власності. Об'єкт **Б.і.** – носій інтелекту, об'єкт інтелектуальної власності та джерела інформації про нього, а також майнові права інтелектуальної власності суб'єкта господарювання. Предмет **Б.і.** – ціннісна властивість об'єкта інтелектуальної безпеки, використання якої дозволить суб'єкту господарювання створити конкурентну перевагу та отримати додатковий прибуток. Суб'єкт **Б.і.** – підрозділ, який забезпечує інтелектуальну безпеку суб'єкта господарювання.

Виклик **Б.і.** – стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності суб'єкта господарювання, який формується внаслідок дій з боку особи (фізичної чи юридичної) чи сукупності осіб, розвиток яких може призвести до змін, що погіршать умови існування об'єктів інтелектуальної безпеки, та які спонукають суб'єкта господарювання до вжиття попереджувальних заходів щодо протидії таким діям. Небезпека **Б.і.** – стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності суб'єкта господарювання, який формується внаслідок дій з боку особи (фізичної чи юридичної) чи сукупності осіб, спрямованих на створення можливості негативного впливу на існування об'єктів **Б.і.**, та які спонукають суб'єкта господарювання до вжиття як попереджувальних заходів, так і заходів захисного характеру щодо протидії таким

діям. Загроза **Б.і.** – стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності суб'єкта господарювання, який формується внаслідок дій з боку особи (фізичної чи юридичної) чи сукупності осіб, спрямованих на готовність здійснення негативного впливу на існування об'єктів інтелектуальної безпеки, у результаті яких суб'єкт господарювання зазнає збитки в межах своєї діяльності, та які спонукають його до вжиття заходів захисного характеру щодо протидії таким діям. Сучасними загрозами **Б.і.** України є: моральна і матеріальна недооцінка державою праці учених і фахівців з вищою освітою; заниження соціальної значущості учених і фахівців з вищою освітою в суспільстві; неprestижність професій, пов'язаних з наукою, і працею на державу; небажання молодих людей займатися наукою; зниження якості дипломних і випускних робіт, що захищаються, а також дисертацій на здобуття вченого ступеня; небажання або неможливість учених і фахівців з вищою освітою працювати за профілем підготовки; “витік умів” за межі України; використання учених і фахівців з вищою освітою не за напрямком отриманої спеціальності; поступове старіння і брак наукових кадрів за низкою напрямків. Вказані загрози можуть призвести до величезних збитків, що наносяться країні (політичні, соціальні, економічні тощо), які не піддаються матеріальній оцінці, і відновлюються протягом тривалого часу.

Під захистом у сфері інтелектуальної власності і захистом об'єктів інтелектуальної власності слід розуміти різні заходи, спрямовані на забезпечення **Б.і.** Заходи, пов'язані з попередженням загроз інтересам у сфері інтелектуальної власності, слід вважати пасивним захистом або пасивним забезпеченням **Б.і.** У той же час міри, спрямовані на обмеження і ліквідацію наслідків небезпек, що з'явилися (чи з'являються), інтересам у сфері інтелектуальної власності, можна назвати активним захистом або активним забезпеченням **Б.і.** Пасивний захист інтересів України у сфері інтелектуальної власності сьогодні мають складати: розробка сучасної концепції науково-технічної політики, розвитку науки і освіти, які мають

відповідати новим соціально-економічним умовам розвитку нашої країни в контексті її дії в рамках СОТ та євроінтеграції; розробка законів, законодавчих і нормативних актів, що забезпечують і стимулюють активний розвиток науки і освіти; розробка законів і законодавчих актів, які надійно захищають інтереси держави в сфері інтелектуальної власності, інтелектуальну власність, носіїв інтелектуальної власності і продукти їх розумової праці; конкретизація сучасних вимог до підготовки фахівців з вищою освітою і наукових кадрів; розробка вимог до якості дипломних і випускних робіт, дисертацій на здобуття вченого ступеня, тощо. До активного забезпечення **Б.і.** можна віднести: практичну реалізацію інтелектуальних можливостей особи, суспільства і держави; підвищення суспільної і соціальної значущості фахівців з вищою освітою і учених при рішенні державних та інших завдань; поліпшення умов праці і життя носіїв інтелекту – учених і фахівців з вищою освітою; надійний захист продуктів розумової діяльності носіїв інтелекту від різного роду посягань; використання учених і фахівців з вищою освітою тільки за їх профілем підготовки; відповідне моральне і матеріальне стимулювання роботи носіїв інтелекту; оперативне впровадження в практику і максимальне застосування результатів діяльності учених і фахівців з вищою освітою тощо.

Умови, в яких доводиться вирішувати сьогодні проблему забезпечення **Б.і.** України визначаються такими особливостями: зовнішньою і внутрішньою економічною нестабільністю в різних сферах; внутріполітичною нестабільністю; недостатньою пошаною інтелектуально-розумової праці учених і фахівців з вищою освітою; низькою правовою і загальною культурою громадян; нездатністю існуючих законів надійно захистити інтелектуальну власність і самих носіїв наукового інтелекту; відсутністю сучасної концепції розвитку науки і техніки в інтересах реального економічного зростання нашої держави в контексті її дії в рамках СОТ і євроінтеграції; соціальною напруженістю слабозахищених верств населення; зростанням індивідуалізму; бажанням легкої наживи і швидкого

збагачення будь-якими способами і засобами; неучастю значної кількості провідних учених у виробленні, ухваленні та реалізації науково-технічних, соціально-політичних і господарсько-економічних рішень найважливіших державних завдань; неефективністю і затяжним характером реформ, що проводяться в межах країни. Крім того, формування політичної системи країни супроводжується частковою втратою управління і контролю, у тому числі і в сфері забезпечення **Б.і.** Україна має величезний інтелектуальний потенціал, який вимагає свого ефективного використання у вирішенні проблем забезпечення **Б.і.**

Для забезпечення, підтримки і зміцнення **Б.і.** України необхідно реалізувати комплекс організаційно-правових, господарсько-економічних та інших заходів, спрямованих не тільки на збереження і відтворення наявного інтелектуального потенціалу, але і підвищення престижності розумової праці, зацікавленості носіїв наукового інтелекту в плідній роботі. При реалізації цих заходів, виникає об'єктивна необхідність перенесення центру тяжіння з пасивного захисту на активний.

Таким чином **Б.і.** є важливим елементом у системі національної безпеки України, вона в своїй основі має інтереси в сфері інтелектуальної власності, загрози інтелектуальній власності і інтелектуальній безпеці, захист у сфері інтелектуальної власності і захист об'єктів інтелектуальної власності. Україна володіє значним інтелектуальним потенціалом для вирішення проблем забезпечення своєї інтелектуальної безпеки і його необхідно використовувати. Забезпечити, підтримати і укріпити **Б.і.** України в сучасних умовах можливо тільки шляхом усунення загроз інтелектуальній власності і **Б.і.**, задоволення інтелектуальних інтересів особи, суспільства і держави. Питання інтелектуальної безпеки вимагає розробки концепції інтелектуальної безпеки України. Її реалізація – необхідна умова ефективного функціонування в сучасному економічному просторі, а також у контексті членства України у СОТ і процесу євроінтеграції.

© Мосов С.П.

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА – співробітництво держав з метою розв’язання низки проблем спільного розвитку, насамперед підтримання миру в світовому чи регіональному масштабі. Складовими **Б.к.** є: 1) загальновизнані принципи і норми міжнародного права про заборону застосування сили, повагу суверенітету, рівноправність держав, невтручання у внутрішні справи тощо; 2) система мирного розв’язання міжнародних спорів; 3) система колективних заходів щодо роззброєння і відвернення агресії. **Б.к.** вимагає від держав надавати допомогу жертвам агресії та утримуватися від допомоги державі-агресору, брати участь у спільних діях на основі Статуту ООН з метою запобігання або усунення загрози миру. Система **Б.к.** може здійснюватися в рамках всезагальної універсальної міжнародної організації (у першу чергу ООН, відповідно до статуту якої виключне право застосовувати санкції проти агресора належать Раді Безпеки ООН, що несе головну відповідальність за підтримання миру) або в рамках регіональних організацій та угод.

Як свідчить історичний досвід, головними причинами, які спонукають держави певного регіону до створення системи **Б.к.**, є: територіальні претензії інших країн до держав-учасниць; існуючі та потенційні джерела локальних війн і військових конфліктів поблизу кордонів держав-членів; можливість застосування ядерної та інших видів зброї масового ураження, яка є на озброєнні деяких країн; розповсюдження ядерної та інших видів зброї масового ураження, засобів його доставки та новітніх технологій військового виробництва у поєднанні зі спробами окремих країн, організацій і терористичних груп реалізувати свої політичні та воєнні намагання; розбалансування стратегічної обстановки в результаті порушення міжнародних домовленостей у сфері обмеження і скорочення збройних сил та систем озброєнь; необґрунтоване нарощування військової могутності іншими державами та воєнно-політичними об’єднаннями; спроби втручання ззовні у внутрішні справи держав-учасниць, дестабілізація їх внутрішньополітичної ситуації; міжнародний

тероризм тощо. Принципами забезпечення **Б.к.** держави-учасниці у більшості випадків вважають: неподільність безпеки (агресія проти однієї держави розглядається як агресія проти всіх); рівна відповідальність держав за забезпечення безпеки; дотримання територіальної цілісності, повага суверенітету, невтручання у внутрішні справи та врахування інтересів одна одної; колективність оборони, створюваної на регіональній основі; прийняття рішень з принципових питань забезпечення безпеки на основі консенсусу; відповідність складу та ступеню готовності колективних сил і засобів масштабам загроз та викликів.

Крім ООН, іншими суб’єктами забезпечення **Б.к.** в сучасних умовах слід вважати ОБСЄ, НАТО, ЄС, ОДКБ та ін. міжнародні організації, діяльність яких попри варіативні відмінності набуває чітко позначеного безпекового виміру.

© Смолянюк В.Ф.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – стан міжнародних відносин, за якого суттєво мінімізуються (в ідеалі виключаються) ризики та загрози безпеці країн і народів; діяльність держав, міжнародних інститутів та організацій, спрямована на підтримання такого стану; універсальна система механізмів і гарантій, що виключають нелегітимне застосування сили в регіональному та світовому масштабах. **Б.м.** можна трактувати як стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (організацій) ефективно їм протидіяти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких об’єктивно прагне реалізувати власні безпекові підходи. У кінцевому підсумку в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої більшість держав змушена адаптуватись.

У сучасних умовах забезпечення **Б.м.** розглядається як одна з найважливіших функцій світового співтовариства, основу якої визначають процеси зміцнення взаєморозуміння та взаємної довіри у міждержавних стосунках, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового ураження, своєчасне та ефективне регулювання

конфліктних ситуацій тощо. При цьому поняття **Б.м.** не тотожне простій сумі національних безпек держав світу. Тобто міжнародну безпеку не можна уявити як ситуацію, при якій досягнення стану гарантованої безпеки окремими державами світу автоматично призводить до стану всезагального миру і стабільності. **Б.м.** розрізняють: за масштабами (національна – регіональна – загальна), за сферами (воєнна, економічна, екологічна, технологічна, інформаційна, соціальна, гуманітарна та ін.), за суб'єктами (суспільства, держави, наддержавного об'єднання тощо).

Досвід людства дозволяє виокремити п'ять типів систем **Б.м.**: 1) Унілатеральна, що реалізується через індивідуальні зусилля однієї держави. Держава реалізує власну безпеку самостійно, застосовуючи певний тип зовнішньої політики, яка може бути спрямована на гегемонію, ізоляцію, нейтралітет, позаблоковість чи навіть автаркію. 2) Рівноваги сил, що ґрунтується на відсутності чітко вираженого полюса в міжнародній системі та принципі взаємності загроз. Кожна держава у такій системі фактом свого існування та потенційною могутністю є загрозою для інших держав, а стабільність у стосунках між ними впливає із балансу загроз. “Концерт держав” чи біполярна система 50-90-х років ХХ ст. є варіантами такої системи, яку Р.Арон називав “рівновагою страху”. 3) Блокова, яка є масштабнішим варіантом системи рівноваги сил, оскільки рівновага і стабільність у ній залежать від могутності блоків. Кожна з держав намагається гарантувати свою безпеку через участь у діяльності одного з військово-політичних альянсів (союзів, коаліцій). Так вони отримують гарантії допомоги на випадок війни, але й змушені рахуватися з ризиком втягнення у конфлікт збройний згідно з виконанням обов'язків у рамках союзного договору, колективної самооборони (лат.casus foederis), що означає надання допомоги союзнику у разі військового нападу третьої сторони. У такій системі уряди окремих держав змушені розв'язувати дилему, альтернативами якої є: самостійні дії держави у сфері безпеки, з усіма ризиками, що звідси випливають; вступ до одного з військово-політичних блоків та ризик

можливої участі держави у збройному конфлікті, згідно зі взятими зобов'язаннями. 4) Колективна, пов'язана з багатосторонніми взаємними гарантіями безпеки держав, укладенням відповідних міжнародних договорів і конвенцій, режимом обов'язкового дотримання урядами держав міжнародних зобов'язань. Після Другої світової війни 1939-1945 окремі елементи колективної безпеки були кодифіковані в Статуті ООН. Однак косовська криза та війна в Іраку 2003 поставили під сумнів не лише систему міжнародного права, але й усталені норми міждержавних відносин. Загалом колективна система **Б.м.** ніколи не мала прецедентів у історії, незважаючи на постійні спроби її створити. 5) Коопераційна, що полягає у прагненні більшості держав світу до співпраці, яку владні еліти вважають більш бажаною, ніж конфронтацію. Ця система ґрунтується на окремих угодах, які встановлюють клімат довіри та роблять можливою співпрацю держав у тих чи інших питаннях, що становлять спільний інтерес.

Сучасна система **Б.м.**, що є поєднанням колективної та коопераційної систем, ґрунтується на принципах: неподільного характеру й однакового рівня безпеки для всіх країн незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у розв'язанні проблем безпеки та колективності дій щодо усунення чи припинення агресії; доповнення військово-силових засобів підтримання миру політико-дипломатичними, правовими, економічними, фінансовими, технологічними, інформаційними та ін. заходами; необхідності зміцнення довіри і відкритості у міжнародних стосунках; системного підходу до підтримання безпеки тощо. Важливими елементами системи **Б.м.** є: міжнародна нормативно-правова база з питань безпеки; наукові концепції, доктрини, програми безпекового характеру; сукупність державних, міждержавних, громадських організацій та інститутів підтримання миру; сили, засоби та матеріальні ресурси запобігання зростанню небезпеки на міжнародному рівні.

В сучасних умовах існує об'єктивна необхідність вироблення нових підходів до забезпечення **Б.м.** Орієнтація країн на

замкнені воєнно-політичні блоки і коаліції, їх глобальна боротьба за сфери впливу, балансування на грані війни і миру, рівновага озброєнь на дедалі вищому рівні вважаються залишками старих систем безпеки, ефективність яких була обмеженою. Необхідність відмови від них диктується фундаментальними геополітичними зрушеннями, а також глобальними загрозами людству, які на початку нового тисячоліття суттєво загострюються. У зв'язку з цим доцільно більш широко застосовувати термін “глобальна безпека”. Вербальна формула **Б.м.** традиційно підкреслює насамперед відносини у сфері безпеки, що складаються між державами та їх об'єднаннями. Подібне збагачення понятійно-категоріального апарату теорії безпеки є виправданим в умовах посилення глобальної взаємозалежності та взаємодії не лише держав, але й недержавних акторів (неурядових організацій, добровільних асоціацій, транснаціональних корпорацій, окремих громадян). Це дозволить повніше усвідомити природу безпеки людства та запропонувати нові шляхи її забезпечення.

© Смолянюк В.Ф.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних небезпек, за якої забезпечуються сталий розвиток людини (індивіда), суспільства та держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація вказаних небезпек у різних сферах їх життєдіяльності. Поняття **Б.н.** є базовим для визначення низки інших, серед яких, зокрема: політика національної безпеки, та система національної безпеки. Водночас воно тісно пов'язане з усіма формами, напрямками та проявами взаємодії в системі “природа - людина – суспільство”, тому **Б.н.** має три взаємозалежні рівні: безпека людини (громадянина), безпека суспільства та безпека держави. Пріоритетність рівнів визначається дією багатьох факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру, зокрема, політичною системою, економічним укладом, ступенем розвитку інститутів громадянського суспільства, станом зовнішніх зносин з

іншими країнами.

Як поняття **Б.н.** вживається стосовно широкого кола об'єктів і процесів для характеристики їх захисту від різних негативних впливів природного та соціального характеру, як правило, у контексті характеристики умов їх розвитку чи функціонування, тому має розглядатися як специфічна властивість динамічних систем та комплексний критерій оцінки якості, який характеризує динаміку її розвитку. Тому **Б.н.** є змінною величиною, як інтегральна багатокомпонентна оцінка наявного, бажаного чи прогнозованого рівня (ступеню) захищеності об'єкта, зокрема, стану соціально-економічної системи, політичних інститутів, спроможності сил і засобів сектору безпеки протистояти загрозам вказаній захищеності. Конкретне значення **Б.н.** завжди знаходиться на інтервалі від абсолютної безпеки (ідеальний стан), коли фактори, які породжують небезпеки захищеності людини (індивіда), суспільству, інститутам держави, практично відсутні, до абсолютної небезпеки, коли сукупний вплив вказаних небезпек вносить до порядку денного питання про можливість їх існування, (розпад держави, насильницька зміна конституційного устрою тощо). Тому за будь-яких умов **Б.н.** не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки. Історичний досвід не містить прикладів, коли б такого стану вдалося досягти навіть окремій людині, не кажучи вже про різні форми соціальних утворень. Навпаки, намагаючись захистити себе від тих чи інших небезпек, вони створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, озброєнь і в такій кількості, що це стало, однією із найбільших небезпек для кожної людини. Тому в якості основи для розкриття змісту поняття **Б.н.** необхідно розглядати певний стан системи (об'єкту, процесу), досягнутий внаслідок запобігання шкоди її розвитку (життєдіяльності).

Бажаний рівень **Б.н.** (гарантований, критично допустимий чи недопустимий тощо) часто розглядається як мета, спосіб або необхідна умова успішного функціонування та існування людини, суспільної групи, суспільства чи держави, а їх розвиток уявляється як рух по певній траєкторії у

середовищі, яке характеризується сукупністю взаємозумовлених факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, що можуть бути описані певним набором показників (індикаторів). У такому розумінні **Б.н.** є системною кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, як об'єкта реальної дійсності на той чи інший момент часу. З огляду ж на ієрархічність побудови соціальних систем можна стверджувати, що **Б.н.** є складна багаторівнева система, яка формується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів, під прямим та опосередкованим впливом багатьох факторів. Ці фактори можуть мати економічне, політичне, воєнне, природне, техногенне чи інше походження. Діалектична єдність всіх складових **Б.н.** обумовлена нерозривністю процесу функціонування та розвитку людини, суспільства, держави не тільки в просторі, а й в часі.

Водночас, незважаючи на спроби приведення змісту поняття **Б.н.**, до виду, який би дозволив оперувати з ним при вирішенні практичних задач публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, до цього часу відсутня єдність щодо сутності соціального явища, для позначення якого використовують це поняття. У даному випадку під вказаними явищами розуміються дії та взаємодії людей, здійснювані безпосередньо або через соціальні організації, інститути та механізми, їх потреби, інтереси, процеси, як елементи соціальної реальності, які утворюють множину соціальних фактів (сукупність умов існування членів суспільства). Ці факти завжди мають матеріальну і духовну визначеність та реальність, яка існує окремо від людини і характеризується об'єктивно притаманними їй властивостями (матеріальна визначеність). З іншого боку, у явищах соціальної реальності втілено те, що часто називають "змістом", "значенням", оскільки людина втілює у них свої уявлення, цілі, бажання тощо, тобто з'являється духовна визначеність. З огляду на це історично сформувалися два підходи щодо з'ясування когнітивних (визначальних) ознак **Б.н.**

Згідно першого підходу, її сутність розкривають у контексті вирішення проблеми захисту прав і свобод людини (індивіду), які

розглядаються як абсолютні цінності у широкому їх трактуванні. Тому в межах цього підходу забезпечення безпеки людини (громадянина) визнається пріоритетом, а відтак стратегічною ціллю суб'єктів публічного управління та адміністрування, водночас забезпечення безпеки держави (її інститутів) та суспільства розглядаються як другорядні завдання. У даному випадку має місце пониження ролі державних інститутів та інституцій (механізмів) при вирішенні суспільно значущих проблем, у тому числі й у сфері безпеки, що, наприклад, відображається у скептичному ставленні до майбутнього цих інститутів та інституцій у концепціях ліберального спрямування. В Україні ці концепції набули популярності, особливо серед науковців, аналітиків, експертів, діяльність яких підтримується за рахунок іноземних грантів. Це, зокрема, одна із причин домінування на вітчизняних теренах думки, що завдяки саме громадським організаціям, активістам, волонтерам тощо, а не зусиль органів державної влади та Збройних Сил України вдалося зупинити переростання збройного конфлікту на Донбасі у широкомасштабну війну. У другому підході акцентується увага на пріоритеті забезпечення безпеки державних інститутів, які розглядаються як системоутворюючі чинники забезпечення **Б.н.** Цей підхід покладено в основу формування політики та механізмів забезпечення **Б.н.** більшості країн, зокрема США.

Таким чином, при розкритті сутності **Б.н.** або акцентується увага на базисних ліберальних цінностях суспільства, або концептуалізація цього явища здійснюється у контексті захисту та просування національних інтересів. Проте, в межах обох підходів існує проблема, яка може бути зведена до двох запитань, на які досить важко отримати однозначну відповідь: національні цінності (інтереси) – які (тобто хто і яким чином визначає їх сукупність на офіційному (державному) рівні)?; за рахунок кого (чого) пропонується здійснювати їх захист (тобто хто і яким чином приймає рішення щодо їх пріоритетності?). Складність отримання однозначної відповіді на ці питання зумовлена тим, що керівна політична еліта

часто намагається представити власні (корпоративні) цінності та інтереси як суспільні. Тому завжди є небезпека підміни національних цінностей (інтересів) пріоритетами владної верхівки. Особливо це є небезпечним, коли при владі перебувають представники олігархічного капіталу. Крім того, навіть у розвинених демократіях можуть ігноруватися інтереси меншості, оскільки існуючі там механізми прийняття рішень, у тому числі й щодо сукупності та пріоритетності національних цінностей та інтересів зумовлюють нав'язування волі більшості меншості. Тому те, що, наприклад, артикулюється як національний інтерес, у тому числі інтерес кожної соціальної групи, насправді може не відповідати інтересам меншості, інколи досить значної за чисельністю (близької до 50% населення).

Варто також зазначити, що коли поняття **Б.н.** почали використовуватися в політичному лексиконі та публічному управлінні на Заході, воно використовувалося як своєрідний синонім обороноздатності держави. Тому в теоретичних дослідженнях, філософській та політичній літературі під **Б.н.** головним чином розуміли воєнну та політичну безпеку. Сьогодні ж **Б.н.** та проблеми її забезпечення розглядають у різних аспектах. Проте, й до цього часу в обох підходах думки фахівців суттєво різняться стосовно того, що слід розуміти під **Б.н.**: стан предмета (об'єкта, суб'єкта, процесу тощо) чи категорію, яка характеризує його стан, а також змісту елементів “національна” і “безпека”, які утворюють це поняття та його взаємозв'язку з іншими поняттями. Це знаходить своє відображення й у нормативно-правових документах та наукових публікаціях, в яких пропонуються різні версії трактування змісту поняття **Б.н.**

Так, чинний Закон України “Про національну безпеку України” пропонує розуміти під **Б.н.** “захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз”. Наведена інтерпретація змісту поняття **Б.н.** використовує поняття національні інтереси та загрози, з'ясування сутності яких також не є тривіальним завданням. Про це свідчить

аналіз вказаного Закону України у якому при визначенні змісту **Б.н.** йдеться про всі без виключення національні інтереси.

Варто також акцентувати увагу на тому, що згідно чинного законодавства національні інтереси це: “життєво-важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян”. Тобто апіорі вважається, що до кола національних інтересів України належать тільки “життєво-важливі інтереси людини, суспільства і держави”. Проте, це також викликає запитання, оскільки сукупність національних інтересів має ієрархічну побудову, через що, в політичних науках та керівних документах з питань забезпечення національної безпеки, як правило, їх класифікують на життєво-важливі інтереси, периферійні інтереси, інтереси виживання та інші. При інтерпретації змісту поняття **Б.н.** в правових документах України використовують також поняття загрози під якими розуміються “явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України”. Таким чином, українські керівні документи у сфері **Б.н.** до кола національних інтересів не відносять збереження національних цінностей, тобто українські законодавці вважають, що загрози національним інтересам це одне, а національним цінностям, це дещо інше. Викладене вище є ілюстрацією нерозуміння на законодавчому рівні сутності **Б.н.**, що не сприяє пошуку адекватних управлінських рішень щодо її забезпечення.

Варто також зазначити, що деякі вітчизняні дослідники схильні вважати під **Б.н.** категорію, яка характеризує ступінь захищеності життєво-важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави, а російські дослідники - стан держави за якого відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її

національним цінностям, інтересам та національному способу життя, тобто забезпечується реалізація життєво-важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Водночас, як правило, поза їх увагою залишається той факт, що з'ясування змісту поняття **Б.н.** має відбуватися передусім у контексті природи факторів (об'єктів, процесів, тощо), які ідентифікують, як небезпеки буттю (існуванню) людини (індивіда), суспільства чи державних інститутів. Це є грубою метрологічною помилкою, оскільки при з'ясуванні сутності того чи іншого соціального явища, необхідно враховувати, що явища, котрі свідчать про сутнісні характеристики соціальних об'єктів, виражають не тільки очевидні характеристики соціальної дійсності. Вони також відображають й більш глибокі її процеси, зв'язок яких з даним явищем не піддається безпосередньому спостереженню, тобто має латентний характер. Чільне місце серед них посідає і явище, яке позначають поняттям **Б.н.**, тому розкриття його сутності не є тривіальним завданням.

Крім того, не тривіальність завдання щодо з'ясування сутності **Б.н.** зумовлена низкою інших чинників, які здійснюють суттєвий вплив на зміст та динаміку **Б.н.**, серед них, зокрема геополітичні, гео економічні та соціокультурні трансформації в сучасну епоху, необхідність врахування національних особливостей суспільного розвитку та кумулятивного ефекту зростання небезпек буттю (існуванню) людини (індивіду), суспільству та державним інститутам. Тому, незважаючи на те, що у науковій, нормативній та публіцистичній літературі, як правило, вважають, що **Б.н.**, є поняттям, у науковому сенсі більш доцільним є вживання терміну "концепт", оскільки соціальне явище, яке позначають поняттям **Б.н.** породжене конкретним суспільством та існує тому, що люди згодні слідувати певним правилам, виконання яких розглядається як передумова її забезпечення. Це означає, що це явище є соціальним конструктом, який відображає специфіку етнокультурного усвідомлення, емоційну та варіативну оціночну характеристику динаміки безпечних умов буття людини (індивіда), суспільства та держави. Поняття ж, як правило, передбачає

мінімізацію будь-якої суб'єктивності, варіативності, є нормативним, що не дозволяє відобразити у його змісті властивості, суперечності, тенденції розвитку предметів (об'єктів, суб'єктів, тощо), які утворюють соціальне явище.

Таким чином, в міжнародній, внутрішній та зовнішній політиці держав, у теорії та практиці публічного управління та адміністрування, не існує поняття, яке могло б порівнятися за ступенем туманності, частоті відносно не чіткого вживання з концептом **Б.н.** через його багатокомпонентний та міждисциплінарний характер. Тому в останні десятиліття активізувалися спроби щодо більш ґрунтовного з'ясування сутності **Б.н.** у контексті пошуку шляхів безпечного розвитку від окремої людини до світової спільноти, природи виникнення, діалектики розвитку, механізмів формування й можливого управлінського впливу на його характеристики. При цьому є підстави стверджувати, що головна причина розбіжностей у розумінні сутності **Б.н.**, зумовлена неможливістю вимірити її безпосередньо, що зумовлює важливість концептуалізації цього явища. У даному випадку йдеться про процедуру введення онтологічних уявлень в деякий масив емпіричних даних, які забезпечують теоретичну організацію знання і схематизацію зв'язку понять, що відображають можливі тенденції змін референтного поля соціального явища **Б.н.**, як об'єкта, що дозволяє формулювати гіпотези про його природу та характер взаємозв'язків з іншими явищами. Концептуалізація передбачає побудову системи індикаторів з'ясованих властивостей вказаного явища. Для цього необхідно здійснити інтерпретацію концепту **Б.н.** результатом якої має бути пошук теоретичного інтерференту, тобто його трактування шляхом розкладу на ті чи інші конкретні елементи. У даному випадку, концепт **Б.н.** розкладається на елементи: національна та безпека. Водночас інтерпретація концепту **Б.н.** є передумовою його операціоналізації, тобто його кількісного відображення за рахунок організації процесу визначення емпіричних спостережень, які

можуть бути взяті в якості індикаторів, які вирізняють зміст концепту.

Загальновідомою вимогою щодо концептуального визначення концепту є те, що воно має вказувати на унікальний атрибут, який властивий усім соціальним явищам, які вимірюються. У концепті **Б.н.** ним є концепт безпека, який розкладається на елементи, характеристики яких можна вимірювати, тобто здійснювати операціоналізацію (“безпека людини”, “безпека соціальної групи”, “безпека державного кордону” тощо). Разом з тим, незважаючи на те, що ілюзорна доступність трактування на інтуїтивно-побутовому рівні сутності соціального явища, яке визначають поняттям безпека зумовлює широке його використання політиками, управлінцями, аналітиками та експертами (у тому числі й при трактуванні сутності **Б.н.**), це соціальне явище достатньою мірою також не досліджене. Про це, зокрема, свідчать наукові дискусії, які лежать у площині вибору раціональної основи для структуризації та оцінювання небезпек безпеці (від людини до земної цивілізації), принципів побудови та критеріїв оцінки ефективності відповідних систем безпеки, вибору допустимих засобів і способів її забезпечення. Тому інтерпретація та операціоналізація концепту **Б.н.** передбачає передусім врахування сутності соціального явища, яке визначають концептом безпека. Саме це явище, є фундаментальною та системною характеристикою буття соціальних систем, а не ліберальні цінності чи національні інтереси, які розглядаються як основні атрибути в традиційних підходах щодо розкритті сутності **Б.н.** Тому концепт **Б.н.** має розглядатися як характеристика буття (існування) державності, як соціальної системи, компонентами якої є територія, макросоціальна спільнота (нація) зі своїм культурним кодом та створені нею державні інститути, які утворюють каркас національної держави. Основною ж комплексною небезпекою для державності, як показав свого часу Т.Гоббс, є руйнація соціального порядку, стійкість якого за будь-яких форм правління і державного устрою фактично тотожна цінності безпеки для людини

(індивіда), суспільства та державних інститутів.

Сучасні умови державотворення, характерною ознакою яких є активна генерація симулякрів, які є руйнівними для соціальних порядків, та неефективність традиційних способів інтеграції та координації дій індивідів, які переслідують свої цілі, сформували проблемне поле конституювання соціальності сучасного типу з урахуванням сутності **Б.н.** Йдеться про пошук оптимального балансу влади в трикутнику: індивід-суспільство-держава шляхом горизонтального і вертикального впорядкування (узгодження) принципів та цілей елементів соціуму. Тому визначальними проблемами публічного управління та адміністрування при забезпеченні **Б.н.** є виявлення та оцінювання факторів, які є причинами небезпек руйнації соціального порядку, а також формування механізмів адекватного реагування на них. Об’єктивно-суб’єктивна природа та органічна єдність онтологічного та гносеологічного аспектів відображення цих проблем зумовлює необхідність використання при їх вирішенні геополітичного, інституціонального, глобалізаційного, системного, діяльнісного, синергетичного підходів. Крім того, важливим є врахування принципів стійкого розвитку соціальних систем та результатів філософського, політологічного, правового і ціннісно-етичного аналізу механізмів забезпечення їх безпеки. Водночас неоднозначний та суперечливий вплив геополітичних, геоекономічних, геокультурних процесів на національний розвиток, можлива підміна провладною елітою суспільних (національних) цінностей та інтересів своїми цінностями та інтересами мають спонукати до більш ретельного дослідження місії культурного коду макросоціальної спільноти (нації), яка проживає на певній території, у забезпеченні стійкості державності, оскільки, очевидно, що його руйнація у динаміці небезпек дезінтеграції державності є одним із визначальних чинників, які породжують небезпеки **Б.н.**

Як зазначалось, фіксація ознак і властивостей **Б.н.**, передбачає також розгляд елементу: “національна”, що в свою чергу

зумовлює необхідність системного аналізу сутності (змісту) соціальних явищ, які визначають поняттями “нація” та “націоналізм” та розкриття взаємозв’язку цих явищ у контексті забезпечення безпеки людини, суспільства та державних інститутів. Тому соціальне явище, яке визначають концептом **Б.н.** є специфічною властивістю буття державності та відображає кількісно-якісну динаміку розвитку державності як соціальної системи та об’єкта реальної дійсності. Водночас **Б.н.** є інтегральним критерієм захищеності державності від небезпек та акумулює результати життєдіяльності макросоціальної спільноти (нації) та створених нею державних інститутів.

Базовим пріоритетом вказаної життєдіяльності є збереження якісної визначеності державності та функціонування, яке відповідає її природі, а **Б.н.** відображає ступінь захищеності матеріальних і духовних цінностей людини (індивіду), суспільства і державних інститутів від небезпек або їх відсутності та пов’язані з цим базові пріоритети щодо забезпечення позитивної динаміки розвитку державності. Тому вибір конкретних шляхів, засобів і способів забезпечення **Б.н.** зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам небезпек для державності. При цьому вітальний (життєвий) потенціал державності, а відтак **Б.н.** залежить від об’єктивно-суб’єктивної природи взаємозв’язку природно-біологічних та соціальних умов розвитку суспільства як системи, зокрема, стійкості соціального порядку. Тому в основу вирішення комплексної проблеми забезпечення **Б.н.** має покладатися підхід, концептуальною основою якої є розуміння того, що, по-перше, безпека будь-якого предмета (об’єкта, суб’єкта тощо) є соціокультурним феноменом, який характеризує стан його буття і водночас категорією, яка відображає універсальні властивості і відношення об’єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку матеріальних, природних і духовних явищ, пов’язаних з існуванням цього предмета та, по-друге, що зміст елемента “національна” в концепті **Б.н.**, уособлює унікальні характеристики культурного коду

макросоціальної спільноти (нації) та створених нею державних інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності державності, як системи (об’єкта реальної дійсності) функціонування, якої відповідає її природі. Вказаний підхід дозволяє враховувати трансформації політичного, економічного і культурного глобального простору, мінімізувати небезпеки підміни національних цінностей та інтересів владною верхівкою та ігнорування потреб розвитку соціальних груп шляхом нав’язування волі більшості, а відтак і закласти підвалини нової методології пошуку адекватних управлінських рішень щодо забезпечення **Б.н.**

В цілому ж, теоретико-методологічні труднощі інтерпретації та операціоналізації концепту **Б.н.** зумовлюють необхідність більш детального розгляду у контексті сучасних глибинних змін світового економічного, політичного та культурного середовища сутності концептів “небезпека”, “безпека”, “нація”, “націоналізм”, “національний”, “культурний код народу (нації)”, “державність”, їх взаємозв’язку та взаємозумовленості як соціокультурних феноменів. В останні роки, у тому числі і на Україні, спостерігається активізація спроб щодо подальшої операціоналізації поняття **Б.н.** в контексті системи базисних цінностей суспільства як структурного (цінності типу: “справедливість”, “виживання”, “розвиток”, “свобода”, “права людини”, “добробут” та ін.), так і функціонального рівнів. Але за будь-яких умов задоволення потреби у безпеці на всіх її рівнях (індивідуальному, суспільному, національному, міжнародному) передбачає застосування системного підходу щодо всебічного врахування вказаних факторів у контексті сучасних глибинних змін світового економічного, політичного та культурного простору та співвідношення національного й державного інтересу, міжнародного й національного інтересу у сучасній світовій політиці. Крім того, варто враховувати, що відсутність національної злагоди щодо основних напрямків суспільно-політичних та соціально-економічних змін українського суспільства значною мірою часто є наслідком наявності серед різних соціальних груп і між гілками влади

найрізноманітніших, часто суперечливих тлумачень й світоглядно-філософських уявлень щодо сутності **Б.н.** Конфлікт щодо визначальних чинників безпеки, зовнішньої та внутрішньої політики між соціальними групами й між гілками влади не може не приводити до зростання соціальної нестабільності, злочинності, виникнення етнічних, конфесійних і регіональних конфліктів, і загалом – до зниження ефективності використання наявного потенціалу України для забезпечення її безпечного та сталого розвитку.

Таким чином, соціальне явище, яке позначають концептом **Б.н.** є специфічною властивістю буття (існування) державності, яка відображає кількісно-якісну динаміку її розвитку та водночас є інтегральним критерієм її захищеності від небезпек, а також акумулює результати життєдіяльності макросоціальної спільноти (нації) та створених нею державних інститутів, а вибір шляхів, засобів і способів забезпечення **Б.н.** зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам небезпек для державності. Тому розкриття сутності **Б.н.** залишається актуальною проблемою в теорії публічного управління та адміністрування, вирішення якої є визначальною передумовою зниження рівня невизначеності та ризиків при підготовці й імплементації управлінських рішень у сфері національної безпеки.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

БЕЗПЕКА ОСОБИ (ІНДИВІДУ)

— захищеність життєво важливих інтересів людини (індивіда), за якої забезпечуються їх всебічний прогресивний розвиток та самореалізація. **Б.о.** є величиною змінною. Конкретний рівень (ступінь, міра) **Б.о.** залежить від багатьох чинників, зокрема, політичного режиму, стану економіки та соціальної сфери, розвитку духовно-культурного потенціалу країни, функціональної спроможності системи забезпечення національної безпеки щодо прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз прогресивному розвитку та самореалізації людини (індивіду) у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах. Принципово важливим для забезпечення **Б.о.** є також

наявність та розвиток суспільних інститутів, зокрема інститутів громадянського суспільства, розвинутих форм суспільної свідомості, досконалості та несуперечливості правових норм чинного законодавства, що гарантують реалізацію законних інтересів, захист прав і свобод кожного члена суспільства.

© Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА

— соціокультурний феномен, який має об'єктивно-суб'єктивну природу, є невід'ємною властивістю соціальної системи та її елементів (індивідів, соціальних груп, політичних інститутів тощо), її рівень є інтегральною оцінкою якості розвитку цієї системи та визначається оцінками характеристик умов її функціонування: суспільно-політичної стабільності; стійкості соціального порядку; тенденцій розвитку політичної системи та відносин між її суб'єктами; дотримання прав і свобод людини (індивідів); захищеності соціуму від небезпек, які є результатом еволюційного розвитку; легітимності державної влади. Розглядається як комплексна характеристика динаміки та спрямованості розвитку (життєдіяльності) соціальної системи, передусім її політичних інститутів та інституцій (механізмів), яка має розглядатися у різних ракурсах, а саме, як характеристика: зовнішніх умов середовища її функціонування (зовнішній вимір безпеки); взаємовідносин суб'єктів політики всередині системи (внутрішній вимір безпеки); політичної системи, яка має досліджуватися крізь призму психологічної реакції суб'єктів політики на зовнішні умови свого існування.

При цьому врахування інших характеристик, які дозволяють більш ґрунтовно розкрити сутність **Б.п.**, дозволяють виокремити різні принципові ситуації, а саме, коли під **Б.п.** розуміється як: відсутність небезпеки; невід'ємна властивість політичної системи; як певний стан, зокрема відносин між суб'єктами політичної системи; стан держави (її політичних інститутів та інституцій), за якого вона здатна успішно протистояти силовому тиску ззовні; стійкість соціального порядку (у його розумінні Т. Гоббсом) та політичної системи.

Аналіз наукової та спеціальної літератури дозволяє дійти висновку, що до цього часу серед дослідників, аналітиків та експертів точаться дискусії, наприклад, стосовно визначальних чинників та складових Б.п., яка, в свою чергу, традиційно розглядається як складова національної безпеки, її взаємозв'язку з суміжними дефініціями, такими, наприклад, як “небезпеки політичній безпеці”, “забезпечення політичної безпеки”, щодо суб'єктів та механізмів її забезпечення, оскільки йдеться то про захищеність суб'єктів політичного процесу, то про певний стан політичної системи або її сталий розвиток, то про політичну стабільність тощо.

Б.п. також розглядається як результат: специфічної діяльності відповідних державних інститутів та інституцій, щодо виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізації процесів (подій, явищ, інших чинників), які можуть завдати шкоди об'єкту захисту; забезпечення належного розвитку соціальної системи (її елементів) у контексті її захищеності від небезпек у політичній сфері життєдіяльності; створення громадянам необхідних умов для життя, забезпечення гарантій їхніх прав і свобод у різних сферах їх життєдіяльності (політичній, соціальній, економічній та гуманітарній), соціальної захищеності, суспільно-політичної стабільності.

Очевидно, що у цьому разі розуміння сутності **Б.п.** значною мірою інтерпретується як мета, якої необхідно досягти суб'єктам державного управління. Рівень **Б.п.** залежить від здатності суб'єктів державного управління енергійно долати кризи, забезпечувати відновлення й стійкий суспільний розвиток, що передбачає виявлення, прогнозування, запобігання та нівелювання наслідків факторів, які є причинами небезпек політичній безпеці. Тому, ті чи інші управлінські рішення щодо забезпечення **Б.п.** соціальної системи, у тому числі й безпеки політичної системи, необхідно приймати на підставі аналізу динаміки її розвитку та функціонування, які можна описати та характеризувати за допомогою різних показників, вихід яких за допустимі межі, призводить або до погіршення якості управління в системі, або

ж до невиконання її функціональних завдань, наслідком чого може бути її руйнування. Важливими передумовами й одночасно індикаторами вказаної безпеки у демократичному суспільстві, зокрема, є: відсутність обмежень політичних прав і свобод громадян; наявність політичної опозиції; ефективність публічного управління та адміністрування, що виражається в здатності його суб'єктів енергійно долати кризи, забезпечувати відновлення і стійкий суспільний розвиток; підтримка влади більшістю суспільства (її легітимність); політична стабільність.

Крім того, **Б.п.** доцільно розглядати не тільки як наукову категорію, а й як визначальний структуроутворюючий чинник формування та функціонування системи державне управління у серії політичної безпеки, оскільки її забезпечення зумовлює сенс (головну мету) діяльності суб'єктів вказаної системи. З іншого боку, це дозволяє більш ґрунтовно розкрити сутність процесу, під яким науковці, політики, аналітики, управлінці та експерти розуміють “забезпечення політичної безпеки”, а також природу процесів, подій та інших факторів, які вони ідентифікують, як небезпеки політичній безпеці.

Таким чином, об'єктивною основою існування феномену Б.п., як характеристики внутрішніх та зовнішніх умов існування соціальної системи, у тому числі й політичної системи, є природа речей, що визначає її буття. Внаслідок цього безпечними впливами на систему можуть вважатися ті, що не призводять до істотної та небажаної зміни її природного функціонування та розвитку, зміни структури тощо, а інструментом, на який покладається виконання завдань щодо забезпечення політичної безпеки є державне управління у сфері політичної безпеки. Розкриття **Б.п.** у контексті розгляду її як визначального фактору цілепокладання вказаної системи, а відтак як її структуроутворюючого фактору, є також принципово важливим, оскільки ефективними та виправданими управлінськими впливами можуть вважатися ті, що не призводять до істотного погіршення **Б.п.** Тому важливими є системні дослідження факторів, які є причинами небезпек **Б.п.**, та

визначають порядок денний (стратегічні цілі та завдання) суб'єктів її забезпечення.

Розуміння сутності **Б.п.** також демонструє певне різноманіття властивостей цього феномену, а тому далеко не є тотожним повному та якісному розкриттю його суті. Разом з тим, якщо **Б.п.** розглядати у контексті оцінки якості та динаміки життєдіяльності соціальних систем, є всі підстави стверджувати, що у будь-якому випадку вона характеризує: тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму та його політичних структур, що визначаються відповідними настановами (політичними, моральними, правовими та ін.), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне функціонування, яке відповідає їх природі; певну захищеність функціонування соціуму від потенційних і реальних небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності тих чи інших політичних інститутів.

У діяльнісному підході під **Б.п.** розуміється складова національної безпеки, яка забезпечує належний рівень життєдіяльності населення, територіальну цілісність та суверенітет держави, стабільність й розвиток політичної системи суспільства, баланс інтересів особистості, суспільства й держави за рахунок ефективного функціонування політичної системи суспільства, з відповідними механізмами щодо запобігання та нівелювання негативних явищ завдяки необхідних для цього засобів та методів.

Основними об'єктами **Б.п.**, на які спрямовуються управлінські впливи з боку суб'єктів державного управління у сфері політичної безпеки є: конституційно-правові засади суспільного устрою; конституційні права і свободи людини та громадянина; інститути (складові) політичної системи; фактори (суб'єкти, явища, процеси тощо), які породжують загрози політичній безпеці, передусім: державному суверенітету та територіальній цілісності; демократичним та духовно-моральним засада життєдіяльності суспільства та держави; розвитку інститутів громадянського суспільства та прозорості у діяльності державних органів; ефективному функціонуванню інститутів влади; суспільно-політичній та міжконфесійній стабільності;

політико-правовим та духовно-культурним основам етнонаціональної стабільності; розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб; активізації діяльності міжнародних організованих злочинних угруповань та міжнародних терористичних організацій; поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження та засобів її транспортування; розповсюдження політичної корупції в органах державної влади та зрощення бізнесу і політики; екстремізму та створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати їх в інтересах певних політичних сил; використання в інтересах тих чи інших політичних сил військових формувань і правоохоронних органів держави; втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; життя і здоров'ю цивільного населення внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів; створенню сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного соціально-економічного розвитку країни та розвитку рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України; втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами.

Очевидно, що комплексний вплив вказаних факторів породжує системні загрози суспільно-політичній дестабілізації суспільства, руйнації культурно коду народу (нації) та державності.

© Орел М. Г.

БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬЧА – 1) гарантія держави щодо забезпечення потреб населення у продуктах харчування в необхідних обсягах, асортименті та якості за рахунок створення відповідних економічних умов; 2) стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни; 3) захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу

людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

© *Завгородня С.П.*

БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА – невід’ємна складова міжнародної безпеки та водночас стан відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, за якого вони отримують можливість щодо суверенного визначення форм, шляхів, тактики та стратегії свого економічного, політичного та культурного розвитку, знижуючи при цьому до мінімуму ймовірність загрози збройних конфліктів між ними, а також втручання у їхні внутрішні справи. Об’єднання країн в регіональні групи для забезпечення **Б.р.** здійснюється добровільно, у контексті реалізації їх мирних ініціатив та відповідно до принципів ООН, згідно яких допускається підписання регіональних угод та створення інститутів безпекового характеру. Необхідність формування простору **Б.р.** та її специфіка зумовлена культурною, політичною та економічною різноманітністю країн певного регіону, який в історичному контексті досить часто залишається цілісним. Водночас, відмінність геополітичних цілей, у тому числі у воєнній сфері, культурно-історичні особливості, нерівномірність економічного розвитку, а також міжнародний розподіл ринків праці, товарів та фінансових ресурсів визначають регіональну спільність національних інтересів держав, що має наслідком створення воєнно-політичних, політико-економічних та інших організацій (блоків, союзів, коаліцій тощо). Такими, наприклад, є НАТО, ОДКБ, ЄС, ШОС, ОБСЄ. Те чи інше співпадання національних інтересів держав відображається при підписанні міжнародних договорів і угод, які поширюються на групу компактно розміщених країн певного регіону (наприклад, угоди про створення зони вільної торгівлі, режими безпеки). Потенціал, цільові, ресурсні та інші характеристики створених структур, які опікуються проблемами **Б.р.**, як правило, змінюються у контексті трансформації глобальних процесів та стану міжнародної безпеки. Україна має безпосереднє відношення до систем **Б.р.**, створених на Європейському континенті, оскільки одним із її зовнішньополітичних пріоритетів є участь у вдосконаленні та

розвитку європейської системи колективної безпеки та вступ до НАТО.

© *Ситник Г.П.*

БЕЗПЕКА РЕГІОНУ ЕКОНОМІЧНА – сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку держави, як самостійної структури. **Б.р.е.** є багатофакторна категорія, яка характеризує здатність регіону до розширеного відтворення з метою збалансованого задоволення потреб свого населення та протистояння дестабілізуючому впливу різноманітних факторів, внутрішніх та зовнішніх, а також забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки. **Б.р.е.** має складові, серед яких: енергетична, фінансова, інвестиційна, інноваційна, соціальна. Забезпечення та підтримка **Б.р.е.** на належному рівні є сферою державної діяльності, яка пов’язана з реалізацією національних інтересів в економічній сфері й залежить від сукупності умов та факторів, що впливають на стабільність та якість розвитку економіки регіону, до яких фахівці відносять: 1) природно-кліматичні умови в регіоні; 2) масштаби, якість, напрями використання ресурсів, що визначають “продуктивність” регіону; 3) географічне розташування регіону; 4) наявна структура виробництва, рівень інвестиційної діяльності; агломераційні переваги (перетинання міжгалузевих зв’язків і розвинутої інфраструктури) та агломераційні хиби (перенаселення); 5) рівень технологічного розвитку, що має прояв у переважанні певних видів виробництва і виробничо-технологічних станів; демографічні характеристики (структура населення, динаміка відтворення); 6) підприємницький клімат (податкова система, ступінь адміністративного контролю, забезпеченість ресурсами тощо); 7) політичні та інституціональні чинники (ступінь регіональної автономії); 8) соціально-культурні фактори (ступінь урбанізації, освіченість, наявність наукових і культурних центрів); 9) соціальна спрямованість державної регіональної політики; 10) забезпеченість територіальних громад ресурсами, необхідними для формування

сприятливого економічного розвитку; 11) спроможність місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування здійснювати регіональну економічну політику у контексті національної економічної політики, їх здатність оперативно реагувати на загрози економічному розвитку регіону, розробляти та впроваджувати належним чином обгрунтовані регіональні програми соціально-економічного розвитку, спрямовані на забезпечення економічного добробуту населення регіону; 12) недопущення поспішних, неаргументованих рішень, експериментів в економічній сфері життєдіяльності регіону, результатом яких можуть стати соціальні вибухи.

© Завгородня С.П.

БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА —

захищеність життєво-важливих інтересів людини (індивіда), соціальних груп і суспільства в цілому, за якої забезпечуються їх всебічний прогресивний розвиток. **Б.с.** є величиною змінною, а її конкретний рівень (ступінь, міра) залежить від політичного режиму, стану економіки та соціальної сфери, розвитку духовно-культурного потенціалу країни, сукупності умов, що дозволяють реалізувати права і свободи кожної людини (індивіда) всіх соціальних груп населення та протистояти діям, що ведуть до розколу суспільства, інших чинників, а також від функціональної спроможності системи забезпечення національної безпеки щодо прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації небезпек їх прогресивному розвитку у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах.

Забезпечення **Б.с.** передбачає ефективне функціонування політичних партій та інститутів громадянського суспільства, розвинутих форм суспільної свідомості, домінування толерантності та ідей плюралізму, що гарантують реалізацію і захист прав і свобод кожного члена суспільства. Поточна оцінка рівня **Б.с.** завжди розміщується на інтервалі від абсолютної безпеки (ідеальний стан), коли фактори, які породжують небезпеки **Б.с.** повністю відсутні, до абсолютної небезпеки, коли сукупний вплив указаних небезпек вносить

до порядку денного питання про можливість буття (існування) суспільства, як соціальної цілісності, наприклад, питання про реальну загрозу його розпаду за етнічними, релігійними, світоглядно-політичними чи іншими ознаками на окремі та часто вороже налаштовані один до одного елементи, про що, зокрема свідчать результати, так званих “кольорових революцій”. Тому **Б.с.** є визначальним компонентом внутрішньої безпеки (виду національної безпеки), оскільки масштаби, характер, спрямованість, інтенсивність, тривалість, тощо небезпек **Б.с.** у різних сферах життєдіяльності суспільства передусім зумовлена внутрішніми чинниками, які проявляють себе в межах території держави і перебувають під її юрисдикцією, а також можливостями органів публічної влади та правоохоронних органів щодо ефективного реагування на вказані небезпеки.

При дослідженні проблем **Б.с.** принципово важливо зосереджувати увагу на труднощах методологічного характеру, оскільки йдеться про безпеку суспільства, яке є надскладною соціальною системою, тобто системою із активними елементами. При дослідженні таких систем, як правило, необхідно будувати модель, яку б можливо було використати, як прогнозну, проте часто доводиться зіштовхуватися з досить жорстким обмеженням, яке є наслідком складності моделі. Суть цього обмеження полягає в тому, що кількість параметрів, за допомогою яких можна описати той чи інший процес чи об'єкт (тобто його стан у той чи інший момент часу) в системі, не повинна перевищувати десяти, оскільки збільшення кількості параметрів породжує ще більші труднощі в процесі комплексного аналізу та інтерпретації отриманих у процесі моделювання результатів.

Найпоширеніший підхід при моделюванні складних об'єктів (процесів) полягає в тому, що його поділяють на елементи (частини). Потім указані частини досліджують, а отримані результати намагаються інтерпретувати (перенести) на цілісний об'єкт (процес). І саме тут у дослідників виникає найбільша трудність. Будуючи модель об'єкта (процесу) доводиться керуватися традиційним підходом

– “від часткового до загального”. Проте широке використання індукції породжує проблему, зумовлену такою властивістю системи, як її цілісність, тобто об’єднання результатів дослідження складових (елементів) системи не дає повного уявлення про систему в цілому. Тому через неможливість урахувати всі взаємозв’язки між елементами цілого важко забезпечити перехід кількості в якість, тобто інтерпретувати результати дослідження складових системи на всю систему. Через це інформація про окремі сфери життєдіяльності суспільства, його соціальні групи, соціальні взаємодії між ними у контексті їх сподівань та пріоритетів, а також про ефективність та результати взаємодії з органами публічної влади не дає вичерпного уявлення про **Б.с.** в цілому. Цю принципову особливість дослідження соціальних систем слід враховувати при розв’язанні проблеми забезпечення **Б.с.**, а саме в процесі визначення комплексної оцінки умов розвитку суспільства у контексті реалізації його інтересів у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності та забезпечення повноцінної життєдіяльності та динамічного розвитку громадянського суспільства, а також унеможливлення невиправданого втручання держави у сферу людського буття та суспільних відносин.

Крім того, зміст поняття **Б.с.** багато у чому обумовлений тлумаченням дослідниками, політиками, правниками та управлінцями концепту “безпека”. Безумовно, головним суб’єктом гарантування безпечного суспільного розвитку, а відтак **Б.с.** є інститути держави, які мають здійснювати відповідну політику, спрямовану на забезпечення стабільності та динамічний розвиток усього суспільства. З іншого боку, **Б.с.** органічно пов’язана з безпекою особи (індивіда), оскільки її визначальною передумовою є належна захищеність життєво-важливих інтересів окремих громадян від небезпек політичного, економічного та іншого характеру, у тому числі невиправданого тиску з боку органів державної влади. Тому складність з’ясування сутності **Б.с.** обумовлений, з одного боку, різними підходами до визначення сутності концепту безпека при розробці та здійснення

політики держави у різних сферах життєдіяльності суспільства, а з іншого - відсутністю чіткого визначення соціального явища, яке позначають поняттям “соціум” та його співвідношення з суспільством. Це спричиняє, зокрема, непоодинокі ототожнення **Б.с.**, тобто безпеки суспільства, яке розглядається як соціальна система, яка утворюється як результат величезної кількості соціальних взаємодій з громадською безпекою та громадським порядком. Так, згідно Закону України “Про національну безпеку України” під громадською безпекою та громадським порядком пропонує розуміти “захищеність життєво-важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз”. При цьому у вказаному законі взагалі не дається визначення **Б.с.**, як складової національної безпеки.

Результати ж порівняльного аналізу різних концептуальних підходів до з’ясування сутності **Б.с.** виконані зокрема, О.Корнієвським свідчать про її двоїсту природу, а саме наявність соціальної природи (захист природних прав і свобод людини і громадянина, передусім права на життя і добробут тощо) та політичної природи (забезпечення демократії і народного суверенітету, протидія політиці насилля над суспільством з боку політичної влади тощо) природи, а також інших складових **Б.с.**, обумовлених впливом небезпек національній безпеці внутрішньо- та зовнішньополітичного, економічного, соціального, гуманітарного, екологічного та іншого характеру. Така природа **Б.с.** породжує значні труднощі при її концептуалізації та операціоналізації і, як наслідок, при вирішенні практичних завдань суб’єктами публічного управління та адміністрування при виявленні та реагуванні на небезпеки **Б.с.**, передусім це стосується небезпек суспільно-політичній дестабілізації.

©Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ФІНАНСОВА – 1) стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; 2) стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Відповідно цього визначення у чинному законодавстві України, **Б.ф.** має такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека.

© *Завгородня С.П.*

БІЖЕНЦІ — особи, які змушені залишити країну свого постійного проживання (як правило, країну громадянства) внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою воєнних дій, переслідувань за ознакою раси, віросповідання, національності, політичних переконань, належності до певної соціальної групи чи якихось інших надзвичайних обставин й які не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни через такі побоювання. **Б.** не можуть бути вислані або примусово повернуті до країни, де їх життю чи свободі загрожує небезпека, зокрема, де вони можуть зазнати катувань, або з якої їх може бути вислано чи примусово повернуто до країн, де їх життю чи свободі загрожує небезпека через зазначені обставини. Згідно із Законом України “Про біженців” особи, які мають намір набути статусу **Б.** і перетнули державний кордон в порядку, встановленому чинним законодавством, зобов’язані звернутися до відповідного органу міграційної служби із заявами про надання їм статусу **Б.** Не всім вказаним особам може бути надано статус **Б.** Зокрема, він не надається особам, які вчинили злочин проти миру або проти людства, а також злочин неполітичного характеру до прибуття на територію України. Особи, яким надано

статус **Б.** прирівнюються у статусі до іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах і користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України, за винятками встановленими чинним законодавством. На рішення проблем **Б.** спрямована низка міжнародних договорів, серед яких важливе значення належить багатосторонній Конвенції про статус **Б.** У рамках ООН функціонує Управління Верховного комісара у справах **Б.**, статус якого затверджено Генеральною Асамблеєю ООН (рез. №428 від 14.12.1950).

© *Ситник Г.П.*

БІЛЬДЕРБЕРЗЬКИЙ КЛУБ – щорічна приватна конференція (міжнародна неурядова організація), створена у 1954 році зі штаб-квартирою у м. Нью-Йорк (у приміщенні Фонду Карнегі) в якій беруть участь від 120 до 150 осіб європейської та північноамериканської політичної еліти, фінансових магнатів, експертів з промисловості, фінансів, економіки, наукових кіл та ЗМІ з метою визначення пріоритетів світового розвитку з урахуванням тенденцій та наслідків глобалізаційних процесів. Тому засідання **Б.к.**, які проводяться щорічно, як правило, в дорогих готелях по всьому світу (найчастіше в Європі, а кожні чотири роки — в Канаді або США), викликає величезний інтерес світової громадськості. Через введення по всьому світу обмежень на пересування та прийняття заходів для недопущення розповсюдження коронавірусної інфекції засідання **Б.к.** у 2020 році було відкладене, про що повідомлялось на сайті Bilderberg Meetings.

Б.к. отримав свою назву від готелю “Більдерберг” в голландському місті Остербеці, де була проведена перша конференція у травні 1954 року з ініціативи польського політика у вигнанні Джозефа Ретінгера та нідерландського принца Бернарда та інших, які були стурбовані зростанням антиамериканізму в країнах Західної Європи та запропонували проводити міжнародні конференції, на якій лідери європейських країн і США будуть збиратися з метою кращого порозуміння у тому числі з питань безпеки і оборони. Водночас є думка,

що **Б.к.** було створено за ініціативою ЦРУ США, а його проект схвалив президент США Дуайт Ейзенхауер, як інструмент контролю політики європейських країн з боку США.

Склад **Б.к.** щорічно змінюється, проте організаційний комітет досить ретельно підходить до підготовки списків тих, хто запрошується на чергове засідання. Актив клубу за різними оцінками складає близько 400 осіб із яких третина американці, а решта європейці, японці, корейці, сингапурці, представники Тайваню і Гонконгу. Так, постійними учасниками **Б.к.** є або були до смерті Білл Клінтон, Маргарет Тетчер, Тоні Блер, принц Філіп (Велика Британія), Хуан Карлос I (король Іспанії), Королева Софія Іспанська, Беатрікс (королева Нідерландів), Валері Жискар д'Естен, Барак Обама, Альберт Гор, Бен Бернанке, Генрі Кіссінджер, Девід Рокфеллер, Нельсон Олдрич Рокфеллер, Роберт Макнамара, Дональд Рамсфелд, Збігнев Бжезінський, Алан Грінспен, Кондоліза Райс, Річард Перл, Пол Вулфовіц.

Крім постійного складу (активу) **Б.к.** на зустрічі запрошують і тих, яких навряд чи можна віднести до світової еліти, наприклад, від Російської Федерації у такій якості у засіданнях **Б.к.** приймали участь Анатолій Чубайс (у 1998 та 2012 рр.), Григорій Явлінський, Михайло Маргелов, Лілія Шевцова. Проте після 2015 року нікого на зустрічі **Б.к.** від Російської Федерації не запрошували. Представників від України жодного разу не запрошували до участі у засіданнях **Б.к.**

Участь у конференції (засіданні **Б.к.**) відбувається тільки за особистими запрошеннями в атмосфері посиленої таємності (організацію проведення та безпеки учасників бере на себе та країна, на території якої проводиться конференція), а на зустрічі не допускаються представники ЗМІ. Прийняті під час засідань **Б.к.** рішення тримаються в суворій таємниці (звіти та прийняті рішення, не публікуються), а під час засідань заборонено вести відео і аудіозапис. Заборонено також давати заяви для ЗМІ та розголошувати зміст дискусій, що відбулися. Після зустрічі готують звіт, у якому доповідачі указані тільки по власній країні та який розповсюджується виключно серед

колишніх та нинішніх учасників **Б.к.** Певною мірою це є наслідком дотримання інформаційної політики **Б.к.**, суть якої викладені у 1993 році в словах які, приписують Д. Рокфеллеру “Нам було б неможливо розробити наш план для всього світу, якби він набув розголосу в ті роки. Але світ влаштований складніше і готовий йти до світового уряду. Наднаціональна верховна влада інтелектуальної еліти і банкірів світу, безсумнівно, краща, ніж національне самовизначення, поширене в минулі століття. Таким чином, ми зобов’язані тримати пресу в невіданні стосовно наших переконань, що становлять історичне майбутнє нашого століття”.

Водночас, останнім часом для того, щоб задовольнити зростаючий інтерес громадськості до роботи **Б.к.** на його офіційному сайті організатори зустрічей почали давати коротку інформацію щодо питань, які пропонуються на обговорення підчас засідань. Так, у 2018 році (зустріч відбулася у США у м. Шантилія) згідно релізу під час засідання **Б.к.** пропонувалися до обговорення такі теми: “популізм в Європі”, “світове лідерство США”, “нерівність”, “зайнятість”, “квантові комп’ютери”, “штучний інтелект”, “вільна торгівля”, “пост-права у сучасному світі”, ситуація в Росії, Саудівській Аравії та Ірані, а також “поточні питання”. Оскільки на зустрічах зосереджуються на двох-трьох питаннях, цей реліз скоріш-всього мав за мету дезорієнтацію ніж інформування громадськості про питання, які обговорювалися. З огляду на викладене багато фахівців у сфері міжнародної політики та безпеки вважають, що **Б.к.** формально є не стільки неурядовою організацією, як неофіційною конференцією найбільш впливових людей у сфері політики, бізнесу, фінансів та ЗМІ і навіть, прототипом світового уряду, який через “делегатів” доводяться відповідні “директиви” до національних урядів.

Водночас варто зазначити, що починаючи з 1990 р. значення **Б.к.** почало знижуватися, оскільки, з одного боку, мали місце непоодинокі витoki інформації про його діяльність, а з іншого, більш пріоритетними стали не питання

геополітичного характеру (особливо після розпаду СРСР), а бізнесового та фінансового, для вирішення яких з'явилися інші неформальні переговорні майданчики. Таким майданчиком, зокрема стала так звана "група тридцяти" (G30) – недержавна міжнародна організація, яка була створена у 1978 році банкіром Джеффри Беллом за підтримки Фонду Рокфеллера (штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні). До G30 входять провідні економісти, бізнесмени та політики, а її діяльність мало афішується, хоча відомо, що її члени напрацьовують рекомендації для центробанків та комерційних банків світу. Крім того, за роки неоліберального перелаштування геополітичного та гео економічного простору створилися й інші майданчики, серед яких, зокрема Трансатлантична політична мережа ТПС, членами якої є найбільші корпорації та банки світу, депутати Європарламенту та конгресу США. Діяльність ТПС опирається на розробки провідних західних "мозкових центрів", зокрема інституту Брукінса та Європейського інституту стратегічних досліджень. Про засідання ТПС попередньо не інформують в ЗМІ, як про засідання **Б.к.**, тому складається враження що підконтрольні глобальній еліті ЗМІ спеціально роздувають ажіотаж навколо щорічних засідань **Б.к.**, щоб відвести увагу від зустрічей на інших неформальних майданчиках, на яких дійсно глобальною елітою приймаються доленосні рішення для всього світу.

©Ситник Г.П., Орел М.Г.

БІОСФЕРА – нижня частина атмосфери, вся гідросфера і верхня частина літосфери Землі, які заселені живими організмами, "область існування живої речовини" (В. І. Вернадський); оболонка Землі, в якій сукупна діяльність живих організмів виявляє себе як геохімічний фактор планетарного масштабу. **Б.** — найбільша (глобальна) екосистема Землі — область системної взаємодії живої та неживої речовин на планеті. **Б.** включає організми (біля 3 млн. видів), їх залишки, зони атмосфери, гідросфери і літосфери, які населені та видозміннені цими організмами. У склад **Б.**, крім живої речовини (рослинного, тваринного та мікроорганізмів) входить біогенна речовина (продукти життєдіяльності

живих організмів – осадові породи органічного походження), біокосна речовина (продукти розпаду та переробки гірських та осадових порід живими організмами) та косна речовина (гірські породи, магматичного, неорганічного походження, вода, а також речовина космічного походження, яка перероблена та видозмінена живими організмами, зокрема космічний пил, метеорити, тощо). Крім того у склад **Б.** входить радіоактивна речовина, яка утворюється в результаті розпаду радіоактивних елементів.

Головна особливість **Б.** – біогенна міграція атомів хімічних елементів, яка викликана енергією Сонця та виражається в процесах обміну речовини, росту та розмноженні організмів. З точки зору ієрархічних рівнів організації живої матерії та системного підходу, **Б.** – це сукупність усіх екосистем (біогеоценозів), поширених в межах геосфер, з якими взаємодіє жива оболонка Землі. Границі **Б.**: в атмосфері – до озонового шару (25-35 км), в гідросфері – до максимальної глибини (близько 11 км), в літосфері – до 8–10 м., інколи до – 3 км (нафтоносні прошарки води). Усі екологічні ніші, придатні для життя, зайняті організмами.

Б. виникла одночасно з зародженням життя на Землі у первісному Світовому океані. Близько 450 млн. р. тому **Б.** почала займати сушу, де, незважаючи на набагато жорсткіші екологічні умови, у порівнянні з океаном, вона еволюціонувала у напрямку максимальної видової різноманітності. Співвідношення видів тварин та рослин у Світовому океані та на суші складає в у середньому 1:5. Основними факторами еволюції **Б.** є: абіотичні (космічні та геологічні), біотичні (мінливість, тобто мутації, спадковість, боротьба за існування, природний відбір), а також антропогенні, особливо в епоху науково-технічної революції. Загальна біомаса **Б.** складає близько 85–100 млрд. т. сухої органічної речовини, зокрема, у Світовому океані – 30 млрд. т. Середньорічна біопродуктивність **Б.** – близько 150 млрд. т. сухої органічної речовини, або $4,2 \cdot 10^{21}$ Дж у рік.

©Кучма Д.Я.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ

(двополюсний світ) – одне із центральних понять геополітики у ХХ ст. сутність якого полягає в інтерпретації політичної структури світу, що утворюється з “двох полюсів”, а саме: світовий порядок, заснований на розподілі світової влади між двома наддержавами, які мають переважаючу частину впливу на політичну, економічну, військову, інформаційну і культурну сфери життєдіяльності людської спільноти, тому на міжнародному рівні взаємодії між ними в цілому визначають поточний стан системи міжнародних відносин. Згідно цієї концепції кожна наддержава створює навколо себе центр впливу, де домінує, а також змагається з державою-суперницею за вплив на третіх країн. Так, в часи “холодної війни” більшість західних капіталістичних держав підпадали під вплив США, а більшість країн, так званої соціалістичної співдружності – під вплив СРСР. Країни, що не входили до цих двох блоків-полюсів, звалися “країнами що не приєдналися” або країнами “третього світу”. В ті часи домінувала думка, що визначальною причиною протистояння блоків-полюсів, масштаби якого обмежувалися їх військовим потенціалом (передусім ядерним), була антагоністичність світоглядно-ідеологічних уявлень (концепцій) щодо найбільш раціональних шляхів розвитку земної цивілізації у політичній, економічній та інших сферах. Після розпаду СРСР та соціалістичної системи, незважаючи на те, що неоліберальна економіка домінує у глобальному масштабі вважається, що визначальною причиною можливого протистояння держав, а відтак і блоків-полюсів, є різниця економічних потенціалів, хоча інші фактори, передусім військовий, продовжують відігравати важливу роль.

Серед теоретиків у сфері міжнародних відносин та безпеки поширена думка, що сучасна міжнародна система є однополярною з огляду, наприклад на те, що витрати США на оборону перевищують половину глобальних військових витрат та їх поки-що домінуючу роль в економічній (передусім фінансовій), культурній та інформаційній сферах. Водночас все більше говорять про стрімке формування багатопольярного світу (“три”, “чотири” і т.д. “полярну” систему),

виокремлюючи при цьому такі “центри сили” як США (економічний та військовий потенціал), ЄС (економічний потенціал), Китай (економічний потенціал, який практично порівнявся з економічним потенціалом США та стрімко зростаючий військовий потенціал), Росія (військовий потенціал, який практично зрівнявся з потенціалом США завдяки проривним російським технологіям у військовій сфері). Деякі фахівці акцентують увагу і на Ісламському світі як центрі світової сили, який нарощує свій військовий потенціал, володіє ядерною зброєю (Пакистан) та демонструє загрозливі можливості щодо проведення партизанських та терористичних війн.

©Ситник Г.П., Орел М.Г.

БЛОКАДА – ізоляція держави, її території (частини території), її сухопутного, морського, повітряного простору з боку іншої держави чи групи держав з метою примушення до виконання вимог організаторів **Б.** Статут ООН передбачає **Б.** як колективний захід, здійснюваний країнами-членами ООН для відновлення й підтримки миру за рішенням Ради Безпеки ООН. У всіх інших випадках здійснення проти будь-якої держави будь-якої **Б.** будь-якою державою (державами) у сучасному міжнародному праві розглядається як акт агресії.

©Ситник Г.П.

БЛОКАДА ВОЄННА – спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції (порушенні зовнішніх зв'язків) держави, частини території держави, міста, порту, військової бази, фортеці, протоки тощо. Може бути повною або частковою в залежності від того які види збройних сил залучені до **Б.в.** Сучасне міжнародне право розглядає **Б.в.** як злочин проти миру. Водночас вона може бути правомірною у випадку, якщо викликана попереднім порушенням принципу незастосування сили або загрози силою з боку держави, проти якої вона застосовується та за наявності відповідного рішення Ради Безпеки ООН.

©Ситник Г.П.

БЛОКАДА ЕКОНОМІЧНА – економічна ізоляція країни іншими державами, що передбачає обмеження або

заборону на торгівлю всіма чи окремими товарами з цією країною. Цілями застосування **Б.е.** можуть бути: прагнення підірвати економіку “держави-об’єкта” шляхом припинення ввезення в країну товарів (сировини, готових виробів, напівфабрикатів тощо) і позбавлення її ринків збуту; економічна ізоляція країни; примус “держави-об’єкта” блокади змінити політичний курс; досягнення прогресу в забезпеченні прийняття загальновизнаних у світі моральних / етичних цінностей; продемонструвати негативну реакцію на дії іншої країни, що не відповідають статуту ООН. Статут ООН передбачає можливість використовувати **Б.е.** як колективний засіб для відновлення миру і безпеки. Блокада вводиться постановою Ради Безпеки ООН на підставі статей 39 і 41 Статуту ООН. **Б.е.** є формою війни економічної, що застосовується як крайня форма протиборства і часто поєднується з політичною і нерідко – з військовою блокадою.

© *Завгородня С.П.*

БЛОКАДА МОРСЬКА – спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції супротивника від морського узбережжя та перериванні його морських комунікацій внаслідок чого нейтральні держави втрачають можливість вільно торгувати з державою, узбережжя якої блокуване. **Б.м.** є один із колективних примусових заходів для підтримки або відновлення міжнародного миру, передбачений Статутом ООН й може бути застосована членами ООН на підставі резолюції Ради Безпеки ООН до держави, яка порушила принцип незастосування сили чи здійснила акт агресії.

© *Ситник Г.П.*

БОРОТЬБА – 1) активне протиборство, зіткнення між протилежними соціальними групами, течіями у суспільстві і т.ін., протистояння; 2) діяльність, що має на меті подолати або знищити кого або щонебудь; 3) діяльність, скерована на створення, досягнення чого-небудь.

Важливе місце у процесах забезпечення національної та міжнародної безпеки належить збройній **Б.**, яка є основним видом протиборства у війнах, воєнних конфліктах, збройних повстаннях, путчах і т.д. із застосуванням сил та засобів ведення

воєнних дій в різних масштабах. Зміст конкретних воєнних подій тісно взаємопов’язаний з іншими, як правило, підпорядкованими їй видами протиборства: економічним, науково-технічним, дипломатичним, ідеологічним інформаційним тощо. На хід та результат збройної **Б.** у війні здійснюють вплив: соціально-політичних характер її цілей; стан бойової міцї збройних сил учасників збройної боротьби та інших збройних формувань; рівень розвитку воєнного мистецтва і т.д. Ці та інші фактори визначають особливості способів і форм збройної боротьби.

Окремим видом збройної **Б.** є фізична збройна **Б.**, в якій використовуються переважно фізичні форми енергії для ураження противника і захисту від фізичного ураження противника своїх військ, зброї, військової техніки, об’єктів і середовища. В майбутніх війнах для фізичного ураження може знайти широке застосування енергія усіх достатньо відомих форм руху матерії – кінетичної, акустичної; електромагнітної; енергії елементарних часток; ядерної енергії; теплової і т.ін. Тобто, у залежності від форм енергії, у війнах і збройній боротьбі майбутнього у відповідних озброєннях будуть використовуватися різноманітні види кінетичного, акустичного, електромагнітного, радіаційного і теплового видів впливу.

Важливим видом **Б.** є ідеологічна **Б.** у війні, яка є протиборством воюючих сторін в духовній сфері та в інтересах перемоги у війні. Ведеться, як правило, ще напередодні війни, а з її початком набуває повномасштабного та відкритого характеру. Зміст ідеологічної боротьби обумовлено воєнною політикою сторін, які ведуть протиборство, їхніми воєнними доктринами, а також соціально-політичним характером самої війни. Головними суб’єктами ідеологічної боротьби є державні, політичні, військові, релігійні, суспільні органи та організації, ЗМІ, спеціальні підрозділи військ. Головними об’єктами ідеологічної боротьби є військовослужбовці, населення воюючих сторін, військовополонені. Ідеологічна боротьба спрямована на протидію зусиллям противника в духовній сфері протиборства, на деморалізацію військ противника і на всебічне зміцнення духовних сил армії і

населення своєї та союзних країн. Сучасні інститути та апарат ідеологічної боротьби оснащені різноманітними технічними засобами (типографія, телебачення, відеозаписуюча апаратура, засоби доставки та розповсюдження агітаційно-пропагандистського матеріалу в тому числі за допомогою супутників, ракетно-артилерійських та авіаційних боєприпасів і т.д.).

© Шевченко М.М.

БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ — діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності, яка ведеться з метою захисту громадян, держави та суспільства від тероризму, виявлення та усунення причин і умов, які до нього призводять, припинення терористичної діяльності.

©Ситник Г.П.

В
ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР
(УГОДА) – угода про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною, який було підписано у Варшаві 14. V 1955 році повноважними представниками названих країн як підсумковий документ Варшавської наради європейських соціалістичних держав з питань гарантування миру і безпеки в Європі. **В.д.** набув чинності 5.VI 1955 року. Він був укладений на 20 років з автоматичним продовженням на наступні 10 років для тих держав, які його не денонсують за рік до закінчення цього терміну. У 1962 Албанія припинила своє членство у **В.д.**

На основі **В.д.** 1955 склався військово-політичний союз соціалістичних країн Європи – Організація Варшавського договору (ОВД). У геостратегічному плані це був крок у відповідь на створення у 1949 р. західними державами військового блоку НАТО. У **В.д.** вказувалося на оборонний характер нового об'єднання, підтверджуватися наміри країн-учасниць створити систему колективної безпеки у Європі, проводити політику, спрямовану на гарантування миру і безпеки, поглиблення дружби, співробітництва та

взаємодопомоги між народами на принципах поваги незалежності і суверенітету держав. Країни-члени **В.д.** зобов'язались утримуватися від силових методів вирішення спорів у міжнародних відносинах, консультуватися між собою з усіх важливих питань, що становлять спільний інтерес, надавати термінову допомогу всіма засобами, включаючи військову силу, у разі нападу на одну або кілька держав-учасниць. Окрім того держави-учасниці **В.д.** неодноразово декларували своє небажання досягти військової зверхності над країнами Заходу, одночасно відкидаючи можливість досягнення зверхності західного світу над собою. Союзні країни неодноразово пропонували розпустити як **В.д.**, так і НАТО. Пропонувалося також підписати з країнами НАТО договір про взаємне незастосування військової сили.

Для взаємних консультацій і розгляду питань, пов'язаних із здійсненням домовленостей, союзні країни сформували Політичний консультативний комітет (ПКК) – вищий керівний орган **В.д.** Також було утворене Об'єднане командування збройними силами, виділене учасниками Договору у підпорядкування цьому командуванню. Його головнокомандувач і штаб розміщувались у Москві. За рішенням ПКК від 17.III 1969 було утворено Комітет міністрів оборони держав-учасниць **В.д.** У листопаді 1976 були утворені Комітет міністрів закордонних справ та Об'єднаний секретаріат. У травні 1987 на нараді ПКК було прийнято документ “Про воєнну доктрину держав-учасниць **В.д.**”. У червні 1987 була створена Багатостороння група поточної взаємної інформації та Спеціальна комісія з питань роззброєння. Головнокомандувачами Об'єднаних збройних сил країн учасниць **В.д.** були Маршали Радянського Союзу І.С. Конев (1955-1960), А.А. Гречко (1960-1967), І.І. Якубовський (1967-1976), В.Г. Куликов (1977-1989), генерал армії П.Г. Лушев (1989-1991).

На території країн-членів **В.д.** періодично проводились командно-штабні та військові навчання. Найбільш відомими з них стали “Квартет” (1963), “Жовтневий штурм” (1965), “Родопи” (1967), “Дніпро” (1967), “Північ” (1968), “Збройове братерство” (1970), “Захід-81” (1981), “Щит-82” (1982),

“Щит-84” (1984) та ін. Особливістю діяльності **В.д.** була також постійна координація розвідок країн-учасниць. Починаючи з 1979 р., діяла глобальна система радіоелектронної та космічної розвідки, яка об’єднувала розвідувальні сили і засоби СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, НДР, а також В’єтнаму, Монголії і Куби, що не входили до Договору. Міжнародно-інституційний дуалізм “**В.д.** – НАТО” був уособленням блокового протистояння країн Європи в роки Холодної війни. У зв’язку з масштабними політичними перетвореннями в СРСР та країнах Центральної і Східної Європи у лютому 1991 р. держави-учасниці **В.д.** скасували його військові структури, а 1.VII 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

© Смолянук В.Ф.

“ВЕЛИКА СІМКА” (англ. *Group of Seven*) — міжнародний політичний інститут семи провідних держав світу (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада). Лідери цих країн здійснюють регулярні зустрічі на вищому рівні для обговорення стратегічних проблем та намагаються узгоджувати свою економічну політику.

© Орел М.Г.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР – термін, запропонований у 1923 директором Мюнхенського інституту геополітики генералом К.Хаусхофером для позначення просторового ареалу розгортання пан’європейської, паназійської та панамериканської геополітичних концепцій. Виокремлення **В.п.** у якості нової одиниці геополітичного аналізу відбивало динамічні економіко-комунікаційні процеси епохи індустріалізму, які винищили інтереси національних держав до міжнародного рівня та поширили їх на цілі континенти. З метою подальшого розвитку країни-лідери мають доповнювати свою економічну експансію новою формою політичної організації – **В.п.**, механізмом створення якого були й залишаються територіальні захоплення. Як вважав К.Хаусхофер, Британська Імперія 20-30-х років ХХ ст. неухильно наближалась до розпаду. Відповідно, світове лідерство мало перейти до континентальних держав,

насамперед до Німеччини. Необхідність розширення “життєвого простору” підштовхуватиме Німеччину до територіальних захоплень на Сході. Така ж геополітична поведінка буде властива іншим впливовим державам. Як наслідок, **В.п.** ХХ ст. має стати: євро-африканським, де пануватимуть Німеччина і Франція; радянський союз, який має поширити свій вплив на Персію, Афганістан та Індію; Східна Азія, об’єднана довкола Японії; Північна і Південна Америки, під керівництвом Сполучених Штатів. Теорія **В.п.** відбивала орієнтацію німецької геополітичної думки на ревізію версальсько-вашигтонської системи світоустрою, що склалася у 1919-1922, та рішучий перегляд “геополітично необґрунтованих” кордонів Європи й Азії на користь Німеччини.

© Смолянук В.Ф.

ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ — суб’єкти міжнародних відносин, які здійснюють вирішальний вплив на світову політику та економіку. Сьогодні це передусім постійні члени Ради Безпеки ООН. Статутом ООН на Великі держави покладається головна відповідальність за підтримання миру і загальної безпеки у світі.

© Орел М.Г.

ВЕРХОВНИЙ КОМІСАР ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ – головна посадова особа ООН у сфері прав людини, що підпорядкована Генеральному секретареві ООН, яка була встановлена згідно 7 січня 1948 року Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 48/141, в якій зазначено, що вказана посадова особа є заступником Генерального секретаря ООН, призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю з належним урахуванням принципу ротації строком на чотири роки з можливістю продовження ще на один такий же строк.

В.к.ООН п.л. відповідає за сприяння, захист і здійснення всіма людьми громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, діє в межах Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, інших міжнародних документів у царині прав людини і міжнародного права включно з зобов’язанням поважати в цих межах суверенітет, територіальну цілісність і

національну юрисдикцію держав і сприяти загальному поважанню та додержанню всіх прав людини, визнаючи при цьому, що в структурі цілей і принципів Статуту заохочення і захист всіх прав людини є питанням, яке законно хвилює міжнародне співтовариство. Крім того **В.к.ООН п.л.** керується визнанням того, що всі права людини – громадянські, культурні, економічні, політичні й соціальні – є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємозв'язаними і що, за всієї необхідності враховувати значимість національних і регіональних особливостей та різного історичного, культурного і релігійного досвіду, держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати і захищати всі права людини та основні свободи.

В.к.ООН п.л. очолює Управління Верховного комісара ООН з прав людини, яке уповноважене заохочувати та захищати права людини в усьому світі по трьох головних напрямках: нормотворча діяльність, моніторинг та забезпечення прав людини, зокрема у складі миротворчих місій ООН працює понад 400 співробітників вказаного управління. З огляду на викладене він/вона несе основну відповідальність за діяльність ООН у царині прав людини, а його обов'язки полягають у тому, щоб: заохочувати й захищати ефективне здійснення всіма людьми всіх громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав; виконувати завдання, доручені йому компетентними органами системи ООН у царині прав людини, подавати їм рекомендації з метою сприяння ефективному заохоченню й захистові всіх прав людини. З цією метою він/вона щорічно подає на розгляд Генеральної Асамблеї ООН доповідь з дотримання прав людини.

© Ситник Г.П.

ВЕРХОВНИЙ ПРЕДСТАВНИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ І ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ – представляє Союз у питаннях, пов'язаних зі спільною зовнішньою та безпековою політикою. Проводить політичний діалог з третіми сторонами від імені Союзу та висловлює позицію Союзу в міжнародних організаціях

та на міжнародних конференціях. Своїми пропозиціями сприяє підготовці спільної зовнішньої та безпекової політики.

© Орел М.Г.

ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ (англ. *western від west – захід*) – термін, що ймовірно походить від назви жанру американського кінематографу “вестерн” та використовується для характеристики процесу запозичення елементів західної культури іншими культурами, а також процесу експансії масової американської культури. Інколи, як синоніми **В.**, вживають поняття “європеїзація”, “американізація”, “модернізація”, “глобалізація”, якими характеризують процес переходу особи, групи осіб чи суспільства в цілому від національної системи цінностей до цінностей західної цивілізації, які передусім ґрунтуються на пріоритеті приватної власності, домінуванні індивідуального над колективним та прав людини на її обов'язками.

В., концептуальні засади якої було розроблено для пояснення розвитку Японії у XIX-XX ст., може бути повною або частковою. Повна **В.** охоплює всі сфери життєдіяльності людини (індивіда), суспільства та інститутів держави та відбувається за наступною концептуальною схемою: на першому етапі спостерігається намагання відгородитися від впливу культури (культур), яка (які) історично є домінуючою (домінуючими) на національних теренах; на другому – відбувається запозичення політичних, економічних, військових та інших досягнень західної цивілізації; на третьому – засвоюється переважна частина західних світоглядно-духовних цінностей. За часткової **В.** запозичуються лише деякі елементи західного способу життя.

В Україні перша хвиля **В.** спостерігалася на початку XVII ст., яка трансформувалася у спротив окатоличенню українців, а на початку XVIII ст., вихідці з України брали активну участь у процесах **В.**, які лежали в основі започаткованих в Російській імперії реформ Петра I. Характерною особливістю другої хвилі **В.** було нищення самотності після скасування автономного устрою Гетьманщини (1764 р.) та зруйнування Запорізької Січі (1775 р.).

Подальші дві хвили **В.** на теренах України були зумовлені реформами в Російській імперії у 1860-х рр. та після 1900-х рр. За часів існування СРСР було два етапи **В.**: у 1930-х рр. та 2-ї пол. 1950-х – 1960-х рр. Пріоритети України щодо входження до ЄС та НАТО свідчать про чергову хвилю **В.**

Водночас, результати **В.** є досить суперечливі, оскільки, одного боку, сприяють імплементації позитивних здобутків західної культури, у тому числі в управлінській та безпековій сфері, а з іншого – призводять до руйнації національної культури, і, як наслідок до моральної деградації та атомізації суспільства. Тому в цілому розповсюдження західних цінностей по всьому світу, знижує соціокультурне різноманіття інших цивілізацій, руйнує ідентичність, знижує відчуття національного ґрунту, а відтак і національних інтересів у місцевих еліт, що є реальною загрозою для національної безпеки.

© Ситник Г.П., Романенко Е.О.

ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, явище, процес, інші чинники, які, за наявності певних умов, одночасно можуть бути оцінені і як можливі небезпеки і як додаткові можливості щодо реалізації національних інтересів та які, як правило, проявляється як початкова фаза ескалації напруженості між суб'єктами міжнародних відносин внаслідок, зокрема, протидії однієї держави або групи держав намаганням іншої держави досягти своїх національних цілей.

Спочатку поняття виклик набуло широкого розповсюдження на Заході завдяки роботам А. Дж.Тойнбі, а згодом і на Сході. Сьогодні воно широко вживається в науковій і публіцистичній літературі, часто використовується політиками та експертами при оцінці тих чи інших аспектів забезпечення національної безпеки. Але не рідко **В.н.б.** ототожнюють з поняттями загроза, небезпека, та ризик національній безпеці, що є методологічною помилкою. **В.н.б.** – це передусім проблема, яка отримала за певних причин й на певному відрізку часу сильний суспільний відголос й розв'язання якої, на думку політичної еліти та експертного середовища, має важливе, пріоритетне значення для перспектив щодо

забезпечення національної безпеки. Тобто **В.н.б.** - проблема, яка виникає перед суспільством та державою, але це не означає, що будь-яка проблема є викликом. **В.н.б.** має свою першопричину, є конкретним у часі та просторі, має свою внутрішню динаміку розвитку, але набуває політичного значення в міру його сприйняття як такого. Наприклад, можна говорити про виклик глобалізації, але оцінки негативних та позитивних наслідків зазначеного виклику для національної безпеки кожної країни є досить різними.

Як і у випадку із загрозою національній безпеці, **В.н.б.**, як проблема, не має чіткого та однозначного механізму розв'язання. Проте ця проблема не вимагає негайного втручання в перебіг тих чи інших процесів з боку суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки. Як і загрози, **В.н.б.** мають своє джерело (первопричину виникнення), ознаки, структуру, історію та логіку розвитку, в якій інколи спрацьовують не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й зв'язки стохастичного характеру. **В.н.б.** можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема, за: характером - соціальні, техногенні чи природні; розмахом та масштабами можливих наслідків – глобальні, регіональні, загальнодержавні, локальні (місцеві); джерелами (первопричинами виникнення) – іноземні держави (група держав), юридичні та фізичні особи, політичні, економічні, соціальні, природні та інші події, явища та процеси; сферами прояву – політичні, воєнні, економічні, соціальні, інформаційні тощо; спрямованістю – внутрішні чи зовнішні; терміном дії – постійні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

Основними чинниками, що формують **В.н.б.** є події, явища, процеси та інші чинники, які породжують небезпеки, зокрема щодо: порушення прав і свобод людини; суспільно-політичній стабільності; прогресивного соціально-економічного розвитку; підриву міжнародної стабільності та регіональної безпеки; державної безпеки та обороноздатності країни; посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність; руйнування навколишнього середовища; збереження та розвитку

духовних і культурних цінностей. Варто також розрізняти: об'єктивні **В.н.б.**, які виникають незалежно від людської діяльності; суб'єктивні, які є наслідком вказаної діяльності; уявні – результат неадекватної оцінки наявної інформації, яка покладається в основу прийняття управлінських рішень щодо забезпечення національної безпеки. Тому оцінка **В.н.б.** може нести у собі значну долю суб'єктивізму. Для підвищення рівня об'єктивності оцінки **В.н.б.** доцільно використовувати таку категорію як фактор. Принципова особливість фактора в тому, що він: завжди є причиною, рушійною силою будь-якого процесу чи явища; не існує поза умов буття (існування) людини (індивіда), суспільства та інститутів держави, а завжди є частиною вказаних умов, формою їх прояву; відображає реалізовані причини, що вже існують у реальних явищах і процесах з наявністю всіх необхідних для цього умов; визначається з урахуванням терміну його існування; завжди потребує якісної та кількісної інтерпретації. З огляду на це фактори завжди відрізняються від **В.н.б.** тим, що більш об'єктивно можуть свідчити про зниження чи про підвищення рівня національної безпеки, бо в загальному випадку фактори - це деяка множина можливостей і умов, які обмежують, або збільшують спроможність держави у контексті реалізації національних інтересів. Тому використовуючи методи факторного аналізу доцільно досліджувати та здійснювати моніторинг реального ступеню захищеності національних інтересів.

Центральним питанням факторного аналізу є виявлення (виокремлення) та аналіз параметрів (показників, індикаторів), поза межами яких та чи інші соціальна система втрачає здатність до саморегуляції та сталого розвитку. Таким чином виявлення та оцінка **В.н.б.** – завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших факторів через призму власних інтересів, політичних уподобань, фахової підготовки тощо. Саме тому **В.н.б.** мають більш суб'єктивний характер ніж фактори, які їх породжують.

Оскільки **В.н.б.** пов'язується із проблемою, яка не обов'язково вимагає негайного втручання, то виникає і проблема

вибору – вживати чи не вживати ті чи інші заходи для адекватної відповіді на виклик. Суть проблеми вибору в тому, що не оптимальний вибір може призвести до переорієнтації зусиль держави, а відтак і її обмежених ресурсів, на розв'язання другорядних для забезпечення національної безпеки завдань. Водночас ігнорувати **В.н.б.**, не звертати на нього увагу також не можна. Він може перерости в реальну загрозу національній безпеці. Тому для практичних задач забезпечення національної безпеки принципово важливим є не тільки інтерпретація **В.н.б.** як проблеми, яка виникає у процесі реалізації національних інтересів, а й його ідентифікація (оцінка) як потенційного чи реального. При вирішенні цього завдання визначальну роль відіграє якість, повнота, достовірність та оперативність зібраної інституційними структурами сектору безпеки та оборони інформації про події, явища, процеси, інші чинники, які одночасно мають бути оцінені як можливі небезпеки та як додаткові можливості щодо реалізації національних інтересів. Особливо це важливо при виявленні початкової фази ескалації напруженості між суб'єктами міжнародних відносин, коли поодинокі випадки **В.н.б.**, можуть уявлятися як широкомасштабні загрози загальнодержавного значення, провокуючи цим уявного агресора на зворотні дії, а отже і до зростання напруженості у міждержавних стосунках.

Врахування сутності поняття **В.н.б.**, оцінка ймовірних сценаріїв розвитку ситуацій, за яких формується потенціал протидії процесу реалізації національних інтересів, а також ступеня (міри) його негативного впливу на вказаний процес, дозволяє дійти висновку що він є потенційний чи реальний, тобто ідентифікувати його. Потенційний **В.н.б.** – це ситуація, коли є ймовірність виникнення умов, за яких може формуватися або вже формується потенціал протидії реалізації національним інтересам. В даному випадку головним завданням структур сектору безпеки і оборони є виявлення та прогнозування ризиків нанесення збитків в тій чи іншій сфері національної безпеки у разі виникнення умов, за яких сформований та достатній для протидії реалізації

національним інтересам потенціал буде використано. Важливим завданням є також здійснення заходів профілактично-превентивного характеру щодо блокування виникнення умов протидії реалізації національним інтересам та пошук додаткових можливостей для їх захисту, зумовлених формуванням вказаного потенціалу (наприклад, ці можливості можуть бути надані третьою стороною, яка принципово не зацікавлена у формуванні та використанні потенціалу протидії реалізації нашим національним інтересам).

Потенційний **В.н.б** трансформується у реальний, коли має місце ситуація, за якої практично завершилося формування (накопичення) достатнього потенціалу та умов для протидії реалізації національним інтересам, але як такої протидії у формі офіційних заяв, політичних, економічних чи інших дій ще не спостерігається. У даному випадку головним завданням інституцій сектору безпеки і оборони є своєчасне виявлення та оцінка вказаної ситуації, основних суб'єктів (об'єктів), які можуть реалізувати вказаний потенціал, уточнення можливих збитків в тій чи іншій сфері національної безпеки та здійснення низки адекватних виклику заходів з метою блокуванню його трансформації у потенційну загрозу національній безпеці. При реальному **В.н.б**. зростає актуальність завдання пошуку додаткових можливостей для захисту національних інтересів, зумовлених формуванням потенціалу протидії реалізації вказаних інтересів.

Відповідно до чинного законодавства України виявлення, оцінка та вжиття відповідних заходів щодо зниження негативного впливу **В.н.б**. на реалізацію національних інтересів покладається на суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, серед яких визначальне місце належить Раді національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України.

© Ситник Г.П.

ВИМІРИ БЕЗПЕКИ
КРИТЕРІАЛЬНІ В ПОЛІТИЧНИХ
ІДЕОЛОГІЯХ – найзагальніші
культурологічні і етичні уявлення (про добро

і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок і призначення людини, співвідношення безпеки особи і суспільної безпеки; безпеки особи і безпеки держави, суспільної безпеки і безпеки держави) в політико-ідеологічних доктринах, які виступають основою політики безпекотворення відповідно до формули “цінності – ідеологія – політика = безпека”. Складові **К.в.б.п.і.** (цінності, ідеологія, політика) свідчать що життєздатність “формули безпеки” залежить від цінностей, що поділяються (цивілізаційної приналежності) країнами-партнерами, параметрів їх внутрішнього (демократичні режими / недемократичні режими) розвитку і стану зовнішнього (союзи, загрози тощо) середовища безпеки.

Самовизначення людини завжди розгортається в особливому “віртуальному просторі”, який обмежений і окреслений культурними, знанієвими і знаковими зорганізованостями. Існування будь-чого в соціокультурному світі – це перш за все існування через норму (уявлень – про установче), нормативне описання, через правило, через знання й знак. Знаково-семіотичний простір (простір орієнтацій, цінностей, форм організації, правил поведінки, норм культури) відіграє провідну роль у політичних та господарських процесах. Відповідно, принципи організації середовища безпеки також визначаються в площині аксіологічного світосприйняття, що в свою чергу зумовлено політичними ідеологіями / ідеологічним полем нації. Зокрема, для лібералізму – базовою цінністю є свобода, політичними пріоритетами (внутрішніми/ зовнішніми) є право власності/ експорт і захист свободи, суб'єктами здійснення владних повноважень – політичні партії, політична аристократія; соціальним виміром безпеки є безпека окремого індивіда. Зокрема, для нео-лібералізму – базовою цінністю є свобода, права людини, демократія; політичними пріоритетами (внутрішніми/ зовнішніми) є право власності, етатизм у межах “держави загального добробуту”, закон і порядок, права і свободи національних меншин / свобода як шлях м'якого завоювання світу, стратегія “soft security”; суб'єктами здійснення владних

повноважень – політичні партії, аристократія освічених-експертів, органи місцевого самоврядування; соціальним виміром безпеки є безпека окремого індивіда, “держава загального добробуту”; соціальний вимір на основі закону тощо.

© Шевченко М.М.

ВІДКРИТИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР – міжнародний простір, що знаходиться за межами дії державного суверенітету над відкритим морем і Антарктикою. Правовий режим **В.п.п.** ґрунтується на принципі свободи відкритого повітряного простору, що реалізується в рамках дозволеного міжнародним правом, зокрема, забороняється використання державами літальних апаратів у військових цілях, а у повітряному просторі виключної економічної зони діють суверенні права та виключна юрисдикція прибережної держави в тій мірі, наскільки це необхідно для використання ресурсів зони в акваторії, штучних островів, установок і споруджень тощо.

© Ситник Г.П.

ВІДНОСИНИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ – специфічний тип відносин у системі міжнародних відносин, де поряд з традиційними акторами (державами) беруть участь нові транснаціональні актори, зокрема, міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, які останнім часом мають перевагу над державами як по кількості, так і за питомою вагою у світовій економіці. Наразі існує десятки тисяч міжурядових, міжнародних неурядових організацій та транснаціональних корпорацій. Проте держави продовжують зберігати провідну роль у міжнародній політиці, проте все частіше вступають у відносини з транснаціональними акторами внаслідок чого міжнародний політичний процес також став транснаціональним. Транснаціональні актори дедалі активніше залучаються і навіть втручаються у внутрішньополітичні та внутрішньо-економічні процеси держав (наприклад, МВФ, НАТО, ОБСЄ). Для нових транснаціональних акторів особливого значення набувають економічний та військовий потенціал, а не статусне значення

суверенітету держав. Вкрай важливою є відмінність у цільових підходах, що визначають цілі та межі існування традиційних і транснаціональних акторів. Зокрема, діяльність транснаціональних корпорацій може спричиняти значну шкоду екологічному балансу чи негативно впливати на внутрішньополітичну ситуацію у тій чи іншій країні. Домінування транснаціональних акторів та **В.т.** у сучасній міжнародній системі спричинило перебудову системи міжнародних відносин, у якій основні загрози значною мірою мають нетрадиційний характер: міжнародний тероризм, організована злочинність, наркоторгівля, постійні ризики глобальних фінансово-економічних та енергетичних криз тощо.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

ВІЙНА – соціально-політичне явище, пов’язане з докорінною зміною характеру відносин між державами (коаліціями держав), народами, націями, класами і соціальними групами та переходом протиборчих сторін від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для вирішення певних суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч. Це специфічна форма вияву соціальних відносин, у якій домінує збройна боротьба як продовження політики, що підпорядковує своїм цілям усі сфери суспільного життя.

Протягом усієї своєї історії людство намагалося з’ясувати сутність, основні причини і характерні риси **В.** Зокрема, Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.) вважав, що **В.** – це боротьба з використанням сили. Голландський мислитель Г. Гроцій (1583 – 1645 рр.) додавав, що це також стан партій, що конкурують, англійський філософ Т. Гоббс (1588 – 1679 рр.) наголошував, що **В.** – це такий стан справ, який існує навіть за відсутністю дій. Французький енциклопедист Д. Дідро (1713 – 1784 рр.) образно визначав **В.** як конвульсивну насильницьку хворобу на тілі політики. Але найбільш часто у сучасних дослідженнях наводяться визначення знаменитого німецького воєнного теоретика К. Клаузевиця (1780-1831 рр.), у найбільш

цитованому в історії людства творі даної проблематики “Про війну”, на думку якого, **В.** – це екстремальне, але природне продовження політики іншими, насильницькими засобами. Сучасні фахівці найчастіше посиляються саме на це знамените висловлювання, але інтерпретують його по-різному.

Найбільш розповсюдженим тлумаченням є наступне: раціональний моральний політик вдається до насильства, якщо всі засоби досягнення політичних цілей вже вичерпані. Однак це не зовсім так. Непорозуміння значною мірою витікає з подвійного змісту німецького слова Politik (політика), яке зберігає свою багатозначність в українській та інших слов'янських мовах. Англійською мовою його можна перекласти як “policy” та “politics”. Перше поняття використовується для описання раціонального процесу, де взаємопов'язані цілі, шляхи та засоби. Друге – означає боротьбу за владу конкуруючих сил, тобто, це – царина людського існування, інтерактивна за своїм характером, де присутні зіткнення, емоції тощо. К.Клаузевиць під політикою мав на увазі інтегративний смисл. **В.** трапляється, вважав К.Клаузевиць, коли політичний конфлікт досягає певного емоційного рівня й призводить до організованого насильства.

Значний внесок у теоретичне осмислення війни у ХІХ ст. – на початку ХХ ст. зробили такі вчені, як Т-Р. Бюжо, П. Гейсман, М. Драгомиров, А. Жоміні, Дж. Готліб, Г. Леер, Л. Льоте, Д. Масловський, А. Мехен, М. Міхневич, Г. Мольтке, О. Незнамов та ін. Двадцять століття ознаменувалося переходом до масових армій і тотальних **В.** у планетарному масштабі. Серед найбільш відомих воєнних істориків, дослідників і розробників нових концепцій стратегій та оперативного мистецтва слід відзначити Г. Дельбрюка, Д. Дуе, Г. Іссерсона, Б. Ліддел-Гарта, В. Мітчелла, О. Свечіна, В. Тріандафілова, Д. Фуллера, Б. Шапошникова, А. фон Шліффена та ін. Створення ядерної зброї та її застосування наприкінці Другої світової війни протягом короткого часу докорінно змінили погляди на війну. Зокрема, в ході досліджень ймовірності виникнення в Європі широкомасштабної війни, фахівці Великої

Британії у 1952 р. дійшли висновку, що головним завданням ядерної зброї є воєнно-політичне стримування. Одним з головних авторів цієї ідеї був маршал королівських ВПС Дж. Слессор.

Друга половина 1950-х рр. характеризувалася й значним зростанням уваги до теоретичних проблем війни і миру, армії і суспільства. З'явилася велика кількість книг і статей, в яких розглядався примат політики над оборонною сферою, насамперед через аналіз рівня контролю над військово-технічними питаннями (виживання “сил відплати”, доцільність утримування й використання тактичної ядерної зброї тощо). Водночас стала ще більш зрозумілою неможливість розгортання конфронтації до **В.** з необмеженими цілями й засобами, оскільки це означало б загибель людства. Внаслідок цього воєнні теоретики разом з політичним керівництвом держав-членів ядерного клубу почали змінювати погляди на ядерну війну та використання збройних сил, як на розумне знаряддя продовження політики засобами збройної боротьби.

Наприкінці 1950-х рр. значна кількість фахівців, в тому числі Г. Кіссінджер, А. Бофр, Б. Ліделл-Гарт та ін. виступили з концепцією обмеженої війни”. У 1961 р. на її основі Пентагоном створено “стратегію гнучкого реагування”. Почала переглядатися структура збройних сил, їх призначення, функції, а також сутнісні характеристики **В.** Ці питання розглядали у свої творах С. Бірюзов, А. Бофр, Б. Броді, Дж. Віснер, Г. Йорк, А. Крилов, М. Таленський, Т. Шеллінг та ін.

У 1970-х рр. у звичайних озброєннях відбулися значні зміни, пов'язані з розробкою та впровадженням високоточної зброї (ВТЗ). Технологічні досягнення у звичайному озброєнні кардинально змінили погляди на способи ведення бойових дій. З'явилися так звані технократичні теорії **В.**, де основна увага приділялась технологічній розвинутості озброєння і бойової техніки, які ставали рушійною силою змін форм і способів воєнних дій. Їх авторами виступили В. Сліпченко, Р. Банкер, У. Лінд, Т. Мор, Е. Тоффлер та деякі інші дослідники. Значний вплив у розвитку поглядів на війну мала теорія зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, яка з'явилася на початку 1990-х рр. Велика

перевага розвинутих країн світу у озброєннях, бойової техніки тощо викликала до життя і теорії асиметричних воєн. Наприкінці ХХ ст. у науковий обіг увійшло поняття “непрямі дії” як одна з вагомих складових характеристик **В.** поряд із її соціально-політичними воєнно-технічними аспектами.

Вже сьогодні спостерігається помітний перехід від **В.**, отже і оперативних форм дій військ і сил тотально-руйнівного характеру, до **В.** з перевагою функціонально-структурного, вибіркового впливу на противника, тобто бойові дії підпорядковуються “непрямим”, наочно демонструючи втілення у життя принципу асиметричної загрози. Йдеться про більшу гнучкість воєнного мистецтва і більш повне застосування всього розмаїття засобів і способів дій. Але найбільший вплив мають політологічні теорії **В.** При всьому розмаїтті сучасних поглядів на **В.** загально визнаним є її зв’язок з політикою. Глибинні причини, справжній механізм виникнення **В.** зумовлюється багатофакторним комплексом причинно-наслідкових зв’язків, вкрай загостреними суперечностями, які вже не можуть бути вирішені політичними засобами, без застосування насильницьких засобів. Отже, мають місце певні розбіжності у трактуванні поняття **В.**, які відповідають різним науковим парадигмам, але за суттю вони однакові.

Сьогодні особливого поширення набули концепції: “загальної теорії конфлікту” (К. Боулдінг), “позитивно-функціонального конфлікту” (Л. Козер), “конфліктної моделі суспільства” (Р. Дарендорф), “міжнародного конфлікту як особливого роду суспільного конфлікту” (К. Дойч, К. Мітчелл, Б. Броді, Р. Патнем, М. Херманн), “теорії принципів переговорів” (Дж. Бертон, Р. Даль, Р. Фішер). Все це передбачає визнання множинності типології **В.** і дає поштовх для подальших спроб побудови її в наукових розвідках. Окреслена проблематика знайшла своє відображення в наукових працях вітчизняних і російських вчених.

© Мандрагеля В.А.

ВІЙНА ГЕОЕКОНОМІЧНА — нанесення збитку невійськовими методами по

заздалегідь спланованій стратегії оперування в геоекономічному просторі з використанням високих геоекономічних і геофінансових технологій. **В.г.** реалізується на основі вивіреної стратегії нейтралізації або підриву сил конкурента економічним шляхом. **В.г.** започатковувалися на основі двох історичних складових: “торговельних війн” і “холодних війн”, а ядром такого симбіозу є милітаризація національної економіки. До характерних ознак **В.г.** відносять: 1) особливості – “невидимість”, відсутність руйнувань, безкровність; 2) стратегія: стратегія “непрямих дій”; 3) зброя: високі геоекономічні, геофінансові, інформаційні та інші технології; 4) мета: “перелив” національного доходу “противника”, недопущення його до перерозподілу світового доходу; 5) військова компонента: вбудовується в світові відтворювальні цикли, оснащена новітнім класом зброї; 6) злочини: маргіналізація країн, населення, віднесення їх до розряду ізгоїв, парій та т.п. (Країна-ізгой тощо). Будь-яка національна економіка може виявитися жертвою **В.г.**, тому дуже важливо знати технологію ведення подібних воєн, їх стратегічні прийоми і методи, які мають свою специфіку. Серед основних методів ведення **В.г.** є завуальований механізм переливу національного і світового доходу, методи руйнування економічних інфраструктур, стиль оперування на світогосподарчій арені, завершальним підсумком якого є “кредитний удар”, деформація соціально-економічної системи, просування її до незворотної трансформації.

© Завгородня С.П.

ВІЙНА ЕКОЛОГІЧНА – діяльність соціальних суб’єктів, спрямована на нанесення збитку, або знищення противника з використанням впливу військових, або “невійськових” засобів на природу, зміна або руйнування яких сприяє досягненню цілей протиборчими сторонами.

Ведення будь якої війни здійснюється на конкретних територіях та обов’язково враховує природні умови. В різні історичні періоди, в конкретних війнах це робилося по різному. Війни завжди мали негативні наслідки для природи та відображалися на рині життя та здоров’ї населення задіяних

територій, що враховувалось в стратегії та тактики ведення бойових дій. Використання природних умов та середовища залежало лише від рівня могутності розроблених на той час засобів ведення бойових дій та рівня розвитку технологій, які визначали можливості впливу на певні природні об'єкти в інтересах військових. Досягнення цілей воюючими сторонами здійснювалось або завдяки безпосередньому фізичному впливу (знищенню) супротивника з використанням елементів природи, як зброї та врахуванню природних умов в конкретних подіях, або завдяки цілеспрямованому руйнуванню природного (та соціоприродного – в сучасних умовах) середовища території противника, що вважалось вирішальним фактором перемоги.

З давніх часів у військовій справі використовувались елементи екологічної війни, коли, наприклад, наслідки природної стихії використовувалися проти супротивника. Тоді ж виникла тактика “випаленої землі”, руйнування окремих екосистем для створення на території постійного проживання населення таких умов, які унеможлиблювали його подальше життя. З розвитком можливостей виробництва та могутності зброї значно розширився як масштаб використання природних факторів в війні, так і форми та методи їх використання. Вважається, що війна США в Індокитаї (1962-1975 гг.) була першою в історії людства екологічною війною, в якій цілеспрямовано використовувалось широкомасштабне знищення середовища існування людини, перш за все її важливішої, найбільш уразливої та важко відтворюваної частини – природного середовища.

Поява ядерної зброї, яка створювалась як засіб прямого знищення противника, її використання в 1945 р. та наукові дослідження щодо побудови моделей її масового застосування дали поштовх до розгляду **В.е.** як фактору руйнування природи. У 80-х ХХ століття дослідження наслідків масових пожеж у містах, лісах, моделювання ситуації з поширенням диму, сажі, пилу в атмосфері після масованого застосування ядерної зброї привело до формулюванню концепції “ядерної ночі” та

“ядерної зими”, які однозначно свідчили, що удар нанесений природі знищить людство як таке. Саме з усвідомлення цих наукових висновків в міжнародній політиці починається процес поступового обмеження та скорочення ядерних озброєнь. Проте розвиток науки створив умови для розробки інших способів використання природних сил як безпосередньо в традиційній війні, так і приховано проти потенційних противників через штучно створені природні катаклізми на їх території, які наносять певні збитки. Але ж довести факт таких дій в сучасних умовах дуже важко, хоча відомі напрямки досліджень, які могли би спричинити те чи інше природне явище руйнівного характеру.

Екологічною зброєю вважаються: зміни різних фізичних процесів, що відбуваються в літосфері, гідросфері, атмосфері Землі і т. д.; негативні зміни погоди і клімату; руйнування озонового шару; біологічна (включаючи трансгенну) зброя тощо. Технології застосування сучасних засобів дії на природне середовище в принципі дозволяє: здійснити штучну зміну температури Землі шляхом запуску у верхні шари атмосфери речовин, які або поглинуть світло (і тим самим охолодять поверхню Землі в цьому районі), або поглинуть тепло, випромінюване Землею (і тим самим викличуть нагрів поверхні Землі); змінити фізичний склад атмосфери шляхом створення за допомогою ракети або аналогічного засобу “діри” в шарі озону, який поглинає значну частину ультрафіолетових променів, що випускаються Сонцем (без цього захисного шару озону в районі під “дірою” радіація буде смертельна для людини, а також для флори і фауни).

У зв'язку з існуванням подібної загрози була розроблена та прийнята “Конвенція про заборону військового або іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище” (яка була підписана 18 травня 1977 р. та набула чинності 5 жовтня 1978 р., термін дії її необмежений). Учасники Конвенції взяли на себе зобов'язання не використовувати у військових або будь-яких інших ворожих цілях засоби умисного управління природними процесами, зміни складу або структури Землі, включаючи її атмосферу,

літосферу, гідросферу, біосферу або космічний простір.

У сучасних регіональних і локальних збройних конфліктах часто застосовується нова форма так званої екологічної боротьби, спрямована на створення несприятливих екологічних умов на території, зайнятій супротивником, що виключає нормальну життєдіяльність людини. Особливістю екологічної боротьби є те, що вона ведеться як військовими, так і невійськовими засобами. Така війна включає руйнування АЕС, центрів виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, які загрожують довготривалим зараженням великих територій, атмосфери, водоймищ тощо. Специфіка використання екологічної зброї полягає в тому, що вона контролюється лише частково тими, хто її застосовує, бо сили природи мають свою логіку дії, майже невідому людині. Тому негативні наслідки дії цієї зброї проти супротивника часто повертаються до ініціатора її застосування. Причому, увесь їх спектр, масштаб, форми прояву, фактори впливу на здоров'я людини завжди залишаються більшою мірою невідомими, або проявляються поступово протягом років, десятиліть, а то і більш. В сучасному світі, який швидко глобалізується, стає все більш взаємозв'язаним та взаємозалежним, будь яке використання екологічної зброї несе в собі приховані, невідомі негативні наслідки не тільки для тих, проти кого вона застосована, а і для багатьох інших людей, країн та народів.

© Кучма Д.Я.

ВІЙНА ЕКОНОМІЧНА – різновид війни, який передбачає здійснення впливу економічними засобами однієї країни на економічну систему іншої країни з метою повного її знищення або послаблення. **В.е.** є одним із методів здійснення негативного впливу на економічну систему країн-супротивників, що реалізується за рахунок максимально ефективного використання глобалізації у своїх національних інтересах окремих держав. Метою **В.е.** є досягнення та збереження нерівноваги (так званого “керованого хаосу”) у вигляді криз перевиробництва товарів та послуг, дефіциту грошей та ресурсів тощо. Головний принцип

В.е. полягає у встановленні лихварських економічних відносин, а у випадку спротиву – використання державного тиску на економіку супротивника. Ведення **В.е.** передбачає використання урядами держав економічних інструментів, до яких відносять: контроль експорту та імпорту, контроль доставки товарів, торгові угоди з країнами, що не беруть участь у **В.е.** Найбільш поширеними формами **В.е.** є: бойкот економічний, економічна блокада, ембарго економічне, заходи щодо знищення чи розбалансування фінансово-кредитної системи супротивника, торгова дискримінація та ін.

© Завгородня С.П.

ВІЙНА СВІТОВА – військове зіткнення між найбільшими державами (утвореними ними коаліціями), що охоплює територію декількох театрів воєнних дій та здійснює вирішальний вплив на міжнародну стабільність і безпеку людства або його більшої частини. Однією із головних причин **В.с.** є нерівномірність розвитку головних світових центрів в геоekonomічному та геополітичному просторі, що призводить до порушення стратегічного балансу сил у світовому масштабі. З огляду на це результати **В.с.** приводять до різких змін у світовій воєнно-політичній обстановці та на політичній карті світу.

© Ситник Г.П.

ВІЙНА ТОРГОВЕЛЬНА – 1) це суперництво двох або більше країн з метою впливу на зарубіжні ринки або запобігання економічного втручання в національну економіку при використанні імпорتنих мит, квот і т.д. для зниження кількості конкурентоспроможного імпорту. 2) різновид війни економічної, що здійснюється з метою захоплення ринків. Метою **В.т.** є забезпечення інтересів національної економіки країни при створенні сприятливих умов боротьби з країнами-конкурентами на світовому ринку. Тому в якості знаряддя застосовується державна система торгово-політичних і юридичних заходів, що вживаються на національному рівні. Існує кілька видів **В.т.**: наступальна (економічний суб'єкт прагне витіснення з ринку інших учасників торгових відносин і на основі цього

збільшення частки власного прибутку від збуту товарів); оборонна (економічний суб'єкт прагне до збереження поточного стану внутрішнього ринку й усіма доступними методами хоче підтримати ті частки ринку, які є чинними). Інструментами ведення **В.т.** наступальної визначають: зниження експортних митних тарифів, підвищення експортних квот, використання демпінгових цін, економічна блокада і ембарго. До інструментів ведення оборонної **В.т.** відносять: підвищення імпортного мита на товари, зниження імпортних квот, введення нетарифних обмежень; введення технічних бар'єрів.

В.т. між державами, що бажають захистити своїх виробників, почалися практично тоді ж, коли з'явилась торгівля. Однак лише в ХХ столітті **В.т.** стали інструментом досягнення геополітичних цілей. Одним із яскравих прикладів **В.т.** на думку фахівців є: в Х-ХІІІ ст. – “Шлях від варяг у греки” (використовувався такий інструмент, як контроль торгових шляхів при економічній блокаді); в ХІХ ст. – війни Франції, Англії і США проти Китаю (використовувався інструмент ввізного мита). За останні десятиріччя у світі вирізняють такі великомасштабні **В.т.** — “яловичина (м'яса) війна”, “бананова війна” і “сталева війна”.

© Завгородня С.П.

ВІЙНИ ОГОЛОШЕННЯ – юридичний акт, з яким (до закінчення Другої світової війни) пов'язувалось виникнення стану війни у відносинах між двома чи кількома державами. На той час відповідно до норм міжнародного права воєнні дії не повинні були розпочинатись без недвозначного попередження заздалегідь, яке мало форму мотивованого **В.о.** або ультиматуму з умовним **В.о.** Становлення принципу незастосування сили чи загрози силою сприяло модифікації юридичного значення **В.о.** Зокрема, додержання вимоги про **В.о.** більше не вважається незаперечною умовою правомірності застосування сили, а держава, яка оголосить війну іншій державі, може визнаватися агресором із усіма міжнародно-правовими наслідками. Так, згідно з текстом ст.3 “Визначення агресії”, Резолюції № 3314 ухваленої 14.12.1974р. Генеральною Асамблеєю ООН, будь-яка з

дій, визначених цією статтею кваліфікується як акт агресії “незалежно від оголошення війни”. З ухваленням у 1945 році Статуту ООН інститут “стану війни” фактично замінено інститутом міжнародного збройного конфлікту (в національному праві держав часто використовується й поняття “воєнний стан”). Водночас початок агресивних воєнних дій без оголошення може й сьогодні розглядатися як обтяжлива обставина при визначенні відповідальності за них.

У міжнародному праві **В.о.** породжує низку наслідків, зокрема: переривання дипломатичних і консульських відносин між воюючими державами й, відповідно, виїзд з території противника персоналу дипломатичних представництв і консульських установ та членів їхніх сімей; початок застосування у відносинах держав, що воюють законів і звичаїв війни; виникнення у держав, що воюють, права конфіскувати майно, яке є власністю держави-супротивника (за винятком майна дипломатичних представництв і консульських установ); можливий перерозподіл повноважень між гілками влади або створення додаткових органів стратегічного військового управління (наприклад, Ставки Верховного Головнокомандувача збройними силами).

© Ситник. Г.П., Орел М.Г.

ВІЙНИ ПРИПИНЕННЯ – юридичний акт, який оформляється різними способами (як правило, шляхом укладення мирного договору) й головною метою якого є відновлення мирних відносин між двома чи кількома державами, які воювали. У разі **В.п.** має бути вирішена низка питань, зокрема: територіальні питання, доля військовополонених, визначаються зобов'язання щодо покарання злочинців воєнних, встановлюються обсяг репарацій, реституцій тощо.

© Орел М.Г.

ВІЙНИ ПРОПАГАНДА – злочин міжнародного характеру, який полягає у розповсюдженні відкритих закликів в ЗМІ і публічних виступах окремих осіб відкритих закликів до нападу за допомогою збройних сил на інші країни та яка передбачає кримінальне покарання відповідно до

резолуції Генеральної Асамблеї ООН від 3 листопада 1947 року № 110 “Заходи, які повинні бути прийняті проти пропаганди і розпалювачів нової війни”.

Ця резолюція розглядає **В.п.** як кримінальний злочин проти миру і безпеки людства, який порушує міжнародне та внутрішнє кримінальне законодавство країн, оскільки **В.п.** породжує загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, довкіллю, порушує правила людського співіснування. Крім того, у ст.1 Статуту ООН зазначено, що ООН переслідує цілі: “Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру і проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, залагоджування чи розв’язання міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру”. Відповідно до вимог вказаного Статуту ООН, національне кримінальне право держав має передбачати заборону **В.п.**, тому, наприклад, згідно ст. 436 Кримінального кодексу України “публічні заклики до агресивної війни або до розв’язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років”.

© Ситник Г.П.

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ – особи, що належать до збройних сил сторони, яка перебуває в стані війни, добровольці та інші комбатанти, які беруть участь безпосередньо у воєнних діях, а також деякі не комбатанти – військові кореспонденти, члени екіпажів торгового флоту і цивільної авіації та інші, які під час війни були захоплені супротивником і перебувають під його владою та на яких поширюється режим полону. Вказаний режим регулюється Гаазькою конвенцією з міжнародного гуманітарного права (МГП) та Женевською конвенцією (з додатковими протоколами) про поводження з **В.**

Згідно норм міжнародного права у поводженні з **В.** заборонена дискримінація за расовими, етнічними, релігійними та іншими ознаками, застосування насильства, погроз або приниження. **В.** зобов’язані безкоштовно забезпечувати харчуванням, надавати медичну допомогу тощо. Має бути забезпечене шанобливе ставлення до жінок **В.** Їх можна залучати до праці на умовах справедливої оплати, але якщо результати вказаної праці не спрямовані проти їхньої країни. Водночас **В.** повинні коритися нормам, які діють в армії держави, у полоні якої вони перебувають.

Женевська конвенція про поводження з **В.** та визначає такі їх категорії: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення та добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; вони носять зброю відкрито; вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм відповідне посвідчення особи; членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; жителів неокупованої

території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Українське законодавство надає уточнене відповідно до сучасних норм МГП визначення поняття **В.** згідно якого ними є комбатанти, які опинились у полоні під час міжнародного збройного конфлікту, незалежно від їхнього стану – здорові, хворі або поранені. Згідно п. 8 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства України від 23.03.2017 № 164 та зареєстрованої у Міністерстві юстиції 9 червня 2017 року за № 704/30572 до **В.** належать захоплені противником: особовий склад ополчень і добровільних загонів; особи, які на законних підставах прямують за збройними силами, але не входять до їхнього складу (цивільні члени екіпажів військових літальних апаратів, члени робочих команд і служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил тощо) та мають посвідчення особи встановленого зразка, вказаного у правилах застосування норм МГП щодо розпізнавання осіб і об'єктів; члени екіпажів торгових суден і літаків (вертольотів) цивільної авіації, якщо вони не користуються більшим пільговим режимом згідно з іншими положеннями МГП; населення неокупованої території, яке стихійно, за власним бажанням озброюється для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не встигло сформуватися у регулярні війська (за умови відкритого носіння ним зброї та дотримання норм МГП).

Згідно норм міжнародного права у воюючих державах мають бути створені спеціальні бюро для передачі відомостей про **В.** Після припинення війни **В.** мають бути повернуті на Батьківщину. Статус **В.** не поширюється на найманців. Водночас практика Першої і Другої світових війн, інших війн та збройних конфліктів свідчить, що практично армії будь-яких держав грубо порушують положення конвенцій про військовополонених. Згідно ж чинного законодавства України погане поводження з

В. карається позбавленням волі на строк до 3 років (за відсутності ознак більш тяжкого злочину).

© Ситник Г.П.

ВІЙСЬКОВИЙ КОМІТЕТ НАТО

(англ.: *Military Committee*) – вищий військовий виконавчий орган та основний орган військової консультативно-дорадчої допомоги для цивільних керівних органів НАТО - Північноатлантичної ради та Групи ядерного планування. **В.к.** разом з Північноатлантичною радою є найстарішим постійнодіючим органом НАТО, який було сформовано менше ніж через рік після підписання Північноатлантичного договору. Загальне політичне керівництво **В.к.** здійснює Північноатлантична рада і, за потреби, Комітет з оборонної політики та планування НАТО та Група ядерного планування НАТО.

Держави-члени НАТО у **В.к.** представляють вищі офіцери як правило, в званні генерал-лейтенанта або віце-адмірала, які одночасно є військовими представниками генеральних штабів своїх збройних сил в штаб-квартирі НАТО. Голова **В.к.**, який є головним військовим посадовцем НАТО, обирається міністрами оборони країн НАТО на трирічний термін. Він керує повсякденною роботою **В.к.**, є старшим військовим представником Альянсу з усіх військових питань, має міжнародний статус, є офіційним представником та керує поточною діяльністю комітету, від його імені надає розпорядження Директорату міжнародного військового штабу, несе відповідальність перед **В.к.** за виконання своїх обов'язків.

Офіційні або неформальні засідання **В.к.**, на яких обговорюються військові питання і приймаються рішення проводяться щотижнево, але за необхідності скликаються в будь-який час. Зазвичай, засідання **В.к.** відбуваються частіше одного разу на тиждень. Тричі на рік **В.к.** проводить засідання високого рівня за участі начальників генеральних штабів ЗС країн-членів НАТО. Крім засідань на рівні НАТО, для обговорення питань військової співпраці **В.к.** проводить регулярні засідання за участі представників країн-членів Ради євроатлантичного партнерства.

В цілому ж **В.к.** керує стратегічними командуваннями НАТО, дає загальні

військові керівні вказівки Стратегічному командуванню ОЗС НАТО з операцій і Стратегічному командуванню ОЗС НАТО в Європі, бере участь у розробці військової стратегії і стратегічних концепцій Альянсу. У цьому контексті він щорічно готує довгострокову оцінку сил і воєнних можливостей країн, що становлять потенційну загрозу інтересам НАТО, а також сфер, що представляють ризик для інтересів НАТО, розробляє рекомендації політичному керівництву НАТО стосовно заходів, які є доцільними для забезпечення оборони території держав-членів Альянсу. Головне завдання комітету – дорадча допомога щодо спрямування військової політики і стратегії. Тому Північноатлантична рада, перш ніж прийняти рішення про участь НАТО в будь-яких військових діях, проводить консультації з **В.к.** через що він вважається сполучною ланкою між процесом прийняття політичних рішень керівництвом НАТО і військовою структурою блоку, яка їх реалізує. Крім того, **В.к.** відіграє ключову роль в розробці військової політики і доктрини НАТО, розробляє керівні напрями діяльності Верховного головнокомандувача НАТО і відповідає за загальне управління військовими справами Альянсу під керівництвом Північноатлантичної ради та за ефективну роботу агентств **В.к.** Серед рекомендацій з військових питань, які надає **В.к.**: вироблені на основі консенсусу рекомендації щодо військової політики і стратегії для Північноатлантичної ради; консультації Північноатлантичної ради з питань санкціонування військових дій; рекомендації іншим керівним політичним органам НАТО щодо заходів, необхідних для забезпечення колективної оборони країн-членів НАТО, а також необхідних для реалізації рішень, пов'язаних з операціями та місіями НАТО.

© Ситник Г.П.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС – сукупність соціально-економічних, політичних та ідеологічних інституцій, державних і приватних підприємств, установ та організацій (концернів, трестів, консорціумів, наукових і конструкторських організацій тощо), тісно пов'язаних між собою у розробці й

виробництві військової продукції (озброєння, бойової, військової та спеціальної техніки, спеціального устаткування тощо) та проведенні воєнної політики. Функціонування **В.п.к.** передбачає тісну взаємозалежність між виробниками озброєнь, верхівкою політичного керівництва та збройних сил, державних інститутів, які здійснюють ідеологічно-пропагандистське супроводження політики держави, представників науки, які займаються військово-політичною тематикою та є зацікавлені в отриманні військових замовлень. **В.п.к.** є суспільним феноменом, у підґрунті якого лежить збіг інтересів керівництва воєнних корпорацій, вищого командного складу ЗС і високих посадових осіб держави, а одним з головних його проявів є лобіювання бізнес-інтересів воєнної промисловості на вищому державному рівні та посилення її впливу на суспільні процеси. Вважається, що **В.п.к.** уперше виникли у США і СРСР у період “холодної війни”, коли в умовах “гонки озброєнь” пріоритетом для забезпечення могутності держави вважалась спроможність розробляти й виготовляти сучасні озброєння та в належній кількості. Першим поняття **В.п.к.** використав Дуайт Ейзенхауер, у 1961 році залишаючи посаду президента США, коли зазначив, що “...єднання між колосальним військовим апаратом і великою воєнною промисловістю – щось нове в історії Америки. Ми повинні в наших державних справах бути обережними, щоб цей військово-промисловий комплекс у своєму розвитку не вийшов з-під нашого контролю...” При цьому в СРСР термін **В.п.к.** використовувався в негативному плані виключно до капіталістичних країн, незважаючи на те, що в цілому **В.п.к.** СРСР, як і США забезпечували їх досить агресивну зовнішню політику. В часи так званої “перебудови” в СРСР та відповідно зменшення міжнародної напруги в міжнародних стосунках відбулося реформування **В.п.к.** (під гаслами конверсії), яке після розпаду СРСР завершилося катастрофічним обвалом виробництва та руйнацією багатьох підприємств, які працювали в інтересах **В.п.к.**

На цей час у США та інших розвинутих країнах магістральним напрямом

реформування **В.п.к.** (замість цього терміна набув поширення термін “оборонна промисловість”) стало розширення номенклатури випуску цивільних товарів, послуг воєнних компаній шляхом інтеграції з цивільними компаніями. Внаслідок цього там відбувся перехід до моделі **В.п.к.**, за якої воєнні корпорації значно збільшившись у розмірах довели частку випуску цивільної продукції до рівня не менше 50 %, а відтак упевнено відчують себе в умовах скорочення державних воєнних замовлень і світового ринку озброєнь та військової техніки. Водночас пострадянські держави через фактичний розвал **В.п.к.** у 1990 роки та недосконалість законодавства значно відстали від західних країн щодо реформування національного **В.п.к.**

Закон України “Про національну безпеку України” не дає визначення змісту **В.п.к.**, але дає досить близьке до нього визначення оборонно-промислового комплексу України, під яким розуміється “сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами”. В цілому ж не без підстав вважається, що за певних умов **В.п.к.** (оборонно-промисловий комплекс) можуть бути одним із генераторів гонки озброєнь.

© Ситник Г.П.

ВРАЗЛИВІ СПОЖИВАЧІ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ – побутові споживачі, які набувають право на державну допомогу для відшкодування витрат на оплату спожитої електричної енергії і природного газу та/або захист від відключення у певні періоди в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Надання безповоротної адресної державної соціальної допомоги передбачено тим громадянам, що проживають в житлових будинках і не можуть самотужки платити за

житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком. Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України “Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива”, “Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії” віднесення споживачів енергоресурсів до категорії вразливих, що набувають права на державну допомогу, реалізується у разі перевищення базової норми плати за житлово-комунальні послуги в розмірі 20% середньомісячного сукупного доходу домогосподарства, з урахуванням нормативів споживання.

Державна допомога для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива не призначається у разі якщо: 1) опалювана площа житлового приміщення перевищує 120 кв. метрів для квартир у багатоквартирному будинку, 200 кв. метрів для індивідуальних будинків (крім житлових приміщень дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, багатодітних сімей, сімей, у яких на початок місяця, з якого призначається субсидія, проживають троє і більше дітей, з урахуванням тих, над якими встановлено опіку чи піклування); 2) будь-хто із складу домогосподарства або член сім’ї особи із складу домогосподарства має у власності транспортний засіб, що підлягає державній реєстрації і з дати випуску якого минуло менше п’яти років (крім мопеда і причепа); 3) у складі домогосподарства або у складі сім’ї члена домогосподарства є особи, що досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, і в цьому періоді: у них взагалі відсутні доходи, які враховуються під час призначення житлової субсидії; або нарахований середньомісячний сукупний дохід менший, ніж розмір мінімальної заробітної плати; та/або ними або за них не сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне

страхування у розмірі, не меншому від мінімального, сумарно протягом трьох місяців у періоді, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії (крім військовослужбовців, а також осіб, щодо яких наявна заборгованість роботодавця із виплати заробітної плати та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування); 4) будь-хто із складу домогосподарства або член сім'ї особи із складу домогосподарства протягом 12 місяців перед зверненням за призначенням житлової субсидії, призначенням житлової субсидії без звернення здійснив купівлю або іншим законним способом набув право власності на земельну ділянку, квартиру (будинок), транспортний засіб (механізм), будівельні матеріали, інші товари довгострокового вжитку або оплатив (одноразово) будь-які послуги (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних послуг згідно із соціальною нормою житла та соціальними нормативами житлово-комунального обслуговування) на суму, яка на дату купівлі, оплати, набуття права власності в інший законний спосіб перевищує 50 тис. гривень; 5) структурним підрозділом з питань соціального захисту населення отримано інформацію про наявність простроченої понад три місяці (на дату надання такої інформації) заборгованості з оплати житлово-комунальних послуг, витрат на управління багатоквартирним будинком, строк позовної давності якої не минув і загальна сума якої перевищує 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день звернення за призначенням житлової субсидії (крім заборгованості за послугу з постачання та розподілу природного газу, що нарахована виконавцем комунальної послуги з посиланням на рішення суду щодо норм споживання природного газу побутовими споживачами у разі відсутності лічильників газу та у зв'язку з приведенням об'ємів використаного природного газу побутовими споживачами до стандартних умов, а також заборгованості, що виникла у зв'язку з тим, що управитель, об'єднання, виконавець комунальних послуг не уклали договору з АТ "Ощадбанк" (його установами) для перерахування сум житлових субсидій у грошовій безготівковій формі); 6) у складі домогосподарства або у складі сім'ї

члена домогосподарства є особи, які, за даними Єдиного реєстру боржників, мають заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів понад три місяці (крім осіб, які є алко- або наркозалежними, що підтверджується довідкою від лікаря, осіб, до яких застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від роботи (посади), осіб, до яких застосовуються запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою). Окрім розміру сукупного доходу на вразливість споживачів енергоресурсів впливають такі характеристики як: вік, кількість утриманців, стан здоров'я, здатність взаємодіяти з енергетичним ринком, зайнятість, можливість доступу до Інтернету.

© Завгородня С.П.

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ – цілеспрямована діяльність як суб'єктів конфліктного процесу, так і зацікавлених у врегулюванні даного конфлікту сил і сторін. Мета **В.к.** – створення умов для переходу від стадії переговорного діалогу, що не відбувся, між учасниками суперечки (яка неминуче веде до конфлікту) до стадії взаємоприйняттого компромісу. **В.к.** рідко досягається без участі посередників, тобто третьої сторони, яка виконує роль арбітра. Третя сторона при розділенні протиборчих сил, зокрема повинна забезпечити: контроль за дотриманням кордонів, рубежів відведення, а також умов користування спільними угіддями, джерелами водокористування тощо; патрулювання зони (коридору) безпеки і попередження відповідно до законодавства або обумовлених угодою способів порушень її режиму; посередництво у врегулюванні виникаючих суперечок і конфліктів, примирення сторін, сприяння в наданні гуманітарної допомоги. Завершальною фазою **В.к.** є укладення договору (угоди, домовленостей тощо), що вимагає копійкою погодженої роботи не лише безпосередньо в зоні самого протистояння, а й за його межами зі сторони третіх сторін і міжнародних організацій, що беруть участь або зацікавлених у ліквідації конфліктної ситуації.

Вирішення проблеми формування

оптимальної стратегії управління конфліктами має спиратися на певні принципи, які дозволяли б реалізувати в повному обсязі зусилля з метою послідовного обмеження насильства у сфері стосунків як між конфліктуєчими сторонами, так і між учасниками конфлікту і стороною-арбітром, яка часто відіграє роль елемента механізму управління конкретним конфліктним процесом, а саме: принцип послідовного обмеження й виключення застосування силових засобів у процесі управління конкретним конфліктом (у тому числі з боку третіх сил); принцип розширення застосування несилових засобів, що використовуються для вирішення завдання управління конфліктами; принцип альтернативності варіантів виходу з ситуації конфліктного розвитку; принцип зміни інтересів учасників конфлікту, що впливають на процес розвитку конфліктних стосунків між ними; принцип не посягання на "суверенітет" і життєво-важливі інтереси і права кожної із сторін конфлікту з боку третіх сил. Реалізація цих принципів і формування на їхній основі оптимальної стратегії державного управління конфліктними відносинами між різними суб'єктами мають забезпечити припинення активного використання силових засобів сторонами конфлікту. Це першочергове стратегічне завдання, реалізація якого може відкрити можливості для налагодження спілкування між суперниками з метою послідовного компромісного врегулювання суперечностей.

© Шевченко М.М.

Г
ГАРАНТІЇ МІЖНАРОДНІ — закріплені в міжнародно-правових актах зобов'язання, запевнення або поручительство однієї або групи держав стосовно інших учасників міжнародного спілкування, які за визначених умов забезпечують дотримання (гарантування) встановлених прав чи статусу якої-небудь держави (групи держав), виконання міжнародних зобов'язань або збереження визначеного стану міжнародних відносин, у тому числі щодо гарантій безпеки. Суб'єктами Г.м. можуть виступати

не тільки держави-учасниці відповідного договору, а й треті країни, на які спрямовані вимоги про дотримання вимог, встановлених договором Г.м., транснаціональні актори (міжнародні урядові та неурядові організації). Г.м. можуть бути взаємні та колективні, а предметом, зокрема, дотримання нейтралітету держави, гарантії суверенітету, недоторканість території, захист держав-учасниць від можливої агресії, статус зони, вільної від ядерної зброї.

© Орел М.Г.

ГЕГЕМОНІЯ МІЖНАРОДНА — статусна характеристика міжнародного актора, який відіграє домінуючу роль в системі міжнародних відносин. Г.м. є наслідком вкрай нерівномірного розподілу влади (у всіх її вимірах: політичному, економічному, військовому тощо) між акторами, що спонукає найпотужніші з них до встановлення, підтримання та всебічного (на жаль, інколи із застосуванням військової сили) підтримання свого домінування. Окремим випадком гегемонії є домінування, яке здійснюється групою держав.

© Ситник Г.П.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН — один з головних та найбільш представницький орган ООН, центральне місце якого обумовлюється складом та функціями, які на нього покладаються. Складається Г.а.ООН з усіх держав - членів ООН та повноважна розглядати будь-які питання в межах Статуту ООН, а також робити по них рекомендації державам-членам і Раді Безпеки ООН (за виключенням рекомендацій з питань, які знаходяться на розгляді у Раді Безпеки ООН). Кожен член ООН має 1 голос. Рішення Г.а.ООН з важливих питань приймаються більшістю в 2/3 голосів, з інших питань — простою більшістю присутніх і членів, що беруть участь у голосуванні. Сесії Г.а.ООН скликаються щорічно, а у разі потреби - невідкладно (впродовж 15 днів спеціальні, а впродовж 24 годин - надзвичайні сесії). Г.а.ООН збирається на регулярні сесії щорічно у третій вівторок вересня й триває до середини грудня. Структура Г.а.ООН має 6 головних комітетів (з питань політики, безпеки та роззброєння; з економічних і фінансових питань; з соціальних,

гуманітарних та питань; спеціальних політичних питань і деколонізації; з адміністративних питань та питань бюджету; з правових питань), 2 організаційних комітети та 2 постійні комітети (Консультативний з адміністративних та бюджетних питань і Комітет із внесків). Окрім того, існує розгалужена низка спецкомітетів, комісій, програм і робочих груп.

Визначальна роль **Г.а.ООН** проявляється в розробці програм та основних напрямів діяльності ООН, у сприянні міжнародному співробітництву у різних сферах та здійсненню прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. За неспроможності Ради Безпеки ООН діяти через відсутність єдності серед її постійних членів в умовах порушення миру або агресії акту, **Г.а.ООН** уповноважена негайно розглянути конфлікт (конфліктну ситуацію), щоб розробити рекомендації щодо колективних заходів для підтримання (відновлення) миру або припинення агресії. Водночас у переважній більшості рішення **Г.а.ООН** мають здебільшого рекомендаційний характер (за виключенням питань, які регламентують “внутрішнє життя” ООН, а також Міжнародного Суду ООН), але їх не можна кваліфікувати як заклики чи побажання, бо вони мають велику морально-політичну силу.

© Орел М.Г.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР ООН — головна адміністративна посадова особа ООН, на яку покладається особлива відповідальність за діяльність цієї організації. Призначається Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки ООН терміном, як правило, на 5 років. **Г.с.ООН** координує всю діяльність системи ООН, керує роботою Секретаріату ООН, виконує низку політичних функцій, зокрема, докладає зусилля до врегулювання конфліктів між державами і доводить до Ради Безпеки ООН відомості про будь-які суперечки, які, на його думку, загрожують безпеці міжнародного співтовариства. Він бере активну участь у всіх засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, Економічної і Соціальної Ради ООН і виконує всі доручення, які надаються йому цими органами. Статут зобов'язує **Г.с.ООН** додержуватися нейтральності у

своїй діяльності, суворо поважати міжнародний характер покладених на нього обов'язків, керуватися рішенням головних органів ООН, зокрема Ради Безпеки та бути відповідальним тільки перед ООН й не керуватися вказівками з боку будь-яких держав.

© Орел М.Г.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ — головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та правоохоронними органами у межах, визначених законами України і нормативно-правовими актами Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. В період особливий є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

© Ситник Г.П.

ГЕНОЦИД (від грец. *γένος* — рід, плем'я та лат. *caedo* - вбиваю) — найтяжчий згідно норм міжнародного права міжнародний злочин та крайня форма дискримінації, яка полягає у цілеспрямованих діях з метою знищити, повністю або частково окремі групи населення чи народу за національними, етнічними, расовими або релігійними ознаками чи корисними мотивами шляхом: убивства членів такої групи; нанесення тяжких тілесних пошкоджень або розумових відхилень членам такої групи; свідомим створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення; здійснення заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; примусової передача дітей із однієї людської групи до іншої.

Коренями геноциду є уявлення про природну чи історично сформовану суспільну нерівність етнічних, расових, релігійних, культурних, мовних, територіальних, соціально-класових та інших груп і бажання збільшити життєво важливий природний чи суспільний ресурс однієї спільноти за

рахунок іншої. При цьому одні народи (нації), як правило, вважають себе богообраними, історичними, месіанськими тощо, а відтак призначеними для панування над іншими. На основі таких уявлень формуються різні ідеї, концепції, теорії тощо, що обґрунтовують правомірність та доцільність знищення певної суспільної групи, тобто виправдовують Г. Водночас, у різних країнах є намагання по різному тлумачити сутність (визначення) Г., особливо між тими країнами, що є правонаступниками держав, влада яких вчиняла акти Г. та тими, людиність яких його зазнала. Це проявляється передусім у відмінностях в оцінці певних історичних подій, дій та їхніх наслідків у контексті їх інтерпретації, як актів Г. Тому варто акцентувати увагу на позиції Рафала Лемкіна, який вперше у своїй праці “Axis Rule in Occupied Europe” (1944 р.) ввів цей термін у науковий та правовий дискурс, а саме: “Взагалі кажучи, геноцид не обов’язково означає негайне знищення нації, крім випадків, коли здійснюються масові вбивства всіх членів нації. Він, скоріше, означає скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення. Метою такого плану буде розпад політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров’я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп”.

У 1946 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка підтвердила, що геноцид є злочином за міжнародним правом, але не містила юридичного визначення цього злочину, проте у 1948 р. вона ж прийняла Конвенцію про запобігання і покарання за злочини геноциду (СРРСГ), яка визначила сутність злочину Г. як такого. Ця резолюція набрала чинності 12 січня 1951 р. після того, як необхідний мінімум із 20 країн стали її учасниками. Проте постійні члени Ради Безпеки ООН, а саме: СРСР ратифікував її у 1954 р., Велика Британія у 1970 р., КНР у 1983 р., а США аж через 40 років (у 1988 р.). Тому тільки в 1990-і роки міжнародне право про злочин геноциду набуло повноцінної сили, а резолюція № 1674, прийнята Радою

Безпеки ООН від 28 квітня 2006 р., підтвердила положення п. 138 і п.139 підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 р., що стосуються відповідальності щодо захисту народів від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності. Тому особи, звинувачені у злочині Г. повинні бути судимими або в державі у якій вчинено злочин, або міжнародним кримінальним трибуналом.

Водночас, прийнято вважати, що, принаймні з часів Другої світової війни, Г. є незаконним відповідно до звичаєвого міжнародного права як імперативна норма, так само, як і відповідно до міжнародного договірної права. Проте акти Г., як правило, важко довести в ході судового переслідування, тому що потрібно встановити зв’язок відповідальності. Міжнародні кримінальні суди і трибунали працюють в першу чергу тому, що держави нездатні або не бажають переслідувати такі злочини самі.

Згідно ст. 442 Кримінального кодексу України під поняттям Г. розуміється “діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, — карається позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічним позбавленням волі”. При цьому публічні заклики до Г., а також виготовлення матеріалів із закликами до нього, а також розповсюдження таких матеріалів — караються арештом на термін до шести місяців або позбавленням волі на термін до п’яти років.

© Ситник Г.П.

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – один з визначальних принципів геополітики; концептуальний підхід, який обумовлює залежність соціальних процесів (економічних, політичних, воєнних, духовно-культурних та ін.) від фізичного простору, в якому вони еволюціонують; географічне і соціальне поняття, яке позначає тісний зв’язок між

суспільством та географічним середовищем.

Більше двох тисяч років Г. був основним матеріалістичним тлумаченням суспільного розвитку. При цьому його соціальна функція змінювалась та ускладнювалась. Зокрема, за допомогою Г. обґрунтовувалась колоніальна політика європейських держав XVI-XIX ст. Ідеї Г. використовувались під час буржуазних революцій XIX ст., спрямованих на ствердження нової моделі політико-економічних відносин. Г. суттєво вплинув на якість національно-визвольних рухів XX ст., що призвели до ствердження нових незалежних держав. Причини, перебіг та наслідки обох світових війн XX ст. (1914-1918 та 1939-1945 рр.) не можуть бути адекватно усвідомлені без використання геодетерміністського підходу. Міжнародна активність держав, наддержавних об'єднань та недержавних акторів у XXI ст. також залежить від Г. в його сучасній інтерпретації.

Вплив географічного фактору на суспільний розвиток було зафіксовано ще мислителями Стародавньої Греції (Геродот, Гіппократ, Страбон, Полібій). Новий імпульс ідеї Г. отримали у XVII-XVIII ст. (Ж.Боден, Ш.Монтеск'є). Ділячи землю на три пояси – екваторіальний, помірний, полярний – Ж.Боден рекомендував правителям встановлювати політичний режим з врахуванням географічних факторів. Становлення англійської колоніальної імперії XIX ст., над якою “ніколи не заходило сонце”, з геодетерміністських позицій пояснював Г.Бокль. Тоді ж теорію “ландшафтних впливів” запропонував К.Ріттер (Німеччина): ландшафт як “органічна природна область” характеризується як зовнішніми кордонами, так і внутрішніми зв'язками, через які здійснюється вплив природи на компактні маси людей. Ідеї Г. вдало використав К.Маркс (Німеччина): географічне середовище впливає на людину через економічні відносини, що виникають у конкретній місцевості на основі наявних виробничих сил. Умовою розвитку останніх є властивості природного середовища, де відбувається їх становлення та розгортання. Створене К.Марксом вчення про роль географічного фактору в суспільно-

економічному поступі мало величезне ідеологічне значення. Нерівномірність розвитку різних країн безпосередньо пов'язувалась з географічними умовами та організаційними формами й технологіями використання природних багатств. Наслідком подібного тлумачення соціально-природної дихотомії стали марксистські рекомендації щодо політико-революційного перерозподілу суспільних багатств як в межах окремої країни, так і у світовому масштабі.

Географічну детермінованість має і самосвідомість народів, оформлена у вигляді сукупності уявлень про “рідну землю”. Деякі її елементи у вигляді або візуальних образів (тополя в українців, береза у росіян, дуб в англійців, лавр у іспанців, сакура у японців), або топоніміки (ріки Дніпро, Волга, Рейн, гора Фудзіяма та ін.) стають додатковими символами національної ідентичності.

Новітнім варіантом розвитку Г. в середині XX ст. став “географічний поссібілізм” (В.Бланш, Л.Февр). Його слід розглядати як концептуальну основу сучасних антропогеографічних та історично-географічних поглядів. Беручи за основу домінування раціональних дій людини над ірраціональними, поссібілізм пропонує здійснювати свідомий вибір із сукупності альтернативних варіантів взаємовідносин з природою. У даному випадку йдеться про екологічну корекцію взаємовідносин людини з природним середовищем, посилення природоохоронної складової в діяльності людини та суспільства.

Крайністю в усвідомленні ролі географічного середовища є позиція “географічного нігілізму”, повного заперечення природного впливу на соціум. Такою ж крайністю слід вважати відчуття надмірної залежності соціального життя від природних чинників. Творчі можливості особистості, розвиток науки і техніки, культурний обмін між народами, нові глобалізаційні комунікації створюють певну дистанцію у взаєминах людини і природи, роблять їх взаємозв'язок непрямим та більш гнучким. Попри це, важливість Г. в сучасних умовах не підлягає сумніву. Соціальна діяльність, що базується на критеріях прогресивного розвитку, має враховувати стрімке накопичення викликів, загроз та

небезпеки економіко-екологічного походження. Це диктує необхідність відмови від осучаснених стратегій “підкорення природи”, гармонійної адаптації країн і народів до природно-географічних умов існування.

© Смоляннюк В.Ф.

ГЕОЕКОНОМІКА – 1)

концептуальні погляди, що відображають інтерпретацію глобального світу через систему економічних атрибутів і визначають контур економічного простору, в якому розгортаються світові економічні процеси та є симбіозом національних і наднаціональних економічних і державних структур; 2) винесена за межі національних рамок система економічних атрибутів і економічних відносин, що визначають контур глобального економічного простору, в якому розгортаються світові економічні процеси. Г. виступає як симбіоз національних економік і державних інститутів, переплетення національних і наднаціональних економічних і державних структур; 3) політологічна система поглядів (концепція), згідно з якою політика держави зумовлюється економічними факторами, оперуванням на геоекономічному атласі світу (в тому числі на його національній частині), включенням національних економік і їх господарюючих суб’єктів в світові інтернаціоналізовані відтворювальні ядра (цикли) з метою участі у формуванні та розподілі світового доходу на базі високих геоекономічних технологій; 4) вчення про техніку національного оперування в геоекономічному просторі з метою своєчасної перегрупування сил для виходу на найбільш сприятливі умови формування та перерозподілу світового доходу. Г. є продуктом нового знання, зародилася як інновація в осмисленні глобальної трансформації світової системи й виступає як складова частина стратегії розвитку.

© Завгородня С.П.

ГЕОПОЛІТИКА – політологічна концепція, що вбачає у державній політиці (головним чином, зовнішній) визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність, обмеженість чи відсутність природних ресурсів, клімат, кількість і щільність населення тощо, а також наукова

дисципліна, яка розглядає вплив географічних (просторових) чинників на внутрішню та особливо зовнішню політику держав і наддержавних об’єднань; мистецтво використання політичної влади над певною територією; цілеспрямована діяльність суб’єктів міжнародних відносин, що дозволяє їм здійснювати ефективний контроль простору з метою реалізації своїх життєво важливих інтересів.

Першість використання терміну Г. приписують шведському державознавцю і географу Р.Челлену (1864-1922). Розглядаючи геополітику як складову політології, вчений вважав, що геополітика – це наука про державу як географічний організм, втілений у просторі. Родоначалником геополітики як нового наукового напрямку вважають німецького дослідника Ф.Ратцеля (1844-1904). Базові ідеї геополітичної доктрини Ф.Ратцеля (праця 1987 “Політична географія”) полягали у ставленні до держави як “живого просторового, укоріненого в ґрунті, організму”: просторова експансія держави є природним процесом, характерним для розвитку живого організму; великі країни у своєму розвитку виявляють тенденцію до максимальної географічної експансії, яка поступово виходить на планетарний рівень. Основним шляхом нарощування могутності держави як організму Ф.Ратцель вважав територіальну експансію або розширення життєвого простору (Lebensraum). Він сформулював географічні закони просторової експансії: простір держави збільшується разом із зростанням її культури; просторове зростання держави супроводжується іншими симптомами розвитку – ідеологічними впливами, торгівлею, виробництвом, місіонерством, підвищенням активності в різних сферах; просторове зростання держави здійснюється шляхом поєднання та поглинання малих держав; кордон є периферійним органом, що свідчить про зростання сили або слабкості та зміни в державному організмі; у своєму зростанні держава намагається увібрати в себе найбільш цінні елементи фізичного оточення, берегові лінії, гирла рік, рівнини, багаті на ресурси райони; вихідний імпульс до територіального зростання держава одержує ззовні, як результат різниці рівнів цивілізації

на територіях, що є сусідами; загальна тенденція до злиття слабких націй переходить від держави до держави і, набираючи силу, підштовхує до ще більшого розширення територій.

К.Хаусхофер (1869-1946, Німеччина) пропонував інше визначення: “Геополітика є наукою про відносини Землі та політичних процесів. Геополітика – це географічний розум держави”. Планетарне протистояння – “морські сили” проти “континентальних сил” – був для нього ключем, що відкривав таємниці міжнародної політики. А на початку ХХ ст. Ш.Радо вивів закономірності розвитку держав, що прагнуть мати власне “геополітичне обличчя”: тяжіння континентальних держав до моря; прагнення приморських країн до завоювання протилежного берега або оволодіння цілим морським басейном; переростання політичної системи через океан; міждержавна боротьба за оволодіння морськими шляхами і протоками; використання рік як стрижня державного будівництва та історичного розвитку; використання великих рік як природних національних та державних кордонів; використання великих річково-морських систем як геополітичних баз збереження та розвитку держави.

У 70-х роках ХХ ст. американський політолог К.Грей визначив геополітику як науку про “взаємозв’язок фізичного середовища у тому вигляді, як воно сприймається, змінюється і використовується людьми, та світової політики”.

Предметом Г. є простір з позиції політики (держави, коаліції держав), глобальні політичні, економічні, соціальні, комунікативні й ін. процеси, механізми державного управління цими процесами. Опорними категоріями Г. є політико-географічний простір, контроль над простором, центри (полюси) сили, баланс сил, монополярність, багатополлярність, стратегічні партнери, країни-сателіти, санітарні кордони, інтереси національні, механізми реалізації інтересів та ін. До головних функцій Г. відносять: пізнавальну (вивчення тенденцій геополітичного розвитку країн і народів, динаміки різноманітних явищ, процесів, подій); управлінську (збір та аналіз емпіричної інформації з метою вироблення

відповідних рішень і рекомендацій); ідеологічну (теоретичне обґрунтування геополітичної стратегії власної держави, переконання політичної еліти й населення у її дієвості та правильності); прогностичну (визначення перспектив розвитку геополітичних сил, можливостей їх впливу на міжнародні відносини).

Основним законом Г. є утвердження фундаментального дуалізму, відображеного в географічній будові планети та історичній типології цивілізацій. Такий дуалізм виражається в одвічному протистоянні телурократії (сухопутної могутності) і таласократії (морської могутності). Крізь призму геополітики вся історія людських суспільств розглядається крізь нестійке й конфліктне поєднання двох природних стихій – Суші і Моря. Телурократія пов’язана з фіксованістю простору та стійкістю його якісних характеристик. На цивілізаційному рівні це втілюється в сталості, консерватизмі, суворих правових нормах, яким підпорядковуються великі об’єднання людей – роди, племена, нації, держави, імперії. У сухопутних (осілих) народів дух індивідуалізму, підприємництва перебуває у пригніченому стані. Їм властиві насамперед колективізм та ієрархічність. Таласократія, навпроти, відповідає типу цивілізації, що ґрунтується на динамічності, рухливості, здатності до технічного розвитку. Цивілізаціям даного типу властиві мореплавання, торгівля, дух індивідуального підприємництва. Індивідуалізм в них стає вищою суспільною цінністю. Етичні та юридичні норми розмиваються, стають відносними і рухомими.

Другий закон Г.: чинник фізичного простору в історії людства невинно посилюється. Епоха Великих географічних відкриттів, яка розпочалась наприкінці XV ст., сприяла остаточному становленню таласократії як самостійного планетарного явища. Таласократичне світосприйняття та політичне конструювання перемістилися з морських держав Євразії в англосаксонський світ (Англія, Америка та їхні колонії). Боротьба Англії з континентальними державами – Австро-Угорщиною, Німеччиною, Росією – була змістом геополітичного протистояння XVIII-XIX,

першої половини ХХ ст. З середини ХХ ст. основною цитаделлю таласократії стали Сполучені Штати. В Холодній війні 1946-1991 рр. геополітичний дуалізм досяг максимального розвитку, при цьому таласократія ототожнювалась із США, телурократія – із СРСР.

Після розпаду СРСР (1991) у світі розпочалися грандіозні геополітичні зрушення з невизначеними для людства наслідками. Їх головними віхами стали: розпад Радянського Союзу, СФРЮ та світової системи соціалізму; світове лідерство США; об'єднання Німеччини; зміна суспільно-політичного устрою в державах Центральної та Східної Європи; просування НАТО на Схід; розширення Євросоюзу, його економічне і політичне зміцнення; виникнення регіональних геополітичних лідерів (Китай, Бразилія, Індія) та поступове виокремлення їх планетарних амбіцій тощо. В умовах високої динаміки геополітичних змін оприлюднено оптимістичні та песимістичні концепції нового світового порядку, в яких пріоритет віддається або ринку і демократії, або посиленню націоналізму та сепаратизму.

Відомими представниками геополітики класичного періоду її розвитку були К.Вітгофель, Ф.Науман, К.Шмідт, К.Хаусхофер, А. фон Тірпіц (Німеччина), Х.Маккіндер, Ф.Коломб, У.Черчилль (Великобританія), А.Мехен, Н.Спикмен, І.Боумен, Ч.Макдональд (США), П. де ла Блаш (Франція), Дж. Дуге (Італія), Ф.Коное (Японія). Російський напрямок класичної геополітики розвивався завдяки працям М.Данилевського, В.Семенова-Тян-Шанського, П.Савицького та ін. Відомими сучасними продовжувачами американської геополітичної школи стали Б.Броді, М.Каплан, І.Валлерстайн, З.Бжезинський, С.Гантингтон, Г.Кісінжер, Ф.Фукуяма, П.Бюкенен, П.Джонсон, Д.Додні. Європейські геополітичні традиції розвинули Б. Лідел-Гарт, Е. Кінгстон-Маклорі, А.Тойнбі П.Тейлор (Великобританія), К.Ясперс (Німеччина), П.Галуа, Ф.Бродель, І.Рамоне, Ж.-Ф. Дюмон, І.Лакост (Франція), М.Кастелз (Іспанія). Російська геополітична думка набула нових вимірів у роботах Л.Гумільова, О.Дугіна, В.Жириновського, Л.Івашова, К.Гаджиева, А.Уткіна, М.Мироненка,

С.Кисельова, В.Колосова, А.Неклесси, Е.Позднякова, К.Сорокіна, В.Цимбурського.

© Смолянюк В.Ф.

ГЕОПОЛІТИЧНА ВІСЬ ІСТОРІЇ

(*Heartland*, або “осьовий ареал”) – оприлюднена у 1904 геополітична концепція англійського геополітика Г.Маккіндера, що узагальнювала відомі на той час ідеї “політичної географії” на наголошувала на переході людства до нового етапу розвитку – періоду глобальної територіально-політичної цілісності та взаємозалежності. Г.Маккіндер стверджував, що для держави найвигіднішим географічним положенням є серединне, центральне, яке водночас залишається відносним і може відрізнятись в конкретному географічному контексті. З планетарної точки зору в центрі світу лежить Євразійський континент, а його власну середину доцільно визначити як “серце світу” або Хартленд (heartland). Хартленд – це осередок континентальних мас Євразії, найбільш сприятливе географічне місце для контролю над іншими планетарними просторами. Географічно Хартленд перебуває в межах Світового острова, який включає в себе Азію, Африку і Європу.

У центрі Хартленду знаходиться **Г.в.і.** або “осьовий ареал”, який вбирає в себе землі сучасної Росії. Навколо **Г.в.і.** розміщується “внутрішній півмісяць”, який розташований на материковій частині Євразії (до нього належать Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія та Китай). Це зона найбільш інтенсивного розвитку цивілізації. Саме ці великі території як щит захищають Хартленд, але можуть бути об'єктом експансії з боку морських держав. За внутрішнім йде “зовнішній півмісяць”, що включає Британію, Південну Африку, обидві Америки, Японію, Канаду, Австралію. У 1943 році Г.Маккіндер вніс серйозні корективи до своєї моделі, причиною чого стало формування антигітлерівської коаліції держав (СРСР, Великобританія, США) та її успішні дії проти Німеччини. Хартленд відтепер включав Північну Атлантику, Західну Європу (включно з Великобританією) та Америку з країнами Карибського басейну.

Отже, сутність **Г.в.і.** ґрунтується на трьох засадничих принципах: хто керує Східною Європою, той керує Хартлендом;

хто керує Хартлендом, той керує Світовим островом; хто керує Світовим островом, той керує світом.

© Смолянук В.Ф.

ГЕОСТРАТЕГІЯ – розробка інструментів та механізмів стратегічного управління для реалізації геополітичних та гео економічних інтересів акторів міжнародних на глобальному, регіональному і локальному рівнях в існуючій геополітичній структурі світу. Г. визначає (уточнює) вектори геополітичних та гео економічних інтересів держав, оцінює їх географічного положення на локальному, регіональному та глобальному рівнях у контексті його стратегічної важливості та загроз, які з цим можуть бути пов'язані. При цьому на глобальному рівні присутні інтереси лише тих держав, інтереси яких поширюються за межі регіону, в якому вони розташовані.

© Ситник Г.П.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (від англ. “globe” – *земна куля*) – планетарна реальність, єдиний економічний та соціокультурний простір, який формується на основі тісних взаємозв'язків та взаємозалежності країн і народів, зростання обсягів та прискорення темпів обміну товарами і послугами, міжнародного переміщення капіталів та робочої сили, взаємопроникнення духовних цінностей. Єдиної теорії глобалізації на сьогодні не існує. Західна геополітична думка виходить з того, що Г. – це всеосяжний процес розвитку системи транснаціональних відносин на кількох фундаментальних рівнях: економічному (базовий інститут – корпорація транснаціональні (ТНК), політичному (базовий інститут – транснаціональний клас бізнесменів), культурному (базовий інститут – комерціалізована маскультура). Таке бачення нової якості глобальних зв'язків називають “об'єктивною глобалізацією”, сутністю якої є інтегрування господарської та ін. сфер діяльності рознесених у просторі народів та націй, формування єдиного Великого простору, заснованого на принципах рівності, поваги до національного суверенітету, узгодженості інтересів усіх суб'єктів, що взаємодіють між собою.

До цього додаються альтернативні визначення. “Жорстке” визначення: Г. – це

нова тотальна системи світоустрою, базована на економічних і політичних інтересах держав-глобалізаторів, ТНК та глобальних міжнародних організацій, для яких світ – це лише єдиний ринок та єдиний простір життєво важливих інтересів. Це якісно нова економічна інформаційна система, новий всесвітній суспільно-політичний лад постіндустріальної інформаційної ери, що йде на зміну системам капіталізму та імперіалізму індустріальної доби. “Суб'єктивне” визначення: Г. – це нова форма світового панування, ультрасучасна форма глобального імперіалізму, що приносить нову, абсолютну і тотальну форму бідності і експлуатації (людини людиною, держави – державою, національного капіталу – глобальним капіталом) та руйнує глобальне демократичне суспільство.

© Смолянук В.Ф.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ВОЄННА – це процес: 1) територіального розширення та інтенсифікація воєнних зіткнень між політичними одиницями світової системи, що розглядаються як форми організованого насильства; 2) розширення мережі всесвітніх військових зв'язків і відносин, і конкуренція ключових технологічних новацій в галузі озброєння, що в свою чергу перетворило світ на єдиний геостратегічний (воєнно-стратегічний) простір. Історично цей процес просторово-часового стиснення призвів до тісного контакту та потенційного конфлікту між центрами військової могутності, оскільки зросла можливість демонстрації колосальної руйнівної могутності, не беручи до уваги великі відстані. Разом з тим час прийняття рішень щодо застосування військової сили і час на надання відсічі скоротився, внаслідок чого постійно діючі структури, які готуються до ведення війни, стали невід'ємною частиною сучасного суспільного життя.

Для вимірювання просторово-часових характеристик воєнної глобалізації, використовують наступні кількісні показники: масштаби імперської експансії, іноземна військова присутність, воєнно-дипломатичне представництво, торгівля зброєю, витрати на озброєння та оборону, членство у воєнних блоках, домовленості про військове співробітництво, захист промислових центрів, сфера дії воєнного

втручання і методи надання воєнної допомоги. Зазначена система показників дозволяє зробити багатосторонній та репрезентативний опис як історичних форм воєнної глобалізації, так і історично сформованих світових військових систем. Зазвичай виокремлюють три аспекти Г.в.: охоплення військовою системою всього світу (протистояння і конфлікт великих держав), глобальну динаміку озброєння (система військового виробництва і торгівля зброєю), розширення геополітичного втручання в оборону та воєнно-політичні відносини держав, наприклад, домовленість про контроль над озброєнням. Кожен із цих аспектів відображає одну із сторін процесу Г.в., а разом з тим дає повне уявлення про еволюцію світової військової системи.

© Шевченко М.М.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНА

– процес, що об'єктивно охоплює практично усі фактори та умови виробництва, усі його галузі та територіальні утворення внаслідок чого відбувається формування якісно нової економічної системи світу, функціонування й ефективності якої пов'язана з використанням глобалізаційних потоків ресурсів і технологій, формуванням інтегрованих виробничих й інфраструктурних мереж, виходом національних економік за політичні кордони держав. Процеси Г.е. та її наслідки обумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Об'єктивний аспект Г.е. спричинено об'єктивною потребою людського співтовариства у співпраці при вирішенні глобальних проблем безпеки і є наслідком всесвітнього історичного розвитку. В його основі лежить необхідність вирішення економічних проблем, які вимагають зосередження та витрат великої кількості ресурсів, зростання обсягів міжнародної торгівлі, диверсифікації ринків робочої сили тощо. Сутність суб'єктивного аспекту Г.е. полягає в прагненні окремих акторів глобальної економічної політики використати об'єктивні глобалізаційні процеси та їх наслідки у власних інтересах, при розв'язанні тих чи інших проблем, правила вирішення яких часто нав'язуються МВФ, індустріально розвиненими державами тощо. Взаємодія вказаних чинників призводить до зниження рівня (ступеня) економічного суверенітету.

Процеси Г.е., котрі можуть здійснювати деструктивні впливи, є наслідком діяльності провідних держав, а також позадержавних суб'єктів, які походять зі сфери, що не контролюється окремими державами. Мова йде про світову промислово-фінансову еліту в формі ТНК (їх діяльність передусім в країнах, що розвиваються досить мало підлягає контролю з боку органів державної влади та використовується компаніями для отримання односторонніх переваг, особливо у випадку боротьби за використання природних ресурсів країни) та міжнародні фінансові організації (що прагнуть впливати на політику окремих держав).

Діяльність міжнародних фінансових організацій в умовах Г.е. набула значної міжнародної ваги. З одного боку, ресурси міжнародних фінансових організацій за умов їх ефективного використання є важливим чинником забезпечення соціального та економічного розвитку. Міжнародні фінансові організації, зокрема МВФ і СБ надають відносно дешеві кредити, що є вагомим стимулом для розвитку економіки, припливу іноземних інвестицій в економіку країни тощо. Проте з іншого боку, надання кредитів, як правило, зумовлено низкою вимог, дуже часто неприйнятних для економіки тієї чи іншої країни і не враховує її історичного та економічного розвитку. Діяльність світової промислово-фінансової еліти в формі ТНК проявляється через особисту співпрацю бізнесу з органами державної влади, отримання посад державних службовців представниками бізнесу, фінансування політичних партій, “вербування” в акціонери компанії місцевих політичних діячів тощо. Водночас, ця глобальна еліта не може існувати без інструментарію (політичного, воєнного тощо) глобальних акторів світу. Внаслідок цього спостерігається зростання акумуляції зусиль щодо реалізації спільних інтересів: провідних країн – глобальних ТНК – міжнародних організацій. Тому стверджується, що сьогодні ТНК перетворилися в “четвертий важіль”, поряд з дипломатією, армією та розвідкою, за допомогою яких країни-глобалізатори реалізують свої національні інтереси в інших країнах. Але чітко розмежувати “внесок”

вищевказаних суб'єктів у зниження рівня економічного суверенітету чи формування загроз економічній безпеці тієї чи іншої держави важко, вони мають комплексний характер. Тому в умовах Г.е. постає питання, чи зможе держава відстояти своє право на реалізацію традиційних владних функцій, коли все більше недержавних акторів в особі ТНК, неурядових і надурядових організацій прагне розділити їх з нею, чи зможе держава захистити свій суверенітет чи право нації на самовизначення. За цих умов кожна держава зіштовхується із проблемою забезпечення реалізації національних інтересів в економічній сфері за умов реагування на загрози та використання здобутків глобалізації. За роки незалежності Україна неодноразово відчувала обмеження суверенних прав держави на здійснення самостійної економічної політики, що можна пояснити як унікальним геополітичним положенням України (вона є місцем, де перетинаються інтереси західноєвропейських та східноазіатських держав), так і формуванням у країні ліберально-олігархічної моделі управління, яка передбачає мінімізацію функцій держави. Результатом цього є намагання щодо підпорядкування державних механізмів реалізації економічної влади виключно інтересам обмеженої групи осіб, а також здійснення низки кроків щодо активізації механізмів суб'єктивної глобалізації.

© *Завгородня С.П.*

ГЛОБАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – процес об'єднання держав, який забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин і сприяє перерозподілу політичного, економічного, інформаційного, культурного та інших потенціалів між державами. Г.і. є основним критерієм і принципом розвитку сучасного світу, а відповідно до цього й інституційним механізмом забезпечення функціонування та формування глобальної системи – нової політичної, соціокультурної, інформаційно-технологічної, економічної реальності з її специфічними структурами та процесами, які функціонують та розвиваються в межах усього людства та в цілому акумулюють досягнення цивілізації в процесі її розвитку.

Однією із форм Г.і. є глобальна контракція, яка передбачає акумулювання національних ресурсів (інтересів) з метою вироблення ефективної стратегії розвитку держави й утвердження своєї конкурентоспроможності у світі шляхом приєднання чужої території (ресурсів) та формування нової системи кордонів. Тому Г.і. забезпечує формування геостратегічного образу, який визначає закономірності розвитку держави, а відповідно до цього і ставлення до такої держави з боку світової спільноти.

Визначальною складовою Г.і. є глобальна міграція, як форма переміщення людей (із одного регіону, держави) в іншу державу в межах глобального простору, яка, з одного боку, прискорила процеси міжцивілізаційної взаємодії та ефективність економіко-технологічних процесів у глобальному вимірі, а з іншого – призвела до низки небезпек, зокрема до розпорошення людського потенціалу, змішання мов та конфесій, руйнації національної ідентичності.

Серед дослідників існує також думка, що Г.і. сприяє формуванню, так званої космополітичної демократії, метою якої є досягнення світового порядку, основою якого має стати верховенство закону та демократії, проте при одночасному обмеженні суверенітету та функцій існуючих держав на користь нових інститутів, заснованих на засадах світового громадянства. Ці інститути, на думку прихильників вказаної демократії повинні мати ексклюзивне право на керування глобальними процесами та вирішення глобальних проблем сучасності, а відтак впливати на вироблення та здійснення внутрішньої політики держав щоразу, коли, на їх погляд, відбуваються порушення прав і свобод людини. Очевидним є й те, що Г.і. лежить в основі глобального розвитку (міжнародного розвитку), який сьогодні асоціюється не тільки з розвитком глобальної економіки, а розглядається у більш цілісному і міждисциплінарному контексті людського розвитку, а також таких понять як конкурентоспроможність, якість життя, боротьба з бідністю в країнах, що розвиваються тощо.

© *Ситник Г.П., Романенко Є.О.*

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ

– сукупність загроз, викликів і суперечностей сьогодення, що виникли в наслідок розгортання процесів глобалізації, які впливають на систему глобальної безпеки. Поняття “глобальні проблеми” увійшло до широкого вживання в кінці 60-х років, як реакція стурбованості людства гостротою тих суперечностей і проблем, що накопичилися і продовжують посилюватися та роблять реальною загрозу загибелі або серйозних потрясінь, деградації найважливіших аспектів його існування.

Г.п.б. характеризуються планетарними масштабами прояву, великою гостротою, комплексністю і взаємозалежністю, динамізмом, тобто мають загальний і всеосяжний характер. Загальність означає, що глобальна безпека забезпечується узгодженими зусиллями всіх членів світової спільноти. Всеосяжний характер безпеки пов’язаний з тим, що її досягнення можливе лише при обліку всіх кризогенних факторів світового розвитку і вживанні заходів, сприяючих підтримці стану стійкості і стабільності всіх систем життєзабезпечення сучасної цивілізації. До **Г.п.б.**, зокрема відносяться: роззброєння і контроль над озброєннями; захист навколишнього середовища, сприяння економічному і соціальному прогресу країн, що розвиваються; ефективна демографічна політика, боротьба з міжнародним тероризмом і незаконним оборотом наркотиків; запобігання і врегулювання етнополітичних конфліктів; збереження культурного різноманіття в сучасному світі; забезпечення дотримання прав людини; освоєння космосу і раціональне використання багатств Світового океану. Забезпечення глобальної безпеки нерозривно пов’язане з ослабленням тиску глобальних проблем на світову спільноту.

У контексті **Г.п.б.**, мова йде про небезпеку виникнення ядерної війни, збереження миру у всьому світі, охорону навколишнього середовища, політичну, економічну, соціальну, духовну глобальну безпеку людства та їх складові: військову, етнополітичну, енергетичну, сировинну, продовольчу і демографічну безпеку. При цьому на початок ХХІ ст. склалася нова

розстановка політичних сил у світі, що обумовлює необхідність і можливість вирішення **Г.п.б.**

У політичній сфері на користь глобальної безпеки, зокрема діють такі могутні фактори, як: відносна цілісність сучасного світу; взаємозалежність держав; миролюбна політика більшості країн світової співдружності; діяльність міжнародних, національних, демократичних рухів і організацій; припинення холодної війни.

У соціально-економічній сфері забезпеченню глобальної безпеки сприяли наступні фактори: загальна зацікавленість народів в безпечному розвитку світового господарства; розширення економічних зв’язків, інтернаціоналізація соціального і економічного життя; існування загальнолюдських інтересів і потреб, задоволення яких неможливе без припинення гонки озброєнь, зміцнення миру.

У екологічній сфері забезпечення міжнародної безпеки повинне було істотно ослабити: забруднення землі і атмосфери індустріальними і транспортними відходами; безвідповідальне використання природних багатств.

У гуманітарній сфері необхідність і можливість створення глобальної безпеки обумовлено позитивними змінами в суспільній свідомості: зростанням антимілітаристських поглядів значних мас населення, їх переконаністю в неприпустимості ядерної війни; широким розвитком гуманітарної сфери, що зближує народи і стимулює їх сумісні дії на захист миру і зміцнення безпеки.

У військовій сфері відбулися зміни, що не мали місця у минулому: накопичення зброї і бойової техніки досягло своєї межі, через що продовження гонки озброєнь втратило сенс; здатність наявних арсеналів зброї багато разів знищити все людство зробила безглуздом і курс на військову перевагу; підвищення рівня військово-стратегічних можливостей не сприяє зміцненню їх безпеки.

Таким чином, необхідність ефективної системи глобальної безпеки стала загальним категоричним імперативом усього людства. Ступінь її розвитку знаходиться в залежності від розповсюдження негативних явищ і процесів глобалізму у світі та має на меті

розв'язання **Г.п.б.**

Глобальна безпека – вид безпеки для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують **Г.п.б.** Це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

Система глобальної безпеки – сукупність норм міжнародного права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення глобальної безпеки.

Система забезпечення глобальної безпеки – транснаціональні органи, організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування глобальних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах власного законодавства країни і міжнародного права. Функціонування цих систем визначається як процесами, що відбуваються в зовнішньому середовищі, в даному випадку в глобальній світовій політиці і міжнародних відносинах, так і внутрішніми закономірностями існування і розвитку самих системи.

Нерідко словосполучення “система глобальної безпеки” розуміється, як узгоджений учасниками і закріплений міжнародно-правовими інструментами порядок мирної взаємодії держав і протидії загальним загрозам в масштабах всього світу і окремих регіонів. Але це поняття нерідко використовується і для характеристики системи загроз, коли відсутній або слабо виражена система протидії їм. Що стосується сучасної системи глобальної безпеки, то це поняття включає фактичний стан протидії загрозам і засоби захисту від них, а також створення універсального інструменту системи мирної взаємодії і протидії загальним загрозам. В цілому можна виділити наступні нові характеристики **Г.п.б.**, що роблять вплив на функціонування системи глобальної безпеки: зростання економічного потенціалу недержавних акторів – ТНК; витіснення недержавними акторами держав з позицій

головних системоутворювальних елементів системи; розмивання меж поміж внутрішньою і зовнішньою політикою держав; закріплення фактичної нерівності держав; поява умов, при яких геоекономічна і геофінансова влада диктує світу свої правила гри.

Однією з центральних **Г.п.б.** є проблема міжнародного військового втручання. Мова йде про загрозу застосування або про застосування сили однією державою або коаліцією держав проти інших держав для досягнення певної політичної і військової мети. Як відомо, таке втручання повинне здійснюватися з санкції Ради Безпеки ООН, але в реальності втручання буває і в обхід цього органу. Міжнародне втручання має дві сторони – воно може бути засобом протидії загрозам міжнародній безпеці, а може бути і само прямою загрозою.

Шляхи вирішення **Г.п.б.** наступні: співпраця держав в області припинення гонки озброєнь, обмеження озброєнь, часткового і повного роззброєння, в першу чергу ядерного; припинення і ліквідація воєн, озброєних конфліктів, міжнародної напруженості; відмова від курсу на досягнення військової переваги і послідовне зниження рівня військового протистояння; боротьба з міжнародним тероризмом; сумісне рішення загальнолюдських глобальних проблем; перетворення узгоджених колективних принципів міжнародної безпеки на конкретні договірні зобов'язання держав і створення надійної системи контролю за допомогою національних і міжнародних засобів за їх строгим виконанням; розумне самообмеження у військовій області, рішуча відмова від використання військової сили і засобів в конфліктних ситуаціях, ставка не на силу, а на мирний діалог і компроміс, взаємну довіру.

© *Абрамов В.І.*

ГОНКА ОЗБРОЄНЬ – процес спрямування значної частини фінансових, трудових та інших ресурсів країни на розвиток військового виробництва і як наслідок прискорене нагромадження запасів озброєння і військової техніки, їх якісне удосконалення на базі мілітаризованої

економіки й широкого використання у військових цілях досягнень науково-технічної революції. Головна мета **Г.о.** – випередження потенційного противника в нарощуванні військово-технічної могутності держави. Водночас **Г.о.** може мати й однобічний характер.

© Ситник Г.П.

Д
ДЕВІАЦІЇ ГУМАНІТАРНІ – відхилення від вимоги дотримання соціальної справедливості у реалізації гуманітарної політики, які проявляються через гуманітарні диспропорції, деформації та загрози.

Гуманітарні диспропорції **Д.г.** є рівнем (фазою) гуманітарних відхилень наявних значень показників від їх оптимального значення і суперечностей між очікуваннями людини (індивіда) та їх задоволенням державою, який характеризується статистичними параметрами стійкого, масового соціального явища. Вважається, що цей рівень поки що не набув небезпечного характеру, але спричиняє таку нібито “несуттєву” шкоду, значущість якої важко вимірювати, відтворює стан морально-психологічної напруженості, постійний негативний морально-психологічний тиск на людину, підриває її настрій, пригнічує її ініціативу та творчу активність, потребує обов’язкового коригувального втручання держави через непередбачуваність розвитку ситуації та її швидкоплинність.

Гуманітарні деформації **Д.г.** є їх наступним рівнем (фазою), коли кількісно-якісний вимір гуманітарних відхилень і суперечностей між очікуваннями людини (індивіда) та їх задоволенням державою, який характеризується високим, максимальним рівнем напруженості, становленням відносин ворожості між людиною та інститутами держави, закріплення цих стосунків у стійких формах. Гуманітарні деформації уособлюють таку фазу відхилень від вимоги соціальної справедливості, яка спроможна у будь-який момент прийняти небезпечні, критично-кризові соціальні форми та вже незабаром мати руйнівні наслідки. Цей рівень (фаза) **Д.г.** потребує термінового, невідкладного усунення причин деформацій.

Гуманітарні загрози **Д.г.** є вищим рівнем (фазою) гуманітарних відхилень, який уособлює єдність ворожості, здатності та готовності, намірів людини (індивіда) запровадити прийнятний до своїх потреб новий гуманітарний стан. Тому за цих умов суперечності між сторонами у гуманітарній сфері (людиною та інститутами держави) порушують стабільність зв’язків, що призводить до реальної загрози гуманітарних руйнувань (втрат, шкоди тощо), незворотних кадрових, морально-психологічних та інших негативних наслідків, а відтак у кінцевому підсумку призводять до катастрофічного руйнування інституційних (ціннісних, організаційно-правових та ін.) засад функціонування гуманітарної сфери життєдіяльності людини (індивіда) та суспільства.

© Ситник Г.П.

ДЕКЛАРАЦІЯ (фр. *declaration* - заява) – в конституційному праві назва нормативно-правового акта, метою якого є підкреслити доленосне значення якоїсь події для держави, наприклад, Декларація незалежності США, а в міжнародному праві **Д.** одно-, дво- або багатостороння офіційна заява, у якій, наприклад, урочисто проголошують принципи зовнішньої і внутрішньої політики або заявляють позицію щодо конкретних питань від імені міжнародної організації, держави, уряду, партії, юридичної чи фізичної особи. Дво- й багатосторонні заяви, як правило, підписуються і якщо вони створюють для сторін взаємні права й обов’язки, то **Д.** є договорами (для держав – міжнародними договорами), у яких сторони декларують, заявляють про спільні принципи, цілі, наміри, права та обов’язки. Таким чином, **Д.** може бути офіційний державний документ (акт), який містить базові принципи внутрішньої та зовнішньої політики держави. Специфічною рисою **Д.** як правового акту є загальний (неконкретний) характер положень, які в ній відображені, що потребує подальшого законодавчого врегулювання. У формі **Д.** може здійснюватися визнання держав та урядів.

© Ситник Г.П.

ДЕКЛАРАЦІЯ ООН ПРО МИРНЕ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СУПЕРЕЧОК —

розвиває і конкретизує принцип мирного вирішення міжнародних суперечок, закріплений раніше в низці основних міжнародних документів. Серед засобів мирного вирішення міжнародних суперечок Д. називає, зокрема, переговори, посередництво, міжнародний арбітраж, судовий розгляд, звертання до регіональних органів, інші мирні засоби на вибір сторін, що сперечаються (прийнята на 37-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1982 р.).

© Ситник Г.П.

ДЕЛІМІТАЦІЯ КОРДОНУ —

договірне визначення лінії кордону між державами з точним описом його проходження і нанесенням на карту відповідно до укладеного договору з іншою державою. Положення про Д.к., як правило, є складовою частиною мирних договорів чи спеціальних угод про встановлення чи зміну державних кордонів. Держава має право самостійно встановлювати свої морські кордони й межі свого територіального моря, якщо вони дотикаються відкритого моря. Під час Д.к., держави, що домовляються, складають, як правило, за великомасштабною картою, опис проходження лінії кордону, яка наноситься на карту, яка підписується сторонами і є невід'ємною частиною договору про делімітацію. На підставі Д.к. спеціально створеними змішаними комісіями держав, проводиться демаркація кордонів — точне визначення на місцевості лінії державного кордону, яка позначається на місцевості спеціальними прикордонними знаками.

© Ситник Г.П.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ

ТЕРИТОРІЇ — міжнародно-правовий режим певної території, тобто погоджені державами заходи, які забороняють використовувати вказану територію у військових цілях у мирний час, а також передбачають на вказаній території заборону зберігати існуючі, зводити нові військові укріплення і спорудження, утримувати збройні сили (крім формувань, необхідних для підтримки громадського порядку). Д.т. може бути

повною або частковою. За часткової Д.т. заборона поширюється тільки на певні види оборонної діяльності або встановлюється обмежений рівень озброєння, перевищення якого є недопустимим. Найбільшого розповсюдження набули прикордонні демілітаризовані зони, які створюють з метою запобігання збройного конфлікту між ворогуючими сторонами. Частково демілітаризованими є зони, вільні від ядерної зброї. Повністю демілітаризованим континентом є Антарктика, Аландський і Шпіцбергенський архіпелаги, Місяць та інші небесні тіла.

© Ситник Г.П.

ДЕРЖАВА (НАПІВДЕРЖАВА)

ТЕРОРИСТИЧНА — це організація, яка, з одного боку, контролює частину існуючої держави, а з другого — продовжує терористичні напади як на громадян цієї держави, так і на громадян інших держав. Головною причиною появи феномену Д(н).т. є ослаблення з різних причин (війна, революція, екологічна катастрофа) влади Уряду (його державного апарату) над певною територією чи соціальною, етнічною, релігійною групою, яка є носієм власного політичного проекту, який допускає здійснення терористичних актів для досягнення своїх політичних цілей.

Терористичні організації переважно позиціонують себе як релігійні, водночас вони мають чіткі політичні цілі, головна з яких — створити власну державу “тут і зараз”. Саме організації типу “Ісламської держави” чи “Ісламського Емірату Афганістан” використовують тероризм не тільки для “пропаганди дією” чи послаблення держави, тероризм для них — лише один з інструментів захоплення та утримання контролю над певною територією і подальшого формування на ній власної держави. Цей політичний феномен у середовищі західних дослідників дістав назву “терористична напівдержава Д(н).т.” (Terrorist Semi-States, або TSS). Одним із перших свою увагу на цей феномен “держави всередині держави” звернув гурт американської дипломатії Генрі Кіссінджер, описавши це нове явище на прикладі ліванської “Хезболли” як “недержавне утворення на ґрунті держави, що має всі атрибути держави та підтримується основною

регіональною владою”. Обмежена підтримка з боку інших держав, наявність тривалого конфлікту з існуючою владою, радикалізм у поглядах сприяли еволюції таких “недержавних утворень” у Д(н).т. – явище набагато складніше за звичні терористичні організації.

Ознаками Д(н).т. є: наявність чіткого політичного проекту зі створення власної держави, його пропаганда всередині організації та зовні; позиціонування себе як держави; повний на нероздільний з іншими організаціями військовий контроль над певною територією; надання населенню, яке проживає на цій території, таких типових державних послуг, як безпека, правосуддя, соціальний захист, освіта, та інших (необов’язково всіх та повною мірою); фінансування коштом внутрішніх ресурсів (оподаткування населення на підконтрольній території, конфіскації); терористичні атаки на громадян інших держав; відсутність офіційного визнання з боку міжнародної спільноти та деяких держав.

Орієнтація на захист та збереження території позбавляє такі організації класичних переваг терористів, а саме анонімності, скритості, гнучкості та мобільності. Перевагою Д(н).т. перед терористами минулого є потенціал, який отримує така структура завдяки контролю над територією. Підконтрольна Д(н).т. територія стає тренувальним табором для сотень і тисяч нових терористів, оперативною базою для організації та координації атак в інших частинах світу.

© Орел М.Г.

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА - будь-яка допомога, надана Україною або країнами-членами Європейського Союзу з використанням державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію шляхом надання переваг окремим підприємствам або виробництву окремих товарів, є несумісною з належним функціонуванням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом в тій мірі, в якій вона може впливати на торгівлю між сторонами. Сумісною з належним функціонуванням Угоди про асоціацію є такі форми Д.д.: 1) соціального характеру, що надається індивідуальним споживачам, за

умови, що така допомога надається без дискримінації, пов’язаної з походженням відповідних товарів; 2) на відшкодування збитків, спричинених природними катастрофами або надзвичайними ситуаціями; 3) для сприяння економічному розвитку регіонів з надзвичайно низьким рівнем життя або із суттєвим рівнем безробіття; 4) для сприяння виконанню важливого проекту задля спільного європейського інтересу або для виправлення значних порушень нормальної роботи в економіці України чи однієї з держав-членів Європейського Союзу; 5) для сприяння розвитку певної економічної діяльності або певних економічних сфер, якщо така допомога не має несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам сторін; 6) для підтримки культури та збереження культурної спадщини, якщо вона не має несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам сторін; 7) для досягнення цілей, дозволених відповідно до правил ЄС щодо горизонтальних блоків виключень та правил щодо горизонтальної і галузевої державної допомоги, яка надається відповідно до викладених у них умов; 8) для інвестицій з метою забезпечення відповідності обов’язковим стандартам, визначеним директивами ЄС.

Одержувачами Д.д. можуть бути: суб’єкти господарювання; побутові споживачі. Д.д. може надаватися у таких формах: 1) надання субсидій та грантів; 2) надання дотацій; 3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов’язкових платежів; 4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб’єктам господарювання; 5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами; 6) зменшення фінансових зобов’язань суб’єктів господарювання перед фондами загальнообов’язкового державного соціального страхування; 7) надання, прямо чи опосередковано, суб’єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб’єктів господарювання за цінами, вище ринкових; 8) продаж державного майна

за цінами, нижче ринкових; 9) збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів. В Україні у чинному законодавстві Д.д. суб'єктам господарювання трактується як підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що була ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” передбачено створення національної системи контролю державної допомоги (найбільш чіткі вимоги до такої системи встановлено у статтях 262 – 267 Частини 2 “Державна допомога” Глави 10 “Конкуренція” Розділу IV “Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею”). Зазначені вимоги стосуються: впровадження основних принципів ЄС у сфері державної допомоги; забезпечення інституційної спроможності незалежного органу з питань державної допомоги; розроблення підзаконних нормативно-правових актів з питань державної допомоги суб'єктам господарювання з урахуванням первинного та вторинного законодавства ЄС, судової практики Суду ЄС, рамковими положеннями, керівними принципами та іншими чинними адміністративними актами Європейського Союзу; забезпечення прозорості. З дати набрання чинності Угоди зобов'язання України щодо створення вказаної системи передбачають: 1) протягом 3 років прийняти національне законодавство про державну допомогу та створити незалежний у своїй діяльності орган, який матиме повноваження, необхідні для надання державної допомоги, що сумісна зі спільним ринком, а також вимагати повернення державної допомоги, яка була надана

незаконно; 2) протягом 5 років створити повний реєстр схем державної допомоги, що надавалася до створення незалежного у своїй діяльності органу, який матиме повноваження, необхідні для надання державної допомоги; а також здійснювати оцінювання державної допомоги за правилами, що ідентичні правилам Європейського Союзу; 3) протягом 7 років привести схеми державної допомоги, у відповідність до критеріїв, що визначають сумісність зі спільним ринком, яка надавалася до створення відповідного органу у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання.

Наразі впроваджуються інституційні засади у напрямку моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України. У 2014 році був прийнятий Закон України “Про державну допомогу суб'єктам господарювання”, що спрямований забезпечити захист і розвиток конкуренції, дотримання міжнародних зобов'язань України, а також визначає інституційну основу механізму проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання. Для подальшої трансформації системи державної допомоги протягом 2018-2019 років Постановами Кабінету Міністрів України №№ 11, 33, 36, 57, 118 були затверджені критерії оцінки допустимості окремих категорій державної допомоги суб'єктам господарювання. Уповноваженим органом з питань Д.д. визначено Антимонопольний комітет України.

© Завгородня С.П.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – політика держави щодо забезпечення національної безпеки відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. **Д.п.н.б.**, зокрема передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової,

конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно-безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Д.п.н.б. – політика, яка визначається виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України, а найбільш важливими завданнями в цій сфері, як правило, є забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України. Тому національні інтереси є фундаментальним поняттям **Д.п.н.б.** України, яка має, зокрема бути спрямована на політичну консолідацію громадян довкола спільних національних інтересів, заснованих на національних цінностях, на збереження національного миру, подолання існуючих суперечностей і досягнення належного рівня життя, який задовольнив би потреби та прагнення громадян країни. У **Д.п.н.б.** робитися наголос на свідомому культурно-цивілізаційному виборі України, який засвідчує її євроінтеграційні прагнення та зорієнтованість на європейські демократичні цінності. Відстоювання національних інтересів має об'єднувати націю. Високий рівень легітимності національних інтересів держави окреслює правовий простір для діяльності інституцій, які зобов'язані відстоювати ці інтереси, регулювати соціальні, економічні й політичні процеси в суспільстві.

Нетотожність національних інтересів, які трансформуються в цілі **Д.п.н.б.**, є причиною як міжнародних конфліктів, так і внутрішніх конфліктів у державі, що характеризуються внутрішньою нестабільністю. У наслідок загострення різних протиріч утворюються як внутрішні, так і зовнішні загрози, джерелом яких можуть бути іноземні держави (групи держав), окремі соціальні групи, громадяни, процеси та явища у різних сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави.

Д.п.н.б. базується на визначеннях у законодавстві України принципах і повинна

бути заснована на: верховенстві права; додержанні балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави; пріоритеті національних інтересів; взаємній відповідальності особи, суспільства та держави для забезпечення безпеки; пріоритеті конституційних прав і свобод людини і громадянина при здійсненні діяльності із забезпечення національної безпеки; законності; пріоритеті мирних засобів у вирішенні конфліктів; інтеграції в міжнародні системи безпеки; адекватності заходів системи забезпечення національної безпеки реальним і потенційним загрозам; комплексному і достатньому використанню сил і засобів.

© Шупілова Л. М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – функція державного управління щодо створення обґрунтованих юридичних норм (правил) безпечної життєдіяльності людини та різних соціальних суб'єктів в системі соціально-природних відносин, обов'язкових для виконання; реалізація функції забезпечується повноваженнями держави та підтримується суспільною думкою.

Теоретичною основою **Д.р.з.е.б.** у сучасному природокористуванні є системний підхід до опису управління, який розглядає державне регулювання, як окрему функцію управління. Ця функція полягає у встановленні обов'язкових правил поведінки людей для досягнення цілей управління процесом життєдіяльності в системі "суспільство-природа". У нього включені усі соціальні структури, які в різній мірі впливають на природу та змінюють її. Але негативні наслідки трансформацій докільля значно погіршують здоров'я людини, руйнують природні умови її безпечного існування, тому виникає необхідність нормативного регулювання державою як ставлення людини до природи, так і соціальних відносин під час організації її господарської діяльності щодо "забезпечення екологічної безпеки" суспільства (Конституція України ст. 16).

Структура системи управління, яка реалізує функцію забезпечення екологічної

безпеки, відповідно до поглядів дослідників, складається з двох підсистем – суспільства та природи, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. Людина в цій системі розглядається, з одного боку як невід'ємна частина природи, тобто входить в об'єкт управління, з іншого – вона є суб'єктом, який управляє змінами у довкіллі та регулює соціальні відносини. Даний підхід розвивають такі вітчизняні та зарубіжні вчені як В. Боков, С. Бутейко, В.Гетьман, Д. Зеркалов, А.Качинський, А.Лущик, Н.Моїсєєв, В.Навроцький, І.Романченко, Ю.Саталкін, А.Сбітнев, В.Шевчук.

Масштабне руйнування екосистем внаслідок діяльності людини призвели до екологічної кризи в середині ХХ століття, в основі якої лежить суперечка між інтересами суспільства в споживанні і використанні природних ресурсів та екологічними вимогами збереження і охорони довкілля. Традиційні форми врегулювання відносин щодо природи, які б забезпечували екологічну безпеку в сучасних умовах науково-технічного прогресу виявились недостатніми. У зв'язку з цим з середини минулого століття з'являється та починає активно розвиватися правове регулювання природокористування.

У 50-х – початку 60-х рр. в усіх республіках СРСР були прийняті закони з охорони природи. У 60–70-х рр. основна увага приділялась регулюванню використання природних ресурсів, у 70-х рр. приймаються союзні закони, що регулюють окремі природні об'єкти. У подальшому формуються уявлення про необхідність комплексного підходу до екологічного права, в якому вважається необхідним поєднати як правове регулювання природокористування, так і охорону природи. У 70–80-х рр. обґрунтовується необхідність створення екологічного права.

В Україні у 1991 р законом “Про охорону навколишнього природного середовища” закладено інтегрований, комплексний підхід до правового регулювання екологічних відносин, що спрямований на забезпечення екологічної безпеки, визначення пріоритетом захисту життя і здоров'я людини, врахування екологічних вимог діяльності, необхідність

запровадження превентивного характеру заходів щодо охорони природи. Отже, екологічне право стає окремою самостійною галуззю права, яка охоплює систему правових норм, регулюючих екологічні відносини у сфері взаємодії людини (суспільства) і природи щодо раціонального використання, охорони, відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Згодом регулюватися починає сам процес управління, що поступово обмежує небезпечну експансію людини в природу, розробляється правова основа стратегії охорони довкілля, як головного напрямку забезпечення екологічної безпеки, якому починають приділяти увагу не тільки на правовому, а також на політичному рівні. Одними з засновників екологічного права в Україні є: В.Мунтян, Н.Титова, Ю.Шемшученко.

Система екологічного права створює нормативну основу для управління в галузі охорони довкілля, яке є підзаконною виконавчо-розпорядчою діяльністю уповноважених державних органів і органів місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення раціонального використання природних ресурсів, збереження та відновлення довкілля, забезпечення екологічної безпеки. Змістом же **Д.р.з.е.б.** виступає нормативне забезпечення сталого руху соціально-природних систем різного рівня в заданому інтервалі параметрів, або поблизу оптимального їх значення, які задаються екологічними стандартами та нормативами.

Сучасна система екологічного права України складається з загальної частини (включає інститути: право власності на природні ресурси; право природокористування; екологічні права та обов'язки громадян; правові та економічні механізми управління в галузі охорони довкілля; екологічна експертиза; правове забезпечення екологічної безпеки; юридична відповідальність в галузі охорони довкілля); особливої частини (підгалузі та інститути: земельне право; надрове право; водне право; лісове право; фауністичне право; правова охорона атмосферного повітря; правовий режим екологічної мережі України, що охоплює правову охорону природно-

заповідного фонду, а також правовий режим лікувальних, оздоровчих, рекреаційних зон та інших її складових; правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій); спеціальної частини (охоплює норми, що регулюють міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля).

Необхідність задоволення зростаючих потреб людини і суспільства приводить до розширення господарчої діяльності, що ускладнює управління та державне регулювання в системі “суспільство-природа” та забезпечення екологічної безпеки. Відповідно до чинного законодавства України в сучасних умовах нормативно регулюються: реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Крім того, державному регулюванню підлягають такі основні функції управління: облік в галузі використання природних ресурсів і охорони довкілля, ведення державних кадастрів природних ресурсів, просторово-територіальний устрій об'єктів природи, розподіл та перерозподіл природних ресурсів, екологічне прогнозування, екологічне програмування, моніторинг довкілля, інформування про стан довкілля, ліцензування і видача дозволів в галузі використання природних ресурсів, лімітування в галузі використання і охорони довкілля, екологічне нормування і стандартизація, екологічний контроль, екологічна експертиза тощо.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища в екологічному праві визначені: пріоритетність вимог екологічної безпеки; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва; збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства; обов'язковість екологічної експертизи; гласність і демократизм при прийнятті рішень; науково обґрунтоване нормування впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище; безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів; вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку; поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Функції **Д.р.з.е.б.** виконують органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища які поділяються на органи загальної компетенції (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування і їх виконавчі органи) та органи спеціальної компетенції (органи державної виконавчої влади, для яких здійснення функцій управління охороною і використання довкілля є основним завданням; останні поділяються на: комплексні – виконують блок природоохоронних завдань щодо всіх природних об'єктів, галузеві – забезпечують управління охороною і використанням окремих природних об'єктів, функціональні – виконують одну або декілька природоохоронних функцій стосовно всіх природних об'єктів).

Незважаючи на те, що забезпечення екологічної безпеки проголошується пріоритетним завданням як на міжнародному, так і на національному рівні, вирішити це завдання в рамках існуючих підходів не вдається. Покращення екологічної ситуації

вимагає радикальних змін самих підходів до форм, способів організації та управління діяльністю людини. Розв'язання цієї складної проблеми залежить від: трансформації ціннісних орієнтацій людини, існуючих підходів до бачення екологічної ситуації та місця в ній людини, якості управлінської діяльності на усіх рівнях організації соціуму.

Одним з таких підходів є системодіяльнісний, в рамках якого розроблено цілісне уявлення системи “суспільство-природа” як діяльнісно-природної системи (ДПС). Управління в ДПС пропонується орієнтувати, перш за все, на запобігання в рішеннях можливих негативних наслідків діяльності людини, а також на своєчасне реагування на виявлені негативні явища, які з'являються у природокористуванні. При такому підході стратегію охорони природи, яка реалізує існуючу ідеологію забезпечення екологічної безпеки, пропонується змінити на стратегію відповідального формування людиною середовища свого існування. В рамках підходу вважається, що загрози людині та суспільству з'являються виключно в системах діяльності внаслідок неузгоджених в управлінні взаємодій у ДПС. Екологічні загрози при цьому з'являються внаслідок неврахованих в управлінні наслідків діяльності різних ДПС, а головний напрям у забезпеченні екологічної безпеки пов'язується з розгортанням наукових, методологічних досліджень та застосуванням їх результатів в управлінні.

Державне управління, в такому випадку, розглядається як система, що визначає напрям змін в ДПС, який вважається екологічно безпечним. Державне регулювання при цьому виконує функцію корегування функціонування системи, якщо вона починає відхилятися від визначеного напрямку руху. Тому під **Д.р.з.е.б.** слід розуміти побудову коригувальних дій системою органів державного управління, спрямованих на ДПС, у випадку відхилень від фіксованих норм безпечного існування цього об'єкту.

© Кучма Д. Я.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ

ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

– метод державного управління, що є системою напрямів та форм цілеспрямованих дій органів державної влади щодо забезпечення країни продовольством, населення продуктами харчування у необхідних обсягах та якості, створення гарантій якості та безпеки життєво важливих продуктів харчування для здоров'я і життя людини, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій. **Д.р.з.п.б.** є системою заходів, що поєднує законодавчі, виконавчі та контрольні ініціативи щодо вирішення вищезазначених проблем. Основними об'єктами **Д.р.з.п.б.** є: продовольство, яке споживається в країні, його якість, асортимент та кількісні виміри, склад добового харчування людини, кількість вироблених продуктів харчування на одну людину, розробка напрямів удосконалення системи харчування населення. Головними суб'єктами **Д.р.з.п.б.** визначаються: органи державної (законодавчої та виконавчої), місцевої і судової влади. **Д.р.з.п.б.** на державному, регіональному і місцевому рівнях займаються: 1) Верховна Рада України (приймає закони, які регламентують і регулюють функціонування та розвиток продовольчого сектору; визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики забезпечення продовольчої безпеки; затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля та звіти про їх виконання; розглядає та приймає рішення, щодо схвалення програми (плану) діяльності Кабінету Міністрів України тощо.); 2) Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство фінансів України; 3) центральні обласні та місцеві ради; місцеві державні адміністрації та місцеві виконкоми; 4) ради експертів.

“Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” визначають перелік основних

Таблиця 1

Перелік основних індикаторів стану продовольчої безпеки України, які є стимуляторами і дестимуляторами для продовольчої безпеки, їхні порогові значення

N	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
		$X^L_{крит}$	$X^L_{небезп}$	$X^L_{нездв}$	$X^L_{здв}$	$X^L_{опт}$	$X^R_{опт}$	$X^R_{здв}$	$X^R_{нездв}$	$X^R_{небезп}$	$X^R_{крит}$
1	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
8	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,6	0,7	0,8	0,9	1					
9	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	5	15	30	40	50	60	65	70	80	100
10	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків						12	16	20	23	25

індикаторів стану продовольчої безпеки України, які є стимуляторами і дестимуляторами для продовольчої безпеки, їхні порогові значення (Див. Таблицю 1). Серед причин запровадження **Д.р.з.п.б.** виділяють такі: ускладнення ситуації з забезпеченням населення продовольством в країні, погіршення природних умов, і як наслідок, стану продовольчої безпеки, загальносвітові тенденції щодо посилення контролю за станом забезпечення продуктами харчування населення планети. Тобто **Д.р.з.п.б.** спрямоване на розвиток системи забезпечення продовольчої безпеки, її окремих складових, нейтралізації загроз, що виникають та реагування на наявні виклики. Основні напрями **Д.р.з.п.б.** в сучасних умовах визначають такі: регулювання кількості та якості продовольства, що виготовляється в межах національної економіки; контроль за якістю продукції, що ввозиться з-за кордону, недопущення на ринки товарів низької якості, що можуть нести потенційну небезпеку здоров'ю населення країни; упередження складних продовольчих ситуацій в країні (дефіцит на ринку окремих продуктів харчування, суттєве зростання цін на продовольство, штучний ажіотаж навколо окремих видів товарів); регулювання ринку продовольчої продукції з урахуванням сезонних потреб та кліматичних умов.

© *Завгородня С.П.*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ (В УМОВАХ КРИЗ) – цілеспрямований управлінський вплив органів державної влади та їх посадових осіб, на які згідно чинного законодавства покладається виконання відповідних функціональних завдань щодо мінімізації людських, матеріальних, фінансових та інших втрат (шкоди) людині (індивіду), суспільству, інститутам держави, об'єктам критичної інфраструктури, природному середовищу тощо в кризових ситуаціях, зумовлених соціальними, природними та іншими факторами, а також ліквідація їх наслідків. При цьому головною метою виконання вказаних завдань є недопущення трансформації кризових ситуацій в ситуації, які згідно чинного

законодавства ідентифікуються як надзвичайний або воєнний стан.

В соціальних системах нестабільний стан, який зумовлює кризові ситуації, є одним із стадій її буття (існування), тому досить розповсюджене на вітчизняних теренах поняття “антикризове управління” під яким розуміється не тільки передбачення, розпізнавання, а й запобігання кризових явищ є досить некоректним. Крім того, прихильники використання поняття “антикризове управління” традиційно акцентують увагу на кризових ситуаціях, які є наслідком аварії, техногенної катастрофи, стихійного лиха, епідемії, масових пожеж тощо, які вони визначають як “надзвичайні ситуації”, а державно-управлінські аспекти кризових ситуацій, зумовлених, наприклад, масовими заворушеннями, необґрунтованими або несвоєчасними реформами, суспільно-політичною дестабілізацією тощо, тобто ті ситуації, які спричинені певними об'єктивними соціальними явищами в соціальній системі залишаються поза їх увагою.

Наявні Стратегії кризового управління (стратегії управління кризою), які головним чином розроблені в процесі науково дискурсу на Заході, передбачають, що можна виділити певні стадії кризової ситуації і на цій основі визначити відповідні управлінські завдання щодо їх врегулювання. З іншого боку, представники різних галузей знань намагаються осмислити факт, чому в умовах постмодерну, розроблені стратегії кризового управління стали неефективними, через це вони навіть образно охрестили сучасність, як “епоху криз” або “суспільство криз”. Тому виявлення передумов ефективного управління в цих ситуаціях у контексті забезпечення національної безпеки, є принципово важливим. Визначальною особливістю цих ситуацій є порушення звичних умов життєдіяльності (функціонування) системи, що містить значний інтегральний потенціал небезпек для людини (індивіду), суспільства та державних інститутів, який, як правило, характеризуються невизначеністю, нелінійною динамікою розвитку, неоднозначно передбачуваними наслідками, а відтак багатомірністю можливих

сценаріїв їх розвитку та, відповідно, варіантів управлінських рішень з боку суб'єктів **Д.у.к.с.** Тому виконання вказаними суб'єктами своїх функціональних завдань має певні особливості, які зумовлені, зокрема значною нерівномірністю перебігу управлінських процесів при одночасній мінімізації часових ресурсів та вимогами щодо підвищення інтенсивності виконання управлінських функцій в умовах відсутності належного обсягу достовірної інформації. Крім того, з одного боку, зростає необхідність в більш жорсткій координації дій суб'єктів **Д.у.к.с.** щодо виконання вказаних функцій, а з іншого, їх результативність та ефективність значною мірою залежить від ініціативи тих чи інших суб'єктів брати на себе додаткову відповідальність за прийняті рішення з огляду на динаміку та наслідки розвитку кризової ситуації. Особливо це важливо, коли вона трансформується у ситуацію, яка у порядку визначеному чинним законодавством, визначається як надзвичайний чи воєнний стан.

Особливості виконання функціональних завдань суб'єктами **Д.у.к.с.** сформували певні принципи щодо організації їх діяльності, дотримання яких передбачає зокрема: системний аналіз можливих кризових ситуацій, комплексну оцінку ризиків їх виникнення та розробку на їх основі орієнтовного плану дій для мінімізації можливої шкоди (збитків) та своєчасне його корегування у контексті визначення сфер, які залишилися поза увагою при підготовці цього плану; проведення періодичних тренінгів (навчань) вказаних суб'єктів та керівників відповідних підрозділів з метою усунення причин, які породжують страх приймати у разі необхідності оперативні та неординарні управлінські рішення; постійну перевірку здатності спеціально створених організаційних, технічних, інформаційних та інших систем терміново перейти в необхідний режим роботи; створення ефективних каналів обміну інформацією між рівнями управління та забезпечення їх стійкого функціонування в умовах кризових ситуацій, а також надання населенню та ЗМІ необхідної інформації щодо ризиків та динаміки її розвитку; постійне удосконалення організаційно-правових засад для належної

взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та керівників підприємств в умовах кризових ситуацій; постійний моніторинг і прогнозування поведінки місцевого населення в умовах кризових ситуацій.

Дотримання суб'єктами **Д.у.к.с.** вказаних принципів має відбуватися за будь-якого режиму їх діяльності, але особливо в умовах надзвичайного та воєнного стану, коли, як правило, передбачається запровадження тимчасового обмеження прав і свобод фізичних і юридичних осіб, а також зростає інтенсивність роботи вказаних суб'єктів та ризик отримання і використання ними недостовірної інформації при підготовці та прийнятті управлінських рішень.

Варто також акцентувати на інших особливостях діяльності суб'єктів **Д.у.к.с.**, які потребують комплексного врахування та здійснюють суттєвий вплив на результативність та ефективність вказаної діяльності. Серед них, зокрема: зменшення часу на розробку, узгодження, прийняття та виконання адекватних ситуації управлінських рішень; підвищені вимоги щодо компетенцій управлінського персоналу та його психологічної стійкості; необхідність створення оперативного резерву додаткових сил і засобів та своєчасне їх залучення з огляду на розвиток ситуації; додаткові вимоги щодо організаційно-функціональної гнучкості системи публічного управління та адміністрування та надійності (стійкості) окремих її елементів у контексті її готовності адекватно реагувати на необхідність переходу в різні режими функціонування та розвиток критичної ситуації.

Принципово важливим для є те, що цілі управлінських рішень суб'єктів **Д.у.к.с.** у разі кризи в соціальній системі мають бути спрямовані на перебудову її структури та зміну якісно-кількісних характеристик, тому визначальна роль належить варіативності можливостей у вказаних суб'єктів щодо вибору політичних альтернатив, яка зумовлена ступенем невизначеності умов прийняття рішень. Це зумовлює й принципові відмінності стратегічного планування суб'єктів **Д.у.к.с.**, зокрема високу ступінь невизначеності умов в яких приймаються управлінські рішення, а відтак й значна

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЮ

БЕЗПЕКОЮ — цілеспрямована діяльність суб'єктів забезпечення внутрішньополітичної безпеки, які в межах чинного законодавства та використовуючи наявні матеріальні й духовні ресурси (силові, економічні, інтелектуальні, інформаційні тощо), здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, мотивуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на суспільство, свідомість та поведінку людей (громадян). Метою цих впливів є забезпечення необхідного рівня внутрішньополітичної стабільності (стійкості), попередження, нівелювання наслідків загроз національним внутрішньополітичним інтересам.

Відповідно, можна виокремити такі основні функції **Д.у.в.б.**: створення нормативно-правового підґрунтя для функціонування системи забезпечення внутрішньополітичної безпеки, визначення цілей, планування, організація, координація, мотивація та контроль діяльності суб'єктів виконання управлінських рішень щодо забезпечення внутрішньополітичної безпеки. Залежно від конкретних обставин **Д.у.в.б.** може використовувати як методи переконання, так й примусу до об'єктів управління. Суб'єктами **Д.у.в.б.** є посадові особи, органи державного управління, інші державні інститути, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із забезпеченням внутрішньополітичної безпеки.

Взаємозв'язок системи забезпечення політичної безпеки та системи забезпечення національної безпеки, їх ефективність функціонування у контексті реалізації стратегічних цілей є головною передумовою забезпечення ефективності та результативності **Д.у.в.б.**, важливим при цьому є, зокрема, належна якість аналізу умов формування національних політичних цілей та прогнозування динаміки змін цих умов. Домінуючі сьогодні геополітичний та інституціональний підходи, як основа пошуку адекватних відповідей на загрози політичній безпеці, та зокрема внутрішньополітичній безпеці держав вичерпали свої можливості, тому окреслюються нові концептуальні рамки

ймовірність прийняття неадекватного ситуації рішення; значну варіативність можливостей у суб'єктів управління щодо вибору політичних альтернатив, що зумовлює необхідність зосередження їх уваги на якості результатів як стратегічного аналізу, так і синтезу та застосування, зокрема, системного й ситуаційного підходів, використання політичного та стратегічного прогнозування. Це значно ускладнює вирішення питань щодо забезпечення національної безпеки починаючи від забезпечення прав і свобод людини й закінчуючи захистом територіальної цілісності та державного суверенітету.

Особливість цілепокладання суб'єктів **Д.у.к.с.** зумовлює суттєві особливості щодо змісту та механізмів реалізації й інших управлінських функцій та завдань: організації, координації, мотивації, контролю. Зокрема, важлива роль у формуванні та імплементації цих цілей належить лідерам та наявності у них стратегічного мислення. **Д.у.к.с.** передбачає не просто набір певних, у тому числі й адміністративних інструментів управління, а й врахування політичних, економічних та інших соціальних процесів, взаємодію з інститутами громадянського суспільства та міжнародними суб'єктами, залучення суспільства до вирішення значимих для його безпеки завдань.

В кінцевому підсумку, **Д.у.к.с.** це управління ймовірностями ризиків негативного впливу на людину (індивіда), суспільство, інститути держави, критичну інфраструктуру, довкілля тощо наслідків перебігу кризової ситуації, яке передусім передбачає залученням інструментарію стратегічного аналізу та синтезу, прогнозування, стратегічного планування, сценарного підходу в конкретних умовах. Тому вдосконалення його інституційних засад (ціннісних, правових, організаційно-технологічних тощо) має принципове значення для теорії та практики публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, особливо з огляду на те, що в сучасних умовах має місце тенденція щодо зростання часового інтервалу перебування соціальних систем в нестабільному стані, тобто в умовах кризових ситуацій.

організації стратегічної діяльності щодо її забезпечення. Вони передбачають комплексне використання геополітичного, інституціонального, діяльнісного, глобалізаційного й системно-синергетичного підходів та закладають підвалини нової методології досліджень проблем **Д.у.в.б.**, адже надають додаткові інструментальні можливості суб'єктам державного управління у сфері політичної безпеки для раціоналізації системного переходу від потреб у безпеці індивіда до глобальної безпеки.

Рамки формування управлінських рішень передбачають: удосконалення інституційних засад визначення національних політичних інтересів і пріоритетів політики національної безпеки; розробку методів виявлення та системного аналізу мотивів, цілей, стратегій і технологій ініціаторів суспільно-політичної дестабілізації суспільства; формування мережі "горизонтальних" зав'язків у взаємовідносинах держав, не лише традиційно вертикальних, де вони диференційовані з точки зору їх нерівності; визначення засобів і способів забезпечення стійкості держави; врахування взаємозалежності руйнації культурного коду народу (нації) та державності; зміну пріоритетів у структурі виробництва, що зумовлює більш дбайливе ставлення до особистості; врахування при формуванні вказаної системи принципів й підходів системно-синергетичного аналізу сучасних соціальних систем, загальновідомих принципів стійкого розвитку та результатів філософського, політологічного, нормативно-правового та ціннісно-етичного аналізу процесу забезпечення політичної безпеки.

З огляду на динамічність, дефіцит часу, обмеженість й невизначеність інформації стосовно тієї чи іншої ситуації **Д.у.в.б.**, має використовуватись сценарний підхід, системна, функціональна та біхевіористична методологія при розробці політичних та державно-політичних рішень незалежно від технології їх прийняття ("формальна", "змагальна" чи "колегіальна") та їх типу (фундаментальні, законодавчі, адміністративні), а врахування соціологічних, психологічних, нормативно-правових та синергетичних аспектів дозволяє дослідити

динаміку та складові процесу прийняття рішень, відобразити взаємозалежність внутрішнього й зовнішнього вимірів публічної політики, варіативність зміни політичних відносин, комплексно дослідити та оцінити на кожному етапі прийняття та реалізації індивідуальні, групові, організаційні та контекстуальні чинники. Це у сукупності сприяє підвищенню якості розробки та імплементації управлінських рішень з питань забезпечення політичної безпеки.

© Орел М.Г.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ –

цілеспрямована діяльністю суб'єктів забезпечення економічної безпеки, які, здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на об'єкти економічної безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз у економічній сфері життєдіяльності суспільства та держави. Поняття **Д.у.е.б.** є відносно новим терміном у вітчизняній літературі, який походить з відносно усталених понять "державне управління" та "економічна безпека". Враховуючи, що "державне управління" – це процес, а "економічна безпека" є змінною величиною, суть якої полягає в характеристиці якісно-кількісного стану економічного розвитку в той чи інший період, а відтак вона може бути забезпечена тільки в динаміці, за умов пошуку оптимального поєднання різноманітних, часто суперечливих економічних та інших інтересів суб'єктів господарювання, національних інтересів та визначення шляхів їх реалізації, то зазначений симбіоз розуміємо як **Д.у.е.б.**

Суб'єктами **Д.у.е.б.** є органи державного управління і органи місцевого самоврядування та посадові особи що наділені державно-владними повноваженнями в питаннях щодо забезпечення економічної безпеки. Об'єктами **Д.у.е.б.** є національне багатство країни, котрим держава керує на правах власника чи регулює його використання; процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання

товарів і послуг; економічні відносини, що виникають між суб'єктами економічної діяльності (домогосподарства, підприємці та ін.) з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання товарів і послуг тощо. В контексті забезпечення економічної безпеки, державне управління є необхідним процесом, що забезпечує рівновагу, стійкість економічної системи, її поступальний розвиток.

© Завгородня С.П.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

– специфічний вид та невід'ємна складова державного управління, що охоплює соціальну, економічну, гуманітарну та політичну сфери життєдіяльності суспільства та держави і є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів забезпечення національної безпеки, які в межах чинного законодавства та використовуючи наявні можливості держави (дипломатичні, воєнні, економічні, інтелектуальні, інформаційні та ін.), здійснюють розробку й реалізацію владних, регулюючих, координуючих, контролюючих та нормативних державно-управлінських впливів на об'єкти національної безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз сталому розвитку людини (індивіда), суспільства і держави (передусім їх життєво важливим інтересам).

Для **Д.у.н.б.** властиві закономірності, ознаки й особливості як міжгалузевої, так і функціональної складових державного управління, а його структура, зміст та спрямованість залежить від форми державного устрою та політичної системи. **Д.у.н.б.** та політика національної безпеки нерозривно пов'язані функціональні складові єдиного процесу забезпечення національної безпеки, оскільки їх головною метою є створення і підтримка на належному рівні необхідного рівня захищеності національних інтересів з метою створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення ролі держави як суб'єкта міжнародних відносин та її спроможності реалізувати вказані інтереси на міжнародній арені.

Д.у.н.б. здійснюється відповідно до

прийнятих в установленому порядку концепцій, законів, доктрин, стратегій, державних програм та інших керівних документів з питань забезпечення національної безпеки у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах, які й визначають пріоритети (цілі) та основні завдання вказаного управління. Тому результати **Д.у.н.б.** здійснюють визначальний вплив на спрямованість, зміст, результативність, ефективність та якість адміністративно-політичного, соціально-економічного та інших видів публічного управління та адміністрування внаслідок стратегічного (часто – доленосного) значення політичних та державно-управлінських рішень, які приймаються та виконуються відповідними суб'єктами для забезпечення безпеки життєдіяльності людини (індивіда), суспільства та інститутів держави.

Суб'єктами **Д.у.н.б.** є посадові особи, органи державного управління, інші державні інститути діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Зокрема, в Україні це: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, вище керівництво збройних сил, спеціальних служб, інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства.

Згідно чинного законодавства України об'єктами, на які спрямовуються державно-управлінські впливи суб'єктів **Д.у.н.б.** є передусім: конституційні права і свободи людини і громадянина; духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності суспільства; конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість держави; інформаційне і навколишнє природне середовище; природні ресурси. Тому опосередкованими об'єктами національної безпеки є, зокрема: життя та власність громадян, соціальні, територіальні,

етнічні, мовні, релігійні та інші групи, включаючи сім'ю, національні та інші меншини, й саме їх право на організацію, можливість самостійно вирішувати питання групової ідентичності, що для сучасного етапу державотворення має велике значення.

З огляду на викладене основними функціональними завданнями **Д.у.н.б.** є, передусім: створення нормативно-правової бази, у тому числі розробка (уточнення) стратегій, доктрин, концепцій, програм, необхідних для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки, удосконалення її організаційної структури, комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення; планування і здійснення заходів щодо запобігання, протидії і нейтралізації загроз національним інтересам, у тому числі підготовка сил та засобів системи забезпечення національної безпеки до їх застосування згідно з призначенням; моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, військовій та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків, а також оцінка результативності (контроль) дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі. При цьому вибір конкретних методів **Д.у.н.б.**, тобто сукупності політичних, військово-політичних, організаційних, економічних, інформаційних та інших засобів і способів управлінського впливу на об'єкти управління обумовлюється необхідністю своєчасного та адекватного реагування на характер і масштаби загроз національним інтересам.

Аналіз сукупності функціональних завдань суб'єктів **Д.у.н.б.**, їхніх владних компетенцій, специфіки сукупності сил і засобів, а також способів їх використання у процесі виконання цих завдань, дозволяє стверджувати про приналежність **Д.у.н.б.** більшою мірою (як невід'ємної складової), до вищого ієрархічного рівня адміністративно-

політичного виду публічного управління та адміністрування, в якому можна виділити стратегічний (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, РНБО України), оперативно-стратегічний (міністерства і відомства) та оперативний (державні адміністрації) ієрархічні рівні управління. На вказаних рівнях приймаються стратегічні політичні та державно-політичні рішення, оперативно-стратегічні державно-управлінські рішення, а також оперативні управлінські рішення з питань забезпечення національної безпеки.

З огляду на те, що **Д.у.н.б.** являє собою неперервний процес суб'єкт-об'єктних відносин, в ході якого відбувається виконання управлінських функцій, спрямованих на реалізацію національних інтересів, особливості вказаного управління зумовлюється тим, що його функціональні завдання: специфічні, оскільки головною метою управлінських впливів є передусім своєчасне прогнозування, виявлення, запобігання та нейтралізація загроз національним інтересам (із залученням відповідних, спеціально створених сил і засобів: збройні сили, розвідка, мобілізаційні резерви тощо); одночасно стосуються інтересів кожної людини, суспільної групи, суспільства та держави, а не рідко й інших держав, які, як правило, не співпадають, що зумовлює необхідність пошуку взаємоприйняттого балансу (компромісу) їх інтересів та є визначальною управлінською проблемою, на розв'язання якої спрямовуються зусилля суб'єктів **Д.у.н.б.** у процесі їх діяльності; в кінцевому рахунку, спрямовані на збереження (захист) та примноження накопичених матеріальних та духовних цінностей, а відтак створення умов, за яких може відбуватися реалізація національних інтересів у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

У загальному вигляді **Д.у.н.б.** можна відобразити як сукупність певних етапів (стадій), а саме: аналіз управлінської ситуації; визначення (уточнення) переліку національних цінностей (інтересів); виявлення сукупності проблем, пов'язаних із прагненням щодо реалізації національних інтересів; визначення пріоритетних національних цілей, спрямованих на

розв'язання вказаних проблем у контексті пошуку шляхів усунення розбіжностей між реальним та бажаним станами соціальної системи; розробка та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення національних цілей; здійснення комплексу управлінських впливів на об'єкти національної безпеки; активний та комплексний моніторинг стану об'єктів національної безпеки у контексті загроз національним інтересам з метою виявлення нової проблемної ситуації. Варто акцентувати увагу на тому, що нові проблемні ситуації щодо безпеки об'єктів національної безпеки, як правило, виникають коли поставлені нові цілі розвитку тієї чи іншої соціальної системи (наприклад, системи освіти, охорони здоров'я, правоохоронної системи тощо) або внаслідок подій (фактів, процесів тощо), що призводять до кризових ситуацій (криз). При цьому принципово важливим є те, що у будь-якому випадку політичні, економічні, ідеологічні та інші виміри різноманітних сторін життєдіяльності людини (індивіда), суспільства та держави мають знаходити своє адекватне відображення в управлінських рішеннях суб'єктів **Д.у.н.б.**, тому особливого значення набуває успішне вирішення завдання щодо отримання та ґрунтовного аналізу різноманітної інформації стосовно захищеності від загроз об'єктів управління та умов їх функціонування, динаміки змін вказаних загроз.

В теорії та практиці публічного управління та адміністрування існують два принципових підходів при окресленні загальної сфери управлінських впливів суб'єктів **Д.у.н.б.**, які умовно можна назвати "широким" та "вузьким".

Перший характерний для тоталітарної системи державного управління. Суть підходу полягає в тому, що навіть при відсутності об'єктивної на те суспільної потреби, до сфери **Д.у.н.б.** відносять практично всі питання державного управління. У такому випадку **Д.у.н.б.** майже зливається з державним управлінням. Вважається, що будь-який чиновник сприяє зміцненню національної безпеки, або, навпаки, не сприяє – в разі невиконання службових обов'язків. За певних умов такий підхід можна вважати виправданим,

наприклад в умовах війни чи надзвичайного стану.

Багаторазове ускладнення та переплетіння суспільних процесів об'єктивно породило необхідність у спеціалізації державного управління за сферами розробки та здійснення управлінських впливів у контексті забезпечення національної безпеки. У кожній із них є, зокрема необхідність у визначені (уточнені) національних інтересів, їх пріоритетності, прогнозуванні, своєчасному виявленні, запобіганні та нейтралізації щодо загроз реалізації цих інтересів. Тому за давніх часів, для безпосереднього виконання завдань по забезпеченню безпеки суспільства і держави почали створювати спеціалізовані державні структури і механізми (армію, органи розвідки і контррозвідки, дипломатичні служби тощо, а також відповідні структури державного управління (міністерства, комітети, думи, ради тощо).

За звичайних (нормальних) умов життєдіяльності суспільства та держави при окресленні сфери управлінських впливів суб'єктів **Д.у.н.б.**, спрямованих на реалізацію життєво важливих національних інтересів, більш плідним є другий підхід, за якого зазначена сфера має охоплювати ті функції та завдання державного управління, які передусім обумовлені необхідністю створення належних умов (розширення наявних можливостей) щодо реалізації вказаних інтересів.

В **Д.у.н.б.** роль суб'єкта завжди виконує той чи інший орган державної влади, який оцінюючи рівень загроз національним інтересам, розробляє комплекс заходів і приймає відповідне управлінське рішення. Тому будь-яке рішення вказаного суб'єкта є державним й визначає підстави виникнення, зміни або припинення тих чи інших управлінських відносин (у політичній, економічній, чи інших сферах), а владні відносини, що виникають у процесі **Д.у.н.б.**, спираються на комплекс засобів і способів їх використання, що мають забезпечити прийняття тих чи інших цінностей усіма членами суспільства. Тобто характерна ознака управлінських рішень, які приймаються суб'єктами **Д.у.н.б.**, у їх владній нормативності. Ці рішення є юридичними

актами, які пронизують управлінську вертикаль і надають руху механізмові правового регулювання, одночасно пов'язуючи поведінку суб'єктів і об'єктів національної безпеки, ситуації з тими нормами і соціальними інститутами, які мають виконувати такі рішення. Способи ж закріплення цього зв'язку досить різноманітні – від обмежень до однозначних приписів. Ці рішення можуть розрізнятися за джерелами, змістом, правовими формами, обсягом, часом дії та за багатьма іншими ознаками, але принциповими є передусім ті, які знаходять своє відображення у керівних документах з питань забезпечення національної безпеки (концепціях, законах, доктринах, стратегіях тощо). Водночас за будь-яких умов управлінські рішення стосовно забезпечення національної безпеки необхідно приймати на підставі аналізу динаміки розвитку функціонування суспільства, які можна характеризувати такими показниками як: якість перехідних процесів із одного рівня на інший, лабільність, керованість, адекватність, реакції на впливи зовнішнього середовища та іншими. Вихід цих показників за допустимі межі призводить до погіршення результативності, ефективності та якості **Д.у.н.б.**, і в кінцевому рахунку – до руйнування системи (незворотних процесів у соціальній структурі, порушення територіальної цілісності держави тощо). Тому при аналізі **Д.у.н.б.** та пошуку шляхів підвищення його результативності та ефективності необхідно одночасно відслідковувати порогові величини (критичні параметри), індикатори, показники передусім у таких сферах: оборона (забезпечення суверенітету, територіальної недоторканості та політичної незалежності); економіка (забезпечення добробуту суспільства, стійкого господарського зростання та технологічного прогресу, раціональної участі в міжнародному розподілі праці); суспільний устрій (базисні характеристики захисту конституційного ладу, корекції визначених процедур забезпечення правонаступності влади тощо); соціальна політика (передусім тих, які характеризують стан соціальної напруженості та ефективність соціальної політики); навколишнє середовище (ті, які характеризують стан та тенденції змін

оточуючого середовища).

Визначальною передумовою результативного та ефективного **Д.у.н.б.** є також якісна трансформація накопичених знань як в теорії публічного управління та адміністрування, так і теорії національної безпеки. Йдеться передусім про їх систематизацію, класифікацію, пошук закономірностей, взаємозв'язку та визначення внутрішньої ієрархії між тими чи іншими поняттями тощо. Водночас надання **Д.у.н.б.** наукового характеру передбачає широке використання результатів досліджень інших галузей науки (філософії, політології, права, соціології, економіки, військових наук та інших), а також подальший розвиток наукових досліджень з актуальних проблем публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки. Йдеться, зокрема про дослідження, які стосуються вдосконалення методології прогнозування та стратегічного планування, методичних підходів щодо обґрунтування раціональної структури сектору безпеки і оборони, розробки сучасних методів контролю, комунікацій, оптимізації процедур прийняття відповідних управлінських рішень та їх імплементації.

Проблема наукового обґрунтування шляхів підвищення ефективності **Д.у.н.б.** значно актуалізувалася після появи відносно нових загроз національним інтересам і міжнародній стабільності, які набули транснаціонального характеру: тероризм, організована злочинність, масова нелегальна міграція, системне порушення норм міжнародного права, загострення боротьби за регіональне та глобальне лідерство та інші. Вирішення вказаної комплексної проблеми потребує залучення на вітчизняних теренах спеціально підготовлених фахівців у сфері національної безпеки.

В Україні системна підготовка таких фахівців (за спеціальністю “Державне управління у сфері національної безпеки”) розпочалася лише у 2018 році і то тільки в Національній академії державного управління при Президентові України. Проте у 2015 р. після видання Постанови Кабінету Міністрів № 266 “Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти”

підготовку вказаних фахівців було призупинено.

Водночас, вказаною постановою та змінами до неї, що були передбачені постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2017 року № 53, була визначена галузь знань (шифр галузі – 25): “воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” та спеціальність (код спеціальності – 256): “Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)”, за якою має здійснюватися відповідна підготовка здобувачів вищої освіти. Проте до цього часу Міністерство освіти та науки так і не спромоглося розробити та затвердити Стандарт вищої освіти за вказаною спеціальністю. Крім того, на жаль, у затвердженому 29 жовтня 2018 р. вказаним міністерством Стандарті вищої освіти за спеціальністю 281 – “Публічне управління та адміністрування” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (наказ № 1172) серед переліку загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей випускника жодним чином не передбачається необхідність хоч якихось уявлень про національну безпеку (національні інтереси, загрози щодо їх реалізації тощо, а відтак і про Д.у.н.б.) у майбутніх фахівців-управлінців з вищою освітою. Вказані чинники, безумовно не можуть сприяти у перспективі належній результативності, ефективності та якості Д.у.н.б.

© Ситник Г.П., Романенко Є.О.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ – вид діяльності органів державної влади, що передбачає здійснення організуючого впливу на сферу забезпечення продовольчої безпеки шляхом використання повноважень влади з метою комплексного соціально-економічного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у сфері продовольчої безпеки, створення умов для реалізації громадянами їх прав та свобод щодо отримання якісних продуктів харчування та в необхідній кількості. Об’єктами Д.у.п.б. є народне господарство, окремі галузі промисловості, сільського господарства, торгівлі та сфери послуг, виробничі об’єднання, підприємства

чи їх виробничі підрозділи, фермерські господарства, агрофірми. Суб’єктами Д.у.п.б. є органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації; посадові особи; службовці, що наділені державно-владними повноваженнями щодо забезпечення продовольчої безпеки. Д.у.п.б. визначається пріоритетами в забезпеченні продовольчої безпеки, що характеризують: 1) стан забезпечення населення якісною і безпечною продукцією; 2) рівень споживання населенням продуктів харчування; 3) стійкість продовольчого ринку і ступінь його незалежності; 4) рівень розвитку агропродовольчої сфери; 5) природно-ресурсний потенціал країни і ефективність його використання. До функцій Д.у.п.б. відносяться: планування забезпеченням продовольчої безпеки; організація діяльності щодо підтримання високого рівня продовольчої безпеки держави; комплектація кадрів, які будуть відповідати за ефективне функціонування управлінського апарату в даній сфері; мотивація як функція підвищення свідомості державних управлінців у сфері продовольчої безпеки; контроль за дотриманням всіх необхідних норм та правил щодо реалізації політики забезпечення продовольчої безпеки.

© Завгородня С.П.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЗЕРВ

– особливий державний запас матеріальних цінностей, призначених для використання в відповідних цілях. Цілями з використання Д.р. є 1) забезпечення потреб України в особливий період; 2) надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, виникнення диспропорцій між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів; 3) подання гуманітарної допомоги; 4) забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей і постійно підтримуваний обсяг їх зберігання. До складу

державного резерву входять: мобілізаційний резерв (запаси матеріально-технічних та сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт по відновленню залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання для організації безперервної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, подання медичної допомоги); запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави; запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством. Організація формування, зберігання і обслуговування державного резерву, соціальний розвиток забезпечуються Державним агентством резерву України, підприємствами, установами і організаціями, що входять до єдиної системи державного резерву України.

© *Завгородня С.П.*

ДИВЕРСИЯ — злочин проти безпеки держави, який полягає у здійсненні вибуху, підпалу чи інших дій, спрямованих на руйнування чи ушкодження підприємств, споруд, шляхів, засобів зв'язку, об'єктів життєзабезпечення населення тощо з метою підризу політичної, економічної безпеки й обороноздатності держави, один із різновидів підривної діяльності держави та її спецслужб на території інших країн, а також різних організацій, соціально-політичних, націоналістичних, релігійних та інших рухів і партій, спрямованої на дестабілізацію обстановки в країні. Підривна діяльність спецслужб на території інших країн у мирний час міжнародним правом визнається злочинною.

© *Ситник Г.П.*

ДИКТАТУРА ВОЄННА (лат. *dictatura* – *необмежена влада*) – нічим не обмежена політична, економічна та ідеологічна влада в державі або в окремому

регіоні армійських структур (зазвичай генералітету), які у своїх діях спираються на протизаконне використання силових можливостей збройних сил, підпорядкування армії інших інститутів насильства (поліції, прикордонної служби, карних установ), а також на відповідний політичний режим. **Д.в.** здебільшого постає у період гострої кризи та боротьби різних соціальних сил за владу як наслідок неспроможності легітимних політичних структур ефективно здійснювати управління суспільством, що призводить до політичної дестабілізації, втрати довіри населення до влади та виходу збройних сил з-під її контролю. Сукупність радикальних суспільно-політичних перетворень, ініційованих диктатором або вузькою групою осіб, що захопили владу, визначають сутність та дають назву певному різновиду диктаторського правління (цезаризм, бонапартизм, режим “чорних полковників”, режим Піночета та ін.).

Встановлення режиму **Д.в.** є доволі поширеним сценарієм боротьби за владу в історії людства, починаючи з найдавніших часів. Причиною цього є організованість, керованість, професійний вишкіл армійських структур, які підтримуються навіть в кризових умовах, а також надмірна амбіційність військової еліти.

Механізмом встановлення **Д.в.** у переважній більшості випадків є військовий переворот – збройний виступ військовослужбовців проти законної влади, який може бути як стихійним (бунт), так і організованим (путч).

Сутнісними характеристиками **Д.в.** є: повна концентрація влади в руках суб'єкта диктатури; наступ на демократичні права і свободи людини й суспільства; різке обмеження або повна ліквідація соціально-політичних об'єднань і асоціацій; заборона будь-яких форм громадянської непокорі; правове закріплення основ нового соціально-політичного порядку, покликаного забезпечувати інтереси владної військової верхівки. Політичні рішення в умовах **Д. в.** мають агресивний, імпульсивний, часто невинувато жорстокий характер, що базується на ідеології месіанства. Методи політичного і соціального контролю мають неправовий характер та базуються на

страхові, жорсткій дисципліні, насильстві, деформації суспільної та індивідуальної свідомості. Відносна стабільність диктатури забезпечується терором та діючою в інтересах правлячого режиму пенітенціарною системою.

Як свідчить історичний досвід, в окремих випадках встановлення **Д. в.** може бути політично виправданим явищем: задля збереження законності і забезпечення громадського порядку, виходу з політичної та соціально-економічної кризи, боротьби із зовнішньою агресією, припинення громадянської війни, досягнення національного примирення та ін.

Класичними прикладами **Д. в.** в умовах Нового та Новітнього часу були латиноамериканські режими XIX-XX ст., які являли собою класичну диктатуру армійської еліти, поширену на більшість сфер суспільного життя. Ці ж диктатури як механізми радикальних державно-політичних трансформацій були поширені в постколоніальній Африці XX ст.

Механізмами забезпечення суспільства від встановлення **Д. в.** є: авторитет демократично обраних легітимних органів державної влади; досконалість нормативно-правового регулювання військових структур; прозорість військової життєдіяльності для громадянського суспільства та ЗМІ; розгалужена системи демократичного цивільного контролю над воєнною організацією та правоохоронними органами держави.

© Смолянук В.Ф.

ДОГОВІР МИРНИЙ — різновид міжнародного договору, яким юридично закріплюється припинення стану війни та поновлення мирних відносин між воюючими сторонами, устанавлюються територіальні зміни і державні кордони, вирішуються інші військово-політичні й економічні питання (окупації, репарацій, покарання військових злочинців, повернення військовополонених, обмеження збройних сил і військового виробництва тощо.). **Д.м.** може бути загальним (укладений між усіма воюючими сторонами), сепаратним (договір укладений між деякими з держав, що брали участь у війні), прелімінарним, в якому фіксуються основні положення майбутнього **Д.м.**, чи

остаточним й підлягає обов'язковій ратифікації за внутрішньо-державною правовою процедурою.

© Ситник Г.П.

ДОГОВІР ПРО ВСЕОСЯЖНУ ЗАБОРОНУ ВИПРОБУВАНЬ (ДВЗЯВ) — ДОГОВІР

відкритий для підписання в 1996 р. й набере сили після того, як його підпишуть і ратифікують 44 держави, які мають енергетичні і дослідницькі ядерні реактори, включаючи п'ять ядерних держав (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай). Індія, Пакистан та КНДР навіть не підписали його, без чого він не може набути чинності. Дотепер Договір підписало 177 держав, зокрема 41 держава з 44, необхідних для набрання чинності договору (не підписали тільки КНДР, Індія і Пакистан), ратифікувало 138 держав, зокрема 34 держави з 44, необхідних для набрання ним чинності (не ратифікували: Єгипет, Індія, Індонезія, Іран, Ізраїль, КНР, КНДР, Колумбія, Пакистан і США). 6 грудня 2006 Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію, що підкреслює необхідність швидкого підписання і ратифікації **ДВЗЯВ**. За ухвалення резолюції проголосували 172 країни, проти – дві: КНДР і США.

Договір є безстроковим й забороняє державам-учасникам робити випробування ядерних вибухів ядерної зброї так само, як і інші ядерні вибухи в будь-якому місці світу. З метою здійснення контролю за дотриманням договору передбачене створення Міжнародної системи моніторингу дотримання учасниками його положень. Основними зобов'язаннями, відповідно до Договору, ратифікованого Україною 16 листопада 2000 року є не проведення будь-яких випробувальних вибухів ядерної зброї та будь-яких інших ядерних вибухів, а також заборона та запобігання будь-якому такому ядерному вибуху в будь-якому місці, що знаходиться під її юрисдикцією чи контролем; утримання від спонукання, заохочення або будь-якої участі у проведенні будь-якого випробувального вибуху ядерної зброї або будь-якого іншого ядерного вибуху.

© Ситник Г.П.

ДОГОВІР ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (ДНЯЗ)

— підписаний 1 липня 1968 р. СРСР, США, Великобританією й іншими державами в Москві, Вашингтоні і Лондоні. Набрал чинності 5 березня 1970 р. У 1995 році дія Договору подовжена безумовно та безстроково. Учасниками ДНЯЗ є понад 170 держав. Україна приєдналася до нього у 1994 році. Цілі договору – зупинити розповсюдження ядерної зброї шляхом здійснення міжнародного контролю за виконанням зобов'язань, узятих на себе державами. Договір ставить за обов'язок ядерним державам не передавати неядерним країнам ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю, ніяким чином не допомагати їм у її виробництві чи придбанні, а неядерним державам - не приймати вказаної зброї, не розробляти її, не випробувати і не домагатися в цих цілях будь-якої допомоги. Водночас ДНЯЗ закріплює право всіх держав-учасниць розвивати дослідження, виробництво та використання енергії у мирних цілях.

© Ситник Г.П.

ДОКТРИНА ВОЄННА – науково обґрунтована та офіційно прийнята державна система поглядів на стратегічні, технічні, економічні, правові та ін. аспекти, що стосуються основних цілей воєнної політики держави, шляхів та засобів їх досягнення; прийнята в державі система поглядів на сутність, мету, характер можливої війни, підготовку до неї країни і збройних сил та способи її ведення. Д.в. базується на аналізі воєнної політичної обстановки в регіоні та світі, воєнної-стратегічних реалій, а також на врахуванні внутрішньої ситуації в країні, її наявних та перспективних оборонних можливостях і пріоритетах.

Д.в. провідних країн відбивають їх інтереси у сфері оборони, характеристики війн і військових конфліктів сучасності (у тому числі із застосуванням ядерної та ін. видів зброї масового ураження), визначають шляхи запобігання зовнішнім та внутрішнім війнам (воєнним конфліктам), а також механізми їх локалізації та вирішення. У Д.в. зазвичай формулюються принципи будівництва воєнної організації держави та функціонування військово-промислового

комплексу, напрямки підготовки країни та її збройних сил до відбиття можливої агресії, способи використання матеріальних і людських ресурсів тощо. Як правило, Д.в. складається з кількох взаємопов'язаних та взаємообумовлених сторін – воєнної-політичної, воєнної-стратегічної, воєнної-економічної та ін.

Воєнної-політичної сторона визначає ставлення держави до війни, джерела воєнної небезпеки, воєнної-політичні цілі держави, суб'єктів воєнної-політичного керівництва, принципи їх діяльності тощо. Неоднозначним політичним моментом воєнної-доктринальних документів є визначення потенційного противника. Таке завдання в різних країнах світу здійснюється з урахуванням правових, геополітичних, ментальних, історичних та ін. особливостей. Воєнної-стратегічна сторона розкриває характер можливих війн, детерміновані цим завдання національних збройних сил, особливості їх будівництва, розвитку і практичного застосування, порядок комплектування та технічного оснащення. Визначаються механізми управління воєнної організації, форми та способи ведення бойових дій, особливості підготовки військ, країни і населення до відбиття можливої агресії тощо. Воєнної-економічна сторона розглядає питання задоволення потреб воєнної організації держави у фінансових засобах та матеріальних ресурсах.

Практика оприлюднення сучасними країнами власних воєнної-доктринальних положень сприяє посиленню прозорості військової діяльності, налагодженню міждержавних зв'язків в оборонній сфері, що в цілому конструктивно впливає на стан регіональної та світової безпеки. Чинне законодавство визначає Воєнну доктрину України як сукупність керівних принципів, воєнної-політичних, воєнної-стратегічних, воєнної-економічних і військово-технічних поглядів на забезпечення воєнної безпеки держави. Вітчизняна доктрина має оборонний характер: Україна не вважає жодну державу своїм воєнним противником, але разом з тим вважатиме воєнним противником державу або групу держав, послідовна недружня політика якої загрожуватиме воєнній безпеці України. Відповідно до вітчизняних воєнної-доктринальних положень, в умовах сучасної

воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України потребують подальшого розвитку відносин з міжнародними структурами безпеки (ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС та ін.).

© Смолянук В.Ф.

ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА — офіційно проголошена система принципів зовнішньополітичної діяльності, прийнята в тій чи іншій державі система поглядів на цілі, задачі та характер зовнішньої політики, а також на способи її реалізації і забезпечення. Публічний характер політичного процесу та активна зовнішньополітична стратегія держави є факторами, що сприяють інституалізації Д.з.

© Орел М.Г.

ДОКТРИНА НЕОГЛОБАЛІЗМУ — доктрина зовнішньополітична США середини 1980-х, яка розглядала весь світ як зону життєво важливих інтересів США та була спрямована на забезпечення їх вирішального впливу на країни “третього світу”. У політиці щодо СРСР передбачала нав’язування гонки озброєнь, що мала підірвати радянську економіку та підтримку антикомуністичних сил. Д.н. значною мірою вплинула на формування ідеології глобалізації, стверджувала універсальний характер цінностей ліберальної ринкової економіки й демократії та виправдовувала здійснення тиску на інші країни з метою їх просування до лібералізації, відкритого ринку, конкуренції, побудови західної моделі демократії. Сьогодні елементи Д.н. збереглися у зовнішньо-політичній стратегії США й фактично виправдовують їх втручання у внутрішні справи країн, де, на їх думку порушення демократичних норм загрожує життєво-важливим національним інтересам Америки.

© Балашов А.М., Орел М.Г.

Е

ЕВАКУАЦІЯ — 1) планомірний вивіз населення, хворих, поранених, військовополонених, підприємств, установ, майна, народногосподарських цінностей тощо з місцевості, що знаходиться під загрозою ворожого нападу чи стихійного лиха, а також

що постраждали від стихійного лиха, впливу зброї масового ураження (знищення) і т.п. (у порядку надання допомоги постраждалому населенню), чи у випадку великого державного будівництва на даній території (прориття каналу, спорудження гідроелектростанції і т.п.); вивід військ із займаної ними території на підставі укладених угод, договорів і т.п. 2) місце, час перебування евакуйованих там, куди вони вивезені. Планова Е. населення в мирний час передбачає, як правило, відшкодування втрат і збитку особам, які підлягли Е.

© Ситник Г.П.

ЕКОЦИД (від грец. *oikos* – будинок і лат. *caedo* – вбиваю) – масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також здійснення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу. Часто під Е. розуміється будь-який вплив на середовище проживання людей, проти яких ведуться бойові дії (застосування хімікатів, створення штучних дір в озоновому шарі тощо) з метою досягнення воєнно-політичних воєнними цілей. Е. є своєрідною зброєю масового знищення, яка проте діє повільно, шляхом зміни довкілля та способу життя людини. Е. є кримінально караним діянням як в українському, так і в міжнародному праві (згідно з кримінальним кодексом України карається позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років). При цьому воєнний Е. вважається особливо тяжкою його формою, прикладів якого в історії багато.

Так, під час Першої Світової війни німецькі війська стали першими, хто застосував хімічну зброю масового ураження проти французів і англійців поблизу містечка Іпр (Бельгія), а під час Другої Світової війни вони ж вивозили з Північної та Східної України потягами родючий чорнозем чим було завдано непоправної шкоди ґрунтовій фауні на значних площах та знижено родючість ґрунту. Під час В’єтнамської війни (1959-1975) американські війська розпорошили над Камбоджею і В’єтнамом понад 100 тисяч тон дефоліантів у складі яких були домішки діоксинів, які мали вбивчий вплив на рослинний світ та ліси. Через їх застосування було виведено з обробітку

половину орних земель В'єтнаму, знищено 2 млн. га лісів та вимерло 2/3 біологічних видів, а у 2004 році вони ж використали фосфорні боєприпаси при бомбардуваннях іракського міста Фалуджа, що спричинило масові жертви серед людей та катастрофічні забруднення навколишніх ґрунтів фосфорними сполуками.

© Ситник Г.П., Балашов А.М.

ЕКСПАНСІЯ – 1) дія суб'єкта міжнародних відносин, яка спрямована на збільшення своєї сили за рахунок захоплення чужих ресурсів; 2) методи встановлення панування (воєнні, невоєнні); 3) категорія геополітики як методу наукового аналізу. Донедавна основою класичного підходу до Е., як і геополітики, були суто лінійні підходи. Підґрунтям сучасної Е. є зовсім інші принципи. Під Е. розуміється не лише воєнна агресія, але й інші виміри: інформаційна, культурно-цивілізаційна, релігійна та етнорелігійна, політична і особливо економічна, яка і є стержнем сучасної Е. Категорія Е. має яскраво виражену політичну природу, оскільки мотивом для будь якого виду Е. виступають інтереси, перш за все національно-державні, які розуміються в контексті міжнародних відносин як монодержавні і як коаліційні. Основу державних інтересів становлять: фізичне виживання і політична незалежність країни, збереження державної території і кордонів у воєнно-політичній недоторканості, забезпечення безпеки і благополуччя громадян. Поняття державних інтересів, як правило, близьке за своїм значенням поняттям “національні інтереси” та “національна безпека”. Механізми (засоби) Е. включають в себе необхідний інструментарій по досягненню експансіоністських цілей: воєнні і економічні форми боротьби; ідеологію, яка стимулює здійснення Е.; інститути, що забезпечують здійснення Е. (армія, державний апарат, банки, ЗМІ і т.д.).

© Шевченко М.М.

ЕКСПАНСІЯ ЕКОНОМІЧНА — одна із форм зовнішньої політики суб'єкта міжнародних відносин, що спрямована на розширення сфери економічного впливу шляхом збільшення своєї сили за рахунок захоплення чужих ресурсів (ринків збуту,

сировини, сфер впливу тощо). Реалізується з використанням таких інструментів як: вивезення капіталу, валютна політика, дипломатичний тиск тощо.

© Завгородня С.П.

ЕКСТРЕМІЗМ (лат. *extremus* — крайній) — прихильність до крайніх (насильницьких) поглядів (ідей), методів, дій при досягненні поставлених політичних, ідеологічних економічних та інших цілей. Прихильниками Е. можуть бути фізичні особи та організації (урядові та легальні й нелегальні неурядові). Часто ними є політичні та релігійні організації, проте за спрямованістю (цілями), як правило, вирізняють політичний, ідеологічний, релігійний, економічний, етнічний, екологічний, інформаційний та інші види Е., а за масштабністю він може бути міжнародним (міждержавним).

Цілі видів Е. зазвичай взаємозумовлені та взаємопов'язані, наприклад, часто політичний поєднується з етнічним та релігійним, а їх спільними рисами є: фанатизм; ірраціональність, стереотипи, ігнорування толерантності, відсутність бажання досягати компромісів і, як наслідок, прихильність до використання насильницьких засобів та способів досягнення поставлених цілей. Так, політичний, релігійний та ідеологічний (лівий: анархізм, лівий радикалізм та правий, зокрема ультраправі та расистські угруповання) Е., будь-то стихійний чи організований, категорично заперечує точки зору відмінні від даної, відкидаючи будь-яке інакомислення. Тому має місце намагання нав'язати, передусім силовим способом, іншим власну систему поглядів, а від екстремістів вимагається готовність до виконання будь-яких наказів аж до самопожертви.

Е. також поділяється на державний та опозиційний. У першому випадку прихильність до крайніх (насильницьких) дій демонструють органи влади (правлячий режим), яка, наприклад, проявляється в різних проявах ідеологічного тиску та репресій тощо. Часто до державного Е. схильні режими з низьким рівнем легітимності політичної влади. Опозиційний

Е. здійснюється організаціями (угрупованнями) опозиційними до чинної влади шляхом, зокрема організації масових заворушень, антиурядових акцій, політичних вбивств, здійснення терористичних актів, розв'язання громадянської війни тощо. В сучасних умовах ті й інші широко використовують маніпулятивні технології та підвладні їм ЗМІ.

Соціальну базу **Е.**, зокрема складають маргінальні прошарки населення, нелегальні мігранти, представники етнічних груп, релігійних, молодіжних рухів, інтелігенції, які незадоволені політичною ситуацією, різким падінням життєвого рівня, переслідуванням інакомислення, силовим придушенням правлячим режимом опозиції, проявами дискримінації за етнічною чи релігійно ознакою тощо. Саме вони, як правило, є “локомотивами” міжетнічних і міжконфесійних зіткнень, масових заворушень, акцій протесту тощо. В таких ситуаціях крайні заходи можуть стати для деяких амбітних політичних лідерів та організацій, схильних до використання силових методів, реальною можливістю досягти своїх цілей, вплинути на суспільно-політичну ситуацію, особливо, якщо вони мають дієву підтримку з боку інших держав, тобто має місце втручання у внутрішні справи, а також має місце дезорганізація та слабкість системи забезпечення національної безпеки, не кажучи вже про те, коли виникає реальна загроза громадянської війни. При цьому у будь-якому випадку **Е.** пов'язаний з провокаціями безпорядків, проявами актів непокорі, сепаратизму терористичними акціями, загрозами виникнення громадянської війни тощо. Тому протидія **Е.** традиційно є пріоритетом для суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки.

Водночас варто акцентувати увагу на тому, що в різних країнах до цього часу існують досить різні підходи щодо розкриття сутності **Е.**, як соціального явища. Так, деякі пропонують розуміти під **Е.** діяльність, переконання, почуття, дії та стратегії, які далекі від загальноприйнятих. Проте визначення, що є загальноприйнятим завжди містить у собі долю суб'єктивної, політичної оцінки. Через це одні й ті ж дії одними

людьми можуть розцінюватися як “боротьба за свободу”, а іншими – як “тероризм” (залежно від їх політичних цінностей і переконань). До того ж, оцінка цих дій може змінюватися залежно від думки вищого політичного керівництва, міжнародного співтовариства, внутрішньої суспільно-політичної ситуації тощо. Ще складніше визначитись зі змістом поняття “загальноприйнятні” переконання (почуття, дії тощо) в умовах гібридних конфліктів, які часто по суті є асиметричними, а відтак дії більш слабою стороною, як правило, є більш **Е.** (наприклад, це можуть бути підриви терористів-смертників, диверсії на транспорті тощо), ніж дії більш сильної, яка захищає свій статус-кво “традиційними”, структурованими засобами насилля.

Резолюція ж ПАРЕ, яка була прийнята в 2003 р., під **Е.** розуміє “форму політичної діяльності, яка явно чи опосередковано заперечує принципи парламентської демократії”. Таке визначення **Е.** досить далеке від розкриття його сутності, як соціального явища, тому може слугувати лише орієнтиром для суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки на вітчизняних теренах у запобіганні та боротьбі з **Е.**

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

ЕМБАРГО ЕКОНОМІЧНЕ – 1) засіб економічного та політичного впливу однієї або декількох країн на інші країни, який передбачає заборону вивозити з будь-якої країни або ввозити в будь-яку країну товари, валюту, цінні папери, а також затримання суден, вантажів та іншого майна, що належить іноземній державі; 2) блокування торгівлі з певними країнами за рішенням Організації Об'єднаних Націй в якості репресивних заходів по відношенню до даної країни за порушення Статуту ООН чи інші неправомірні дії; 3) заборона державою ввезення або вивезення з країни певного виду товарів, цінностей, золота, цінних паперів, валюти. За терміном дії встановлюється на визначений або невизначений термін дії, залежно від досягнутої мети. Як правило обмежувальні заходи можуть стосуватись окремих видів товарів або послуг, проте іноді встановлюється ембарго на експорт в певну

країну озброєння, енергоносії тощо. Світові країни, і особливо наддержави намагаються реалізувати свої національні інтереси, і в міру можливостей послабити конкурентів з торгівлі. Найпоширенішим способом “мирної війни” є економічний тиск, який здійснюється за допомогою **Е.е.** Прикладом застосування **Е.е.** є: в 2015 році Казахстан стосовно до російського бензину і дизельного палива ввів **Е.е.** через їх більш низьку вартість, що ставило під загрозу стабільний прибуток казахських нафтопереробних комплексів; в травні 2005 р. Євросоюз наклав **Е.е.** на ввіз зброї в Узбекистан. Причинами цього стали масові заворушення в місті Андіжані, під час яких загинуло близько 200 мирних жителів; внаслідок **Е.е.**, накладеного з боку США та європейських держав, Іран не мав права купувати літаки, якщо вони склалися на 10% з комплектуючих американського чи європейського виробництва.

© *Завгородня С.П.*

ЕНЕРГЕТИЧНА БІДНІСТЬ – 1) чітка форма бідності, пов’язана з різними несприятливими наслідками для здоров’я та благополуччя людей, що посилюється через неможливість доступу до найважливіших енергетичних послуг, необхідних для забезпечення гідного рівня життя та здоров’я людей адекватне тепло, охолодження, освітлення, енергія на електроживлення; 2) це складність чи нездатність забезпечити належне опалення житла та мати доступ до інших важливих енергетичних послуг за доступною ціною. **Е.б.** має складну внутрішню структуру, елементи якої характеризують **Е.б.**: неможливість окремих груп та шарів населення реалізувати свої потреби в енергетичних ресурсах в умовах лібералізації енергетичних ринків (формування в країні політики спрямованої на лібералізацію енергетичних ринків, ринкового ціноутворення на енергоресурси призводить до негативної дії ринкових механізмів (виникнення нерівності), що перешкоджає реалізації потреб окремих груп і шарів населення в енергетичних ресурсах); нерозвиненість потреб населення в енергетичних ресурсах та рівень їх реалізації, що впливає на рівні та масштаби енергетичної бідності (у країнах, яким

притаманна зтяжна криза суспільного розвитку, на противагу тим країнам, що мають найвищі темпи соціально-економічного розвитку через нерозвиненість потреб населення в енергетичних ресурсах та рівня їх реалізації, значно різняться рівні й масштаби енергетичної бідності); вимушене позбавлення населення можливості задовольнити свої потреби в енергетичних ресурсах, які необхідні для підтримання способу життя притаманного конкретному суспільству в конкретний період (значимість для населення тих чи інших позбавлень може змінюватися через настання у конкретному суспільстві чи то зтяжної кризи суспільного розвитку, чи навпаки соціально-економічного розвитку).

Нормативно-правові основи подолання енергетичної бідності визначено в правочинах Третього і Четвертого енергетичних пакетів ЄС. З метою попередження енергетичної бідності положення Директиви 2012/27/ЄС регламентують впровадження механізмів стимулювання енергоефективності в усіх житлових приміщеннях, а для домогосподарств, що потерпають від енергетичної бідності – встановлюють можливість з соціальною метою включати вимоги щодо економії енергії і впроваджувати заходи з енергоефективності на пріоритетній основі. Для подолання енергетичної бідності у Директивах 2009/72/ЄС, 2009/73/ЄС регламентовано державам-членам ЄС розробити національні плани дій або інші належні рамки для боротьби з енергетичною бідністю з метою зменшення кількості осіб, які страждають від цієї ситуації. Загальні положення для всіх державах-членах ЄС для подолання енергетичної бідності було узгоджено і задекларовано у Четвертому енергетичному пакеті “Чиста енергія для європейців”, а саме в положеннях Регламенту ЄС 2018/199 (Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council) та Директиви 2019/944/ЄС. Зокрема цими правочинами встановлено, що: (1) вирішити проблему енергетичної бідності можливо шляхом досягнення лідерства у галузі поновлюваних джерел енергії, забезпечення справедливої угоди для споживачів енергоресурсів; (2)

держави-члени ЄС повинні визначити кількість домогосподарств, які потерпають від енергетичної бідності (при цьому враховуючи енергетичні потреби домогосподарства, що мають бути реалізовані для гарантування основних стандартів життя, притаманних конкретному суспільству в конкретний період); (3) у випадку, якщо держава-член ЄС виявить значну кількість домогосподарств, що потерпають від енергетичної бідності, має впровадити національні цілі щодо її подолання у національних програмах з питань енергетики та клімату; (4) про результати зменшення кількості домогосподарств, що потерпають від енергетичної бідності та заходи щодо її подолання відповідно держава-член ЄС повинна прозвітувати; (5) для визначення критеріїв вимірювання енергетичної бідності мають бути враховані такі фактори як: низький дохід, великі витрати на енергію та низька енергоефективність будинків.

Попередження та боротьба з енергетичною бідністю об'єктивно зумовлює застосування як системного, так і ситуаційного підходів у процесі розробки та імплементації ефективних державно-управлінських рішень. Системний підхід має концентрувати зусилля суб'єктів державного управління на розкриття цілісності вказаного процесу, як об'єкта управління, його складових та взаємозв'язків між ними, а застосування ситуаційного підходу зумовлено необхідністю пошуку ефективних управлінських рішень на основі об'єктивної оцінки взаємозалежності факторів, які є причинами виникнення енергетичної бідності та зростання ймовірності її настання. Ступінь впливу суб'єктів на об'єкт управління значною мірою визначається умовами лібералізації й інтеграції енергетичних ринків країн-членів Енергетичного Співтовариства. Суб'єктами державного управління щодо попередження та боротьби з **Е.б.** є система органів державної влади в суміжних сферах діяльності, що наділені повноваженнями з енергозабезпечення населення. Об'єктом управління - процеси, метою яких є задоволення потреб населення в енергетичних ресурсах, які необхідні для підтримання способу життя притаманного конкретному суспільству в конкретний

період. Предметом впливу суб'єктів державного управління - сукупність факторів, які є причиною виникнення **Е.б.**, основними серед яких є: низький рівень доходів, низька енергоефективність будівель та високі ціни на енергію.

Об'єкт управління щодо попередження та подолання **Е.б.** має складну внутрішню структуру, де визначальними ознаками його складності є: (1) потенційна несумісність з "власними інтересами" населення, що зумовлено приміром існуванням індивідуальних цілей, егоїстичних потреб (застосування суб'єктами управління інструментів, з одного боку зумовлює для окремих категорій споживачів енергетичних ресурсів у межах соціальних зобов'язань здійснювати державну підтримку зі встановленням справедливої ціни, а з іншого - створювати умови для реалізації потреб в енергетичних ресурсах власними зусиллями, зменшити обсяги їх споживання. Проте відхід від політики субсидування енергопостачання, встановлення ринкових цін на енергоресурси й запровадження адресної соціальної підтримки для вразливих споживачів енергоресурсів сприймається населенням досить неоднозначно); (2) адаптивна властивість об'єкта управління потребує розвитку при впровадженні збалансованого патерналізму, коли адресна соціальна підтримка поєднується з процесами суспільної самоорганізації (подальше реформування ринків газу та електроенергії у напрямку відходу від політики субсидування енергопостачання, встановлення ринкових цін на енергоресурси зумовлює нейтралізацію патерналістських очікувань населення та переконань в існуванні дешевих енергетичних ресурсів. Йдеться про формування в населення певної міри відповідальності щодо створення передумов для реалізації потреб в енергетичних ресурсах власними зусиллями); (3) зростання самоактивності та самоуправління об'єкта управління (зумовлюється застосуванням інструментів суб'єктами управління, спрямованих створювати умови для реалізації потреб населення в енергетичних ресурсах власними зусиллями та зменшення обсягів їх споживання). Зазначені ознаки складності об'єкта управління характеризують

суперечливий характер впливу суб'єкта на об'єкт державного управління, тобто процеси, метою яких є задоволення потреб населення в енергетичних ресурсах, які необхідні для підтримання способу життя притаманного українському суспільству в сучасний період. Вказаний характер свідчить, що за високого рівня прояву окреслених вище властивостей вказаного об'єкта управління можливим є послаблення сили впливу суб'єкта, перехід до орієнтуючого регулювання, і навпаки.

У країнах-членах ЄС проблема попередження та боротьби з **Е.б.** визначено серед пріоритетів енергетичної політики, без використання важелів ціноутворення, але із залученням різних організаційно-правових та економічних механізмів. В Україні наразі визначено потребу, задоволення якої вимагає спільних організаційних дій за участю державних інституцій і офіційно задекларовано у Національній доповіді “Цілі сталого розвитку: Україна” (Ціль 7. Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії). Наразі в нашій державі відсутнє офіційне (нормативне) визначення поняття “енергетична бідність”, не сформовані нормативно-правові та організаційно-функціональні засади з виявлення споживачів, які перебувають за межею енергетичної бідності, не прийнято комплексного критерію для оцінювання її масштабу. Першочерговими завданнями органів державної влади України в сучасних умовах державотворення щодо подолання **Е.б.** є: визначення цілей із забезпечення ефективного та надійного енергопостачання населення із мінімізацією обсягів використання населенням твердих видів палива та впровадження інноваційних технологій; прогнозування негативних наслідків лібералізації енергетичних ринків для задоволення потреб окремих груп та шарів населення в енергетичних ресурсах; ідентифікація та моніторинг позбавлень, що шкодить підтриманню життєвого рівня притаманного конкретному суспільству в конкретний період; оцінювання ефективності прийняття управлінських рішень та їх корегування у разі необхідності.

© *Завгородня С.П.*

ЕНЕРГЕТИЧНІ СУБСИДІЇ - будь-які дії уряду, що стосуються, перш за все, енергетичного сектора і знижують витрати на виробництво енергії, підвищують ціну, що отримують виробники енергії, або знижують ціну, яку платять споживачі енергії. Форми запровадження **Е.с.** можуть бути різними, зокрема що здійснюють прямий вплив на ціну (бюджетні видатки і податкові пільги), а також діють опосередковано – створюючи сприятливі ринкові умови на користь конкретного виду палива або державне фінансування технологічних досліджень і розробок. У чинному законодавстві визначено: (1) термін “субсидії підприємствам”, як усі невідплатні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств. (2) “житлова субсидія”, як безповоротна адресна державна соціальна допомога мешканцям домогосподарств, що проживають в житлових приміщеннях (будинках) і не можуть самотужки платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком.

Виконання зобов'язань України як члена Енергетичного Співтовариства та у рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає впорядкування та зменшення **Е.с.**, як одне із основних завдань зі створення конкурентних енергетичних ринків. Положення Договору про заснування Енергетичного співтовариства виключають можливість будь-якої допомоги з використанням державних ресурсів країни-члена, що може спотворювати конкуренцію шляхом надання переваг певним підприємствам або видам продукції. Зазначене положення не стосується допомоги, що має соціальний характер та надається окремим споживачам. Серед країн Енергетичного Співтовариства в Україні вирізняється тенденція до проведення структурних реформ для розвитку ринкових механізмів і конкуренції в енергетичному секторі, при одночасному збереженні значних обсягів енергетичних субсидій. Як свідчать дані Міжнародного енергетичного агентства

(МЕА), за підсумками 2018 року Україна входила до 20 країн світу за найбільшим обсягом енергетичних субсидій, загальна частка яких у ВВП становила 3,4%.

Для подальшої лібералізації енергетичного ринку, зменшення державного втручання одночасно із забезпеченням доступу до енергетичних ресурсів в Україні передбачається запроваджувати форми Е.с. у відповідності з положеннями Третього і Четвертого енергетичних пакетів ЄС. У положеннях Директив 2009/72/ЄС, 2009/73/ЄС, 2018/2001/ЄС визначені заходи держави на ринку природного газу та електроенергії, які є прийнятними для конкурентного енергетичного ринку: (1) гарантування постачання енергії, необхідної для вразливих споживачів у рамках соціального забезпечення або підтримки у питаннях підвищення енергоефективності, (2) заборону відключення вразливих споживачів від електроенергії у критичні моменти, (3) стимулювання до інвестування у нові види виробництва енергії, що походить з відновлюваних джерел, (4) залучити споживачів до повноцінної участі у енергетичному ринку на рівних умовах з іншими учасниками ринку за рахунок переходу від централізованих системи до розподіленої генерації, (5) спонукати споживачів до управління власним енергоспоживанням.

В Україні Е.с. у газовому секторі до 1 серпня 2020 року надавалися через механізм покладання спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу. Такий механізм Е.с. функціонував як непряма форма Е.с. для населення, релігійних організацій передбачав: (1) зобов'язання господарських товариств, 100 відсотків акцій (паїв, часток) яких належать державі або іншому господарському товариству, єдиним акціонером якого є держава (ПАТ “Укргазвидобування”, акціонерне товариство “Державне акціонерне товариство “Чорноморнафтогаз” продавати газ НАК “Нафтогаз України” для формування ресурсу природного газу для побутових споживачів, релігійних організацій; (2) зобов'язання НАК “Нафтогаз України” продавати/постачати природний газ для побутових споживачів, релігійних організацій та виробників теплової

енергії з метою надання послуг з опалення та постачання гарячої води населенню та релігійним організаціям. У секторі електроенергії Е.с. надаються з використанням механізму механізму покладання спеціальних обов'язків на учасників ринку, який передбачає: (а) Зобов'язання Гарантованого покупця купувати у суб'єктів господарювання, яким встановлено “зелений” тариф всю відпущену електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики з альтернативних джерел енергії (пряма форма Е.с. для виробників); (б) Зобов'язання НЕК “Укренерго” компенсувати витрати Гарантованому покупцю на “зелений” тариф за рахунок тарифу на передачу електроенергії (непряма форма Е.с. для виробників); (в) Зобов'язання Гарантованого покупця купувати у суб'єктів господарювання за аукціонною ціною всю відпущену електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики з альтернативних джерел енергії (непряма форма Е.с. для виробників). У вугільному секторі Е.с. надаються для виробників, зокрема шляхом надання прямої державної допомоги на: (1) ліквідацію збиткових державних вугледобувних та вуглепереробних підприємств; (2) реструктуризацію вугільної галузі; (3) будівництво шахти “Нововолинська”. Е.с. застосовуються у прямій формі для суб'єктів господарювання та споживачів для заохочення фізичних осіб та ОСББ до впровадження енергоефективних заходів, зокрема: (1) відшкодування 20...70% від суми кредитів за Програмою “теплі кредити”; (2) фінансування Фонду енергоефективності у розмірі 1,6 млрд.грн. щорічно; (3) тарифне стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел потреб бюджетних установ та населення. Е.с. для вразливих та окремих категорій споживачів енергоресурсів здійснюється на засадах адресності, що передбачає: (1) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати (пряма форма Е.с.); (2) виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-

комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі (пряма форма Е.с.); (3) захист вразливих споживачів від відключення у певні періоди, спрямовані на задоволення потреб таких споживачів в електричній енергії та природному газі (непряма форма Е.с.).

© Завгородня С.П.

ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ

– якісний стан економіки, що забезпечує раціональність та ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів відповідно до існуючого рівня економічного та культурного розвитку суспільства, розвитку техніки та технології, пануючого типу світогляду суспільства та пріоритетів розвитку країни; співвідношення між обсягом вироблених благ (результатів діяльності (функціонування), виробленої продукції (товарів, робіт, послуг) та енергії) і обсягом енергії, використаної для виробництва таких благ. Сфера забезпечення Е. охоплює енергоефективні заходи, що здійснюються під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії. Е. є пріоритетним напрямом енергетичної політики держави. Енергетичною стратегією України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” з-поміж інших пріоритетів, досягнення енергоефективності передбачає: (1) впровадження на державному та муніципальному рівнях, а також на підприємствах постійне вдосконалення системи енергетичного менеджменту, відповідно до вимог стандартів та міжнародних угод; (2) стимулювання енергозбереження на рівні споживачів, формування енергоефективної свідомості у громадян; (3) стимулювання підвищення енергоефективності шляхом адресної монетизації субсидій кінцевому споживачеві, мінімізація обсягів субсидування у перспективі; (4) підвищення енергоефективності на етапі генерації електро- та теплоенергії, зниження втрат енергії у подальшому при її передачі та розподілі; (5) забезпечення повноти та прозорості обліку всіх форм енергії та паливно-енергетичних ресурсів (електро- та

теплоенергоносії, природного газу тощо); (6) формування та регулярний моніторинг енергетичного балансу України, його оцінка за критеріями ефективності; (7) зниження енергоємності ВВП до 2035 року - порівняно з ВВП (ПКС): від поточних 0,28 т н.е./тис. дол. США до 0,13 (за ПКС); (8) створення необхідної енергетичної інфраструктури для подальшого сталого розвитку країни на конкурентних засадах. Основними заходами державної політики в сфері забезпечення енергетичної ефективності визначають: усунення регуляторних та нерегуляторних бар’єрів здійснення енергоефективних заходів; зміцнення співробітництва між споживачами, виробниками, постачальниками енергії, виконавцями енергосервісу, державними органами та органами місцевого самоврядування з метою досягнення цілей та цільових показників в сфері забезпечення енергетичної ефективності; популяризація та використання високоефективних технологій, систем енергетичного менеджменту, систем моніторингу споживання енергії; стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел споживачами енергії; законодавче впровадження фінансових та податкових механізмів стимулювання здійснення енергоефективних заходів; сприяння розвитку ринку енергосервісу; сприяння розвитку ефективних систем централізованого теплопостачання та високоефективної когенерації, сприяння доступу до енергосистеми електроенергії від високоефективної когенерації. Наразі в Україні реалізуються ряд механізмів, що спрямовані на підвищення енергоефективності у таких напрямках: побутові споживачі; промислові та комунальні підприємства; об’єкти бюджетної сфери; товарна продукція; транспорт. Підвищення енергоефективності здійснюється шляхом: реалізації програми “теплих кредитів”, ЕСКО-механізму у бюджетній та житловій сферах, запровадження системи енергоменеджменту у бюджетній сфері, комерційному обліку комунальних послуг, сертифікації енергетичної ефективності будівель, запровадження системи енергетичного маркування та екодизайну, стимулювання підприємств до

енергоефективності, стимулювання розвитку енергетичної утилізації твердих побутових відходів, залучення інвестицій у розвиток відновлюваної енергетики, запровадження ринку зелених облігацій тощо.

© Завгородня С.П.

ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ – один з основних показників рівня розвитку та конкурентоспроможності економіки, який визначається як відношення обсягу спожитих у країні паливно-енергетичних ресурсів для задоволення енергетичних виробничих і невиробничих потреб до ВВП за певний період. Показник **Е.ВВП** України – один з найвищих у світі. У 2005 році енергоемність використання первинної енергії або первинна енергоемність становила 1,934 тне/тис. Євро ВВП, кінцева енергоемність – 1,005 тне/тис. Євро ВВП у цінах 2009 року; у 2009 році зазначені показники зменшились до 1,363 тне/тис. Євро ВВП та 0,753 тне/тис. Євро ВВП відповідно. У 2018 році показник **Е.ВВП** України перевищував у два рази середнє значення країн світу. В останні роки скорочення енергоемності ВВП уповільнилося, а по окремим рокам спостерігалось навіть зростання цього показника. Загалом, це можна пояснити наступними причинами: (1) нерівномірне падіння виробництва серед галузей обробної промисловості було компенсовано за рахунок збільшення випуску (і споживання енергії) в інших галузях реального сектору; (2) падіння обсягів промислового виробництва призвело до збільшення частки енергетичних витрат в структурі собівартості в натуральному і грошовому вираженні. За надмірне використання енергоресурсів, вироблених із викопних джерел енергії, країна платить економічними збитками, забрудненням довкілля і, як результат, погіршенням здоров'я громадян.

Наразі враховуючи досвід провідних країн світу, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України та Держенергоефективності спільно з Українсько-данським енергетичним центром та іншими партнерами розробили законопроект, який передбачає зміни до Бюджетного кодексу України для

забезпечення гарантованого джерела фінансування енергомодернізації підприємств України. Пропонується створити механізм, який зможе: акумулювати надходження з податку на викиди CO², а це майже 1 млрд грн, які наразі не мають цільового призначення; надавати співфінансування підприємствам на енергоефективні проєкти. У 2019 р. ставка українського податку на викиди CO² зросла у 24 рази: з 0,41 грн. за 1 тонну до 10 грн. за 1 тонну. У результаті минулого року вдалося отримати майже 1 млрд. грн. надходжень. Втім, ці кошти не мають цільового призначення і надходять у загальний фонд держбюджету.

© Завгородня С.П.

Є

ЄВРАЗІЙСТВО – російська філософсько-історична та геополітична школа, що сформувалася у 20-30 рр. ХХ ст.; комбінована (синтетична) доктрина, що визначає Росію в геополітичному, політико-антропологічному, соціально-політичному, політико-економічному і політико-правовому сенсі як особливий серединний материк між Європою та Азією, а також особливий тип культури й цивілізації. Основоположниками і головними теоретиками євразійства були М.Трубецької, П.Савицький, М.Алексєєв, Л.Карсавін, Г.Вернадський, П.Сувчинський, Л.Карсавін, П.Арапов, Т.Святополк-Мирський, Л.Гумільов.

У 20-30 рр. євразійство стало широким інтелектуальним рухом (насамперед білоемігрантського походження), який мав свої центри у Празі, Софії, Варшаві, Белграді, Брюсселі, Харбіні. Функціонувало “Євразійське книговидавництво”, яке було представлене в кількох західноєвропейських столицях. У 1928 р. утворився євразійський центр у Парижі, який вирізнявся підвищеною політизованістю та орієнтацією на перетворення євразійського руху у політичну партію. Враховуючи фактор поступового занепаду російської постреволюційної еміграції, наприкінці 30-х років євразійський рух помітно втратив своє інтелектуальне та політичне значення.

Є. як складна духовна конструкція сягає глибинних історичних витоків,

живиться різноманітними пластами російської культури, слов'янофільською традицією, російською православною філософією та космізмом. Соціально-політична програма євразійської доктрини, що містила і геополітичну складову, була сформульована у колективній брошурі "Євразійство. Досвід систематичного викладу" (1926). Євразійці наполягали на плюралістичному баченні культурно-історичного процесу, піддавали критиці оцінку західної цивілізації як вершини еволюції людства, заперечували універсалістське (прозахідне) сприйняття культури, а також економічне, політичне та духовно-культурне домінування геополітичного Заходу над іншими країнами. Є. пропагувало прийняття тих цінностей, які були основою східних культур та заперечувалися західною цивілізацією, для побудови нової культури, основаної на усвідомленому синтезі Сходу і Заходу. Визначивши територію Росії як Євразію, прибічники даної доктрини наполягали на природній географічній (геополітичній) самобутності російського культурно-історичного феномену, на тому, що саме Євразії належить провідна роль у розвитку більшості культур людства.

Зростання інтересу до ідей Є. наприкінці ХХ ст. стало своєрідною відповіддю на ерозію та деградацію політичної свідомості, ідейну кризу радянського та російського суспільства, розпад СРСР. В умовах плюралізму позицій 90-х років чітко визначився ряд підходів до тлумачення сутності Є., його сучасної оцінки. Насамперед, сформувався конструктивістський підхід, завдяки якому здійснена послідовна реконструкція та об'єктивна інтерпретація євразійського вчення, визначене його місце в духовній традиції Росії. Є. стало аналізуватися як: політична течія; світогляд; особлива емігрантська організація. Отримали поширення ліве Є., яке проголосило відмову від геополітичних підходів на користь єдиного євразійського геогуманітарного простору, та праве євразійство, що претендує на розбудову континентальної унітарної імперії "над-Європи". Виникло неоевразійство в русофільському та ісламо-

азійському варіантах. Перший з них вбачає особливу роль "русского народа" і православ'я у забезпеченні соборного єднання євразійських народів, другий вирішальне значення відводить ісламо-азійському фактору. Визначився прагматичний підхід, прибічники якого націлені на використання окремих елементів євразійства задля вирішення нагальних суспільно-політичних проблем.

Специфічне бачення євразійської ідеї у 90-ті роки запропонував З.Бжезинський (США). Він запропонував власне визначення географічних кордонів Євразії як суперконтиненту Земної кулі, диференціював інтереси національні США стосовно різних євразійських регіонів і конкретних країн, жорстко сформулював мету такої диференціації – створити умови, за яких жодна держава чи комбінація держав не змогли б витіснити США або применшити їх вирішальну роль у розвитку цього суперконтиненту. При цьому З.Бжезинський наголошував, що Росії не потрібно докладати марних зусиль в бажанні повернути собі статус наддержави. Мало того, він волів би бачити Росію "вільною конфедерацією", тобто розчленованою на 3 самостійних регіони: Європейську Росію, Сибірську та Далекосхідну Республіку.

Живучість євразійської ідеї в сучасній Росії визначається наступними аргументами: за своїм географічним положенням вона є євразійською країною, що визначальним чином впливає на її внутрішню і зовнішню політику; сучасна РФ є своєрідним "субконтинентом на суперконтиненті", що вимагає від неї гнучкої та диференційованої поведінки в різних умовах розвитку; для Росії принципово важливим є вміння співвіднести своє євразійство з широким залученням у регіональні та світові процеси.

© Смолянук В.Ф.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ – 1) результат ідентифікації (ототожнення) європейських країн щодо розуміння ними принципів застосування сили під час проведення гуманітарних інтервенцій (військових та поліцейських операцій) і використання інститутів ЄС як основи

співробітництва в сфері безпеки; 2) процеси нормативно-правового забезпечення та інституціонального становлення зовнішнього, безпекового та оборонного компонентів ЄС, посилення власного військового потенціалу.

Можливість виникнення кризових ситуацій в Європі, в які США не захочуть втручатися, породило ідею створення усередині НАТО "європейської опори", тобто формування **Є.і.с.б.о.** У зв'язку з цим, в січні 1994 р. Рада НАТО на засіданні в Брюсселі визнала за необхідне формування такої специфічної програми. На формування **Є.і.с.б.о.** вплинули кризи кінця ХХ та початку ХХІ століття, тобто Боснійська – 1995 р., Косовська – 1999 р., Іракська – 2003 р. Кризи прискорювали формування **Є.і.с.б.о.**

Перший крок до реалізації цієї програми був здійснений на засіданні Ради НАТО в червні 1996 р. в Берліні. З того часу Євросоюз почав створювати власні політичні і військові структури для забезпечення політичного контролю і стратегічного управління у разі кризи. Відповідно до цього на Саміті ЄС у Гельсінкі (грудень 1999 р.) була прийнята так звана "Стратегічна мета – 2003", що дозволяла ЄС проводити цивільні поліцейські та військові операції з урегулювання криз.

Стратегічна мета – 2003. ЄС повинен мати можливість самостійно приймати рішення і там, де НАТО не задіяне цілком, санкціонувати, а потім і вести воєнні операції під своєю егідою, реагуючи на міжнародні кризи на підтримку Європейської політики в галузі безпеки і оборони. Було погоджено, що будуть розроблені й прийняті загальноєвропейські завдання стосовно створення готових до розгортання військових сил.

Військові сили й засоби для здійснення завдань. Держави-члени зобов'язані надавати ЄС необхідні сили й засоби для того, щоб охопити весь обсяг завдань. Такі сили й засоби дозволять ефективно проводити операції під егідою ЄС, а також виконувати свої функції в НАТО та приймати участь в місіях під егідою НАТО. Європейські військові можливості розвиватимуться на базі наявних національних та багатонаціональних сил і засобів, що мають бути готовими до участі в операціях ЄС з урегулювання криз.

Ці операції можуть проводитися як з використанням комунікацій, сил і засобів НАТО, або без них. Особливу увагу було приділено здійсненню ефективних заходів щодо сумісності, гнучкості командування й управління, мобільності розгортання, здатності до тривалих дій, виживання.

Держави-члени ЄС поставили за мету до 2003 року забезпечити розгортання та утримання збройних сил кількістю 50-60 тис. осіб, які здатні до оперативного використання протягом 60 днів в рамках виконання завдань. На саміті ЄС у м. Фейра (19-20 червня 2000 р.) було вирішено доповнити майбутні європейські збройні сили цивільною поліцією чисельністю до 5 тис. осіб. Ці формування повинні мати необхідні сили та засоби командування, управління й розвідки, служби тилу та інші служби матеріально-технічного забезпечення, а можливо, повітряні й військово-морські підрозділи.

Стратегічна мета – 2010. Напружена робота щодо усунення дефіциту можливостей ЄС тривала до кінця 2003 року. В результаті цієї роботи був створений відповідний пакет сил. Однак протягом кількох років у здійсненні програм **Є.і.с.б.о.** проявився ряд негативних факторів, що перешкождали повноцінній реалізації заданого курсу – відсутність політичної волі лідерів європейських держав, труднощі із налагодженням механізму прийняття рішень, фінансові проблеми. У зв'язку з цим було проведено всебічну оцінку військових можливостей. Рада ЄС у червні 2004 року затвердила "Стратегічну мету – 2010". Відповідно до цієї мети, країни-члени взяли на себе зобов'язання бути спроможними до 2010 року здійснювати швидкі та рішучі дії в усьому спектрі операцій з урегулювання криз, визначених у Договорі про ЄС, а саме: гуманітарні та рятувальні завдання, завдання з підтримання миру, а також завдання з застосування сили при врегулюванні криз, включаючи примушення до миру. Як визначено у Європейській стратегії безпеки, завдання мають включати проведення спільних операцій з роззброєння, а також підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом і здійсненні реформ у секторі безпеки. ЄС має бути спроможним розпочати

й забезпечити проведення декількох різних операцій одночасно.

Спроможність ЄС розгорнути необхідне угруповання військ з високим рівнем готовності у відповідь на кризову ситуацію є ключовим елементом Стратегічної мети – 2010. Угруповання має бути ефективним у військовому відношенні, надійним і має базуватися на концепції "бойових груп". Ці бойові групи будуть мати специфічну форму сил швидкого реагування й складатимуться з комбінованого механізованого батальйону з підрозділами бойової підтримки та забезпечення. Швидке реагування в цьому контексті передбачає швидке прийняття рішень та здійснення планування, а також швидке розгортання сил щодо проведення певної місії. Завданням ЄС є спроможність прийняти рішення на початок операції за 5 днів після затвердження Радою ЄС "Концепції щодо врегулювання кризи". Розгортання сил та їх спроможність розпочати виконання завдань у кризовому районі має бути не пізніше, ніж через 10 днів після прийняття рішення про початок операції. Країни-члени взяли на себе зобов'язання створити 15 бойових груп швидкого реагування (Західноєвропейська – Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург та Іспанія; Франко-Бельгійська – Франція, Бельгія, Люксембург; Німецько-Нідерландська – Німеччина, Нідерланди та Фінляндія; Німецько-Австрійська – Німеччина, Чехія та Австрія; Італо-Угорська – Італія, Угорщина й Словенія; Південноєвропейська амфібійна – Італія, Іспанія, Греція та Португалія; Балтійська – Польща, Німеччина, Словаччина, Латвія й Литва; Скандинавська – Естонія, Швеція, Фінляндія та Норвегія; Британсько-Нідерландська амфібійна – Великобританія та Нідерланди; Балканська – Греція, Румунія, Болгарія; Чехословацька – Чехія, Словаччина). Франція, Італія, Іспанія та Великобританія заявили про намір формувати свої власні групи. Ці групи будуть використовуватися у військових операціях, які проводять на підставі мандату ООН, як передові підрозділи, що забезпечують розгортання довготривалої та широкомасштабної місії ООН. Також вони можуть використовуватися автономно під час

виконання невеликих за масштабом місій. Згідно з прийнятими зобов'язаннями повна готовність груп планувалася буди досягнута за 2007-2010 роки, а частково бойові групи мали бути готові вже до 2005 року. Відповідно до цього ЄС зобов'язався в 2005-2007 роках забезпечити проведення мінімум однієї військової операції на рівні бойової групи, з 2007 року – забезпечити проведення двох окремих військових операцій, при цьому мати можливість розпочати їх майже одночасно. Було визначено такий перелік основних завдань: створити у 2004 році у Військовому штабі ЄС Цивільно-військову групу, яка буде спроможна в обмежені терміни розгорнути оперативний центр на випадок проведення операції з урегулювання кризи (виконано); створити в 2004 році Європейське оборонне агентство, що допоможе зменшити визначені дефіцити можливостей ЄС у галузі військового забезпечення (розпочало свою роботу з 2005 року); налагодити в 2005 році координацію дій у сфері стратегічних перевезень, а до 2010 року створити можливості, що дозволятимуть самостійно здійснювати повний спектр стратегічних перевезень (авіаційні, морські, сухопутні) на підтримку можливих операцій; завершити в 2007 році створення бойових груп швидкого реагування (на сьогодні продовжується робота щодо створення концепції бойових груп); забезпечити створення до 2008 року власного літака для здійснення стратегічних перевезень; удосконалити до 2010 року проведення операцій ЄС усіх рівнів шляхом досягнення взаємосумісності засобів зв'язку як наземного, так і космічного базування. З метою реалізації завдань Є.і.с.б.о. було створено низку інституцій та установ, таких як Європейське оборонне агентство, Супутниковий центр Європейського Союзу, Європейський коледж безпеки і оборони, Інститут дослідження проблем безпеки ЄС, Центр інформування та моніторингу виникнення надзвичайних ситуацій Європейської комісії

На сьогодні відповідні структури ЄС продовжують опрацювання концепції Є.і.с.б.о. В її основу покладено розвиток практичної співпраці між НАТО і ЄС, яка базується на так званих домовленостях

“Берлін-плюс”. Ці домовленості ґрунтуються на розумінні того, що розвиток військових можливостей є загальними для обох організацій та будуватимуться на принципах партнерства, ефективного діалогу, співробітництва й прозорості. При цьому визначається, що ЄС і НАТО залишаються різними організаціями, мають рівну автономію у справі прийняття рішень з урахуванням інтересів усіх країн-учасниць. Відповідно до цього документа, НАТО буде надавати ЄС можливість користуватися штабними структурами альянсу, включаючи доступ до процесу військового планування, інформаційних, розвідувальних ресурсів, сфери тилового забезпечення під час проведення власних військових і миротворчих операцій. Командні структури ЄС будуть координувати свої дії з командними структурами НАТО. Також, передбачається можливість залучення до операцій у рамках Європейської політики у сфері безпеки й оборони країн НАТО, що не є членами ЄС.

ЄС сьогодні відіграє головну роль у забезпеченні стабільності у різних куточках світу. За останні 10 років Європейська політика безпеки та оборони забезпечила це за допомогою 22-х місій на 4-х континентах.

Для України можливості брати участь у Є.і.с.б.о є принципово обмеженими – вона може (за власним бажанням за умови підписання додаткових угод) брати участь у певних спільних діях та операціях, однак з боку ЄС не існує жодних безпекових зобов’язань щодо України.

© *Абрамов В.І.*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ЕПБО) – співпраця країн ЄС щодо забезпечення ролі Євросоюзу у світовій оборонній і зовнішній політиці, створення нового, більш ефективного процесу ухвалення рішень і зміцнення європейського оборонного потенціалу за рахунок сучасних технологій. Посилення власне Європейської системи безпеки та оборони (ESDI) стало невід’ємною частиною адаптації політичних та військових структур НАТО. Водночас вона є важливим елементом розвитку ЄС. Обидва процеси відбуваються на ґрунті

Маастрихтського (1991 р.) та Амстердамського (1997 р.), договорів ЄС та інших відповідних декларацій та рішень, прийнятих Альянсом на Лондонському (1990 р.), Брюссельському (1994 р.), Мадридському (1997 р.), Вашингтонському (1999 р.) самітах, а також на засіданнях міністрів країн – членів НАТО. У Договорі ЄС, який був підписаний у грудні 1991 року в Маастрихті й набув чинності 1 листопада 1993 року, керівники Європейського Співтовариства погодились розвивати спільну зовнішню політику і політику в галузі безпеки (CFSP), “що включає формування спільної оборонної політики, яка з часом може привести до створення спільної оборони”. Серед ключових безпекових напрямків зокрема, місії та операції в рамках Спільної політики ЄС у сфері безпеки і оборони (CSDP), які дозволили Євросоюзу зробити суттєвий внесок у міжнародний мир та стабільність, відпрацювати інтегрований підхід до реагування на конфлікти та кризи. Зокрема, у форматі CSDP Євросоюз на сьогодні здійснює десять цивільних та шість військових місій на трьох континентах, до яких залучено 4500 європейських фахівців. Ще один напрямок – протидія кліматичним змінам. Міністри відзначили, що питання охорони довкілля та кліматичних змін мають безпосередній вплив на проблеми безпеки й оборони. Важливе значення має також цивільна складова Спільної політики ЄС з безпеки й оборони, так званій CSDP compact – зведені правила, які регулюють політичні та матеріальні зобов’язання країн-членів під час проведення цивільних місій, включаючи гуманітарні, поліцейські та інші, спрощують процеси прийняття рішень, координацію дій та співпрацю з іншими міжнародними акторами. Рада ЄС привітала зусилля Служби зовнішніх дій ЄС та Єврокомісії, які представили спільний План дій з подальшого вдосконалення такої діяльності. Один з головних напрямків політики ЄС у сфері оборони безпеки – впровадження так званого Постійного структурованого співробітництва (PESCO), яке стосується розвитку оборонних спроможностей ЄС, інноваційних, дослідницьких та виробничих потужностей європейської оборонної промисловості. Рада ЄС привітала завершення першого річного

циклу в рамках цієї ініціативи та зусилля країн-членів у виконанні власних зобов'язань, зокрема, у питаннях формування оборонного бюджету, спільних оборонних інвестицій та використання спільних європейських інструментів та ініціатив в ході національного оборонного планування. Наразі в рамках PESCO реалізуються 34 спільні європейські проекти.

Співробітництво між Україною та ЄС в політико-безпековій сфері здійснюється відповідно до пріоритетів, визначених Порядком денним асоціації Україна – ЄС, а також Робочого плану співробітництва Збройних Сил України та Секретаріату Ради ЄС (у сфері Спільної політики безпеки і оборони).

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА (ЄПС) – політика ЄС, яка має на меті створення на південь і схід від нових кордонів розширеного ЄС зони стабільності, миру й добробуту шляхом налагодження тісних довготривалих відносин із сусідніми країнами. **Є.п.с.** спрямована на реалізацію політико-економічних можливостей з посилення міжнародної співпраці, що виникли внаслідок розширення ЄС, сприяє зміцненню регіональної стабільності, безпеки та добробуту, є допоміжним механізмом підтримання політичного діалогу, економічної та культурної кооперації, запобігає взаємовідчуженню між розширеним ЄС та його сусідами.

Концепція **Є.п.с.** була викладена у зверненні Комісії “Ширша Європа” у березні 2003 р. **Є.п.с.** не торкається питання потенційного членства. Вона пропонує сусіднім країнам привілейовані відносини, які будуватимуться на взаємному визнанні спільних цінностей, головним чином у сфері верховенства права; справедливого управління; дотримання прав людини, зокрема, прав меншин; принципів ринкової економіки та безперервного розвитку. Глибина цих відносин залежатиме від того, наскільки ефективно втілюватимуться спільні цінності. Цілями **Є.п.с.**, зокрема є: розширення внутрішнього ринку та регуляторних структур; перспективи для законної міграції та руху людей; інтенсивна

співпраця з метою запобігання і боротьби зі спільними загрозами для безпеки; активне політичне залучення ЄС для запобігання конфліктам і їх вирішення; активніші зусилля для сприяння правам людини, глибшій культурній співпраці та поглибленню взаєморозуміння; інтеграція в торговельні, енергетичні та телекомунікаційні мережі і європейську дослідницьку зону; нові інструменти для сприяння і захисту інвестицій; підтримка інтеграції у глобальну торговельну систему тощо. Основними пріоритетами української програми визначено сприяння таким сферам діяльності: розвитку транспортних та енергетичних мереж; охороні навколишнього середовища; прикордонному та міграційному менеджменту, митній справі, боротьбі з організованою злочинністю; культурному обміну, зв'язкам між громадянами, обміну інформацією; протидії нелегальному поширенню зброї.

© Балашов А.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА – політичний орган ЄС, що визначає його загальні політичні орієнтири та пріоритети, однак не виконує законодавчих функцій. Регулярні зустрічі глав держав та урядів країн-членів ЄС, за участю Голови Європейської Ради та Голови Європейської Комісії, Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки, відбуваються щонайменше двічі на 6 місяців. Започаткована згідно з комюніке (1974 р.) на Паризькому саміті. Існування **Є.р.** було юридично визнане в Єдиному європейському акті, офіційний статус підтверджено у Договорі про ЄС.

© Орел М.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА СЛУЖБА ЗОВНІШНІХ СПРАВ (ЄВРОПЕЙСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА) – орган Європейського союзу, що був створений після набуття чинності 1 грудня 2009 року Лісабонським договором, виконує обов'язки Міністерства закордонних справ та дипломатичного корпусу на рівні ЄС. **Є.с.з.с.** керує зовнішніми зв'язками ЄС, безпекою, оборонною політикою та контролює Об'єднаний Європейський аналітичний центр, співпрацює з

Європейською комісією з питань, які належать до їх спільної компетенції, співпрацює з дипломатичними службами держав-членів. Однак, незважаючи на рішення Європейського комісара з зовнішніх справ та політики безпеки і Європейської дипломатичної служби, остаточне рішення приймається державами-членами та Європейською комісією. До її складу входять посадові особи відповідних департаментів Генерального секретаріату Ради та Комісії, а також посадовці, делеговані з національних дипломатичних служб держав-членів. При Є.с.з.с. діє шість географічних департаментів на чолі з керуючим директором. Департаменти відповідають за такі географічні зони: Африка; Азія; Південна і Північна Америки; Близький Схід і країни “політики Південного сусідства”; Росія, країни Східної Європи та Західних Балкан; крім того, в складі Європейської служби зовнішніх справ діє департамент глобальних і багатосторонніх питань. Є.с.з.с. також включає в себе відділи безпеки, стратегічного планування, правових питань та правового забезпечення, міжвідомчих зв'язків, зв'язків з громадськістю, внутрішнього аудиту та інспекцій, а також відділ захисту персональних даних.

Європейська дипломатична служба є унікальною і незалежною від інших інститутів ЄС, утворена шляхом злиття департаментів зовнішніх відносин Європейської Ради та Європейської комісії. При цьому Є.с.з.с. є абсолютно незалежною від цих установ та має власний бюджет.

© Орел М.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ БЕЗПЕКИ (Безпечна Європа в кращому світі”) – програмний документ, в якому ЄС пояснює свою стратегію безпеки, спрямовану на забезпечення безпеки Європи в кращому світі, ідентифікує загрози, які постають перед Союзом, визначає свої стратегічні завдання і політичні наслідки цього для Європи. Є.с.б. була розроблена в 2003 році під егідою Високого представника ЄС зі Спільної зовнішньої політики і політики безпеки, Хав'єра Солани, і затверджена Європейською радою у Брюсселі 12 – 13 грудня 2003 року. У Є.с.б. виокремлюються ключові загрози, які

стоять перед Європою: тероризм, проти якого в обов'язковому порядку повинні прийматися спільні європейські заходи; швидке накопичення зброї масового ураження (потенційно найбільша загроза європейської безпеки, міжнародні угоди щодо заходів контролю над експортом забарилися поширення зброї масового ураження, але не виключили його поширення); регіональні конфлікти (можуть чинити безпосередній або непрямий вплив на європейські інтереси, незалежно від їх географічного положення, ставлять під загрозу меншини, основні права і свободи людини, можуть призвести до екстремізму і тероризму і викликати колапс в державі); слабка державність (цивільні конфлікти та неефективне управління, корупція, зловживання владою, слабкі інститути влади і безвідповідальність роз'їдають держави зсередини. Підрив державності тривожне явище, яке паралізує глобальне управління і веде до регіональної нестійкості). У 2016 році була розроблена Глобальна стратегія ЄС (“Shared Vision, Common Action: a Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy”) (“Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа. Глобальна стратегія зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу”) командою під головуванням Федеріки Могеріні.

© Орел М.Г.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР – це середовище, сформоване політикою та нормами ЄС, що передбачають активну роль національних урядів, у межах якого органи управління держав-членів покликані, в ім'я однаковості забезпечення прав громадян та свободи підприємництва в ЄС, гарантувати однорідний рівень якості й ефективності адміністративних послуг. Інакше кажучи, С.а.п. можливий лише тоді, коли адміністративні принципи, правила, процедури і положення однаково застосовуються на певній території у межах національної конституції. Традиційно адміністративне право поширювалося лише на територію суверенної держави, тому питання спільного адміністративного права для всіх держав-членів ЄС є доволі

суперечливим і залишається не вирішеним остаточно й понині.

© Орел М.Г

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ – один із законодавчих органів ЄС, що здійснює функції політичного контролю, консультативну та бюджетну функції, до складу якого входять представники громадян держав-членів Союзу, що обираються строком на 5 років на засадах прямого загального виборчого права шляхом вільного таємного голосування.

Є.п. виконує законодавчі функції в ЄС і вважається одним з найбільш потужних законодавчих органів у світі. Нині парламент складається з 750 членів і 1 головуючого, які представляють найбільший міжнаціональний демократичний електорат у світі (500 мільйонів виборців у 2013 році). Починаючи з 1979 року, вибори проводяться кожні п'ять років. Формально **Є.п.** не володіє законодавчою ініціативою, на кшталт більшості національних парламентів. **Є.п.** - “перша інституція” ЄС (першим згадується в договорах), і розділяє законодавчі та бюджетні повноваження з Радою (за винятком деяких випадків, коли застосовуються спеціальні законодавчі процедури), також контролює бюджет. **Є.п.** обирає голову Комісії та затверджує чи відкидає призначення комісії в цілому, прийнявши резолюцію, може змусити Комісію піти у відставку. Порядок роботи **Є.п.** визначений регламентом, працює у сесійному порядку, передбачається можливість скликання чергових та позачергових сесій. Загалом **Є.п.** збирається 12 разів на рік із тривалістю роботи 5 днів. Повноваження **Є.п.**: бере участь у законотворчому процесі, й за останні роки його повноваження у цій сфері суттєво розширилися; на вимогу чверті своїх членів може створювати тимчасові Комітети для розслідування випадків порушення законодавства ЄС або його неслухного впровадження.(ст. 226 Договору про діяльність ЄС); може призначати посадову особу, на яку покладаються функції контролю за дотриманням законних прав та інтересів громадян в діяльності органів виконавчої влади і посадових осіб (Європейський омбудсмен); здійснює демократичний напрям

за діяльністю інституцій ЄС, зокрема Комісії. Він уповноважений схвалювати чи відхилити кандидатури комісарів і має право не схвалювати діяльність Комісії в цілому; Затверджує Голову Європейської Комісії; може відправити Європейську Комісію у відставку, якщо винесе їй вотум недовіри, прийнятий кваліфікованою більшістю 2/3 голосів; у Договорах про бюджет в 1970 і 1975 роках, було вказано, що саме **Є.п.** встановлює бюджет, що надало йому значних повноважень щодо фінансів Співтовариства.

Функції **Є.п.**: Законодавча процедура; висловлює свою позицію, з урахуванням якої Рада Міністрів кваліфікованою більшістю приймає “спільну позицію” та надсилає її до Європейського Парламенту; протягом 3 місяців може а) прийняти “спільну позицію”; б) відхилити документ абсолютною більшістю голосів, — у цьому випадку документ вважається неприйнятним; в) запропонувати доповнення абсолютною більшістю голосів, - у такому разі текст з доповненнями надсилається до Європейської Комісії та Ради Міністрів, які висловлюють свою думку щодо доповнень; за “спеціальною законодавчою процедурою”, Рада Міністрів після одностайного рішення про прийняття нормативного акту повинна отримати обов’язкову згоду чи погодження **Є.п.** В деяких випадках відповідно до сфери їх комплектації також необхідно отримати згоду деяких інших інститутів ЄС (ЄЦБ, Європейський суд аудиторів, Комітет регіонів, тощо. **Є.п.** отримав право законодавчої ініціативи за Лісабонським Договором. З початку заснування ЄС це право належало винятково Європейській Комісії; **Є.п.** разом з Радою, бере участь у законодавчому процесі через численні процедури (процедура спільного ухвалення рішень, процедура співпраці, узгодження, консультативний висновок тощо); **Є.п.** контролює діяльність інституцій Союзу, затверджуючи склад Комісії (та через право висловлювати їй вотум недовіри), а також через письмові й усні запити, які він може адресувати Комісії та Раді; поділяє з Радою бюджетні повноваження, а саме: ухвалює річний бюджет та контролює його виконання.

© Орел М.Г.

ЄВРОРЕГІОН — організаційна форма транскордонних відносин, де в межах своєї компетенції за підтримки центральних органів державної влади місцеві органи влади прикордонних адміністративно-територіальних одиниць мають можливість розробляти та практично реалізовувати комплексні програми економічної та гуманітарної взаємодії, вирішувати проблеми зайнятості, охорони довкілля, розвитку транскордонної інфраструктури тощо за рахунок поєднання зусиль регіонів суміжних країн. Є. мають свою оргструктуру, джерела фінансування, а їх діяльність базується на укладених договорах та статутах. На цей час на західних та південно-західних кордонах України успішно функціонують Є.: “Карпати”, “Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”.

© Орел М.Г.

ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ — міжнародний договір, що вносить зміни до установчих договорів співтовариств, що набрав чинності у липні 1987 року. Його найважливішими положеннями є закріплення мети створити єдиний внутрішній ринок як основу для наступного переходу до економічного і валютного союзу; розширення предметної компетенції Співтовариств від суто економічної до соціальної, регіональної політики, здійснення наукових досліджень і забезпечення технологічного розвитку, захисту навколишнього середовища; внесення інституційних змін: реформування порядку ухвалення рішень інституціями Співтовариств, розширення використання правила прийняття законодавчих рішень кваліфікованою більшістю в Раді міністрів, демократизація законодавчої процедури за рахунок посилення в ній ролі Європейського парламенту, створення Суду I-ї інстанції при Суді Правосуддя ЄС.

© Орел М.Г.

Ж

ЖИВУЧИСТЬ ЕКОНОМІКИ — здатність економіки держави зберігати і при необхідності швидко відновлювати свій потенціал в період війни, військового конфлікту або надзвичайної ситуації природного або техногенного характеру.

Найважливішими напрямками забезпечення **Ж.е.** визначають такі: раціональне розміщення продуктивних сил і оптимізація виробничих зв'язків; взаємозамінність і дублювання виробництва; підвищення стійкості ключових економічних об'єктів; використання переваг міжнародного розподілу праці; створення матеріальних резервів і мобілізаційних запасів.

© Завгородня С.П.

З

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — міжнародний документ рекомендаційного характеру прийнятий 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, спрямований на розвиток міжнародного правового захисту прав людини і громадянина, зокрема, заохочення та розвиток поваги до людини й основних свобод для всіх, не зважаючи на колір шкіри, статі, мови та релігії, визнається, що необхідною умовою забезпечення прав людини є верховенство права, а також неподільність прав і свобод людини. Окремо в **З.д.п.л.** зазначаються право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я й добробуту, права щодо материнства та дитинства (матері та діти мають перебувати під особливим захистом права). Для того, щоб надати **З.д.п.л.** універсальний характер до неї були включені тільки основні права та свободи, які визнавалися світовою спільнотою. Тому з часом норми **З.д.п.л.** стали звичаєво-правовими стандартами поведінки держав, що, зокрема, впливає на національні правотворчі процеси. Водночас Декларація не накладає на держави, які її підписали (чи приєдналися до неї) ніяких зобов'язань щодо закріплення та забезпечення цих прав і свобод у чинному законодавстві та у відносинах між собою. В ній також вказується, що й кожна людина має зобов'язання перед суспільством, у якому вона проживає, зокрема, вона повинна поважати права та свободи іншої людини та відповідати справедливим вимогам щодо громадського порядку, моралі тощо.

© Орел М.Г.

ЗАГРОЗА МИРУ — ситуація, що вже склалась або подальший розвиток якої може призвести до порушення миру чи акту

агресії. Всеохоплюючого переліку ситуацій, які можна трактувати як **З.м.** у міжнародному праві не існує і чи є вони такими чи ні визначає Рада Безпеки ООН. Вона ж на власний розсуд, залежно від ситуації, політичних та інших обставин, а також національних інтересів постійних членів Ради надає рекомендації або приймає рішення стосовно заходів (у тому числі військових), які потрібно вжити для підтримки або відновлення миру та безпеки. У разі незгоди між постійними членами Ради Безпеки ООН стосовно необхідності застосування військової сили держави-члени ООН іноді користуються як “сигналом для дії” резолюцією, що визначає ту чи іншу ситуацію як загрозу миру. Проте у такому випадку правомірність військових операцій держав-членів ООН для відновлення чи підтримки міжнародного миру викликає сумнів у тих чи інших держав.

© Ситник Г.П.

ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, процес, явище, інші чинники, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певний потенціал (можливість) заподіяння збитку (шкоди) національним цінностям (з деякою імовірністю реалізації вказаного потенціалу). На реалізацію національних інтересів, у тому числі їх захищеність, завжди здійснює вплив значна сукупність **З.н.б.**, а в останні десятиріччя спостерігається стійка тенденція до розширення множини вказаних загроз, їх взаємозалежності та взаємообумовленості. Так, сьогодні досить актуальним є дискурс щодо необхідності проведення поглиблених досліджень та врахування у практиці забезпечення національної безпеки нових типів **З.н.б.** серед яких: міжнародний тероризм у різних його видах, зокрема – інформаційний тероризм, міжнародна організована злочинність, наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, масова нелегальна міграція, глобальні кліматичні зміни. Як правило, кожна **З.н.б.** має своє джерело (первопричину виникнення), ознаки, структуру, історію та логіку розвитку, в якій інколи спрацьовують не тільки причинно-наслідкові зв'язки, а й зв'язки стохастичного характеру. **З.н.б.** можуть бути класифіковані

за різними ознаками, зокрема за: характером – соціальні, техногенні чи природні; розмахом та масштабами можливих наслідків – глобальні, регіональні, загальнодержавні, локальні (місцеві); джерелами (первопричинами виникнення) – іноземні держави (група держав), юридичні та фізичні особи, політичні, економічні, соціальні, природні та інші події, явища та процеси; сферами прояву – політичні, воєнні, економічні, соціальні, інформаційні тощо; спрямованістю – внутрішні чи зовнішні; терміном дії – постійні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

Структуру **З.н.б.** зумовлюють різні чинники. Вони в сукупності утворюють ієрархічну структуру небезпек реалізації життєво важливим національним інтересам України. Серед основних чинників, що формують структури **З.н.б.** України: небезпеки порушення прав і свобод людини – порушення Конституції і законів України, негативний інформаційно-психологічний вплив на свідомість людини, високий рівень злочинності, гальмування розвитку інститутів громадянського суспільства, недостатній рівень забезпечення загальнолюдських норм життя (охорона здоров'я, освіта, праця, забезпечення старості) тощо; небезпеки суспільно-політичної стабільності – намагання маніпулювати суспільною свідомістю, можливість виникнення міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, прояви екстремізму і сепаратизму, організована злочинна діяльність, незбалансованість функцій, повноважень та відповідальності між гілками державної влади, поширення корупції, хабарництва, дисбаланс стратифікації соціальних груп населення, критичне зниження доходів та рівня життя, зниження соціальних пріоритетів, незадовільний рівень соціального захисту та інші; небезпеки соціально-економічному розвитку – кризові явища в економічній сфері життєдіяльності суспільства, небезпечне скорочення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності, науково-технічного та технологічного потенціалу, критичний стан основних ресурсів (виробничих фондів, запасів, стратегічних об'єктів тощо), критична залежність національної економіки

(експортна, боргова тощо), неефективність державного регулювання економіки, зокрема, антимонопольної політики, енергетичної, продовольчої безпеки тощо, “тінізація” економіки, а також науково-технологічне відставання, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції та втрата зовнішніх ринків, іноземна технічна і технологічна експансія, дефіцит науково-технічних кадрів, високі темпи трудової міграції та інші; небезпеки міжнародній стабільності та регіональній безпеці – кризові явища світового і регіонального рівня (конфлікти, війни, катастрофи, надзвичайні ситуації, епідемії, тощо та їх наслідки), злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, міжнародна організована злочинність, поширення тероризму, засобів масового ураження (ЗМУ), небезпечних технологій, незаконний обіг наркотиків, нелегальна міграція, порушення міжнародних договорів, конвенцій тощо, зовнішній тиск на Україну, приниження її іміджу, в тому числі намагання поставити Україну поза інтеграційними процесами та інші; небезпеки державній безпеці та обороноздатності – посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, втручання у внутрішні справи України, підбивна діяльність спецслужб, розголошення інформації, яка становить державну таємницю, недоторканість державного кордону України, небезпечне зниження рівня обороноздатності держави, посягання на конституційний лад, створення і використання незаконних воєнізованих формувань та інші; небезпеки навколишньому середовищу – порушення екологічної і техногенної безпеки, кризові явища (катастрофи, надзвичайні ситуації, епідемії, та їх наслідки), небезпечна антропогенна діяльність, вичерпання природних ресурсів, погіршення екологічного стану внаслідок накопичення екологічно небезпечних відходів, поширення небезпечних технологій та їх продуктів та інше; небезпеки духовним і культурним цінностям - деформація духовних засад суспільства і порушення моральних норм, кризові явища (гуманітарні, демографічні тощо), прояви моральної та духовної

деградації, поширення бідності та соціальних хвороб (безробітність, безпритульність, бродяжництво, наркоманія, алкоголізм, тощо), поширення культури насильства, жорстокості, порнографії та інші.

З.н.б. виступають базовою конструкцією, яка поєднує між собою інші компоненти безпеки. Зокрема, одним із визначальних принципів побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки є забезпечення адекватності заходів щодо реагування на **З.н.б.** Невідповідність вказаних заходів рівню загрози може призвести до її ескалації (зростання). Тому при плануванні заходів щодо нейтралізації **З.н.б.**, розрізняють загрози: об’єктивні - виникають незалежно від людської діяльності (наприклад, природна катастрофа); суб’єктивні - виникають як результат людської діяльності; уявні - результат неправильної оцінки інформації (тобто загроза інтерпретується як даність за її відсутності); потенційні - можуть бути реалізовані за тих чи інших обставин; реальні - вже реалізуються або можуть бути здійснені у будь-який момент часу. Принципово важливим є не тільки якість та комплексність аналізу **З.н.б.**, а й її сприйняття вищим керівництвом держави. Від цього залежить вибір сил, засобів та способів реагування на загрозу. Тому оперативне надання керівництву держави комплексних оцінок щодо **З.н.б.** є одним із головних завдань сил і засобів сектору безпеки. Це значною мірою дозволяє уникнути неоптимальних управлінських рішень та орієнтації зусиль держави на виконання другорядних завдань. Водночас в історії відомі ситуації, коли політична еліта, незважаючи на якість, повноту та оперативність інформації стосовно **З.н.б.**, виходячи зі своїх корпоративних інтересів, здатна видавати поодинокі локальні загрози, як широкомасштабні загрози загальнодержавного значення або, навпаки – свідомо приховувати катастрофічний стан країни, ігноруючи реальні факти й тенденції, які свідчать про реальні **З.н.б.** Окрім того оцінка **З.н.б.** може мати значну долю суб’єктивізму, обумовлену політичними уподобаннями, рівнем фахової підготовки та практичним досвідом тих, хто бере участь в оцінках, а також вимогами політичної

доцільності з боку осіб, які приймають політичне рішення стосовно конкретних заходів спрямованих на нейтралізацію загроз. Тобто оцінка **З.н.б.** завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших чинників через призму власних інтересів.

Сьогодні у більшості провідних країн проводиться значна й кропітка робота щодо більш чіткого визначення переліку, структури, джерел, масштабів, можливих наслідків **З.н.б.**, їх уніфікації та стандартизації, як ключової передумови підвищення ефективності діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки у процесі виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз. Результати цієї роботи, як правило, оформляються у вигляді матриць або паспортів загроз. Вказані документи також передбачають визначення організаційно-правових та інших механізмів діяльності суб'єктів забезпечення безпеки по реагуванню на загрози (моніторинг, запобігання, превентивні дії, локалізація, тощо). Тому розробка цих документів є важливою умовою впровадження ефективної системи комплексного аналізу та моніторингу **З.н.б.**, підвищення ефективності стратегічного планування забезпечення національної безпеки. В Україні ця робота знаходиться на початковій стадії, що не сприяє чіткості у діяльності органів державної влади по реагуванню на **З.н.б.** Тому для підвищення ефективності державного управління національною безпекою доцільно передусім формалізувати процес визначення **З.н.б.** України, їх класифікації, проведення періодичної оцінки можливих наслідків, уточнення стану та можливостей сил і засобів сектору безпеки по реагуванню на загрози, розробку (уточнення) планів практичних заходів. Відповідно до чинного законодавства України виявлення, оцінка та вжиття відповідних заходів щодо зниження негативного впливу **З.н.б.** на реалізацію національних інтересів покладається на систему забезпечення національної безпеки, визначальне місце у якій належить Раді національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України.

ЗАГРОЗИ ВОЄННІЙ БЕЗПЕЦІ

— це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у воєнній сфері. Найбільш характерними джерелами воєнних загроз національним інтересам України можуть стати: прагнення деяких держав (коаліцій держав) до встановлення свого, винятково воєнно-політичного, впливу в окремих регіонах світу і їх прихильність до розв'язання конфліктних ситуацій силовими методами. Наприклад, війна США і Великобританії в Іраку в 2003 р. і операція НАТО в Афганістані і Лівії. Готовність США, Великобританії та Ізраїлю до застосування сили проти Ірану у разі відмови перегляду останнім своєї ядерної програми; загрози міжнародного тероризму, шантажу, зокрема з використанням ядерного та інших видів зброї масового знищення; існуючі і потенційні вогнища локальних воєн і збройних конфліктів, перш за все в безпосередній близькості від кордонів України; можливість підриву стратегічної стабільності в результаті порушення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, міжнародних домовленостей у сфері обмеження і скорочення озброєнь, якісного і кількісного нарощування озброєнь іншими державами; наявність у ряду держав великих арсеналів ядерного та інших видів зброї масового знищення; збереження або створення в регіонах, прилеглих до України, могутніх угруповань збройних сил держав (коаліцій держав), що перевищують їх оборонні потреби; сепаратистські тенденції в крайніх формах, що дестабілізують внутрішньополітичну ситуацію в багатонаціональних і федеральних державах; зниження обороноздатності України може бути використане для тиску на неї на користь інших держав із метою нанесення збитку її життєво важливим інтересам; внутрішні чинники, що здійснюють вплив на національну безпеку України, прямо або побічно пов'язані із загальною економічною ситуацією в країні. Зокрема це стосується ОПК країни, погіршення демографічної ситуації тощо.

© Єжеев М.Ф.

ЗАГРОЗИ ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

– це наявні чи потенційно можливі явища, процеси, інші чинники, що породжують небезпеку ефективному функціонуванню світової економіки, є характерними для національних економік, які беруть участь у процесах функціонування світового господарства. У щорічному звіті Всесвітнього економічного форуму (The Global Risk Report 2020) глобальними загрозами безпеці людства стали: зміни клімату, кіберзагрози, економічна нестабільність, посилення економічної конфронтації найбільших держав. **З.г.е.б.** за джерелами виникнення розподілено на групи: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні, технологічні. До **З.г.е.б.** “суто економічного характеру” віднесено: “бульбашки активів” у великій економіці; дефляція в основній економіці; загрози критичній інфраструктурі; фіскальні кризи в економіці; високий рівень безробіття або неповна зайнятість; стійкий високий рівень безробіття або недостатнє використання виробничої спроможності зайнятого населення; незаконна торгівля; “стрибки” цін на енергоресурси; некерована інфляція. Серед **З.г.е.б.** екологічного характеру – екстремальні погодні явища, основні втрати біорізноманіття і колапс екосфери, стихійні лиха; геополітичного характеру – нездатність регіональних чи глобальних установ вирішувати питання економічного, геополітичного або екологічного значення, державний крах або криза, зброя масового знищення; соціального характеру – глобальна соціальна нестабільність, продовольчі кризи, масштабна міграція, швидке і масове поширення інфекційних захворювань; технологічного характеру – побічні наслідки технологічного прогресу, масштабні кібератаки, масовий випадок шахрайства даних або крадіжки.

© Завгородня С.П.

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

– події, явища, процеси, інші чинники, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері, а також створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей,

життєзабезпечення нації та окремої особи. Ключовим та узагальнюючим поняттям дестабілізуючих дій і явищ, які інтерпретуються як **З.е.б.**, є небезпека реалізації національних інтересів в економічній сфері. Існує неоднозначність поглядів науковців щодо класифікації **З.е.б.**. Класифікують **З.е.б.** на: (1) внутрішні та зовнішні, (2) за ступенем небезпеки – особливо небезпечні, небезпечні; (3) за можливістю здійснення – на реальні, потенційні; (4) за масштабами здійснення – загальнонаціональні, локальні, індивідуальні; (5) за тривалістю дії (тимчасові, постійні); (6) за сферою спрямування (виробничі, фінансові, експортно-імпорتنі, технологічні, інституційні, воєнно-економічні, соціально-економічні, демографо-економічні, еколого-економічні); (7) за ставленням до них (об’єктивні, суб’єктивні); (8) за характером спрямування (прямі, непрямі); (9) котрі можуть здійснювати руйнівний вплив для економічного розвитку (виробничо-ресурсні, фінансово-інвестиційні, соціальні, законодавчо-управлінські).

Щоб підвищити обґрунтованість оцінок **З.е.б.** пропонується використовувати паспорти **З.е.б.**, що є ключовою передумовою формалізації процесу ідентифікації загроз, здійснення їх якісно-кількісної оцінки загроз реалізації національних інтересів в економічній сфері, побудову їх ієрархії з використанням методу парних порівнянь та експертних оцінок, а також прогнозування їх розвитку. Розробка та використання паспорту **З.е.б.** органами державної влади передбачає послідовне виконання низки завдань, які утворюють певні блоки (завершені етапи): І етап - ідентифікація факторів, що створюють небезпеки реалізації національних інтересів в економічній сфері, виявлення джерел формування цих небезпек, опис найбільш стійких їх ознак (структура та джерела загрози, об’єкт, на який спрямовуються визначені загрози тощо), а також здійснення кількісної оцінки загроз в контексті можливого впливу на ту чи іншу національну ціль. Ідентифікація загроз економічній безпеці на даному етапі пропонується здійснювати з використанням підходу, відповідно до якого сигналом виникнення потенційно можливих загроз економічній

безпеці може бути “вихід” індикаторів рівня економічної безпеки за межі порогових значень в цілому по економіці та за окремими сферами за допомогою “Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України”. II етап – передбачає якісну оцінку загроз національним інтересам в економічній сфері, прогноз розвитку загроз та побудову й уточнення їх ієрархії. Побудова ієрархії загроз національним інтересам в економічній сфері є ключовою передумовою визначення спрямованості застосування сил та засобів суб’єктів забезпечення економічної безпеки, а також раціонального розподілу наявних у суспільства ресурсів стосовно реагування на **З.е.б.** Щоб здійснити оцінку інтенсивності впливу загрози пропонується використовувати метод парних порівнянь, користуючись при цьому експертними оцінками. III етап - планування спрямованості застосування сил, та засобів суб’єктами забезпечення економічної безпеки, у тому числі визначення методів реагування на загрози, розподіл основних завдань та сфер відповідальності між суб’єктами забезпечення економічної безпеки, а також вирішення питань стосовно ресурсного забезпечення реагування на загрози національним інтересам в економічній сфері.

© Завгородня С.П.

ЗАГРОЗИ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ – 1) події, явища, процеси, інші чинники, що створюють небезпеку національним інтересам в енергетичній сфері; 2) події короткочасного або довготривалого характеру, які можуть дестабілізувати роботу енергокомплексу, обмежити або порушити енергозабезпечення, призвести до аварій та інших негативних наслідків для енергетики, економіки та суспільства. Серед **З.е.б.** фахівці розрізняють: фізичні (загрози вичерпності родовищ паливно-енергетичних ресурсів), економічні (нестабільність цін на енергоносії на світових ринках), соціальні (нестабільність цін на енергоносії на внутрішньому ринку), екологічні (ймовірність аварійних ситуацій на об’єктах та підприємствах паливно-енергетичного комплексу). Серед основних **З.е.б.** фахівці визначають такі: 1) незавершеність переходу

від адміністративної до ринкової моделі регулювання енергетичних ринків; перетворення вимушених, ухвалених на перехідний період заходів, на вкорінені й постійні; загрози, пов’язані із особливостями функціонування ринків електроенергії (запровадження “покладення спеціальних обов’язків” (ПСО), високі “зелені тарифи”, які спотворюють роботу ринку електроенергії, збереження перехресного субсидування (зокрема, для покриття “зелених” тарифів тощо), природного газу (зокрема відсутність прозорих і недискримінаційних механізмів формування цін і тарифів для всіх категорій споживачів, відсутність повного комерційного (приладового) обліку природного газу, зменшення надійності роботи газотранспортної системи за нових умов функціонування); теплової енергії (монопольне становище підприємств теплопостачання в секторі централізованого теплопостачання України та недосконалість законодавства); у вугільній галузі - реструктуризація відбувається надто повільно і не супроводжується заходами з пом’якшення соціальних та екологічних наслідків ліквідації та/чи консервації вугільних шахт, зберігається значна заборгованість з виплати заробітної плати; не створено умови для формування свідомого енергоефективного суспільства; поглиблення енергетичної бідності серед населення.

У чинній Стратегії національної безпеки України “Безпека людини – безпека України” основними **З.е.б.** визначено: недостатній рівень конкуренції та панування монополій, низька енергоефективність у енергетичній сфері та інфраструктурі, що зменшують конкурентоспроможність України і загрожують добробуту її громадян.

© Завгородня С.П.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ – зафіксовані домовленості, досягнуті на нараді з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) з широкого кола питань європейської безпеки. Були підписані у 1975 р. у Гельсінкі (Фінляндія) керівниками 33 європейських держав, а також США і Канади. Зокрема, учасники наради

зобов'язувалися у своїх відносинах керуватися принципами суверенної рівності, незастосування сили або погрози силою, недоторканості кордонів, мирного врегулювання спорів, поважання прав людини. Передбачалися кроки щодо подальшого розвитку взаємовигідного співробітництва у сфері економіки, науки, охорони довкілля, а також заходи зміцнення довіри, наприклад, запрошення спостерігачів на військові навчання. Зустрічі у рамках НБСЄ стали регулярними на різних рівнях, а учасниками Заключного акту сьогодні є понад 50 держав.

© Ситник Г.П.

ЗАКОНИ ВІЙНИ – об'єктивні, суттєві, необхідні, стійкі, повторювані зв'язки та відношення між воюючими сторонами, що обумовлюють виникнення, хід та завершення війни. В системі законів війни виокремлюються закони виникнення, ходу та завершення війни загалом (системні закони) і закони збройної боротьби та інших видів боротьби у війні як відносно самостійних складових (підсистемні закони). В системі законів виникнення, ходу та завершення війни виокремлюють: 1) закони, що розкривають причини виникнення війн; 2) закони, що виражають співвідношення матеріальних, духовних сил воюючих сторін; 3) закони, що відображають дію основних факторів війни, залежність ходу та завершення війни від співвідношення воєнно-економічних, воєнно-політичних, соціальних, моральних факторів; 4) закони, що охоплюють закономірні зв'язки між війною та природничими факторами її ведення; 5) закони, що розкривають вплив на хід та завершення війни співвідношення воєнно-організаційного, воєнно-наукового та воєнно-управлінського факторів воюючих сторін. Закони збройної боротьби в трансформованому вигляді міститься те загальне, що притаманне системним законам війни, і специфічний зміст, що виражає особливості саме збройної боротьби. Вони охоплюють: 1) закони, що характеризують залежність між ходом та завершенням збройної боротьби, з однієї сторони, і основними факторами бойової міці збройних сил, які ведуть протиборство, з іншої (залежність ходу та завершення збройної

боротьби від співвідношення кількості, якості військової техніки); 2) закони, що характеризують залежність ходу та завершення війни від співвідношення кількості і якості бойових та допоміжних частин збройних сил, які ведуть протиборство; 3) закони, що пов'язані з дією таких бойових факторів, як ефективність способів бойових дій, мистецтво управління збройною боротьбою і відповідність організаційної структури збройних сил характеру збройної боротьби.

© Шевченко М.М.

ЗАСОБИ СОЦІАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА – це засоби впливу за допомогою яких здійснюється нав'язування певного типу соціальної поведінки. Відповідно, до системи впливів, що ускладнюються в контексті еволюції суспільства, виокремлюються і специфічні засоби реалізації цього впливу. Якщо боротьбу за владу розглядати на досить тривалому історичному відрізку часу і під зброєю соціального насильства розуміти будь-які засоби, то порядок пріоритетності цієї зброї буде наступний.

Зброєю *першого пріоритету* є інформаційно-психологічна зброя, до складу якої входить: концептуально-методологічна, хронологічна (історична), фактологічна, лінгвістична зброя. Концептуально-методологічна зброя включає в себе в якості засобу впливу – інформацію світоглядну, методологічну, що дозволяє виокремити загальний і частковий хід речей. На базі цих знань формуються: картина світу людини, її ціннісна свідомість та методологічна культура; визначаються напрями розвитку та стратегія захисту базових цінностей суспільства (безпека, добробут, справедливість).

Сформована в такий спосіб парадигма мислення є методологічною засадою функціонування парадигми діяльності. Конструктивне застосування цієї зброї спрямоване на формування критичного мислення людини, що значно знижує ймовірність перетворення останньої у жертву “маніпулятивних” війн. Результатом же деструктивного застосування цієї зброї є: світоглядний хаос, некритичність мислення і

диктат забобонів, що дозволяє здійснювати екзистенційне маніпулювання суспільною свідомістю; комплекс меншовартості народу або ж навіть психологія раба; громадянський інфантилізм; вкрай низький рівень релігійної і етичної культури; деспотизм “картезіанського” розуму – лінійного, моноказуального мислення; концептуальна залежність та гіпостазування еліти; вкрай низький рівень або навіть відсутність стратегічної культури. В хронологічній (історичній) зброї засобом впливу на суспільну свідомість є інформація хронологічного порядку проходження фактів та явищ, їхнього взаємозв’язку між собою. При володінні відповідною методологією ця зброя дозволяє розглядати явище як включення в глобальний історичний процес і точно визначити вектор національної політики.

Саме фундаментальні знання про історичну реальність – знання законів, суперечностей, тенденцій, рушійних сил суспільного розвитку і визначення його перспектив шляхом наукового передбачення, дає в руки людині історичну зброю для цілеспрямованого впливу на формування історичної свідомості суспільства. Змістовно цей вплив охоплює такі взаємопов’язані напрями як історична пам’ять, історичні традиції, уроки минулого, історичний досвід тощо. Основу формування історичної свідомості становить цілепокладання, адже ціль як закон визначає спосіб і характер відповідних операцій, спрямованих на творення такої свідомості, зумовлює вибір належних для цього засобів. Конструктивне застосування цієї зброї спрямоване на формування історичної свідомості народу, що є запорукою його самоідентифікації на фоні історичної спадкоємності і розвитку національної ідеології. Результатом деструктивного застосування цієї зброї, або так званих “історичних” війн є інформаційна моральна ліквідація всіх національних героїв та видатних людей, знищення історичної пам’яті, історичних традицій народу і зведення його до категорії неісторичних народів. Це дозволяє глобальним гравцям на міжнародній арені використовувати даний народ в якості розмінної монети в геополітичних “ігрищах” або ж як

“будівельний матеріал” реалізації власних геоісторичних проєктів. Фактологічна зброя – це інформація прикладного характеру: релігія, ідеологія, політичні міфи, виборчі технології та технології маніпуляції свідомістю засобами масової інформації. Конструктивне застосування цієї зброї спрямоване на консолідацію нації, деструктивне – на розкол останньої та підірив історичних основ духовної цілісності народу, його дезорієнтацію та дезорганізацію. В обох випадках передбачається можливість використання як просторової так і часової парадигми формування ідеополя нації (віра як основа будь-якої релігії утворює найбільш сильне ідеополе в порівнянні з іншими ідеологіями). Досить небезпечним є зміна ідеополя на протязі трьох – чотирьох поколінь, оскільки з точки зору масової психології це призводить до психомутацій, що характеризується масовою втратою віри, світоглядним хаосом та хаотичним рухом в соціальній сфері. Все це сприяє проникненню в сферу суспільної свідомості вірусу тоталітарного сектантства самого різного характеру. Лінгвістична зброя є засобом впливу за допомогою мови. Остання є водночас засобом як спілкування, так і контролю, оскільки мовленева форма дозволяє передавати інформацію та спростовувати її. Мовний чинник також впливає на зміну освітніх моделей. Якщо в аграрній та індустріальній цивілізації освіта виступала головним чином транслятором знань, традицій культури, то в інформаційній цивілізації вона стає своєрідним посередником (медіатором) в набуті знань. Тобто, мова є не лише засобом передачі готових знань, а й засобом навчання здобувати, знаходити та застосовувати їх.

Інформаційно-психологічна зброя застосовується з метою руйнування тонких структур суспільства (мораль, традиції) та формування інформаційного колоніалізму активною стороною і може бути застосована загалом самостійно або в складі так званої організаційної зброї (оргзброя).

Організаційна зброя (оргзброя) є зброєю *другого пріоритету*. Під останньою розуміють багатопрофільну та широкомасштабну систему організаційних впливів на супротивника, які спонукають

його рухатися “самостійно” і “незалежно” у вигідному для активної сторони напрямку. Застосування останньої спрямоване на руйнування системоутворюючих зв'язків, які об'єднують індивідуумів та соціуми в єдину націю. Основу “оргзброї” становлять спеціальні рефлексивні технології організаційного управління або нові організаційні технології як впорядковані сукупності ефективних методів (програм, стратегій, процедур, форм) реалізації управлінських рішень, введення інновацій, підтримання інформаційних та інших необхідних структурних зв'язків, підбору і підготовки персоналу, планування, звітності і контролю та ін., що включають: “конструктивні” нові організаційні технології, призначені для ефективного виконання національними оргструктурами, відомствами і корпораціями своїх цілей та функціональних задач в умовах зміни економіко-соціальної та воєнно-політичної обстановки; “деструктивні” (“дизфункціональні”) нові організаційні технології в тому числі “Троянський кінь”, що призначені для впровадження в систему державного управління супротивника в цілях розвитку її функціональних підсистем по неефективним напрямкам.

Зброєю *третього пріоритету* є матеріальна зброя, під якою варто розуміти засоби впливу на фізичний простір існування людини та суспільства. Складовими останньої є: психотронна зброя – це знання та можливості психотроніки, її засоби, пристрої та генератори спеціальних енерго-інформаційних полів, що застосовуються з метою цілеспрямованої руйнації психіки супротивника; зброя геноциду – це засоби, які уражають не лише сучасне покоління, але й майбутні покоління (біологічна, хімічна, генно-етнічна зброя, генетично-модифіковані продукти, наркотики; алкоголь); економічна зброя – це засоби економічної боротьби, що застосовуються з метою дезорганізації економічних структур супротивника та наступного їхнього поглинання. Традиційними засобами економічної боротьби є ембарго, економічні блокади тощо, новітніми – гео-економічні технології, що дозволяють отримувати надприбуток з того чи іншого регіону світу шляхом

маніпуляцій у фінансовій сфері, штучного формування дешевих ринків природних та трудових ресурсів, використання воєнної сили для знищення національних індустріальних анклавів та послідуєчого інвестування “відбудови” власноручно зруйнованого народногосподарського комплексу “туземного суспільства” та ін.; бойова зброя – це засоби ураження супротивника у збройній боротьбі (застосовуються як для нападу, так і для захисту), яка поділяється на звичайну зброю, зброю масового ураження і зброю на нових фізичних принципах.

© Шевченко М.М.

ЗАХИСТ – 1) оборона від зазіхань, ворожих дій, небезпеки, загрози; 2) відстоювання думки поглядів, позиції; 3) те, що захищає, служить обороною; 4) прагнення запобігти, убезпечити від несприятливих впливів, втручання; 5) засіб для обмеження доступу чи використання всієї або частини обчислювальної системи; правові, організаційні та технічні (в тому числі криптографічні) заходи запобігання несанкціонованому доступу до апаратури, програм і даних. Теорія захисту від загроз виокремлює 4 групи способів можливого **З.**: поставити захисний бар'єр між собою та джерелом небезпеки; втекти від небезпеки за межі її досяжності; знищити джерело небезпеки; сховатися або видозмінитися до невпізнанності, стати іншим.

Характерною рисою **З.** є його обумовленість загрозою. **З.** є наслідком ідентифікація тих чи інших чинників в якості загроз. **З.** не існує самодостатньо, оскільки напрями захисту є детермінованими напрямиами можливої реалізації загроз. Таким чином, постановка завдання на захист зводиться до наступних вхідних даних: визначення множини способів захисту; опрацювання методів прогнозування; вироблення механізму прийняття рішення, з використанням результатів прогнозування і наявних способів захисту (конкретні процедури і алгоритми, що використовуються для реалізації певних функцій і послуг у сфері безпеки або сукупність засобів захисту, що функціонують разом для виконання поставленого завдання з захисту даних).

© Шевченко М.М.

ЗАХІД – геополітичне поняття, протилежне Сходу (західна цивілізація, атлантизм, таласократія), загальна назва країн Заходу до яких належить не лише Західна Європа, а також США, Канада, Австралія, Нова Зеландія тощо.

© Орел М.Г.

ЗБРОЙНІ СИЛИ ООН – міжнародні збройні сили, які створюються за рішенням Ради Безпеки ООН із військових контингентів країн - членів ООН, що виділені ними відповідно до Статуту ООН з метою підтримки міжнародного миру і безпеки, у тому числі й дій щодо загрози миру та агресії актів. Порядок їх формування та здійснення міжнародного командування передбачають, зокрема, укладення між Радою Безпеки ООН та державами-членами або їх групами угод, що підлягають ратифікації державами про надання у розпорядження Ради збройних сил й відповідних засобів обслуговування, утворення з начальників штабів постійних членів Ради або їхніх представників підзвітного їй Військово-штабного комітету, який буде нести відповідальність за стратегічне керівництво збройними силами, наданими у розпорядження Ради. Але вказана модель за всю історію ООН не була реалізована. Окрім того переважає практика Ради Безпеки ООН уповноважувати на вчинення дій з підтримки міжнародного миру і безпеки, у тому числі й дій щодо загрози миру та агресії актів ті держави, які виявляють для цього бажання та здатність.

© Ситник Г.П.

ЗБРОЯ – сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, спорудження та інших цілей під час ведення бойових дій (у переносному значенні будь-який засіб для боротьби з ким-небудь чи чим-небудь, для досягнення будь-якої мети). З. застосовуються як для нападу, так і для захисту (оборони), може бути дуже складною за технічною й технологічною будовою та поділяється на звичайну, масового ураження і З. на нових фізичних принципах. З. масового ураження за силою руйнування і ураження багаторазово перевершує звичайне озброєння та має низьку вибірковість дії і призначається для нанесення в короткий термін масових

втрат і руйнувань на великих територіях і у всіх сферах боротьби. До її існуючих видів відносяться ядерна (у т.ч. нейтрона), хімічна, бактеріологічна (біологічна) і радіологічна З. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН віднесла до цієї З. будь-яку іншу, яка може бути розроблена у майбутньому та за руйнівними характеристиками буде рівною або буде перевищувати вже існуючі види.

В основу створення З. на нових фізичних принципах покладені фізичні процеси і явища, що не використовувалися раніше в холодній, вогнепальній чи у ядерній З. До такої З. відносять лазерну, пучкову, мікрохвильову та деякі її інші види. У такій З. використовуються головним чином відомі фізичні принципи, а новим є їхнє застосування. Призначається, як правило, для вирішення тих самих бойових задач, що і звичайні види З.

© Ситник Г.П.

ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНІ – міжнародно-правові дії або вчинки, які створюють загрозу загальному миру і міжнародній безпеці, тобто життєво важливим основам (умовам) прогресивного розвитку держав і народів. До З.м. відносять: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, інші прояви агресії); військові злочини (порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо ведення війни); злочини проти людства (вбивства та інші злочини стосовно цивільного населення); расизм, геноцид, апартеїд та ін. Згідно з нормами міжнародного права держави, які винні у здійсненні таких злочинів, несуть міжнародну відповідальність, а фізичні особи, які взяли участь у їх здійсненні, кримінальну відповідальність. Сьогодні має місце інтенсифікація інтернаціоналізації міжнародної злочинності. З одного боку – зростає рівень суспільної небезпеки З.м. для прогресивного розвитку держав і народів (передусім це злочини проти миру й безпеки людства та дії, які містять небезпеку для кількох держав або порушують нормальні міжнародні відносини взагалі), а з другого – відбувається інтернаціоналізація форм та методів злочинної діяльності (розвиток міжнародної організованої злочинності,

міжнародний тероризм тощо).

© *Абрамов В.І.*

ЗЛОЧИННІСТЬ ЕКОНОМІЧНА

— 1) злочини, вчинені в економічній сфері, зокрема у сфері цивільного обороту речей, прав, дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, організаційно-регулятивних, контрольно-управлінських прав і повноважень; 2) протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди. Серед сутнісних ознак притаманних **З.е.** фахівці визначають такі: характеризується зловживанням влади; має майновий характер; має високу латентність; характеризується використанням як легальної так і нелегальної господарської діяльності. До технологій вчинення **З.е.** фахівці відносять такі: злочини, пов'язані із шахрайським заволодінням бюджетними коштами; злочини, пов'язані із заволодінням бюджетними коштами службовими особами бюджетних установ при розпорядженні ввіреном майном в ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності; злочини, пов'язані із одержанням службовими особами хабарів, укладанням та виконанням невігідних контрактів, при здійсненні державних закупівель; злочини, пов'язані із зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень при одержанні чи розпорядженні бюджетними коштами. **З.е.** характеризується як кількісними, так і якісними показниками, однак ця категорія злочинів за технологією скоєння водночас має латентний характер. Об'єктом **З.е.** є система управління економікою як в цілому, так й окремими її елементами. **З.е.** реалізується за рахунок створення деструктивних процесів в управлінні економікою, використовуючи легальні управлінські технології у досягненні своїх злочинних цілей. Основними завданнями та напрямками діяльності державних органів, що є елементами системи економічної безпеки, є: виявлення, розслідування та нейтралізація правопорушень, притягнення

винних до відповідальності; попередження **З.е.**; мінімізація та нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй тощо.

© *Завгородня С.П.*

ЗОНА МИРУ — територія на якій заборонені застосування або загроза застосування сили, розміщення, вдосконалення, володіння, розгортання, випробування й застосування будь-якої зброї масового ураження, а також її перевезення. Проголошення **З.м.** є добровільним міжнародно-правовим актом держав-учасниць.

© *Ситник Г.П.*

I

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

— 1) результат ідентифікації (ототожнення) європейських країн щодо розуміння ними принципів застосування сили під час проведення гуманітарних інтервенцій (військових та поліцейських операцій) і використання інститутів ЄС як основи співробітництва в сфері безпеки; 2) процеси нормативно-правового забезпечення та інституціонального становлення зовнішнього, безпекового та оборонного компонентів ЄС, посилення власного військового потенціалу. Можливість виникнення кризових ситуацій в Європі, в які США не захочуть втручатися, породило ідею створення усередині НАТО “європейської опори”, тобто формування **І.є.с.б.о.** У зв'язку з цим, в січні 1994 р. Рада НАТО на засіданні в Брюсселі визнала за необхідне формування такої специфічної програми. На формування **І.є.с.б.о.** вплинули кризи кінця ХХ та початку ХХІ століття, тобто Боснійська – 1995 р., Косовська – 1999 р., Іракська – 2003 р. Кризи прискорювали формування **І.є.с.б.о.** Перший крок до реалізації цієї програми був здійснений на засіданні Ради НАТО в червні 1996 р. в Берліні. З того часу Євросоюз почав створювати власні політичні і військові структури для забезпечення політичного контролю і стратегічного управління у разі кризи.

З метою реалізації завдань **І.є.с.б.о.**

було створено низку інституцій та установ, таких як Європейське оборонне агентство, Супутниковий центр Європейського Союзу, Європейський коледж безпеки і оборони, Інститут дослідження проблем безпеки ЄС, Центр інформування та моніторингу виникнення надзвичайних ситуацій Європейської комісії. На сьогодні відповідні структури ЄС продовжують опрацювання концепції **І.є.с.б.о.** В її основу покладено розвиток практичної співпраці між НАТО і ЄС, яка базується на так званих домовленостях “Берлін-плюс”. Ці домовленості ґрунтуються на розумінні того, що розвиток військових можливостей є загальними для обох організацій та будуватимуться на принципах партнерства, ефективного діалогу, співробітництва й прозорості. При цьому визначається, що ЄС і НАТО залишаються різними організаціями, мають рівну автономію у справі прийняття рішень з урахуванням інтересів усіх країн-учасниць. Відповідно до цього документа, НАТО буде надавати ЄС можливість користуватися штабними структурами альянсу, включаючи доступ до процесу військового планування, інформаційних, розвідувальних ресурсів, сфери тилового забезпечення під час проведення власних військових і миротворчих операцій. Командні структури ЄС будуть координувати свої дії з командними структурами НАТО. Також, передбачається можливість залучення до операцій у рамках Європейської політики у сфері безпеки й оборони країн НАТО, що не є членами ЄС. За останні 10 років Європейська політика безпеки та оборони забезпечила це за допомогою 22-х місій на 4-х континентах. Для України можливості брати участь у **І.є.с.б.о.** є принципово обмеженими – вона може (за власним бажанням за умови підписання додаткових угод) брати участь у певних спільних діях та операціях, однак з боку ЄС не існує жодних безпекових зобов’язань щодо України.

© *Абрамов В.І.*

ІНДИКАТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері. Розрізняють: 1) оптимальні значення індикаторів – це

інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці; 2) порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці; 3) граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозові процеси в економіці. **І.є.б.** є результатом взаємовпливу показників-стимуляторів та показників-дестимуляторів, які й визначають рівень економічної безпеки. Під показниками-стимуляторами розуміються ті показники, які здійснюють стимулюючий (позитивний) вплив на індикатори економічної безпеки, тобто за характером своєї дії вони сприяють підвищенню рівня безпеки.

Показники-дестимулятори здійснюють негативний вплив на індикатори економічної безпеки, які при швидких темпах зростання призводять до зниження рівня економічної безпеки. Для підвищення рівня оцінювання економічної безпеки держави, варто використовувати інтегровані показники. Серед науковців вважається, що таким показником може бути: (1) індекс людського розвитку (ІЛР), що поєднує дані про тривалість життя, рівень освіти, ВВП на душу населення тощо; (2) інтегральний індекс, що включає всі аспекти економічної безпеки (зокрема, демографічна, енергетична, продовольча, соціальна, зовнішньоекономічна, фінансова, інвестиційна, макроекономічна). З метою оцінювання рівня економічної безпеки Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі були затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, що і визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їх порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Методичні рекомендації також можуть слугувати інструментом виявлення потенційно можливих загроз економічній безпеці як в цілому по економіці, так і за окремими складниками економічної безпеки (демографічна, енергетична, продовольча, соціальна, інноваційна, зовнішньоекономічна, фінансова, інвестиційна, макроекономічна). Визначення

інтегральної оцінки економічної безпеки здійснюється в такому порядку: формування множини (переліку) індикаторів; визначення характеристичних значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому. Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів (складових економічної безпеки) здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів.

© *Завгородня С.П.*

ІНДИКАТОРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ – це показники вимірювання енергетичної бідності, яка варіюється в залежності від часу та місця, а тому може бути визначена за допомогою безлічі показників, які характеризують енергетичну бідність у різних аспектах. Наразі визначається три основні підходи до вимірювання енергетичної бідності: (1) за витратами домогосподарств – визначення витрат домогосподарств на енергетичні ресурси на основі абсолютних або відносних поргових значень (оцінюється ступінь депривації домогосподарства за енергетичними ресурсами); (2) заснований на оцінках приміщення і умов життя домогосподарства, а також можливостей забезпечення потреб в енергетичних ресурсах; (3) рівень забезпечення домогосподарством потреб в енергетичних ресурсах, у відповідності зі встановленим стандартом. Для вимірювання енергетичної бідності Обсерваторія енергетичної бідності ЄС пропонує розподіл на “основні показники” та “другорядні показники”.

З використанням “основних показників” вимірювання енергетичної бідності визначається обмеженість доступу до енергетичних послуг домогосподарств з урахуванням даних доходів/ або витрат енергії. До “основних показників” вимірювання енергетичної бідності відносять: (1) рівень заборгованості за енергетичні послуги (частка населення, що має заборгованість за комунальні послуги ґрунтується на питанні “Протягом останніх

дванадцяти місяців чи домогосподарство мало заборгованість, тобто не могло вчасно сплатити через фінансові труднощі за комунальні платежі (опалення, електроенергія, газ, вода тощо)?”); (2) низькі абсолютні витрати енергії (частка домогосподарств, абсолютні витрати енергії яких нижче половини за національну медіану, або аномально низькі); (3) висока частка витрат на енергетичні ресурси у загальних доходах (відображає частку домогосподарств, у яких частка витрат на енергетичні ресурси у доходах удвічі перевищує середню національну частку); (4) неможливість зберегти будинок абсолютно теплим (частка домогосподарств, що не має змоги зберегти свій будинок належним чином теплим ґрунтується на питанні: “Чи може Ваше домогосподарство дозволити собі зберегти свій будинок адекватно теплим?”).

“Другорядні показники” вимірювання енергетичної бідності визначають такі аспекти як: ціни на енергоносії, дані щодо житлових умов. До “другорядних показників” відносять: (1) ціни на мазут (середні ціни на енергетичні ресурси, що вироблені з мазуту для домашніх господарств за кВт/год); (2) ціни на біомасу (середні ціни на енергетичні ресурси, що вироблені з біомаси для домашніх господарств за кВт/год); (3) ціни на вугілля (середні ціни на енергетичні ресурси, що вироблені з вугілля для домашніх господарств за кВт/год); (4) ціни на електричну енергію для домогосподарств (ціни на електричну енергію для побутових споживачів, зі споживанням постійного струму 2500-5000 кВт/год на рік, включаючи всі податки та збори); (5) ціни на централізоване опалення (середні ціни на централізоване теплопостачання для домогосподарств за кВт/год); (6) ціни на побутовий газ (ціни на природний газ для побутових споживачів, зі споживанням 20-200 ГДж, включаючи всі податки та збори); (7) чи достатньо прохолодне житло в літній час? (частка населення, що визначається за результатами опитування з таких питань: “Чи достатньо ефективною є система охолодження для збереження прохолоди в житлі?” та/або “Чи достатньо облаштовано житло від тепла?”); (8) кількість кімнат на особу (середня кількість кімнат на особу у

власних приміщеннях); (9) чи достатньо тепле житло в зимовий час (частка населення, що визначається за результатами опитування: “Чи достатньо ефективна система опалення для збереження житла теплим? і “Чи житло достатньо утеплено від холоду?”); (10) кількість кімнат на особу серед орендарів (середня кількість кімнат на особу в орендованих приміщеннях); (11) житло в густонаселених районах (частка житла, що розташовані у густонаселених районах (не менше 500 жителів/м²); (12) кількість кімнат на людину (середня кількість кімнату на людину у всіх помешканнях); (13) житло в селищах міського типу (частка житлових приміщень, розташованих у населених пунктах, що проживають серед населення від 100 до 499 жителів/м²); (14) ризик бідності (відсоток населення, яким загрожує бідність або соціальне відчуження); (15) житло з енергетичною етикеткою А (частка помешкань з енергетичною етикеткою А); (16) витрати на енергію в залежності від доходу за квінтель 1 (витрати на споживання електроенергії, газу та інших видів палива, як частка доходу за квітцем 1); (17) витрати на енергію в залежності від доходу за квінтель 2 (витрати на споживання електроенергії, газу та інших видів палива, як частка доходу за квітцем 2); (18) витрати на енергію в залежності від доходу за квінтель 3 (витрати на споживання електроенергії, газу та інших видів палива, як частка доходу за квітцем 3); (19) витрати на енергію в залежності від доходу за квінтель 4 (витрати на споживання електроенергії, газу та інших видів палива, як частка доходу за квітцем 4); (20) витрати на енергію в залежності від доходу за квінтель 5 (витрати на споживання електроенергії, газу та інших видів палива, як частка доходу за квітцем 5); (21) оснащеність кондиціонером (частка населення, яке проживає в помешканні, обладнаному кондиціонерами; (22) обладнаність опалювальними установками (частка населення, яке проживає у помешканні, обладнаному опалювальними установками); (23) надмірна зимова смертність (частка надмірної зимової смертності); (24) наявність протікання, вологи, гнилі в житловому приміщенні (частка населення у житловому приміщенні яких наявне протікання, волога, гниль, що

визначається за результатами опитування: “Чи є у Вас будь-яка з наведених проблем із житлом/ помешканням: протікаючий дах, вологі стіни/ підлоги/ фундамент, гниль у віконних рамах або підлозі”).

Держави-члени надають до Обсерваторії з енергетичної бідності ЄС звіти, що містять ключові аспекти щодо ситуації з енергетичною бідністю на основі “основних показників”, заходи щодо її подолання. Дані, що використовуються для визначення “основних показників” енергетичної бідності базуються на даних, що зібрані EUROSTAT.

© Завгородня С.П.

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

– інститути громадянського суспільства, які перебуваючи поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації, реалізують, або сприяють реалізації функції забезпечення національної безпеки в суспільстві.

Реалізація завдань забезпечення національної безпеки залежить від характеру відносин громадянського суспільства та держави, які складаються у кожній країні в залежності від багатьох умов її історичного розвитку. В самому загальному вигляді можуть реалізовуватися три основні моделі цих відносин. 1) Якщо держава поглинає громадянське суспільство, то вона перебирає виключно на себе функцію забезпечення національної безпеки та відповідальність за її реалізацію. В даному випадку структури громадянського суспільства залишаються в нерозвинутому стані, держава нехтує інтересами громадян, а інтереси національні можуть ототожнюватися з інтересами держави. Тому вплив громадянського суспільства на забезпечення національної безпеки буде мінімальним, лише таким, який дозволяє робити держава. 2) Випадок, коли громадянське суспільство може поглинути державу, виглядає мало ймовірним з точки зору можливості його практичної реалізації в організації суспільства в сучасних умовах. 3) Найбільш прийнятними відносинами між громадянським суспільством та державою є їх співробітництво. В сучасному цивілізованому

світі поряд з державою в процесах публічного управління беруть широку участь і структури громадянського суспільства. Між ними встановлюються партнерські відносини, горизонтальні зв'язки, загальний інтерес вирішення певних питань та забезпечення національної безпеки. Партнерські, рівноправні відносини з громадянським суспільством суттєво змінюють природу держави та сферу її компетенції, збільшуючи тим самим ресурси громадянського суспільства. Відкритість, діалог, співпраця держави з громадянським суспільством. відбуваються в різноманітних формах залежно від характеру взаємного інтересу до співпраці, наявності ресурсів для вирішення проблем, структур, які забезпечують діалог і співробітництво. За таких умов, з одного боку, держава може делегувати частку своїх зобов'язань щодо забезпечення національної безпеки структурам громадянського суспільства; з іншого – громадяни, об'єднані в громадські структури, можуть ініціювати реалізацію завдань, які розуміються як життєво та соціально значимі, і потребують державної опіки та захисту. Таким чином налагоджується постійний діалог, взаєморозуміння та взаємодія між структурами громадянського суспільства та державою результатом яких є забезпечення реалізації різноманітних інтересів як громадян, так і держави із спільною увагою до вирішення завдань забезпечення національної безпеки.

© *Кучма Д.Я.*

ІНТЕРВЕНЦІЯ — насильницьке втручання (військове, політичне, дипломатичне, економічне) однієї чи декількох держав у внутрішні справи іншої держави чи в її взаємини з третіми державами. Згідно із сучасним міжнародним правом жодна держава не має права з будь-якої причини втручатися прямо або опосередковано у справи іншої держави.

© *Ситник Г.П.*

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ – сукупність збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави у різних сферах їх життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державний суверенітет, територіальну

цілісність та прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток, вихідний пункт політики національної безпеки та основа формування національних цілей і пріоритетів. **І.н.** формуються на основі національних цінностей, з урахуванням особливостей та умов соціально-економічного розвитку, політичного устрою держави, її місця та ролі у міжнародному поділі праці, специфіки історичного та культурного розвитку, географічного положення, ресурсних можливостей і, як правило, знаходять своє відображення у законах, концепціях, стратегіях, інших нормативних актах як об'єктивні потреби розвитку суспільства. Так, згідно чинного законодавства України, **І.н.** – життєво-важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Зміст **І.н.** зумовлює, якою має бути державна політика та стратегія національної безпеки, у якому напрямі мають бути сконцентровані зусилля суб'єктів державного управління національною безпекою, щоб цілісність держави та добробут громадян були надійно забезпечені та захищені, громадяни жили в державі, яку поважають у світі, а національна еліта виконувала своє призначення, представляючи та відстоюючи зазначені інтереси. Тому через призму **І.н.** повинні розглядатися всі проблеми створення та вдосконалення системи забезпечення національної безпеки.

Формування **І.н.** – суперечливий і довготривалий процес, бо вони не є механічна сума, яка складається із інтересів окремих громадян. Проблема в тому, що держава завжди має справу виключно із загальнонародним інтересом, а приватний чи особистий інтерес громадян може прийматися до уваги настільки, настільки він може бути сприйнятий як інтерес суспільний та загальнонародний. Тому чітке визначення множини **І.н.** – ключова передумова послідовності у внутрішній і зовнішній політиці, її передбачуваності для основної маси населення країни, стабільного і

прогресивного розвитку держави. При цьому у стабільному суспільстві **І.н.** мають також відносно стабільний характер. **І.н.** мають складну структуру і можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема, за: характером (коаліційні, національні); взаємністю (однобічні, взаємні); масштабом (загальнодержавні, регіональні, локальні); ступенем важливості (життєво важливі, важливі); за строками дії (постійні, довгострокові, середньострокові, короткострокові), за видами політики (зовнішні, внутрішні), за сферами прояву (воєнно-політичні, економічні, соціальні тощо).

Для визначення пріоритетних напрямків політики національної безпеки, на яких мають бути зосереджені основні зусилля в конкретний історичний період розвитку країни та суспільства, важливим є побудова ієрархії **І.н.** Як правило, для цього визначають ступінь важливості інтересів, яка визначається на основі оцінки збитку (шкоди) національній безпеці у разі неналежної реалізації того чи іншого інтересу. З огляду на це розрізняють інтереси виживання, життєво важливі, важливі та периферійні **І.н.** особливо акцентуючи увагу на інтересах виживання або життєво-важливих, для захисту яких використання збройної сили вважається виправданим кроком. Найвищу (високу) ступінь важливості мають ті **І.н.**, реалізація яких пов'язана зі збереженням (захистом) національних цінностей, втрата яких ставить під загрозу фізичне і духовне існування народу, призводить до руйнації державного утворення (наприклад, територіальна цілісність, державний суверенітет). Ієрархія **І.н.** є ключовим чинником при прийнятті управлінських рішень суб'єктами державного управління національною безпекою. За відсутності вказаної ієрархії було б неможливим існування в інформаційному середовищі тієї чи іншої комбінації управлінських впливів (альтернативних рішень), яка має переваги над іншими. Внаслідок цього процес вибору оптимального управлінського рішення не мав би логічного завершення.

Згідно чинного законодавства життєво важливими **І.н.** України, зокрема, є: дотримання прав і свобод людини і

громадянина; забезпечення суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права; забезпечення конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни; збереження і розвиток духовних і культурних цінностей суспільства; удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; створення безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища; створення умов для сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена.

© Ситник Г.П.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ – системна, динамічна, збалансована та затверджена встановленим порядком на законодавчому рівні сукупність економічних потреб, які об'єктивно виникають у той чи інший історичний період життєдіяльності особи, суспільства та держави і є основою для формування національних цілей, досягнення яких гарантує збереження та примноження національних цінностей, забезпечення економічного суверенітету та стійкого соціально-економічного розвитку.

При визначенні множини національних інтересів в економічній сфері та їх пріоритетності принципово важливим завданням органів державної влади є пошук взаємоприйняттого балансу інтересів особи (індивіду), соціальних груп, суспільства і держави та подолання протиріч між безмежними потребами суб'єктів економічної діяльності та обмеженими ресурсами.

Пошук оптимального співвідношення економічних інтересів людини (індивіда), суспільства, держави та виконання відповідних правових, організаційних та інших заходів для його практичного втілення в життя, є необхідною умовою ефективності державного управління. На узгодження інтересів суб'єктів економічної діяльності здійснюють вплив чинники внутрішнього та зовнішнього характеру. До чинників

внутрішнього характеру, які здійснюють деструктивний вплив, передусім варто віднести лобіювання інтересів представників олігархії, що проявляється у заміні національних інтересів корпоративними та особистими інтересами, всупереч нагальним потребам економічного розвитку, корупцію у

вищих ешелонах влади та незавершеність або відсутність назрілих економічних реформ, а до чинників зовнішнього характеру – намагання з боку інших держав та представників транснаціональних корпорацій щодо ствердження пріоритету реалізації своїх інтересів над національними інтересами.

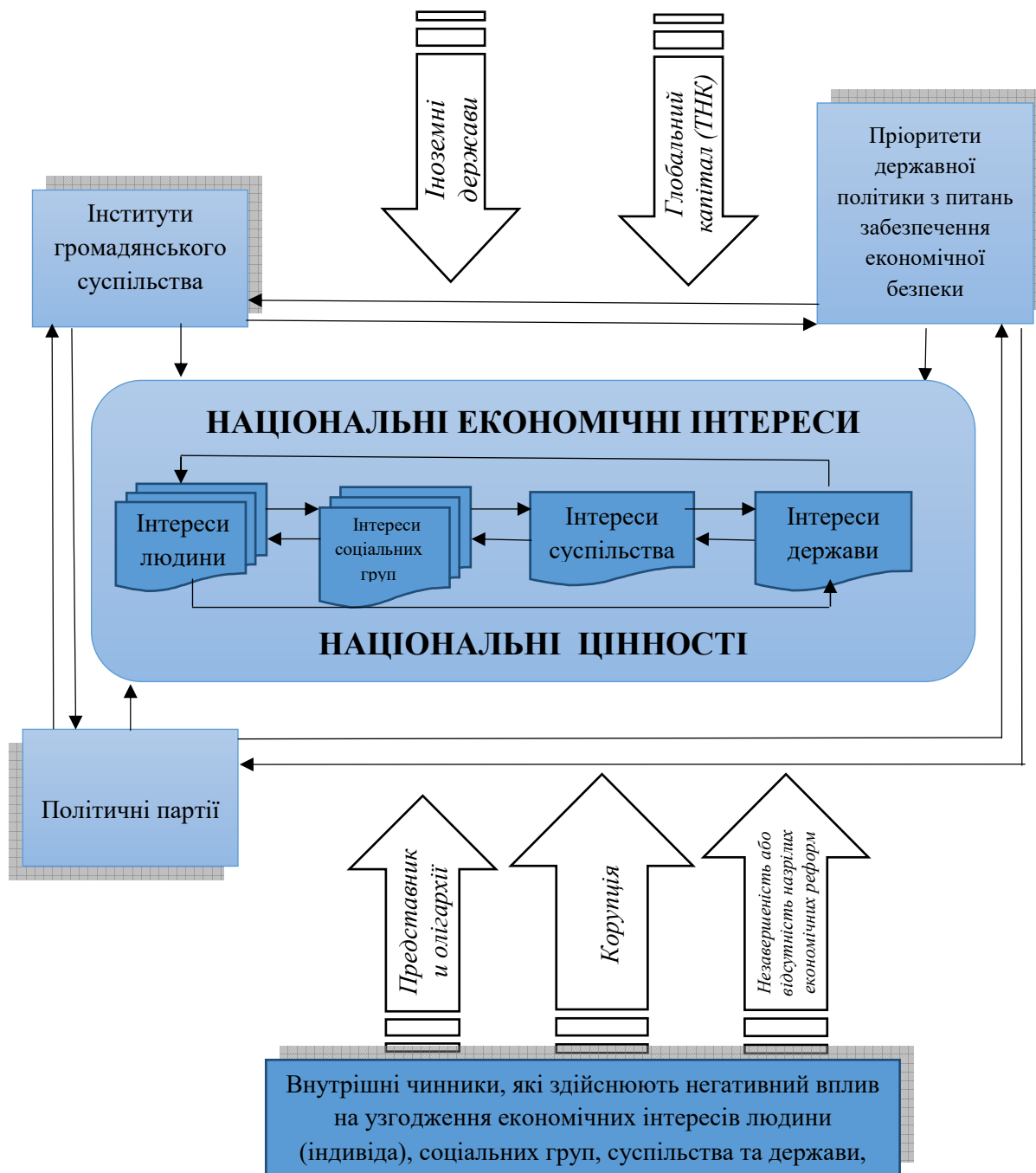

Рис.1. Концептуальна модель узгодження економічних інтересів людини (індивіду), соціальних груп, суспільства та держави

Визначальну роль в розвинених суспільства – держави належить політичним країнам у процесі пошуку та практичної партіям, інститутам громадянського реалізації раціонального співвідношення суспільства та пріоритетам державної економічних інтересів людини (індивіда) – політики з питань забезпечення економічної

безпеки. При цьому основою та визначальним орієнтиром їх спільної та успішної діяльності, як при визначенні сукупності національних інтересів, так і в процесі узгодження економічних інтересів людини (індивіду), соціальних груп, суспільства та держави є врахування економічного контексту національних цінностей, котрі визначають суттєве, цінне для особи, соціальної групи, суспільства, держави та, відповідно, формують їх ціннісні орієнтації.

Формування **І.н.е.с.** має відбуватися одночасно з узгодженням економічних інтересів людини (індивіду), соціальних груп, суспільства та держави, що передбачає належну взаємодію державних інституцій (їх позицію репрезентує діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки), інститутів громадянського суспільства та політичних партій, а також врахування чинників, які здійснюють негативний вплив на вказані інтереси. Принципово важливим є й те, що управлінські впливи органів державної влади, діяльність партій та інститутів громадянського суспільства мають здійснюватися з урахуванням економічного контексту національних цінностей, які є визначають мотиваційну складову дій суб'єктів економічної діяльності. Зокрема, політичні партії мають виконувати функції консолідації суспільства для реалізації національних інтересів в економічній сфері, бути посередниками між носіями економічних інтересів та державними інституціями, а інститути громадянського суспільства мають відображати інтереси особи, соціальних груп та суспільства. Але узгодження інтересів індивіда, соціальних груп, суспільства та держави передбачає певну втрату прав і свобод індивіда та соціальних груп, що є передумовою забезпечення реалізації **І.н.е.с.**, які, в свою чергу, мають бути не тільки задекларовані державою на офіційному рівні, а й сприйматися суспільством, як суспільно значимі інтереси завдяки діяльності політичних партій та інститутів громадянського суспільства.

Обмеженість ресурсів зумовлює необхідність побудови ієрархії **І.н.е.с.** Для вирішення цього завдання пропонується **І.н.е.с.** поділяти на два види: внутрішні та

зовнішні, а в межах кожного виду визначають три групи інтересів: найвищого, середнього та низького ступеня важливості для забезпечення економічної безпеки. При цьому, найвищий ступінь надається інтересу не реалізація якого ставить під реальну загрозу реалізацію інших **І.н.е.с.** Чинним законодавством України визначено, що сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення є фундаментальним національним інтересом України.

© Завгородня С.П.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ – 1)

об'єктивно зумовлені мотиви діяльності окремої людини, соціальної спільноти, суспільства в цілому, спрямовані на досягнення мети в інформаційній сфері їх життєдіяльності; 2) визначальні потреби людини (громадянина), суспільства і держави в інформаційній сфері, реалізація яких гарантує інформаційний суверенітет України, а також права та свободи людини в інформаційній сфері. Сьогодні у світі спостерігаються тенденції трансформації самого характеру політичної конкуренції: перш ніж перейти в сферу силового вирішення, розвиток конфлікту відбувається в інформаційно-комунікативній сфері, стаючи боротьбою іміджів держав. Останні формуються під впливом ЗМІ, власного та історичного досвіду, суспільної думки та традицій. Важливу роль відіграють і політичні теорії, сприйняті особами в якості “майже незаперечних” постулатів. Тому інформаційна сфера все більш перетворилась в арену міжнародного суперництва, що створює небезпеку для національних інтересів. Активне проникнення глобальної “цифровізації” в усі сфери життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави привело до того, що сьогодні усе більш актуального характеру набуває завдання забезпечення інформаційної безпеки, а відтак і щодо захисту **І.н.і.с.** Тому захист інформації перетворюється в одне із пріоритетних державних завдань. При цьому глобальна інформатизація призвела до того, що інформаційна інфраструктура країн і

національних інформаційних ресурсів виявились вразливими об'єктами впливу з боку іноземних держав, терористичних організацій, кримінальних груп і окремих зловмисників. Загроза міжнародного інформаційного тероризму й інформаційних воєн стали невід'ємними геополітичними факторами. Тому визначення й аналіз загроз **І.н.і.с.** має розглядатися як найважливішими пріоритетом НБ.

У загальному випадку **І.н.і.с.** є сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері, які носять довгостроковий характер, а відтак і визначають основні цілі, стратегічні й поточні завдання внутрішньої і зовнішньої політики держави у сфері національної безпеки. **І.н.і.с.**, зокрема полягають у дотриманні конституційних прав і свобод громадян щодо одержання інформації і користування нею, у розвитку сучасних інформаційних технологій та захисту державних інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу.

В цілому ж **І.н.і.с.** є інтегральним вираженням інтересів усіх членів суспільства в інформаційній сфері, що реалізуються через політичну систему держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства в цілому та об'єктивно виникають, формуються й існують, як правило, до появи довгострокових і короткострокових небезпек, конкретизуються в міру їхньої актуалізації й загострення і об'єктивуються за допомогою різних методів, форм і засобів.

Як у випадку й інших національних інтересів головним політичним інститутом визначення та реалізації **І.н.і.с.** є інститути держава. Проте визначення та реалізації **І.н.і.с.** не є виключною монополією держави, оскільки національні інтереси в силу різних причин не завжди збігаються з інтересами інститутів держава, а по-друге, політична мобілізація населення, його залучення до формування та реалізації державної політики здійснюється також й інститутами громадянського суспільства, які в демократичних суспільствах відіграють винятково важливу роль при реалізації **І.н.і.с.**

Таким чином, формування **І.н.і.с.** у будь-якому суспільстві є надзвичайно складним і динамічним процесом, оскільки будь-яке суспільство являє собою складний процес багат шарового переплетіння різноманітних суперечливих потреб в інформаційній сфері його життєдіяльності. У цьому процесі взаємодіють і протидіють приватні специфічні інтереси різних суспільних груп. Через цю взаємодію приватних інтересів різних рівнів відбувається складна інтеграція потреб, устремлень і запитів соціальних, етнічних, культурних, релігійних меншин даного суспільства в систему загальних **І.н.і.с.** Так, потреби людини (індивіда) в інформаційній сфері полягають у реалізації конституційних прав людини і громадянина на доступ до інформації, на використання інформації в інтересах здійснення не забороненою законом діяльності, фізичного, духовного і інтелектуального розвитку, а також у захисті інформації, яка забезпечує особисту безпеку.

Пріоритетом же держави в інформаційній сфері є створення умов для гармонійного розвитку державної інформаційної інфраструктури, для реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері отримання інформації і користування нею в інтересах забезпечення непохитності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності держави, політичної, економічної і соціальної стабільності, в безумовному забезпеченні законності і правопорядку, розвитку рівноправної й взаємовигідної міжнародної співпраці. Вказаний пріоритети зумовлює основні завдання суб'єктів публічного управління та адміністрування у контексті визначення та реалізації **І.н.і.с.**, а саме: забезпечення інформаційних потреб особистості, суспільства й держави в усіх сферах їхньої життєдіяльності; ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства при формуванні, реалізації державної політики в інформаційній сфері; ефективно використання національних інформаційних ресурсів і систематичне їх поповнення; забезпечення інформаційного суверенітету, запобігання інформаційної агресії та експансії з боку іноземних держав, організацій, груп та

осіб; забезпечення безпечного функціонування національної інформаційної інфраструктури, захист інформаційного простору та об'єктів критичної інфраструктури держави від протиправного втручання в їх діяльність; розвиток сучасних інформаційних технологій, національної індустрії засобів інформатизації і зв'язку, розширення участі держави в міжнародній кооперації виробників таких засобів і систем; захист державних інформаційних ресурсів, інформаційних ресурсів фізичних і юридичних осіб, доступних за допомогою інформаційних технологій, від зовнішніх і внутрішніх загроз; використання для обробки державних інформаційних ресурсів апаратного та програмного забезпечення вітчизняного виробництва; забезпечення інформаційної складової економічного і науково-технологічного зростання; формування позитивного іміджу держави; становлення і розвиток інформаційного суспільства; інтеграція держави у світовий інформаційний простір. Аналіз тенденцій у світовому інформаційному просторі довкола України дає підстави стверджувати, що Україна стала об'єктом інформаційних атак (інформаційно-психологічних) акцій, які є свідченням спроби встановити контроль над усіма сферами існування держави та українського суспільства. Тому інтеграція держави у світовий інформаційний простір має супроводжуватись здатністю та готовністю відповідних державних органів протидіяти акціям інформаційної агресії з боку інших країн, проведенням упереджувальних акцій вигідного нашої державі інформаційного впливу та виробленням стратегії інформаційної політики держави.

©Гурковський В.І.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ – сукупність усвідомлених потреб особи (громадянина), суспільства та держави, забезпечення яких є необхідною умовою існування та розвитку політичної системи суспільства. Сенсом існування системи політичної безпеки, який визначає її головну мету, є створення умов для захищеності національних політичних інтересів, забезпечення цілісності суспільного

організму (як соціальної системи) та його прогресивного розвитку, унеможливлення послаблення здатності держави відстоювати вказані інтереси. Однією з визначальних причин цього є відсутність загальноприйнятого критерію, який би дозволяв виокремити серед цих потреб, досить різних за змістом, спрямованістю, пріоритетністю, можливістю реалізації саме тих, задоволення яких, з одного боку, забезпечує збереження природної сутності та подальший прогресивний і безпечний розвиток суспільства (нації) та державних інститутів, а з іншого - у максимально прийнятній мірі егоїстичні за своєю суттю потреби окремих індивідів та тих чи інших соціальних груп. Тобто у даному випадку йдеться про потреби, які дійсно мають відображати в інтегрованому вигляді саме потреби суспільного розвитку, а відтак набувати статусу національних інтересів, а не бути прихованим (замаскованим) бажанням правлячої еліти репрезентувати власні корпоративні, політичні, економічні чи інші інтереси, як національні, що само по собі є небезпекою для соціуму, соціального порядку та державності. З іншого боку, варто погодитися з тими, які стверджують, що важливою передумовою прогресивного та безпечного розвитку суспільства (нації) і безпеки держави є те, що національні інтереси мають ґрунтуватися на національних цінностях, оскільки саме вони відображають природньо-історичну та соціально-економічну, а відтак унікальну культурну сутність формування та існування того чи іншого народу (нації) та національної державності.

І.н.п.с. формуються та реалізуються не тільки у внутрішньополітичній та у зовнішньополітичній сферах, а й в інших у сферах, передусім у сфері державної безпеки, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону. Відповідно до чинного законодавства України можна доповнити перелік такими завданнями, виконання яких покладається на систему забезпечення політичної безпеки:

у внутрішньополітичній сфері: розвиток інститутів громадянського суспільства; забезпечення ефективного контролю за дотриманням вимог основних

положень Конституції і виконання законів України з питань забезпечення політичної безпеки; системне реагування на прояви сепаратизму та намаганням автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України; забезпечення оперативного реагування політичною системою на загрози національній безпеці; протидія розвідувально-підривній діяльності іноземних спеціальних служб; запобігання та протидія політичній корупції в органах державної влади, зрощенню бізнесу і політики; недопущення використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України, а також незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; запобіганням спробам створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати їх в інтересах певних політичних сил; недопущення використання в інтересах тих чи інших політичних сил військових формувань і правоохоронних органів держави; вжиття дипломатично-правових, політичних та інших заходів щодо збереження життя і здоров'я цивільного населення, насамперед дітей, внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.

у *зовнішньополітичній сфері*: забезпечення недоторканності державних кордонів; реалізація політичної складової євроінтеграційної політики України; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України; адекватне реагування на територіальні претензії з боку інших держав; протидія масовій нелегальній міграції; запобігання втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; врегулювання проблемних питань щодо договірно-правового оформлення державного кордону України тощо.

При цьому політика завжди є своєрідною формою діяльності, в якій відображаються суперечливі інтереси індивідів та соціальних груп при визначенні пріоритетних цілей, досягнення яких, на їх думку, важливе для забезпечення позитивних змін щодо матеріальних і духовних засад розвитку людини, суспільства та держави.

Прийняття найважливіших політичних, державно-політичних та державно-управлінських рішень у будь-якій державі неможливе без урахування її національних інтересів у політичній сфері, інтереси, які стосуються питань збереження територіальної цілісності, державного суверенітету, забезпечення прав та свобод громадян та їх безпеки, суспільно-політичної стабільності, має бути здійснено системний та ситуаційний аналіз чинників, які породжують виклики та загрози щодо реалізації цих інтересів, результати якого мають бути враховані при прийнятті відповідних управлінських рішень.

Групу небезпек політичній безпеці утворюють ті з них, причини виникнення яких обумовлені зовнішніми факторами, тобто особливостями розвитку суміжних держав, взаємовідносин між ними та світової цивілізації в цілому, тому їх негативний вплив тією чи іншою мірою зачіпає інтереси всіх країни світу. Серед них, зокрема ті, які обумовлені сучасними процесами глобалізації, міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження та ракетних технологій, загостренням суперництва за доступ до природних ресурсів та ринків збуту товарів. За оцінками багатьох науковців, аналітиків та експертів рівень загроз національній безпеці України, передусім її політичній складовій, постійно зростає. В цих умовах говорити про необхідність зменшення ролі державних інститутів та інституцій у тих чи інших сферах суспільного життя, як це, як правило, пропонується у межах неоліберальних проєктів, недопустимо.

Навпаки, інтереси забезпечення політичної безпеки зумовлюють необхідність активізації діяльності вказаних інститутів та інституцій у контексті збереження та розвитку національних цінностей, вирішенню проблемних питань збереження культурно-цивілізаційного коду, як передумов збереження державності. Індивід, соціальні групи та суспільство явно чи неявно, свідомо чи інтуїтивно оцінюють діяльність органів державної влади передусім в контексті забезпечення власної безпеки. Тому узгодження інтересів індивідів та соціальних груп в контексті збереження державності має

бути пріоритетом суб'єктів системи державного управління політичною безпекою, а також при формуванні та функціонуванні відповідних державних інститутів та інституцій. При цьому, як свідчить історичний досвід, високого вітального потенціалу суспільства, як цілісного організму, та людини, як персоніфікованого суб'єкта, для забезпечення життєздатності країни недостатньо.

© Орел М.Г.

ІНТЕРНУВАННЯ — примусове переселення іноземних громадян в особливі місця поселення державою, яка є воюючою або нейтральною стороною, у зв'язку зі збройним конфліктом.

Режим **І.** регулюється Женевськими конвенціями про захист цивільного населення під час війни і про поводження з військовополоненими, 5-ю і 13-ю Гаагськими конвенціями про права й обов'язки нейтральних держав у випадку війни. Зокрема, передбачається обов'язок нейтральної держави, що прийняла на свою територію війська, військовополонених, які втекли, хворих або поранених воїнів, які належать до воюючих армій, розселити їх у місцях, що є по можливості найбільш віддаленими від театру воєнних дій, а війська, які попали під **І.** повинні роззброїтися. Після початку збройного конфлікту воюючі сторони, як правило, піддають **І.** громадян ворожої держави, які опинилися на її території та інших іноземних громадян, якщо того вимагають її інтереси (за винятком дипломатичних працівників). Підлягають **І.** військові морські судна воюючих сторін та їхні екіпажі, які опинилися в портах нейтральних країн і відмовилися їх залишити.

© Ситник Г.П.

ІНТЕРПОЛ — міжнародна організація карної поліції створена в 1923 р. для спільної боротьби з карними злочинами. Діючий статут прийнятий у 1956 р. Серед основних завдань **І.**, зокрема: забезпечення взаємодії органів кримінальної поліції в рамках законодавства країн-членів; створення установ для запобігання злочинності; попередження національних служб про можливість вчинення злочинів та надання допомоги у викритті й розшуку злочинців; координація міжнародного розшуку

злочинців та викрадених цінностей. Головні органи: Генасамблея (найвищий пленарний орган), Виконком, (найвищий адміністративний орган), Генсекретаріат (постійно діючий робочий орган), Національні центральні бюро. Штаб-квартира - у Парижі. Має майже 700 територіальних організацій. Співробітники **І.** не виконують поліцейських функцій і є міжнародними чиновниками. До їх повноважень належить не оперативна діяльність, а аналіз відповідної інформації. Україна вступила до **І.** у 1992 році.

© Ситник Г.П.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ — державні або не державні структури, які цілеспрямовано займаються інформаційною та аналітичною роботою (у політичній, економічній та іншій сферах). **І.а.ц.** є характерним елементом інформаційного суспільства й залежно від специфіки завдань, які вони вирішують, вони можуть бути: інформаційними (пошук, збір, обробка та облік інформації); власне **І.а.ц.** (збір, аналітична обробка інформації та підготовка результатів аналізу для потреб конкретного споживача); центри інформації та банки даних (облік та зберігання тематичних масивів інформації, зокрема, електронних бібліотек); інформаційні агентства, прес-центри та центри зв'язків з громадськістю (оперативне розповсюдження інформації). **І.а.ц.** напрацьовують нові підходи, ідеї, нове бачення розв'язання тих чи інших проблем життєдіяльності суспільства та держави, готують контингент експертів, а відтак є важливим інструментом прийняття управлінських рішень, у тому числі з питань національної безпеки.

© Ситник Г.П.

ІНФРАСТРУКТУРА — 1) сукупність галузей народного господарства, що забезпечують належні умови функціонування економіки і життєдіяльності людей (наприклад, виробнича **І.**: транспорт, зв'язок, мережа електропостачання тощо.); 2) сукупність споруджень, будинків, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва і забезпечення умов життєдіяльності суспільства.

© Ситник Г.П.

К

КАПІТАЛУ МІГРАЦІЯ — 1)

переміщення капіталу за кордони держави, завдяки чому регулюється сукупність відносин, пов'язаних із формуванням, акумулюванням і використанням ресурсів у міжнародному масштабі; 2) рух капіталів між країнами, що включає експорт, імпорт та їх функціонування за кордоном. Міжнародні потоки капіталу поділяються на державні та приватні, а за характером використання – на позичковий і підприємницький. Формою **К.м.** є “втеча капіталу” – нерегульований державою відтік грошових коштів юридичних і фізичних осіб за кордон із метою більш вигідного їх розміщення або захисту від ризиків в країні, від високого оподаткування, знецінення в результаті інфляції тощо.

© Завгородня С.П.

КАПІТУЛЯЦІЯ —

припинення воєнних дій однією з воюючих сторін і здача збройних сил з озброєнням, військовою технікою й іншими матеріальними засобами переможцю на продиктованих ним умовах або повне і остаточне припинення опору сухопутних, повітряних і морських сил чи частини їх на театрі воєнних дій, у районах воєнних дій, населених пунктах і т.п. на умовах, пред'явлених переможцем чи погоджених у результаті переговорів між представниками воюючих сторін. **К.** характеризується припиненням бойових, диверсійних, розвідувальних дій воюючих сторін й відбувається під впливом переважаючої військової сили держави-переможці на умовах останньої (беззастережна **К.**) або на умовах, погоджених внаслідок переговорів між Головнокомандувачами збройних сил сторін. Переговори про **К.** супроводжуються припиненням бойових дій між воюючими сторонами (встановлюється стан тимчасового перемир'я). **К.** оформлюється підписанням акта про **К.** з покладанням зобов'язань на державу, що капітулювала. Зокрема, як правило, все військове майно і техніка переходить переможцю, а особовий склад збройних сил сторони, що капітулювала, переходить на становище військовополонених сторони переможниці. **К.**

юридично не припиняє стан війни між воюючими сторонами. Це питання є предметом кладення договору мирного. Під **К.** також розуміють відмовлення від продовження боротьби, від захисту своїх поглядів, визнання свого безсилля в чому-небудь або особливий вид нерівноправного договору, у силу якого, наприклад, громадянам іноземної держави в порівнянні з корінним населенням представляється ряд привілеїв (недоторканість особи, податкові пільги і т.д.).

© Ситник Г.П.

КАТАСТРОФА ЕКОЛОГІЧНА —

зміни в екосистемі, які відбулися протягом короткого проміжку часу, що призвели до незворотних наслідків, втрати її сталості, рівноваги, а також руйнуванню внаслідок швидкої зміни власних параметрів. Функціонування біосфери є складним процесом, в якому відбуваються еволюційні процеси, які іноді перериваються катастрофічними подіями. Наслідком **К.е.**, на відміну від еволюції, є перехід екосистем з одного рівня організації, умов стабільності та рівноваги до іншого – з меншим, у порівнянні з вихідним, рівнем складності, енергетичним та екологічним потенціалом. Причиною **К.е.** можуть бути природні та антропогенні аномалії та катаклізми, при цьому останні є результатом прямого, або опосередкованого впливу людини на екосистему.

Природні **К.е.**, які частіше називаються стихійними лихами, підрозділяються на: геофізичні (землетруси, виверження вулканів, зрушення земної кори), геологічні (зсуви, сілі, обвали, лавини тощо.), гідрологічні (підйом води, затоплення, паводки, повені, тайфуни, цунамі тощо), атмосферні (смерчі, урагани, бурі, блискавки, посухи, пожежі, обмерзання, заморозки тощо) та біологічні (пандемії, епідемії, епізоотії). У результаті виникнення аномальних природних явищ тваринний та рослинний світ в цьому регіоні або гине, або його життєдіяльність стає украй напруженою та несприятливою.

Зв'язок живих організмів з довкіллям порушується, зокрема, ускладнюється харчування живих організмів, фізико-хімічні показники природного довкілля, які виявляються в більшості випадків

екстремальними, що нерідко призводять навіть до загибелі організмів, які проживають у даній місцевості. Так, при виверженні вулканів з виходом лави на поверхню Землі гине практично усе живе навколо дії вулкану при термічній і механічній дії лави на рослини та представників тваринного світу. Руйнівні наслідки для усього живого спостерігаються, наприклад, при тривалій посусі. Життя на Землі було б неможливе без води, і тому її недостатня кількість або відсутність протягом тривалого часу приводить або до загибелі живих організмів (у першу чергу вищих організмів), або до тимчасового припинення їх життєдіяльності (мікроорганізми). Тривалі посухи, що призводять до екологічних катастроф, спостерігалися у кінці ХХ ст. в Африці (Ефіопія).

Техногенні **К.е.** поділяються на ненавмисні та спеціально згенеровані. Неумисні техногенні **К.е.** відбуваються внаслідок аварій та вибухів на потенційно екологічно небезпечних об'єктах (АЕС, ГЕС, паливно-енергетичні об'єкти, греблі, хімічні і нафтохімічні заводи, сховища ПММ, підприємства оборонного комплексу, військові об'єкти, склади боєприпасів тощо.). Крім того, їх також можуть спричинити: аварії на транспорті, у комунальних системах життєзабезпечення (котельні, очисні споруди, системи енергозабезпечення, водопостачання і каналізації), витоки газу, розливи нафтопродуктів (під час пошкодження нафтогазопроводів, аваріях танкерів) та інших екоотоксикантів.

На цей час в Україні знаходиться велика кількість складних промислових об'єктів, аварійні ситуації на яких або через технічні причини (зумовлені вадами користування технологічних схем, дефектами обладнання), або внаслідок впливу "людського фактору" можуть призвести до масових уражень людей і широкомасштабного забруднення довкілля. Відповідні аварії неодноразово траплялись у світі. Найбільші техногенні **К.е.** останнього часу – відбулись в Бхопалі (1984 р.) – Індія, Чорнобилі (1986 р.), Україна, в китайській провінції Цзилинь (2005 р.), в Угорщині (2010 р.). Проте не лише великі промислові об'єкти є потенційно небезпечними. Навіть на

невеликій водоочисній станції може зберігатися від 100 до 400 тонн хлору, а на овочевій базі - знаходитися запас близько 150 тонн аміаку для його використання в холодильних установках. Такі об'єкти також мають бути надійно захищені не лише від непрофесійних дій персоналу, але і терористичної загрози.

Особливу небезпеку становлять спеціально генеровані **К.е.**, які можуть виникнути в результаті екологічних воєн, воєн (збройних конфліктів), які несуть в собі загрозу негативних екологічних наслідків, а також терористичних (диверсійних) актів з запланованими руйнівними екологічними наслідками (екологічний тероризм). У цьому випадку, навіть при обмеженому застосуванні різних видів озброєння (наприклад, з біологічними, бактеріологічними, хімічними компонентами) і військової техніки або спеціальних засобів може бути досягнуте незворотне руйнування окремих екосистем, на яких проживають люди. Це може бути зроблено шляхом цілеспрямованого і вибіркового ураження екологічно небезпечних технічних об'єктів або найуразливіших компонентів біосфери.

К.е. за своїми масштабами можуть бути локальними та глобальними. Локальна **К.е.** призводить до руйнування або загибелі однієї або декількох локальних екосистем (Чорнобильська катастрофа з радіаційним забрудненням території України, частково Білорусі і Росії; аварія на хімічному заводі в Севезо, Італія; зараження питної води у Бангладеш та Індії; загибель Аральського моря у Казахстан). Глобальна **К.е.** – гіпотетична подія, яка можлива у випадку перевищення допустимої межі впливу (або серії впливів) із зовні, або з середини на біосферу в цілому (наприклад, масовані ядерні удари, які призведуть до "ядерної зими", зіткнення Землі з великим космічним об'єктом тощо). У сучасних умовах безпосередня загроза глобальній **К.е.** малоімовірна. Але негативні для соціуму зміни в біосфері завдяки діяльності людини, які стали вже досить помітними та викликають стурбованість, поступово накопичуються. Тому саме від відповідального ставлення до екологічної безпеки, свого майбутнього, залежить

можливість відвернення людською спільнотою **К.е.**

Розробкою та визначенням стратегії екологічно безпечного розвитку людства опікуються міжнародні організації (ООН, ЄС та ін.), держави, науковці та політики усього світу. Серед них можна назвати такі імена як В.Вернадський, Медоузи, М.Месарович, Е.Пестель, Е.Ласло, Б. Коммонер, Ф.Сен-Марк, Ю.Одум, М.Ф.Реймерс, М.М. Моїсєєв та ін.

© Кучма Д.Я.

КОД НАРОДУ (НАЦІЇ) КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ – відображає (уособлює) унікальні культурні особливості, які дісталися народу (нації) від предків, закодовану у певній формі інформацію, яка дозволяє ідентифікувати його (її) культуру. Безумовно, цінності та ціннісні орієнтації індивідів значною мірою є похідними від **К.н.(н.)к-ц.**

Для забезпечення життєздатності країни необхідно забезпечити ефективні взаємозв'язки між компонентами державності: територія; населення (народ, нація); державні інститути. Домінантною ж основою, яка визначає зміст цих взаємозв'язків є етнокультурні ідентифікатори, релігія, мова, усвідомлення спільної долі тощо, тобто те, що акумулює у собі **К.н.(н.)к-ц.**, який проживає на території держави. Тому для оцінки динаміки життєздатності державності та можливого управлінського впливу на неї значний науковий і практичний інтерес представляє відповідь на питання, які саме фактори та параметри і якою мірою здійснюють вплив на неї. Очевидно, що відповідь на нього залежить від національних особливостей. Проте, у будь-якому випадку, вона має охоплювати чинники, які визначають ідейно-духовний стан суспільства (культурний код, ціннісні орієнтації індивідів), цивілізаційну ідентичність, яка знаходить своє відображення в способах забезпечення соціального порядку, а також параметри, які здійснюють вплив на якість державного управління. **К.н.(н.)к-ц.** визначає набір зразків поведінки його представників. Ці зразки поведінки тісно пов'язані з комплексом стереотипів у свідомості, а відтак

це те, що часто приховано від розуміння, але проявляється у вчинках. Тому **К.н.(н.)к-ц.** допомагає розуміти поведінкові реакції індивідів, визначає, так звану народну психологію та значною мірою є структуроутворюючим ядром системи моральних цінностей, які формують моральні норми, що фіксують значення певного явища (події, процесу тощо) для індивіду. Викладені вище уявлення про феномени безпеки та цінностей, а також **К.н.(н.)к-ц.**, дозволяють розкрити сутність тенденцій розвитку та передумов безпечної життєдіяльності соціальної системи, її структур, інститутів, інституцій, що визначаються відповідними політичними, правовими, моральними та іншими настановами. Йдеться про передумови, за яких забезпечується збереження якісної визначеності системи та функціонування, яке відповідає її природі або ж про певну її захищеність від небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності відповідних інститутів (структур). Розвиток теорії публічного управління у сфері політичної безпеки потребує постійних досліджень трансформації **К.н.(н.)к-ц.**, як передумови виявлення його (її) ціннісних орієнтацій. Без цього неможливо обґрунтувати заходи щодо забезпечення духовної єдності суспільства та визначити стратегічні цілі державотворення, у тому числі щодо зміцнення державності. При цьому будь-які підходи щодо дослідження державно-управлінських аспектів проблеми забезпечення політичної безпеки мають здійснюватися у контексті взаємозалежності **К.н.(н.)к-ц.** та викликів і загроз державності, як специфічної ознаки державно-політичної організації суспільства, компонентами якої є територія, населення та інститути держави.

Не тільки руйнація соціальних інститутів та інституцій, морально-психологічна деградація особистості чи порушення територіальної цілісності, а й ослаблення взаємозв'язків між вказаними компонентами державності у зв'язку з внутрішніми деструктивними процесами призводить до дезінтеграції державності, а відтак є смертельною загрозою для неї. Вирішення проблем забезпечення політичної безпеки без урахування цього взаємозв'язку

втрачає будь-який сенс як у науковій, так і практичній площині.

К.н.(н.)к-ц. та державність, характеристики яких є змінними величинами, є цінністю, яка має об'єктивно-суб'єктивну природу. Вони також мають і певний вітальний (життєвий) потенціал. При цьому, очевидно, що **К.н.(н.)к-ц.**, який лежить в основі соціальних цінностей та ціннісних орієнтацій є більш інерційним явищем (більш статичним) щодо змін, ніж державність, незважаючи на те, що епоха постмодерну активно генерує соціокультурні реальності, яких насправді не існує – симулякри. В кінцевому підсумку ці симулякри є носіями руйнівної для **К.н.(н.)к-ц.** та державності енергії, тому розглядатися як загроза нації, унікальні культурні особливості якої є визначальним чинником її права на формування національної за своєю сутністю держави.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

КОДЕКС (КОД) ДЕРЖАВИ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ – оперативне зведення стратегічних пропозицій, які входять до набору політико-географічних гіпотез, що складають основу зовнішньої політики держави спрямованої на забезпечення контролю над геополітичним силовим полем шляхом мобілізації політичних, економічних, військових та інших засобів.

Оперативні кодекси містять оцінку: геополітичних моделей зарубіжних держав, що отримана шляхом вивчення офіційних документів і заяв лідерів цих держав щодо пріоритетів та напрямів зовнішньої політики, основ політики безпеки, стратегічного партнерства, співпраці держави з міжнародними організаціями тощо; експансіоністських систем конкретних держав (домінуючі геополітичні цілі в суспільстві, методи концентрації управління, які можуть бути використані у світових процесах – руйнування управління в регіонах-конкурентах та інтеграція уламків або випереджальне вписування в регіон-конкурент, інструментарій та технології експансії); діяльності конкретної держави в інших країнах світу (матриця геополітичного аналізу: політичні зв'язки (державні і

суспільні контакти та їх рівень, політичні союзи тощо); економічні зв'язки (стан економіки та залежність від ввозу і вивозу сировини та продукції, транспортні зв'язки, економічна допомога тощо); військова присутність (наявність баз, військ, радників, військової допомоги тощо); сучасних тенденцій геополітичного суперництва – протистояння і зіткнення протилежних інтересів держав; ймовірності досягнення геополітичних цілей державами-конкурентами, що ґрунтується на результатах аналізу ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії та інтегральної могутності цих держав (це дозволяє прогнозувати часові параметри виникнення тих чи інших подій міжнародного життя); обстановки в геостратегічних комплексах, які розглядаються як особливі системи “акторів” міжнародних відносин, об'єднаних географічною близькістю, чий взаємовідносини у сфері безпеки настільки суттєві, що визначають їхні інтереси національні і лінії розмежування з іншими регіональними формуваннями; районів за межами кордонів держави з точки зору їхньої стратегічної важливості і в якості потенційних загроз національним інтересам; сильних та слабких сторін системи забезпечення національної безпеки держави, ресурсних можливостей реалізації геополітичної стратегії. Оперативні кодекси також містять варіанти стратегій забезпечення національної безпеки в конкретних зовнішньополітичних умовах та сценарії реагування органів державної влади на потенційні загрози національній безпеці у зовнішньополітичній сфері й обґрунтування такого реагування.

К.д.г. не лише державноцентричні, але й містять особливий погляд на світ та роль і місце країни в ньому. Водночас кодекси сприймаються як основні будівельні блоки геополітичних світових порядків. **К.д.г.** діють на трьох рівнях – місцевому, регіональному, світовому. **К.д.г.** місцевого рівня складається із оцінок сусідніх держав. Уряди всіх країн, навіть невеликих, повинні мати такий кодекс. **К.д.г.** регіонального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив далі своїх сусідів першого порядку. Урядам всіх регіональних держав і

потенційних регіональних держав необхідно планувати такі кодекси. **К.д.г.** глобального рівня необхідний державам, які намагаються поширити свій вплив на весь глобальний простір геополітичний. Відповідно, всі країни мають місцеві **К.д.г.**, більшість мають регіональні, і лише країни, які мають ядерну зброю – глобальні кодекси (світового рівня).

К.д.г. інколи можуть вступати в конфлікт між собою. Прикладом можуть слугувати взаємини між Туреччиною та Грецією. Обидві країни входять до НАТО, тобто мають спільний регіональний **К.д.г.**, встановлений цією організацією, водночас перебувають у традиційно місцевій ворожнечі.

© Шевченко М.М.

КОМБАТАНТИ – особи, що належать до складу збройних сил воюючих сторін, груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих, підкоряються внутрішній дисциплінарній системі, яка, зокрема, забезпечує дотримання норм міжнародного права, що застосовуються в період збройних конфліктів. Лише **К.** мають право безпосередньо брати участь у бойових діях і є об'єктами воєнних дій (під час бойових дій до них допускається вища міра насильства – фізичне знищення). **К.** визнаються військовослужбовці сухопутних, морських, повітряних регулярних сил, а також учасники іррегулярних збройних формувань (військові ополчення, добровольчі і партизанські загони, організовані рухи опору). **К.** зобов'язані в ході підготовки і ведення бойових дій відкрито носити зброю, мати визначений і здалеку відмітний знак (відповідну форму одягу), дотримуватися законів і звичаїв війни й несуть відповідальність за вчинення злочинів воєнних. Потрапляючи до рук противника, **К.** мають право на статус військовополонених.

© Ситник Г.П.

КОМІСІЯ ЄС – вищий орган виконавчої влади ЄС, дбає про те, щоб рішення Ради міністрів ЄС і Європарламенту втілювалися в життя, забезпечує виконання Договорів та заходів, які ухвалюються; під контролем Суду ЄС наглядає за застосуванням права Союзу; розробляє

середньострокові стратегії; представляє ЄС в торгових переговорах; розробляє правила і положення, наприклад, в політиці в області конкуренції; виконує бюджет ЄС та керує програмами; здійснює координаційну, виконавчу та управлінську функції, а також забезпечує представництво Союзу в зовнішніх відносинах (якщо ЄС укладає договір з третьою державою, не членом ЄС, або з міжнародними організаціями), за винятком сфери спільної зовнішньої та безпекової політики та інших випадків, обумовлених Договорами. Якщо країна-член ЄС не реалізує спільно прийнятий закон ЄС або не поспішає з його реалізацією, то Єврокомісія може попросити країну пришвидшити цей процес або, навіть оштрафувати її.

Єврокомісія має право законодавчої ініціативи шляхом офіційного подання пропозицій законопроектів парламенту або Раді ЄС (окрім законодавчих актів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки).

Кожна країна-член ЄС представлена в Єврокомісії. Кандидатів у члени Єврокомісії пропонують уряди країн ЄС. Після схвалення кандидатур Європейським парламентом, вони вступають у повноваження строком на п'ять років.

Орел М.Г.

КОМІТЕТ РЕГІОНІВ (англ. *The European Committee of the Regions (CoR)*) – консультативний орган ЄС, що транслює позиції окремих регіонів та спільнот країн-членів ЄС на загальноєвропейському рівні та здійснює захист їхніх інтересів (зокрема, питання освіти, справи молоді, культура, охорона здоров'я, соціальне та економічне згуртування, охорона довкілля, розпоряджання коштами з Європейського соціального фонду, професійно-технічна освіта, транскордонна співпраця і транспорт) шляхом надання консультацій відповідним інституціям ЄС. Висновок Комітету з проблем розвитку регіонів, а також транскордонної співпраці подаються до Ради ЄС, Європейської Комісії та Європейського Парламенту та повинен ними братися до уваги. Комітет що три роки заслуховує звіт Європейської комісії про прогрес у напрямі

досягнення економічної, соціальної й територіальної згуртованості та про те, як цьому сприяли різні заходи.

© Орел М.Г.

КОМПЕТЕНЦІЯ ЄС З ПИТАНЬ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

– охоплює всі сфери зовнішньої політики, а також весь комплекс питань, що належать до безпеки Європейського Союзу, включаючи поступальну розробку спільної оборонної політики, яка може привести до спільної оборони. До **К.с.з.п.б.** визначених у 11 статті Ніщцького Договору про Європейський Союз від 2001 року належать: захист спільних цінностей, фундаментальних принципів, незалежності та цілісності ЄС відповідно до принципів Статуту ООН; зміцнення безпеки ЄС; збереження миру і міжнародної безпеки на зовнішніх кордонах Союзу відповідно до принципів Статуту ООН та Гельсінського Заключного Акту та цілями Паризької хартії; розвиток міжнародного співробітництва; сприяння поширенню демократії, системи правової держави, поваги до прав людини і фундаментальних свобод тощо. У Стратегії європейської безпеки (грудень 2003) були позначені основні проблеми світової політики й загрози для ЄС. У цьому документі містився заклик до “більш активним, послідовним і вмілим” діям у розвитку взаємного співробітництва. Найважливіші проблеми і процеси у сфері міжнародної безпеки були перераховані наступним чином: наростання залежності і вразливості ЄС у сфері транспорту, енергетики, інформації під впливом глобалізації; поширення бідності і хвороб; загострення конкуренції у сфері забезпечення природними ресурсами і джерелами енергії. Особливо говорилося про те, що безпека виступає неодмінною умовою розвитку. У документах, підкреслюється, що держави-члени повинні діяти злагоджено і солідарно. Політика кожної країни окремо не повинна суперечити союзній політиці в цілому. **К.с.з.п.б.** не має права завдавати шкоди зовнішній політиці окремих країн і їхніми зобов’язаннями по лінії участі в НАТО та інших організаціях (ст. 17). Стаття 19

Ніщцького договору зобов’язує держави-члени координувати дії в міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях. Передбачається також співпраця дипломатичних місій в третіх країнах щодо захисту інтересів громадян ЄС (ст. 20). Нарешті, міститься зобов’язання держав ЄС, що входять до Ради Безпеки ООН на правах постійних членів, координувати свої дії з іншими країнами ЄС. У грудні 2007 року глави держав та урядів країн-членів ЄС підписали Лісабонський договір, складений на основі Конституційного договору Європейського Союзу 2004 року (точну назву – Договір про заснування конституцію для Європи) 2. Третій розділ цього документа був присвячений питань **К.с.з.п.б.** У порівнянні з нормами, які сьогодні визначають межі комунітарної зовнішньої і оборонної політики, більшою мірою інституціоналізована: введення поста міністра закордонних справ ЄС вінчає еволюцію зовнішньополітичних органів Союзу. Проект Конституції надає Європейському Союзу статус юридичної особи, що спрощує його відносини з третіми країнами та міжнародними організаціями. Проте стара проблема суперництва між Радою і Комісією за контроль вирішена не до кінця.

© Орел М.Г.

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА РІВНЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

– системна характеристика умов існування суспільства та держави, яка визначається у контексті комплексної кількісної та якісної оцінки явищ, процесів, подій та інших чинників, які сприймаються (ідентифікуються) як небезпеки прогресивному розвитку окремого індивіду, соціальної групи, суспільства, держави, тобто загроз реалізації національних інтересів у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах життєдіяльності. **К.о.р.з.н.б.** може відігравати роль комплексного критерію ефективності державного управління національною безпекою, бо як і останній, за своєю суттю є комбінацією інтегральних критеріїв, які слугують для оцінки рівня безпеки у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сфері, а також базуються на

розумінні взаємозв'язків між складовими національної безпеки та між факторами, які здійснюють вплив на можливості та загрози щодо реалізації національних інтересів. Середовище реалізації національних інтересів може бути охарактеризоване як таке, яке постійно містить ті чи інші фактори, негативний вплив яких призводить до настання небажаної для реалізації національних інтересів події (ситуації). Ця подія (ситуація) є небажаною, бо завдає шкоди національній безпеці. Тому у загальному випадку аналіз загроз має передбачати виявлення їх джерел (причин), прогнозування тенденцій розвитку, визначення рівня загрози тощо. При цьому, вказаними джерелами можуть бути будь-які фактори, які потенційно містять деструктивні якості, проявляють ворожі національним інтересам наміри або ж природу, що за певних умов може нанести шкоду національній безпеці. З огляду на це визначення **К.о.р.з.н.б.** пов'язане із оцінкою та прогнозуванням розвитку умов реалізації національних інтересів (передусім життєво-важливих).

Першу спробу встановити взаємозв'язок загроз із пріоритетними національними інтересами здійснили у 1994 році фахівці Національного інституту стратегічних досліджень. Для вирішення цього завдання вони використовували методи багатомірного порівняльного аналізу, кластерного аналізу складних систем, експертні методи. Використання цих методів, після того як визначені загрози пріоритетним національним інтересам, дає можливість здійснювати аналіз системних ситуацій, що складаються в Україні та за її межами, а також визначити найбільш актуальні загрози пріоритетним національним інтересам, загалом розкрити закономірності в системі "пріоритетні національні інтереси-загрози". Водночас результати практичної діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки свідчать, що взаємозв'язок функціональних сфер національної безпеки призводить до того, що намагання підвищити рівень захисту національних інтересів у одній із сфер, не обов'язково означає автоматичне підвищення загального рівня національної безпеки. Окрім того одні й ті ж загрози національним

інтересам можуть мати різні першопричини виникнення та інтенсивність розвитку. Так, загроза втрати територіальної цілісності, може мати в своїй основі сепаратизм або ж збройний напад з боку іншої країни, що передбачає різні оцінки та механізми нейтралізації загрози.

При визначенні **К.о.р.з.н.б.** можна вважати, що абсолютна безпека (як загальна характеристика умов реалізації національних інтересів), це така ситуація, коли рівень загрози національній безпеці є безкінечно малим. Тому, якщо умовно взяти відрізок від нуля до одиниці, точка 0 буде відповідати ситуації, за якої практично відсутні будь-які фактори, які можуть бути оцінені як загроза безпеці, тобто це рівень абсолютної відсутності небезпеки. Відповідно одиниця буде відповідати максимально можливому рівню загрози національній безпеці (фактично це стан відсутності безпеки, наприклад, ситуація, коли відбувається втрата територіальної цілісності або суверенітету держави). Всі ж інші умови життєдіяльності суспільства та держави можуть бути оцінені в контексті загроз їх прогресивному розвитку в межах відрізка $[0,1]$. Такий підхід дозволяє здійснювати оцінку тенденцій змін умов та ефективність заходів суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо реалізації національних інтересів. Так, якщо отриману оцінку рівня загроз національній безпеці яка дорівнює 0,55 порівняти із попередньою оцінкою, яка дорівнювала 0,45, то можна зробити висновок про динаміку та спрямованість розвитку ситуації (у даному випадку загрози зростають).

Життєдіяльність суспільства та держави знаходить свій прояв у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах, в яких і проявляються інтереси їх самозбереження і розвитку та загрози їх реалізації. Виходячи із вищевикладеного, при визначенні **К.о.р.з.н.б.** за основу необхідно брати стан задоволення життєво важливих потреб (інтересів) людини, суспільства та держави, який оцінюється за допомогою показників (параметрів, індексів, стандартів), відхилення яких від гранично допустимих значень, призводять до деструктивних змін у структурі соціальної системи та її загибелі. Тому центральним питанням є визначення

переліку вказаних показників, особливо їх значень, за межами яких відбуваються деструктивні (незворотні) зміни у суспільства та його політичних інститутах (системі державного управління). В Україні ці показники на нормативному рівні не визначені, але Стратегією національної безпеки України поставлено завдання щодо розробки та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці.

Важливою передумовою отримання адекватної оцінки рівня загроз національній безпеці є також єдність серед аналітиків та експертів стосовно основних понять, які використовуються у процесі оцінювання та вдосконалення процедури вказаної оцінки, яка складається з низки послідовних і взаємопов'язаних кроків. Першим кроком є уточнення переліку життєво важливих інтересів суспільства та держави, а наступним кроком - оцінювання небезпеки їх реалізації (оцінці підлягають такі чинники: недостатність внутрішніх ресурсів розвитку; загострення не розв'язаних проблем у відносинах з зовнішнім середовищем; досягнення фізичних меж можливого розвитку; випадковий або цілеспрямований негативний вплив з боку інших соціальних систем (від окремої людини до міжнародної спільноти включно). Можливі також ситуації, коли фактично за відсутності загроз, наявні ресурси використовуються неефективно й рівень безпеки може знизитися до рівня, за якого держава може опинитися на межі загибелі. Тому наступним кроком має бути визначення ієрархії небезпек за ступенем їх впливу на реалізацію життєво важливих національних інтересів у сферах життєдіяльності та, відповідно ситуацій, які можуть мати місце у суспільстві (державі), як наслідок сукупної дії вказаних небезпек.

Аналіз реальних подій, явищ процесів, які відбуваються у суспільстві та навколо держави у контексті ступеню їх впливу на реалізацію життєво важливих національних інтересів і порівняння їх із описом ситуацій, які можуть мати місце дозволяє отримати

якісну оцінку загроз національній безпеці. Але для більшої обґрунтованості пропозицій щодо політики національної безпеки цю оцінку необхідно доповнити кількісною оцінкою. Для цього виконують аналіз показників, які характеризують ступінь реалізації вказаних інтересів. У разі відсутності затвердженого на нормативному рівні переліку показників та їх гранично допустимих значень, які б дозволяли визначати ступінь реалізації життєво важливих національних інтересів, орієнтовну комплексну оцінку загроз національній безпеці за сферами життєдіяльності суспільства і держави можна визначати як узагальнену оцінку загроз складовим безпеки. Наприклад, загрози економічній безпеці, є узагальненою оцінкою загроз енергетичній, продовольчій, фінансовій, демографічній тощо безпеці. В залежності від значення **К.о.р.з.н.б.** у державі може встановлюватися той чи інший режим безпеки, який, зокрема, передбачає встановлення певного пропускового режиму та порядку охорони території, зон, будівель, приміщень, комунікацій, споруд тощо, інші норми, які спрямовані на протидію різним загрозам (наприклад, терористичного, воєнного, політичного характеру тощо).

© Ситник Г.П.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАБОРОНУ РОЗРОБКИ, ВИРОБНИЦТВА І НАКОПИЧЕННЯ ЗАПАСІВ БАКТЕОРОЛОГІЧНОЇ (БІОЛОГІЧНОЇ) І ТОКСИЧНОЇ ЗБРОЇ І ПРО ЇХ ЗНИЩЕННЯ —

універсальний міжнародний договір, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 1971 році. Набрал чинності з 26 березня 1975 р. і термін дії якого є безстроковий, є документом, що заборонив подальші роботи зі створення, накопичення, придбання і зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів чи токсинів, які не відповідають потребам у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів і речовин під час збройного конфлікту. До конвенції приєдналося понад 100 держав.

© Ситник Г.П.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАБОРОНУ РОЗРОБКИ, ВИРОБНИЦТВА, НАКОПИЧЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ (ХЗ) І ЇЙ ЗНИЩЕННЯ

— універсальний міжнародний договір, який набрав чинності з 29 квітня 1997 р. і термін дії якого є безстроковий. Держави, які приєдналися до конвенції зобов'язалися знищити хімічну зброю, яку мають у розпорядженні та демонтувати потужності для її виробництва впродовж 10 років після набуття чинності договору.

© Ситник Г.П.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ — якісно-кількісний метод вивчення документів, який часто передбачає переведення у кількісні показники інформаційного масиву текстової (чи будь-якої ін.) інформації. Характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури, яка передбачає виявлення ключових понять дослідження, відповідно до яких аналізується зміст й залежить характер отриманих даних, квантифікації тексту, підрахунку репрезентованих у певному інформаційному масиві смислових одиниць, інтерпретацію результатів.

Предметом **К.-а.** є різноманітні проблеми життєдіяльності суспільства та держави, що виявляються чи приховуються в контексті, внутрішні закономірності об'єкта дослідження, соціальні орієнтації тощо.

© Ситник Г.П.

КОНТРАБАНДА — злочин міжнародного характеру, що полягає в переміщенні через митний кордон держави поза митним контролем або з підробленими документами чи з недостовірним декларуванням: зброї, боєприпасів, матеріалів та приладів, які можуть бути використані при їх виготовленні, наркотичних засобів, предметів художнього, історичного й археологічного надбання, сильнодіючих та отруйних речовин тощо.

Єдиної універсальної міжнародної конвенції проти К. не існує.

© Ситник Г.П.

КОНТРОЛЬ ЦИВІЛЬНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАД ВОЄННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ТА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВИ

(далі — контроль цивільний) — комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни.

Цивільний контроль має забезпечувати: пріоритет політичних підходів до вирішення питань військового будівництва, спрямування діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів на реалізацію визначених засадами внутрішньої і зовнішньої політики завдань у сфері національної безпеки і оборони, правоохоронної діяльності з метою становлення і розвитку громадянського суспільства та зміцнення конституційного правопорядку в державі, здійснення визначених Конституцією України функцій у сфері національної безпеки, оборони та зміцнення громадського порядку; дотримання законності в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави; підтримання політичної стабільності в суспільстві, створення умов, які унеможливають використання Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності, а також в інтересах окремих осіб, політичних партій, громадських організацій; попередження та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, та у правоохоронних органах, осіб, звільнених з військової служби, а також членів їхніх сімей; урахування громадської думки, пропозицій

громадян та громадських організацій при обговоренні й ухваленні рішень з питань діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та посадових осіб у сфері оборони, національної безпеки, зміцнення громадського порядку і законності; виділення відповідно до законів у необхідних обсягах і раціональне використання бюджетних коштів, спрямовуваних на утримання і функціонування Воєнної організації та правоохоронних органів держави, зокрема на реформування Збройних Сил України; використання за цільовим і функціональним призначенням державного майна, переданого в управління Збройними Силами України та іншим військовим формуванням, а також правоохоронним органам; своєчасне, повне і достовірне інформування органів державної влади та суспільства про діяльність Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, забезпечення її відповідності вимогам Конституції і законів України, нормам міжнародного права, реальній військово-політичній і криміногенній обстановці, завданням забезпечення надійної оборони і безпеки держави, зміцнення громадського порядку.

У наш час термін “контроль” визначає ефективне управління Воєнною організацією держави з боку легітимної влади та є необхідною умовою здійснення такого управління та вирішення протиріч цивільно-військових відносин. Для України проблема термінології із лінгвістичної та психологічної у результаті неадекватного сприйняття змісту термінів перетворилася у політичну. Переважна більшість цивільних посадовців, громадськості та військових неадекватно сприймають терміни, тому що в українській та російській мовах тлумачення відповідних слів відрізняються від англійської. Навіть Франція (її мова є другою офіційною мовою НАТО) використовує терміни англійського походження, але для внутрішнього користування має розгорнуті переклади їх змісту на французьку.

Контроль (*англ. control*) – це 1) керування, управління, регулювання; 2) стримування, нагляд, перевірка. Контроль демократичний – контроль (у значенні 1 і 2) з боку легітимних інститутів державної влади,

що здійснюється згідно із відповідною, законодавчо закріпленою компетенцією, обраних чи призначених за демократичною процедурою, визначеною законодавством країни. Контроль цивільний – контроль (переважно у значенні 2) з боку громадськості (інститутів громадянського суспільства) згідно із законодавчо закріпленою компетенцією.

Проблематика цивільно-військових відносин почала особливо ретельно досліджуватися наприкінці 1940-50-х рр., що знайшло відбиття у декількох важливих роботах. З виданням у 1957 р. роботи “Солдат і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин” світ, в особі С. Хантінгтона, набув класика у дослідженні цивільно-військових відносин. Основоположна робота американського вченого мала значний вплив на всіх наступних фахівців у цій галузі. Навіть сучасні аналітики цивільно-військових відносин вважають своїм обов’язком розпочинати власні дослідження з посилання на його підходи. С.Хантінгтон всебічно проаналізував стереотипи життя та діяльності військового середовища і дійшов висновку, що його відмінністю є, крім специфічності знання та корпоративності інтересів, професійний кодекс поведінки, який знайшов відбиття в концепції професіоналізму. Отже, він звернув свою увагу на офіцерський корпус насамперед з позицій підвищення професіоналізму, визнаючи існуючу суперечність між бажанням цивільних щодо контролю оборонної сфери та вимогами військової безпеки. Деякі форми цивільного контролю послаблюють захист проти зовнішнього противника, так як мінімізують владу військових, підривають їх здатність діяти ефективно. Висловлюючись сучасною мовою, С.Хантінгтон виступає за те, щоб модель цивільного контролю була незалежною змінною у поясненні залежної змінної воєнної безпеки. Визнаючи необхідність більш об’єктивного цивільного контролю, він визначає у якості незалежних змінних два імперативи: функціональний та суспільний, останній з яких складається також з двох компонентів – ідеології та структури соціальних інститутів. Гіпотетично суспільні імперативи можуть мати

надзвичайно широкий спектр: ліберальний антимілітаризм, консервативний промілітаризм, фашистський промілітаризм, марксистський антимілітаризм та ін. З огляду на стабільності й адаптованості у свідомості людей, суспільні імперативи в історії демократичних держав С.Хантінгтоном розглядаються майже незмінними, отже, весь тягар трансформації змісту та форм цивільного контролю бере на себе функціональний імператив: рівень зовнішньої загрози. На думку вченого, головним функціональним імперативом та той час виступала радянська військова загроза, однак суспільні імперативи у вигляді, насамперед традиційної ліберальної антимілітарної ідеології послаблюють зусилля політичних лідерів у військовому будівництві. Отже, суперечність між вимогами воєнної безпеки та цінностями лібералізму будуть носити довготривалий характер, що потребує підвищення ролі та значення ідеології консерватизму. Таким чином, була здійснена спроба історичного аналізу для пошуку принципів, які б пояснювали взаємовідносини між сектором безпеки та цивільним суспільством. С. Хантінгтон поставив вічне питання: яким повинен бути демократичний цивільний контроль над силовими структурами, які механізми та важелі необхідно задіяти для підвищення його ефективності. Він слушно попереджав, що якщо політична еліта буде сповідувати ліберальні принципи та практикувати ліберальні відносини, некритично ставитися до підготовки й оцінки діяльності війська, то здатність останнього виконувати свої завдання якісно, швидко зійде нанівець.

Через три роки М.Яновітц у книзі "Професійний солдат: соціальний і політичний портрет" дещо розширив підходи С.Хантінгтона, розглянувши збройні сили як соціальну систему, де професійні характеристики офіцерського корпусу з часом змінюються. Офіцери, з їх унікальними знаннями, особливостями освіти, груповою ідентичністю, етикою, стандартами й нормами поведінки розглядалися не як статистична модель, а бюрократична організація, що динамічно розвивається. Отже, це вимагало гнучких форм контролю за її діяльністю, постійної перепрофітації

способів, методів його здійснення, пошуку нових, більш надійних шляхів покращання керованості збройними силами. Автор відкинув ідеальний тип поділу праці, який С. Хантінгтон оголосив суттєвим у професіоналізації війська, проте детально показує неминучу політизацію військових, виходячи з глобального протистояння СРСР – США. Значно докладніше були досліджені функціональний імператив, військово-технічні загрози та зроблено висновок: в ядерну еру військові повинні бути готовими як до стратегічного стримування, так і до обмеженої війни. М. Яновітц одним з перших побачив появу у військових нової функції – поліцейської, з постійною готовністю до дій з мінімальним використанням сили. В його баченні різниця між війною і миром поступово починає зникати, відтак військовий скоріше набуває іміджу поліцейського, ніж воїна. Погляди цих вчених стали класикою демократичного цивільного контролю над оборонною сферою

© Мандрагеля В.А.

КОНФЛІКТ ВОЄННИЙ – спосіб розв'язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави. К.в. може відбуватися у формі: регіональної війни (конфлікт середньої інтенсивності); війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження; локальної війни (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведеться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування; збройного конфлікту (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (коли немає правового акта про оголошення стану війни). Подібний підхід притаманний широкому розумінню К.в., як гострої форми зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням

збройної сили. На схожих теоретико-методологічних принципах розроблена і Доктрина воєнна Російської Федерації від 5 лютого 2010 р., де у ст. 5. зазначається, що **К.в.** – форма розв’язання міждержавних і внутрішньодержавних протиріч із застосуванням воєнної сили (поняття охоплює усі види збройного протиборства, включаючи крупно масштабні, регіональні, локальні війни і збройні конфлікти. У вузькому розумінні **К.в.** розглядається як одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. Прихильники такої точки зору характеризують **К.в.** як одну з найбільш гострих форм, способів розв’язання внутрішніх і зовнішніх суперечностей держав, класів, націй, етнічних, релігійних та інших соціальних груп шляхом збройного насильства. Але при цьому зазначені суперечності вважаються, як правило, другорядними, місцевими, відносно швидкоминучими. Вони мають політичний характер і розв’язуються лише частково.

На думку адептів вузького розуміння **К.в.**, він радикально відрізняється від війни щонайменше у трьох аспектах. По-перше, з точки зору рівня інтересів, що відбиваються у поставленій меті. На їх думку, політична мета будь-якої війни є більш чи менш прямим виявленням докорінних інтересів держав, соціальних груп, які її ведуть. Мета ж воєнного конфлікту пов’язана з інтересами нижчого, так би мовити “тактичного” рівня, які залежать перш за все від конкретної соціальної кон’юнктури і лише опосередковано відбивають докорінні інтереси правлячого класу. Війни ведуться державами в ім’я основних цілей, які визначають прагнення та рушійні мотиви сторін на тому чи іншому відносно тривалому та якісно своєрідному історичному етапі. У воєнних конфліктах наявні цілі проміжні, більш рухомі, динамічні, які значною мірою змінюються залежно від обставин. До таких належать встановлення диктату або контролю в одному з регіонів, зрив (зменшення рівня) співробітництва тих чи інших держав, тиск або ослаблення того чи іншого уряду, певні територіальні завоювання або встановлення контролю над природними ресурсами та ін.

По-друге, з огляду глибини та обсягу політичних цілей. Воєнні конфлікти, у порівнянні з війнами, відчутно обмежені за своїм характером. У війнах, зокрема й локальних, завжди наявні рішучі політичні цілі, тобто такі, які значною мірою зачіпають саме існування протиборчих сторін. При цьому під існуванням розуміється збереження соціально-політичного (соціально-економічного) ладу держави, її політичної системи, національного суверенітету, територіальної цілісності, самостійності та ін. Цілі локального (регіонального) воєнного конфлікту не мають, як правило, такого вирішального характеру. Вони не ставлять під сумнів власне існування учасників, а є скоріше пробними, перевіреними або демонстраційними. До таких цілей у військовій літературі й на практиці прийнято відносити такі: локальна проба сил сторін; перевірка міцності оборони і твердості політичної лінії тієї або іншої країни; підтримка дружніх держав в інтересах досягнення обмежених політичних, економічних, психологічних цілей; залякування можливістю проведення великомасштабної акції та ін. По-третє, обмеження цілей локальних (регіональних) воєнних конфліктів розглядається стосовно рівня кардинальності запланованих результатів протиборства. Ті фахівці, які відстоюють вузьке розуміння **К.в.** вважають, що за своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Різницю між ними вони визначають, використовуючи критерії якісного аналізу. Йдеться, перш за все, про ступінь залучення армії і суспільства до воєнного зіткнення. Для **К.в.** характерне виникнення особливого стану тільки збройних сил (чи певної їх частини) і, можливо, незначної частини економіки держави та, частково, суспільства.

Фахівці НАТО у своїх основоположних документах тривалий час використовували (іноді роблять це й досі) поняття “спектр конфліктів”, оскільки “конфлікт воєнний” в англійській мові – робочому інструментові Північноатлантичного альянсу – трактується значно ширше, ніж “війна”. Протягом 1980-х рр. під впливом американських розробок в

західній воєнно-теоретичній думці стає прийнятним здійснювати поділ воєнних конфліктів за інтенсивністю, а саме: високої інтенсивності; середньої інтенсивності; низької інтенсивності. Досягнутий консенсус щодо інтенсивності воєнних конфліктів був нетривалим. Навколо цього питання почалася (й сьогодні не припиняється) гостра дискусія, пов'язана з боротьбою різних підходів, світоглядних позицій. Одні фахівці брали до уваги кількісні показники: масштаб бойових дій, чисельність військ, що беруть в них участь, відносну частку військ до населення тієї території, де ведуться бойові дії, другі – якісні (політичні цілі, інтереси, потреби, національні та державні цінності, ідеали та ін.). Треті висували на перший план можливості зброї, що використовувалася, четверті – економічні та технологічні досягнення країни чи військово-політичного блоку в цілому, п'яті акцентували увагу на освітньому рівні суспільства тощо. Однак слід відмітити, що саме поняття “Low-Intensity Conflict” або LIC (“Конфлікт низької інтенсивності”) багато і майже одностайно критикувалося з одного боку – за надмірну широту та невизначеність, а з іншого – за неадекватну реаліям збройної боротьби простоту і обмеженість.

У 1990 р. в іншому, спільному для усіх видів збройних сил США документі (JCS Pub. 3-0) було здійснено нову спробу визначення так званих “головних станів”, а саме: мирні змагання; конфлікт; війна. При цьому передбачалося, що кожний з них характеризуватиметься схожістю у змісті та технологіях підготовки, планування, масштабах застосування військ (сил), певним типом військових операцій, алгоритмом діяльності військ та ін., що також було спростовано реаліями воєнної науки і практики. Прагнення подолати розпливчастість та невизначеність базових понять воєнних конфліктів матеріалізувалося в новій версії основоположного статуту Сухопутних військ США FM 100-5 “Операції” (14 червня 1993 р.), де в другій частині весь спектр операцій було поділено на “War” – “Війна” та “Operations Other Than War (OOTW)” – “Операції, що не є війною”. А вже у червні 1995 р. вийшов спільний для всіх видів збройних сил США документ з

викладенням доктринальних положень для воєнних операцій, що не є війною, Joint Pub 3-07, Joint Doctrine For Military Operations Other Than War (Спільна доктрина для воєнних операцій, що не є війною). Однак вже наступного місяця на конференції вищого керівного складу збройних сил США було прийнято рішення щодо обмеження використання цього поняття.

У статутах збройних сил багатьох країн облишені спроби використання поняття **К.в.** як інструмента класифікації, проте підкреслюється взаємозв'язок трьох сфер: фізичної, інформаційної та моральної. Однак це зовсім не означає, що в дискусії про війни і **К.в.** поставлена крапка. У “операцій, що не є війною” є багато захисників і прихильників через її простоту, зрозумілість й практичність. Отже, ясності щодо різниці між війною та **К.в.** серед вітчизняних і зарубіжних практиків, воєнних експертів-теоретиків не існує.

© Мандрагеля В.А.

КОНФЛІКТ ЗБРОЙНИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ – крайня форма загострення протиріч в етнополітичній сфері, зіткнення, боротьба етнічних груп між собою або з органами державної влади за політичну владу, що ведеться із застосуванням зброї. У **К.з.е.** має місце не лише збройне, але й політичне, економічне, інформаційне протистояння, а його ескалація може призвести до зменшення ефективності державного управління. **К.з.е.** пов'язані з феноменом сепаратизму. У випадку перемоги сепаратистів центральні органи державної влади втрачають можливість здійснювати свої управлінські функції на всій території країни, частина територій та адміністративно-територіальних одиниць виходять з-під їх контролю. Виникає реальна загроза державно-управлінській складовій політичної стабільності.

© Абрамов В.І.

КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ – конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних акторів та має міжнародно-політичні наслідки, об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників. **К.м.** характеризує протидію суб'єктів міжнародних відносин та світової політики,

які мають протилежні інтереси та цінності діючих суб'єктів й намагаються реалізувати свої цілі з використанням різних засобів насилля, що стали поширеним явищем соціальних перетворень. **К.м.** властиві такі особливості: учасниками конфлікту можуть бути як держави, так і інші міжнародні актори, здатні переслідувати політичні цілі; розвиток **К.м.** відбувається в специфічних умовах анархії міжнародної системи, яка зменшує ефективність міжнародно-правових інструментів його вирішення; **К.м.** може розпочинатися як внутрішній, але його ескалація здатна виводити об'єкт конфлікту за межі юрисдикції його учасників, внаслідок чого конфлікт призводить до міжнародних наслідків; **К.м.** може приймати різні форми, зокрема ультиматуму, що асоціюються із конфліктом, та позначають лише один із можливих шляхів його вирішення — вимогою, що пов'язана з обмеженням часу, яка дана на її виконання, а також з погрозою серйозних наслідків у випадку її невиконання. В Україні відповідно до статті 2 Закону України “Про оборону України” та з метою забезпечення додержання принципів і норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями і працівниками Збройних Сил України затверджена Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (Наказ МОУ від 23.03.2017 № 164 зі змінами) у тому числі в умовах **К.м.**

© Орел М.Г.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ – у загальному розумінні це протистояння, конфронтація, теоретична й практична боротьба різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики у прагненні реалізувати свої інтереси й цілі щодо утримання, захоплення або перерозподілу влади з метою збереження чи підвищення свого політичного статусу й зміцнення чи зміни політичного режиму та політичної системи, політичних перспектив розвитку суспільства.

К.п. є одним із різновидів соціальних конфліктів, проте має певні риси, які відрізняють його від решти конфліктів у суспільстві. З огляду на аристотелівське розуміння політики як “вищого блага”, серцевиною **К.п.** можна вважати боротьбу

політичних сил за можливість тлумачення ними загальнонаціональних інтересів. Відтак, **К.п.** – це зіткнення, суперечлива взаємодія цінностей, інтересів, цілей політичних сил та їх поглядів в основі якого знаходяться питання, що стосуються “загального блага”, які є непримиренними на даний момент та вступають у протидію. М. Головатий визначає **К.п.** як надмірне загострення взаємодії сторін у політиці або їх зіткнення, пов'язане з відмінностями їх становища у суспільстві. Також **К.п.** розглядається як засіб врегулювання суспільних відносин. Основними джерелами **К.п.** є реальні суперечності, що існують у суспільстві (конкуренція, суперництво, антагонізм): а) суперечності, що сформувалися у результаті соціально-економічного й матеріально-побутового становища людей; б) неприйняття політики тих людей, що реально мають владу.

Сутність **К.п.** розкривається у його суб'єктивній (проявляється через усвідомлення об'єктивних суперечностей, організацію конфліктуючих сторін, цінності та норми) та об'єктивній (суперечності між політичним суспільством як єдиною і цілісною системою й нерівністю індивідів та груп, що відображені в ієрархії політичних статусів) сторонах. Найважливіші складові **К.п.**: сторони, що конфліктують; зона розбіжностей між конфліктуючими сторонами; мотиви конфлікту; дії. Учасники **К.п.** переважно мають організаційну оформленість, зокрема політичні партії, малі та великі організовані групи тиску, громадські рухи та організації, інститути державної влади, парламентські фракції, ЗМІ, міжнародні організації й держави тощо. Виокремлюють три основних типи політичних конфліктів: конфлікт інтересів; конфлікт цінностей; конфлікт зумовлений процесами ідентифікації (усвідомленням громадянами своєї приналежності до певної спільноти, є найбільш небезпечними для суспільства оскільки вони володіють такими параметрами, як: потенційні (або реальні), важко керовані та деструктивні за своїми наслідками. Саме тому вони потребують пильної уваги з боку науковців й політичних діячів та вироблення дієвих засобів управління ними). **К.п.** є двосторонні (двоскладові), багатосторонні

(багатоскладові), антагоністичні, неантагоністичні, явні, приховані (латентні). За рівнем розгортання розрізняють внутрішньо-особистісні, міжособові, індивідуально-групові, внутрішньо-групові, міжгрупові, організаційні, класові, міжнаціональні, міждержавні, міжобщинні, релігійні, демографічні конфлікти. Великомасштабні політичні (соціально-політичні) конфлікти: революція і контрреволюція, протиборство між державами і союзами держав, війни, партизанські рухи. Коли конфлікт набуває свого повноцінного розвитку, його досить важко розв'язати, він переростає у більш глобальний конфлікт, і методи традиційного врегулювання не сприймаються сторонами. Амбіції та силові протистояння стають основою взаємовідносин протилежних сторін конфлікту. Діяльність, направлена на запобігання **К.п.**, являє собою сукупність заходів попереднього розпізнання, усунення чи ослаблення конфліктних факторів й обмеження можливості їх виникнення або негативного розвитку в майбутньому. Важливе значення відіграє чітка поінформованість органів державної влади про ситуацію та політичні погляди по регіонах країни, де існує можливість виникнення **К.п.** або де є причини виникнення протиріччя між центром та уповноваженими представниками регіонів в вищих органах влади. Необхідно володіти інформацією про потреби окремих соціальних груп, які висловлюють своє пряме занепокоєння діяльністю влади; при прийнятті нового законодавчого акта потрібно враховувати структуру, потреби, інтереси, сподівання кожної національної меншини; важливо, щоб інформація про політичні погляди населення була об'єктивно-реальною. Вироблення й реалізація курсу діяльності держави щодо запобігання **К.п.** повинні бути показником зрілості українського суспільства та ефективним чинником економічного та культурного процвітання.

© Орел М.Г.

КОНФРОНТАЦІЯ МІЖНАРОДНА — одна із початкових фаз конфлікту міжнародного, коли має місце зіткнення (протиріччя) інтересів держав (груп

держав), та коаліцій. В основі **К.м.** можуть бути територіальні, економічні, релігійні, військово-стратегічні та інші суперечності, а виникнення конфронтації пов'язане не тільки з протиріччями, що виникають між державами, а й суб'єктивними чинниками, що визначають зовнішньополітичний курс держав.

© Ситник Г.П.

КОНЦЕПЦІЯ БАЛАНСУ СИЛ — політична концепція, яка передбачає, що будь-який напад зустрічає відповідну відсіч і не досягне цілі. Сучасні дослідження проблем війни оцінюють дану концепцію як політику, що стимулює гонку озброєння. Баланс страху не передбачає однакових можливостей нападу, але означає, що жертва агресії відповість ударом відплати. Цю ситуацію красномовно називають “гарантією взаємного знищення”.

© Ситник Г.П.

КОНЦЕПЦІЯ ДИНАМІЧНОГО СТРИМУВАННЯ — концепція представника американської геополітичної школи дипломата Коліна С. Грея, яка нерозривно пов'язана з концепцією взаємно-гарантованого знищення та передбачає, що підтримання миру можливе на основі неминучості тотальної відплати супротивника у разі нанесення по ньому першого ядерного удару. Ця концепція була в основі радянсько-американських відносин, проте її основні положення продовжують зберігати свою актуальність і сьогодні, оскільки ядерна зброя досі відіграє значну роль у світовій політиці. Тому військові доктрини Росії і США багато в чому засновані на використанні її як “фактору стримування”. **К.д.с.** фактично ґрунтується на балансі страху держав ядерного клубу. Це робить сучасну політичну ситуацію не стабільною та непередбачуваною як з технічної, так і з психологічної точки зору. Крім того практична реалізація **К.д.с.** призводить до гонки озброєнь і, як наслідок, до ще більшого ризику збройного конфлікту та зростання загрози бюджетного дефіциту через перефінансування військово-промислового комплексу. Очікувалося, що після розпаду СРСР **К.д.с.** мала відійти в минуле, а її місце зайняти концепція, згідно якої всі конфлікти на світовому рівні повинні

були вирішуватися мирними засобами, на основі співпраці, проте цього не відбулося.

© Ситник Г.П.

КОНЦЕПЦІЯ “ЖОРСТКОЇ СИЛИ” – система поглядів на забезпечення насильницького підкорення інших суб’єктів міжнародного права з позиції воєнної чи економічної могутності держави. **К. “ж.с.”** ґрунтується на принципі пріоритетності “силового умиротворення” в миротворчій діяльності, в рамках якої вважається морально виправданим превентивне застосування збройних сил по відношенню до учасників конфлікту, якщо, з точки зору держави-миротворця, мають місце явні ознаки того, що конфлікт може стати загрозою політичній стабільності в регіоні і перерости в гуманітарну катастрофу. **К. “ж.с.”** досить ефективна для здійснення силового впливу на противника з метою отримання політичних переваг. При цьому принцип “силового умиротворення” дозволяє використовувати методи насильного примусу і в мирний час.

В середині 1930-х років у Європі затверджувалась політика “умиротворення” по відношенню до агресивних сил, які дестабілізували мир погрозами повномасштабної війни. Політика умиротворення фашизму виявилася збанкрутілою, бо тільки заохочувала агресивні сили, розпалювала їх апетит у посяганні на державний суверенітет слабких держав, на розширення геополітичного простору свого домінування. Шлях “силового” встановлення миру бере свій початок з Ялтинської конференції 1945 року, коли великі держави домовились встановити певний світовий порядок на основі підсумків Другої світової війни. Так, згідно із рішенням Кримської конференції 1945 року передбачався вступ СРСР у війну проти Японії через два-три місяці після капітуляції фашистської Німеччини, встановлення нових кордонів держав у Європі та на Далекому Сході і, зрештою, утворення ООН для збереження післявоєнного миру. Відтепер вважається, що застосування міжнародної збройної сили під контролем ООН чи іншої авторитетної міжнародної інституції є ефективним зовнішнім засобом контролю над ескалацією конфлікту, “примусу”

конфлікуючих сторін вжити заходів до встановлення миру. Водночас наростає критика ефективності миротворчих акцій, особливо після трагічних подій у Сомалі 1982 року, коли не вдалося вгамувати вир насильства. Чисельність та зміст миротворчих акцій ООН (так, у 1989-2000 рр. таких операцій було здійснено більше, ніж за 40 попередніх років існування ООН), є свідченням того, що миротворча діяльність може перерости у “четверту” світову війну, й що концепція воєнно-силового втручання поступово вичерпує себе.

© Шевченко М.М.

КОНЦЕПЦІЯ “М’ЯКОЇ СИЛИ”

– система поглядів на забезпечення добровільного підкорення інших суб’єктів міжнародного права за допомогою технологій, які ґрунтуються на визнанні абсолютної переваги центру впливу у сфері ідеології, політики, економіки, моралі. При цьому підкорення має бути саме добровільним, що й визначає пріоритетність використання ненасильницьких методів: технології інформаційно-психологічного впливу на масову та індивідуальну свідомість населення, операції психологічної війни. **К. “м.с.”** представлена школою неолібералізму і ґрунтується на ідеологічній настанові “експорту демократії” поєднує у собі агресивну місіонерську традицію американського протестантизму з технологіями “оксамитових революцій” (“просування демократії”) – методами ззовні ненасильницької зміни конституційного ладу в країнах-споживачах американської моделі розвитку суспільства. В науковий обіг термін “м’яка сила” був введений професором Гарвардського університету Джозефом Най у 1990 році. Цей термін використовувався в теорії міжнародних відносин, щоб описати здатність політичного актора опосередковано впливати на поведінку або інтереси інших політичних акторів за допомогою культурних або ідеологічних засобів. Термін “м’яка сила” і досі викликає суперечності та дискусії, але його все ж використовують як дефініцію для відображення різниці в ефективності впливу при застосуванні непрямих та прямих примусових засобів (воєнних, економічних) при досягненні цілей держави.

© Шевченко М.М.

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

— одне із основних положень теорії політичного реалізму, відповідно до якого завжди реально існує деяка сукупність загально-суспільних інтересів, що формуються в рамках національної держави і яка надає діям держав у сфері міжнародних відносин ознаки індивідуальної суб'єктності. Інтереси національні є відносно сталими і проблема їх реалізації (задоволення) за своїм змістом зводиться до комплексної проблеми забезпечення національної безпеки. Розв'язання вказаної проблеми, наприклад, у теорії політичного реалізму розглядається у контексті балансу сил, набуття та втрати матеріальних атрибутів (території, озброєнь, сфер впливу, економічних, фінансових тощо)

© Ситник Г.П.

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

— сукупність офіційних поглядів держави (як правило, відображених у формі цілісного нормативного документа) щодо головної мети, принципів, підходів, цільових настанов, методів, організаційно-правових, інституційних та інших механізмів реалізації визначених законодавчим органом держави фундаментальних основ політики національної безпеки; система науково обґрунтованих поглядів на поняття і сутність національної безпеки, принципи, підходи, методи та механізми її забезпечення, які в сукупності є концептуальною основою побудови моделі системи національної безпеки. Розробка **К.н.б.** обумовлена важливістю нормативно-правової інституціоналізації державно-управлінської діяльності у сфері національної безпеки. Кожний нормативно-правовий акт, у залежності від його юридичної сили, відіграє свою роль в розробці та впровадженні державної політики національної безпеки, у формуванні та функціонуванні системи забезпечення національної безпеки.

Сформульовані у **К.н.б.** головна мета, принципи, підходи, цільові настанови, методи та механізми реалізації політики національної безпеки в сукупності визначають концептуальну ідею (задум) вищого політичного керівництва щодо реалізації національних інтересів, як правило, на довгостроковий період. В сучасних умовах

інтенсифікації процесів глобалізації, безперервної трансформації геополітичного та геоекономічного простору, а відтак і змін зовнішніх і внутрішніх умов формування та реалізації національних інтересів, вказаний період не повинен перевищувати 10-12 років. Тому основні положення **К.н.б.** мають слугувати теоретико-методологічною основою розробки інших керівних документів з питань забезпечення національної безпеки, зокрема, Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини, інших концепцій, стратегій, програм, якими визначаються принципи, цільові настанови, основні напрями діяльності, цілі та завдання суб'єктів забезпечення національної безпеки, передусім стосовно виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізації загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

З огляду на суть **К.н.б.** основні її положення мають відображати: результати всебічного аналізу національних цінностей (їх джерела, сучасний стан, тенденції розвитку); загальну прогностичну оцінку процесів, об'єктів, подій, інших чинників, які можуть розглядатися державою, як загрози збереженню та подальшому розвитку національних цінностей; комплексну прогностичну оцінку наявних і перспективних можливостей і обмежень щодо засобів і способів їх використання для захисту та подальшого розвитку (накопичення) національних цінностей; декомпозицію національних цінностей у національні інтереси (результатом вказаної декомпозиції має бути наведена у концепції система національних інтересів на певному етапі державотворення, у тому числі, і передусім – життєво-важливих); формування задуму щодо створення сприятливих для суспільства і держави внутрішніх та зовнішніх умов у контексті реалізації національних інтересів на довгострокову перспективу з урахуванням вибору відповідно допустимих норм національного законодавства та норм міжнародного права засобів та способів реагування на загрози вказаним інтересам; принципові питання організації, вдосконалення, функціонування та головної мету системи забезпечення національної безпеки на довгостроковий

період.

Крім того основні положення **К.н.б.** мають відображати необхідну вивіреність і сприйняття в суспільстві та поза межами держави політичних оцінок обстановки, вагомість пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, провідних напрямів оборонного і державного будівництва, принципових питань, пов'язаних із головними напрямками розвитку та підвищення ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки та її складової сектору безпеки. Тобто **К.н.б.** закладає базові організаційно-правові, інституційні і, певною мірою теоретико-методологічні підвалини розвитку, доповнення та конкретизації основ системи національної безпеки, які в більшості провідних країн визначаються законами.

В залежності від сформульованої у **К.н.б.** головної мети, визначених нею допустимих засобів і способів реагування на загрози національним інтересам та основних завдань, які покладаються на систему забезпечення національної безпеки, розрізняють: концепції консервативні, прогресивні, радикальні, реформістські тощо. Так, радикальні **К.н.б.** можуть передбачати кардинальну зміну пріоритетів національних інтересів та перебудову системи забезпечення національної безпеки, застосування у разі загрози національним інтересам широкого арсеналу засобів, включаючи зброю масового ураження, а реформістські, зокрема, обґрунтовують необхідність уточнення пріоритетів передусім внутрішньої політики і, відповідно, еволюційного реформування сектору безпеки.

Більшість країн світу сьогодні розробляють та затверджують **К.н.б.** або документи, положення яких аналогічні за своїм змістом з нею. Наприклад, в Російській Федерації розробляється та періодично переглядається **К.н.б.**, а в США аналогічну функцію виконує Національна стратегія (або, як її називають “Велика” стратегія, на відміну від Стратегії національної безпеки, яка щорічно уточнюється Президентом США). В Україні на стан теоретико-методологічного обґрунтування основних положень керівних документів з питань забезпечення національної безпеки, значною мірою

вплинуло те, що за часів СРСР більшість із них, у тому числі і **К.н.б.** не розроблялися, а відтак не було й відповідного практичного досвіду та фахівців. Це було обумовлено пануючими на той час стереотипами щодо розв'язання комплексної проблеми забезпечення національної безпеки. Вважалося, що це проблема, якою головним займаються військові та представники інших силових структур. Саме цим можна пояснити те, що **К.н.б.** України була затверджена тільки у 1997 році, тобто через п'ять років після проголошення незалежності. Більше того вказана концепція з прийняттям у 2003 році Закону України “Про основи національної безпеки України”, була скасована. На жаль, цей закон не передбачав розробку та затвердження **К.н.б.** України, а його положення фактично повторювали положення скасованої концепції й значною мірою були декларативним, а тому мало придатним для вирішення завдань розбудови ефективної системи забезпечення національної безпеки. Не було зроблено акценту на питаннях організаційно-правового характеру, зокрема, на встановленні чітких повноважень та процедур взаємодій інституцій сектору безпеки, місця і ролі у цьому процесі політичної, адміністративної та оперативної (військової) складових державного управління національною безпекою, як наприклад в аналогічному законі США (який було прийнято у 1947 році і який до цього часу чинний!). Замість цього в Законі України “Про основи національної безпеки України” приділялась увага питанням термінологічним, переліку національних інтересів та потенційних і реальних загроз їх реалізації (без наведення критерію щодо їх розмежування), які природно, досить швидко змінюються як в силу політичної кон'юнктури, так і силу зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки. Окрім того відповідно до цього закону було передбачено, що Президентом України розробляється та затверджується Стратегія національної безпеки, яка є основою для розробки концепцій, доктрин, стратегій, програм за складовими політики з питань національної безпеки. Але хто розробляє ці документи, яким є порядок їх затвердження, на який термін має бути розрахована дія

вказаних документів не визначалось. Вказані недоліки стали наслідком ігнорування існування об'єктивної ієрархії фундаментальних понять теорії національної безпеки: цінності національні - національні інтереси – цілі національні. Сутність цих понять, їх місце в системі національної безпеки, динаміка змін досить різна (як за структурою, так і за спрямованістю), що зумовлює й відповідну ієрархію керівних документів з питань забезпечення національної безпеки, визначає структуру, зміст, призначення, спрямованість і певною мірою терміни дії вказаних документів.

Ефективність державного управління національною безпекою значною мірою залежить від якості розроблених концепцій, доктрин та стратегій щодо її забезпечення. Передусім вони повинні адекватно відображати потреби національного розвитку, реалії середовища життєдіяльності суспільства і держави та їх можливості. Сьогодні в Україні та в інших країнах, що утворилися після розпаду СРСР досить мало публікацій, присвячених дослідженню теоретико-методологічних основ розробки концепцій, доктрин та стратегій національної безпеки. Щодо країн Заходу, то там проблемі вдосконалення методологічних підходів та інструментарію розробки вказаних документів традиційно приділяється підвищена увага. Україна намагається перейти на західні стандарти при вирішенні питань забезпечення національної безпеки. Певною мірою цьому слугує прийнятий у 2018 році Закон України “Про національну безпеку України”, яким усунено низку недоліків, які були притаманні попередньому закону. Проте чинний закон не передбачає розробку **К.н.б.**, що свідчить про необхідність подальшого обґрунтування теоретико-методологічних засад розробки керівних документів у сфері національної безпеки, удосконалення процедур їх розгляду (погодження) та затвердження, а також визначення їх місця в системі правового забезпечення національної безпеки.

© Ситник Г.П.

**КОРПОРАЦІЇ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ (ТНК)** — великі господарські комплекси, міжнародні за масштабами своєї діяльності та об'єднані

власністю з однією або кількома країнами та спільною стратегією економічного розвитку, основний фактор інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки. Перші **ТНК** з'явилися у середині XIX ст., а вже у 2001 році їх поставки перевищували обсяг світового експорту. Сьогодні на підприємствах **ТНК** десятки мільйонів працівників, а основна частина **ТНК** та їх філій розміщена у розвинутих країнах світу. У межах **ТНК** відбувається оптимальне розміщення всіх видів ресурсів через міжнародний за формою, але внутрішньо-фірмовий за змістом обмін товарами, послугами, фінансами, ноу-хау тощо. Тому **ТНК** є важливим інструментом передачі та впровадження новітніх технологій, передового управлінського досвіду, сприяють розвитку науково-технічного прогресу, економічному зростанню країни в цілому. Водночас існують досить суперечливі оцінки причин та наслідків функціонування **ТНК**.

В умовах глобалізації все більше недержавних акторів в особі **ТНК**, неурядових і надурядових організацій прагне розділити з державою право на реалізацію традиційних владних функцій. Вважається, що сьогодні **ТНК** перетворилися в “четвертий важіль”, поряд з дипломатією, армією та розвідкою, за допомогою яких країни-глобалізатори реалізують свої національні інтереси в інших країнах. За таких умов держава може зіштовхнутися із проблемою захисту суверенітету, права нації на самовизначення, забезпечення реалізації національних інтересів в економічній сфері за умов реагування на загрози та використання здобутків глобалізації.

© Завгородня С.П.

КРАЇНИ БРІК – акронім, який походить від назви чотирьох країн, що демонструють темпи пришвидшеного економічного розвитку: Бразилії, Росії, Індії, Китаю. На **К.БРІК** припадає 26% території Землі, 42% населення планети та 14,6% світового ВВП (дані 2008). Вказані країни виробляють близько 40% світового обсягу пшениці, 50% свинини, більше 30% м'яса птахів, 30% яловичини. На їх території зосереджено 32% (0,5 млрд. га) орних земель.

Після закінчення “холодної війни”

уряди **К.БРІК** розпочали масштабні економічні та політичні реформи з метою інтеграції у світову економічну систему у якості її повноцінних суб'єктів. З метою забезпечення конкурентоспроможності своєї продукції на регіональних та світовому ринках кожна з країн розпочала масштабні модернізаційні програми, зосередивши увагу на іноземних інвестиціях, освіті, розвитку підприємництва та підвищенні рівня внутрішнього споживання. Всі чотири країни світовими транснаціональними корпораціями (ТНК) розцінюються як “привабливі” для подальшого вкладання зарубіжних інвестицій. (за попередніми розрахунками, сумарна економіка цих країн до 2050 перевищить сумарну економіку країн “Великої сімки”). У 2011 до групи БРІК приєдналася Південно-Африканська Республіка (Republic of South Africa), яка є економічним лідером Африканського континенту південніше Сахари. Розширення групи пропонується відбити у її новій назві – БРІКС.

Швидкий економічний розвиток даних країн пояснюється наявністю у них значної кількості ресурсів, важливих для світової економіки: Бразилії – сільськогосподарської продукції, Росії – природних ресурсів (насамперед, енергоносіїв), Індії – інтелектуальних ресурсів, вартість яких менша від західних та японських аналогів, Китаю – дешевих трудових ресурсів. Висока чисельність населення Індії і Китаю обумовлює загальну дешевизну праці в них та стимулює темпи економічного зростання, які дещо переважають відповідні бразильські та російські показники. Налагодження політичних зв'язків в межах БРІК розпочалося у вересні 2006. Тоді під час 61 сесії Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку відбулась перша зустріч міністрів іноземних справ чотирьох країн. Перша робоча зустріч глав держав БРІК відбулася 9.VII 2008 в Тояко-Онсен (Японія) після зустрічі “Великої вісімки”. У ній взяли участь Президент Бразилії Луїс Інасіу Лула да Сілва, Президент Росії Дмитро Медведєв, Прем'єр-міністр Індії Манмохан Сінгх та Голова КНР Ху Цзіньтао. У червні 2009 р. у Єкатеринбурзі (Росія) відбувся перший саміт **К.БРІК** на рівні глав держав, в ході якого

було прийнято кілька спільних документів, у тому числі спільна заява з питань глобальної продовольчої безпеки, а в квітні 2010 р. у Бразилію (Бразилія) пройшов другий саміт **К.БРІК**. За його підсумками було підписано ряд міждержавних договорів, які стосувалися подолання світової економічної кризи, створення нового фінансового порядку (зокрема, права більшого впливу інших країн на діяльність Світового банку та МВФ).

Розвиток **К.БРІК** поки що відбувається в умовах відсутності наддержавних регулятивних органів. Разом з тим, різні аналітичні джерела вказують, що дані країни володіють значним інтеграційним потенціалом, реалізація якого дозволить їм більш ефективно впливати на глобальні економічні та політичні процеси. З Росією та Китаєм Україна розвиває відносини стратегічного партнерства, з Бразилією та Індією – двостороннього співробітництва.

© Смолянук В.Ф.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

– країни Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, що були колоніями та напівколоніями розвинутих капіталістичних країн, або країни, залежні від держав-лідерів, які мають формальні ознаки державного суверенітету, але залишаються нерівноправними учасниками світового політичного та економічного процесів. Це також країни, які мають низькі стандарти діяльності демократичних урядів, вільної ринкової економіки, соціальних програм та гарантій прав людини для своїх громадян. Термін **К., щ. р.** витіснив термін “слабкорозвинені країни”, до переліку яких належали і колонії. В умовах “холодної війни” вони ототожнювалися з країнами “третього світу”, “країнами, що не приєдналися”, “нейтральними націями” або “новоутвореними незалежними націями”.

У переважній більшості до цих країн належать ті, які в 60-х роках ХХ ст. у процесі розпаду колоніальних імперій визволилися від колоніальної залежності та формально стали повноправними членами міжнародного співтовариства. Ці країни змінили структуру міжнародних відносин та традиційного міжнародного права. Останнє як євроцентристське за своїм походженням та

характером з “міжнародного права цивілізованих націй” (у якому колоніальні народи розглядалися як “нецивілізовані” або “напівцивілізовані” і були лише його об’єктом) трансформувалося в універсальне міжнародне право, що відображає потреби часу та вимоги нової спільноти народів, засновані на суверенній рівності і співробітництві. Домінуюча роль у такому праві належить принципам суверенітету та рівності між державами. Представляючи переважну більшість людства, ці країни у політичному та соціально-економічному сенсі є доволі неоднорідними. До них належать буржуазні парламентські республіки, феодальні монархії, диктаторські режими тощо. За показниками рівня життя, освіти, охорони здоров’я та ін. переважна частина **К.,щ.р.** є найбільш бідними та відсталими. За національним складом ці країни у своїй більшості є поліетнічними, що обумовлюється історико-політичними, економічними та ін. причинами, національними та культурними відмінностями, які в умовах соціально-класової диференціації лише поглиблюються. В той же час **К.,щ.р.** об’єднує ряд спільних рис: колоніальне минуле та детермінована ним економічна і соціальна відсталість; залежність та нерівноправне становище в глобалізованій економіці сучасного світу у якості його експлуатованої периферії; перехідний характер суспільно-політичних структур; намагання посилити самостійні виміри економічної та політичної діяльності тощо.

У 1964 на першій сесії Конференції ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), **К.,щ.р.** створили “Групу 77”, учасники якої заявили про свій намір спільно шукати шляхи вирішення найважливіших економічних проблем. Зараз вказана група налічує понад 120 країн, проте попередня назва збереглася. Складається з трьох регіональних підгруп – азіатської, африканської та латиноамериканської, за рекомендаціями яких проводиться прийом нових членів. Маючи Хартію та координаційні органи, Група розробляє та узгоджує позиції **К.,щ.р.** з найважливіших питань міжнародних економічних відносин, готує проекти документів для ООН та ін. міжнародних

організацій. Іншою міжнародною структурою, яка була створена за активної участі **К.,щ.р.** став проголошений у 1961 Рух неприєднання. Ініціаторами його утворення стали Індія, Єгипет, Індонезія, Гана і Югославія. Керівники перелічених країн відстоювали принципи демократії, рівності та виключення з міжнародних відносин будь-яких проявів диктату, зверхності та претензій на гегемонію. Цілі й принципи Руху неприєднання побудовано на загальнодемократичних засадах. Це: боротьба проти колоніалізму і неокolonіалізму, апартеїду, расизму, усіх форм гегемонізму й експансіонізму, за мирне співіснування держав, забезпечення миру і безпеки, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, особливо ядерних, досягнення загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем, прагнення до перебудови міжнародних економічних відносин на справедливих і демократичних засадах, встановлення нового міжнародного інформаційного порядку.

За активною участю **К.,щ.р.** були прийняті наступні резолюції Генеральної Асамблеї ООН: Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960; Декларація про постійний суверенітет над природними ресурсами 1967; Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970; Визначення агресії 1974; Декларація про встановлення нового економічного порядку і Програма дії 1974; Хартія економічних прав і обов’язків держав 1974 та ін. Дискусійним моментом аналізу сучасних міжнародних процесів є віднесення до групи **К.,щ.р.** деяких постсоціалістичних країн, державно-інституційне оформлення яких перебуває у значній залежності від зовнішніх економічних, фінансових, політичних, інформаційних та ін. впливів.

© Смолянук В.Ф.

КРИЗА (від грец. *crisis* - рішення, поворотний пункт) – занепад, перехідний стан, переломний момент, поворотний пункт в життєдіяльності (еволюції) об’єкта реального світу чи протіканні якогось

процесу, зумовлених загостренням внутрішніх протиріч, які породжують проблеми (небезпеки) буттю (існуванню) цього об'єкта (процесу). Фундаментальною причиною **К.** є рух, як невід'ємний атрибут матерії та внутрішня передумова її буття (існування), що зумовлена перманентною потребою якісно-кількісної зміни змісту й форми об'єктів (процесів) матеріального світу, тому саме рух лежать в основі їх буття (існування) матерії, яке розгортається у часі та просторі. З огляду на це причини та динаміка **К.** можуть бути розкриті філософськими категоріями буття: якість, кількість, структура.

Категорія “якість” дає змогу дійти висновку про сталість **К.** та характеризує внутрішню нероздільну визначеність і сукупність її суттєвих рис. Категорія “кількість” відображає мінливість **К.** та є зовнішньою характеристикою ступеню розвитку її властивостей: масштабів, динаміки змін, кількісних наслідків, тощо. Категорія “структура” відображає єдність, взаємозв'язок, залежність якості та кількості, що перебувають у нерозривній єдності згідно закону переходу кількісних змін в якісні.

Є різні класифікації **К.**, зокрема за критерієм тривалості їх поділяють на короткочасні та довготривалі, за критерієм результативності на конструктивні та деструктивні, а за критерієм складності на прості, які викликані одним фактором, та складні (багатовимірні), які є наслідком дії кількох факторів. Крім того **К.** в системах з активними елементами, тобто соціальних системах (від окремої людини до світової спільноти), вирізняють за сферами їх життєдіяльності та у контексті факторів, які є визначальними при їх виникненні, зокрема політичні, фінансові, соціальні, психологічні **К.** тощо.

Визначальною особливістю буття (існування) соціальних систем є те, що їх невід'ємним атрибутом є безперервні трансформації у перебігу яких можна виявити дві взаємопов'язані стадії, які змінюють одна одну: стабільний стан та нестабільний стан. В останньому випадку виникають **К.** (кризові ситуації), які є небезпеками для системи, оскільки вони заперечують її природну визначеність та, як правило, не можуть бути

усунені (мінімізовані) звичними (традиційними) способами та у відносно короткий термін. Тому **К.** є невід'ємною властивістю буття (існування) соціальної системи, оскільки можливість заперечення визначеності системи згідно закону “заперечення заперечення” міститься у ній самій. Це зумовлено єдністю сталості й змінності, спрямованістю й формами розвитку системи. При цьому масштаб, спрямованість, динаміка та інші якісно-кількісні характеристики соціальних явищ, які є небезпеками для неї, а отже і **К.** завжди мають об'єктивно-суб'єктивну природу, оскільки завжди існує ймовірність неадекватної оцінки безпеки соціальної системи, коли вона починає діяти виходячи з власних уявлень про безпеку.

Таким чином в основі буття (існування) соціальної системи переплітаються дві тенденції: режим “функціонування”, як підтримка життєдіяльності, збереження функцій, що визначають цілісність, якісну визначеність та змістові ознаки системи та режим “розвиток”, як процес перманентної та незворотної зміни (вдосконалення) системи, для набуття нею нової якості, що має суттєвий характер, певну форму й позитивні наслідки для її життєздатності. Функціонування стримує розвиток, але є його передумовою, а розвиток руйнує певні процеси функціонування, створюючи умови для більш стійкого їх здійснення у майбутньому.

У кінцевому підсумку, вказані тенденції, які ідентифікуються як взаємозумовлені етапи (стадії) буття (існування) соціальної системи у часі та просторі та які змінюють один одного: стабільний стан та **К.** (кризові ситуації), як переламні моменти у її функціонуванні лежать відповідно в основі стійкості системи, яка забезпечує збереження набутих нею якісних характеристик та мінливості (зміни) цих характеристик, як результат реагування на внутрішні та зовнішні фактори. Таким чином, виникає тенденція виникнення **К.**, яка є результатом боротьби між функціонуванням та розвитком, накопичення суперечностей у межах режиму “функціонування” та необхідністю переходу в режим “розвиток”. При цьому **К.**, яка завжди характеризується

порушенням звичних (нормальних) умов життєдіяльності соціальної системи, може супроводжуватися зростанням небезпек для її буття (існування). Тому відмінною особливістю **К.** (кризових ситуацій) в державі є наявність певного потенціалу небезпеки для людини (індивіду) суспільства та державних інститутів, що зумовлює важливість вирішення системного вирішення питань щодо з'ясування змісту, форми, причин та динаміки тих чи інших **К.**, як передумови адекватного реагування на них з боку суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки.

Зміст та форма будь якого елемента соціальної реальності, є взаємозумовленими й визначають умови його буття, а відтак є фундаментальною характеристикою цього елемента. Зміст характеризує його об'єктивні властивості, складові та ознаки, а форма – сукупність зв'язків структури змісту. Тому будь-яка **К.**, як соціальне явище, розгортається у часі та просторі, тобто має свій початок й завершення.

Основи теорії **К.** в соціальних системах були розроблена на початку ХХ ст. У.Томасом, який вважав, що вона порушує звичний порядок речей та потребує іншої моделі поведінки в нових умовах. Він же виділяв основні фактори, які сприяють подоланню **К.**: достатній рівень розвитку групи (системи), наявність лідерів та їх цілеспрямованість, а також гнучкість (нестандартність) необхідних управлінських рішень щодо її подолання. Для сучасного періоду дослідження **К.** характерним є намагання створити інтегральну (загальну) її концепцію та, відповідно, кризового управління щодо адекватного реагування на вплив факторів, що генерують в соціальній системі стан нестійкості з метою створення передумов для більш стійкого та якісного її розвитку у майбутньому.

Таким чином, визначальною характеристикою **К.** є порушення звичних умов життєдіяльності (функціонування) системи, тому вони є переламним етапом її буття (існування), який потребує адекватного реагування з боку суб'єктів управління, оскільки часто є наслідком соціальних явищ, які є небезпеками для людини (індивіду),

суспільства та державних інститутів. У даному випадку йдеться про суттєве погіршення умов життєдіяльності людей (індивідів), зокрема, зростання організованої злочинності, корупції, зубожіння населення тощо. **К.** також можуть трансформуватися в ситуації, які визначають терміном “надзвичайні ситуації” та вимагають введення надзвичайного чи воєнного стану. Тому в соціальній системі **К.** це завжди такий її стан, за якого досить випукло (чітко) проявляються існуючі диспропорції та конфліктний потенціал в її організаційно-функціональній структурі, за яких існуючі засоби та способи досягнення цілей вказаної системи стають неадекватними перебігу подій, через що можуть виникнути непередбачувані (надзвичайні, критичні) ситуації. Яскравими прикладами **К.** є революції, державні перевороти, війни.

Наприклад, якщо розглядати міжнародні відносини, як процес взаємодії суб'єктів міжнародної політики, то **К.** довіри у відносинах між цими суб'єктами - це ситуація, за якої виникає реальна небезпека їх спільним цінностями та національним інтересам тих чи інших країн. Це може трансформуватися у воєнно-політичну **К.**, тобто ситуацію, коли порушується баланс сил у тому чи іншому сегменті міжнародних відносин, а опоненти свідомо загострюють конфлікт маючи за мету покращити свій стан (наприклад, свої переговорні позиції). Внаслідок цього зростає небезпека міжнародній стабільності, глобальній та національній безпеці. Тому дії суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки в умовах **К.** завжди пов'язані з нелегким вибором певного варіанта подальшого розвитку тих чи інших об'єктів (систем, процесів тощо), що потребує від них стратегічного мислення та неординарних дій.

В цілому ж розкриття сутності **К.** має важливе значення для теорії й практики публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, особливо з огляду на те, що за її негативними наслідками та проблемами, які з нею пов'язані, часто ховаються можливості та перспективи для подальшого розвитку об'єкта (системи, процесу тощо), оскільки як зазначав свого часу А. Ейнштейн, сприятлива можливість

ховається серед труднощів і проблем. Тому закономірності розвитку соціальних систем мають бути враховані при формуванні та функціонуванні механізмів управління в умовах **К**. Так, коли малоімовірний шанс стає реальністю життя, наприклад, виникають масові безпорядки, здійснюється державний переворот, виникає військовий конфлікт, відбувається революція, руйнується фінансово-економічна система це й є типові приклади стрімкого, нелінійного переходу соціальної системи в нестабільний стан. Вказаний перехід буде включати стадію зародження та завершення **К**., генерувати ті чи інші небезпеки національній безпеці та характеризуватися певним ступенем співвідношення об'єктивно-суб'єктивних факторів, які до неї призвели. Проте завжди цей перехід зумовлює об'єктивну необхідність кардинальної зміни змісту та форми соціальної системи.

Крім того, в сучасних умовах визначальними рисами та причинами **К**. соціального характеру, зокрема, є: зростання ролі масових комунікацій в процесі їх розвитку та скорочення часу кризового реагування; зростання ролі нових технологій в генеруванні **К**. та транснаціональних корпорацій при одночасному зниженні можливостей державних інститутів щодо їх врегулювання; утворення нових форм **К**. за рахунок комбінації кризових елементів та їх трансформації. Ці обставини зумовлюють необхідність оперативної розробки та практичної реалізації, як правило, нестандартних управлінських впливів суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки.

© Ситник Г.П.

КРИЗА БОРГОВА

— характеристика стану зовнішньої заборгованості держави, за якого вона не може виконати свої фінансові зобов'язання перед іноземними кредиторами, що підлягають погашенню в установленій термін, одна із реальних загроз національній безпеці. Масштаби **К.б.** визначаються абсолютним обсягом боргу, сумою платежів по його погашенню, їх відношенням до валового національного продукту та експорту. **К.б.** визначає державну

заборгованість міжнародним валютно-фінансовим інституціям, офіційним урядовим інститутам (центральною банкам та урядам), приватним банкам і зумовлена передусім станом усієї системи фінансово-кредитних відносин між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. До трансформації зовнішнього боргу в **К.б.** призводить системна дія низки чинників, зокрема, погіршення умов кредитування країн, що, як правило, супроводжується швидкими темпами збільшення виплат по обслуговуванню боргу, різке скорочення експорту, незначний обсяг ВВП, зниження зростання масштабів нееквівалентності в товарообміні, посиленням протекціоністських дій корпорацій транснаціональних, незначний обсяг або різке скорочення закордонних інвестицій. Ці та інші чинники є характерними для країн, що розвиваються. Тому комплексне розв'язання проблеми **К.б.** потребує кардинальної зміни системи нерівноправних відносин між вказаними країнами та промислово розвинутими країнами. За міжнародними стандартами критичною межею заборгованості вважається 60% від ВВП.

© Завгородня С.П.

КРИЗА ВАЛЮТНА

— характеристика стану та загострення відносин у валютній сфері, що, зокрема проявляється у: різких змінах валютних курсів, значному зменшенні золотовалютних резервів, значному підвищенні процентних ставок, введенні додаткових валютних обмежень. За масштабами можуть бути світові, регіональні та національні, а за формою резервними кризами (результат різкого зменшення золотовалютних запасів) та валютними крахами (як правило, є результатом спекулятивних операцій і характеризуються різкими змінами валютного курсу). Окрім того **К.в.** можуть бути циклічними (виникають внаслідок циклічних економічних криз) і специфічні, які пов'язані з іншими чинниками. Виникненню **К.в.** сприяють, зокрема, такі фактори: недостатні валютні резерви, недостатні темпи зростання ВВП, негативний поточний баланс, надмірні темпи зростання кредитування, завищений валютний курс. В епоху золотого стандарту

К.в. були порівняно рідким явищем, але після Другої світової війни їх частота в країнах, які розвиваються зростає у кілька разів.

© *Завгородня С.П.*

КРИЗА ЕКОЛОГІЧНА

екологічна ситуація, коли зміни структури екосистеми призводять до втрати сталості, рівноваги екосистеми в результаті природного, антропогенного впливу, але при цьому мають зворотній характер. **К.е.** є порушенням рівноваги в природних системах між їх складовими: водою, повітрям, ґрунтом, тваринним і рослинним світом, людиною і негативними наслідками її діяльності. Оскільки в природі все взаємозв'язане, порушення одного компонента (наприклад, виснаження водних запасів) веде до зміни інших (похолодання або потепління клімату, зміни ґрунтів і видового складу організмів). Розрізняють **К.е.** природного й антропогенного походження.

Природні **К.е.** органічно властиві еволюційному процесу, складаючи його невід'ємну особливість. Впродовж геологічної історії **К.е.** відбувалися досить часто в різних регіонах планети. Кардинально впливаючи на характер протікання еволюційного процесу, різноманітні **К.е.** змінюють екосистеми, або її складові. Вони є фазами розвитку біосфери, на яких відбувається якісне оновлення живої речовини (вимирання одних видів і виникнення інших). Причини виникнення **К.е.** природного походження досить різноманітні та обумовлені чинниками як живої так і неживої природи.

Антропогенні **К.е.** часто виникають через негативні наслідки людської діяльності. У минулому **К.е.** такого роду носили локальний характер, тоді як у сучасних умовах вони набувають глобальних масштабів і обумовлені забрудненням довкілля, знищенням рослинного покриву, тваринного світу, вилученням великих територій земель із господарського призначення. У такій ситуації виникає дисбаланс між ресурсними можливостями природи та потребами людини, який неминує призводить до загострення взаємин в суспільстві. Найбільш відомими є **К.е.** надмірного промислу людиною великих

тварин (мамонтів, диких бізонів, шаблезубих тигрів тощо), що призвело до їх зникнення 50-10 тис. років назад і сучасний. **К.е.** слід відрізняти від екологічної катастрофи: криза – зворотній стан екосистеми, при якому екосистема або самовідтворюється, або цьому процесу сприяє людина; катастрофа – незворотне руйнування екосистем.

Існують різні класифікації **К.е.**, в яких по різному визначається роль та місце в ній людини. Н.Ф. Реймерс історію взаємодії людини з природою представив у вигляді циклів. У передісторії й історії людства виділяються наступні **К.е.**: 1) зміни середовища проживання живих істот, які викликали виникнення антропоїдів – безпосередніх предків людини; 2) криза відносного збіднення доступних примітивній людині ресурсів промислу і збирання, що зумовило стихійні біотехнічні заходи такі як випалювання рослинності для її кращого і раннього зростання; 3) перша антропогенна **К.е.** – масове знищення (надмірний промисел) великих тварин, яка була подолана під час першої сільськогосподарської революції (людина приручила тварин); 4) **К.е.** засолення ґрунтів і деградація примітивного поливного землеробства, недостатність його для зростаючого народонаселення Землі, що привело до розвитку неполивного землеробства; 5) **К.е.** масового знищення, браку рослинних ресурсів пов'язана із загальним бурхливим розвитком продуктивних сил суспільства, який викликав широке використання мінеральних ресурсів, промислову, а потім і науково-технічну революцію; 6) сучасна криза пов'язана з глобальним забрудненням (біосфера не встигає очищатись від антропогенних продуктів через неприродний характер синтетичних речовин, що скидаються в природне середовище), якому відповідає вищий етап науково-технічної революції – реутилізація продуктів і умовне замикання технологічних циклів.

Майже одночасно з цією кризою постають дві інші екологічні небезпеки: термодинамічна (теплова) та зниження надійності екосистем. Вони пов'язані з екологічними обмеженнями виробництва людиною енергії і порушенням природної екологічної рівноваги. Ці екологічні кризи

найближчого майбутнього можуть бути подолані на основі енергетичної і еколого-планової екологічних революцій. Перша полягатиме в максимальній економії енергії і переході до її джерел, що майже не додають тепло в навколосемний простір, друга – у регульованій коеволюції в системі “суспільство-природа”, будівництві ноосфери.

Е.к. антропогенного характеру за масштабами руйнування цілісності й ієрархічності екосистеми з врахуванням їх впливу на екосистеми можна поділити на чотири основні групи: 1) компонентні – виникають на основі вилучення або руйнування певних компонентів екосистеми, що приводить до порушення її стабільності; 2) репрезентативні – виникають на стадії виробничого господарства, яке дозволило задовольняти життєві потреби порівняно простим способом і відкрило необмежені можливості на шляху перетворення природи; призводять до руйнування і деградації окремих екосистем і супроводжуються перетворенням і знищенням природних ландшафтів; у свою чергу, зміни в екосистемах слугують потужним чинником, який лімітує саме існування людства; 3) тотальні – характеризуються винятковою руйнівною силою, оскільки супроводжуються знищенням цілих класів екосистем; 4) глобальна – пов’язана з виробничою та перетворюючою потужністю людства, що дозволяє йому звільнитися від безпосередньої залежності від природного середовища та стрімко руйнувати біосферу; загрожує перетворитися у екологічну катастрофу.

Вперше увага світової спільноти до екологічної ситуації як кризової у глобальному масштабі була привернута серією доповідей Римському клубу починаючи з 1972 р. ХХ століття. Проблема пошуку шляхів виходу з **К.е.** розглядалась на Конференції ООН з навколишнього середовища у Стокгольмі (1972 р.), в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку ООН “Наше спільне майбутнє” (1987 р.), на конференції ООН “Ріо-92”, на саміті “Здійснення Порядку денного ХХІ століття” та багатьох інших заходах. За даними вчених, поки ще криза носить зворотній характер: якщо надлишкове

антропогенне навантаження буде знято з біосфери, то можна сподіватися, що вона повернеться до екологічно благополучного стану. Проте, якщо це не буде зроблено, то через деякий час **К.е.** перетвориться на екологічну катастрофу. Таку динаміку прогнозують до середині ХХІ ст., але перші ознаки незворотних змін в біосфері за деякими параметрами вже фіксуються. Такими, наприклад, є руйнування озонового екрану у верхніх шарах атмосфери, танення та розпад льодовиків в Антарктиді і в високогірних зонах, стрімке скорочення видового біорізноманіття планети тощо.

У 1992 р. Верховна Рада оголосила Україну зоною екологічного лиха, чим було підтверджено стан **К.е.** на її території. В “Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” (Постанова ВР України – 1998 р.) відмічається значна подальша деградація довкілля України, надмірне забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних відходів виробництва, що призвело до різкого погіршення стану здоров’я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності. Тенденція погіршення екологічної ситуації також знайшла своє відображення у Законі України “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” (2010 р.)

Розуміння сучасної ситуації взаємовідносин суспільства та природи як **К.е.**, внаслідок неадекватних законів природи антропогенним діям, породжує відповідну стратегію охорони природи, яка спрямована на обмеження або збалансування людської діяльності, порятунку природних об’єктів. Але простими заборонами можна лише зняти гостроту **К.е.**, а збалансований розвиток суспільства без принципових змін усієї системи соціоприродних зв’язків лише розтягує її у часі. Криза свідчить про те, що діяльність людини, яка побудована на певному класі знань, не узгоджена з уявленнями про закони еволюції біосфери і тому порушують їх. Намагання зняти цей

розрив, системно представивши екологічну ситуацію як зв'язок двох підсистем: природи та соціальної діяльності, також проблеми не вирішує, тому що кожна з них описується у своїх наукових предметах, які є неузгодженими між собою. Як наслідок, і виникає ідея **К.е.**, яка з'являється на перехресті та накладанні двох різних ситуацій: однієї, пов'язаною з наслідками техногенних та антропогенних впливів на навколишнє середовище, іншої, пов'язаної з дефіцитом понять, уявлень та схем опису екологічних наслідків реалізації проектів і програм трансформації систем діяльності. Іншими словами, **К.е.** існує не стільки у природі, скільки в головах людей, в звичних способах мислення та діяльності, неадекватних соціоприродній ситуації. Подолання, у такому випадку, **К.е.** пов'язано зі зміною саме підходу та способів мислення, в рамках якого формуються як уявлення про екосистеми, так і проекти та програми перетворення матеріалу природи в структурах людської діяльності. При наявності цілісного уявлення – діяльнісно-природної системи – як об'єкту управління, з'являється можливість дійсно змінювати екологічну ситуацію, враховуючи всі можливі негативні наслідки людської діяльності. Таким чином людина встає на шлях відповідального ставлення до середовища свого існування і формує його відповідно до своїх потреб з урахуванням можливих негативних наслідків своїх дій у майбутньому як для себе так і навколишнього середовища.

© Кучма Д.Я.

КРИЗА ФІНАНСОВА – системне порушення рівноваги у функціонуванні системи фінансових відносин, яке складається з бюджетної, валютної, банківської, біржової криз та кризи грошового обігу. **К.ф.** проявляються в нестабільності фінансів підприємств та кредитно-фінансових установ, різкому падінні ВВП, яке дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів держави. На Заході **К.ф.** часто розглядають як процес дезорганізації фінансового ринку, за якого вони припиняють відігравати роль каналу передачі фінансових ресурсів суб'єктам із найкращими інвестиційними можливостями, а факторами

дезорганізації вказаного ринку: зростання процентних ставок, непередбачене падіння рівня цін; падіння курсів акцій на фондовому ринку, банківська паніка, зростання невизначеності. Тобто у даному випадку фінансова система ототожнюється з кредитною, а тому **К.ф.** інтерпретується як криза кредитно-фінансових установ.

© Завгородня С.П.

КРИТЕРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – оцінка стану економіки з погляду на процеси, які відображають сутність самої економічної безпеки. **К.е.б.** можуть бути кількісними і якісними. Кількісні **К.е.б.** визначають антропометрику економічної системи, вихід за межі якої призводить до стану економіки, який можна охарактеризувати як небезпечний, тобто такий, що загрожує національному суверенітету держави та її національним інтересам. Якісні **К.е.б.** оцінюють стан національної економіки в контексті ключових процесів, що свідчать про рівень економічної безпеки. Розрізняють такі групи **К.е.б.**: економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва й доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення та ін.); що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни; що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість); якості життя (ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працевдатність населення, стан навколишнього середовища та ін.)

© Завгородня С.П.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ – мірила оцінки, найбільш істотні, часто комплексні показники (параметри, індикатори, стандарти), що дозволяють з

позицій окремого індивіду, соціальної групи, суспільства, держави визначити, класифікувати, оцінити ті чи інші аспекти управлінської діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо реалізації національних інтересів (попередження, виявлення, прогнозування, нейтралізації загроз національним інтересам) у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах життєдіяльності.

К.е.д.у.н.б. можуть бути локальними, інтегральними та комплексними. Локальними є критерії, за допомогою якого оцінюється діяльність окремого суб'єкта національної безпеки щодо реалізації національного інтересу у тій чи іншій сфері життєдіяльності, а інтегральними – діяльність усіх суб'єктів, які причетні до реалізації вказаного інтересу.

Комплексні **К.е.д.у.н.б.** є комбінацією інтегральних критеріїв і слугують для оцінки рівня безпеки (або рівня (ступеня) реалізації сукупності національних інтересів) у політичній, економічній, соціальній чи гуманітарній сфері. Інтегральні, а особливо комплексні **К.е.д.у.н.б.**, базуються на розумінні взаємозв'язків як між складовими національної безпеки, так і між факторами, які здійснюють вплив на можливості та загрози щодо реалізації національних інтересів. Але за будь-яких умов вимоги, яким повинні відповідати **К.е.д.у.н.б.** такі: критичність (повинен бути чутливим до зміни альтернативних управлінських рішень, які він оцінює); повнота (бути здатним визначати ступінь досягнення загальної мети, охоплюючи всі важливі аспекти проблеми, яка розв'язується); вимірність (бути або кількістю, й відповідно мати розмірність, або якістю, тобто допускати порівняння з чимось); економічність (мають вимірюватися без суттєвих затрат часу, фінансів і зусиль); дієвість (коли головним у виборі є дія, то критерій має слугувати цій меті);

Техніко-економічна сутність кожного **К.е.д.у.н.б.** визначає, який напрям змін бажано використовувати – збільшення чи зменшення. Водночас для змістовного відбору **К.е.д.у.н.б.** не має об'єктивних методів. У процесі державного управління національною безпекою при виборі критеріїв багато що залежить від проблемної ситуації, мети, наявності даних, часу, міркувань

політичного, соціального, морального тощо характеру та інших чинників.

Основні закономірності, особливості, ознаки, які характерні для систем державного управління властиві і для державного управління національною безпекою. Тому при оцінці ефективності останнього можна і необхідно застосовувати різні якісні та кількісні виміри, які використовуються в політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства і держави. Водночас актуальною є проблема розробки та застосування **К.е.д.у.н.б.**, які є специфічними для оцінки діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Зокрема, локальними, інтегральними та комплексними **К.е.д.у.н.б.**, можна вважати показники (параметри, індикатори), за допомогою яких можна оцінювати явища (події, процеси), які відбуваються в політичній, економічній та інших сферах національної безпеки та інтерпретуються (ідентифікуються) як загрози реалізації національних інтересів й оцінюються в контексті недопустимих (критичних) і допустимих збитків (втрат) для людини, суспільства, держави до і після реалізації управлінського впливу на вказані явища (події, процеси) з боку суб'єктів забезпечення національної безпеки. У даному випадку критичними значеннями може бути величина збитків (втрат) держави, коли зменшення її сумарного потенціалу, досягне такої величини, за якої держава буде нездатна гарантувати захищеність життєво важливих інтересів.

Тобто у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства і держави (економічній, політичній, соціальній, гуманітарній), для кожного об'єкта національної безпеки можна визначити (або нормативно встановити) критичний мінімальний рівень недопустимих втрат. Це той рівень досягнення якого (а тим більше перевищення) призводить до таких структурно-якісних змін, після яких вказаний об'єкт втрачає здатність виконувати свої головні задані (нормативні) функції (виникають суттєві обмеження для його нормального функціонування, для виконання тих чи інших функцій). Так, певний рівень втрат особового складу, озброєння та бойової техніки угруповання військ, може призвести

його до небоєздатного стану. (у збройних силах кожної держави для кожного підрозділу та військової частини такі нормативи встановлені, а їх конкретне значення залежать від штатного призначення підрозділів (частин), специфіки задач, які на них покладаються, систем озброєння та бойової спеціальної техніки тощо).

Для системи державного управління це можуть бути, наприклад, втрати (збитки, збої тощо) в підсистемах, які забезпечують збір, аналіз оперативної інформації про об'єкт управління, або комунікацію (взаємозв'язок) між ієрархічними рівнями управління, за яких вказана система буде нездатна адекватно оцінити ситуацію та здійснювати відповідні управлінські впливи на об'єкти управління.

Перевищення критично мінімального рівня недопустимих втрат у системі охорони здоров'я чи системі освіти, може призвести до ситуації, коли вказані системи будуть не в змозі забезпечувати необхідні умови для суспільного розвитку, наслідком чого можуть бути довготривалі кризи різноманітного характеру (починаючи від демографічної й закінчуючи катастрофічними втратами інтелектуального потенціалу нації).

У загальному випадку, це може бути будь-який орган управління, підприємство, транспортні чи інші комунікації тощо. Тобто мова йде про таку величину зменшення потенціалу (у матеріальному, інтелектуальному, фінансовому та інших вимірах) держави, такі погіршення умов проживання та подальшого розвитку її населення, які держава не може допустити за будь-яких обставин. Тому оцінка діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки у контексті недопущення вказаних збитків (втрат) і є комплексним **К.е.д.у.н.б.**

В силу наявності значної множини факторів, які здійснюють вплив на інтереси національні, встановлення вказаних величин є досить складною проблемою теорії та практики державного управління національною безпекою. Її успішне розв'язання залежить від кропіткої співпраці науковців, політологів, економістів, військових, експертів, аналітиків, інших фахівців і, безумовно, спеціально підготовлених державних службовців, на яких покладаються завдання, пов'язані з

організаційно-розпорядчою та консультативно-дорадчою діяльністю у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема, розробка заходів щодо прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз життєво важливим національним інтересам.

© Ситник Г.П.

КУЛЬТУРА – система надбіологічних програм людської діяльності, поведінки та спілкування, які виступають умовою відтворення та зміни соціального життя в усіх його головних проявах. Програми діяльності, поведінки та спілкування складають корпус культури та репрезентовані різноманітними формами знань, навичок, норм, ідеалів, зразків діяльності, поведінки, ідей, гіпотез, вірувань, соціальних цілей, ціннісних орієнтації тощо. У своїй сукупності та динаміці вони утворюють соціальний досвід, який накопичується історично. Культура зберігає, транслює (передає від покоління до покоління) та генерує програми діяльності, поведінки і спілкування людей. Поняття культура розвивалося історично. Спочатку воно позначало процеси освоєння людиною природи (обробка землі, продукти ремесел тощо), а також виховання і навчання.

© Ситник Г.П.

КУЛЬТУРА МАРГІНАЛЬНА – культура, яка знаходиться на межі різних культурних світів або перебуває в опозиції до культурної спільноти, що є автохтонною на певній території. Серед них важливе місце належить маргінальним субкультурам, які є своєрідними “свічками запалювання” міжцивілізаційного діалогу. Розрізняють: етногосподарські (етнічне підприємництво), геоетнічні (помори, гірці, сибіряки, маркомани, граничари, конкістадори, козаки), соціокультурні (діаспори, бікультурали), конфесійні (баптисти, мормони, старовіри та ін.) субкультури, сімейні (родові) клани.

© Ситник Г.П.

КУЛЬТУРА МАСОВА - термін, введений М. Горкгаймером у праці 1941 р. “Мистецтво і масова культура” для означення такої властивості культури ХХ ст., як масове поширення культурних явищ та цінностей,

зумовлене науково-технічними досягненнями, урбанізацією, розмиванням територіальних та соціальних меж, культурною інтеграцією. Масове поширення культурних явищ та цінностей є наслідком розвитку технологій комунікативно-інформаційних систем (преса, радіо, телебачення, мульти-медіа) та пов'язаних з цими технологіями нових видів, жанрів, форм культури (кінематограф, шоу-бізнес, зокрема музичні явища, що активно поширюються у формі аудіо- та відеозаписів, видовищні види спорту, реклама тощо). Всі ці культурні феномени в тій чи іншій формі можуть тиражуватися і розраховані на численну (масову) аудиторію споживачів культурної продукції. Джерела масової культури дослідники вбачають у бізнесі, що спеціалізується на сфері розваг.

© Ситник Г.П.

КУЛЬТУРА СТРАТЕГІЧНА – це:

1) сукупність стереотипів стійкої поведінки відповідного суб'єкта при масштабному за своїми політичними завданнями застосуванні воєнної сили, в тому числі при підготовці, прийнятті і реалізації стратегічних рішень. Стратегічна культура є атрибутом не лише збройних сил і навіть держави, а всього народу загалом; 2) це складна структура, що об'єднує систему цінностей, стереотипи, міфи, знання, інтуїція тих, хто приймає участь в процесі розв'язання проблем національної безпеки; 3) інтегрована система символів (мова, метафори, аналогії і т.д.), які визначають стратегічні преференції суспільства, що знайшли своє вираження в основних принципах концепції національної безпеки.

В понятті **К.с.** є дві складових. Перша об'єднує у собі загальні уявлення суспільства про оточуючу дійсність: погляди на мир, зовнішню політику, відношення до армії, війни, інших країн, нових і старих загроз. Друга складова має більш оперативних характер. Мова ведеться про те, які у суспільстві будуть вважатися засоби придатними для нейтралізації різних викликів та загроз. **К.с.** не є раз і назавжди статичною системою, що склалася. Вона розвивається в контексті еволюції суспільства. Водночас, **К.с.** – це довготривалий, досить інертний

соціо-психологічний феномен, який діє майже завжди з одними й тими самими характеристиками навіть у випадку зміни не лише вищого керівництва держави чи військового командування, але й при зміні політичних систем та політичних режимів. Виокремлюють наступні національні стратегічні школи: німецьку, англосаксонську (Велика Британія та США), китайську, російську. Одним із завдань національної стратегічної культури є формування інститутів для розробки стратегій, освіти і підготовки лідерів, здатних до стратегічного мислення і діям. В сучасних умовах трансформації простору безпеки **К.с.** стає найважливішою детермінантою політики національної безпеки і розглядається як цілісна, постійно розвиваюча система поглядів на цілі і засоби їх досягнення.

© Шевченко М.М.

КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ – це

критична стадія взаємодії як між культурами, так і соціальними групами, особистостями, національними (етнічними) меншинами як носіями культурної спадщини, що спричинена неприйняттям або зіткненням цінностей, світоглядних настанов, традицій, способів життя конфліктуючими сторонами. Як правило, **К.к.** породжують низку загроз національній безпеці. Так, наслідком **К.к.** може бути культурний шок, під яким розуміється руйнування нормальних соціальних перспектив (суспільства, субкультури, груп) в результаті зіткнення з чужою або іноземною культурою. Вказаний шок може психологічно бентежити, причиняти незручності індивідуумам (як в тих ситуаціях, коли мова йде про насильницький відрив від власного суспільства або його піддрив ззовні). Водночас він може бути передумовою нового глибинного розуміння соціологічно значимих зв'язків.

© Ситник Г.П.

Л

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (ЛАД) – міжнародна міжурядова організація, одна з регіональних організацій арабських держав Південно-Західної Азії, Північної і Північно-Східної Африки.

Заснована 22.III 1945 в м. Каїр (Єгипет) на конференції арабських держав. Членами ЛАД є Алжир, Бахрейн, Джібуті, Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Коморські Острови, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс та Палестина. Має статус спостерігача при ООН. Згідно зі ст. 2 Статуту ЛАД, метою організації є забезпечення тісніших відносин між державами-членами Ліги, налагодження співробітництва у політичній, економічній, фінансовій сферах, у питаннях культури, транспорту, оборони тощо. Статут ЛАД доповнений трьома спеціальними додатками (про самостійність Палестини та її представництво у Раді ЛАД, про участь у роботі ЛАД арабських держав, що не є членами Ліги, про призначення генерального секретаря ЛАД), а також Договором про спільну оборону та економічну співпрацю між країнами-учасницями Ліги.

Керівний орган – Рада ЛАД (місцезнаходження – м. Каїр). Складається з представників держав-членів Ліги. Скликається двічі на рік. Завданнями Ради є реалізація цілей організації, нагляд за виконанням угод, укладених між членами Ліги. Рішення Ради, прийняті одногосно, є обов'язковими для держав-членів. Рішення, прийняті більшістю голосів, обов'язкові лише для держав, що проголосували за них. На вимогу будь-якої держави-члена Ліги, якщо цього вимагають обставини, скликаються надзвичайні сесії. Рада пропонує свої послуги для вирішення будь-якої конфліктної ситуації, що виникла між державами-членами. Виконавчим органом Ліги є генеральний секретаріат, очолюваний генеральним секретарем, якого Рада обирає на 5 років більшістю у 2/3 голосів. До керівних органів ЛАД також належать Нарада керівників держав та урядів, Економічна і Соціальна Рада. З метою налагодження та поглиблення співробітництва у відповідних сферах під егідою Ради утворюються постійні комітети (з політичних, економічних, соціальних, військових та ін. питань). У комітетах представлені всі держави-члени ЛАД. У межах ЛАД діє 10 спеціалізованих міністерських рад та 3 органи, що регулюють

військову сферу: Рада спільної оборони; Постійний військовий комітет; Консультативна військова організація (військова нарада начальників генеральних штабів збройних сил країн-учасниць договору).

Основними документами, які регламентують діяльність ЛАД, є: Пакт ЛАД (1945), Договір про спільну оборону та економічне співробітництво арабських держав (1950), Хартія національних економічних дій (1980). Важливими економічними проектами ЛАД є введення в експлуатацію Арабського газопроводу (Єгипет – Йорданія – Сирія – Ліван – Туреччина), а також створення Великої Арабської зони вільної торгівлі, яка здатна об'єднати 95% економічної продукції арабських країн та ін. Головними напрямками соціально-гуманітарної діяльності ЛАД проголошені модернізація системи освіти, підвищення ролі жінок в арабському суспільстві, сприяння соціальному захисту дітей, заохочення молодіжних і спортивних програм, збереження арабської культурної спадщини, розвиток культурного обміну між державами-членами, стимулювання літературної й інтелектуальної творчості, сучасний переклад технічних термінів для використання в державах-членах, подальший розвиток туризму. Ліга пропонує заходи по боротьбі із злочинністю і наркоманією, а також займається питаннями працевлаштування та захисту арабських заробітчан-мігрантів. Всі держави-члени ЛАД є членами Організації Ісламська конференція. В межах ЛАД утворені міждержавні об'єднання, менші за кількістю учасників – Рада співпраці країн Перської затоки та Союз арабського Магрибу. Спостерігачами ЛАД є Еритрея (з 2003), Венесуела (з 2006), Індія (з 2007).

© Смолянук В.Ф.

ЛІГА НАЦІЙ – міжнародна організація, яка була створена після першої світової війни (Статут набрав сили 10 січня 1920 р.), прообраз сучасної ООН. Це була перша практична спроба держав заснувати міжнародний механізм запобігання військовим конфліктам і зміцненню загального миру й міжнародної безпеки. Її

діяльність виявилася неефективною й у 1946 р. вона була розформована.

© Ситник Г.П.

ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР

(англ. *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*) – угода про внесення змін в Угоду про ЄС й Угоду про заснування Європейської Спільноти, що вносить зміни до установчих договорів ЄС та Співтовариств (офіційне підписання відбулося 13 грудня 2007 року, набрав чинності 01 грудня 2009 р.), спрямований на зміцнення процедури ухвалення рішень в ЄС, консолідації внутрішньої демократії Союзу і європейської зовнішньої політики. Новий договір покликаний замінити європейську конституцію. Угода містить положення про інституційну реформу в Євросоюзі. Договір містить положення про скорочення кількості еврокомісарів і депутатів Європарламенту. Європейські керівні інституції набрали більшої повноти влади у вирішенні загальних питань. До них відносять безпеку, боротьбу зі зміною клімату та міграційні проблеми. Всі дипломатичні функції опинилися в руках верховного представника Євросоюзу з зовнішньої політики. Формально новий договір не є Конституцією, він зберіг всі ключові постанови про реформи, що були в первинному документі — євроконституції. Договір покликаний допомогти врегулювати кризу, що почалася в 2005 році, після того, як Франція та Нідерланди на своїх національних референдумах не підтримали європейську Конституцію. **Л.д.** визначає цілі та цінності ЄС: забезпечувати людям простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів; працювати задля сталого розвитку Європи; сприяти соціальній справедливості та соціальному захисту; сприяти економічній, соціальній та територіальній згуртованості держав-членів ЄС; підтримувати та поширювати цінності ЄС; робити внесок у захист прав людини, зокрема прав дитини.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

М

МАСОНСТВО (франкмасонство фр. *francmaçonnerie*) – всесвітній релігійно-етичний рух (морально-етична система) з

елементами містицизму, які виражені в алегоріях й ілюстровані символами, запозиченими з юдаїзму й християнства, а також відносно закрита (таємна) організація (найстаріша у світі спільнота) – всесвітній Орден. Членів цієї організації називають масонами, ідеал яких втілено у тріаді “свобода, рівність, братерство”, тобто вони запевняють, що єдина їхня мета – зробити людей кращими. В цьому ідеалі загальне (світове) переважає над окремим (місцевим), оскільки, як правило, відкидаючи національну специфіку, масонство пропагує ідеї космополітизму й створення під його проводом “всесвітнього братерства”.

Водночас, у середині XVIII ст. більшість масонів Англії, Німеччини та Скандинавії увійшли до політичного істеблішменту та підтримували політичний курс своїх держав, а в Франції, Італії, Іспанії та Португалії та країнах Латинської Америки, навпаки, стали опозиційними до урядів. При цьому масони шанують Бога, звертаючись до нього, як до “Великого Будівельника (Архітектора) Всесвіту”, оскільки визнання віри в Бога, як базису **М.**, дотримується домінуюча більшість масонів, які, водночас, не можуть розкривати секрети **М.** та давати свідчення проти інших масонів, оскільки для них не захистити свого – найбільший гріх.

Утворювалось **М.** поступово. Найстаріші протоколи зібрань масонів зберігаються в Великій Ложі Шотландії (перший запис датовано 9 січня 1598 р.), а організаційно оформилося в 1717 р. з виникненням Об’єднаної Великої Ложі Англії, яка проголосила себе материнською щодо лож світу. При цьому первинною організацією в **М.** є ложі, які засновуються Великою Ложою (мають свої Статути та Конституції), яка є для них материнською. За правилами **М.** на території країни може діяти одна Велика Ложа. Лише ложі, які визнала одна з материнських лож, вважаються “регулярними” (дійсними) та включаються в систему міжнародних масонських зв’язків. В державах, які мають федеративний чи конфедеративний устрій, можуть існувати Великі Ложі для кожного суб’єкта федерації, наприклад, у США у кожному штаті діє окрема Велика Ложа. Ложою керує Достойний Майстер, а Великою Ложою –

Великий Майстер. Правила на яких побудовано **М.**, залишаються незмінними з давніх-давен, а одним з авторитетних джерел масонського права є Конституції Андерсона, опубліковані в Англії 25 березня 1722 р.

Існують два напрямки **М.**: регулярне, кероване Об'єднаною Великою Ложею Англії та ліберальне, кероване Великим Сходом Франції. Підкреслюючи братський характер взаємин між масонами **М.** часто називають братством. У ряді випадків керівниками лож є досить відомі люди, наприклад, в Англії, де масони користуються великою пошаною, на чолі Об'єднаної Великої Ложі Англії стоїть член королівської сім'ї принц Майкл Кентський, і кожен з членів братства може прийти за допомогою до свого вельможного "брата".

Вважається, що у світі налічується близько 5 млн. масонів, половина з яких проживає у Великобританії та США. Часто масони позиціонуючи себе членами громадських організацій, які виборюють свободу людини від "тиранії", утворюють підконтрольні їм організації, зокрема такою є Лайонз-клуб – міжнародна неурядова, нерелігійна організація зі штаб-квартирою у США, яка ставить за мету не тільки розвиток ділової активності, а й удосконалення всього суспільства та Пен-центр – заснована в Лондоні міжнародна неурядова організація, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів, яка бореться за права людини та свободу слова.

Основною версією походження **М.** вважається версія про походження від середньовічних корпорацій будівельників-каменярів. Проте **М.** могло бути з самого початку опозиційно налаштоване щодо держави та церкви, оскільки масонами здебільшого ставали ті, хто вважав конспіративну форму діяльності найбільш ефективною для відстоювання своїх ідей. Тому існують й інші теорії про походження **М.**, зокрема його зародження пов'язують з початком переслідування папою римським Климентом V у 1312 році тамплієрів – католицького чернечо-лицарського ордену, деякі члени якого тікали до країн, на які не поширювалася його юрисдикція (до Англії або до відлученої від церкви Шотландії). Так, до цього часу відсутня відповідь, куди

подівся флот цього ордену (зник з Ла-Рошеля 13 жовтня 1307 року) та його архів. Крім того, масони почали застосовувати символіку та ритуали ордену тамплієрів у XVIII-му столітті, одночасно з організаційним оформленням **М.** (виникненням першої Великої Ложі в Лондоні).

Водночас, прихильники теорії змови пов'язують масонів з ілюмінатами - таємним товариством, заснованим у Баварії німецьким філософом А.Вейсгауптом, який з 1777 р. став масоном. Головна ідея ілюмінатів – протистояння владі і церкві, оскільки, на їх думку, коли людину буде звільнено від тиску соціальних інститутів, вона почне керуватися у своєму житті холодним розумом і знанням, а для досягнення такого стану методи за принципом: мета виправдовує засоби. З баварськими ілюмінатами та іншими таємними товариствами було пов'язано чимало теорій змов, оскільки здебільшого таємні товариства прагнули світового панування, тотального контролю над людськими, науковими та фінансовими ресурсами. Так, у 1797 р. Священник О.де Барюель опублікував книгу, що описувала змову за участю контрольованих ілюмінатами груп, результатом якої стала Французька революція, а колишній шотландський масон Дж.Робінсон – книгу "Докази таємної змови проти всіх релігій та урядів Європи" в якій намагався довести існування змови для заміни усіх релігій гуманізмом і створення єдиного світового уряду. Існує версія, що багато батьків-засновників США, будучи масонами, належали до Ордену ілюмінатів, а також на причетність масонів до повстання декабристів, революцій 1905-1907 рр. та 1917 р. в Росії. Водночас діяльність ілюмінатів більш утаємничена ніж масонів.

Основні вимоги до кандидатів впливають із загальних принципів **М.** Кандидат підтверджує свою віру в Вище Буття, повинен бути зрілого віку (як правило, не менше 21 року), прийняти рішення стати масоном з власної волі, мати гарну репутацію (бути "вільним і доброї слави"). Береться до уваги і потенційна "корисність" кандидата для **М.**, зокрема інтелектуальний багаж, доступ до бюджетних коштів, політичні вподобання, а також здібності до збереження "таємниці" братства, готовність до

взаємодопомоги та підтримки “братів” на усіх рівнях та у всіх сферах. Рішення про вступ до ложі приймається закритим голосуванням за спеціальною процедурою (церемонії посвячення проходять за зачиненими дверима, тобто утаємничені).

Основний зміст масонської морально-етичної та філософської системи міститься в трьох ступенях (градусах): Учня, Підмайстра, Майстра. Людина, що вступає в ложу, проходить ці ступені з проміжком часу між присвоєнням кожної з них. Зміст ступенів відрізняється у різних ложах, проте в цілому розподіл масонства на три градуси та зміст 3-го ступеня є традиційними.

Основним символом **М.** є трикутник, який символізує Трійцю. Усередині зображується відкрите око (“Промениста дельта”), яке запозичене з християнства, де цей знак є символом “Всевидючого Ока” провидіння. Око часто замінює вписане в трикутник коло. Символами **М.** є також акація, висок, рівень, косинець, циркуль, камінь та молоток.

Досить багато відомих людей зі світовими іменами були масонами, серед них, зокрема: Вольтер, Моцарт, Гете, Бетховен, Дарвін, Стендаль, Кіплінг, Гегель, Паганіні, Фермі, Рузвельт, Черчилль, Георг VI, (король Великої Британії з 1936 по 1952), Б.Франклін, Дж.Вашингтон.

В Україну **М.** проникає наприкінці XVIII ст. через Польщу, Росію та із західноєвропейських держав. Засновником **М.** на українських землях в складі Російської імперії вважається Джеймс Френсіс Едвард Кейт – шотландський дворянин. В середині XVIII ст. до **М.** посвячуються студенти-українці, що навчаються в університетах Західної Європи. В цей же час у Парижі масоном стає син гетьмана України в екзилі Г.Орлик, а в Берліні до масонської ложі входить майбутній гетьман К.Розумовський. В Києві першу масонську ложу (Ложа безсмертя) утворили в 1784 р. російські та польські офіцери. На Поділлі і на Волині масонські ложі з’явилися в кінці XVIII ст. Масонський рух посилюється після війни 1812 року. До складу масонських лож входили головним чином представники дворянської аристократії та офіцери.

Масонські ложі в Україні, як правило, залучали своїх членів до політичної діяльності, наприклад, їх члени поповнювали декабристську організацію Союз благоденства, брали участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства та “Народної волі”, тому у 1822 р. царський уряд заборонив всі таємні організації, насамперед масонські ложі.

Поразка революції 1905–1907 рр. спонукала українських масонів налагодити контакти з європейською демократією, боротися за повалення самодержавства та зрівняння в правах євреїв та поляків. В 1912 р. **М.**, яке очолював М.Грушевський, перетворилося в організацію, яка контролювала інші громадські організації та істотно впливала на політичну обстановку. Тому масони після Лютневої революція 1917 р. зайняли у владі ключові позиції, а після Жовтневого перевороту вони ж зайняли антибільшовицьку позицію. Проте масони ефективно використати свій успіх не зуміли, через відсутність у них єдиної програми.

Після проголошення УНР М.Грушевським відходить від **М.**, а масонів України намагаються об’єднати С.Моркотун та С.Петлюра, які у вересні 1917 р. утворюють Велику Ложу України. Її Великим майстром проголосив себе С.Петлюра. Вона безуспішно домагалася включення до Міжнародного бюро масонських зв’язків, а у 1919 р. її ядро полишило Україну. В 1920 р. Велику Ложу України визнала Велика Ложа Швейцарії, проте у Франції її не визнали, а в 1923 році конвент Міжнародної масонської асоціації відхилив прохання Великої Ложі України про прийняття. Сплеск масонської активності в радянській Україні відбувся у 1920-х рр. і був пов’язаний з С.Єфремовим та А.Ніковським, які працювати в АН УСРР, де намагалися поновити масонську діяльність. До 1934 р. було заарештовано та репресовано більшість масонів. Відродилося **М.** в Україні 1989 р. Сьогодні на території України діє регулярна масонська організація Велика Ложа України, яка визнана Великою Об’єднаною Ложою Англії. Вважається, що до її складу входить тринадцять діючих Достойних Лож (станом на 2020 рік). Інформація щодо керівництва та діяльності цих лож досить обмежена.

Таким чином, в цілому діяльність масонських лож є досить закритою. Через це вказана діяльність, якщо її розкласти у контексті “корисності” чи “шкідливості” для забезпечення глобальної та національної безпеки, пов’язана з низкою міфів та суперечливих оцінок, стосовно яких іноді складається враження, що вони штучно створюються та підтримуються у суспільній думці.

Водночас, незаперечним фактом є те, що в останні триста років масони, як правило, під гаслами боротьби “з тиранією” та “за демократію”, приймали активну участь у всіх війнах та революційних подіях (повстаннях, державних переворотках тощо). Тому деякі дослідники вважають, що ніхто не зробив так багато для демократії, як масони. Дійсно, через вісімдесят років після появи англійської ложі вони були локомотивом Французької Революції, а за першим президентом США – масоном Дж. Вашингтоном, послідували ще 14 президентів-масонів, серед яких і Г.Трумен. Проте мало хто акцентує увагу на тому, що останній водночас був членом расистсько-терористичної організації Ку-клукс-Клан, з якою пов’язують Суд Лінча (вбивство людини, яку підозрюють у здійсненні злочину або порушенні суспільних устоїв без суду через повішення) та з іменем якого пов’язане перше в історії застосування ядерної зброї проти Японії (за його наказом 6 серпня 1945 року бомбу “Малюк” скинули на Хіросіму, а 9 серпня бомба “Товстун” вразила Нагасакі). Тому, очевидно, що членство Г.Трумена в масонській ложі не добавило моральних чеснот **М.**

Також не викликає сумніву, що проголошена у **М.** кінцева мета щодо утворення всесвітнього братерства людей на засадах свободи, справедливості, любові, рівності та взаємодопомоги, якщо розглядати її у контексті реально існуючих у соціальному житті суперечностей, які є причинами розбрату між окремими громадянами народами та державами, зумовлює поточні цілі та зміст суспільно-політичної діяльності масонів. Це створює фундаментальну основу для критики ними соціальної несправедливості, національного гноблення, релігійної нетерпимості, які, вважаючи Бога Великим архітектором

Всесвіту, акцентують увагу на необхідності морального самовдосконалення та духовного росту, як передумови пізнання влади над світом духів, природи і людини, а проголошена ними мета зумовила поєднання духу політичної опозиції і високих духовних пошуків з елементами містицизму.

© Ситник Г.П.

МАФІЯ (італ. *mafia*) – таємна злочинна організація (здебільшого бандитське угруповання), яка шляхом залякування, рекету, терору втручається в суспільно-політичне та економічне життя країни, намагаючись впливати на прийняття вигідних кримінально-корпоративних етнічних груп (кланів, сімей тощо) політичних та економічних рішень.

Виникла **М.** на о. Сицилія у першій половині XIV ст. (так звана сицилійська **М.**). Впродовж століть вона спромоглася сформувати досить жорстку централізовану, ієрархічну структуру управління в основі якої кругова порука, жорстокий терор та безумовне підкорення. У першій половині XX ст. **М.** взяла під свій тотальний контроль торгівлю наркотиками, контрабанду, проституцію тощо на всій території Італії, а після Другої світової війни вона проникла в банківську справу, транспорт, будівництво, спорт тощо, встановивши тісні зв’язки з правоохоронними органами, політиками. Це дало можливість **М.** впливати на соціально-політичний розвиток країни.

У кінці XIX ст. після хвилі італійської еміграції, зокрема з о. Сицилія, діяльність сицилійської **М.** розповсюдилась на Нью-Йорк та інші міста східного побережжя США утворивши в США італо-американське кримінальну організацію, яка спеціалізувалася на контрабанді, нелегальному виробництві та розповсюдженні алкогольних напоїв в період “сухого закону”. Як і сицилійська **М.** американська є таємною злочинною організацією. У пресі використовують назву “Національний злочинний синдикат” по відношенню до всієї організованої злочинності, у тому числі **М.**, яка контролює більшу частину злочинної діяльності в США. При цьому, вона, як і італійська **М.** вкладає зароблені кошти в легальний бізнес. Це дало

їй змогу встановити контроль за окремими галузями промисловості та ЗМІ, здобути підтримку в певних політичних колах. Сьогодні американська М. (“Коза ностра”) діє у багатьох містах США. Її найбільш активні сім’ї знаходяться в Нью-Йорку, Філадельфії, Новій Англії, Детройті та Чикаго. Вона взаємодіє з сицилійською М. та іншими італійськими організованими злочинними групами, зокрема таким як Каморрата Ндрангета. Тому правоохоронні органи США розглядають М. як найбільшу злочинну організацію.

По рівню організованості окреме місце належить також китайській М. (так званим тріадам). Вона має власну ідеологію, оскільки тріадам властиві спільні переконання і обряди, наприклад, віра в містичне значення цифри “3”. За схемою тріад були організовані спочатку таємні партизанські загони, які боролись проти маньчжурського імператора з Династії Цін. Вони зародилися на острові Тайвань, куди втекли з материкового Китаю розбиті маньчжурами залишки прихильників колишньої китайської династії Мін. У мирний час більшість подібних товариств діяли як братства взаємодопомоги, але багато з них були пов’язані зі злочинною діяльністю. Прийшовши в 1949 р. до влади, комуністи поставили завданням ліквідацію таємних товариств, членство в яких в Китаї сьогодні карається стратою. Що стосується китайської М. в інших країн, то переважна більшість учасників тріад є етнічні китайці, тому вони стали неодмінними супутниками китайської еміграції. Сьогодні тріади відомі в основному як злочинні організації мафіозного спрямування. Вони найбільш поширені на Тайвані, та в США та інших центрах китайської еміграції. Як правило, спеціалізуються на торгівлі наркотиками та іншій злочинній діяльності.

В Україні організована злочинність зародилась у XVI ст. в містах Одеса, Херсон, Миколаїв та Катеринослав. Серед найвідоміших в її історії мафіозі вважають одесита Вінницького Мойшу-Якова Вольфовича (Мішку Япончика), якого було вбито чекістами у 1919 року.

© Ситник Г.П.

МЕМОРАНДУМ ПРО ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

— політичний документ, у якому зафіксовані зобов’язання ядерних держав щодо національної безпеки України відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права Його укладення було ініційоване як необхідна умова ядерного роззброєння України і пов’язувалося із набуттям чинності Закону про її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Документ підписано 5 грудня 1994 р. президентами США, Російської Федерації, України та Прем’єр-міністром Великої Британії. Він набув чинності з моменту підписання. Того ж дня в односторонньому порядку КНР і Францією в односторонньому порядку були надані гарантії безпеки України. У Меморандумі, зокрема, підтверджуються зобов’язання США, Росії та Великобританії поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, що вказані країни будуть утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету. Дуже важливим положенням Меморандуму є те, що ядерні держави зобов’язались домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН із метою надання допомоги Україні в разі, якщо вона стане жертвою агресії або об’єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї та погодилися проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов’язань.

© Орел М.Г.

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

— сукупність способів та методів уявного розчленування політичного конфлікту на складові елементи, підструктури. Основними **М.а.п.к.** є: еволюційно-генетичний, структурний та функціональний методи. Для визначення первинних уявлень про політичний конфлікт використовується історичний та діалектичний методи дослідження вони доповнюються ситуаційним методом. Еволюційно-

генетичний аналіз полягає у визначенні причин політичного конфлікту, умов його виникнення і розвитку та етапів динаміки конфліктного процесу. Структурний аналіз має на меті з'ясування складових політичного конфлікту, їх специфічних рис, функцій та особливостей взаємозв'язку між ними. Політичний конфлікт можна описати низкою ситуацій, що змінюють одна одну, побудованих у певному порядку. При характеристиці різних варіантів вирішення політичних конфліктів використовують метод компаративістики, аналізуючи способи вирішення політичних конфліктів, які застосовуються у сучасних зарубіжних країнах, співставлення їх з українськими реаліями, для пошуку шляхів попередження та вирішення політичного конфлікту - метод правового регулювання, що метод містить у собі сукупність способів правового впливу на суспільні відносини в залежності від характеру конкретних сфер.

Нерідко переговорний процес, як найбільш оптимальний шлях вирішення конфліктів в демократичному суспільстві, є малоефективним та лише призупиняє вирішення політичних протистоянь до нової нагоди, якщо один з суб'єктів не сповідує демократичних цінностей; за допомогою системного підходу визначають вплив політичних протиріч на суспільство та державотворчі процеси, історичний підхід сприяє аналізу виникнення, розвитку та перетворення процесів протиборства в політичні конфлікти, а, також, дозволяє визначити можливі наслідки політичного протиборства суб'єктів конфлікту у майбутньому та спонукати політичну еліту та громадські об'єднання до мирного врегулювання розбіжностей в рамках ефективних політичних механізмів; метод ієрархій, аналізується перехід на інші рівні ієрархії, розвиток її кінцевий етап врегулювання та узгодження на усіх рівнях, компаративістський підхід для дослідження шляхів вирішення політичних конфліктів.

Основними способами розв'язання політичного конфлікту є силовий й переговорний.

Існують різні підходи до врегулювання конфліктів: Морально-правовий (нормативний) підхід; Силовий підхід

(перемога з використанням силової моделі має однак перехідний характер, коли за певних умов переможець може стати переможеним, тому в сучасному світі політичною стає тенденція до ненасильницьких форм вирішення конфліктів); Реалістичний підхід (примусово-переговорний, відбувається не вирішення, а тимчасове врегулювання проблем, цей підхід залишається досить актуальним); Ідеалістичний підхід (коли всі зацікавлені сторони, незалежно від стану і статусу, встановлюють взаємовідносини, прийняті для всіх, що відповідають індивідуальним поглядам кожного); Компромісний підхід (порозуміння з політичними противниками, досягнуті шляхом взаємних поступок); Консенсусний підхід (згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди); Інтегративний підхід (кожна із сторін, забуваючи про свої попередні цілі й цінності, знаходить нові взаємоприйнятні).

Метою управління політичним конфліктом є оптимізація конфліктного процесу в інтересах суб'єктів управління. Суб'єктом управління політичним конфліктом можуть бути як безпосередні учасники конфлікту, так і третя сторона, що не бере безпосередньої участі у боротьбі за політичну владу і ресурси її реалізації.

У процесі політичної практики було вироблено шляхи стабілізації системи, за допомогою яких попереджують внутрішньополітичні конфлікти (соціальне маневрування – передбачає перерозподіл частини суспільного продукту в інтересах опозиції; політичне маневрування – охоплює широкий спектр заходів щодо забезпечення перетворення різних інтересів на стійкий політичний альянс, який фактично сприятиме функціонуванню існуючої політичної влади; політичне маніпулювання – цілеспрямований вплив на суспільну свідомість, передусім через канали масової комунікації; інтеграція в політичну систему контреліти.

Дестабілізація суспільної системи сприяє формуванню контреліти, що відіграє роль інтегратора суспільного невдоволення.

Контреліта утворюється з числа людей талановитих, з нестандартним мисленням, які через різні обставини не увійшли до складу правлячої еліти; послаблення опозиції; силовий тиск (встановлення відкритої диктатури, спрямованої на насильницьке викорінення негативного ставлення до системи, застосування опосередкованих методів тиску ін.). Результати аналізу політичних конфліктів є основою прогнозування їх перебігу і наслідків та вибору відповідних методів управління ними.

© Орел М.Г.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

– нормативний документ, що застосовується для визначення рівня економічної безпеки України як однієї з основних складових національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Методичні рекомендації базуються на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовуються для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності.

До окремих сфер діяльності, за якими здійснюється комплексний аналіз індикаторів економічної безпеки відносяться: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека (у свою чергу розподілена за такими сферами діяльності: банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека). Розрахунки здійснює Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України двічі на рік на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів. Методичні рекомендації затверджуються наказом

Мінекономіки, який підлягає реєстрації Міністерством юстиції України.

© Завгородня С.П.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

– сукупність державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, заходів, стимулів, засобів, способів дій тощо з визначення та залучення необхідних ресурсів з метою адекватного реагування на виклики та загрози економічній безпеці. Основними елементами **М.з.е.б.** є: 1) моніторинг, який являє собою інформаційно-аналітичну систему спостережень за динамікою показників економічної безпеки, діяльність органів державної влади з виявлення та оцінки можливих внутрішніх та зовнішніх загроз в економічній сфері; 2) прогнозування та формування цілей, який передбачає собою прогнозу оцінку потенційно можливих варіантів реалізації національних інтересів в економічній сфері, розробка проектів управлінських рішень, оцінювання їх наслідків; 3) діяльність щодо запобігання загрозам в економічній сфері та відшкодування завданих збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками безпеки. Об'єктивна необхідність державного регулювання в умовах ринкової економіки є очевидною через неспроможність ринку збалансовано забезпечити реалізацію економічних потреб особи, соціальної групи й суспільства, а також реалізацію соціальних функцій. Методи державного регулювання розподіляються на методи прямого та непрямого регулювання. В свою чергу, методи прямого регулювання розподіляються на правові (виявляють прямий вплив на розвиток економічних процесів за допомогою правових та нормативних актів, які обов'язкові для виконання) та адміністративні (справляють прямий вплив на розвиток економічних процесів за допомогою адміністративних документів: наказів, розпоряджень, рішень). Методи непрямого регулювання розподіляються на економічні (непрямо впливають на розвиток економічних процесів за допомогою створення певних економічних умов) та пропагандистські (мають непрямий вплив на розвиток

економічних процесів за допомогою створення належних психологічних умов).

© *Завгородня С.П.*

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – сукупність державних інститутів та структур громадянського суспільства, а також практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій з визначення та організації (залучення) необхідних і достатніх матеріальних, духовних, людських ресурсів, інтеграції різних сфер суспільства з метою вирішення завдань забезпечення національної безпеки України.

Поняття “механізм” є запозиченим гуманітарними науками з інженерно-технічної сфери, проте сьогодні воно широко використовується в науці з державного управління, психології, соціології, менеджменту, політології тощо. Механізм будь-якого явища у загальному філософському сенсі може бути представлений як процес, як система, як засіб (інструмент) для вирішення певних завдань.

Розглядаючи **М.з.н.б.** як процес доцільно звернутися до системного підходу пояснення цього поняття. Поняття “процес” може бути використано в розумінні способу або методу, за допомогою якого один стан системи забезпечення національної безпеки перетворюється на інший. Але, якщо поняття “процес” припускає опис початкового і кінцевого станів системи, виявлення окремих стадій зміни її станів, то введення поняття “механізм” припускає розгляд процесу в контексті ширшої системи, а саме – з позицій альтернативних наслідків цього процесу для системи національної безпеки. Оскільки діяльність з ухвалення управлінських рішень включена в ширший організаційний і соціальний контекст, є соціальним процесом, **М.з.н.б.** можна розглядати як окремий вид соціальних механізмів, що мають певну специфіку.

Розглядаючи **М.з.н.б.** як систему варто акцентувати увагу на тому, що соціальний механізм – специфічні соціальні системи, функціонування яких породжує ті чи інші соціальні зміни у економічній, політичній, соціальній та духовній сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі у сфері безпеки. У найзагальнішому вигляді

алгоритм **М.з.н.б.** виглядає так: суб’єкти системи національної безпеки, дії яких визначаються національними інтересами, встановлюють цілі цього механізму, необхідні шляхи, сили, засоби, форми і способи діяльності функціональних суб’єктів, організують їх взаємодію, контроль, корекцію. У змісті **М.з.н.б.** можна виділити чотири групи взаємозв’язаних і взаємозалежних елементів: 1) фактори детермінації, причини, цілі, рушійні сили; 2) рішення, основні сили та засоби діяльності; 3) процес діяльності щодо забезпечення безпеки – дії, шляхи, форми, і способи; 4) результати. Усі ці елементи в реальному механізмі переплетені. **М.з.н.б.** є складовою системи забезпечення національної безпеки. Виявляється ряд загальних рис соціальних механізмів, які визначають структуру **М.з.н.б.**

По-перше, це специфічна функціональна роль соціального механізму в суспільстві – регулювання соціальних процесів відповідно до суспільних потреб – потреби у безпеці, створенні належних внутрішніх і зовнішніх умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів й забезпечення цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку.

По-друге, суб’єктами соціальних механізмів виступають певні соціальні групи, які залежно від типу механізму створюють специфічні системи на основі обміну результатами якої-небудь діяльності. У цьому контексті слід звернути увагу на чинне законодавство, де визначаються суб’єкти забезпечення національної безпеки. До цих суб’єктів віднесено: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об’єднання громадян.

По-третє, соціальні механізми ґрунтуються на соціальних інститутах, які виступають як стала нормативна база, що визначає і підтримує необхідні форми соціальної поведінки, зокрема, через мережу формальних організацій. В Україні існує масив чинного національного законодавства, яке визначає нормативну базу забезпечення національної безпеки.

По-четверте, змістовно соціальні механізми складаються з матеріальних і духовних цінностей, явищ суспільного буття і суспільної свідомості. Об'єктами національної безпеки є національні матеріальні й духовні цінності, інтереси особи, суспільства, держави.

По-п'яте, можна відзначити системний характер соціального механізму, на що вказує характер внутрішніх зв'язків між елементами механізму і характер функціональних зв'язків самого механізму із зовнішнім соціальним середовищем. **М.з.н.б.** є складовою системи забезпечення національної безпеки, як сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших).

М.з.н.б. є засіб (інструмент) для вирішення певних завдань. Що стосується розгляду безпосередньо суті і структури управлінських механізмів (окремим варіантом яких є механізм ухвалення рішень у сфері забезпечення національної безпеки), то найчастіше розглядаються описи конкретних механізмів управління якими-небудь сферами, галузями або "технології" ухвалення рішень в конкретних управлінських ситуаціях. Так, **М.з.н.б.** може розглядатися як цілеспрямований процес вирішення окремих завдань суб'єктами забезпечення національної безпеки на основі сталої сукупності методів, норм і правил формування і регулювання відносин елементів організаційної структури системи забезпечення національної безпеки.

Таким чином, **М.з.н.б.** є цілісною системою відносин соціальних суб'єктів з приводу регулювання соціальних процесів щодо забезпечення національної безпеки, подолання дисфункцій соціальних інститутів з урахуванням культурних, нормативно-ціннісних умов життя і діяльності даних

суб'єктів. Він безпосередньо пов'язаний з державним управлінням.

Важливо підкреслити, що ефективність **М.з.н.б.** залежить від його усвідомлення суспільством, особливо державно-політичною елітою, коли закономірності, вимоги щодо цього механізму будуть спрямовуватися на досягнення найголовнішої мети суспільства – забезпечення національної безпеки України. **М.з.н.б.** є цілісною системою взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів, яке здійснюється через певні соціальні механізми. З огляду на це механізм держави – це сукупність органів, що здійснюють управління суспільством, реалізують основні напрями державної діяльності. У державний механізм входять законодавчі, виконавчі, судові та інші органи, а також силові структури, що вживають заходів примусу в разі потреби (армія, внутрішні війська, в'язниці тощо). Функції держави на сучасному етапі (внутрішні): забезпечення національної безпеки, правового порядку, суспільної безпеки, прав власності, інших прав і свобод громадян, зовнішні: підтримка миру і мирного співіснування; забезпечення ділового партнерства і співпраці; захист державного суверенітету від зовнішнього посягання.

Механізм управління – сукупність засобів і методів управління, що поєднують прямий і зворотний зв'язок і визначають можливість цілеспрямованого руху, функціонування і розвитку системи забезпечення національної безпеки (особливим варіантом яких є механізм стратегічного планування державної політики національної безпеки). До складу механізму управління входять, передусім, організаційні структури по рівнях управління. Механізм управління припускає також конкретні форми управління і підсистеми його суб'єктів. Даний механізм містить комплекси методів управління з переважанням адміністративних або економічних методів управління. Механізм управління забезпечує реалізацію таких функцій, як прогнозування і планування, організація і координація, облік і контроль, мотивація і стимулювання. Відповідно виділяються часткові види цього механізму: планування, організації,

контролю, мотиваційний та ін. Розрізняються механізми внутрішнього і зовнішнього управління. Прогресивним визнається такий механізм управління, який максимально розкриває потенціал системи.

Механізм правового регулювання – це комплекси взаємопов'язаних юридичних засобів, які об'єктивовані на нормативному рівні, необхідні та достатні для досягнення мети забезпечення національної безпеки. Можна виділити такі основні стадії та елементи процесу правового регулювання: 1) норми права; 2) юридичний факт або фактичний склад; 3) правовідношення; 4) акти реалізації права і обов'язків; 5) охоронний правозастосовний акт.

Крім того, **М.з.н.б.** може розглядатися як особлива конструкція позитивного права, яка утворює правовий механізм, поєднує певне коло правових засобів (серед яких: права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, терміни, процедури, заходи відповідальності, заходи заохочення тощо). Правовий механізм можна визначити як юридичну технологію, що дає змогу тією чи іншою мірою досягати поставлених цілей, тобто результативності, ефективності. Як і будь-який інший управлінський процес, правове регулювання спрямоване на оптимізацію, дієвість правової форми, що найбільшою мірою створює режим безпеки. Тому досить часто вживається словосполучення “організаційно-правовий механізм”. Складовим цього механізму (структурні, організаційно-адміністративні, інформаційні механізми) властива комплексність дії, оскільки, будучи організаційними за основним характером їх дії, вони мають одночасно риси економічного і мотиваційного механізмів і через це міцні взаємозв'язки з останніми.

Для організації забезпечення національної безпеки і управління характерний такий склад структурних механізмів розвитку: механізм гнучкої перебудови системи цілей (виділення пріоритетів), механізм посилення організаційного потенціалу системи забезпечення національної безпеки за рахунок раціоналізації структури організації (структурної перебудови) і механізм взаємодії і взаємопроникнення суб'єктів забезпечення

національної безпеки. Основними складовими організаційно-адміністративного механізму є програмно-цільове планування розвитку системи забезпечення національної безпеки (інвестиційні програми, плани), стандартизація і сертифікація. Цим механізмам властива адміністративна природа дії, оскільки вони мають обов'язковий характер. Комплексність їх дії може бути досягнута за умови включення планів стандартизації і сертифікації до складу цільової програми.

Механізм реалізації державної кадрової політики – складна система соціальних засобів, призначена для перетворення концептуальних ідей у реальну практику формування, розвитку і забезпечення затребуваності кадрового потенціалу системи національної безпеки. Призначення цих механізмів полягає в досягненні вищої якості державного управління і регулювання розвитку людських ресурсів на користь особи, суспільства і самої держави. Механізми є інструментальною і функціональною складовою державної кадрової політики. Базові механізми реалізації державної кадрової політики охоплюють всі етапи і всі аспекти процесу формування і розвитку кадрового потенціалу системи національної безпеки.

Соціальні механізми, що також входять до складу **М.з.н.б.**, як елементи цілісної системи, мають як пряму, так і опосередковану дію. До них відносять наступні механізми: функціонування системи державної служби; управління ризиками; реалізації цілей євроінтеграції; імплементації плану дій Україна – НАТО; мотиваційні; ринкового саморегулювання та механізми економічні; координації; конструктивної взаємодії; стримувань і протидії та ін. Видами **М.з.н.б.** є механізми забезпечення економічної безпеки, механізми забезпечення політичної безпеки, механізми забезпечення соціальної безпеки та інші.

© *Абрамов В.І.*

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ – законодавчо визначені інститути (суб'єкти), засоби та процедури, за допомогою яких забезпечується реалізація політичних інтересів людини, суспільства й держави;

елементи системи національної безпеки, які забезпечують політичну систему (державу) від деструктивних впливів внутрішнього та зовнішнього походження. Завданнями **М.з.п.б.** у внутрішньополітичній сфері життєдіяльності суспільства і держави є: захист конституційного устрою, забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина; вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування інститутів влади; створення дієвих (насамперед судових) органів захисту конституційних прав і свобод людини; забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння у суспільстві; запобігання проявам екстремізму; забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів; створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування; формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних способів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей; забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков тощо. Завданнями **М.з.п.б.** у зовнішньополітичній сфері є: запобігання втручанням у внутрішні справи, відвернення посягань на державний суверенітет і територіальну цілісність з боку ін. держав; участь у глобальній та регіональних системах колективної безпеки; сприяння урегулюванню конфліктів, особливо у суміжно-прилеглих регіонах; участь у міжнародній миротворчій діяльності, що проводиться під егідою легітимних міжнародних структур; участь у заходах, спрямованих на боротьбу з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом; протидія поширенню ядерної та ін. зброї масового ураження та засобів її доставки. До цього

необхідно додати створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до законодавства України, суб'єктами забезпечення політичної безпеки як складової національної безпеки є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України. Центральні та ін. органи виконавчої влади, Збройні Сили України та ін. елементи Воєнної організації держави, правоохоронні органи, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх законодавчо визначених повноважень забезпечують вирішення питань, що стосуються забезпечення політичної безпеки. До **М.з.п.б.** необхідно віднести й інститути громадянського суспільства, що здійснюють громадський контроль за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність таких інститутів сприяє зміцненню гарантій дотримання прав і свобод людини та громадянина, забезпечує адекватність системи забезпечення політичної безпеки реальним та потенційним загрозам.

© Смолянюк В.Ф.

МИР – 1) відношення між народами, державами, соціальними групами в середині окремих країн, які характеризуються відсутністю війни, збройної боротьби, що ґрунтуються на проведенні політики без прямого збройного насильства. Міцний мир передбачає не лише відсутність війни (такий стан інколи називають “негативний мир”), але й широке поширення співробітництва держав, інших суб'єктів світової політики, налагодження партнерських відносин між ними в економічній, політичній, культурній та іншим сферах. В ХХ столітті проблеми миру виокремились в самостійну галузь соціального знання – паксологію. У багатьох країнах спеціалізовані інститути об'єдналися в міжнародну асоціацію дослідження миру. В існуючих концепціях миру розглядаються наступні основні проблеми: природа миру; просторові, геополітичні кордони можливого миру; його соціальна та правова база; шляхи та засоби забезпечення миру; 2) угода

воюючих сторін про війни припинення і відновлення мирних відносин.

© Шевченко М.М.

МИРОТВОРЧИСТЬ — військово-політична й економічна діяльність цивільного і військового персоналу від держав, міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ й ін.), здійснювана відповідно до мандата міжнародної або регіональної організації та спрямована на запобігання, вирішення або пост-конфліктне врегулювання між- або внутрішньодержавних конфліктів. Головна мета цієї діяльності — забезпечення міжнародної безпеки, стабільності й усунення загрози миру.

М. підрозділяють на превентивну дипломатію, операції з підтримки миру й операції примусу до миру. Превентивні дипломатія є основою **М.** Водночас застосовуються інші превентивні заходи, зокрема, превентивне розгортання миротворчих сил, превентивне роззброєння, заходи, які здійснюються з відома урядів і включають питання соціально-економічного розвитку, дотримання прав людини тощо.

Підтримка миру — це дії віського, поліцейського й політичного персоналу міжнародних організацій, що здійснюються в районі конфлікту за згодою його учасників і не передбачають застосування сили, на відміну від операцій примусу до миру, де розглядається можливість використання дій повітряних, сухопутних і морських сил, що можуть бути необхідні для підтримки міжнародного миру та безпеки. Для проведення миротворчих операцій Генеральний секретар ООН отримує відповідний мандат від Генеральної Асамблеї ООН і Ради Безпеки ООН. У контексті викладеного змісту **М.** миротворча діяльність - це миротворчі операції, які здійснюються відповідно до розділу VI Статуту ООН за згоди усіх сторін конфлікту з метою моніторингу й імплементації мирної угоди, а міжнародне посередництво у конфлікті - це вступ третьої сторони (держава чи міжнародна організація) у взаємовідносини між потенційними противниками, ворогуючими сторонами, втягуючи їх у переговірний процес.

© Ситник Г.П.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) — міжнародна міжурядова фінансово-кредитна організація, яка має статус спеціалізованої установи ООН. Штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні (США). Персонал МВФ налічує понад 2500 чол. Серед основних завдань МВФ: сприяння розвитку міжнародного валютно-фінансового співробітництва, розширенню та збалансованому зростанню обсягів міжнародної торгівлі, зміцнення виробничого потенціалу країн-членів, сприяння стабільності валют, усунення валютних обмежень, підтримка рівноваги платіжних балансів країн-членів. Вищим органом МВФ є Рада керуючих (збирається на сесії один раз на рік). До її складу входять міністри фінансів чи представники центрального банку разом із заступником країн-членів (учасниками МВФ є понад 180 країн), які призначаються на 5 років. Виконавча рада, яка очолюється Директором-розпорядником Фонду (за традицією це представник Європи) відповідає за поточні питання. Окрім того на кожні 2 роки призначаються 24 виконавчих директорів. Важливе місце належить Міжнародному валютно-фінансовому комітету, який складається із 24 членів (керуючі Фонду, міністри чи інші особи рівноцінного рангу) і до функцій якого, зокрема, належить підготовка доповідей Раді керуючих із питань керівництва та функціонування міжнародної валютної системи.

© Завгородня С.П.

МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА (МКЧХ) — міжнародна неурядова (приватна) організація, зареєстрована у Швейцарії, яка протягом багатьох років має різні спеціальні привілеї та законний імунітет на території Швейцарії та власний статус у рамках Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, найстаріша і найшановніша організація в межах Руху. Заснована А.Дюнаном в 1863 році в Женеві (Швейцарія) як Комітет допомоги пораненим до складу якого входили швейцарські громадяни.

МКЧХ є установою, мандат якої зумовлений Женевськими конвенціями 1949 року, додатковими протоколами до них та

власними статутами, зокрема в них зазначається, що вона є неупередженою, нейтральною та незалежною організацією, гуманітарна місія якої полягає в захисті життя та гідності жертв війни та надання їм допомоги. Органами управління **МКЧХ** є Асамблея та Рада Асамблеї (допоміжний орган) на чолі яких стоїть Президент **МКЧХ**, Директорат (виконавчий орган), а прапор організації – червоний хрест на білому фоні. Завданнями **МКЧХ** є: стежити за дотриманням протидіючими сторонами Женевських конвенцій; організувати медичний догляд за пораненими на полі бою; контролювати поведінку з військовополоненими та впливати на покращення їхнього стану; допомагати в пошуку зниклих безвісти; забезпечувати захист цивільного населення; діяти як нейтральний посередник між сторонами конфлікту; відвідувати політв'язнів, що перебувають поза територією безпосереднього конфлікту; надавати допомогу під час стихійного лиха; координувати міжнародне співробітництво щодо зміцнення гуманітарного права та дотримання універсальних гуманітарних принципів

З початку 1990-х років у польових місіях та в штаб-квартирі **МКЧХ** працюють люди з усього світу, а її представництва розташовані у десятках країн світу та, як правило, мають особливі привілеї. Зокрема, виходячи з угод, які **МКЧХ** підписує з урядами країн та норм міжнародної юриспруденції, її делегатів заборонено притягати в якості свідків у міжнародних трибуналах. Майже половина персоналу **МКЧХ** не мають швейцарського громадянства та наймаються у країнах, де діють його делегації (у лютому 2020 р. його кількість становила понад 16 тис. осіб). Бюджет **МКЧХ** у 2018 р. становив близько \$2,1 млрд. із якого близько 85% було витрачено у країнах Африки, Близького Сходу, Азії та Тихоокеанського регіону. Усі платежі до **МКЧХ** були добровільними або отримані в якості пожертвувань (близько 85% бюджету забезпечують США, Канада, Японія, Австралія, Швейцарія, Нова Зеландія, а решта приватні пожертвуваннями та надходження від національних товариств Червоного

Хреста).

Сьогодні представництва **МКЧХ** активно діють по обидві сторони лінії розмежування на сході України. Вони, зокрема допомагають сім'ям дізнаватися місцезнаходження їх зниклих безвісти родичів, надають підтримку судово-медичним установам, що беруть участь в розшуку, збиранні та ідентифікації людських останків, а тимчасово переміщені хворі, інваліди та безробітні забезпечуються продуктами харчування, предметами гігієни, грошовою допомогою. Крім того, його представники здійснюють моніторинг дотримання норм гуманітарного права та інформують про його результати національні та міжнародні структури, сприяють розумінню важливості дотримання цих норм органами публічної влади та населенням.

© Орел М.Г., Романенко Є.О.

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД (МКС) – постійно діючий незалежний міжнародний орган кримінального правосуддя, який існує з липня 2002 р. та в компетенцію якого входить входять злочини здійснені після набуття чинності Римського статуту, тобто скоєними після 1 липня 2002 року (дати вступу цього статуту у дію). Держави стають учасниками **МКС**, а злочини, скоєні їх громадянами або на їх території – підсудними йому, за фактом ратифікації вказаними державами Римського статуту.

МКС створений для того щоб не допустити ситуації безкарності осіб, які вчинили найсерйозніші злочини, що викликають заклопотаність всього міжнародного співтовариства в цілому. Суд розташований у м. Гаага (Нідерланди), проте його засідання можуть проходити у будь-якому місці. **МКС** не входить в офіційні структури ООН, тому його не слід плутати з Міжнародним судом ООН, який також засідає в Гаазі, але має іншу компетенцію. Компетенція ж **МКС** обмежена трьома видами злочинів: геноцид (намір цілком або частково винищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку); злочини проти людяності (частина масштабного або систематичного переслідування, спрямованого проти мирного населення,

причому про можливе переслідування злочинцеві заздалегідь було відомо); воєнні злочини (порушення законів і звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни і захищають цивільне населення, військовополонених, культурне надбання тощо). У компетенцію **МКС** пропонувалося включити агресію, але держави не змогли прийти згоди щодо єдиного визначення цього злочину.

Прийняття справи до розгляду з ініціативи **МКС** можливе за умови, що держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування. Ініціювати розгляд у справі може Рада безпеки ООН, держава-учасниця Суду та Прокурор Суду.

Міжнародне співтовариство давно прагнуло до створення **МКС**, але це питання тривалий час відкладалося. У 1998 р. 120 держав підписали Римський статут (правову основу створення суду), проте сім країн проголосували проти: Китай, США, Ірак, Ізраїль, Лівія, Катар, Ємен. Сьогодні низка країн взагалі заперечує саму ідею створення **МКС** який, на їх думку, суттєво обмежує суверенітет держав і дає невизначено широкі компетенції суду. Серед них США, Китай, Індія, Ізраїль та Іран, а найзапеклішим противником діяльності **МКС** є США. Вони підписали Римський статут в 2000 р., але за адміністрації Президента США Буша-молодшого в 2002 р. відкликали свій підпис мотивуючи це необхідністю захисту своїх військовослужбовців, а відтак повністю відмовилася від участі в Римському статуті, назвавши його таким, що порушує національні інтереси і суверенітет США. У цьому ж році був прийнятий Закон про захист американського персоналу за кордоном, який дозволив застосування військової сили для звільнення будь-якого американського громадянина або громадян з числа союзників США, затриманих на території якоїсь держави за ордером **МКС**. Водночас США уклали двосторонні угоди з низкою країн, в яких зобов'язали їх не видавати своїх громадян **МКС**, а в разі порушення цих домовленостей загрожують припиняти надавати їм військову допомогу і

будь-яку іншу підтримку.

Україна визнала юрисдикцію **МКС** у 2015 році, а після визнання ним 14 листопада 2016 року ситуації в Криму та Севастополі рівнозначною міжнародному збройному конфлікту між Росією та Україною президент Російської Федерації В. Путін видав наказ про її вихід з-під юрисдикції **МКС**.

МКС встановлює відносини з ООН шляхом укладання відповідної угоди і на його роботу Рада безпеки ООН не впливає, але вона може передати на розгляд Суду справу до розгляду (відповідну ситуацію). Відносини з державами-учасницями Статуту **МКС** здійснюються на основі принципу компліментарності, тобто його діяльність доповнює діяльність національних судів (Суд приймає до розгляду ті справи, які останні не можуть або не бажають розглядати). У деяких випадках **МКС** може поширити свою юрисдикцію на треті країни, зокрема, над громадянами цих країн, що підозрюються у вчиненні злочину на території держави-учасниці Статуту або над громадянами останніх, якщо вони вчинили злочини на території третіх країн.

МКС складається із Президії, Апеляційного та Судового відділу, Відділу попереднього провадження, Канцелярії прокурора та Секретаріату. Судді обираються на основі принципів справедливого представництва основних правових систем світу, справедливого географічного та статевого представництва. **МКС** може засудити особу на строк до 30 років або довічного ув'язнення, а також призначити виплату штрафів засудженими. Виконання покарання здійснюється на території держав-учасниць Суду, які нададуть свою згоду на утримання засуджених.

Витрати суду фінансуються за рахунок його держав-учасників. Можливі також добровільні внески від урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших суб'єктів.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

МОБІЛІЗАЦІЯ — у загальному випадку залучення і приведення в готовність сил, засобів, ресурсів, внутрішніх резервів тощо для вирішення певного важливого

завдання, а у сфері національної безпеки - комплекс заходів щодо приведення збройних сил та державної інфраструктури у воєнний стан у зв'язку з надзвичайними обставинами в державі або за її межами. Вперше **М.** як така була здійснена в Пруссії в 1850—1860 рр. З тих часів теорія та методи **М.** безперервно розвиваються.

Згідно Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” під **М.** розуміється комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

При цьому під особливим періодом розуміється період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Як правило, **М.** розглядається складовою стратегічного розгортання збройних сил, головною метою якого є організований вступ держави у війну, відбиття агресії противника та успішне проведення перших стратегічних операцій початкового періоду війни, а відтак вказане розгортання включає: переведення діяльності збройних сил з умов мирного часу на воєнний

стан (власне їх мобілізацію); оперативне розгортання військ (сил) на театрах воєнних дій (певній території суші та морського і повітряного простору, що прилягає до неї, в межах яких передбачаються воєнні дії, а під час війни діє частина збройних сил країни вирішуючи стратегічні завдання, що впливають із загального плану війни - включає один або декілька стратегічних напрямків); стратегічні перегрупування військ (сил): розгортання першочергових стратегічних резервів.

У контексті викладеного **М.** передбачає укомплектування військових частин та підрозділів збройних сил до штатів воєнного часу та їх доукомплектування озброєнням, бойовою технікою, засобами транспорту, а також поповнення матеріальними ресурсами (боєприпаси, обмундирування, продовольство, пально-мастильні матеріали тощо). Крім того, здійснюється формування нових військових частин (з'єднань), органів управління та установ, необхідних для ведення війни.

Для успішної **М.** необхідно завжди мати в запасі збройних сил необхідну кількість військовослужбовців (мобілізаційний резерв збройних сил), а в містах її проведення в стані постійної готовності - запаси озброєння, боєприпасів, відповідної техніки, пального тощо, що забезпечується створенням недоторканих запасів та резервів техніки. Заходи, які передбачені **М.**, мають здійснюватися в умовах підвищеної таємності, оскільки вони значною мірою визначають оперативні плани початкового етапу війни, а особи, які мають стосунок до заходів, передбачених нею при отриманні відповідних розпоряджень мають бути готові негайно приступити до їх виконання без будь-яких додаткових пояснень чи розпоряджень.

© Ситник Г.П.

МОБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ –

комплекс планових заходів з переведення усіх галузей економіки і державних інститутів країни з мирного на воєнний стан з метою масового виробництва озброєння та військової техніки, інших матеріальних засобів для всебічного забезпечення збройних сил, життєдіяльності населення, держави в

період війни, а також залучення трудових, фінансових і матеріальних ресурсів до ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф. Як правило, **М.е.** здійснюється при введенні в державі стану війни і здійснюється згідно мобілізаційних планів, які розробляються для кожного підприємства, установи, організації, галузей промисловості, агропромислового сектору тощо і є заключним етапом підготовки національної економіки до оборони. Функції щодо координації, планування, методичного та методологічного забезпечення в народному господарстві **М.е.** покладаються на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, а в Збройних Силах та в інших військових формуваннях – на Міністерство оборони. Мобілізаційна підготовка в мирний час здійснюється центральними і місцевими органами державної влади, підприємствами, організаціями та закладами усіх форм власності.

© *Завгородня С.П.*

МОГУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА

— кількісний показник сил і ресурсів держави, що їх вона може застосовувати у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин. До факторів, які найчастіше вважаються складовими поняття **М.н.** належать: 1) Географічні – положення, розмір території, її орографічні та гідрографічні характеристики, природні умови. 2) Демографічні – чисельність населення, рівень урбанізації країни, структурні особливості населення (вікові, етнічні, релігійні тощо). 3) Економічні – забезпеченість природними ресурсами, рівень розвитку технологій, потенціал промисловості й сільського господарства, фінансова система країни, валовий національний продукт. 4) Інфраструктурні – шляхи сполучення, рівень розвитку транспорту, система зв'язку, рівень інформаційних технологій. 5) Військові – чисельність та оснащення збройних сил країни, рівень їхньої боєздатності, військові традиції. 6) Політичні – стабільність політичної системи держави, позиції національної політичної еліти, рівень розвитку державного апарату, політичний престиж держави у міжнародних відносинах.

7) Історичні, які пов'язані з т.зв. історично репутациєю держави як суб'єкта міжнародних відносин. 8) Психологічні, що являють собою історично зумовлений менталітет населення.

При цьому **М.н.** для дослідників індустріальної епохи є поняттям статичним, оскільки охоплює елементи, які визначають потенціал держави й які переважно (за винятком якості географічного положення) можна виразити кількісно. Водночас, силу розуміють більш операційно й динамічно, тобто як могутність, що застосовується або може бути застосована в конкретній ситуації. Сучасні підходи при структуризації **М.н.** ґрунтуються на засадах постіндустріального світосприйняття й комбінують її як поєднання потенціалів – політичного, економічного, соціального, духовного, військового, а також факторів, без врахування яких аналіз будь-якого протиборства неможливий – демографічного, географічного, організаційного, управлінського та інших. Багатолінійний і багаторівневий підхід до осмислення природи **М.н.** виділяє складнішу сукупність потенціалів, розділених на групи по кількох самостійних основах: 1) За філософсько-соціологічною основою. У відповідності з нею **М.н.** утворюють матеріальний і духовний потенціали. 2) За загальносоціологічною основою. Цю групу складають географічний і демографічний потенціали. 3) За частково соціологічною основою (сферами суспільного життя). В дану групу входять економічний, соціальний, політичний і моральний потенціали. 4) За основою системного, універсального функціонування. Група об'єднує організаційний, управлінський, науковий потенціали, без об'єктивізації яких неможливі будь-які зміни у сфері національної безпеки держави. В рамках зазначеного підходу під **М.н.** у забезпеченні національної безпеки розуміють реалізовану частину потенціалу національної безпеки, яка використовується для досягнення цілей, визначених Стратегією національної безпеки.

© *Шевченко М.М.*

МОНДІАЛІЗМ (від франц. *le monde – світ*) – процес та проект під яким розуміється становлення світової системи як

цілісності, до складу якої входять не лише національні господарства, але й транс- і міжнародні світові організації, у тому числі неурядові, а відтак це геополітична ідеологічна концепція про необхідність просування цивілізаційного розвитку до повної планетарної інтеграції – переходу від численності держав, народів, націй та культур до уніфікованого світу (злиття всіх держав і народів в єдине планетарне формування) і як наслідок створення “Світового Уряду”. М. інколи ототожнюють з глобалізацією, проте остання більшою мірою стосується економічної сфери життєдіяльності людства, а М. передбачає суттєву політичну складову.

Спочатку зміст поняття М. інтерпретувався як відношення до міст, які оголошували себе містами “громадян миру” підкреслюючи цим доцільність розділити відповідальність за вирішення світових проблем та долю людства. Ця ідея була запропонована Г.Девісом, який проголосив себе “громадянином Всесвіту” (космополітом), тобто людиною, яка ідентифікує себе більше за приналежністю до людства, а ніж до окремого соціального класу, нації тощо. Вона була підтримана Р.Сарразаком, який створив у 1945 р. Людський Фронт Громадян Миру. Першим так званим світовим містом 20 липня 1949 р. стало французьке містечко Каор (20 тис. жителів). Впродовж кількох років у Франції та за її межами багато міст стали робили те ж саме, зокрема в Німеччині та Японії (Хіросіма та Нагасакі).

Варто зазначити, що поняття громадянина Всесвіту (космополіта) та всесвітнього міста (космополії) використовувались стародавніми грецькими філософами, а словосполучення “безрідний космополіт” було ключовим поняттям антисемітської кампанії в СРСР у 1948–1953 рр., відомої також як боротьба з космополітизмом, який Й.Сталін тлумачив як поширення спрямованого на гегемонію американського буржуазного націоналізму, тобто як своєрідний інструмент ідеологічної й культурної експансії США. Тому при міністерствах, відомствах, установах тощо були запроваджені “суди честі”, що мали “вести непримиренну боротьбу з низькопоклонством перед західною

культурою, ліквідувати недооцінку значення діячів російської науки і культури у розвитку світової цивілізації”. В 1947 р. міністр закордонних справ СРСР В.Молотов закликав засудити всі прояви низькопоклонства перед Заходом і буржуазною культурою, а в 1948 р. секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов увів до пропагандистського лексикону термін “безрідний космополіт”, який у подальшому в радянському ідеологічному арсеналі змінив термін “антипатріотизм”. При цьому антикосмополітична кампанія фактично формувала упереджене ставлення до радянський євреїв, які займали визначальні місця позиції у сфері літератури, мистецтва, науки й освіти.

Водночас ідеї М. постійно розвивалися низкою аналітичних центрів на Заході, зокрема, Радою з міжнародних відносин – неприбутковою позапартійною політичною організацією (заснована в 1921 році в Нью-Йорку) керівником якої сьогодні є Г.Кіссінджер та Більдербергським клубом, заснованим провідними американськими та європейськими політиками, фінансистами, аналітиками-інтелектуалами у 1954 р. Згідно їх напрацювань М. другої половини ХХ ст. передбачав два варіанти розвитку подій: повну перемогу Заходу над Сходом, що передбачало руйнування СРСР та трансформацію її союзників на основі західних цінностей, або ж конвергенцію двох ідеологічних таборів в певну конструкцію під проводом США, що автоматично мало перетворити їх в центр М. Тому теорія конвергенції американського політолога і соціолога З.Бжезинського, яка передбачала формування нового культурно-ідеологічного типу цивілізації, що є проміжним між соціалізмом і капіталізмом, між атлантизмом й континенталізмом є типовим прикладом концепції М., в рамках якої розроблялись ті чи інші сценарії реалізації ідеї формування “єдиного світу”.

Принципово новою версією М. стала концепція американського вченого Ф.Фукуями, який виклав її після розпаду СРСР в 1992 році у книзі “Кінець історії”. В основі концепції теза про те, що Захід спроможний наполягати на “правильності своїх моральних, політичних і економічних стандартів поведінки щодо навколишнього

світу”. Тому його ідеї відображають традиції теорії М., які будувалися на посилках західного домінування і на цій основі формували відповідні висновки та рекомендації щодо незахідних культур. Ф.Фукуяма як прихильник глобального ліберального капіталізму західного зразка стверджував, що те, свідками чого ми є, кінець ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми людського правління. З огляду на це саме цінності Заходу підлягають глобальному розповсюдженню. При цьому не має значення вітається це іншими учасниками міжнародної системи чи ні. Незахідні світи в його концепції розглядаються як проекція західних цінностей, оскільки “ненапад” не здатний внести творчий внесок у світовий розвиток, а відтак його долею залишається лише терпляче очікування поглинання Заходом.

На думку італійського політолога К.Санторо, на сучасному етапі світ перебуває в стані переходу від біполярної до мондіалістичної структури, який характеризується цивілізаційними катастрофами, зокрема послабленням ролі міжнародних інститутів, посиленням націоналістичних тенденцій всередині держав та їх поступовим розпадом, війнами малої та середньої інтенсивності. Тому загроза планетарного хаосу призведе до неминучого визнання доцільності формування Світового уряду під егідою нових міжнародних інстанцій. Відтак сьогодні М. на Заході інтерпретують передусім як рух до Нового Світопорядку заснованого на універсалізації атлантичної системи в основі якої США, яка виходить за рамки атлантизму, а всі регіони світу починають переорганізовуватись за моделлю Заходу навколо його економічно розвинених центрів.

Таким чином, метою сучасного М. є встановлення наддержавних федеративних структур на всій планеті, через що він неможливий без підписання державами відповідних законів та міжнародних договорів, які мають силу законів та юрисдикцію вищу ніж національне законодавство. Тому центральним моментом в М. є утворення нової політичної організації, яка б здійснювала управління

всім людством перемістивши значну частину національних суверенітетів, зокрема до Всесвітнього Федерального Департаменту, який мав би займатися вирішенням таких глобальних проблем як війни, голод, дефіцит прісної воли та ін. та Всесвітнього Федерального Уряду. З огляду на це М., як ідеологія передбачає знищення расових, релігійних, етнічних, національних і культурних меж, а відтак є небезпекою для формування та становлення національних держав, таких як Україна.

©Ситник Г.П.

**МОЖЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ
МОБІЛІЗАЦІЙНІ** — сукупність наявних матеріальних і духовних можливостей, які держава в умовах різкої, стрибкоподібної зміни умов її існування може раціонально та в стислий термін почати використовувати для забезпечення національної безпеки. Базовими складовими М.д.м., зокрема, є: людські ресурси, виробничі потужності галузей господарства, запаси стратегічної сировини і матеріалів, енергетичні та фінансові ресурси і т.п. Основу М.д.м. складає економіка, насамперед важка промисловість, машинобудування, енергетика і транспорт, а їх практична реалізація залежить від соціально-економічного і політичного устрою країни, ефективності державного управління, розвитку науки і техніки, воєнно-географічних факторів. Водночас особливе значення належить людським ресурсам, від кількості й якості яких (зокрема, їх фізичного стану, професійної і морально-політичної підготовки) залежать комплектування збройних сил та їхня бойова здатність, забезпечення робочою силою оборонних галузей промисловості тощо.

©Ситник Г.П.

**МОТИВАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ДО
ЗБРОЙНОГО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ** — системний стан, що відповідає різним рівням мотиваційної регуляції і включає в себе особистісно-значеннєвий та ситуативно-цільовий рівні. М.г.в.з.з.в. включає здатність до мотиваційної регуляції, готовність діяти в умовах бойових дій, здатність до самопожертви та здатність формувати певну поведінкову реакцію в ситуації загроз

воєнного характеру. У функціонально-системному відношенні **М.г.в.з.з.В.** визначає цільові та спонукальні параметри діяльності військовослужбовців і ґрунтується на парадигмі мислення, в якій домінує категорія “воєнної безпеки”.

М.г.в.з.з.В. на особистісно-значеннєвому рівні передбачає наявність та ефективне функціонування: “образу Батьківщини” як аксіологічної детермінанти службової та бойової діяльності; “образу захисника Вітчизни” як морального імперативу поведінки військовослужбовця та методологічної засади аксіологічного проектування кодексу честі військовослужбовця; “образу війни” як гносеологічної детермінанти службової та бойової діяльності; “образу ворога” який визначає суб’єкт, котрий сприймається як той, хто становить собою загрозу інтересам, цінностям, самому фізичному та соціальному існуванню; “образу перемоги” який визначає стратегічну мету, цілі та завдання службової та бойової діяльності в контексті викликів та загроз воєнній безпеці.

М.г.в.з.з.В. на ситуативно-цільовому рівні передбачає наявність та ефективне функціонування: державної ідеології в сфері оборонної політики; інформаційно-пропагандистського супроводу заходів зовнішньо - та воєнно-політичного формату.

Для відслідковування статистичних показників **М.г.в.з.з.В.** проводять моніторинг громадської думки військовослужбовців. Постійними показниками моніторингу **М.г.в.з.з.В.** на особистісно-значеннєвому рівні є оцінки: ставлення військовослужбовців до військової служби; ставлення військовослужбовців до участі в миротворчих операціях; оцінка ставлення військовослужбовців до участі в бойових діях по збройному захисту Вітчизни; самооцінка “образу Батьківщини”; вибір воєнно-політичного союзника; прогнозні оцінки щодо підтримки народом армії у випадку збройного конфлікту на території України; самооцінки образів: “ворога”; “війни”; “перемоги”, “захисника Вітчизни”. Ситуативними показниками моніторингу громадської думки щодо **М.г.в.з.з.В.** на ситуативно-цільовому рівні є оцінка результатів діяльності держави по

ідеологічному забезпеченню воєнної політики України та по військово-патріотичному вихованню.

© Шевченко М.М.

“М’ЯКЕ ПРАВО” — різновид норм міжнародного права, що не породжують чітких прав і обов’язків, а дають загальні настанови, яких суб’єкти повинні дотримуватися. Для них характерні слова і вирази на кшталт “прагнути”, “вживати необхідні заходи”, “домагатися”, “рекомендувати” тощо. Вони хоча й взаємодіють з нормами міжнародного права та певною мірою визначають загальні засади їх розвитку (характерними у цьому відношенні є документи ОБСЄ), більшою мірою є політичними, а не правовими.

© Ситник Г.П.

Н

НАДЕРЖАВА — міжнародно-політичний статус держави, яка відіграє панівну роль у міжнародних відносинах передусім з причини свого економічного, військового чи ресурсного потенціалу, що вигідно відрізняє її від інших держав світу. Наприклад, вони володіють таким військовим потенціалом, що здатний спричинити масові руйнування планетарного масштабу. **Н.** здатні діяти поза межами своєї території. Вони визначаються комплексною могутністю, виступають системоутворюючим чинником в системі міжнародних відносин на регіональному та глобальному рівнях і, як правило, мають довгострокові національні інтереси в усіх регіонах світу.

Розрізняють три типи **Н.**: універсальні (здатні діяти в глобальному масштабі та в усіх сферах міжнародних відносин); секторні (здатні діяти у глобальному масштабі, але лише в певній сфері, наприклад військовій); регіональні (здатні діяти в межах певного регіону).

Універсальні **Н.** не можуть отримати поразку в повномасштабній війні від будь-якої держави або коаліції держав за винятком іншої **Н.**, яка володіє співрозмірною військовою могутністю. Сьогодні єдиною універсальною **Н.** є США.

© Ситник Г.П.

НАЙМАНЦІ — особи, що беруть участь у збройному конфлікті (воєнних діях) з метою одержання матеріальної винагороди, яка істотно перевищує винагороду комбатантів, не є громадянами держави — учасниці збройного конфлікту (воєнних дій), котрі не проживають постійно на її території, а також не є особами, які офіційно направлено іншими державами для виконання тих чи інших обов'язків. **Н.** є також особи, які завербовані для участі у насильницьких діях, наприклад, для повалення уряду чи підриву конституційного порядку. Вербування, використання, фінансування та навчання **Н.**, а також найманство, вважаються міжнародними злочинами. Тому відповідно до норм міжнародного права **Н.** не можуть претендувати на статус комбатантів чи військовополонених і розглядаються як військові злочинці.

© *Ситник Г.П.*

НАСИЛЬСТВО — один із способів, що забезпечують панування, владу людини над людиною. Насильство — не взагалі примус, не взагалі ущерб життю, а такий примус і такий ущерб, які здійснюються всупереч волі того чи тих, проти кого вони спрямовані. Насильство є узурпація свободної волі. Воно є замах на свободу людської волі. Підставами, на яких одна воля панує над іншою є: 1) певна перевага в стані волі: типовий випадок — патерналістська влада, влада батька; 2) попередня взаємна угода: типовий випадок — влада закону і законних правителів; 3) насильство: типовий випадок — влада окупанта, завойовника, насильника. При цьому вирізняють різні види насильства, зокрема соціальне, воєнне, збройне, економічне, політичне, духовне.

Насильство соціальне — це застосування або погроза застосування сили (у прямій або непрямій формі) із метою примушення людей до певних дій, — панування однієї волі над іншою, що найчастіше пов'язане з погрозою людському життю чи безпеці. Суттєвими ознаками соціального насильства є: 1) реальне, цілеспрямоване використання сили у будь-якій сфері (економічній, політичній, духовній, мілітарній); 2) реальна загрозна перспектива для соціальних суб'єктів, до яких застосовується примус; 3) історично-

необхідний спосіб розв'язання суспільних протиріч шляхом нав'язування іншому суб'єкту політичної волі тощо. Соціальне насильство виступає формою самоорганізації та самотрансформації суспільства. Крайньою ж формою соціального насильства є війна. Специфікою соціального насильства є його антропоморфний характер, який свідчить, що об'єкти й суб'єкти застосування сили — це окремі люди, певні групи (релігійні, професійні, етнічні, політичні) або політичні утворення (партії, держави, союзи держав). Крім того, у соціальній сфері сила включає в себе одночасно з матеріальним ще й політичний та духовний компоненти. Сила демонструє певну специфіку сфери суспільного життя, де застосовується. Так, наприклад, матеріальне насильство пов'язане з важливими проявами життєдіяльності суспільства і може реалізовуватись у вигляді примусу як за допомогою зброї (насильство воєнне, збройне), так й за допомогою позаекономічного та економічного примусу (економічне насильство), нерівного розподілу вироблених продуктів, примушення до тяжкої фізичної праці, крадіжок, позбавлення засобів існування тощо.

Насильство воєнне — примушуюча дія стосовно реального або потенційного противника, що здійснюється за допомогою воєнної сили. Його характерною ознакою є: політичний характер цілей і змісту; використання особливої організації (армія, інші збройні формування); застосування спеціальних засобів (зброї); різноманітність форм реалізації.

Насильство збройне — примушуюча дія стосовно противника за допомогою бойової зброї. Збройне насильство може бути здійснено: державами (коаліціями) та їх структурами; соціальними та національними спільнотами політичними партіями та рухами і т.д.

Насильство економічне — примушення конкурента з позиції сили до нееквівалентного обміну, позбавлення засобів існування і т.д.

Поряд із матеріальним у суспільстві має місце і духовне насильство, що передбачає підпорядкування волі та свідомості людей певним поглядам (філософським, правовим, релігійним,

естетичним, політичним, науковим), що ґрунтується на “брутальному зламі” вже існуючої позиції, реалізується, як правило, всупереч бажанню людей і підкріплюється певним набором зовсім не духовних засобів покарання за “бунтівні погляди”. В умовах використання новітніх технологій духовне насильство застосовується у вигляді “інформаційних війн”, “психологічних війн”, “інтелектуальних війн”, “екзистенційного маніпулювання”.

Політичне насильство, виявляючи специфіку політики як певної форми відносин між великими групами людей з приводу захоплення та утримання влади, забезпечує за допомогою владних структур пріоритет одних соціальних груп, політичних утворень чи політичних інститутів над іншими. Політичне насильство може виступати у вигляді фашистської чи тоталітарної диктатури, позбавлення певних соціальних груп чи політичних утворень права на громадянські свободи, утворення політичних і громадських об’єднань, участь у виборах тощо.

© Шевченко М.М.

НАЦІОНАЛІЗМ — доктринальне положення згідно якого при визначенні належності до соціальної групи, здатної артикулювати та відстоювати свої інтереси є національність, а не класові, релігійні чи інші ознаки. Часто цим поняттям позначають політичний рух, в основі якого лежить переконання про виключне право етносу на самовизначення та самоврядування в межах власної держави і про виключну легітимність національного уряду. Є кілька підходів типологізації **Н.**: за громадянсько-територіальною й етнічно-генеалогічними моделями, а також типологія, яка базується на особливостях просторової організації націй. Відповідно до них ідентифікація індивідууму здійснюється за належністю за правом народження чи тривалого проживання на певній території “право ґрунту”, за народженням – до певного етносу (“право крові”) або є наслідком делімітації національної території чи територіальної реорганізації. Громадянсько-територіальні моделі породжують прояви **Н.** в антиколоніальних рухах за здобуття незалежності та у створенні державотворчої

нації на колишніх територіях колонії. Етнічно-генеалогічні моделі породжують сепаратистські рухи та розвиток діаспор, а якщо типологія **Н.** базується на особливостях просторової організації нації, то він виступає у формах: переселенській (Канада), фашистській (міжвоєнна Німеччина), історично-сепаратистській (Ірландія), традиційній державно-сепаратистській (Шотландія).

© Ситник Г.П.

НЕБЕЗПЕКА – об’єкт, (фактор, явище, процес тощо), який в соціальних системах має об’єктивно-суб’єктивну природу та який (за певних умов) може здійснювати негативний вплив на інший об’єкт (об’єкти) або процес (процеси) реального світу внаслідок чого його (їх) буттю (існуванню, функціонуванню, розвитку тощо) може бути завдана певна шкода (збиток).

Соціальні системи є системами з активними елементами, якими є людина, соціальні групи, інститути держави тощо, між якими відбуваються соціальні взаємодії. Ці системи завжди перебувають під впливом сукупності різних **Н.**, які є наслідком прояву та взаємодії тих чи інших факторів, що мають об’єктивно-суб’єктивну природу. **Н.** здійснюють (або можуть здійснити) негативний вплив на соціальні системи, через що їх буттю (існуванню) може бути завдано шкоди (збитку). Наприклад, погіршиться позитивна динаміка розвитку систем, зміняться їх якісно-кількісні характеристики тощо, внаслідок чого вони можуть бути зруйнованими (загинути). У загальному випадку джерелом **Н.** є об’єкти (явища, процеси тощо), що породжують фактори, які здатні завдати шкоду (збиток) іншому об’єкту (явищу, процесу тощо). При цьому існує беззаперечна взаємозумовленість змісту поняття (концепту) **Н.** зі змістом поняття (концепту) безпека і, навпаки, через те, що в процесі еволюції живої природи сформувався інстинкт самозбереження живих істот. Тому базова передумова існування будь-якої живої істоти залежить від того, як вона може виявляти та оцінювати фактори (в тому числі й ті, які зумовлюють розвиток зовнішнього середовища), що загрожують природній визначеності її буття (передусім її фізичному

існуванню). Відтак для живого організму визначальними є фактори, які заперечують його існування як об'єкта реального світу. Це зумовлює необхідність його адекватного реагування на ці фактори для забезпечення самозбереження та за необхідності спонукає до активних захисних дій.

Таким чином, дія (явище, процес тощо), що заперечує існуванню живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми **Н**. Тому, коли йдеться про сприйняття тим чи іншим суб'єктом **Н**., мається на увазі форма ототожнення та оформлення вказаної дії, яка є усвідомленим суб'єктом запереченням його існування. Тобто **Н**. завжди пов'язується не з будь-яким запереченням, а лише з тим, що спрямоване на заперечення буття (існування) того чи іншого об'єкта живої природи. При цьому важливим є саме об'єктивно-суб'єктивний характер природи **Н**., оскільки будучи суб'єктною формою, вона за змістом може мати як суб'єктивний, так і об'єктивний характер (оформлення можуть отримати і об'єктивні відносини і суб'єктивні уявлення про них). Водночас, співвідношення суб'єктивності і об'єктивності може бути досить різними. Це означає, що одна й та дія (явище, процес тощо) може отримати з боку суб'єкта різну оцінку, оскільки форму **Н**. отримує не всяке заперечення, а лише те, яке ідентифікується й оцінюється суб'єктом, як заперечення його існування.

Принципово важливим при прийнятті тих чи інших управлінських рішень суб'єктами публічного управління та адміністрування є те, що наявність **Н**. завжди пов'язана з деякою можливістю, а саме з майбутніми (очікуваними) негативними наслідками для об'єкта щодо припинення свого існування як системи (зокрема, може бути зруйнована його структура, яка характеризує його якісно-кількісні характеристики та спроможність виконувати життєво-важливі для нього функції). Тому виявлення суб'єктом можливості негативних для свого існування наслідків призводить до формування у нього й відповідного ставлення до того чи іншого предмета (дії, явища тощо) як **Н**. При цьому в загальному випадку **Н**. може бути не тільки якась зовнішня дія, що заперечує існування об'єкта, а й відсутність

дії або умов, життєво-важливих для існування, наприклад, для живого організму це може бути відсутність їжі. Крім того, **Н**. не тотожна виключно негативній оцінці дії (процесу, явища тощо). Вона має також і позитивне для збереження життя суб'єкта значення, оскільки в разі належної оцінки факторів, які зумовлюють негативні для його існування наслідки, це дає йому можливості сформувати й адекватне ставлення (дію) щодо того чи іншого фактору (предмета, процесу, явища тощо).

Розглядаючи **Н**. у контексті умов функціонування соціальних систем варто враховувати, що людина, на відміну від інших живих організмів, має можливість не тільки оцінювати ті чи інші фактори, як **Н**., а й сприймати їх опосередковано, тобто переносити свою оцінку на інші об'єкти. Наприклад, людина може визначати **Н**. стосовно інших людей, інститутів та інституцій держави, суспільства в цілому. Проте і в цьому разі оцінювання того чи іншого фактору, як **Н**. залишається визначенням (інтерпретацією) саме людини. Тому, як правило, один і той самий фактор (дія, явище, процес тощо) оцінюється людиною як небезпечний чи як безпечний залежно від її ціннісних орієнтацій, політичних чи професійних вподобань тощо. Так, в умовах війни ті чи інші фактори, які оцінюються у контексті нанесення шкоди (збитків) супротивнику інтерпретуються його учасниками по-різному.

В кінцевому підсумку за об'єктивним змістом **Н**. для будь-якого предмета є заперечення природної визначеності його буття (існування), а можливість заперечення міститься в ньому самому, тобто, якщо є предмет, то є і можливість заперечення його існування. Так, для держави, яка втратила незалежність, **Н**. втрати незалежності не може бути, але, водночас, є небезпека втрати її територіальної цілісності. Для людини, яка втратила ноги, відсутня небезпека їх втратити, але, очевидно, що доки вона є жива існує **Н**. її смерті. Це означає, що сам факт існування предмета криє у собі можливість заперечення його кількісно-якісних характеристик, які визначають його структурно-функціональну сутність як предмета. Іншими словами, за своїм

об'єктивним змістом можливість **Н.** існує не ззовні, а всередині предмета, якому **Н.** загрожує як заперечення існування життєво-важливих для нього кількісно-якісних характеристик, тобто тих, що визначають його природну цілісність та специфічну індивідуальність. Водночас механізмами (причинами) реалізації **Н.** можуть бути як зовнішні, так і внутрішні фактори. Таким чином, розкриваючи зміст, визначаючи спрямованість та оцінюючи наслідки **Н.** для буття (існування) соціальних систем необхідно враховувати наступне.

По-перше, будь-яка **Н.** є суб'єктною формою оцінки того чи іншого фактору (дії, явища, процесу тощо), який ідентифікується та оцінюється суб'єктом як заперечення природної визначеності його буття (існування). Тому необхідно завжди розрізняти об'єктивні передумови виникнення **Н.** та суб'єктну форму її відображення, які не тотожні. При цьому одну і ту саму дію (явище, процес тощо) людина може оцінювати по-різному в контексті її інтерпретації як **Н.**, в тому числі й її причини, наслідки, масштаби тощо. Наприклад, передумовою формування соціального явища, яке позначають концептом “ворог” може бути об'єктивно існуюче вороже ставлення до людини. Проте це ставлення лише після перенесення суб'єктивних визначень на вказане явище набуває для суб'єкта значення, яке він вкладає у зміст поняття (концепту) “ворог”.

По-друге, ототожнення об'єктивного змісту **Н.** із суб'єктною формою її сприйняття певною мірою призводить до перенесення суб'єктивного змісту на об'єкт **Н.**, але це не змінює її об'єктивного змісту. Наприклад, коли ми стверджуємо, що колір предмету жовтий, це ще не означає, що вказаний колір дійсно є об'єктивною властивістю цього предмету, бо, як відомо, колір не залежить від нашого сприйняття. Тому принципово важливим є те, що перенесення суб'єктивної форми сприйняття **Н.** на її об'єкт (дію, процес, явище тощо) може й не відповідати його сутності в контексті оцінювання об'єкта як **Н.** Передусім, оцінка міри (ступеня) **Н.**, як правило, залежить від цінності для суб'єкта оцінювання того, що заперечується. Ця оцінка завжди має ціннісний характер, яка

стосовно того чи іншого фактору (дії, явища, процесу тощо) в різних світоглядно-ціннісних (культурних), політичних, економічних тощо системах може бути досить різною.

По-третє, **Н.** може розглядатися як можливість (здатність) впливу того чи іншого фактору (явища, процесу тощо) на об'єкт і завдання йому такої шкоди (збитку), величина якої за певних умов може бути “смертельно небезпечною”, тобто призвести до загибелі об'єкта. Тому визначення ймовірності цієї можливості та обсягів вказаної шкоди (збитку) має бути пріоритетним завданням суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки (передусім, органів державної влади).

З огляду на викладене принципово важливим є розуміння соціального виміру **Н.** та її джерел. **Н.** у соціальному сенсі – це передусім об'єктивна можливість негативної дії тих чи інших факторів на функціонування та розвиток суспільства, як соціальної системи (соціального організму), яку утворюють індивіди та соціальні групи, взаємопов'язані взаємозумовленими соціальними зв'язками і взаємодіями. Ці дії можуть завдати соціальній системі ту чи іншу шкоду, внаслідок якої суттєво зміняться властивості системи, погіршиться її стан, виникне небажана динаміка розвитку тощо. Тому джерелом **Н.** для соціальної системи можуть бути об'єкти (явища, процеси тощо), які здатні завдати їй шкоди (збитки), зокрема, викликати дисбаланс у соціальній взаємодії її структурних елементів і навіть послабити або зруйнувати її структуру, а отже, заперечити природну визначеність її буття (існування) та розвитку системи. При цьому в соціальних системах основними джерелами **Н.** для їх нормального функціонування завжди є суперечності, що виникають між суб'єктами соціальної взаємодії. Проте форми та види прояву **Н.** можуть буди різними.

Так, форми прояву **Н.** для соціальних систем, зокрема залежать від сфери життєдіяльності індивідів (людей), соціальних груп, суспільства в цілому та держави, як соціального інституту, територіально-просторового та часового масштабу. У зв'язку із цим, як правило виділяють (вирізняють), небезпеки в політичній, економічній, соціальній та

гуманітарній сферах життєдіяльності, небезпеки загальнодержавного та регіонального значення, небезпеки довго- чи короткотривалого характеру. Водночас, ці **Н.** можна звести до двох видів: зовнішніх та внутрішніх. Зовнішня **Н.** для об'єкта (соціальної системи) — це можливість якого-небудь фактору (або їх сукупності), що перебувають поза межами структури об'єкта, за певних умов справити негативний вплив на нього і завдати йому певної шкоди, наприклад, погіршити його стан або викликати небажану динаміку розвитку, а внутрішня **Н.** для об'єкту — це можливість якого-небудь елемента його структури (або їх сукупності) за певних умов завдати шкоди об'єкту із середини. Через це **Н.** є проявом якісного стану взаємозв'язків між взаємодіючими елементами соціальної системи, коли в разі виникнення внутрішніх суперечностей між ними або порушення стійкості цих зв'язків (зумовлених внутрішніми або зовнішніми факторами), один з елементів може завдати збитку (шкоди) ін.

Це означає, що поза відносинами, що склалися між елементами системи, жоден з них, який має руйнівний потенціал, не може розглядатися як **Н.** стосовно іншого, що не взаємодіє з ним. При цьому кількісно-якісна характеристика взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом **Н.** значною мірою залежать від реального стану суб'єкта в певний момент часу, передусім його можливостей щодо нормального функціонування, прогресивного розвитку, здатності адекватного реагування на фактори, які є причинами **Н.** Тому у практичній діяльності суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки принципово важливим є побудова ієрархії **Н.** національним інтересам.

З огляду на виникнення умов, за яких формується потенціал протидії реалізації національним інтересам, **Н.** можуть бути за ступенем їх негативного впливу на реалізацію цих інтересів розміщені у такій послідовності (ієрархії): потенційний виклик (накопичення певного потенціалу протидії реалізації інтересам є, але ризик нанесення шкоди національній безпеці не є очевидним); реальний виклик (формування потенціалу

протидії реалізації інтересів завершилося і ризик нанесення шкоди національній безпеці стає очевидним); потенційна загроза (шляхом офіційних політичних, економічних чи інших дій, без застосування засобів збройної боротьби завдається шкода національній безпеці, масштаби якої не зачіпають життєво-важливих національних інтересів, але ризик нанесення такої шкоди є очевидним); реальна загроза (завдання шкоди життєво-важливим національним інтересам без використання засобів збройної боротьби є очевидним; масштаби шкоди мають локальний характер, але ризик, що вони набудуть комплексного характеру, є значним); реальна **Н.** (найвища ступінь загрози, коли ризик завдання максимально великої шкоди життєво-важливим національним інтересам є найвищим, тобто вказана шкода набуває комплексного характеру, наприклад, війна розпочалася або може розпочатися в будь-який момент).

Запропонована ієрархія **Н.** національним інтересів, як і будь-яка інша, є умовною і може бути доповнена (уточнена), наприклад, з використанням таких критеріїв: характер (соціальні, техногенні чи природні); розмах та масштаб можливих наслідків (глобальні, регіональні, субрегіональні, національні, локальні); сфера прояву та термін дії (політичні, економічні, інформаційні, внутрішні, зовнішні, довгострокові, короткострокові тощо). Водночас вказана ієрархія **Н.** дозволяє виконувати низку наукових та практичних завдань щодо забезпечення національної безпеки, зокрема: дає змогу ідентифікувати будь-яке явище (подію, процес, ситуацію) як потенційний чи реальний виклик, потенційну чи реальну загрозу або реальну небезпеку національним інтересам і, відповідно, планувати та вживати комплекс заходів щодо формування та забезпечення ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки; може бути використана при моделюванні процесу забезпечення національної безпеки; є важливою при визначенні та уточненні національних цілей; дає змогу відмовитися від традиційного включення до базових нормативних документів у сфері забезпечення національної безпеки досить гіпотетичного переліку

потенціальних, реальних, актуальних, перспективних тощо загроз національній безпеці, не проводячи між ними чіткої межі (як це, на жаль, має місце в українських реаліях); створює передумови для можливості кількісно оцінювати рівень **Н.** шляхом визначення можливих ризиків завдання шкоди (збитку) національним інтересам за тих чи інших умов їх реалізації.

І насамкінець, очевидно, що той чи інший рівень **Н.** національним інтересам має спонукати суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки до певних дій. Так, за умов (ситуацій), коли **Н.** національним інтересам ідентифіковані (оцінені), як потенційний та реальний виклики вказані суб'єкти, а також відповідні сили і засоби, зокрема спецслужби та збройні сили, мають перебувати у стані постійної готовності до нейтралізації загроз життєво-важливим національним інтересам. Ситуацію ж реальної загрози національній безпеці, слід розглядати як таку, за якої вони мають бути переведені у стан підвищеної готовності, а у разі реальної **Н.** для забезпечення здійснення комплексу заходів (політичних, економічних, воєнних та ін.), спрямованих на захист життєво-важливих національних інтересів, вони мають бути переведені у найвищу (повну) ступінь готовності.

© Ситник Г.П.

НЕВОЄННІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – сукупність соціальних інститутів (організацій), правових норм, духовних цінностей, інформації і технічних систем загального призначення, що використовуються державою для впливу на внутрішні та зовнішні відносини з метою зміцнення національної безпеки. **Н.з.з.н.б.** сприяють залученню додаткових засобів, можливостей, зокрема – набуттю союзників і друзів, послабленню й усуненню воєнних загроз (договори, угоди, перетворення недругів у нейтралів і т.п.), зменшенню можливостей агресорів (ізоляція, створення негативного іміджу в громадській думці, викриття планів і т.д.) тощо. Кожний вид невоєнних засобів має різноманітний і комплексний інструментарій. Усі вони покликані виконувати певні функції щодо

врегулювання кризових ситуацій і поділяються на дві великі групи за приналежністю: ті, що є у розпорядженні держави – політичні, правові, дипломатичні, економічні, інформаційні; ті, що має колективний користувач – міжнародні органи, закони.

В останні десятиріччя вчені різних країн здійснюють пошук шляхів і способів підвищення ролі невоєнних засобів у зміцненні миру і безпеки. Розробляються проекти, що охоплюють всі сторони життя суспільства, зокрема ті, які передбачають: вдосконалення системи міжнародних відносин; подолання нерівності, традиційного силового мислення, усунення зі свідомості людей і народів суто егоїстичних спонукальних мотивів поведінки, що ведуть до антагонізмів; формування культури і готовності до мирного вирішення різноманітних конфліктів. Згідно з чинним національним законодавством та міжнародними документами у разі виникнення зовнішньої загрози Україна має максимально використати можливості ООН, ОБСЄ, ЄС та інших структур колективної безпеки, механізми Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням її до договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Меморандум) та двосторонніх міждержавних відносин, міжпарламентські зв'язки, внутрішні механізми реагування на кризові та надзвичайні ситуації тощо. Так, Воєнною доктриною України в період загрози та в разі початку війни (збройного конфлікту) передбачено використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, ЄС, інших структур колективної безпеки, що відповідають за підтримку міжнародного миру та безпеки. Застосування механізму Меморандуму гіпотетично дає змогу прискорити розгляд проблемних питань у Раді Безпеки ООН та підвищити ймовірність їх позитивного вирішення, оскільки звернення до цієї міжнародної організації згідно з Меморандумом має бути здійснено країною (країнами) - гарантом, що є одночасно її постійним членом. Але разом з тим саме країни-гаранти мають право "вето" на рішення РБ ООН та найбільший вплив на інші міжнародні структури безпеки.

Підвищення ролі невоєнних засобів у забезпеченні національної безпеки України залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать розвинена економіка, високий рівень науково-технічного розвитку, потужна обороноздатність. Без ефективної економіки й могутньої армії не може бути сильної зовнішньої політики України, дипломатії, розвинутих економічних зв'язків і матеріальних важелів впливу на політику інших країн, достатньої кількості новітніх інформаційних технологій і т.п. Але вказані об'єктивні чинники не спрацюють без якісної і активної політики, привабливої ідеології, та комплексного застосування невоєнних засобів.

© Шевченко М.М.

НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖНАРОДНИЙ – 1) невтручання у чужі суперечки, конфлікти між країнами; 2) особливий міжнародно-правовий статус держави, що зобов'язується не брати участь у війнах між іншими державами, не надавати воєнної допомоги конфліктуючим сторонам, а в мирний час відмовляється від участі у військових (військово-політичних) блокадах. Статут ООН визначає **Н.м.** як один з інститутів міжнародного права, побудований на визнанні прав нейтральної держави на: територіальну недоторканність і цілісність держави; власні збройні сили, кількість яких не перевищує потреб самооборони; надання країною притулку біженцям і жертвам конфліктів; одержання економічної допомоги від інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету.

У міжнародному праві розрізняють **Н.м.** тимчасовий, або евентуальний і **Н.м.** постійний. Евентуальний **Н.м.** означає, що будь-яка держава заявляє про свою неучасть у випадку виникнення війни на боці однієї з воюючих держав. **Н.м.** може бути скасований однобічним актом держави, яка його проголосила. Нейтральна держава має право на недоторканість своєї території, громадян, майна, на захист свого **Н.м.** за допомогою зброї. Постійний **Н.м.** – це міжнародно-правовий статус держави, що взяла зобов'язання: не брати участь у будь-яких війнах, які відбуваються або можуть відбутися у майбутньому; втримуватися від

дій, здатних утягнути таку державу у війну. У зв'язку з цим постійно-нейтральні держави не беруть участі у військових (військово-політичних) союзах, відмовляються від розміщення на своїй території іноземних військових баз, виступають проти зброї масового знищення, активно підтримують зусилля світового співтовариства в сфері роззброювання, зміцнення довіри й співробітництва між державами. Таким чином, постійний **Н.м.** здійснюється не тільки під час війни, але й у мирний час. Статус постійного **Н.м.** не позбавляє державу права на самооборону у випадку нападу на неї.

Юридичним закріпленням зазначеного статусу є висновок зацікавленими державами відповідного міжнародного договору за участю в ньому держави, що наділяється статусом постійного **Н.м.** Дія такого договору не обумовлена яким-небудь терміном. Відповідно до взятих зобов'язань, нейтральна держава повинна дотримуватися правил нейтралітету у випадку виникнення військового конфлікту між будь-якими державами, тобто додержуватися норм міжнародного права, що стосується **Н.м.** під час війни. Водночас, нейтральна держава не може допускати використання своєї території, включаючи повітряний простір, для втручання у внутрішні справи інших держав і ведення ворожих дій проти них. Неприпустимі подібні дії й з боку самої нейтральної держави. Разом з тим остання має право брати участь у діяльності міжнародних організацій, мати свою армію й військові формування, необхідні для самооборони.

Нерідко статус **Н.м.** закріплюється як міжнародним договором, так і національним правовим актом держави. Кожна держава має суверенне право незалежно визначати свою зовнішню політику з урахуванням принципів і норм міжнародного права. Відбиттям зазначеного права є вибір державою способів встановлення статусу свого постійного **Н.м.** Це припускає, що даний статус може бути визначений державою й на основі прийняття нею тільки відповідних внутрішніх актів. Важливо лише, щоб у цьому випадку даний статус одержав визнання інших держав. В історичному минулому статус постійного **Н.м.** належав Бельгії (з 1831 по 1919 р.) і

Люксембургу (з 1867 по 1944 р.). У сучасний період цей статус мають Швейцарія, Австрія, Лаос, Камбоджа, Мальта, Туркменістан.

Зобов'язання, що впливають зі статусу постійно-нейтральної держави, не можуть служити обмеженням суверенітету. Сучасне міжнародне право ліквідувало "право на війну" і закріпило принцип сумлінного дотримання міжнародних зобов'язань, тим самим створивши для держав, що мають статус постійного Н.м., додаткові гарантії його забезпечення. Водночас більшість європейських країн, що називають себе нейтральними, проводять політику, що докорінно відрізняється від класичних зразків нейтралітету. Приклади грубих порушень нейтрального статусу: у 1995 році Швейцарія відкрила свої сухопутні й повітряні транспортні коридори для миротворчих сил НАТО, які діяли в Боснії й Герцеговині; у 1999 р. австрійські, шведські, фінські й швейцарські сили брали участь у операціях миротворчих сил у Косово; у 2002 р. ірландські й фінські війська приєдналися до виконання завдання Міжнародних сил сприяння безпеки в Афганістані, а в 2004 р. до такого кроку вдалася й Швейцарія; у 2008 р. Австрія прийняла командування багатонаціональною цільовою групою KFOR Сил Півдня (MNTF-S).

© Мандрагеля В.А

НЕОКОЛОНІАЛІЗМ — система нерівноправних економічних та політичних відносин між державами, що виникла в умовах розпаду колоніальної системи й має за мету збереження залежності колишніх колоній від розвинених держав. Передбачає за допомогою економічних, фінансових, політичних і культурних чинників здійснення контролю щодо вибору напрямів подальшого розвитку, країн, що розвиваються (для спрямування вказаного розвитку у русло національних інтересів розвинених країн світу — як правило, колишніх метрополій). Прояви Н. призводять до подальшого поглиблення розриву в політичному, економічному та соціальному розвитку між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами (країнами "золотого мільярда").

© Ситник Г.П.

НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК —

концепція перебудови міжнародних економічних відносин на справедливій і рівноправній основі відповідно до вимог країн, що розвиваються, для подолання їхнього відставання від розвинених країн світу. **Н.м.е.п.** засновувався на таких принципах: 1) суверенна рівність держав, самовизначення всіх народів, неприпустимість придбання територій силою, територіальна цілісність і невтручання у внутрішні справи інших держав; 2) найширше співробітництво всіх держав — членів міжнародної спільноти, засноване на справедливості, за допомогою чого можуть бути ліквідовані переважаючі в світі диспропорції і забезпечене процвітання для всіх; 3) повна й ефективна участь на основі рівності всіх країн у вирішенні світових економічних проблем в загальних інтересах всіх країн, з урахуванням необхідності забезпечити прискорений розвиток всіх країн, що розвиваються, приділяючи в той же час особлива увага прийняття особливих заходів в інтересах найменш розвинених, що не мають виходу до моря і острівних країн, що розвиваються, а також країн, що розвиваються, найбільш серйозно зіштовхуються з економічними кризами і стихійними лихами, не випускаючи з уваги інтереси інших країн, що розвиваються; 4) кожна країна має право прийняти ту економічну і соціальну систему, яку вона вважає найбільш відповідною для її розвитку, і не повинна піддаватися в результаті цього будь-якій дискримінації; 5) повний невід'ємний суверенітет кожної держави над своїми природними ресурсами і всієї економічної діяльністю. Для охорони цих ресурсів кожна держава має право здійснювати ефективний контроль над ними і над їх експлуатацією засобами, що відповідають його положенням, включаючи право націоналізації або передачі володіння своїм громадянам, причому це право є виразом повного невід'ємного суверенітету цієї держави. Жодна держава не може бути підпадати під економічний, політичний або будь-який інший вид примусу з метою перешкодити вільному і повному здійсненню цього невід'ємного права; 6) всі держави,

території і народи, що перебувають під іноземною окупацією, іноземним і колоніальним пануванням або під гнітом апартеїду, мають право на відшкодування і повну компенсацію за експлуатацію і виснаження і за шкоду, заподіяну природним і всім іншим ресурсам цих держав, територій і народів; 7) регулювання і нагляд за діяльністю транснаціональних корпорацій шляхом вжиття заходів в інтересах національних економік країн, в яких діють такі міжнаціональні корпорації, на основі повного суверенітету цих країн; 8) право країн, що розвиваються і народів територій, що знаходяться під колоніальним і расовим пануванням та іноземній окупацією, на досягнення свого звільнення і на відновлення ефективного контролю над своїми природними ресурсами і економічною діяльністю; 9) надання допомоги країнам, що розвиваються, народам і територіям, які перебувають під колоніальним і іноземним пануванням, іноземною окупацією, в умовах расової дискримінації або апартеїду або піддаються економічним, політичним або будь-яким іншим заходам тиску, що має на меті домогтися від них підпорядкування в здійсненні своїх суверенних прав і отримати від них будь-якого роду переваги, і неокolonіалізму в усіх його формах і які встановили або прагнуть встановити ефективний контроль над своїми природними ресурсами і економічною діяльністю, колишніми або все ще перебувають під іноземним контролем; 10) справедливе і рівноправне співвідношення між цінами на сировину, сировинні товари, готові вироби і напівфабрикати, які експортуються країнами, що розвиваються, і цінами на сировину, сировинні товари, промислові товари, засоби виробництва і обладнання, що імпортуються ними, з метою забезпечення безперервного поліпшення їх незадовільних умов торгівлі та розширення світової економіки; 11) надання всім міжнародним співтовариством активної допомоги країнам, що розвиваються без будь-яких політичних чи військових умов; 12) забезпечення того, щоб однією з головних цілей перетвореної міжнародної валютної системи було сприяння для розвитку країн, що розвиваються і достатній приплив в них реальних ресурсів; 13) підвищення

конкурентоспроможності природних матеріалів, що стикаються з конкуренцією з використання синтетичних замінників; 14) у міру можливості преференційний режим для країн, що розвиваються в усіх областях міжнародного економічного співробітництва, де це можливо; 15) забезпечення сприятливих умов для передачі фінансових коштів країнам, що розвиваються; 16) надання країнам, що розвиваються доступу до досягнень сучасної науки і техніки та сприяння передачі технології та створення місцевої технології в інтересах країн, що розвиваються в тих формах і згідно з тими процедурами, які відповідають їх економіці; 17) необхідність того, щоб всі держави поклали край марній розтраті природних ресурсів, включаючи харчові продукти; 18) необхідність того, щоб країни, що розвиваються сконцентрували всі свої ресурси на справу розвитку; 19) зміцнення за допомогою індивідуальних та колективних дій взаємного економічного, торгового, фінансового та технічного співробітництва між країнами, що розвиваються, головним чином на преференційній основі; 20) сприяння тій ролі, яку можуть грати асоціації виробників в рамках міжнародного співробітництва, і для досягнення їхніх цілей, серед іншого, надання допомоги в стимулюванні безперервного зростання світової економіки і прискорення розвитку країн, що розвиваються. Комплексну програму **Н.м.е.п.** затверджено у 1974 році Генеральною Асамблеєю ООН. Країни Заходу негативно поставились до ідеї встановлення **Н.м.е.п.**, зокрема США виступають проти підвищення ролі країн, які розвиваються в управлінні міжнародних фінансових організацій.

© Завгородня С.П., Орел М.Г.

НОРМАТИВИ ЕКОЛОГІЧНІ – обов'язкові межі збереження структури і функції екосистеми деякого ієрархічного рівня – від елементарного біогеоценозу до біосфери загалом, а також усіх екологічних компонентів, що враховуються під час господарської діяльності; ступінь максимально припустимого втручання людини в екосистеми, що гарантує збереження у ній бажаної структури та

динамічних якостей; вказані межі визначаються як бажані для людини стани екосистем, його соціально-біологічною витривалістю, так і господарськими міркуваннями; величина антропогенного навантаження, що розрахована на основі екологічних регламентів та отримала правовий статус; має тимчасовий характер, обумовлений рівнем розвитку науки, технології та економіки.

Н.е. повинні відповідати вимогам охорони навколишнього середовища та здоров'я людей від негативного впливу на нього забруднення. **Н.е.** розробляють і вводять у дію державні природоохоронні органи, органи охорони здоров'я та інші уповноважені на те органи. Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Стандарти якості навколишнього природного середовища – це вимоги, правила, нормативи, які висуваються державними органами до оцінювання стану середовища та його окремих компонентів, до діяльності виробничо-господарських об'єктів з метою охорони природи, раціонального використання її ресурсів, забезпечення оптимальної якості навколишнього середовища на основі поєднання екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства. Державні стандарти визначають поняття й терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом колишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливого впливу забрудненого навколишнього природного середовища на здоров'я людей, інші питання, пов'язані з охоронною навколишнього природного середовища й використанням природних ресурсів.

Н.е. включають: а) нормативи екологічної безпеки – гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного й іншого шкідливого впливу на навколишнє природне

середовище, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування; б) гранично допустимі викиди і скидання в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні небезпечного впливу фізичних і біологічних факторів. Гранично допустимі навантаження – це граничні значення господарського або рекреаційного навантаження на природне середовище, встановлені з урахуванням ємності природного середовища, його ресурсного потенціалу, здатності до відновлення з метою охорони навколишнього середовища від забруднення чи руйнування. Нормуються також гранично допустимі залишкові кількості – кількість шкідливих речовин у харчових продуктах та живих організмах, які мають здатність акумулюватися в ланках та ланцюгах харчування. Виробничо-господарські стандарти нормують: гранично допустимі викиди – об'єми (кількість) забруднюючих чи інших речовин, які надходять за одиницю часу в атмосферне повітря, водоймища, ґрунти і перевищення яких призводить до негативних наслідків для середовища; гранично допустимі рівні – вплив на людину факторів навколишнього середовища – шуму, вібрації, забруднювачів, які діють періодично чи протягом усього життя людини і не викликають соматичних чи психічних захворювань чи будь-яких змін стану здоров'я; гранично допустимі дози – кількість шкідливої речовини дія якої не викликає згубних наслідків в організмі; гранично допустимі надходження – кількість речовини-забруднювача, яка надходить на певну площу біоценозу за одиницю часу в кількостях, які не перевищують гранично допустимі концентрації. Виконання екологічних стандартів є обов'язковим і охороняється чинним законодавством.

© Кучма Д. Я.

НОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ –

діяльність спеціально уповноважених державних і недержавних органів, спрямована на встановлення системи нормативів стану екосистеми і допустимих впливів на неї людини, необхідних для ефективного управління збереженням і перетворенням природного середовища, які

не призводять до порушення механізмів її саморегуляції. Суть **Н.е.** полягає у встановленні такої якості навколишнього середовища, при якому екологічні системи постійно і незмінно забезпечують процес обміну речовин і енергії між природою та людиною, що сприяє відтворенню життя на планеті. Головна мета **Н.е.** полягає у забезпеченні взаємоприйняттого поєднання економічних і екологічних інтересів людини та суспільства.

Гранично допустимі нормативи являють собою компроміс між екологією і економікою, що дозволяє розвивати господарство та зберігати екосистеми. Нормування якості навколишнього природного середовища встановлює гранично допустимі норми впливу, які повинні гарантувати екологічну безпеку населення, збереження генофонду, забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів в умовах розвитку господарської діяльності. При цьому під впливом розуміється антропогенна діяльність, пов'язана з реалізацією економічних, рекреаційних, культурних інтересів, яка вносить фізичні, хімічні, біологічні зміни в природне середовище. **Н.е.** передбачає врахування допустимого навантаження на екосистему. Допустимим вважається таке навантаження, під впливом якого відхилення від нормального стану екосистеми не перевищує природних змін та не викликає небажаних наслідків у живих організмів, не веде до погіршення якості природного середовища.

Як екологічне, так і санітарно-гігієнічне нормування засновані на знанні наслідків впливу різноманітних чинників на живі організми. Одним з важливих понять в токсикології та в нормуванні є поняття небезпечної речовини. небезпечними є такі речовини, які через свої фізико-хімічні властивості здатні негативно впливати на людей, довкілля та матеріальні цінності. Встановлення нормативів якості навколишнього середовища та продуктів харчування ґрунтується на концепції порогового впливу. Поріг шкідливої дії – це мінімальна доза речовини, при дії якої в організмі виникають зміни, що виходять за межі фізіологічних і пристосувальних

реакцій, або прихована (тимчасово компенсована) патологія. Гранична доза речовини (або порогова дія взагалі) викликає у біологічного організму реакцію, яка не може бути скомпенсована за рахунок гомеостатичних механізмів (механізмів підтримки внутрішньої рівноваги організму).

Нормативи, що обмежують шкідливий вплив, встановлюються і затверджуються спеціально уповноваженими державними органами у сфері охорони навколишнього природного середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду та удосконалюються на національному рівні в міру розвитку науки і техніки з урахуванням міжнародних стандартів (наприклад, серії стандартів ISO 14000 з екологічного менеджменту). В основі санітарно-гігієнічного нормування лежить поняття гранично допустимої концентрації. Санітарно-гігієнічне нормування охоплює всі середовища, різні шляхи надходження шкідливих речовин в організм, хоча рідко відображає комбіновану їх дію та не враховує ефектів комплексного і поєданого впливу на людину всього різноманіття фізичних, хімічних і біологічних факторів навколишнього середовища.

© Кучма Д. Я.

О
ОБ'ЄКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ — головні предмети, на які спрямовані зусилля суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки. Так, **О.н.б.** є: людина і громадянин (передусім їхні конституційні права і свободи); суспільство - його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовища і природні ресурси; держава (передусім її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

© Ситник Г.П.

ОБОРОНА КРАЇНИ — система політичних, економічних, воєнних, соціальних, правових, морально-психологічних та інших заходів щодо

підготовки країни до відбиття можливої військової агресії, запобігання і припинення збройних конфліктів. О.к., зокрема, забезпечується: належним плануванням у сфері національної безпеки, підтримкою необхідних і достатніх для оборони країни збройних сил, оборонно-промислового комплексу, мобілізаційних можливостей держави, мобілізаційною підготовкою населення країни, зміцненням духовно-морального потенціалу народу.

© Ситник Г.П.

ОБОРОННЕ ПЛАНУВАННЯ –

складова частина системи стратегічного планування та управління державними ресурсами у сфері оборони, що здійснюється у законодавчо визначені терміни з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави шляхом обґрунтування перспектив розвитку збройних сил та ін. військових формувань з урахуванням характеру реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та економічних можливостей держави, із зазначенням конкретних заходів, виконавців та термінів їх реалізації. Основні показники **О.п.** визначаються відповідними нормативно-правовими актами (директивами). Ці показники ґрунтуються на вихідних даних, які включають завдання мирного та воєнного часу для військових формувань на плановий період, пріоритетні цілі їх розвитку, перелік основних оборонних програм, аналіз стану та оцінку тенденцій розвитку військових формувань, основні (орієнтовні) показники забезпечення потреб оборони матеріальними, фінансовими і людськими ресурсами, мету, завдання, строки, порядок розроблення, узгодження та затвердження документів планування, ін. необхідні дані.

Відповідно до Конституції і законів України, суб'єктами **О.п.** в Україні є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво Збройними Силами (ЗС) України та ін. військовими формуваннями; Генеральний штаб ЗС України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; урядові комісії, міжгалузеві

та відомчі робочі групи. Об'єктами **О.п.** є ЗС України, ін. військові формування, а також органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, діяльність яких може впливати на обороноздатність держави. Основними завданнями **О.п.** визнано: систематичне проведення, виходячи з засад державної політики у сфері оборони, оцінки реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, визначення взаємозв'язку між цілями і завданнями діяльності ЗС України та ін. військових формувань; перегляд перспективних і поточних планів розвитку ЗС України та ін. військових формувань, які базуються на програмно-цільовому методі планування; створення і підтримання на належному рівні державних ресурсів у сфері оборони, а також ефективне управління ними для забезпечення розвитку ЗС України та ін. військових формувань; упровадження механізмів ринкової економіки у сфері оборонного планування для залучення інвестицій в оборонну промисловість. **О.п.** поділяється на довгострокове, середньострокове і короткострокове (щорічне).

О.п. здійснюється з метою забезпечення відповідності перспективних і поточних планів, державних програм, дій органів державної влади у сфері національної безпеки та оборони засадам державної політики і оборони України на основі наступних принципів: застосування програмно-цільового методу для забезпечення оптимального та ефективного використання державних ресурсів; системності і паралельності процесу **О.п.** із збереженням колегіальності у прийнятті рішень; самостійності і відповідальності суб'єктів **О.п.** за визначення його основних показників; безперервності управління процесом **О.п.**; своєчасності та адекватності заходів захисту національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз у воєнній сфері; гарантування державою організаційно-технічного, науково-методичного, інформаційного, матеріального та фінансового забезпечення реалізації планів і державних програм у сфері оборони та забезпечення їх ефективного використання; установлення демократичного цивільного

контролю над ЗС України та ін. військовими формуваннями.

Основоположними документами **О.п.** є: законодавчі акти з питань національної безпеки та оборони, а також концептуальні документи з питань соціально-економічного розвитку; Стратегія національної безпеки України та Стратегія воєнної безпеки; Доктрина воєнна України; Державна програма розвитку Воєнної організації держави; Завдання ЗС України та ін. військовим формуванням; Стратегічний оборонний бюлетень; Державна програма розвитку озброєння та військової техніки; Державна програма реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу.

Координація заходів і контроль у сфері **О.п.** здійснюються Радою національної безпеки і оборони України. Контроль за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на оборону держави, від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата. Кабінет Міністрів України організовує розробку, виконання і здійснює контроль за виконанням державних програм розвитку ЗС України та ін. військових формувань. Центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво ЗС України, ін. військовими формуваннями, щороку подають до Кабінету Міністрів України у встановлені терміни звіт про стан **О.п.**, виконання оборонного бюджету та державних програм розвитку відповідних військових формувань. У рамках **О.п.** для розроблення спільних засад виконання його завдань, здійснення ефективної координації та взаємодії між центральними і місцевими органами виконавчої влади Кабінетом Міністрів України можуть утворюватися урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи.

© Смолянук В.Ф.

ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС (ОПК) – це об'єднання виробників військової продукції, представників збройних сил та частини адміністративного апарату держави, яке утворюється з метою координації зусиль у сфері науково-технічного та матеріально-технічного забезпечення потреб національної оборони та постачання озброєння і військової

техніки іноземним державам в рамках військово-технічної співпраці. Масштаби **ОПК** і ступінь його впливу на зовнішню і внутрішню політику – це вираження мілітаризації певної країни. Об'єднує великі державні і приватні підприємства (концерни, консорціуми, трести і т.д.) з іншими виробниками військової продукції, науково-дослідними і випробувальними організаціями (інститутами, університетами, лабораторіями, полігонами), установами збройних сил і органами державного управління, які замовляють військову продукцію.

Діяльність **ОПК** може здійснювати негативний вплив на можливості цивільного машинобудування, віднімаючи велику частину матеріальних, енергетичних і людських ресурсів держави на виробництво озброєння і військової техніки. Водночас **ОПК** здійснює величезний вплив на науково-технічний прогрес держави в цілому, будучи своєрідним його каталізатором. **ОПК** значно розвинений в США, Росії, Франції і у ряді інших розвинених країн. В даний час більшість держав проводять політику диверсифікації і демілітаризації **ОПК**.

Основними складовими **ОПК** є: 1) Державні установи і організації-замовники. Це можуть бути як представники Міністерства оборони, так й інших силових відомств і органів влади. Від даних установ залежить ухвалення рішень про загальне переозброєння або створення окремих нових зразків озброєння та військової техніки, постановка технічного завдання, проведення конкурсу серед підрядчиків і затвердження готових проектів. У різних країнах, кількість установ, повноважних робити держзамовлення на розробку і виробництво тих або інших озброєнь різне, так в Радянському Союзі, цими питаннями займалися Головне автобронетанкове управління і Головне ракетно-артилерійське управління. У США, кожен з п'яти видів збройних сил, а також об'єднані командування і ряд інших силових структур можуть самостійно здійснювати державні замовлення на розробку того або іншого зразка, проте їх повноваження відносно замовлення виробництва затвердженої моделі обмежені до узгодження у відповідних комітетах конгресу. 2) Науково-дослідні і

дослідно-конструкторські організації. Це спеціалізовані науково-дослідні інститути і конструкторські бюро, досить часто закритого типу, що займаються проектуванням і створенням експериментальних моделей. В США та інших країнах з ринковою економікою, проектуванням і створенням нових зразків озброєння та військової техніки можуть займатися і приватні підприємства, проте, вони зобов'язані організувати режим таємності при здійсненні розробок, щоб не допустити розголошення державної таємниці. 3) Оборонне виробництво. Заводи, фабрики, верфі, що займаються виготовленням стрілецької зброї і боєприпасів, збіркою одиниць бойової техніки, літальних апаратів, спорудою і спуском на воду військових судів, виробництвом ядерної зброї і т.д. 4) Структурні підрозділи збройних сил, що займаються проведенням військових випробувань (що проводяться після випуску обмеженої партії конкретного зразка озброєнь), а також постановкою на озброєння нових і зняття з озброєння застарілих зразків, організацією складського зберігання. 5) Міжнародна торгівля і постачання зброї за кордон (наприклад, дружнім режимам, рухам опору тощо). Ведеться уповноваженими на те державними підприємствами. 6) У окремих країнах, переважно з ринковою економікою, наприклад в США, існують також специфічні галузі **ОПК**, такі як військово-промислове лобі, тобто об'єднання промисловців і підприємців, котрі проводять узгоджену політику підтримки військових кампаній держави з метою здобуття нових замовлень.

В СРСР тривалий час **ОПК** розвивався як великий міжгалузевий комплекс окремо від народного господарства. “Дев'ятка” оборонних міністерств включала не лише технологічно, але й організаційно розвиток підприємств, об'єднань, НДІ і КБ. В радянський період **ОПК** включав в себе: промисловий сектор – близько 2000 підприємств; науково-технологічний сектор – 960 оборонних НДІ і КБ; науково-освітній сектор – в різних ВНЗ над оборонно-технічними проблемами працювали близько 40 тис. спеціалістів, в тому числі близько 8 тис. докторів наук; науково-інформаційний

сектор – галузеві інститути управління і наукової інформації по відповідним дев'яти оборонним міністерствам, міжгалузеві інститути, які координували розробки підприємств різних галузей з метою подолання відомчої розпорошеності і прискорення циклу наукових досліджень та дослідницько-конструкторських робіт, управління Міністерства оборони, які відповідали за придбання озброєнь на конкурсній основі; координуючий сектор – міжвідомча комісія Ради міністрів СРСР і відділи ЦК КПРС, Воєнно-промислова комісія при Раді міністрів СРСР, яка здійснювала стратегічне планування і програмування розвитку **ОПК**.

Українська держава успадкувала від Радянського Союзу гіпертрофовану з військового огляду економіку. За критичного рівня витрат на оборону не більше 6% від ВВП для мирного часу, Україна витратила у 1990 році 27%. На момент розпаду СРСР до **ОПК** України входило близько 3600 підприємств. Виробництвом виключно продукції оборонного призначення були зайняті 700 підприємств, виробничих і науково-виробничих об'єднань із загальною чисельністю працівників близько 1,5 млн. осіб. У той же час, незважаючи на те, що Україна “тягнула” на собі такий вантаж, як 40% союзної потужності **ОПК**, у переважній більшості видів оборонної продукції, до виробництва якої була причетна Україна, на час проголошення її незалежності не було закінченого виробничого циклу. Після здобуття Україною незалежності перед державою постало завдання реструктуризації економіки та її складової – **ОПК**, тому що успадкований від колишнього СРСР науково-технічний і виробничий потенціал оборонної промисловості вже не відповідали вимогам часу: оборонні потужності стали надлишковими, а їх структура – незбалансованою. Збереження такого потенціалу було економічно недоцільним. Контури відродження стратегічного підходу до управління **ОПК** України починають проглядатися протягом 1999 – 2000 років, коли було ухвалено низку рішень принципового характеру. Зокрема, 3 березня 1999 року Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про державне оборонне

замовлення”. Цей Закон визначив загальні правові та економічні засади формування, розміщення, фінансування і виконання державного оборонного замовлення та почав регулювати відносини у цій сфері.

© Шевченко М.М.

“ОБРАЗ ВОРОГА” – категорія науки, що вивчає “образи”, “картини чужого світу”, суспільно-історичні міфи (імагології). В історичному минулому та в сучасних умовах в поняття “**О.в.**” вкладалося і вкладається різний смисл. Це обумовлено тим, що стереотипи взаємного сприйняття народами один одного, можуть бути в основному адекватними реальності, частково адекватними або абсолютно їй неадекватними. “Чуже” сприймається по-різному, залежно від багатьох чинників. Перш за все, різною буває сама готовність сприйняття іншого, діапазон якої широкий: від інтересу і цікавості до байдужості і далі – до активного неприйняття, відторгнення, відмови сприймати. Як правило, відношення до чужого насторожене, а часто – і негативне. При сприйнятті “чужого”, з яким був або, тим більше, зберігається негативний контакт, і особливо коли чуже загрожує “своєму” (інтересам, самооцінці, комфортній стабільності і т.д.), відношення до нього переважно або повністю негативне. Ці чинники, що вносять сильний емоційний компонент, особливо затрудняють об’єктивне сприйняття реальності “іншого”. Ситуація небезпеки та загроза з боку “чужого” складає той соціальний і соціокультурний контекст, в якому формується “**О.в.**” Останній виявляється ефективним засобом мобілізації людей, управління їх діями, трансляції різного ідеологічного матеріалу. До його використання активно вдаються в сучасному політичному житті, пропагандистській діяльності. При цьому, слід враховувати багатство прихованих у символі маніпулятивних можливостей – здатність з його допомогою примусити людей діяти всупереч їх власним інтересам, здійснювати прихований вплив на їх поведінку. Ці можливості криються в очевидній довільності тлумачення символу-образу, виникають з неясності термінів, котрі вживаються, як правило, в такому випадку, що створює

підставу закликати до одного, чекати іншого, миритися з результатами, протилежними первинним задумам. “**О.в.**” – це уявлення, які виникають у соціального (масового або індивідуального) суб’єкта про інший суб’єкт, котрий сприймається як той що становить собою загрозу інтересам, цінностям або самому соціальному та фізичному існуванню, і формується на сукупній основі соціально-історичного та індивідуального досвіду, стереотипів та інформаційно-пропагандистського впливу й, як правило, має символічне вираження і динамічний характер, що залежить від зовнішнього впливу інформаційного або сугестивного типу.

© Шевченко М.М.

ОБСЕРВАТОРІЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ ЄС – головний координаційний центр, створений з ініціативи Європейської Комісії для допомоги державам-членам ЄС у їх зусиллях по боротьбі з енергетичною бідністю. Щоб допомогти державам членам Європейського Союзу у їх зусиллях з попередження та подолання енергетичної бідності з ініціативи Європейської комісії у кінці 2017 року було створено Обсерваторію з енергетичної бідності (EU Energy Poverty Observatory). Головна місія Обсерваторії з питань енергетичної бідності полягає у інформаційно-аналітичній підтримці супроводження процесу з’ясування масштабів енергетичної бідності в Європі та формуванні й реалізації політики протидії її виникненню і подолання. Передбачається, що Обсерваторія з енергетичної бідності буде слугувати для визначення найкращих міжнародних практик з попередження та подолання, розробки показників вимірювання енергетичної бідності, здійснювати комплексний огляд ситуації на основі порівняльних даних.

© Завгородня С.П.

ОБСТАНОВКА ГЕОПОЛІТИЧНА – реальний стан міжнародних політичних відносин між суб’єктами зовнішньої політики в глобальному або регіональному масштабі, у двосторонніх або багатосторонніх відносинах. Визначення сутності і науковий аналіз **О.г.** ґрунтуються на визнанні таких

вихідних положень: **О.г.** як соціально-політичне явище набуває визначеності тільки з появою зовнішньої політики як сфери суспільних відносин з приводу влади над простором; **О.г.** являє собою сукупність і результат взаємодії факторів і умов, якими характеризується співвідношення і розстановка політичних сил на відповідному етапі розвитку міжнародних відносин, а також можливості використання ними засобів соціального насильства; **О.г.** є однією із характеристик політичної галузі як специфічної сфери суспільно-політичного буття. Вона являє собою єдність географічної і політичної сторін і саме ця єдність надає геополітичній обстановці свою власну визначеність; **О.г.** являє собою сукупність відповідних конкретно-історичних міжнародних політичних відносин, основні тенденції розвитку яких визначаються співвідношенням сил суб'єктів зовнішньої політики.

Дослідження і оцінки **О.г.** передбачають розв'язання чотирьох основних проблем: визначення сутності самої оцінки **О.г.**, її критеріїв, а також конкретної методики оцінки; аналіз і оцінку співвідношення матеріальних і духовних, реальних і потенційних сил суб'єктів **О.г.**; визначення характеру і змісту геополітичних доктрин суб'єктів політичних міжнародних відносин; аналіз і оцінку реальних геополітичних подій, явищ, процесів, виявлення тенденцій їх розвитку, а також підготовку вихідних даних для прогнозування розвитку **О.г.** В геополітичних дослідженнях, для аналізу **О.г.**, вибору критеріїв застосовується весь спектр методів, прийомів, характерних для системи географічних наук, так і для інших наук, геополітичні аспекти яких включаються до аналізу та оцінки геополітичної діяльності суб'єктів міжнародних відносин. При оцінці **О.г.**, на підставі встановлення тенденцій, важливо знайти співвіднесеність трьох рівнів аналізу: довгострокових геополітичних пріоритетів, пов'язаних із особливостями національного географічного, історичного і соціокультурного простору; внутрішньої геополітичної динаміки, пов'язаної із нерівномірністю економічного і демографічного розвитку регіону (субрегіону)

з утворенням нових держав, із новими формами самосвідомості народів; глобальної (світової) динаміки, пов'язаної, з одного боку, із нерівномірністю світового розвитку, а з іншого – із глобальними проблемами, що диктують зміну загальної парадигми планетарного розвитку. Аналіз політичної, економічної та воєнно-політичної обстановки в окремих державах, регіонах і у світі в цілому дозволяє зробити підсумкові висновки про **О.г.**: конфронтаційні міжнародні політичні відносини; коопераційні (союзні) міжнародні політичні відносини; коопераційно-конфронтаційні міжнародні політичні відносини.

© Шевченко М.М.

ОКУПАЦІЯ ВОЄННА — тимчасове зайняття збройними силами воюючої сторони у збройному конфлікті міжнародного характеру території супротивника в період ведення воєнних дій й не тягне за собою переходу суверенітету до окупанта і не вважається анексією. Це означає, що окупаюча держава не користується необмеженою свободою дій на окупованій території. Проте вона має низку обов'язків, зокрема, щодо забезпечення суспільного порядку й безпеки населення, постачання йому продовольства, забезпечення збереження культурних цінностей, а честь, гідність, сімейні права та переконання місцевого населення повинні поважатись. Суспільна та приватна рухома власність (церков, благодійницьких, наукових установ, автомобілі тощо) не може бути конфіскованою або зруйнованою. Конфіскованою може бути державна власність (валюта, зброя, транспорт тощо).

©Ситник Г.П.

ОПЕРАЦІЯ ООН З ПІДТРИМКИ МИРУ — діяльність від імені ООН з метою створення на місці конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру умов для його наступного врегулювання. Здійснюється зусиллями міжнародних контингентів до складу якого входить наданий державами-членами в розпорядження ООН військовий та цивільний персонал, За характером ці операції є проміжною формою діяльності ООН: між

мирним врегулюванням спорів і діями щодо загрози миру, порушення миру та агресії акту. Ознакою, що відрізняє **О.ООН з п.м.** від примусових заходів під егідою ООН (наприклад, операцій із втілення миру, які здійснюються відповідно до розділу VII Статуту ООН, мають примусовий характер, коли не вдається досягти згоди учасників конфлікту, або вона викликає сумніви, спрямовані на збереження або відновлення миру чи підсилення умов, визначених у мандаті), є одержання згоди сторін конфлікту на розміщення в його зоні миротворців.

Рішення про розгортання **О.ООН з п.м.** приймає Рада Безпеки ООН, а у виняткових випадках – Генеральна Асамблея ООН. Для кожної операції визначається її мандат. Генеральний секретар ООН призначає Командувача силами ООН, вносить пропозиції щодо розгортання та здійснення операції, звітує про хід операції перед РБ ООН. Військові спостерігачі та цивільний персонал у складі Сил ООН, як правило, неозброєнні, а військовослужбовці мають легку зброю і мають право її застосовувати виключно з метою самозахисту або проти озброєних осіб, які перешкоджають їм виконувати свої обов'язки. Коли **О.ООН з п.м.** зайшла у глухий кут, РБ ООН може уповноважити держави-члени підтримати миротворців демонстрацією або застосуванням збройної сили. Фінансування **О.ООН з п.м.** здійснюється ООН на основі внесків її держав-членів.

©Ситник Г.П.

ОРГАНИ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ – суб'єкти системи забезпечення національної безпеки, управлінська діяльність яких охоплює всі сфери життєдіяльності збройних сил та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань і проявляється у процесі розробки та реалізації організуючих, регулюючих, координуючих, контролюючих управлінських впливів на об'єкти національної безпеки з метою прогнозування, виявлення, запобігання та нейтралізації загроз військовій безпеці держави. Практичні результати діяльності **О.в.у.** здійснюють значний вплив на ефективність політики національної безпеки внаслідок їх

стратегічного значення для нейтралізації воєнних небезпек життєво важливим національним інтересам. Як правило, об'єктами, на які спрямовуються управлінські впливи суб'єктів **О.в.у.** є: конституційний лад, державний суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість, а вибір конкретних методів впливу на вказані об'єкти управління обумовлюється необхідністю своєчасного та адекватного реагування на характер і масштаби небезпек воєнного характеру.

Зміст функцій та завдань **О.в.у.** залежить від форми державного устрою, політичного режиму та характеру і цілей воєнної політики держави. Вони також нерозривно пов'язані з іншими завданнями щодо забезпечення національної безпеки. При цьому головною метою повсякденної діяльності **О.в.у.** є підготовка і підтримка на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності спеціально створюваних сил і засобів сектору безпеки (передусім збройних сил та інших військових формувань), що має гарантувати необхідний рівень захищеності життєво важливих національних інтересів від воєнних небезпек, а також нейтралізацію воєнної загрози послаблення ролі держави як суб'єкта міжнародних відносин й її спроможності реалізувати інтереси національні на міжнародній арені.

Функції та завдання **О.в.у.** знаходять правове закріплення в законах, концепціях, воєнних доктринах, стратегіях, військових статутах, а також в наказах, директивах та розпорядженнях військового командування. Вони спрямовані передусім на підготовку обґрунтованих пропозицій щодо оборонного планування, стратегічне планування застосування збройних сил та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, оперативну, мобілізаційну та бойову підготовку командування, штабів, підпорядкованих їм сил (військ), їх всебічне забезпечення. Належне виконання вказаних функцій та завдань **О.в.у.** має забезпечити ефективно та результативно застосування військ (сил) за їх штатним призначенням для стримування зростання або зниження рівня воєнної загрози, відбиття можливої воєнної агресії та сприяння створенню передумов для

уникнення застосування збройної сили у внутрішньополітичних конфліктах.

Пріоритетним завданням **О.в.у.** є також створення та вдосконалення організаційно-правових та управлінських механізмів для забезпечення досягнення та уточнення визначених Воєнною доктриною та Стратегією воєнної безпеки воєнно-політичних цілей. Виконання цього завдання, зокрема, передбачає прогнозування тенденцій розвитку воєнно-політичної обстановки, моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що породжують воєнні небезпеки, оцінку характеру можливих воєнних конфліктів, причин їх виникнення, форм і засобів воєнних дій та засобів збройної боротьби і на цій основі підготовку пропозицій вищому політичному керівництву щодо доктринальних цілей воєнної політики держави, удосконалення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування збройних сил та інших військових формувань, удосконалення їх організаційної структури, кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення. При цьому політичні, економічні, ідеологічні та інші виміри різноманітних сторін життєдіяльності суспільства, держави та міжнародної спільноти мають знаходити своє адекватне відображення у пропозиціях та практичній діяльності **О.в.у.**

Суб'єктами, які виконують функції **О.в.у.** в Україні є: Президент України (Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України), Генеральний штаб Збройних Сил України, командування видів Збройних Сил України, оперативні командування, командування військових об'єднань, з'єднань, військових частин, інші штаби, командування, управління у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Головний орган військового управління - Генеральний штаб Збройних Сил України, який в період особливий є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого

самоврядування, інші державні органи та органи управління, у функціях і задачах яких українським законодавством передбачена відповідальність за вирішення питань національної безпеки, шляхом виконання політичних та адміністративних функцій державного управління національною безпекою, сприяють виконанню функцій та завдань **О.в.у.**

Надання діяльності **О.в.у.** наукового характеру передбачає комплексне використання результатів досліджень інших галузей науки (філософії, політології, права, соціології, технічних та військових наук, економіки та інших), а також подальший розвиток наукових досліджень з актуальних проблем будівництва збройних сил. Зокрема, актуальними є дослідження, які стосуються вдосконалення методології прогнозування, оборонного та стратегічного планування, методичних підходів щодо обґрунтування раціональної структури збройних сил, оптимізації процедур прийняття управлінських рішень, які стосуються проблем забезпечення обороноздатності та оборони держави.

© Ситник Г.П.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ) –

організація, яка була утворена підписанням 15 травня 1992 р. Ташкентського договору про колективну безпеку (ДКБ), учасниками якого стали 9 держав: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизія, Російська Федерація, Таджикистан, Узбекистан. Україна приєдналася до нього як спостерігач, а Молдова та Туркменістан взагалі не підписали. **ОДКБ** є військово-політичною, має сприяти поглибленню співробітництва держав у військово-політичній і військово-технічній сферах, активній протидії будь-яким проявам міжнародного тероризму, релігійного екстремізму, незаконного обігу наркотиків, зброї, незаконної міграції та забезпечити безпеку і стабільність, територіальну цілісність і незалежність держав. Договір набрав чинності 20 квітня 1994 р., проте через розбіжності у поглядах і ставленні до колективних зусиль у військовій сфері практично не створив реального механізму

взаємодії держав-членів, а плідна співпраця у військовій сфері відбувалася на рівні двосторонніх відносин. Так, усі попередні домовленості країн-учасниць, а саме Угода про Воєнну присягу в Силах загального призначення від 16 січня 1992 року, Угода про принципи комплектування об'єднаних Збройних Сил Співдружності і проходження в них служби від 20 березня 1992 року, Угода про формування єдиного оборонного бюджету й порядку фінансування Збройних Сил держав Співдружності від 14 лютого 1992 року, сьогодні зазнають перегляду і уточнень.

Найбільш вагомим воєнним проектом, що діє на постійній основі в межах СНД і відповідно в **ОДКБ**, є міжнародна угода від 10 лютого 1995 року про створення Об'єднаної системи протиповітряної оборони (ППО) держав-учасниць СНД. З української сторони цей документ підписано із застереженням. Україна погодилася брати участь у колективних заходах з урахуванням національного законодавства і не порушенням її позаблокового статусу. Починаючи з 1998 року, у рамках Об'єднаної системи ППО країни-учасниць СНД регулярно проводять навчання під назвою "Бойова співдружність". Вони стали важливим кроком на шляху вдосконалення системи спільної оперативної і бойової підготовки. У ході цих навчань відпрацьовуються завдання щодо застосування винищувальної авіації, зенітно-ракетних і радіотехнічних військ. У навчаннях регулярно беруть участь частини і підрозділи Сил ППО Росії, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, України. У квітні 1999 р. протокол про пролонгацію дії Договору про колективну безпеку підписали лише шість держав (Азербайджан, Грузія та Узбекистан прийняли рішення про вихід з нього), але 16 серпня 2006 р. у Сочі було підписано рішення про повноправне приєднання (відновлення членства) Узбекистану до **ДКБ**.

Стабілізація навколо **ОДКБ** почалася з 2000 року. Саме з цього часу в межах Договору почалися регулярні зустрічі Міністрів оборони і Секретарів (Голів) Рад національної безпеки і оборони країн-членів. Це дало можливість, по-перше, визначити

реальних членів Договору (Росія, Казахстан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Таджикистан (можливе приєднання до Договору Узбекистану) і країн-партнерів (Україна, Туркменістан), по-друге, скоординувати воєнну і воєнно-технічну політику країн-членів, по-третє, визначити пріоритетні напрями співпраці **ОДКБ** з НАТО. Так, на Бішкекській сесії **ДКБ** у жовтні 2000 р. було підписано Угоду про статус формувань сил і засобів системи колективної безпеки, затверджено План основних заходів із формування системи колективної безпеки країн-членів **ДКБ** на 2001-2005 рр. та Положення про робочу групу Ради міністрів оборони **ДКБ**. Одночасно було прийнято рішення про створення Колективних сил швидкого розгортання Центральноазіатського регіону колективної безпеки. Зростання загроз на південних кордонах СНД дещо похвалило практичну діяльність держав-членів у цій сфері: прийнято рішення саміту учасників **ДКБ** в Єревані (2001 р.) та вжито таких заходів – створено комітет начальників штабів, налагоджено військово-технічне співробітництво, готуються військові кадри для членів співдружності, сформовано сили швидкого реагування (КСШР) на які покладається завдання розв'язання воєнних конфліктів на території країн-учасниць. До складу КСШР входять 10 батальйонів: по три від Росії і Таджикистану і по два від Казахстану та Киргизії. Чисельність особового складу – близько 4 тисяч чоловік.

Рішенням керівників держав-учасників Договору на ювілейній сесії 13-14 травня 2002 р. у Москві підтримано ідею про перетворення Договору в Організацію **ДКБ**. Восени 2002 р. під час роботи саміту СНД (м. Кишинів) були підписані Статут Договору про колективну безпеку та Угода про правовий статус Організації договору про колективну безпеку. На черговій сесії **ОДКБ** в м. Душанбе 27-28 квітня 2003 р. підписано ряд важливих документів, що створюють правові основи діяльності органів **ОДКБ**, зокрема, затверджено рішення про робочі органи **ОДКБ**, Постійну раду та Об'єднаний штаб. Для зміцнення військової співпраці в рамках **ОДКБ** були відкриті дві російські бази в регіоні: у 2003 році в киргизькому м. Кант і в 2004 році в Таджикистані зі штаб-

квартирою в Душанбе і з підрозділами в Куляве і Курган-Тюбе. Основними органами **ОДКБ** є: Рада колективної безпеки (очолює один із президентів держав-членів **ОДКБ**); Постійна рада; Об'єднаний штаб; Генеральний секретар; Рада міністрів оборони; Комітет секретарів рад безпеки держав-членів **ОДКБ**.

З часу утворення **ОДКБ** зроблено чимало: майже завершено формування нормативно-правової бази **ОДКБ**; створено регіональні військові угруповання (Колективні сили швидкого розгортання збільшилися удвічі, поповнившись батальйонами Казахстану, Росії, Таджикистану та Киргизії); в інтересах **ОДКБ** працює об'єднана система ППО СНД; з 1 січня 2004 р. розпочав роботу Об'єднаний штаб **ОДКБ**; держави-члени організації накопичили досвід у боротьбі з міжнародним тероризмом (у тому числі і в контексті антитерористичної операції в Афганістані). У столиці Казахстану Астані 18-19 червня 2004 р. відбулася сесія лідерів держав-учасників **ОДКБ**, а потім – спільне засідання Ради міністрів закордонних справ і міністрів оборони. Саміт підтвердив, що організація демонструє спроможність адаптуватися до геополітичної обстановки у світі, що швидко змінюється, та посилює свій вплив на вирішення завдань колективної протидії тероризму та іншим загрозам безпеки держав-членів. Президентми країн-членів **ОДКБ** був затверджений директивний документ щодо пріоритетних напрямів діяльності організації на 2004-2005 рр. Головними напрямками діяльності названі такі: розроблення Концепції формування та функціонування механізму миротворчої діяльності організації (йдеться про миротворчу діяльність згідно з мандатом ООН); вивчення можливостей створення основ взаємодії у форматі **ОДКБ** – НАТО; започаткування механізму постачання військової техніки країнам-членам **ОДКБ** за внутрішньо-російськими цінами; реалізація погоджених заходів з підготовки кадрів для силових структур країн-членів на пільговій та безоплатній основі. Було також підписано дві угоди: про взаємне забезпечення збереження таємної інформації у межах **ОДКБ** та про оперативне облаштування території і спільне

використання об'єктів військової інфраструктури держав-членів організації.

На саміті **ОДКБ** (червень 2005 рік) лідери країн-членів завізували масштабний план заходів по міждержавній співпраці і розвитку системи колективної безпеки на 2006-2010 роки. На форумі прийнято рішення про створення об'єднаного угруповання військ в Центральноазіатському регіоні, формування об'єднаної системи підготовки військових кадрів. З метою налагодження кооперації у сфері оборонно-промислового комплексу створена Міждержавна комісія з військово-економічної співпраці (МКВЕС), на засіданні якої в серпні 2006 року в Бішкеку прийнято рішення про створення робочої групи з питань військово-технічної співпраці при голові МКВЕС, а також про розробку нормативного акту в рамках **ОДКБ** по створенню єдиного рекламно-виставкового простору продукції військового призначення.

Принципово важливим напрямом діяльності **ОДКБ** залишається підтримання і розвиток робочих контактів і співробітництва з іншими міжнародними організаціями, що задіяні у сфері безпеки. Найбільш поглибленим зараз є діалог з ОБСЄ, триває робота з налагодження взаємодії з НАТО та Європейським Союзом. У практичну площину переходять і контакти з ШОС, що дуже важливо з погляду стабільності і безпеки в Центральноазіатському регіоні. До того ж у ШОС входять чотири країни **ОДКБ** – Росія, Казахстан, Киргизія і Таджикистан. У 2008 році в рамках **ОДКБ** були створені колективні сили оперативного реагування. Зі створенням спільних сил реагування **ОДКБ** фактично перетворюється на повноцінний військово-політичний союз.

© Шевченко М.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ (ОБСЄ)

– міжнародна міжурядова регіональна організація, яка поєднує 56 країн, розташованих в Північній Америці, Європі й Центральній Азії. Основними цілями **ОБСЄ** є: забезпечення миру і безпеки в Європі; підтримка розрядки міжнародної напруженості; дотримання у відносинах між країнами принципів міжнародного права; забезпечення прав людини. **ОБСЄ** має великі

передумови, щоб відігравати вагому конструктивну роль у поступовому дотриманні загальноєвропейської системи колективної безпеки.

Ідея проведення форуму зі співробітництва і безпеки в Європі виникла у середині 60-х років. Так, наприклад, у 1966 р. учасники Варшавського Договору на своєму засіданні у Бухаресті прийняли Декларацію, де висувалася пропозиція про скликання Наради усіх європейських країн. Ця ідея знайшла підтримку у багатьох країнах Європи, Сполучених Штатах і Канаді. І тільки у листопаді 1972 р. почалися консультації зацікавлених країн, котрі продовжувалися до липня 1973 р. У результаті цієї роботи були ухвалені “Заключні рекомендації конференції у Гельсінкі”. Цей документ, що одержав назву “Синя книга”, передбачав організаційні основи проведення Наради: порядок денний, процедуру, місце, час тощо. Нарада відбулася трьома етапами. I етап – 3-7 липня 1973 р. у Гельсінкі; II етап – 18 вересня і 21 липня 1974 р. у Женеві; III етап – заключний 30 липня – 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі. У заключному етапі Наради брали участь лідери 33 європейських держав, а також США і Канади. Підсумковим документом Наради був Заключний акт. В цьому документі були викладені 10 принципів взаємовідносин між державами, (які отримали назву “принципи мирного співіснування): суверенна рівність, поважання прав суверенітету; незастосування сили і загрози силою; непорушність кордонів; територіальна цілісність держав; мирне врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, регалії і переконань; рівноправність і право народів на самовизначення; співробітництво між державами; добросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права. Заключний акт також містив заходи щодо зміцнення довіри між державами, питання роззброєння, співробітництва у сфері економіки, науки, довкілля, у гуманітарній та інших сферах. Заключний акт це видатний міжнародний документ, який заклав основи для забезпечення в Європі миру, стабільності та співробітництва. Він набув чинності відразу

після його підписання, тобто 1 серпня 1975 р. і став обов'язковим для всіх 35 країн. Нарада з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.(НБСЄ) проклала шлях гельсінському процесу. Було утворено механізм загальноєвропейських переговорів.

Історичні зміни, що відбулися у світі після закінчення “холодної війни”, обумовили нову політичну і воєнно-стратегічну ситуацію в Європі. Все це зумовило трансформацію гельсінського руху, процесу в організовану структуру забезпечення стабільності та безпеки на європейському континенті. У липні 1992 р. ООН оголосила НБСЄ регіональною структурою, і уклала спеціальну угоду між ООН та НБСЄ (1993 р.). Початок перетворення НБСЄ на ОБСЄ було покладено у 1990 р. після паризької зустрічі НБСЄ. Другою віхою на цьому шляху була Гельсінська зустріч у верхах у липні 1992 р., яка одержала назву “Гельсінкі-2”. Заключним етапом стала Будапештська зустріч у січні 1995 р., НБСЄ стала називатися ОБСЄ, а свою діяльність як організація вона почала з січня 1995 року. У 1990-х роках відбулося значне розширення кола учасників ОБСЄ до 56 держав. До складу організації були прийняті усі пострадянські держави, а також держави, що виникли на теренах колишньої Югославії. Географічне розширення ОБСЄ сприяло інтеграції в світову спільноту нових держав і надало організації репрезентативного характеру, оскільки до неї входять не лише держави Європи, але й Північної Америки (США, Канада) та Центральної Азії. Посилення євразійського виміру ОБСЄ можна вважати знаковою подією з багатьох причин і насамперед з точки зору залучення організації до вкрай напруженого регіону. Свідченням цього є також створення в Ташкенті Бюро із зв'язків в Центральній Азії. Організаційна структура ОБСЄ складна, що спричиняє певні труднощі в її діяльності. Вищий структурний рівень репрезентує Нарада глав держав та урядів, що збирається кожні два роки на сесії. Центральним керівним органом є Рада міністрів (у складі міністрів закордонних справ), що збирається на свої сесії щорічно. Керівна Рада (Старша Рада) два рази на рік скликається на рівні директорів політичних департаментів зовнішньополітичних відомств. Цей орган раз

на рік скликається як Економічний форум ОЗБСЕ. Основним органом, який приймає поточні рішення і складається з постійних представників держав-учасників, є Постійний комітет (Постійна Рада). Він дислокується у столиці Австрії – Відні. Головною посадовою особою ОБСЄ є Генеральний секретар, що обирається на три роки Радою міністрів. Загальне керівництво оперативною діяльністю ОБСЄ здійснює голова Постійного комітету ОБСЄ. Серед інших органів ОБСЄ слід назвати такі: Парламентська асамблея ОБСЄ (Відень); Комітет вищих посадових осіб (Прага); Бюро Верховного комісара у справах національних меншин (Відень); Комісія ОБСЄ з мирного врегулювання спорів (Відень); Бюро з демократичних інститутів і прав людини (Варшава); Арбітражний і міжнародний суд ОБСЄ; Секретаріат ОБСЄ та інші органи. Характерними особливостями ОБСЄ як міжнародної організації є відсутність традиційного установчого документа міжнародної організації (статуту) та консенсус, як один з обов'язкових організаційних принципів. З наведеного стає зрозумілим, що наслідком таких особливостей стає складність процесу розробки та прийняття політичних рішень в ОБСЄ. У цьому зв'язку у керівництва ОБСЄ утверджується ідея про доцільність перегляду існуючого правила і заміну його принципом “консенсус мінус один”, аби одна країна, втягнута у конфлікт, не могла б блокувати колективні дії організації.

На протязі існування НБСЄ-ОБСЄ слід відзначити розробку низки важливих документів у сфері воєнно-політичної діяльності. Це такі документи, як: “Принципи, які регулюють передачу звичайних озброєнь”, “Планування у сфері оборони”, “Програма воєнних конфліктів і співробітництва”, “Заходи стабілізації щодо локальних конфліктів”. Головними методами миротворчої діяльності НБСЄ-ОБСЄ стали місії спостереження і посередництва, які діяли у всіх постсоціалістичних і пострадянських країнах. На саміті в Будапешті (1994р.) глави держав та урядів НБСЄ започаткували широке комплексне обговорення усіх аспектів безпеки з метою розробки її концепції на ХХІ сторіччя. На

Стамбульському саміті ОБСЄ в листопаді 1999 р. була ухвалена Хартія європейської безпеки, яка ґрунтувалась на кількох політичних ініціативах, серед яких: посилення ролі ОБСЄ в операціях з підтримки миру;- ухвалення Платформи спільної безпеки; створення груп швидкої експертної допомоги та співпраці з метою проведення широкомасштабних цивільних операцій; розширення здатності ОБСЄ виконувати поліцейські функції; створення Оперативного центру задля планування і проведення операцій тощо. Усі країни-учасники ОБСЄ мають рівний статус. Рішення ухвалюються на основі консенсусу. Рішення не носять юридично обов'язкового характеру, але мають велике політичне значення. ОБСЄ фінансується за рахунок внесків від своїх 56 членів. Організація має свій бюджет, який ухвалюється постійною радою ОБСЄ. У 2006 році він становив 163 млн. євро, а також позабюджетні витрати - ще 25 млн. євро. У 2007 році розмір єдиного бюджету ОБСЄ сягнув 168,2 млн. євро. У 2008 році цей показник становив близько 164,2 млн. євро, а єдиний бюджет на 2010 рік склав 150,8 млн. євро.

Україна бере активну участь у роботі органів ОБСЄ. У Києві діяла місія НБСЄ у зв'язку з кримським питанням. З 1992 по 1995 рр. Верховний комісар у справах нацменшин чотири рази був в Україні. 15 травня 1994 р. Комітет старшин посадових осіб прийняв рішення про забезпечення суверенітету, недоторканості кордонів і територіальної цілісності України. З 1 червня 1999 р. у Києві діє офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, створений замість Місії ОБСЄ, яка припинила своє існування. Закриття Місії ОБСЄ в Україні стало першим в історії Організації випадком завершення роботи її “польової структури” у зв'язку з успішним виконанням свого мандату. У 2013 році Україна головуватиме в ОБСЄ

© Абрамов В.І.

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ (ОПЕК) — The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) міжнародна організація утворена в 1960р. з метою вироблення єдиної політики ціноутворення на нафту і

регулювання розмірів її видобутку, захисту інтересів країн-учасниць. Необхідність створення **ОПЕК** виникла в середині ХХ століття, коли ціни на нафту стали падати через перенасичення ринку. Найбільше нафти продавав Близький Схід, де були виявлені багаті родовища чорного золота. Для того щоб проводити політику по утриманню цін на нафту в світовому масштабі, потрібно було змусити нафтовидобувні країни знизити темпи її видобутку. Тільки так можна було прибрати надлишки вуглеводнів з світового ринку і підняти ціни. Для вирішення цієї проблеми було створено **ОПЕК**. Окрім контрольних функцій члени **ОПЕК** виконують також такі функції: розробка єдиної політичної лінії по розробці нафтових родовищ; підтримка передбачуваною вартості нафтопродуктів; максимальна стабільність перевезень нафти до замовників. Засновницею **ОПЕК** вважається Венесуела, хоча ця країна не є лідером з видобутку нафти. Пальма першості за обсягами належить Саудівській Аравії, за нею йдуть Іран і Ірак. Наразі **ОПЕК** контролює близько половини світового експорту чорного золота в світі. Майже у всіх країнах-учасницях організації нафтовидобувна галузь є провідною в економіці. Тому зниження світових цін на нафту завдає сильного удару по доходах членам **ОПЕК**. До складу **ОПЕК** входять такі країни, як Алжир, Ангола, Еквадор, Габон, Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Венесуела.

© Завгородня С.П.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) – міжнародна організація, створена за ініціативою учасників антигітлерівської коаліції на основі добровільного об'єднання зусиль суверенних держав з метою підтримання і зміцнення міжнародного миру, безпеки, розвитку співпраці між ними. Діє на підставі свого Статуту. Заснували ООН 51 держава, у т.ч. Україна. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та Соціальна рада, Міжнародний суд і Секретаріат.

© Абрамов В.І.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (НАТО) – військово-політичний союз, утворений на основі договору, підписаного 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні. Його учасниками є 26 країн: США, Велика Британія, Франція, Італія, Канада, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Норвегія, Ісландія, Португалія – з моменту утворення, Греція і Туреччина – з 1952 р., ФРН – з 1955 р., Іспанія – з 1982 р., Польща, Чехія та Угорщина – з 1999 р., Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія. З 1966 року Франція не бере участь у військових структурах НАТО, не входять до них також Іспанія та Ісландія (остання у зв'язку з тим, що не має збройних сил). Міжнародно-правовим обґрунтуванням Північно-Атлантичного договору і утворення НАТО є Статут ООН, стаття 51 якого гарантує невід'ємне право членів ООН на індивідуальну або колективну самооборону. Учасники альянсу заявили, що договір не підміняє їх права і обов'язки, що впливають із членства в ООН. Згідно договором (ст.5), збройний напад на одного або кількох з його учасників розглядається ними як напад на всі сторони, що домовляються. Кожна із сторін зобов'язується надати учасникам договору, що піддалися нападу, негайну допомогу шляхом прийняття індивідуально або по узгодженню з іншими сторонами таких заходів, які вона вважатиме необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою “відновити і підтримати безпеку північноатлантичного регіону”. Країни НАТО співробітничать і в тих випадках, коли загроза їхній безпеці виникає в інших регіонах світу. НАТО не втручається у внутрішні справи союзних країн; не передбачає її структура і прямого втручання у конфлікт між союзниками. Проте, вони можуть розраховувати на зовнішню безпеку, яку забезпечує їм союз в той час, коли розв'язуються їхні невідкладні проблеми. При бажанні, вони можуть також скористатися посередництвом Генерального секретаря НАТО.

Найвищим політичним органом НАТО є Північноатлантична Рада, яка проводить консультації і обмін інформацією з основних

питань діяльності НАТО, приймає рішення, координує дії країн-учасниць, визначає обсяг їхнього фінансового внеску, затверджує бюджети органів НАТО. Кожен уряд представлений у Раді постійним представником у ранзі посла. Допомогу постійному представникові у його роботі надає політичний та військовий персонал, або делегація при НАТО, кількість членів яких може варіюватися. Коли Рада проводить засідання у такому форматі, її часто називають “Постійною радою”. Двічі на рік, а іноді й частіше, Рада проводить зустрічі на рівні міністрів, коли кожна держава представлена своїм міністром закордонних справ. Засідання Ради також відбуваються на рівні міністрів оборони. Саміти, в роботі яких беруть участь глави держав та урядів, відбуваються тоді, коли необхідно розглянути особливо важливі питання або ключові моменти розвитку політики Альянсу в галузі безпеки. Рада є єдиним органом Альянсу, повноваження якого визначено безпосередньо в Північноатлантичному договорі. Рада, згідно з Договором, має повноваження створювати підпорядковані органи. З часу підписання Договору було створено багато комітетів і груп з планування на підтримку роботи Ради або для відповідальної роботи у конкретних галузях, таких як оборонне планування, ядерне планування та військові справи. Північноатлантичну Раду можна назвати багатостороннім форумом, на якому проводяться широкомасштабні консультації між урядами держав-учасниць з усіх питань, що торкаються їхньої безпеки, та приймаються рішення, що є виразом колективної волі урядів держав-членів, оскільки приймаються на основі одностайності та спільної згоди. Це дозволяє назвати розробниками політичного курсу, який формується Радою самих країн-членів, які, таким чином, в повній мірі зберігають свій національний суверенітет. Хоча Рада засідає, як правило, раз на тиждень, вона може зібратись, у разі потреби, в будь-який час. Головує на засіданнях Ради Генеральний секретар НАТО, а за його відсутності – його заступник. Той посол, або постійний представник у Раді, який перебуває на цій посаді найдовше, отримує титул дуаена Ради. Хоча його функції є загалом

церемоніальними, дуаен може виконувати і більш конкретну роль, наприклад, очолити засідання і дискусії під час обрання нового Генерального секретаря. Рішення Ради приймаються на основі одностайності та спільної згоди. Кожна держава, представлена в Раді або в будь-якому з підпорядкованих їй комітетів, зберігає абсолютний суверенітет і відповідальність за свої рішення. Підготовку до роботи Ради виконують підпорядковані їй комітети, які відповідають за конкретні галузі політики. Значну частину такої роботи виконує Вищий політичний комітет, до складу якого входять заступники постійних представників, і який, у разі необхідності, може посилюватися за рахунок відповідних національних експертів. Вищий політичний комітет відповідає в першу чергу за підготовку більшості заяв та комюніке Ради, а перед зустрічами на рівні міністрів готує проекти текстів, які потім має затвердити Рада. Іншими аспектами політичної роботи опікується Політичний комітет, до якого входять політичні радники або консультанти з національних делегацій.

Іншим керівним органом НАТО є Комітет оборонного планування. Він складається з постійних представників, але двічі на рік збирається на рівні міністрів оборони. КОП має ті ж самі повноваження як і Північноатлантична Рада в межах своєї компетенції – питаннях будівництва об'єднаних збройних сил і стратегічного планування, політичного керівництва діяльністю воєнних органів блоку. Рішення ПАР і КОП мають характер зобов'язань урядів-держав членів перед Альянсом і не потребують схвалення їхніми парламентами. Група ядерного планування збирається на тому ж рівні, з тими ж представниками і статусом, що й Комітет оборонного планування. Її основне завдання – це узгодження позицій з питань, пов'язаних з роллю ядерної зброї в політиці і планах оборони НАТО. Основні рішення Групи мають затверджуватися Північноатлантичною Радою.

Інтегрована військова структура здійснює координацію воєнних зусиль країн-членів. Найвищим військовим органом Альянсу є Військовий комітет, який працює під загальним політичним керівництвом

Північноатлантичної Ради, Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування. Він двічі на рік збирається на рівні керівників оборонних відомств та начальників Генеральних штабів. Комітет надає рекомендації та консультації політичному керівництву Альянсу щодо заходів, які є необхідними для забезпечення спільної оборони території держав Альянсу, він допомагає при розробці загальних стратегічних концепцій Альянсу та щороку готує аналіз військової потужності держав і регіонів, що являють собою загрозу інтересам НАТО. Допоміжним органом Військового Комітету є Міжнародний військовий штаб. Безпосереднє керівництво воєнною діяльністю країн-членів здійснюють Верховні головнокомандування об'єднаними збройними силами НАТО в Європі та Атлантиці, що мають розгалужену мережу підпорядкованих командувань.

Генеральний секретар НАТО є головою Північноатлантичної Ради, а також головним представником Альянсу у всіх взаєминах як з його членами, так і з іншими державами. Він організовує роботу керівних органів НАТО, численних комітетів і робочих груп, проведення консультацій, здійснює керівництво Міжнародним секретаріатом НАТО.

© *Абрамов В.І.*

ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРОРИСТИЧНА — об'єднання кількох осіб або організацій, яке створене для здійснення терористичної діяльності й визнає можливість використання у своїй діяльності тероризму, в межах якого здійснено розподіл функцій, досягнуто домовленостей про певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів.

© *Ситник Г.П.*

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА — комплекс міжнародних, державних і регіональних і місцевих адміністративно господарських, політичних і громадських заходів щодо забезпечення фізичних, хімічних і біологічних параметрів функціонування природних систем, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на

навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів. у межах, необхідних з точки зору здоров'я та добробуту людини.

© *Кучма Д.Я.*

ОЦІНКА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ — дослідження та оцінка чинників, які призводять до небезпеки розв'язання війни проти тієї чи іншої держави з боку іншої держави, оцінка ступеня (міри) вказаної небезпеки. Дану оцінку варто починати з виявлення основних тенденцій розвитку геополітичних і гео економічних процесів та воєнної політики зазначених держав.

© *Ситник Г.П.*

ОЦІНКА ОБОРОННОЇ ДОСТАТНОСТІ ДЕРЖАВИ — оцінка збалансованості між рівнем гарантованого забезпечення воєнної безпеки держави та її економічними можливостями. О.о.д.д. проводиться за наступними показниками.

1. Розумна достатність оборони, яка передбачає такий мінімальний та якісний рівень військового потенціалу держави, за якого забезпечується надійність безпеки держави і не створюється військової загрози іншим державам. Найважливішою умовою втілення в життя принципу оборонної достатності є створення системи міжнародного аудиту за дотриманням прийнятих угод у галузі озброєнь. Ця система повинна передбачати такі засоби і форми контролю, що виключають виникнення незрозумілих або підозрілих дій з боку будь-якої держави-учасниці угоди. Основні принципи оборонної достатності: послідовне зниження ядерного потенціалу; підтримання воєнно-стратегічної рівноваги між державами; створення угруповання збройних сил на загрозливих напрямках, якого буде достатньо для досягнення мети стратегічної оборонної операції; прозорість воєнної політики. Основні критерії оборонної достатності: раціональний рівень збройних сил порівняно зі збройними силами інших держав (перш за все, сусідніх). Це, зокрема, порівняння кількості та якості озброєння, рівень бойового вишколу особового складу, порівняння тенденцій розвитку озброєнь і бойової техніки збройних сил, воєнно-

економічних потенціалів, мобілізаційних можливостей; потенційні можливості збройних сил щодо виконання завдань, які на них покладаються. Це можуть бути, зокрема, завдання щодо зриву можливої агресії, забезпечення повсякденної діяльності та накопичення оперативних та військових резервів і запасів, ведення бойових дій в акваторіях Азовського та Чорного морів. Детальний аналіз їх виконання дозволяє визначити необхідну кількість та якість озброєнь і бойової техніки, чисельність збройних сил.

2. Оптимальна чисельність збройних сил, яка визначається такими показниками: призначенням збройних сил, їхніми стратегічними завданнями відповідно до воєнно-політичного курсу держави; рівнем військових потенціалів країн регіону; географічними умовами країни (розмір території, довжина сухопутних та морських кордонів, рельєф поверхні); тенденціями розвитку міжнародної воєнно-політичної обстановки; характером ймовірних воєнних конфліктів; станом економіки і мобілізаційних ресурсів держави. Збройні сили спроможні виконувати стратегічні задачі тільки при відповідному балансі сил з державами (блоком держав), з боку яких найбільш імовірні воєнні загрози. Співвідношення воєнних потенціалів вираховується за: чисельністю збройних сил та їх видів, а також їхніми основними озброєннями. Ідеальне співвідношення може бути 1:1, припустиме 1:1,5. Для відбиття агресії припустиме співвідношення не повинно перевищувати 1:2.

3. Припустимий ступінь воєнно-економічного напруження держави характеризується співвідношенням обсягу воєнних витрат до узагальненого показника економічної діяльності країни – валового внутрішнього продукту. Виходячи з практики розвинених країн, цей показник для мирного часу не перевищує 4-5 % внутрішнього валового продукту.

4. Іншим показником є припустимий ступінь мобілізаційного напруження держави за мирних і воєнних часів, яке характеризується відношенням призованої до Збройних Сил частини населення до загальної її чисельності. Світова практика свідчить, що

цей показник за мирних часів становить для розвинених держав від 0,6 до 0,8 %, але не більше 1 %, а за воєнних часів – не перевищує 10-12 %.

Існує ще один підхід до визначення рівня оборонної достатності, так званий нормативний. У його основі – визначення фінансових та матеріальних ресурсів, які може виділити держава на створення і підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності збройних сил, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у воєнній сфері, закупівлю озброєнь, бойової техніки тощо, а також визначення показника допустимої військово-економічної напруги держави. Останній визначається як співвідношення обсягу оборонного потенціалу до узагальненого показника економічної діяльності країни (ВВП). Встановлено, що розвинені країни в мирний час не можуть витрачати на оборону більше 6% ВВП, а чисельність збройних сил повинна знаходитися в межах 0,5-1 % від чисельності населення країни (у воєнний час – до 10-12 %).

Вважається, що надійнішим вихідним пунктом для розгляду питань, пов'язаних з обороною достатністю, є рівень воєнної безпеки держави. Саме останній передбачає достатній рівень воєнної могутності та відповідні зусилля держави у невоєнних сферах. Тобто мова йде про досягнення раціонального співвідношення зусиль держави у воєнній та невоєнній сферах.

© Єжеев М.Ф.

II

ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – 1) вихідна концептуальна модель постановки і розв'язання єдиного взаємопов'язаного комплексу завдань і проблем, пов'язаних із забезпеченням захисту національних інтересів; 2) ціннісна і світоглядна матриця для інтерпретації формули безпекотворення “цінності – ідеологія – політика = безпека”; 3) комплекс ідей, цілей, функцій, принципів і методів, за допомогою яких вивчають явища та процеси забезпечення безпеки та ефективного функціонування систем безпеки, тобто безпекотворення з урахуванням антропо-соціокультурних і кібернетичних чинників. В

науковій думці сформувались такі **П.н.б.**: ліберальна в рамках якої безпека національна розглядається як стан захищеності інтересів окремого індивіда; неоліберальна яка інтерпретує безпеку як ступінь захищеності інтересів окремого індивіда, “держави загального добробуту” та громадянського суспільства; консервативна – як безпеку окремого індивіда, законодавчу гарантію “права власності”, дотримання прав і свобод; неоконсервативна – як безпеку окремого індивіда, підвищення рівня безпеки найменш захищених верств населення; марксистська – як стан соціальної рівності і єдності людини, суспільства, держави; комуністична – як визначений ступінь захищеності особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє їм існувати і постійно розвиватися; націонал-фашистська – як ступінь захищеності інтересів нації (держави).

В Україні за останнє десятиліття сформувалися дві **П.н.б.**, які базуються на різних ідеологемах: консервативній і ліберально-демократичній. Якщо консервативний підхід на передній план висуває питання “жорсткої” (військової) безпеки, то ліберально-демократична ідеологема в розділ кута поставила “м’які” (невоєнні) чинники безпеки, виходячи з того, що найбільш серйозні загрози безпеці країни виникають не ззовні, а зсередини самої держави (це системна політична та економічна криза, націоналізм, тероризм, екстремізм, сепаратизм, корупція і ін.).

© Шевченко М.М.

ПАРАДИГМИ ВІЙНИ – зразки військової діяльності по досягненню перемоги у війнах шляхом застосування засобів ведення збройної боротьби. **П.в.** конструюються на основі поглядів на війну та стійких тенденцій збройної боротьби, які, в свою чергу детерміновані науково-технічними революціями та революціями у військовій справі. **П.в.** є вихідними концептуальними моделями постановки та вирішення єдиного взаємопов’язаного комплексу впорядкованих стратегічних, оперативно-тактичних і тактичних завдань військової практики, воєнно-політичних проблем, пов’язаних із досягненням перемоги

у війні. Тобто, **П.в.** в конкретно-історичних умовах жорстко регламентують як вибір форм і способів ведення бойових дій, так і характер військово-управлінських рішень.

Здійснення революції у військовій справі вимагає поєднання досягнень військової науки й техніки та їх спрямування на революційний переворот у стратегії. Нині відбувається безперервний процес воєнно-технічних революційних перетворень у військовій справі на світовому рівні й, незважаючи на те, що в ряді країн він є досить інтенсивним, його результати поки ще далеко не всім (навіть найрозвинутішим країнам) вдалося поширити на сферу воєнної стратегії, а відтак незначна кількість держав може себе вважати готовою до воєн шостого покоління, матеріально-технічною базою ведення яких є застосування високоточної зброї (ВТЗ). Нові тенденції в збройній боротьбі передусім відбили посилення технологічного рівня воєнної справи та зміну поглядів на війну як явище, що потребує напруження всіх сил країни на тривалий час. Ця особливість проглядається в переліку тенденцій збройної боротьби, котрі віддзеркалили головні воєнні кампанії кінця ХХ – початку ХХІ століття. Головні з них такі: намагання досягти інформаційної переваги над противником як однієї з основних умов успішного ведення війни; відпрацювання елементів нової стратегії ведення операцій, а саме логіко-часової послідовності інформаційного і психологічного впливу на противника і населення країни; розширення просторової сфери ведення бойових дій: космос, повітря, суша, море; збереження операції як головної та основної форми ведення бойових дій, поява нових її видів: комічної, протиракетної, інформаційно-психологічної, радіоелектронної, вогневої; зміна критеріїв у розрахунках співвідношення бойових можливостей, перехід від кількісних параметрів до якісних, цей пріоритет належатиме високоточним системам озброєння і зброї на нових фізичних принципах; зниження ролі наземних сил у досягненні воєнно-політичних цілей воєнних дій при одночасному посиленні ролі авіації, військово-морських сил, військ радіотехнічної боротьби та радіоелектронної протидії; зміна

характеру і змісту наступальних дій: в їх основу покладатиметься не просторове переміщення військ, а різні способи впливу на противника; зміна характеру і змісту дій в обороні, суттєве зростання їх активності в результаті маневру силами і засобами, нанесення випереджальних ударів тощо; скорочення терміну виконання бойових завдань і часу проведення операцій завдяки застосуванню нових засобів ведення збройної боротьби; посилення централізації та автоматизації управління, з одного боку, та

децентралізації виконання – з другого.

Упродовж воєн багатьох поколінь їх кінцевий результат – перемога – складалася із сукупності послідовних бойових дій різного масштабу. У цих діях основне навантаження покладалось на угруповання сухопутного війська, підтриманого іншими видами й родами війська. І переможець, і переможений, як правило, зазнавали значних втрат, а формула перемоги включала: неодмінний розгром і повне знищення збройних сил супротивника;

Таблиця 2.

Порівняльні характеристики парадигм війни

Основні характеристики	Парадигма війни	
	стара	нова
Суб'єкти збройного протиборства	масові армії	відносно невеликі професійні армії
Головна мета воєнних дій	знищення збройних сил супротивника, захоплення його території	дезорганізація управління державою, порушення її життєдіяльності, боєздатності збройних сил
Розмах воєнних дій	бойові дії розгортаються на протяжних фронтах, охоплюють величезні території	відсутність суцільних фронтів, ареною збройної боротьби стає вся територія держав
Характер збройної боротьби	ведеться на землі, на морі й у повітрі при вирішальній ролі сухопутних військ	набуває об'ємний характер (наземно-повітряно-космічний) при вирішальній ролі ВТЗ
Об'єкти першочергового ураження	жива сила, озброєння і військова техніка	центри політичного і військового управління, інформаційні системи, об'єкти економіки, засобу ВТЗ
Зосередження "вогневих" зусиль військ	на напрямку головного удару сухопутних угруповань	на ударах ВТЗ по найважливіших об'єктах
Головна сила (фактор) збройної боротьби	людина, озброєна автоматичною зброєю і могутньою технікою	новітні технології, що автоматично діють, системи зброї
Логіка перемоги на полі битви	вирішальна роль тактики в нагромадженні передумов для стратегічної перемоги	вирішальна роль стратегії в одночасній поразці супротивника
Критерії перемоги у війні	розгром збройних сил супротивника, окупація його території і обов'язкове захоплення столиці держави	руйнування систем політичного і військового управління, економіки, транспорту, зв'язку без окупації країни

зруйнування економіки й повалення його політичного режиму, що практично завжди передбачало окупацію його території. Головною метою воєн нового покоління в суто в політичному сенсі (див. таблицю) є отримання користі, а саме миру кращого ніж до війни, у військовому сенсі – це роззброїти ворога і в такий спосіб спонукати його виконати волю переможця, що досягається за допомогою як фізичного насильства над збройними силами, так і психологічного насильства над населенням країни-супротивника. Це передбачає руйнування систем державного і військового управління, економіки, транспорту, зв'язку без повної окупації країни; створення нестерпних умов життя, підтримку стресового стану в суспільстві, що є передумовою зміни матриці суспільної свідомості та знищення волі супротивника до ведення війни. Зародження нової парадигми війни не усуває відразу стару, котра найчастіше дає взнаки у військових конфліктах останніх десятиліть. Стороні, що прагне діяти без наземних боїв, супротивник може нав'язати такі війни, що якийсь час у них будуть сполучатися елементи старої і нової **П.в.**, будуть поєднуватися “контактні” і “безконтактні”, “криваві” і “безкровні” дії в ході наземних операцій і без них, поряд із дотриманням міжнародного права, норм і законів будуть спостерігатися спроби повного їхнього нехтування. Таким чином, сучасна матеріально-технічна база війни обумовлює різке збільшення різноманіття способів збройної боротьби, поєднання військових і невоєнних засобів, різних видів і типів воєн.

© Шевченко М.М.

ПАРАДИГМИ ГЕОПОЛІТИКИ –

(від грец. *paradeigma* – приклад, зразок)– це сукупність сформованих історично методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов щодо визначення ролі і значення особливих форм завоювання та контролю над простором, функцій часових і просторових геополітичних координат, форм відносин між провідними геополітичними акторами, застосування політичних, економічних, культурологічних, інформаційних та інших геополітичних технологій, як нових засобів ведення війни.

П.г. покликані забезпечити ціннісний і світоглядний фундамент для просторових відносин між державами в сучасному світі. В історії сучасної геополітики виокремлюють два головних етапи: класичний період (кінець XIX – 60-і роки XX ст.) протягом якого безроздільно панувала дуалістична **П.г.**; новий період (почався з 1970-х років) протягом якого з'являються нові **П.г.**, а саме – гео економічна, циклічна, цивілізаційна, інформаційна.

Дуалістична парадигма. З моменту появи геополітики і до сьогодні залишається важливою парадигмою геополітичної науки (Ф. Ратцель розвинув теорію протистояння між континентальними і морськими світовими центрами). Оригінальними моделями світовлаштування, однак вибудуваними в дусі протистояння двох сил, центрів, ідеологій, наддержав тощо, є геополітичні доктрини А.Мегена, Г. Маккіндера, К. Гаусгофера, Н. Спикмена, Д. Майнінга, Дж. Кеннана, С. Коена, П. Савицького, А. Саворські, М. Ільїна. Методологічним ядром визнавалася інтерпретація теорії життєвого простору (*Lebensraum*), оскільки могутність держав ставилася у пряму залежність від розмірів державної території. Звідси обґрунтування територіальної експансії та ігнорування інтересів і прав недержавних етносів на тлі перебільшення ролі природно-географічного середовища для функціонування держав (імперій). Саме в перебільшенні впливу одних географічних чинників і недооцінці інших криється методологічна слабкість таких доктрин. Однак їх методологічне значення полягало в тому, що вони сприймалися відповідним політикумом як програма дій щодо встановлення військового контролю над простором. Розуміння того, що геополітична структура світу загалом або політика окремих суб'єктів є наслідком дії сукупності суб'єктивних та об'єктивних чинників, а не планетарного дуалізму, зміна політичної кон'юнктури, економічних реалій і зростання ролі суспільних чинників, переміщення експансії в інше русло привели до появи нових парадигм і методологічних підходів.

Гео економічна парадигма. Термін “геополітична економіка” (гео економіка) в

науковий обіг ввели в 1995 р. Дж. Егнью та С. Кобрідж. Нині, претендуючи на самостійне наукове існування, геоеконіміка все ж переважно розглядається як своєрідна версія мондіалістської або глобалістської геополітики, яка першочергово розглядає не географічні, культурні, ідеологічні, етнічні, релігійні та інші фактори, що становлять зміст суто геополітичного підходу, а лише економічну реальність у її відношенні до простору. Геоеконіміка в рамках мондіалізму

як виключно космополітичної парадигми розглядає світ так, ніби у ньому існує одна держава, яка намагається встановити економічний контроль над світовим геополітичним простором. Серед найяскравіших представників геоеконіміки варто назвати Ф. Реріга (перша геоеконімічна конструкція світу), Ф. Фукуяму, Ф. Броделя, Ж. Атталі, Е. Кочетова, К Жан, П Савона та ін.

Таблиця 3.

Довгі цикли Джорджа Моделські

	ФАЗИ	ЦИКЛИ	Втрата сили і влади <i>deconcentration</i>
Глобальна війна <i>global war</i>	Панування світової наддержави <i>world power</i>	Втрата легітимності <i>deligitimation</i>	
Португальський цикл			
1491-1516 Війни в Італії	1516-1539 Португалія	1540-1539	1560-1580 Суперник Іспанія
Нідерландський цикл			
1580-1609 Війни Іспанії і Нідерландів	1609-1639 Нідерланди	1640-1660	1660-1688 Суперник Франція
Британський цикл-1			
1688-1713 Війни короля Луї XIV	1714-1738 Британія	1740-1763	1764-1792 Суперник Франція
Британський цикл-2			
1792-1815 Війни Франції	1815-1849 Британія	1850-1873	1874-1914 Суперник Німеччина
Американський цикл			
1914-1945 Дві світові війни	1945-1973 США	1973-2000	2000-2030 Суперник Росія

Найважливішими моментами геоеконімічної парадигми є: відкидання геополітичного дуалізму та розуміння світу як цілісності (інколи під гаслами багатополісності); ототожнення держави і корпорації, більше того, держава вважається філіалом загальнопланетарної корпорації;

надання переваги західним цінностям, раціоналізмові, інформаційним технологіям та ін. Більшість мислячих людей не приймають ідеалу прихильників даної парадигми – однорідного світу. Суттєвим методологічним її недоліком є не лише механічне застосування методів прикладної

математики, а й механічна інтерпретація отриманих результатів. Серед позитивних тверджень: розробка концепції триполюсного світу; розуміння глобалізації як злиття воєнно-політичних, геополітичних та гео економічних реалій; обґрунтування думки, що нестача ресурсів є важливим чинником розвитку держави.

Циклічна парадигма. Дана П.г. базується на довготривалих циклах розвитку світового господарства М. Кондратьєва. Циклічність розвитку природи і суспільства в останні роки досліджували Дж. Голдстайн, І. Валлерстайн, В. Цимбурський, Дж. Модельські, В. Томпсон, П. Тейлор та ін.

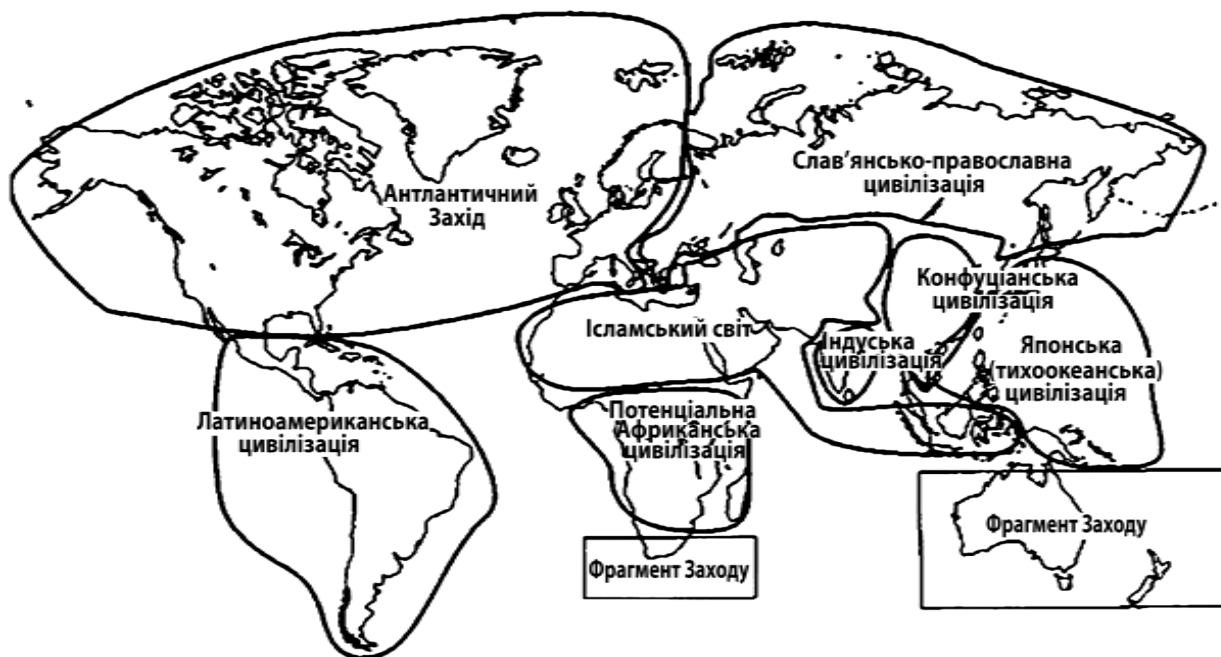

Рис. 2. Цивілізації світу (за С.Хантінгтоном)

Суть парадигми полягає у тому, що геополітична система світу змінюється циклічно. Зміна циклів – військових, лідерства, гегемонії – зумовлює перегрупування великих держав, зміну їхніх геополітичних полів та інституційне облаштування світу. Дослідження геополітичних циклів потребує системного підходу, особливо при вивченні чинників, які виводять державу (актора) на пік хвилі.

Цивілізаційна парадигма. Дана П.г. розвивається на основі праць М. Данилевського, А. Тойнбі та С. Хантінгтона й акцентує увагу на посиленні міжцивілізаційних суперечностей сучасного світу. Важливе науково-методологічне значення має парадигма для аналізу тенденцій на глобальному рівні, дослідження чинників виникнення зон напруження у стосунках між окремими учасниками міжнародних відносин. Водночас методологічною проблемою, що потребує вирішення, є дослідження географічних аспектів існування світових цивілізацій,

визначення їх кількості та ролі окремих факторів у їхній диференціації. В контексті розвитку ідей геополітики взаємодії деструктивною виглядає сама ідея неминучості зіткнення цивілізацій.

Інформаційна парадигма. Дана П.г. відповідає посткласичній геополітиці, смисл її полягає в стиранні історичних, соціокультурних і сакральних координат віртуального простору шляхом визнання лише “вічного нині” актуального інформаційного поля, що рівнозначно нівелюванню самого поняття простору в класичній геополітиці. В контексті інформаційної П.г. відносини між державами і цивілізаціями визначаються інформаційною перевагою у віртуальному просторі, а ціллю геополітичних технологій виступає зміна людини, її світогляду та ідентичності.

Новітні відкриття в галузі математики, кібернетики, хімії, біології, психології стимулюють появу нових підходів (парадигм) і в геополітиці. Найцікавішими з них є

атомарна, пси-функцій, синергетична (різновид геоекономічної), тріадична.

Об'єктивна оцінка становища актора в геополітичній структурі світу можлива за умов використання узагальненої методики. Така методика певною мірою допоможе згладити національну чи ідеологічну заангажованість дослідника. Нині її формування, як і академічної геополітики загалом, перебуває в зародковому стані.

© Шевченко М.М.

ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – це концептуальні моделі постановки та вирішення єдиного взаємопов'язаного комплексу впорядкованих завдань та проблем, пов'язаних із відстоюванням національних інтересів на міжнародній арені. **П.м.в.** в конкретно-історичних умовах жорстко регламентують як формулювання проблем міжнародних відносин, так і характер державно-управлінських рішень щодо їхнього розв'язання. Протягом другої половини ХХ століття держави, використовуючи геополітичні побудови та геостратегічні підходи, створювали союзи та блоки, встановлювали сфери впливу, розробляли концепції міжнародної та національної безпеки, обґрунтовували воєнну політику та стратегію. Тобто зовнішня політика та стратегія держав ґрунтувалися на геополітичній **П.м.в.** Суть останньої полягала в захисті національних інтересів, який розглядається як недопущення іноземного втручання у внутрішні справи, забезпечення непорушності національних кордонів – як політичних, так і економічних, а також на відстоюванні певних ідеологічних поглядів. Досить важливо при цьому те, що реалізація геополітичної стратегії ведеться виключно на державному рівні і передбачає певний симбіоз геополітики й стратегії, який призводить до досягнення конкретної мети (концентрації управління у світі для встановлення контролю над планетарними ресурсами). Під механізмом здійснення геополітичної стратегії розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовується в різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою захисту національних інтересів на

міжнародній арені.

Структурними компонентами системи формування та здійснення геополітичної стратегії держави є: суб'єкти суспільства (державні і суспільні структури), які безпосередньо займаються формуванням та здійсненням геополітичної стратегії; норми діяльності суб'єктів (концепції, доктрини, стратегії); сукупність відповідних методів і засобів впливу геополітики як ідеології та стратегічної культури на систему формування та здійснення геополітичної стратегії. Сьогодні контроль над простором досить диверсифікований і в більшості випадків не може бути описаний в категоріях прямого військового або політичного контролю; із розвитком технологій, із зростаючою взаємозалежністю світу контроль над простором набуває нових, часто транснаціональних форм, таких як економічний, комунікаційний, інформаційний контроль. Це пов'язано із розвитком цивілізації та освоєнням нових вимірів простору, що в свою чергу призводить до непридатності традиційних форм контролю, зокрема, прямого військового контролю. Так, поряд із повітряно-космічним та інформаційним просторами наприкінці ХХ століття сформувався ще більш актуальний простір, який отримав назву геофінансів. Це – глобальний фінансовий ринок, темпи росту якого нині в декілька разів перевищує швидкість зростання світової торгівлі та дивергенції виробництва. Простір, де інтенсивно розвиваються власні високі технології. Нині реально стверджується на планеті порядок, який більше проявляє себе як порядок економічний – панеконіміка. Глобальна економіка – це здійснена світова революція ХХ століття і вона ж стає повсюди панівною системою. За таких умов, військовий контроль все більше відходить на другий план, поступаючись економічному, а використання військової сили в цьому контексті все частіше зводиться до обмеженої та превентивної демонстрації намірів її застосування, а також вражаючих технічних можливостей, аніж до повномасштабного застосування бойової могутності як такої.

Кінець 1990-х років охарактеризувався остаточним переходом міжнародних відносин з геополітичної на геоекономічну парадигму

розвитку. Такі дослідники, як Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю, Дж. Перратон (США), А. Неклесса, Е. Кочетов (Росія), М. Багров, В. Дергачов (Україна) вважають, що світ в принципі живе по новим – геоекономічним, а не геополітичним законам. Це означає, що геоекономіка має власний простір – геоекономічний, в якому розгортається діяльність акторів сучасних міжнародних відносин (постіндустріальних держав, транснаціональних компаній, міжнародних організацій), що ґрунтуються на геоекономічній парадигмі. Остання, в свою чергу, ґрунтується на забезпеченні національних інтересів, які розглядаються як забезпечення високих темпів економічного росту через інтернаціоналізацію господарських зв'язків і поступове розширення національних кордонів заради вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій. Досить важливим при цьому є те, що реалізація геополітичної **П.м.в.** ведеться переважно, якщо не виключно, на державному рівні, тоді як геоекономічної – засобами не лише держави, але й обов'язково приватного бізнесу. Е. Люттвак (США), фахівець з римської воєнної стратегії, визначив перехід від геополітики до геоекономіки як переміщення конфліктної логіки зі сфери політики у сферу бізнесу і комерції. Тобто, стратегія держав постіндустріальної цивілізації, міжнародні відносини яких ґрунтуються на геоекономічній **П.м.в.**, вже не пов'язана ні із завоюванням територій, ні навіть з прямим підкоренням економічного простору противника. Вона швидше націлена на нав'язування оточенню своєї політичної волі і бачення майбутнього, на встановлення і досягнення стратегічних горизонтів, які визначаються геоекономічною конкуренцією і масштабами управління ризиками, на зміцнення чи підірвання тої чи іншої системи соціально-економічних орієнтацій. Боротьба за сфери впливу почала вестися за допомогою геоекономічних стратегій. Під останніми розуміють методи контролю над різноманітними ресурсними потоками та управління міжнародними виробничими ланцюгами в межах планети, з метою участі суб'єктів міжнародних відносин в створенні і перерозподілі світового валового продукту.

Відповідно, стратегія великих держав, починаючи з кінця ХХ століття більше спрямована на встановлення контролю над потоками інформації, товарів, послуг, капіталів, робочої сили, аніж над простором, що свідчить про перехід від статичного до динамічного використання простору.

© Шевченко М.М.

ПАРИТЕТ ЯДЕРНИЙ – стратегічний баланс ядерних сил і озброєнь ядерних держав (воєнних блоків), який означає здатність кожної із них (кожного із них) до нанесення неприйнятної для іншої сторони збитку. Тому **Я.п.** не означає дзеркальну рівність ядерних арсеналів країн за структурою і кількістю ядерних озброєнь. **Я.п.** – окремий випадок воєнно-стратегічного паритету. Його дотримання є основним принципом при веденні переговорів по скороченню, обмеженню і забороні ядерних озброєнь.

© Ситник Г.П.

ПАРТИЗАНИ – особи, які добровільно борються за свободу і незалежність своєї батьківщини в складі організованих збройних формувань на захопленій противником території. Якщо П. дотримуються таких основних умов як: їх очолює особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають чітко видиму відмітну позначку (форму одягу); відкрито носять зброю; поважають закони і звичаї війни, то їх визнають комбатантами.

© Ситник Г.П.

ПАСПОРТ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – документ, який передбачає оцінку подій, явищ, процесів, інших чинників, що створюють небезпеку реалізації життєво важливим національним інтересам, характеристику їх можливого розвитку (масштаб, тенденції розвитку, можливі наслідки для національної безпеки), а також визначення основних організаційно-правових та інших механізмів діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки по реагуванню на загрози (моніторинг, превентивні дії, локалізація, тощо). Складання **П.з.н.б.** та постійне корегування їх змісту, є ключовою передумовою

удосконалення системи управління національною безпекою.

Форма (структура) **П.з.н.б.** може мати кілька розділів, які містять загальну характеристику загрози, характеристику її можливого розвитку, опис діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки по реагуванню на загрозу. Прийнятним є коли їх не менше ніж три. У такому випадку у першому розділі Паспорту відображають найбільш постійні (статичні) ознаки загрози (структура, об'єкти та джерела загроз). Тому це загальна характеристика загрози, яка по можливості має бути якомога повною та відображати структуру загрози (вказуються складові загрози, які утворюють своєрідне "дерево загрози"). Аналізу мають підлягати можливі явища, події, процеси, інші чинники, що створюють небезпеку реалізації життєво важливим національним інтересам. В другому розділі **П.з.н.б.** відображають динамічні характеристики можливого розвитку загрози: вказується просторовий розмах зовнішніх та внутрішніх чинників, що в змозі перешкоджати реалізації національних інтересів та їх наслідки; можливі наслідки загрози (надаються короткі довідкові дані про причини та хід розвитку подій, явищ процесів, які породжують небезпеки для реалізації національних інтересів); прогноз розвитку загрози (вказується прогноз наслідків дії загрози для реалізації життєво важливих національних інтересів).

При розробці (уточненні) **П.з.н.б.** необхідно враховувати, що найменування загрози має відображати її сутність з огляду на можливі явища, події, процеси тощо, що створюють небезпеку реалізації життєво важливим національним інтересам, які визначені вищим політичним керівництвом держави. Як правило, серед основних загроз реалізації національним інтересам необхідно розглядати такі: порушення прав і свобод людини; суспільно-політичній стабільності; соціально-економічному розвитку; міжнародній стабільності та регіональній безпеці; державній безпеці та обороноздатності; навколишньому середовищу; духовним і культурним цінностям. Принципово важливим є якісно-кількісний опис процесу розвитку загрози,

який би дозволяв виявити момент переростання потенційної загрози у реальну загрозу. Прогноз можливих наслідків загрози, як правило, має ґрунтуватися на тенденції розвитку загрози і об'єктивних даних моніторингу загрози. Тому принципово важливою є й кількісна оцінка (хоча б орієнтовна) можливих наслідків впливу загрози на реалізацію національних інтересів. Вказана оцінка є ключовою передумовою для побудови (уточнення) ієрархії загроз (складових загроз), без якої практично неможливо здійснити раціональний розподіл наявних у суспільства (органів державної влади) ресурсів, які спрямовуються на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію (пониження рівня) загрози у процесі стратегічного планування щодо забезпечення національної безпеки.

Третій розділ має відображати результати попереднього планування застосування сил і засобів сектору безпеки по реагуванню на загрозу (їх задачі, питання координації діяльності, ресурсне забезпечення, способи і методи реагування тощо). При цьому мають бути стисло описані, виходячи із норм чинного законодавства основні функції, завдання, повноваження, сфери відповідальності, особливості діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, підпорядкованих їм сил і засобів щодо виявлення, запобігання, прогнозування, нейтралізації (пониження рівні) загрози (її складових). Важливими є також питання ресурсного забезпечення суб'єктів забезпечення національної безпеки: фінансового, матеріально-технічного, інформаційного тощо, визначення сил і засобів, що додатково можуть залучатися, їх розподіл та порядок використання, а також визначення способів і методів реагування на загрози (визначається алгоритм дій суб'єктів забезпечення національної безпеки, підпорядкованих їм сил і засобів, а також тих, які можуть залучатися додатково щодо реагування на загрози, їх розподіл, порядок, способи і методи використання).

Сьогодні у більшості провідних країн проводиться значна й кропітка робота щодо більш чіткого визначення переліку, структури, джерел, масштабів, можливих наслідків загроз національній безпеці, їх

уніфікації та стандартизації, як ключової передумови підвищенню ефективності діяльності суб'єктів національної безпеки у процесі виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз. Результати цієї роботи, як правило, оформляються у вигляді матриць або паспортів загроз.

© Ситник Г.П.

ПАЦИФІЗМ — ідеологія, політика і суспільний рух, які виступають принципово проти будь-яких війн; один із напрямів антивоєнного руху. Пацифізм засуджує та заперечує будь-яку війну як абсолютне; обґрунтовує необхідність та можливість всезагального миру через моральне вдосконалення людства; пропагує добровільну відмову від будь-яких форм насильства; виступає проти гонки озброєння, за згортання воєнної активності держав, мирне вирішення міжнародних та внутрішньодержавних конфліктів. В сучасному пацифістському русі існує декілька течій, які різняться за світоглядними позиціями і формами практичної діяльності, що варіюються від непротивлення злу до активного, але ненасильницького спротиву йому.

© Ситник Г.П.

ПЕРЕМИР'Я — форма тимчасового припинення воєнних дій за згодою між учасниками збройного конфлікту, як правило, на певний строк. Важливим є визначення часу набуття чинності угоди про **П.** (воєнні дії припиняються або відразу після оголошення **П.** або в чітко встановлений строк). Якщо термін не визначений, воюючі вправі в будь-який момент відновити воєнні дії за умови завчасного попередження противника. Порушення **П.** однієї зі сторін дає іншій стороні право відмовитися від нього і ужити відповідних заходів, аж до поновлення воєнних дій.

Порушення **П.** окремими особами надає право протилежній стороні вимагати покарання винних і відшкодування завданої шкоди (втрат). **П.** може бути загальним (на всьому театрі війни) або місцеве (між окремими збройними частинами учасників конфлікту і на обмеженій ділянці театру

воєнних дій). Як правило, місцеве **П.** може укладатися аби підібрати поранених, поховати мертвих, евакуювати жінок та дітей тощо. Можливе укладання **П.** й за рішенням (контролем) Ради Безпеки ООН, як правило в очікуванні укладення договору мирного.

© Ситник Г.П.

ПЕРЕМОГА У ВІЙНІ — нанесення поразки противнику і досягнення однією із воюючих сторін (державою, коаліцією, політичним рухом) політичних і воєнно-стратегічних цілей війни. Безпосереднім результатом перемоги є припинення воєнних дій на умовах переможця, що оформлюється міжнародно-правовим документом: актом про капітуляцію, угодою про перемир'я, мирним договором. Головним проявом перемоги у війні виступає успіх у веденні збройної боротьби — розгром збройних сил противника і окупація найважливіших частин або всієї території противника. В інших сферах протиборства основним вираженням перемоги є: розвал економічного потенціалу, дезорганізація структури і діяльності органів політичної влади противника, розпад його воєнно-політичних союзів, втрата його населенням та армією духовної здатності до опору. Джерелом перемоги у війні слугує сукупність всіх матеріальних і духовних сил держави та ефективність їхнього використання, яка виражається у військовій могутності. Безпосередня перемога у війні досягається бойовою діяльністю збройних сил.

Еталон перемоги перебуває в кореляції зі стандартами розуміння воєнної небезпеки для конкретно-історичної епохи. Зазначену кореляцію можна виразити наступним чином. Будову поняття “перемога” можна зобразити як перетин двох вісь — на одній вісі розташовують уявлення про стан переможеного (уявлення про те чи він є “знищеним” і не спроможним чинити опір переможцю або він йде на поступки, керуючись тим, що це дешевше ніж подальша боротьба), а друга вісь виражає ідею переваги в силі. Структура ж поняття “небезпека війни” зображується у вигляді системи координат, де одна вісь відображає оцінку величини суб'єктивної загрози, яка полягає у здійсненні намірів противника, а інша — оцінка величини ситуативного ризику,

пов'язаного із розвитком конфлікту. Відповідно, історична реалізація уявлень про “перемогу” та “воєнну небезпеку” пов'язані наступним співвідношенням. Чим ближче характеристика “небезпека” до суто суб'єктивної вісі, тим більш повно “перемога” осмислюється як “знищення” противника. І навпаки, чим більше в оцінці “небезпеки” переважає величина, яка відкладається по вісі “ризик”, тим скоріше “перемога” буде трактуватися як отримання від противника обмежених поступків, які не порушують його статус-кво.

© Шевченко М.М.

ПЕРІОД ОСОБЛИВИЙ – часовий проміжок розвитку держави, суспільства, соціальної групи, особистості, який характеризується відхиленням механізмів (параметрів) їх життєдіяльності від стандартних, усталених значень та показників. Законодавство України пропонує кілька визначень даного періоду, що відбивають специфіку його прояву стосовно різних суспільних сфер. **П.о.** – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 в редакції Закону від 25.12.2008). **П.о.** – період функціонування національної економіки, органів державної влади, ін. державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, ін. військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (Закон України “Про

мобілізаційну підготовку та мобілізацію” від 21.10.1993 в редакції Закону від 02.03.2005). **П.о.** – період функціонування органів державної влади, Збройних Сил України та ін. військових формувань, утворених відповідно до законів України, органів місцевого самоврядування, органів управління у справах цивільної оборони і сил цивільної оборони, а також галузей національної економіки, підприємств, установ та організацій, який настає з часу оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення до відома виконавців рішення стосовно прихованої мобілізації чи з часу введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (Постанова Правління Національного банку України від 26.03.2004 “Про затвердження Положення про порядок зберігання Національним банком України та банками України документів в умовах особливого періоду”).

Згаданий вище воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України від 06.04.2000 “Про правовий режим воєнного стану”).

Іншим проявом особливого правового режиму є надзвичайний стан, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом

насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України від 16.03.2000 “Про правовий режим надзвичайного стану”).

© Смолянук В.Ф.

ПІДГОТОВКА МОБІЛІЗАЦІЙНА — комплекс заходів, які проводяться у мирний час з метою завчасної підготовки економіки країни, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, збройних сил, інших військових формувань, територій, створюваних на воєнний час спеціальних формувань і органів до виконання завдань захисту від збройного нападу і задоволення потреб держави та населення у воєнний час.

© Ситник Г.П.

ПІДХІД НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ — один із концептуальних підходів щодо дослідження проблем забезпечення безпеки. Натуралістичний підхід у дослідженні виходить з припущення та переконання того, що людині протистоять речі природного світу, об'єкти природи, що існують до і незалежно від людської діяльності. Зазначене бачення узгоджується з поширеними та звичними уявленнями нашої свідомості, яка фіксує різні об'єкти природи як речі оточуючого нас світу, як очевидні. Усякий дослідник, який приймає натуралістичний підхід, виходить з того, що йому вже даний об'єкт розгляду, що він сам як дослідник (суб'єкт) протистоїть цьому об'єкту і тому застосовує до нього певний набір дослідницьких процедур та операцій, що дають йому, дослідникові, знання про цей

об'єкт. Цими знаннями є своєрідні трафарети, шаблони або схеми, які накладаються на об'єкт і таким чином з'являється його зображення, а в той же час вигляд та форма об'єкту. Натуралістичний підхід, з одного боку, враховує особливості роботи свідомості людини, яка фіксує лише об'єкт дослідження, зосереджується лише на ньому, лише його помічає та бачить. З іншого боку, натуралістично організована свідомість не помічає складних структур мислення та діяльності, не усвідомлює тих взаємозв'язків і відносин спостережуваного об'єкту та навколишнього середовища, не бачить, що об'єкт дослідження включений у процеси мислення та діяльності, є їх функціональним елементом. Ще І.Кант переконливо доводив, що людина бачить те, що знає. Для даної форми зв'язки мислення та діяльності це означає, що людина отримує результати дослідження, що характеризують не об'єкт природи або об'єкт ухвалення рішення, а власне мислення на основі досвіду. Образно кажучи, реально людина наче “накладає” свої знання на матеріал природи і таким чином породжує об'єкти розгляду. При цьому предмет відрізняється від об'єкту, бо є продуктом пізнавальної діяльності та підкоряється закономірностям, відмінним від закономірностей безпосередньо об'єкту.

В рамках натуралістичного підходу сформувались відповідні уявлення про забезпечення безпеки. Основні їх положення в самому загальному вигляді можуть бути представлені таким чином: 1) наражається на небезпеку та відповідно об'єктами забезпечення безпеки є люди, їх майно, предмети їх життєдіяльності та праці, території, виробничі процеси, держава, людина, суспільство, цивілізація тощо; 2) джерелами небезпеки для цих об'єктів вважаються “небезпечні процеси”, об'єктивно властиві світу, що зароджуються в ньому – в природі і людському суспільстві, зокрема у зв'язку з “науково-технічним прогресом” (широко поширена теза про об'єктивне зростання небезпеки аварій і катастроф із зростанням досягнень науки, техніки і виробництва); 3) в загальному вигляді шляхом забезпечення безпеки є реалізація концепції захисту об'єктів від загроз (відповідно до ідеологеми “небезпечного

оточення”); 4) наукові знання і технічні засоби необхідні для забезпечення безпеки спрямовані вирішувати завдання дослідження “небезпечних процесів”, як частини попередньо заданої об’єктивної реальності, прогнозування їх поведінки, вживання відповідних захисних заходів (створення спеціальних структур, відповідальних за забезпечення безпеки, різного роду “пожежних команд”, тощо. Відповідно до такого підходу сформульовані визначення поняття “безпека”, зміст яких зводиться до трактовки безпеки як об’єктивної характеристики зовнішніх умов середовища нашого життя і діяльності, що припускає наявність небезпеки, спрямованої зовні на систему, безпеку якої мають забезпечити, тобто джерело небезпеки і об’єкт який піддається їй видаються розділеними, а акцент в опису системи робиться на об’єкті, який вимагає захисту; у цьому опису фіксується: захищеність об’єкту від викликів, ризиків, небезпек та загроз; стан об’єкту, в якому йому не може бути завдано суттєвих збитків або шкоди; стан стійкого існування (розвитку) об’єкту, за якого вірогідність небажаної зміни будь-яких характеристик (параметрів) його життєдіяльності (функціонування) мала; прийнятний рівень небезпеки (прийнятний ступінь захищеності від загроз), залежний від витрат на обмеження дії чинників, які ініціюють небезпеку; здатність об’єкту, явища або процесу зберігати свої основні характеристики (параметри), сутність при негативних діях з боку інших об’єктів, явищ або процесів; незаподіяння іншим об’єктам суттєвого збитку або шкоди.

© Кучма Д. Я.

ПІДХІД СИСТЕМНИЙ — один із напрямків наукового пізнання, в основі якого покладено принцип дослідження об’єктів як систем, який знайшов широке застосування в різних сферах життєдіяльності суспільства та держави (техніка, політика, управління, економіка, біологія, й ін.) П.с. орієнтує дослідження на розкриття цілісності об’єкта, на виявлення різноманітних типів зв’язків у ньому і зведення їх у єдину теоретичну картину.

© Ситник Г.П.

ПІДХІД СИСТЕМОДІЯЛЬНІСНИЙ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ — один із концептуальних підходів щодо дослідження проблем забезпечення безпеки. Діяльнісний підхід, який виступає як альтернатива натуралістичному, характеризується, перш за все, як припущення та переконання, що речі або об’єкти природи дані нам лише як явища, що їх існування обумовлене характером людської соціальної діяльності, що і визначає форми людської свідомості. На рівні ж діяльності і дійсного існування ми маємо право говорити лише про людську соціальну діяльність. Уявлення про об’єкт, та сам об’єкт як особлива організованість, задаються та визначаються не тільки, і навіть не стільки, матеріалом природи та світу, скільки засобами і методами нашого мислення та нашої діяльності. Саме в цьому перекладі нашої уваги та наших інтересів з об’єкту як такого на засоби і методи нашого власного мислення та діяльності, що творить об’єкти та уявлення про них, і полягає суть діяльнісного підходу.

Якщо натуралістичний підхід орієнтує нас в першу чергу на матеріал природи, в ньому безпосередньо бачить вирішення утруднень та парадоксів сучасної науки, то діяльнісний підхід, навпаки, орієнтує нас в першу чергу на засоби, методи та структури нашого власного мислення та діяльності, і в їх перебудові та розвитку бачить він шлях подальшого вдосконалення самої науки. В цьому головна ідея діяльнісного підходу і відмінність від натуралістичного.

Хоча натуралістичне і діяльнісне уявлення істотно розрізняються та, за суттю справи, протистоять один одному, вони не є взаємовиключними, а доповнюють один одного. Вони не рівнозначні з точки зору загального: діяльнісне уявлення є ширшим та включає натуралістичне, але в той же час, натуралістичні уявлення не можуть бути зведеними до діяльнісних та є їх необхідні доповнення. В рамках діяльнісного підходу були сформульовані відповідні уявлення про забезпечення безпеки. Основні їх положення в самому загальному вигляді можуть бути представлені таким чином: 1) наражається на небезпеку та відповідно об’єктами забезпечення безпеки є усі основні цінності,

яким можуть загрозувати несприятливі зміни, які вписані в системи життя та діяльності людини; негативні явища зв'язуються з розривами діяльності – неможливістю або важкістю її здійснення; 2) джерела небезпеки як в природі так і в технічних системах залежать тільки від нашої діяльності; небезпечними або безпечними є самі наші системи діяльності, та залежить це не від властивостей матеріалу (природи, конструкцій, тощо), з яким нам доводиться мати справу, а від наявності або відсутності у нас форм організації, методів та засобів роботи з даним матеріалом і процесами, які в ньому протікають в даних умовах. “Опір матеріалу” завжди є за принципом пасивним та пов'язаний він тільки з його тенденцією жити за власними законами, “натурально”. За винятком деяких спеціальних випадків (реформи, війни, революції), коли як матеріал перетворюючої діяльності, виступають інші системи діяльності, які протистоять “нашій”, опір матеріалу може бути небезпечним лише в тій мірі і тому, наскільки і чому ми не знаємо законів його (матеріалу) життя, не вміємо прогнозувати його поведінки, не володіємо методами і засобами його оформлення, бажаного вживання та контролю. Природні небезпеки та спонтанно виникаючі техногенні аварії з цієї точки зору є міфами, що культивувалися протягом кількох десятиріч спеціально в світогляді натуралістично орієнтованої свідомості людей як засіб уникнути відповідальності за наслідки їх реалізації. Ці міфи глибоко укорінялися в нашій культурі (підручниках, нормах, законах), яка продовжує відтворювати колишні ситуації та колишню систему в цілому; 3) сучасні системи проектно-дослідницьких і науково-дослідних робіт, будівництва (реалізації) і експлуатації промислових та інших об'єктів, які побудовані на основі натуралістичного підходу, не забезпечують безпеки. В загальному вигляді шляхом забезпечення безпеки є врахування її відповідних вимог на всіх стадіях життєвого циклу соціальних об'єктів та систем: від задумів до реалізації і експлуатації (при цьому треба враховувати, що абсолютно безпечних систем діяльності не буває та не може бути у принципі, на чому спекулює натуралістичний підхід); 4) наші

знання з власної діяльності, її умови, матеріал та можливі наслідки обмежені, а тому аварії і стихійні лиха, неминучі та породжуються вони нашою власною діяльністю, тому у наукових знаннях та технічних засобах необхідних для забезпечення безпеки основний акцент в дослідженнях повинен бути зроблений саме на задумах майбутньої діяльності, проектах та їх науковому, методологічному, забезпеченні. Зусилля, таким чином, повинні бути перенесені з продуктів та результатів діяльності щодо забезпечення безпеки на саму цю діяльність – форми організації робіт, методи і засоби досягнення результатів. Переорієнтація таким чином задумів, у свою чергу, припускає і відповідну перебудову систем їх реалізації, що дозволить зробити забезпечення безпеки істотно більш ефективним. Відповідно до такого підходу під “безпекою” розуміється характеристика відносин всередині різних систем людської діяльності, в уявленні про які поєднано джерело небезпеки та об'єкт, який їй піддається; саме взаємодія діяльнісних структур породжує небезпеки та загрози в результаті дефіциту засобів і методів роботи в управлінні цими системами. Безпека, таким чином, пов'язується з методологічним забезпеченням управління і діяльності та здібностями управлінця (політика) усувати труднощі, які виникають на практиці.

© Кучма Д. Я.

ПІРАТСТВО МІЖНАРОДНЕ – морський розбій, незаконне захоплення, грабунок і потоплення торговельних та інших суден, які здійснюються у відкритому морі приватними або державними суднами, у тому числі напад під час війни надводних і підводних суден, а також військових літаків на торговельні судна нейтральних країн; а також морських і повітряних суден з послідуючою заявою про можливість знищення екіпажу, команди, пасажирів, товару, який перевозився тощо, у разі невиконання вимог захоплювачів, наприклад, у разі не отримання від власників суден (товару) вказаного викупу або виконання якихось інших умов. Як злочин міжнародного характеру П.м. одержало визначення та договірне закріплено в Конвенції ООН щодо

відкритого моря 1958 року й Конвенції ООН з морського права 1982 року. Відповідно до статті 15 Конвенції 1958 року і статті 101 Конвенції 1982 року піратством є кожне з перерахованих нижче дій: 1. Будь-який неправомірний акт насильства, затримки або будь-який грабіж, вчинений з особистими цілями екіпажем або пасажирями будь-якого приватновласницького судна або приватновласницького літального апарата, і спрямований: у відкритому морі – проти іншого судна або літального апарата або проти осіб чи майна, що перебувають на їхньому борту; проти будь-якого судна або літального апарата, осіб або майна в місці, що знаходиться поза юрисдикцією будь-якої держави. 2. Будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна або літального апарата, вчинений зі знанням обставин, через які судно або літальний апарат є піратським судном або літальним апаратом. 3. Будь-яке діяння, що є підбурюванням або свідомим сприянням здійсненню вчинку, що передбачається в підпункті “1” або “2”. Поняття **П.м.** також знайшло своє нормативне закріплення в Кримінальному кодексі України, де під цим поняттям розуміється використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди збройного або незброєного судна для захоплення іншого морського або річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій відносно екіпажу або пасажирів такого судна.

П.м. відоме з давніх часів. Особливо великим розмахом піратство характеризувалось в середні віки, коли в Середземному морі пірати не тільки займались пограбуваннями, а й вели торгівлю рабами, знищували прибережні міста, чим здійснювали велику шкоду розвитку економіки багатьох країн. Наразі з кожним роком розширюється кількість випадків **П.м.** Географічно найбільш небезпечними вважаються води Південної та Центральної Америки (Карибське море, Костра-Ріка, Бразилія, Колумбія), західне та східне узбережжя Африки (район Гвінейської затоки, територіальне море Нігерії, Анголи та Сомалі), райони Південно-Східної Азії та Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Щорічний

прибуток морських піратів сягає приблизно 20 мільярдів доларів.

Будь-яка держава може захопити піратське судно чи літальний апарат, заарештувати осіб, які знаходяться на ньому і захопити майно, яке знаходиться на цих судах. Судові установи тієї держави, яка здійснила це захоплення, можуть виносити постанови про накладення покарань і визначати, які заходи повинні бути прийняті по відношенню до таких суден, літальних апаратів або майна, не порушуючи прав третіх осіб. Якщо захоплення судна або літального апарата за підозрою в піратстві здійснене без достатніх підстав, держава, яка його здійснила, відповідає перед державою, якої належить судно або літальний апарат, за будь-яку шкоду або збитки, завдані в результаті захоплення. Захоплення за підозрою у піратстві може здійснюватись тільки військовими кораблями або військовими літальними апаратами або іншими суднами чи літальними апаратами, які мають чіткі зовнішні ознаки, що дозволяють розпізнати їх як такі, що знаходяться на урядовій службі і уповноважені для цієї мети. Загалом, аналіз Конвенцій 1958 і 1982 рр. свідчить про те, що в них передбачені підстави для захоплення піратського судна, заходи щодо запобігання піратству та відповідальність за піратство, обов'язок держав співробітничати в запобіганні піратству, відповідальність за неправомірне захоплення судна за підозрою в піратстві, здійснюване без достатніх підстав, характеристики суден, які уповноважені на здійснення захоплення за піратство, повноваження з огляду судна, що підозрюється в піратстві.

Постійне зростання актів **П.м.** зумовлює розвиток співробітництва між державами в боротьбі з цим злочином. Цим завданням займаються міжнародні організації. Варто зазначити, що на сьогодні не існує міжнародної міжурядової організації, яка ставила б своєю основною метою боротьбу зі злочинами міжнародного характеру, в тому числі міжнародним піратством. Важлива роль відводиться Аналітичному центру з проблеми піратства Міжнародного морського бюро – спеціальному органу, який збирає

інформацію про напади на кораблі. Цей центр займається збором та оперативним аналізом інформації від капітанів суден, які потерпіли напад піратів, а також про цілі і обставини атак в момент чи відразу ж після їх вчинення. Як тільки в Центр надходить інформація про напад піратів на корабель відразу ж повідомляється найближчий орган правопорядку чи берегова охорона – це дає їм можливість майже моментально направляти свої підрозділи на місце події. Центр дослідження піратства здійснює своєрідний моніторинг нападів піратів, що відображається у підготовці прогнозів та складанні карт-схем найбільш вірогідних і небезпечних місць нападів піратів.

Міжнародна практика має три основні шляхи кримінального переслідування піратів:

1. Державами, які захопили піратів. Проте його практична реалізація наштовхується на значну кількість проблем. Так, не всі держави, що беруть участь у діяльності багатонаціональних сил, мають відповідне кримінальне законодавство. В Україні таке законодавство є. Зокрема, це стаття “Піратство” Кримінального кодексу України.
2. Передача піратів іншим державам. Як правило, передача здійснюється державам, в яких є відповідна законодавча база для переслідування злочинців. Зазначені дії можливі виключно на підставі двосторонніх міжнародних договорів про передачу злочинців. На практиці зі всіх країн Африканського Рогу законодавство щодо кримінального переслідування злочинців є тільки у Кенії, Танзанії та Еритреї. Проте і цей шлях має значну кількість ускладнень, пов’язаних, перш за все, з особливістю процесуального законодавства приймаючої сторони.
3. Організація кримінального процесу в рамках існуючих міжнародних трибуналів. Практично єдиним таким трибуналом є Міжнародний кримінальний трибунал, оскільки тільки він є загальносвітовою постійно діючою кримінальною судовою установою, яка не входить до структури ООН. Але його компетенція обмежена злочинами геноциду, військовими злочинами та злочинами проти людяності. Здійснення правосуддя Міжнародним кримінальним трибуналом по

відношенню до злочинів, пов’язаних з П.м., вимагатиме змін до його статуту.

Основні ініціативи в галузі боротьби з П.м., спрямовані на: усунення протиріч і невідповідностей національних юридичних актів, що стосуються боротьби з піратством (законодавство окремих країн навіть не кодифікує поняття піратства, а розслідування злочинів ведеться по статтях, пов’язаних із крадіжками і пограбуваннями); розширення діяльності в рамках більш широкого спектра міжнародних організацій та інститутів; сприяння і допомогу судовласникам і судноплавним компаніям у питаннях боротьбу з П.м.; розширення дво- і багатостороннього співробітництва з організацією спільного патрулювання об’єднаними силами, створення єдиної інформаційної системи спостереження, сприяння в підготовці особового складу сил берегової охорони і військово-морських сил, проведення спільних навчань і маневрів, обмін інформацією і технічним співробітництвом.

Практичні дії світового співтовариства з протидії П.м. 3 грудня 2008 року розпочалась операція ВМС ЄС під назвою “Аталанта” та у січні 2009 року операції багатонаціональних військово-морських сил під назвою Combined Task Force – 151 (CTF-151), яке складається з кораблів більш ніж 30 країн та ініційоване США. Активність в боротьбі з піратством у берегів Сомалі проявляють США, Канада, Великобританія, Франція, Іспанія, Данія, Нідерланди. Їх військово-морські сили знаходяться в регіоні вже не перший рік. У число держав, що співробітничать з владою Сомалі на даному напрямі, увійшли Індія, Китай і Туреччина. Російська Федерація також виконує патрулювання у водах Індійського океану. Україна вносить свій вклад у розвиток міжнародного законодавства з цього питання та бере участь у практичних діях світового співтовариства з протидії П.м. Сьогодні Україна виступає за визначення морського піратства як факту прояву міжнародного тероризму. Важливим завданням розвитку національного законодавства є врегулювання порядку застосування Збройних Сил України за межами держави для протидії актам піратства. Особливу актуальність має

активізація співробітництва України з ЄС у безпековій сфері, попередження загрози піратських захоплень громадян нашої держави. Опрацьовуються питання щодо забезпечення подальшої участі України в операції ЄС “EU NAVFOR ATALANTA” з використанням літака-амфібії Збройних Сил України Бе-12, починаючи з 2012 року. Продовжується опрацювання практичних аспектів залучення до участі у цій операції фахівців підрозділів спеціального призначення Служби безпеки України та Міністерства оборони України (у складі озброєних груп захисту цивільних суден).

© *Абрамов В.І.*

ПЛАН МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ – сукупність документів, які визначають зміст, обсяг, порядок і строки проведення заходів щодо мобілізаційного розгортання ЗС у цілому й кожного об’єднання, з’єднання, частини, установи, а також переведення економіки і різних державних інститутів на режим діяльності в умовах воєнного часу. Проблема рішення мобілізаційних завдань виникла із введенням загального військового обов’язку. Саме мобілізація та **П.м.** регламентують загальний призов, який вперше в історії людства був проведений під час Французької революції (1789-1794 рр.). З цього моменту технологічний прогрес, розвиток соціальних інститутів, перехід до масових армій і тотальних воєн тощо вплинули на практику розгортання військ, особливості мобілізації, специфіку підготовки **П.м.** Зокрема, в 1847-1850 рр. війська розвинутих країн світу почали використовувати для транспортування особового складу та бойової техніки залізницю, завдяки чому вони, за розрахунками фахівців, швидкість пересування зростає у 6 разів у порівнянні з наполеонівськими війнами. У збройних силах почав використовуватися телеграф, що забезпечував зв’язок між територіальними військовими структурами і координацію виконання **П.м.**

У XIX ст. розпорядницькі дії щодо мобілізації у Німеччині, Австрії, Франції зосереджувалися у корпусних округах. Відтак кожний корпусний командир самостійно керував мобілізацією свого округу і

розробляв відповідний **П.м.** У Російській імперії, через особливості комплектування армії, украй нерівномірної дислокації військ і повної невідповідності між потребами мобілізації і джерелами поповнення (джерела поповнення – у центрі й на Сході, а головна маса військ – на Заході), розпорядницькі дії зосереджені в одній центральній установі – генеральному штабі. Кожен план війни проти противника супроводжувався розробкою відповідних **П.м.** Тут беззаперечним є пріоритет німецького генерала А. Шліффена, який особисто брав участь у розробці 16 планів війни проти Франції, 14 – проти Росії і 19 – на два фронти. Перед Другою світовою війною в **М.п.** почали враховуватися не тільки суто воєнні, але й економічні, демографічні, ідеологічні та ін. питання. У Радянському Союзі питання **П.м.** були детально розроблені у Настанові з мобілізаційної роботи військових частин, управлінь і установ Червоної армії від 20 червня 1940 р. В ній, зокрема, зазначалося, що **П.м.** військової частини складається з наступних документів: а) плану відмобілізування частини і батальйонів; б) мобілізаційних календарів: начальників служб, командирів підрозділів і начальника клубу. **П.м.** частини відображав всі основні роботи з її відмобілізування, час їхнього проведення і становив основний документ для керування й контролю за ходом мобілізації. Після розробки плану відмобілізування склалися мобілізаційні календарі начальників служб, командирів підрозділів і начальника клубу з усіма необхідними додатками до них. **П.м.** План відмобілізування частини затверджувався командиром з’єднання, а в частинах, що не входять у з’єднання, командиром частини. Типовий перелік додатків до **П.м.** частини повинен був включати наступні документи: оповіщення; прикриття; організаційне розгортання; укомплектування командним складом; укомплектування молодшим командним і рядовим складом; укомплектування тяговою силою; матеріальне забезпечення; грошове забезпечення; квартирно-комунальне забезпечення; санітарне обслуговування; ветеринарне обслуговування; перевірка бойової готовності і згуртованості; виступ у

похід; здача справ і майна. Велике значення у **П.м.** відводилося ідеологічному забезпеченню. Так **П.м.** заступника командира по політичній частині повинен був відбивати всі заходи політичного керівництва й форми партійно-політичної роботи, при мобілізації: зустріч і прийом поповнення, мітинги, бесіди, політінформації, доповіді, наради начальницького складу, збори партійних і комсомольських організацій, облік комуністів і комсомольців, розподіл їх по підрозділах, організація роботи з приведення особового складу до військової присяги, постачання газетами й політосвітмайном, порядок інформації й повідомлень, політичне керівництво всім ходом відмобілізування частини. Схожі плани розроблялися у всіх з'єднаннях, об'єднаннях, округах, в армії і на флоті. Окремо розроблялися **П.м.** для усіх підприємств, установ, галузей економіки тощо.

Після закінчення Другої світової війни та до розвалу соціалістичного табору, розробка **П.м.** була загальноприйнятою практикою усіх провідних країн світу.

Наприкінці ХХ ст., у зв'язку з новим балансом сил на світовій арені, переходу більшості розвинутих країн світу на принцип добровільного комплектування збройних сил за контрактом, формуванням і розвитком потужних військово-політичних блоків, **П.м.** поступово втрачають своє значення. В Україні основні заходи щодо мобілізації викладені у Законі України “Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію” від 13 травня 1999 р.

© Мандрагеля В.А.

ПОКОЛІННЯ ВІЙН – типи війн, що визначаються на основі матеріально-технічної бази ведення збройної боротьби. Зміна **П.в.** обумовлюється революцією у військовій справі, тобто такими корінними і якісними змінами, які відбуваються під впливом науково-технічного прогресу в засобах будівництва та підготовку збройних сил, збройної боротьби, які також докорінно змінюють способи ведення воєнних дій і війни в цілому (див.табл.4).

© Шевченко М.М.

ПОЛІТИКА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА — діяльність вищих посадових осіб держави та її інститутів спрямована на оснащення збройних сил озброєнням, іншим військовим майном і витратними матеріалами, розвиток оборонно-промислового комплексу та військово-технічного співробітництва з іншими країнами, планування та виконання заходів щодо контролю за поширенням озброєнь і військових технологій.

© Ситник Г.П.

ПОЛІТИКА ВНУТРІШНЯ – цілеспрямована регулююча і організуюча діяльність, що здійснюється на основі політичної влади та спрямована на управління суспільством, реалізацію внутрішньодержавних національних інтересів.

Основними суб'єктами **П.в.** є держава, її структури та інститути, оскільки держава має монополію на політичну владу та право на застосування примусу в межах державного суверенітету.

П.в. здійснюється владними суб'єктами, котрі використовують адміністративно-правові, економічні, духовно-інформаційні, силові ресурси політичної влади. **П.в.** не обмежується лише політичною сферою суспільних відносин, тому залежно від характеру об'єкта та сфери управління виокремлюють соціальну, економічну, інформаційну, екологічну, етнічну політику.

Від типу політичного режиму залежить і рівень впливу інститутів громадянського суспільства на процес здійснення **П.в.** За демократичного політичного режиму створюються сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства.

В умовах авторитарного режиму такий вплив інститутів громадянського суспільства на **П.в.** значно обмежений, а за тоталітарного режиму – фактично відсутній.

Відповідно до Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” принципами **П.в.** України є: верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції економічній сфері; поділ влади на

законодавчу виконавчу та судову; відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку ринкової економіки та її соціальної спрямованості; забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація,

участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність. **П.в.** нерозривно пов'язана з зовнішньою політикою держави. Ефективна **П.в.** сприяє формуванню внутрішніх ресурсів здійснення зовнішньої політики.

© Орел М.Г.

Таблиця 4

Історія еволюції війн

Порівняльний параметр	Війна першого покоління	Війна другого покоління	Війна третього покоління	Війна четвертого покоління	Війна п'ятого покоління	Війна шостого покоління
Основний вид зброї	Холодна зброя	Гладкоствольна зброя	Нарізна багатозарядна зброя підвищеної скорострільності, влучності і дальності стрільби	Автоматична реактивна зброя, механізовані війська, танки, авіація, авіаносці, підводні човни	Ракетно-ядерна зброя	Високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформаційна зброя, сили і засоби РЕБ
Основний вид протиборства на суші	Рукопашне протиборство	Фронтальне вогневе протиборство	Траншейні, окопні війни загальновійськових зв'язань і об'єднань	Операції фронтів	Ракетно-ядерний удар	Сучасна повітряно-морська наземна операція
Основний вид протиборства на морі	Абордажні бої галерного флоту в узбережній зоні	Морські бойовища парусного флоту в узбережній зоні	Морські бойовища парових, металевих кораблів різних класів	Морські операції	Ракетно-ядерний удар	Сучасна повітряно-наземна морська операція; повітряно-космічна морська операція
Основний вид протиборства у повітрі				Повітряні удари по військах, авіаційні бої	Ракетно-ядерний удар	Повітряно-космічна операція із застосуванням звичайної зброї
Масштаб війни	Тактичний	Оперативно-тактичний	Оперативно-стратегічний	Стратегічний	Стратегічний, глобальний, загроза загибелі цивілізацій чи окремих континентів	Оперативно-стратегічний
Головна мета	Знищення противника, заволодіння його зброєю, цінностями	Знищення противника, заволодіння його територією, цінностями	Розгром ЗС противника, руйнація його економіки й заволодіння територією	Розгром ЗС противника, руйнування його економічного потенціалу, звергнення політичного строю	Ніякі цілі в ній не досягаються – сторона, яка застосувала ядерну зброю першою, загине дещо пізніше за другу	Підрив економіки, системи управління, життєдіяльності держави і знищення військових об'єктів

ПОЛІТИКА ВОЄННА – частина загальної політики держав та наддержавних об'єднань (блоків, коаліцій), які здійснюють підготовку та використання засобів збройного насильства задля ведення війни чи протидії її розв'язанню, досягнення інших соціально значущих цілей. Альтернативне бачення **П.в.** демонструють політичні партії та рухи, що намагаються впливати на воєнну сферу держави з метою коригування її якісних характеристик, а також антидержавні сили, які орієнтуються на силове втручання у політичний процес з метою захоплення влади та примусової зміни цілей суспільного розвитку та механізмів їх досягнення.

Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. **П.в.** у більшості держав набула чіткого правового, інституційного та функціонального оформлення, відбиваючи й одночасно стимулюючи появу мільйонних масових регулярних армій, мілітаризацію продуктивних сил і виробничих відносин, створення основ державного мобілізаційного розгортання, прийняття принципів політичних рішень стосовно використання військової сили на загальнодержавному рівні тощо. У XX ст., за свідченням Р.Мілса (США), “фактично всі заходи у сфері політики й економіки розглядаються з позицій військових оцінок”. Переконливими свідченнями цього стали обидві світові та численні регіональні війни, Холодна війна між Сходом і Заходом, розпад СРСР, виснаженого непомірними військовими витратами, посилення військово-політичних можливостей західних держав на чолі із США, посилення військових амбіцій інших держав тощо.

П.в. будь-якої держави являє собою складну комбінацію внутрішніх та зовнішніх заходів, які визначають сутність військово-політичних приготувань та практичних військово-силових акцій. Суб'єктами **П.в.** є насамперед вищі органи державної влади (законодавчі та виконавчі), органи управління воєнною організацією держави, а також політичні партії, рухи, інші осередки політичної активності населення, програмні положення яких поширюються на військову сферу держави. Об'єктами **П.в.** є політична система, військово-економічні структури (ВПК), воєнна організація (збройні сили та

інші військові формування), військово-політичні блоки (коаліції), суспільна свідомість, відносини між різними соціальними силами з приводу використання військової сили тощо. В умовах мирного часу **П.в.** дещо втрачає статус домінантного напрямку державотворення, проте, враховуючи необхідність силового забезпечення національних інтересів, ніколи не виключається з переліку першочергових державних завдань. Період накопичення військових загроз, а тим більше прямі військові дії, у які залучається держава, блискавично перетворюють В. п. у чинник державного виживання, необхідну передумову відстоювання національних інтересів і цінностей. Функції **П.в.**: формування у широких верств населення адекватного розуміння необхідності та виправданості силового убезпечення суспільного розвитку, запобігання викликам і загрозам національній безпеці за допомогою збройних засобів (світоглядна функція); обґрунтування спектру оборонних завдань держави та їх доведення до військовослужбовців, представників державних управлінських структур, приписного і мобілізаційного складу (методологічна функція); забезпечення узгодженої діяльності всіх гілок політичної влади, елементів воєнної організації держави у мирний і особливо у воєнний час з метою досягнення соціально значущих цілей (координаційна функція); створення умов ефективного управління обороноздатністю держави, насамперед – збройними силами у випадку практичного виконання планів їх бойового застосування та мобілізаційного розгортання (організаційно-мобілізаційна функція); формування у свідомості військовослужбовців особливих духовних утворень, що визначають їх індивідуальну та групову відданість загальносуспільним цінностям й інтересам, високу активність в ході виконання функціональних обов'язків, необхідні морально-бойові якості (виховна функція); передбачення перспектив розвитку військово-політичних процесів у їх конструктивних і деструктивних аспектах, прогнозування розвитку військової науки і військової практики, шляхів оптимального

втілення їх напрацювань у реалії військового будівництва (прогностична функція).

Метою **П.в.** безвідносно до людських, часових, просторових, організаційних та ін. характеристик соціуму є вирішення двох взаємозалежних завдань: у внутрішньополітичному просторі: а) для держави – збереження політичної та економічної систем, створення умов для поступального розвитку, забезпечення цілісності, стабільності, збереження соціально-класової структури, станових та інших привілеїв; б) для протиставленого державі соціально-політичного утворення – боротьба за політичну владу, знищення наявної політичної і економічної систем, ініціювання оновленої системи суспільних відносин на засадах власного домінування; на міжнародній арені: а) реалізація охоронно-оборонного аспекту державного розвитку, забезпечення військової безпеки, захист від зовнішніх небезпек і загроз, збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії; б) створення суверенними державами та використання ними можливостей наддержавних військово-політичних структур (альянсів, блоків, коаліцій); в) звільнення колоніальних або поневолених держав від іноземного панування; г) розширення зон геополітичного впливу, захоплення територій, населення, матеріальних цінностей, утиснення суверенітету інших держав або їх пряме підкорення шляхом ліквідації інститутів державно-політичної самодостатності. Факторами впливу на **П.в.** держави є: політичні та економічні інтереси держав та наддержавних об'єднань; державні та суспільні ресурси (економічні, демографічні, духовні, науково-технологічні, сировинні, власне військові та ін.); зовнішні умови (глобальні та регіональні процеси, стан геополітичного оточення, зміни військово-політичної обстановки, актуалізація викликів і загроз, ступінь військової небезпеки тощо). Динаміка таких факторів здатна кардинально зміщувати акценти у меті і засобах забезпечення **П.в.**

Структура **П.в.**: основоположні ідеї та принципи розвитку військової сфери, розраховані на перспективу та викладені у нормативно-правових актах (воєнній доктрині

держави); поточні плани та рішення органів військово-політичного управління; практична діяльність владних структур та військовослужбовців щодо втілення в життя прийнятих воєнно-політичних рішень. Головними напрямками реалізації **П.в.** є: державне керівництво військовою сферою та розвитком воєнної організації держави (насамперед, будівництвом збройних сил); регулювання військово-політичних відносин з іншими державами та коаліціями; практичне керівництво військово-політичними акціями, реальним використанням військової сили у державі та за її межами тощо.

Формування **П.в.** України здійснюється конституційними державними органами із широким залученням наукових установ, громадян, громадських організацій. Її правовою основою є Конституція України, законодавство України з питань національної безпеки і оборони, міжнародні договори, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти. Основними суб'єктами продукування **П.в.** України є Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України та ін. державні органи. Україна вживає заходів щодо забезпечення відкритості та прозорості **П.в.**, залучаючи до її обговорення політичні партії, громадські організації, міжнародних експертів, засоби масової інформації тощо.

© Смолянюк В.Ф.

ПОЛІТИКА ЕКОЛОГІЧНА – частина політики держави, яка включає систему специфічних політичних, економічних, юридичних та інших заходів, що здійснюються державою з метою управління екологічною ситуацією та забезпечення раціонального використання природних ресурсів на території країни. Її метою є забезпечення гармонійного, динамічного розвитку економіки, суспільства, людини за умови збереження екологічного балансу. Виділення **П.е.** в самостійний елемент спільної державної політики в розвинених країнах відбувся у в 1970-1980-і рр. і є наслідком наростання кризисних явищ в області соціо-природних відносин.

Основу **П.е.** держави складає прийнята загальна стратегія вирішення екологічних

проблем. Дана стратегія безпосередньо визначає зміст, як власне державної **П.е.**, так і підходи органів державної влади та суб'єктів громадянського суспільства до екологічних аспектів усього комплексу проблем соціально-економічного розвитку країни. Внутрішня **П.е.** полягає в ухваленні законів, спрямованих на збереження і реабілітацію (відновлення) природних ресурсів, які виснажуються у результаті людської діяльності; створенні державних програм в природоохоронній і суміжних сферах; виділенні засобів на підтримку доквілля різним інститутам суспільства, тощо. На міжнародному рівні ця діяльність необхідна тому, що природа не знає штучних, зокрема, політичних, державних меж і кордонів – вона єдина для всіх людей на Землі. Її інтернаціональний характер вимагає узгоджених дій від суб'єктів цього виду діяльності. Такими діями можуть бути, наприклад, збереження газової оболонки Землі, включаючи озоновий шар; збереження і відновлення рослинного та тваринного світу; раціоналізація використання ресурсів у господарських та інших цілях; запобігання забрудненню та шкідливим діям військової, космічної та інших форм діяльності, тощо. У той же час ці проблеми важко вирішувати в ситуації міждержавної конфронтації. Національно-державний суверенітет, досить часто, входить у протиріччя з глобальними інтересами людства, які відстоюють міжнародні організації. Світова спільнота поки ще не має дієвих засобів для порятунку природного середовища та підвищення ефективності реалізації політики в цій сфері.

©Кучма Д.Я.

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНА – комплекс економічних цілей і заходів держави та уряду, які забезпечують вирішення довготермінових (стратегічних) та короткотермінових (тактичних) завдань розвитку економічної системи відповідно до інтересів країни і втілюється в економічній програмі. Основними елементами **П.е.** є: фінансово-кредитна, бюджетна, науково-технічна, структурна, соціальна, інвестиційна, аграрна, зовнішньоекономічна тощо. Суб'єкти **П.е.** поділяються на 1) носії **П.е.** – держава в особі уряду та парламенту; 2) носії

впливу на **П.е.**: партії та політичні рухи, профспілки, громадські організації, засоби масової інформації тощо.

© Завгородня С.П.

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

– діяльність держав, міжнародних (неурядових) організацій, інших суб'єктів міжнародного права, цілеспрямована та скоординована, або самостійна, щодо нівелювання або зменшення сукупності небезпек планетарного масштабу з метою напрацювання механізмів та інструментів протидії небезпекам, зокрема з можливим використанням насильства (збройного насильства) щодо учасників міжнародної спільноти. Сьогодні **П.з.м.б.** переважно розглядається як: комплекс заходів, спрямованих на усунення (зменшення) масштабів та інтенсивності загроз індивіду, соціальній групі, державі; діяльність спрямована на об'єкт (на кого чи що спрямована загроза) та суб'єкт / джерело небезпеки (хто або чим загрожує); засоби забезпечення об'єкта від загрози.

Наявність кореляції й мультиплікативного ефекту між геополітичними, гео економічними й геокультурними трансформаціями сучасного світу, навіть незначні зрушення в геополітичному просторі призводять до суттєвих змін в балансі економічних центрів сил і спрямованості культурно-цивілізаційних дискурсів і, навпаки. Ці процеси здійснюють визначальний вплив на міжнародну стабільність й національну безпеку. Зокрема, вони супроводжуються запуском механізмів перезавантаження взаємин між суб'єктами міжнародної політики з метою забезпечення реалізації інтересів, які вони вважають для себе життєво важливими і спробами підвищити ефективність національних систем забезпечення безпеки. Досягнення цієї мети передбачає пошук і втілення в життя стратегічних рішень, адекватних пріоритетним загрозам національній безпеці, передусім політичній її складовій.

Суперечливість сучасних суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, які проявляють себе на глобальному й національному рівнях, неможливість однозначно передбачити їх наслідки для

глобальної й національної безпеки породили феномени, так званого “гібридного миру” та “гібридної війни”, які потребують наукового осмислення й відповідних стратегічних рішень. Дослідники, зокрема В. Горбулін та Г. Ситник, вважають, що суперечливість та інтенсивність сучасних глобалізаційних процесів, неможливість однозначно передбачити їх наслідки для безпеки (від індивіду до міжнародної спільноти) зумовлює необхідність пошуку принципово нових підходів, які б забезпечили організацію стратегічної діяльності держави й сучасне стратегічне мислення при розробці та реалізації управлінських рішень щодо реагування на загрози національній безпеці. В Україні, як і в інших державах, питання створення відповідних можливостей і умов для забезпечення національної безпеки знаходять своє відображення у керівних документах стратегічного рівня управління. Так, серед напрямів діяльності та завдань органів державної влади, передбачених Стратегією сталого розвитку “Україна–2020” і Планом заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, більшість так чи інакше відображають необхідність забезпечення безпеки.

Разом з тим варто зазначити, що сьогодні розуміння міжнародної безпеки відрізняється від його традиційного тлумачення, дослідження проблем і обґрунтування стратегічних рішень щодо забезпечення безпеки у політичній сфері життєдіяльності суспільства і держави. Останнім часом у світі помітно почали привертати внутрішні конфлікти й набувати статусу домінуючих. Одними з причин цього є загострення національних (етнічних), релігійних проблем, ускладнення соціально-економічних та політичних процесів у суспільствах, протиріччя між провідними акторами міжнародної політики тощо. Зростають масштаби та інтенсивність залучення міжнародної спільноти до розв’язання проблем внутрішніх конфліктів. За нових умов та процесів, які відбуваються у системі міжнародної безпеки, все більш визначальною також стає роль іншого типу загроз, або поява нових ризиків та викликів (питання енергетичної безпеки, екології інші).

Відбулась поступова зміна об’єкту аналізу **П.з.м.б.**, від аналізу виключно держави до безпеки людини, що дозволяє проаналізувати шкоду, яку може спричинити держава своїм громадянам. Незважаючи на те, що захист держави є надзвичайно важливим для кожного громадянина, це не є достатнім гарантом для його індивідуального благополуччя. Змінився й характер загрози, від акценту на зовнішньому характері загрози (загроза, що виходить від іншої держави) до фокусування аналізу загроз, що виходять зсередини держави (політичні репресії, громадянські війни, заворушення, поляризація та радикалізація суспільства, невмотивоване насильство, нелегальна імміграція, розповсюдження наркотиків та організована злочинність, дискримінація тощо). Сучасні дослідження у сфері **П.з.м.б.** розглядають увесь спектр загроз, незалежно від того від кого, чого вони надходять, й не обмежуються лише міждержавними. Неспроможність класичних поглядів щодо **П.з.м.б.** зосередитися на довгострокових потенційних загрозах (СНІД, безпека здоров’я тощо) змінили й підходи щодо необхідності врахування довгострокових потенційних загроз (невоєнні загрози, що можуть спричинити катастрофічні збитки не тільки на національному, але й регіональному і міжнародному рівнях). Відбулось розширення засобів реагування на загрози, від нарощування військової могутності до одночасного використання невоєнних засобів на тлі всього спектру альтернатив.

© Орел М.Г.

ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЯ — діяльність держави на міжнародній арені, спрямована на здійснення взаємодії з іншими суб’єктами міжнародних відносин: державами світу, союзами держав, міжнародними організаціями всесвітнього і регіонального масштабу, зарубіжними політичними партіями, громадськими організаціями й групами інтересів, спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний, культурний потенціали взаємодіючих держав. Основними формами здійснення **П.з.** є: дипломатичні стосунки між державами; членство держав в міжнародних організаціях; переговори та контакти на різних рівнях, вищими з яких є зустрічі глав

держав і урядів. Залежно від форми правління тієї чи іншої держави, керівництво **П.з.** здійснює або глава держави — президент (у президентських та напівпрезидентських республіках), монарх (у абсолютних та дуалістичних монархіях), або прем'єр-міністр (у парламентських республіках та парламентських монархіях). Здійснюють **П.з.** у владних структурах держав спеціальні органи — міністерства закордонних справ та відповідні парламентські комітети. Спірні ситуації при здійсненні **П.з.** вирішуються конституційними судами або іншими органами конституційного або вищого судового нагляду.

Поняття **П.з.** включає різні рівні її осмислення: зовнішня політика як явище, конкретна **П.з.** даної держави в певних умовах її формування та в певний період часу, **П.з.** як процес її формування і здійснення (зовнішньополітичний процес), що передбачає наявність досить стабільної “технології”. **П.з.** базується на внутрішньополітичному середовищі, умовах, ресурсах, визначенні її цілей та завдань, складі соціальних сил і груп, характері і змісті суспільних інтересів, ступені підтримки всередині країни та інші.

Функції **П.з.**: захисна (захист суверенітету й територіальної цілісності держави від посягань, а також прав та інтересів держави і її громадян за кордоном), позиціонувальна (представництво держави в зовнішніх відносинах через відповідні органи, ця функція призначена для формування уявлень керівників інших держав і міжнародної громадської думки в цілому про дану державу) і прагматична (полягає у організації й використанні міжнародних контактів для реалізації через ці контакти політичні концепції та програми держави в обсязі **П.з.**), які є конкретизацією зовнішніх функцій держави: оборонної, дипломатичної і співробітництва. Засобами здійснення **П.з.**, залежно від сфер суспільного життя є: політичні засоби; економічні; ідеологічні.

Досить важливою проблемою дефініювання **П.з.** є проблема розуміння її взаємозв'язку з внутрішньою політикою держави. Оскільки **П.з.** є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною

внутрішньої політики. **П.з.** покликана захищати державні інтереси країни, сприяти сприятливому розвитку її міжнародних зв'язків та ефективній участі в світовій політиці. Варто зазначити, що **П.з.** може полегшити внутрішньополітичні суперечності, але не в змозі самостійно їх вирішити. За своєю суттю й соціальними цілями **П.з.** відіграє роль особливого й необхідного компоненту державної політики, сприяти закріпленню і забезпеченню політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і прийнятого його політичними лідерами. **П.з.**, незважаючи на те, що традиційно здійснюється в інтересах держави або в національних інтересах, сьогодні вже зовсім не вільна від контролю з боку міжнародних інститутів. Держави зобов'язуються поважати та сумлінно виконувати норми міжнародного права при проведенні своєї зовнішньої політики.

© Орел М.Г.

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНА (ДЕРЖАВИ) – сукупність основних напрямів, засобів та способів діяльності держави з отримання, використання, поширення та зберігання інформації. **П.і.(д)**. розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції. В Україні закладено інституційні засади формування та реалізації **П.і.(д)**. Так, забезпеченням окремих напрямів інформаційної політики та інформаційної безпеки опікується низка органів державної влади, зокрема Міністерство інформаційної політики України, Міністерство культури, молоді та спорту, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет з телебачення та радіомовлення України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство оборони України, Служба зовнішньої розвідки України.

Основними напрямами **П.і.(д)** в Україні є: забезпечення доступу кожного до

інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

П.і.(д), так само як і політика в інших сферах життєдіяльності суспільства й держави, повинна базуватися на концептуальних, наукових і методичних принципах, систематизованих і об'єднаних у єдину концепцію. Тому формування концепції **П.і.(д)** є пріоритетним завданням суб'єктів державної влади, вирішення якого вимагає застосування системного підходу, оскільки вказана політика у кінцевому підсумку є комплексом політичних, правових, економічних, соціально-культурних і організаційних заходів держави, спрямований на забезпечення конституційного права людини (громадян), суспільства та інститутів держави на доступ до достовірної інформації та її використання для задоволення своїх потреб в інформаційній сфері життєдіяльності.

Системний підхід до формування та реалізації **П.і.(д)**, як багатофункціонального комплексного завдання державного управління, диктує формування й розвиток як єдиної загальнодержавної структури, а саме: системи інформаційного законодавства; системи інформаційних ресурсів; інформаційної інфраструктури; науково-технічного й виробничого потенціалу інформаційної індустрії; ринку інформаційної продукції й послуг; системи масової інформаційної освіти, підготовки й перепідготовки професійних кадрів для інформаційної сфери. Тому вказаний підхід дозволяє забезпечити єдність і цілісність інформаційного простору країни, його інтеграцію у світовий інформаційний простір.

Оскільки вільне створення, поширення й споживання інформації як реалізація найважливішого конституційного права громадян перебуває у фокусі суспільної уваги, то **П.і.(д)** необхідно розглядати як визначальну передумову здійснення в Україні демократичних перетворень суспільства й держави. При цьому практична реалізація **П.і.(д)**, у сучасних умовах вимагає широкої психологічної кампанії для підтримки її основних положень у суспільній думці, роз'яснень її соціальної спрямованості, доведення її обґрунтованості.

В сучасних умовах державотворення в Україні від формування та реалізації ефективної, результативної та якісної **П.і.(д)**, значною мірою, зокрема залежить: розвиток громадянського суспільства; забезпечення конструктивного діалогу між державою та ЗМІ, органами публічної влади владою й суспільством; визнання презумпції відкритості інформації для громадян і захист їх інформаційних прав; орієнтація головних компонентів інформаційного простору на забезпечення вільного обігу інформації; втілення в життя конституційного права на вільний пошук, одержання, виробництво інформації та її поширення; підвищення довіри суспільства до влади; налагодження ефективних взаємин України з іншими країнами та ін.

Тому в межах **П.і.(д)** повинні бути закладені основи для вирішення низки важливих завдання, зокрема щодо: формування єдиного інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір; забезпечення інформаційної безпеки людини (індивіда), суспільства й держави; формування демократично орієнтованої масової свідомості; становлення галузі інформаційних послуг; розширення правового поля регулювання суспільних відносин пов'язаних з одержанням, поширенням і використанням інформації, а в кінцевому підсумку, вказана політика повинна сприяти зміцненню цілісності країни. Крім того, серед завдань **П.і.(д)**: модернізація інформаційної інфраструктури; розвиток інформаційних технологій; ефективне формування й використання національних інформаційних ресурсів і забезпечення широкого, вільного

доступу до них; забезпечення громадян суспільно значущою інформацією; розвиток незалежних ЗМІ; підготовка людини до життя й роботи в умовах інформаційного суспільства та створення необхідної нормативної правової бази його побудови.

П.і.(д) має ґрунтуватися на певних принципах, зокрема: відкритості політики (усі основні заходи цієї політики мають відкрито обговорюватися у суспільстві); рівності інтересів (ця політика має рівною мірою враховувати інтереси всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від їхнього становища в суспільстві, форми власності й державної приналежності); системності (при реалізації ухвалених рішень щодо зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні в сукупності враховуватися його наслідки для стану інших); пріоритетності вітчизняного виробника (при рівних умовах пріоритет віддається вітчизняному виробникові інформаційно-комунікаційних засобів, продуктів і послуг); соціальної орієнтації (основні заходи політики повинні бути спрямовані на забезпечення соціальних інтересів громадян України); державної підтримки (заходи політики, що спрямовані на інформаційний розвиток соціальної сфери, фінансуються переважно державою); пріоритетності права (розвиток і застосування правових та економічних методів повинен мати пріоритет перед будь-якими формами адміністративних вирішень проблем в інформаційній сфері).

Водночас, незважаючи на створену в Україні систему органів державних органів, що опікуються інформаційною політикою, антиукраїнські інформаційні заходи досить часто досягають своїх мети. Це свідчить про недостатню готовність вказаних органів до здійснення протидії негативним інформаційно-пропагандистським впливам. При цьому жоден з державних органів, задіяних у процесі забезпечення інформаційної безпеки України, не відповідає за ефективність та результативність протидії інформаційній агресії. Крім того, на досить низькому рівні знаходиться координація суб'єктів забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, незважаючи на те, що концептуальні засади забезпечення

інформаційної безпеки визначені ст. 17 Конституції України та Законом “Про національну безпеку України”. Більше того, Доктриною інформаційної безпеки України навіть відзначено особливу роль інформаційної безпеки в системі забезпечення національної безпеки, а саме двоєдину сутність інформаційної безпеки як невід'ємного складника кожної зі сфер забезпечення національної безпеки і як важливу самостійну сфери забезпечення національної безпеки.

Таким чином, незважаючи на прийняття важливих, але переважно декларативних актів законодавства, на жаль, в Україні поки-що має місце суто “технократичний” підхід до вирішення комплексної проблеми забезпечення інформаційної безпеки, що полягає передусім в посиленні захисту інформації в державних інформаційно-телекомунікаційних мережах та вжитті заходів з охорони державної таємниці, формальній спеціальній перевірці осіб, що отримують допуск до державної таємниці та ін. Однак питанням системної протидії негативним інформаційним впливам не приділяється належної уваги. Певним чином цьому сприяли перманентні реорганізаційні заходи в оборонних, силових відомствах, розвідувальних органах, організаційно-штатні зміни в яких призвели до ситуації, коли контроль держави в інформаційній сфері в 2014 році було майже втрачено.

Сьогодні серед проблем, які суттєво знижують ефективність та результативність **П.і.(д)**, зокрема відсутність: дієвої системи забезпечення інформаційної безпеки в частині протидії пропагандистським акціям; державного органу, відповідального за стан інформаційної протидії інформаційній агресії; фінансування проектів, пов'язаних з підтримкою іміджу української держави, захисту інформаційного суверенітету та присутністю українських державних ЗМІ, в тому числі в глобальному інформаційному просторі; підготовлених спеціалізованих підрозділів та фахівців у суб'єктів забезпечення національної безпеки для ведення активних заходів протидії в кібернетичному просторі; дієвого контролю з боку державних органів, які виявились

нездатними нейтралізувати іноземний шкідливий інформаційний вплив. Негативним чинниками також є: недостатній рівень використання потенціалу конвергентних медіа; комерціалізація українських ЗМІ; збільшення сегменту іноземних ЗМІ серед суб'єктів інформаційних відносин в Україні та їхнє використання іноземними державами. В цих умовах важливими інструментами протидії спеціальним інформаційним операціям може стати створення в державі інформаційних агентств в тому числі за кордоном, власних соціальних мереж, блогів, залучення висококваліфікованих фахівців для їхнього супроводу, які б могли завдяки новітнім розробкам не лише відстежувати інформацію, що шкодить національним інтересам, а й системно проводити відповідні заходи протидії.

©Гурковський В.І.

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – діяльність органів державної влади, громадських та інших організацій (установ, інститутів), яка спрямована на реалізацію національних інтересів (у тому числі їх захист від зовнішніх і внутрішніх загроз в політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, інформаційній та інших сферах), збереження цілісності об'єктивно диференційованого суспільства та досягнення на цій основі прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку за умови дотримання взаємоприйнятого балансу (компромісу) інтересів особи (громадянина), суспільства і держави. Основою **П.н.б.** є державна політика з питань національної безпеки, яка визначаються чинним законодавством, а відповідальність за її успішну реалізацію покладається на владні інститути та структури (передусім виконавчої гілки влади). Водночас в демократичних суспільствах при формуванні змісту та спрямованості **П.н.б.**, а також у процесі її впровадження значну роль відіграють інститути громадянського суспільства.

П.н.б. передусім передбачає визначення підходів, принципів та механізмів забезпечення національної безпеки, формування (уточнення) системи національних інтересів та виявлення (прогнозування) загроз щодо їх реалізації у

різних сферах життєдіяльності суспільства і держави (політичній, економічній, соціальній, військовій та ін.), визначення національних пріоритетів та стратегічних завдань держави щодо створення (реформування) системи забезпечення національної безпеки та її ресурсного забезпечення (фінансового, матеріального, інтелектуального), професійну підготовку (перепідготовку) управлінських кадрів для вказаної системи, створення мобілізаційних ресурсів та визначення порядку їхнього розгортання тощо.

У демократичних країнах основні принципи, напрямки та завдання **П.н.б.** обумовлені тим, що: діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності держави, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності та правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, підтриманні на належному рівні оборонного потенціалу і обороноздатності; вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки продиктований не тільки необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам., а й неухильним дотриманням таких принципів як: пріоритет прав і свобод людини та договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; верховенство права; чітке розмежування повноважень та відповідальності органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; забезпечення ефективного демократичного цивільного контролю над Збройними силами та іншими структурами сектору безпеки; максимально можливе використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

П.н.б. та державне управління національною безпекою є дві нерозривно пов'язані функціональні складові єдиного процесу забезпечення національної безпеки, оскільки їх головною метою є створення і підтримка на належному рівні захищеності

життєво важливих національних інтересів з метою створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення ролі держави як суб'єкта міжнародних відносин та її спроможності реалізувати інтереси національні на міжнародній арені. Проте **П.н.б** в Україні до цього часу залишається фрагментарною, розбалансованою, досить суперечливою. Значною мірою це результат відсутності в Україні належного кваліфікованого та неупередженого (не заполітизованого) аналізу **П.н.б.** та ефективних механізмів її впровадження. Внаслідок цього, як свідчить накопичений за роки незалежності досвід державотворення, життєво важливі проблеми суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій українського суспільства, захисту і просування національних інтересів стають предметом дослідження та обговорення, як правило, тоді, коли вони вкрай загострилися, коли кризова ситуація переростає в кризу. Між тим світовий досвід свідчить, що проблеми в сфері забезпечення національної безпеки мають розглядатися ще на стадії свого зародження, а технологія розробки та реалізації концепцій, доктрин, стратегій, програм, планів у цій сфері об'єктивно має інтегрувати всі компоненти політичної активності держави і базуватися на надійних теоретичних засадах та історичному досвіді. Це дозволяє здійснити поглиблений, аналіз системний сукупності проблемних питань, які виникають в процесі розробки та реалізації **П.н.б.** Тобто вказана політика має бути системною та спрямованою на комплексне вирішення низки взаємопов'язаних проблем. Це може створити деяку напруженість та непослідовність не стільки при обґрунтуванні принципів і стратегічних напрямків політики і, власне при її розробці, а й в процесі реалізації політики. Головна причина полягає в обмеженості в ресурсах, які можуть бути спрямовані на вирішення тієї чи іншої низки проблем, тобто в виборі та "ціні" інструментів політики, за допомогою яких передбачається досягнення її цілей, а отже і дискусій навколо вибору пріоритетів спрямування вказаних ресурсів. Але за будь-яких умов **П.н.б.** України має бути націлена на забезпечення її

геополітичних інтересів, незалежності, політичної стабільності, прогресивного соціально-економічного розвитку. При цьому у сфері внутрішньої політики головною передумовою досягнення захищеності національних інтересів має бути об'єднання нації для вирішення завдань духовного, культурного та матеріального порядку на ґрунті загальної стабільності та злагоди в державі, ненасильницького розв'язування внутрішніх суспільних конфліктів, а у зовнішній – на планування та здійснення зовнішньополітичних акцій в контексті забезпечення національних інтересів.

Складне зовнішнє та внутрішнє становище у контексті забезпечення національної безпеки України зумовлює необхідність розробки та проведення такої **П.н.б.**, яка б загальмувала розвиток негативних тенденцій у секторі безпеки та стабілізувала безпекове середовище України. Передусім потребує посилення інституційна спроможність сектору безпеки та державного управління національною безпекою, а концептуальною основою розробки та впровадження такої **П.н.б.** в Україні має бути: ствердження в суспільній думці ідеї стабільного суспільного розвитку, як базової ідеї державотворення; постійний пошук консенсусу між різними суспільними прошарками суспільства та представниками його еліти у принципових питаннях державотворення; формування та закріплення у суспільній думці національної та культурної ідентичності України як держави, що є складовою європейського історичного та культурного процесу; дотримання основних принципів забезпечення національної безпеки, визначених чинним законодавством, зокрема дотримання пріоритету прав і свобод людини і громадянина, договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;

З огляду на багатоплановий і комплексний характер **П.н.б.** України вона має враховувати: наслідки реалізації рішення як у сьогоденні, так і в майбутньому часі; взаємодію з як уже прийнятими рішеннями, так і тими, які мають бути прийняті найближчим часом; готовність суспільства до сприйняття і підтримки рішення, яке

приймається і, безумовно, можливості їх реального ресурсного забезпечення. **П.н.б.**, як і будь-яка державна політика завжди є своєрідний продукт змагання намагань окремих людей та груп, результат політичної гри, а не логіки, яка більше нагадує деякий простір, а не єдність. Важливим є те, хто приймає участь в оцінках і прогнозах та яка інформація була прийнята до уваги, а яка ні. Але за будь-яких умов при розробці та впровадженні **П.н.б.** головна увага має бути зосереджена на стратегічному плануванні, вирізнятися жорстким прагматизмом у контексті реалізації національних інтересів, а її наукове обґрунтування та супроводження має бути предметом постійної уваги українських вчених.

© Ситник Г.П.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕБЕЗПЕК

– 1) заходи та практичні дії щодо попередження або мінімізації деструктивних впливів, що можуть бути спричинені потенційними або реальними загрозами національним інтересам держави; 2) сукупність взаємозалежних, організаційно забезпечених і чітко регламентованих правових засобів, що є органічною складовою частиною єдиної системи економічного і соціального планування, спрямованих на своєчасне прогнозування, виявлення і вирішення проблемних ситуацій, які виникають у середовищі функціонування об'єкту, а також осіб, здатних до реалізації небезпек; 3) своєчасне розпізнання та усунення можливих причин виникнення небезпеки.

© Шевченко М.М.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ – діяльність суб'єктів політичних відносин, спрямована на нівелювання конфліктогенних чинників. **П.п.к.** коли конфлікт набуває свого розвитку досить важко його розв'язати, відбувається перетворення його у глобальний конфлікт, у цьому випадку, методи традиційного врегулювання вже не сприймаються конфліктуєчими сторонами. Амбіції та силові протистояння стають основою взаємовідносин протилежних сторін конфлікту. Сукупність заходів попереднього розпізнання, усунення, ослаблення

конфліктогенних чинників, обмеження можливості їх виникнення або негативного розвитку в майбутньому формує діяльність, призначена для **П.п.к.** Важливе значення відіграє поінформованість органів державної влади про ситуацію та політичні погляди у регіонах країни, де існує можливість виникнення політичного конфлікту. Для **П.п.к.** важливою є максимально об'єктивна інформація про потреби окремих соціальних груп, їх висловлювання щодо занепокоєння діяльністю влади, зокрема у процесі прийняття того чи іншого законодавчого акту, врахування структури, потреб, інтересів, сподівання кожної національної меншини; політичні погляди населення. Вироблення і реалізація діяльності держави щодо **П.п.к.** має бути одним з показників ефективного управління.

Технологія **П.п.к.** має ряд особливостей, основні зусилля мають бути спрямовані на безконфліктне вирішення проблем, що виникають як результат об'єктивних протиріч. Попередження має на увазі максимальне зниження негативних наслідків потенційних конфліктів. Виходячи з цього, основні напрями **П.п.к.** мають спиратися на принципи демократичного розвитку.

Як один з інструментів **П.п.к.** можна розглядати, засоби масової інформації які в основному знаходяться в руках панівних у суспільстві політичних сил, саме тому їхня діяльність орієнтована на стабілізацію існуючої політичної системи. Суттєву роль відіграють засоби масової інформації у здійсненні такого способу **П.п.к.**, як “створення образу ворога”, сенс якого полягає у покладанні відповідальності за невіршені проблеми на інші політичні сили (наприклад, на опозицію), що відволікає увагу населення від гострих політичних та соціальних проблем.

© Орел М.Г.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – поняття соціальної філософії та соціології, яке використовується у контексті цивілізаційного підходу щодо пояснення тенденцій та перспектив історичного процесу цивілізаційного розвитку та, водночас, фіксує сучасну його стадію.

Термін “постіндустріалізм” запровадив у науковий обіг англійський соціолог А. Пенті на початку ХХ ст. Проте як сформована концепція “постіндустріалізм” пов’язаний з ім’ям американського філософа та соціолога, професора Гарвардського університету Д.Белла, який в 1970 р. на VII Міжнародному соціологічному конгресі виклав свою концепцію **П.с.**, а в 1973 р. опублікував працю “Настання постіндустріального суспільства”. З того часу поняття **П.с.** почало широко використовуватися для позначення стадії цивілізаційного процесу, яка, на думку Д.Белла, у такому суспільстві характеризується: переходом від виробництва товарів до виробництва послуг; переважанням професійних фахівців і техніків; провідною роллю теоретичних знань, як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства; акцентуванням уваги на методах контролю та оцінках можливих напрямів розвитку технології; прийняттям управлінських рішень на засадах нової “інтелектуальної технології”.

Принципово важливим є те, що вказана концепція **П.с.** розроблялася у період загострення ідеологічної боротьби щодо визначення подальших шляхів загальноцивілізаційного розвитку між Заходом (очолюваним США) та Сходом (очолюваним СРСР). Тому метою Д.Белла було не стільки дати прогноз подальшого розвитку буржуазного суспільства, як обґрунтувати концептуальні засади розвитку, які б заперечували теорію суспільного розвитку К.Маркса. Згідно останньої його закономірності зумовлені діалектичною єдністю продуктивних сил і виробничих відносин, тобто марксистське вчення будується навколо осі відносин власності. У своїй концепції **П.с.** Д.Белл заявляє, що для характеристики капіталізму вісь відносин власності непридатна, оскільки, на його думку, перехід до **П.с.** зумовлюється не матеріальними факторами, а соціальними інститутами, а сам розвиток суспільства відбувається за “осьовими лініями”, які визначають його економічну, політичну і культурну еволюцію. Залежно від вибору “осі” історію будь-якого суспільства можна розглядати як еволюцію: форм власності;

політичної організації; культурних традицій. Сам він бере за основу схему побудови суспільства навколо “осі виробництва і типів використовуваних знань”, вбачаючи у визнанні визначальної ролі наукових знань принципову різницю між своєю концепцією і поглядами марксистів, які виводять всі суспільні зміни лише з прогресу техніки і технології. При цьому в основу класового поділу суспільства Д.Белл покладає знання і кваліфікацію та виділяє чотири класи: фахівці (учені, інженери, економісти), техніки і напівфахівці, службовці та робітники, які зайняті фізичною працею, Панує ж у **П.с.** на його думку, “меритократія” – еліта, яка складається із обдарованих осіб з усіх соціальних верств.

Таким чином, концепція **П.с.** Д.Белла була створена для теоретичного обґрунтування подальшого розвитку капіталістичного суспільства в якому переважає інноваційний сектор економіки, індустрія знань, висока частка високоякісних та інноваційних послуг, а також більш висока частка населення, зайнятого у сфері послуг, ніж у промисловому виробництві. Водночас, визначальною ознакою **П.с.** є зміна соціальної структури суспільства через виникнення та панування інтелектуального класу (тобто представників науки, наукових знань), які у політичній сфері виступають як консультанти, радники, експерти тощо вищого керівництва держави, а також великого бізнесу. Ця зміна соціальної структури суспільства за Д.Беллом змінює і характер конфліктів у ньому, оскільки характерною стає не боротьба між капіталістом і робітником, а конфлікт фахівцем і простолюдином. В кінцевому підсумку, згідно концепції **П.с.** Д.Белла, наука перебуває поза ідеологією, є автономною, а її розвиток розглядається як передумова формування нової структури суспільства, основними елементами якого є наукові структури (університети, науково-дослідні організації тощо).

Водночас, незважаючи на те, що перехід від виробництва товарів до виробництва послуг, а відтак і теза про формування так званої “економіки послуг”, як одну із визначальних рис **П.с.** не викликає особливих заперечень, все ж характер

суспільних відносин не залежить від того, в якій галузі господарства ці послуги мають місце. Концепція **П.с.** Д.Белла співзвучна хвильовій концепції розвитку суспільства, яка була запропонована американським футурологом Е.Тоффлером та детально викладена в його книзі “Третя хвиля” (видана 1980 р.) згідно якої виділяються три основні стадії (“хвилі”) розвитку людства: аграрна, індустріальна, постіндустріальна. Проте ця концепція, як і інші концепції “трансформації капіталізму”, незважаючи на те, що спирається на наявні тенденції його розвитку, відображає лише поверхові уявлення про них, не кажучи вже про те, що власність (матеріальне чи інтелектуальне майно, яке перебуває у володінні власника) Д.Белл інтерпретує у своїй концепції як юридичну фікцію, тобто фактом, що відсутній в реальному житті. У такому випадку за Д.Беллом власність держави (її територія, ресурси тощо) – фікція, з чим навряд чи можна погодитися, інакше, наприклад, незрозуміло з якою метою сьогодні збройні сили США, Туреччини та Російської Федерації ведуть бойові дії в Сирії. Дійсно, у процесі загально цивілізаційного розвитку впродовж останніх століть невинно зростає роль науки та попит на кваліфіковану робочу силу, проте наука не може бути незалежною від соціальних умов, самодостатньою силою в суспільстві, що, безумовно має враховуватися при вирішенні суб’єктами публічного управління та адміністрування практичних завдань щодо забезпечення національної безпеки.

© Ситник Г.П., Романенко Е.О.

ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ВОЄННИЙ – матеріальні, інформаційні, політичні, духовні та інші можливості (ресурси) суспільства та суб’єктів публічного управління та адміністрування, а також підпорядкованих їм сил і засобів, що можуть бути використані у воєнних цілях. Характеризує передусім можливість тієї чи іншої держави щодо створення та удосконалення її збройних сил, оснащення їх сучасним озброєнням, поповнення резервами, матеріальними засобами тощо. В умовах розвитку інформаційного суспільства та тісно пов’язаної з цим кардинальної зміни

ціннісних орієнтацій суттєво зростає роль в **П.д.в.** духовно-морального потенціалу держави. Йдеться про сукупність духовно-моральних можливостей громадян держави (суспільства), який може стати важливим фактором здійснення соціальних, політичних, економічних і оборонних задач, забезпечити подолання найтяжчих іспитів заради визначених ідей, політичних і моральних цілей, оскільки його показниками та складовими, зокрема є: ступінь усвідомлення і готовності захищати ідеали і моральні цінності суспільства; вплив ідейно-моральних факторів на поведінку і діяльність суб’єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки, їх реальна активність у досягненні суспільних ідеалів та дотриманні домінуючих у суспільстві моральних принципів; масштаб та характер перешкод, які долаються вказаними суб’єктами та суспільством в цілому завдяки цим ідеям і норм моралі (війна, криза тощо). З огляду на викладене **П.д.в.** є одним із стратегічних об’єктом, на який здійснюється негативний вплив з боку ймовірного супротивника, зокрема під час підготовки до війни або під час війни.

© Ситник Г.П.

ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ – сукупність духовно-моральних можливостей громадян держави (суспільства), що може стати важливим фактором здійснення соціальних, політичних, економічних і оборонних задач, забезпечити подолання найтяжчих іспитів заради визначених ідей, політичних і моральних цілей. Його показниками та індикаторами, зокрема є: ступінь усвідомлення і готовності захищати ідеали і моральні цінності суспільства; вплив ідейно-моральних факторів на поведінку і діяльність суб’єктів; реальна активність у здійсненні ідеалів і моральних принципів; масштаб перешкод, що переборюються за допомогою даних ідей і норм моралі (війна, криза, соціальна поразка). **П.д.д-м.** є стратегічним об’єктом, на який здійснюється негативний вплив з боку супротивника під час війни (або підготовки до неї).

© Ситник Г.П.

ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ЕКОНОМІЧНИЙ – сукупність

можливостей держави щодо виробництва матеріальних благ і надання послуг, які зокрема, визначаються наявністю та якістю трудових ресурсів, структурою сировинної бази, ступенем розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту і зв'язку, рівнем розвитку науки і техніки.

© *Завгородня С.П.*

ПОТЕНЦІАЛ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – 1) сили і засоби, що активно

використовуються в ході вирішення загальнодержавних завдань забезпечення національної безпеки, так і потенційні можливості, якими володіє країна в певних сферах і які можуть бути використані у випадку необхідності для виконання вказаних завдань; 2) можливості держави із застосування політичних (дипломатичних), воєнних, економічних та інформаційних інструментів державної влади для забезпечення національної безпеки. Кожна держава має різні ресурсно-технологічні можливості (економічні, військові, інтелектуально-кадрові, політичні тощо) щодо реалізації своїх національних інтересів, і вказані можливості є величиною змінною, яка залежить від численних суб'єктивних та об'єктивних факторів. Ці можливості часто називають потенціалом держави – сукупність політичних, економічних, науково-технічних, військових, культурних, географічних та інших можливостей або засобів, що визначають ступінь готовності держави щодо досягнення конкретних цілей і вирішення завдань забезпечення національної безпеки. Крім того, розрізняють різні види потенціалу держави, а саме: бойовий, воєнно-економічний, воєнний, демографічний, духовно-моральний, інтелектуальний, науково-технічний, науковий, миру, національної безпеки, стримування агресора, соціальний, технологічний, економічний, трудовий, експортний. Функції із захисту й функції щодо створення сприятливих умов для задоволення національних інтересів тісно взаємопов'язані. Досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує певного **П.с.з.н.б.**

В науковій літературі існують підходи щодо розуміння **П.с.з.н.б.** як потенціал системи управління. Його визначають як сукупність: сил, засобів, знань, навичок та моделі поведінки. При цьому під поняттям “сили” розуміються підлеглі організації (відомства, адміністративні органи, виробничі об'єднання тощо), під поняттям “засоби” – матеріальні засоби та кошти, засоби споживання, під “знаннями” – рівень теоретичної і практичної підготовки керівництва, під “навичками” – уміння керівництва виконувати цілеспрямовані дії з високим рівнем результативності, а під “моделлю поведінки” – способи дій керівника на основі “досвіду” в умовах ситуації, що склалася. Безумовно, потенціал системи управління є складовою **П.с.з.н.б.**, але на цьому його структура (склад) елементів не закінчується.

Існування **П.с.з.н.б.** передбачає наявність у розпорядженні системи забезпечення національної безпеки певних ресурсів (деякої кількості матеріальних, фінансових, людських та ін.), а їх раціональне використання системою державного управління національною безпекою може забезпечити й деякий максимально можливий рівень захищеності національних інтересів на той чи інший момент часу. **П.с.з.н.б.** у часовому інтервалі характеризується чітко визначеним рівнем його реалізації, мірою його перетворення у суспільну реальність. Природно, що ступінь втілення потенціального у реальне залежить від значної кількості причин та умов як об'єктивного так і суб'єктивного характеру, наслідком чого є домінування динамічних характеристик потенціалу над його статичними вимірами. Не менш важливим моментом теоретичного аналізу феномену **П.с.з.н.б.** слід вважати наступне узагальнення. Певним видом цього потенціалу є така частина відповідних потенціалів, яка реально функціонує і яка істотно впливає на суспільні процеси в залежності від конкретних умов її використання державними інститутами. Відповідно, поняття “потенціал” і “могутність (фактор)” співвідносяться між собою як філософські категорії “можливості” і “реальності”, як “ціле” і “частина”. Могутність (фактор) виступає як момент

реалізації потенціалу, як фактично задіяна міра максимальних можливостей держави, що можуть створюватися нею в тій або іншій суспільній сфері у певних історичних умовах.

Кожна країна у той чи інший момент свого історичного розвитку має деяку верхню, максимально можливу межу захищеності національних інтересів, яка може бути забезпечена тією часткою потенціалу держави, який вона спроможна передати у розпорядження системи забезпечення національної безпеки. Через наявність численних факторів, які впливають на **П.с.з.н.б.**, сьогодні актуальною є проблема визначення достатності цього потенціалу. Крім того, вказана проблема пов'язана з іншою - оцінкою ступеня (рівня) захищеності національних інтересів (як наявного, так і нормативного). Безпека національна має багато вимірів. Тому оцінка захищеності національних інтересів передбачає різні виміри, а отже, і різні показники (індикатори). Посилення одного інституту, діяльність якого впливає на рівень національної безпеки, може призвести до послаблення інших інститутів (через необхідність перерозподілу наявних ресурсів). Цілком зрозуміле прагнення звести до мінімуму фактичне використання ресурсів **П.с.з.н.б.**, забезпечити при цьому максимально можливий рівень національної безпеки. Водночас історичний досвід переконує, що існує деякий інтервал раціонального співвідношення **П.с.з.н.б.** (тобто ресурсів, які суспільство може виділити для забезпечення безпеки) і сукупного потенціалу держави. Визначення достатності **П.с.з.н.б.** зумовлює необхідність комплексного аналізу факторів, які здійснюють вплив на національну безпеку. При цьому в даному разі під фактором розуміється його класичне визначення, а саме: це причина, рушійна сила будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або окремі риси. Підібрати (визначити) фактори, які найбільш суттєво впливають чи можуть впливати на вибір того чи іншого державно-управлінського рішення з питань національної безпеки у політичній, економічній чи іншій сфері, є досить складним завданням. Це зумовлено тим, що більшість факторів, які впливають на

національну безпеку, взаємопов'язані, але між ними досить важко визначити внутрішню ієрархію. При цьому частина факторів може вирішально впливати на формування сукупності національних інтересів, інша частина – породжувати загрози національним інтересам, або ж навпаки, сприяти захисту чи реалізації вказаних інтересів.

Взаємозалежність факторів **П.с.з.н.б.** означає, що усунути вплив окремих з них на національну безпеку практично неможливо. Тому доцільно використовувати під час дослідження проблем національної безпеки методів факторного аналізу. Сучасні ЕОМ дають змогу при дослідженні складних систем досить широко використовувати методи факторного аналізу. Проте аналіз **П.с.з.н.б.** вимагає складних досліджень з визначення найбільш значимих факторів і виявлення притаманних йому закономірностей, навіть коли йдеться про якусь одну із сфер національної безпеки. Разом з тим при дослідженні **П.с.з.н.б.** не вдається уникнути необхідності виокремлення найбільш значущих факторів із множини, яка розглядається. Внаслідок цього в принципі стає неможливим пошук оптимальних управлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки. Може йтися про якесь раціональне рішення, як краще із наявних альтернативних проектів, розроблених на підставі всебічного аналізу відомих та врахованих факторів. Але і у цьому разі труднощі комплексної оцінки впливу факторів на національну безпеку залишаються. По-перше, досить складним й неоднозначним є визначення сукупності показників (індикаторів, параметрів), які характеризують процеси, що відбуваються одночасно у різних сферах національної безпеки. Тому вплив факторів може бути оцінено з досить значною похибкою, яка залежить передусім від якісного та кількісного набору показників. По-друге, це підготовка і прийняття відповідних управлінських рішень. Результати факторного аналізу обраних показників демонструють, наприклад, тенденції до змін щодо реалізації того чи іншого пріоритетного національного інтересу. А розробляючи проект державно-управлінського рішення з питань забезпечення національної безпеки, необхідно

оперувати конкретними факторами (явищами, процесами, подіями) з урахуванням їх взаємозв'язку й тенденцій до змін у деякій перспективі їх впливу на національну безпеку. По-третє, визначення періоду прогнозу є ще одним проблемним питанням при аналізі факторів **П.с.з.н.б.**

Таким чином, підхід, який базується на визначенні та аналізі комплексу найбільш важливих показників, які характеризують процеси, що відбуваються одночасно у різних сферах національної безпеки, доцільно використовувати як своєрідний експрес-аналіз для оцінки тенденцій до змін рівня національної безпеки України. Для обґрунтування конкретних державно-управлінських рішень він малоприматний. Тому актуальними залишаються питання дослідження за загальною класифікацією факторів, які впливають на **П.с.з.н.б.**, і визначення найбільш важливих показників та індикаторів, через які вказані фактори можуть бути оцінені. У багатьох випадках, визначаючи множину факторів та показників (індикаторів) **П.с.з.н.б.**, обов'язковими є процедура експертної оцінки спеціалістів-професіоналів цієї сфери (економістів, військових та ін.), ретроспективна оцінка наявних статистичних даних, накопиченого досвіду аналізу системи забезпечення національної безпеки, класифікація факторів за сферами впливу на національну безпеку тощо. Досягнення цілей підвищення **П.с.з.н.б.** потребує кардинального реформування сектору безпеки і оборони, вдосконалення механізмів правового, організаційного, інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення національної безпеки, що передбачає: - комплексне реформування всіх складових цієї системи; ефективне керівництво та управління ресурсами; - додержання балансу ефективності функціонування та демократизації органів сектору безпеки і оборони.

© *Абрамов В.І.*

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – основоположні ідеї та фундаментальні положення, що виражають об'єктивні закономірності і визначальні науково обґрунтовані напрями реалізації системної

державної політики захисту національних інтересів в економічній сфері. Серед основних **П.з.е.б.** відносять такі: 1) пріоритет прав і свобод людини і громадянина; 2) верховенство права; 3) пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; 4) своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів в економічній сфері реальним і потенційним загрозам; 5) баланс і взаємореалізація інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави у забезпеченні економічної безпеки; 6) своєчасність та адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних інтересів в економічній сфері; 7) чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні економічної безпеки; 8) надання пріоритету мирним заходам у вирішенні конфліктів економічного характеру; 9) врахування основних тенденцій економічної глобалізації та особливості їх прояву в розвитку національної економіки; 10) інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною безпекою.

© *Завгородня С.П.*

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – фундаментальні положення та ідеї, що виражають об'єктивні тенденції та закономірності суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку і на цій основі визначальні та науково обґрунтовані підходи і напрями щодо реалізації цілеспрямованої системної державної політики з питань забезпечення національної безпеки. Тому **П.з.н.б.**, завжди відображають світоглядно-ідеологічні та політико-правові ідеї та погляди на систему національної безпеки як соціальну цінність та механізми її забезпечення.

З розвитком суспільства **П.з.н.б.** уточнюються (розвиваються) у контексті поточних та перспективних потреб щодо суспільно-політичних і соціально-економічних змін, забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини (індивіда), соціальних груп, суспільства в цілому, інститутів держави, підвищення ефективності діяльності суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної

безпеки, а також підпорядкованих їм силам і засобам. В цілому ж дотримання **П.з.н.б.** є важливим чинником зміцнення законності, забезпечення правопорядку, ефективності та результативності діяльності суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки.

Як і будь-які принципи, **П.з.н.б.** мають певні ознаки, серед яких, зокрема наявність ідей, які зумовлюють їх зміст та нормативно-правове закріплення в чинному законодавстві, взаємозумовлений зв'язок із системою національної безпеки, а також врахування національних рис цієї системи та особливості процесу її забезпечення. Тому **П.з.н.б.** завжди закріплені в нормах чинного законодавства та значною мірою визначають мету та цілі формування системи забезпечення національної безпеки, її організаційно-функціональну структуру, а відтак і пріоритетні завдання суб'єктів публічного управління та адміністрування.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити **П.з.н.б.**, серед яких, зокрема: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; адекватність заходів щодо захисту національних інтересів, тобто вибір засобів і способів забезпечення національної безпеки у контексті необхідності своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам; чітке розмежування компетенцій суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки; проведення державної політики у сфері національної безпеки відповідно до прийнятих в установленому порядку концепцій, доктрин, стратегій, програм у політичній, економічній, військовій та інших сферах з використанням в інтересах України механізмів міжнародної колективної безпеки. Принципово важливим є й те, що **П.з.н.б.**, які знаходять своє відображення в чинному законодавстві, як правило, тісно корелюють з принципами зовнішньої та внутрішньої політики держави.

© Ситник Г.П.

**ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ** –
основоположні ідеї та фундаментальні
положення, що виражають об'єктивні

закономірності й визначальні науково-обґрунтовані напрями реалізації системної державної політики щодо захисту національних інтересів України у політичній сфері життєдіяльності суспільства та держави. Серед основних **П.з.п.б.**, зокрема: – дотримання суб'єктами і об'єктами безпеки Конституції України та українського законодавства; – єдність, взаємозв'язок і збалансованість політичної безпеки з іншими видами національної безпеки; – реальність і суспільна значущість завдань соціально-політичного, економічного розвитку України, що висуваються; – визнання і виконання волевиявлення народу; – суспільний і парламентський контроль над діяльністю виконавчої влади. У Законі України про національну безпеку визначено, що державна політика на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Основними **П.з.п.б.**, що також визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту

реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Згідно чинного законодавства України серед основних **П.з.п.б.**, зокрема: пріоритетність національних політичних інтересів; спрямованість діяльності органів державної влади на захист політичних прав та свобод людини; своєчасність та адекватність реагування на загрози об'єктам політичної безпеки; пріоритет мирних, ненасильницьких заходів урегулювання внутрішньодержавних та міжнародних політичних конфліктів; узгодження політичних інтересів особи, суспільства та держави; врахування взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої складових політичної безпеки; належне розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади й місцевого самоврядування у забезпеченні політичної безпеки; використання механізмів міжнародного співробітництва у забезпеченні зовнішньополітичної безпеки.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

– основні вимоги щодо передумов досягнення основної мети системи державного управління у сфері економічної безпеки, визначення переліку функцій і завдань які на неї покладаються, вимог до органів управління та методів здійснення управління, доцільний характер організації взаємовідносин між суб'єктами управління. **П.с.д.у.е.б.** розділяються на три групи. До першої групи належать принципи загальносистемного характеру, оскільки вони відображають сутність відносин і взаємозв'язків, що об'єктивно виникають між суб'єктами економічної діяльності та органами державної влади і є визначальними (базовими) як при формуванні, так і при функціонуванні та розвитку системи **П.с.д.у.е.б.**, а саме: забезпечення верховенства права при забезпеченні економічної безпеки; дотримання взаємоприйняттого балансу економічних інтересів особи, соціальної групи, суспільства та держави; надання пріоритету договірним (мирним) методам при врегулюванні тих чи інших конфліктів економічного характеру,

тобто методам в основі яких лежать технології досягнення консенсусу між сторонами конфлікту; врахування основних тенденцій економічної глобалізації та особливостей їх прояву в розвитку національної економіки. Другу групу утворюють принципи, які передусім відображають специфіку побудови організаційно-функціональної структури системи **П.с.д.у.е.б.**, а саме: формування ієрархічних рівнів управління з чітко визначеними взаємозв'язками, функціями та відповідальністю суб'єктів системи; недопускання дублювання управлінських функцій суб'єктами системи; врахування всіх аспектів об'єкта управління як єдиного цілого; адекватність державно-управлінських впливів потребам об'єкту управління. До третьої групи належать принципи, дотримання яких має забезпечити належну ефективність функціонування та розвитку системи **П.с.д.у.е.б.**: дотримання раціональної межі державного впливу на економічну систему при визначенні та взаємоузгодженні цілей управління; оперативність та адекватність заходів щодо реагування на виклики та загрози національним інтересам в економічній сфері; системний аналіз динаміки соціально-економічного розвитку крізь призму викликів та загроз економічній безпеці.

© Завгородня С.П.

ПРИНЦИП СУБСИДАРНOSTI

– організаційно-правовий принцип, згідно з якого завдання повинні вирішуватися на найнижчому або найбільш віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне. Ідею **П.с.** розглядали свого часу ще Платон та Аристотель, яка по суті споріднена з принципом децентралізації, який став частиною права Європейського Союзу, як один з основних механізмів стримування надмірної централізації. Спільнота (наприклад, ЄС) вдається до відповідних заходів лише в тому разі, якщо вони ефективніші за заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях (виняток становлять сфери виняткової компетенції Спільноти); один з основоположних принципів ЄС. **П.с.** є головною ознакою взаємодії всіх рівнів влади в Європі. **П.с.**

принцип функціонування Союзу, відповідно до якого у сферах, що не належать до його виключної компетенції, законодавчі органи Союзу здійснюють нормативне регулювання лише якщо/та у такому обсязі, коли держави-члени не можуть належним чином досягти цілей на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це більш ефективно здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів. **П.с.** означає постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей на національному, регіональному та місцевому рівнях. **П.с.** є відображенням політичної концепції, згідно з якою механізм управління суспільством має будуватися “знизу вгору”, всі проблеми, які можуть ефективно вирішуватися на місцях, повинні перебувати в компетенції муніципальних органів. Якщо вони не можуть впоратись, то вирішення відповідних проблем має передаватися до компетенції вищих (і більш віддалених від громадян) рівнів влади – регіонального, загальнодержавного, наднаціонального (наддержавного) в особі ЄС. Таким чином, кожен наступний рівень влади є допоміжним (субсидіарним) по відношенню до нижчого й вирішує тільки ті завдання, які може виконати найбільш ефективно.

П.с. закріплений у ст. 5 Договору ЄС. Концепція субсидіарності отримала юридичне закріплення в нормативних актах ЄС, згідно з якою прийняття рішень в ЄС має бути у максимально можливій мірі наближена до громадян. Звідси випливає, що ЄС, навіть при наявності законодавчих та інших повноважень, повинен утримуватися від втручання в ті питання суспільного життя, які не менш ефективно можуть бути вирішені центральними, регіональними або муніципальними органами держав-членів.

Амстердамський договір додав до Договору про заснування ЄС Протокол про застосування **П.с.** та пропорційності, де викладені керівні настанови щодо субсидіарності.

П.с. виходить з автономії особистості й почуття власної гідності. Всі форми суспільства – від родини до міжнародних органів – повинні служити людині. Звідси також випливає, що джерелом політичної

влади є народ. Згідно з **П.с.**, влада повинна бути якомога ближче до громадян. Держава має проявляти ініціативу тільки в тих питаннях, де можливостей незалежних приватних осіб й організацій виявляється недостатньо, що зобов'язує державу й суспільство до створення умов для повноцінного розвитку особистості, забезпечення соціально-економічних прав людини. поважати незалежність окремих людей та організацій, але при цьому має сприяти встановленню зв'язків між ними.

У 1985 році Європейською Хартією місцевого самоврядування, ґрунтуючись з **П.с.**, було визнано, що вирішення всіх завдань, крім тих, які їм не під силу за місцевими адміністраціями. Так, стаття 4, пункти 3.4.5 і 6 Хартії свідчать: “Публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії”, “Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом”, “Якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов”, “У процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином”.

© Орел М.Г., Завгородня С.П.

ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ГЛОБАЛЬНІ — сукупність життєво-важливих проблем, які мають загальнолюдський характер, відображають в узагальненому вигляді найважливіші напрями розвитку суспільства і протиріччя, які виникають на цьому шляху, від вирішення

яких залежить подальший соціальний прогрес і виживання цивілізації, її подальший стійкий розвиток і скорочення ризику самознищення. Витоки П.л.г. беруть в епосі Відродження, де склався тип поведінки людини західної культури, яка позначилася перш за все в його ставленні до природи. Своє формулювання вони отримали в 1970-х рр. в перших доповідях Римському клубу, а також роботах П.Тейяра де Шардена, В.І.Вернадського, Б.Рассела, Дж.Форрестера та ін. У сумарному вигляді можуть бути виділені три основні групи П.л.г.: 1) запобігання світовій термоядерній війні, забезпечення безпеки людей, усунення економічної відсталості окремих країн, ліквідація голоду, бідності й неграмотності; 2) проблеми, які виникли в результаті взаємодії суспільства і природи (забруднення довкілля; нераціональне використання природних ресурсів; освоєння океану і космічного простору та ін.); 3) проблеми, зумовлені ставленням людини до суспільства (обмеження стрімкого зростання населення, передбачення і запобігання негативним наслідкам науково-технічного прогресу, поширення алкоголізму і наркоманії; вдосконалення охорони здоров'я та ін.).

© *Абрамов В.І.*

ПРОГНОЗ – результат прогнозування – процесу передбачення майбутнього стану предмета, явища, об'єкту тощо, на основі аналізу їх минулого і сучасного у контексті наявної та передбачуваної інформації про якісно-кількісні характеристики їх розвитку в перспективі. Тому П. це завжди ймовірнісне судження про стан якогось явища (об'єкту, процесу тощо) в найближчому або віддаленому майбутньому на основі спеціального наукового або аналітичного дослідження.

За цільовим призначенням вирізняють розвідувальні прогнози (прогнози-розвідники), які є провокативними концептуальними визначеннями майбутнього для виявлення існуючих поглядів і підходів щодо сформульованих проблем, у тому числі ідеологічних противників, представників інших цивілізацій тощо. Ці прогнози завжди є умовним продовженням у майбутнє тенденцій розвитку, що існували в минулому

і діють нині. Важливим є й прогнози-застереження, метою яких є здійснення безперервного впливу на свідомість людей (індивідів), щоб примусити їх змінити поведінку, спонукати суспільство до прийняття відповідних політичних рішень й таким чином вплинути на небажані для майбутнього тенденції соціального розвитку. З огляду на це, прогнози-застереження можуть мати суттєву маніпулятивну складову, яка включається у П. за дорученням, наприклад, вищого політичного керівництва. Досить розповсюдженими є також нормативні прогнози. Вони складаються з урахуванням не лише існуючих тенденцій розвитку, а й активної діяльності соціальних інститутів та соціальних взаємодій, спрямованої на досягнення певних норм, ідеалів, цілей тощо.

П. можуть бути поточними, короткотерміновими і довгостроковими. Поточний П. розрахований на перспективу, протягом якої не очікується ніяких суттєвих змін об'єкта дослідження – ні кількісних, ні якісних, а короткостроковий П. акцентує увагу лише на можливих кількісних змінах. Довготерміновий П. завжди враховує як кількісні, так і якісні зміни щодо розвитку об'єкта (явища, процесу тощо) та зовнішнього середовища його функціонування. При цьому П. завжди викликають ті чи інші реакції людини (індивіда), соціальних груп, суспільства та інститутів держави, тобто прогностичні ефекти. Вони поділяються на прямі, а саме результати реакції суспільства на відкриті прогнози: самоорганізація, прогностичний зсув у свідомості тощо та зворотні, а саме вплив суспільства на прогнозиста: бумеранг, нейтралізація тощо.

Принципово важливою є розробка П. у сфері національної безпеки. Тому їх розробка яка, зокрема, передбачає виявлення, аналіз та оцінку динаміки розвитку факторів, які є причинами небезпек національним інтересам є пріоритетним завданням суб'єктів публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки. Ці П., як правило, є результатом ситуаційного аналізу та моделювання можливих наслідків управлінських рішень вказаних суб'єктів у контексті реалізації національних інтересів.

Вірогідність будь-яких прогнозів, у тому числі у сфері національної безпеки, залежить не лише від повноти та достовірності використаної інформації, а й від правильності (адекватності) виділення основних тенденцій розвитку відповідного об'єкта (процесу, явища тощо). При цьому ступінь (міра) надійності прогнозів зменшується із збільшенням розриву у часі між існуючими та прогнозованими явищами чи їх станами.

© Ситник Г.П.

ПРОГНОЗУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНЕ

– це процес розробки науково обґрунтованого судження на засадах геополітики про можливі варіанти розвитку політичних подій міжнародного життя в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни їхнього здійснення, а також визначення конкретних рекомендацій для практичної діяльності в умовах взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Прогнозування зміни геополітичної ситуації ґрунтується на аналізі тенденцій її розвитку. Екстраполюючи їх вплив на формування обстановки на певний відрізок часу, співставляючи і взаємопов'язуючи можливі наслідки, здійснюється корегування найбільш імовірних варіантів розвитку подій. Оцінюючи значення тенденцій необхідно мати на увазі, що в об'єктивній формі вона носить характер екстраполяції – кількісної чи якісної, в суб'єктивній – характер зовнішньополітичної потреби, тобто політичної мети, яку може переслідувати певна держава. Варто виходити з того, що головною метою розвинених країн, особливо “центрів сили”, є утримання провідних позицій у світі, що виражається в устремліннях збільшити сфери впливу, впливати на геополітичні процеси, нав'язувати свою волю іншим країнам і т.п.

Прогнозування в сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики останнім часом зосереджується на дослідженнях загальнозначущої проблеми, а саме: “Якими будуть міжнародні відносини у ХХІ ст.?” Починаючи з другої половини ХХ ст. у з'ясуванні цієї проблеми чітко проглядається полеміка між “ідеалістами” і “реалістами”.

Перші намагаються представити майбутнє суспільство, систему міжнародних відносин крізь призму стратегій розвитку,

проектів реформ, які б наближали світову спільноту до образу цивілізації майбутнього, що несе в собі добробут, гармонію, мир, співтворчість на благо всього людства. Реалісти жорстко дотримуються силових догм у політиці, які у класичній формі були сформульовані американським політологом Г.Моргентау в книзі “Політика у відносинах між державами” (1948 р.) і пізніше розвинуті Г.Кіссінджером, С.Коеном, З.Бжезинським, С.Хантігтоном та ін.

© Шевченко М.М.

ПРОСТІР ГЕОПОЛІТИЧНИЙ

– у широкому розумінні державні території всіх країн світу разом з міжнародними протоками, відкритим морем та Антарктидою. У вузькому розумінні – геофізичний простір, контрольований державою.

П.г. у свою чергу складається з геостратегічних регіонів. Важливу роль у його формуванні відіграють так звані геостратегічні лінії. Під ними розуміють осьові напрямки, довкола яких відбувається процес геополітичного структурування та організації простору у певному регіоні. У якості таких ліній як правило виступають сухопутні і морські комунікації (океанські та морські шляхи, залізниці, сухопутні дороги), напрямки поширення культур, релігій, ідеологій, лінії співробітництва або суперництва між державами.

Простір як провідна категорія геополітики розглядався в працях Ф.Ратцеля, Р.Челлена, К.Хаусхофера, В. де ля Бланша, А.Мехена, Х.Маккіндера, Н.Спайкмена, Дж. Модельскі, Ф.Броделя, Р.Коллінза, З.Бжезинського, Е.Позднякова, В.Семенова, А.Панаріна, П.Савицького, О.Дугіна, В.Дергачова та ін. Відповідно до їх поглядів, **П.г.** є історичною категорією, зміст якої суттєво змінюється під впливом соціально-політичних перетворень світового або регіонального значення.

В умовах ствердження нового світового порядку розуміння **П.г.** суттєво змінюється, що пов'язано насамперед з масштабними глобалізаційними впливами. Національні або регіональні рамки **П.г.** розмиваються, інтегруючи державу у глобальний простір. Як наслідок, виникають нові трактування **П.г.** Наприклад: це регіон, крупний географічний простір (територія,

акваторія, повітря, космос), що не співпадає з державними кордонами, на які поширюється реальна влада конкретно-історичного суб'єкта геополітики; зона впливу суб'єкта геополітики, що реалізує власні життєво важливі (у його розумінні) інтереси; багатомірний та мультиструктурний тимчасовий фрагмент земного простору, у якому відбувається боротьба геополітичних суб'єктів з метою встановлення формальної або неформальної влади.

© Смолянук В.Ф.

ПРОСТІР ЖИТТЄВИЙ –

мінімальна територія, яка дозволяє народу (нації) досягти намічених цілей розвитку, реалізувати життєво важливі інтереси.

Авторство цього поняття, який став центральним у німецькій геополітичній думці першої половини ХХ ст., приписують Ф.Ратцелю та К.Хаусхоферу. На їх погляд, географічне розміщення і територіальні характеристики держави є головними детермінантами її історичної долі. Рушійною силою державного генезису є розширення **П.ж.**, що забезпечує їй необхідну економічну автаркію (незалежність від сусідів).

Геополітичний Схід був визначений К.Хаусхофером як головний напрямок територіальної експансії, як **П.ж.**, який Німеччині “подарувала сама доля”. Територіальні завоювання Німеччини, здійснені нею під час Другої світової війни 1939-1945, більшістю геополітиків розглядаються з позицій практичної реалізації доктрини збільшення **П.ж.**

© Смолянук В.Ф.

ПРОТИРІЧЧЯ – взаємодія протипоставлених і взаємозалежних сутностей об'єктів, явищ, процесів як джерел саморозвитку або принципова несумісність інтересів чи вчинків (дій) сторін (суб'єктів) взаємодії. **П.** можуть бути основними, не основними, істотними, несуттєвими, антагоністичними, неантагоністичними. Наявність антагоністичних **П.** сприяє виникненню політичних, економічних та інших криз, а також конфліктів, у тому числі збройних.

© Ситник Г.П.

ПРОЦЕДУРИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ –

встановлений чинним законодавством порядок (послідовність дій) вироблення та здійснення публічної політики, як діяльності суб'єктів публічної влади з метою вирішення проблем щодо безпеки людини (індивіда), суспільства та інститутів держави. Вказаний порядок, як правило, передбачає обов'язкову розробку та періодичне уточнення відповідних концепцій, доктрин та стратегій у сфері національної безпеки.

© Ситник Г.П.

Р

РАДА БЕЗПЕКИ ООН (РБ ООН)

– один із головних постійно діючих органів Організації Об'єднаних Націй, який несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки, функціонує безперервно і скликається у разі необхідності. Складається з 15 членів, з яких 5 - постійні члени (Росія, США, Велика Британія, Франція і Китай) та 10 непостійних членів, які обираються на 2 роки Генеральною Асамблеєю ООН без права негайного переобрання. Кожен член РБ ООН має одного представника і один голос. Голови ради змінюються щомісячно відповідно до списку держав-членів, розташованих в алфавітному порядку (за англійськими назвами). Рада наділена широкими повноваженнями в справі мирного врегулювання міжнародних суперечок, недопущення військових зіткнень між державами, припинення актів агресії й інших порушень миру, а також відновлення миру, зокрема, тільки вона має право приймати рішення про проведення операцій з використанням збройних сил ООН. Головний принцип при прийнятті рішень - одностайність постійних членів Ради, кожний з яких має право вето. При цьому рішення вважається ухваленим (у тому числі з питань процедури), якщо за нього проголосували не менш ніж 9 членів Ради, у тому числі співпадаючі голоси постійних членів (у разі відсутності постійного члену або коли він утримувався від голосування - це не впливає на ухвалення рішень). Якщо член РБ ООН приймає участь у конфлікті та коли проект рішення передбачає мирні засоби

врегулювання спорів, він повинен утриматися від голосування. Рада рекомендує Генеральній Асамблеї ООН кандидатуру Генерального секретаря ООН, приймає участь у виборах членів Міжнародного Суду ООН.

© Ситник Г.П.

РАДА ЄВРОПИ – міжнародна міждержавна організація, заснована у 1949 р. Серед основних напрямків діяльності, зокрема: зміцнення демократії; захист прав людини; сприяння розвитку політичного партнерства та співробітництва в правовій сфері з новими демократіями Центральної та Східної Європи та допомога їм у конституційних і законотворчих процесах; сприяння усвідомленню існування європейської культурної самобутності; пошук шляхів розв'язання соціальних проблем.

Головними органами є: Комітет міністрів (керівний орган, до складу якого входять міністри закордонних справ країн-членів або їх представники), Парламентська асамблея (дорадчий орган, члени якого призначаються національними парламентами, а їх кількість від країни-члена від 2 до 18 – залежно від чисельності населення), Європейський суд з прав людини, Секретаріат, Корпус місцевих і регіональних влад Європи. Рішення Комітету міністрів РЄ передаються урядам країн-членів як рекомендації або як європейські конвенції та угоди. Прийняті Парламентською асамблеєю рішення також мають рекомендаційний характер, але можуть стати й основою так званих “Європейських конвенцій”. Парламентська асамблея обирає Генеральних секретарів РЄ, асамблеї та суддів Європейського суду з прав людини.

© Ситник Г.П.

РАДА ЄС (РАДА МІНІСТРІВ ЄС) – головний законодавчий орган ЄС, що виконує бюджетну, координаційну функцію та функцію з розробки політики ЄС, до складу якої входить один представник від кожної держави-члена на рівні міністра, що може брати зобов'язання та голосувати від імені уряду держави-члена, яку представляє. Рада засідає в різних конфігураціях залежно від питань, що стоять на порядку денному. Головування в усіх конфігураціях Ради, крім

Ради з закордонних справ, здійснюють представники держав-членів на засадах рівномірної ротації.

© Ситник Г.П.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – орган покликаний забезпечити визначення загрози і ухвалення рішення у сфері національної оборони і безпеки цивільним виконавчим керівництвом або керівництвом окремих служб розвідки, і в межах секторів цивільної політики. **РНБ** координує активність різних діючих суб'єктів оборони і безпеки і є для уряду головними консультативним органом з питань оборони і безпеки. Вона може: інформувати, давати поради президенту і прем'єр-міністру з питань оборони і безпеки, сприяти спільному використанню розвідданих і інформації різними діючими суб'єктами у сфері оборони і безпеки; переглядати цілі, потреби і політику національної оборони і безпеки; інформувати уряд і відповідні парламентські комітети; служити каналом передачі інформації від підпорядкованих комітетів безпеки на регіональному та районному рівнях. Ефективність виконання **РНБ** своїх функцій залежить від її складу і міри повноважень. До числа членів як правило входять всі відповідні служби оборони і безпеки, а також інші сектори цивільної політики: фінансів, закордонних справ, економіки і юстиції. Це сприяє більш цілісному аналізу проблем оборони і безпеки. Діяльність **РНБ** має бути ефективною, для чого вона має регулярно збиратися, одержувати належну адміністративну підтримку і діяти в межах чіткої правової основи. Крім того, для ефективності дій в країнах Заходу досить часто створюється спеціальне Управління національною безпекою – орган, на який покладається забезпечення діяльності **РНБ**. Управління національною безпекою надає допомогу у централізації і збору розвідданих на систематичній основі таким чином, що вони можуть надаватися найвищим повноважним особам уряду своєчасно і в зручному для них вигляді.

Зарубіжний досвід діяльності РНБ. **РНБ США** стала прикладом для урядів багатьох країн. В США основоположним

документом у сфері захисту національної безпеки є Закон про національну безпеку 1947 року (National Security Act of 1947), який, на відміну від українських відповідників, менше опікується питаннями термінологічними, а більше – організаційними. Цей Закон встановлює повноваження та процедури взаємодії інститутів, що мали функціонувати в єдиній системі. В цьому документі немає визначень поняття “національна безпека” і навіть “загрози національній безпеці”, серед дефініцій – лише поняття “розвідка”, “підрозділ”, “керівник” тощо. Сенс, який вкладається в термін “національна безпека”, на думку американців, постійно змінюється, і тому, залежно від політичної кон’юнктури, пропонується те чи інше бачення загроз та інтересів у зверненнях президента США чи спеціально розроблених документах. В американському Законі про національну безпеку перший розділ присвячено питанню координації національної безпеки – тобто управлінню цією системою. Відповідні підрозділи називаються: “Рада національної безпеки”, “Керівник Центральної розвідки”, “Центральне розвідувальне управління”, “Рада безпеки національних ресурсів”, “Щорічна доповідь з розвідки” тощо. Розподіл повноважень у сфері національної безпеки США характеризується тим, що питання контролю і координації не віддано повністю жодному органу, відповідальність перед президентом, парламентом несуть усі інституції, зазначені в цьому розділі.

Функції РНБ США – надавати поради президентові щодо внутрішньої, міжнародної та воєнної політики, які належать до сфери національної безпеки, а також сприяти ефективній кооперації військових служб та управлінь в уряді щодо питань національної безпеки. У законі досить чітко розписано структуру РНБ, функції та відповідальність кожного з відділів, причому йдеться про досить конкретні визначення. Ось, наприклад, функції Комітету з міжнародної розвідки, створеного в рамках РНБ: ідентифікувати розвідувальні заходи, необхідні для того, щоби президент виконував свої обов’язки у сфері національної безпеки; розробляти пріоритети (в тому числі фінансові) щодо програм, проектів та заходів для виконання

цих обов’язків президента; розробляти політику, пов’язану з координуванням розвідки: аналізувати відповідні ролі та місії для суб’єктів розвідки, а також вказувати на відповідні цілі для збирання розвідувальної інформації. Для виконання цих функцій комітет: розробляє щорічний огляд інтересів національної безпеки США; щороку, а також коли це необхідно РНБ, ідентифікує розвідувальну інформацію та встановлює пріоритети щодо її збирання й аналізу; розробляє щорічний огляд суб’єктів розвідки з метою визначення успішної їх діяльності і збирання, аналізу та передачі інформації. Детально розписані й функції та завдання Комітету транснаціональних загроз, який визначає ці загрози, розробляє відповідну стратегію, здійснює моніторинг її імплементації. Так само детально визначено функції й інших комітетів, відділів, їх керівників тощо. Попри те, що РНБ законодавчо є лише “радником” Президента США, її функції можна однозначно назвати координуючими, а також такими, що допомагають президентові контролювати підлегли йому управління. В основному законі з питань національної безпеки прописано залежність системи забезпечення національної безпеки лише від політичних моментів та людського фактора: правильно обраних пріоритетів, правильно призначених керівників. Перехресної відповідальності, а тим більше – безвідповідальності не спостерігається.

Історична довідка про діяльність Ради національної безпеки і оборони України (РНБО України). Указом Президента України від 30 серпня 1996 року N 772 відповідно до статті 107 Конституції України створено Раду національної безпеки і оборони України – координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Цим же актом глави держави було утворено Апарат Ради. Постійно діючий конституційний орган з питань координації та контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони – Раду національної безпеки і оборони України утворено замість Ради оборони України та Ради національної безпеки України, які працювали у період з 1991 до 1996 року. Раду оборони України було

утворено постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1658-ХІІ. Згідно з Положенням про Раду оборони цей орган було визначено як вищий державний орган колегіального керівництва питаннями оборони і безпеки України, який утворюється з метою захисту суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканності республіки, вироблення стратегії і постійного вдосконалення політики у сфері оборони і державної безпеки, всебічної наукової оцінки характеру військової загрози, визначення ставлення до сучасних війн, ефективного контролю за виконанням завдань держави та її інститутів по підтриманню обороноздатності України на рівні оборонної достатності. Розпорядженням Президента України від 23 січня 1992 року № 28 відповідальним секретарем Ради оборони України було призначено Вітовського Мирослава Івановича, який обіймав цю посаду до 30 листопада 1995 року. До складу Ради оборони згідно з постановою Верховної Ради України від 9 квітня 1992 року № 2261-ХІІ входили Президент України – Голова Ради оборони України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-Міністр України, Перший заступник Голови Верховної Ради України, Міністр закордонних справ України, Міністр оборони України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України, Голова Служби безпеки України, Командуючий Національною гвардією України, Командуючий Прикордонними військами України. У той же час Указом Президента України від 15 січня 1992 року № 41 було утворено Комісію при Президенті України по підготовці пропозицій про статус, порядок діяльності і структуру Ради національної безпеки України, а Указом від 1 липня 1992 року № 357 – Раду національної безпеки України, до першого складу якої увійшли постійні члени Ради – Президент України, Голова Ради Кравчук Л.М., Державний радник України з питань національної безпеки, Секретар Ради Сліванов В.М., Прем'єр-міністр України Фокін В.П., Міністр оборони України Морозов К.П., Голова Служби безпеки України Марчук Є.К., Міністр закордонних

справ України Зленко А.М.; члени Ради – Президент Академії наук України Патон Б.Є., Міністр внутрішніх справ України Васишин А.В., Міністр охорони здоров'я України Спіженко Ю.П., Міністр охорони навколишнього природного середовища України Щербак Ю.М., Голова Державного комітету України у справах охорони державного кордону України Губенко В.О., Голова правління Національного банку України Гетьман В.П. Згідно з Тимчасовим положенням про РНБО України, затвердженим Розпорядженням Президента України від 3 липня 1992 року № 117, Раду було визначено як консультативно-дорадчий орган у системі державної виконавчої влади при Президенті України, головним завданням якого є підготовка пропозицій та проектів рішень Президента України щодо реалізації політики у сфері захисту національних інтересів та забезпечення національної безпеки України.

З 1 липня по 19 листопада 1992 року посаду Державного радника України з питань національної безпеки, Секретаря Ради національної безпеки України, а з 19 листопада 1992 року по 19 квітня 1993 року – Радника Президента України з питань національної безпеки – Секретаря Ради національної безпеки при Президенті України обіймав Селіванов В. М. 1 грудня 1993 року Секретарем Ради національної безпеки при Президентові України – Керівником апарату Ради національної безпеки при Президентові України був призначений Картавцева В.С. (обіймав цю посаду до 5 серпня 1994 року). Розпорядженням Президента України від 5 серпня 1994 року № 95 Секретарем РНБО України при Президенті України, а Указом Президента України від 17 жовтня 1994 року № 613 Секретарем **РНБ** при Президентові України – Радником Президента України з питань національної безпеки був призначений Горбулін В.П. Указом Президента України від 23 серпня 1994 року № 469 було затверджено нове Положення про Раду. Згідно з ним Раду визначено як колегіальний орган при Президентові України, який здійснює організаційно-координаційну діяльність в галузі забезпечення національної безпеки. З прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України розпочався новий період

у діяльності Ради. Згідно із статтею 107 Основного закону: Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Указом Президента України від 30 серпня 1996 року N 772 відповідно до статті 107 Конституції України було утворено РНБО України, затверджено Тимчасове положення про Раду (втратило чинність із прийняттям у 1998 році Закону України “Про Раду національної безпеки і оборони України”), утворено Апарат Ради. Указом Президента України від 4 жовтня 1996 року N 927 затверджено Положення про Апарат Ради (нову редакцію Положення затверджено Указом Президента України від 14 жовтня 2005 року N 1446). Формування законодавчої бази з питань діяльності Ради було завершено з прийняттям 5 березня 1998 року Закону України N 183/98-ВР “Про Раду національної безпеки і оборони України”.

Згідно з чинним законодавство функціями РНБО України є: внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за

діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

© Ситник Г.П.

РЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА – тип революцій, які називають соціально політичними, особливістю є те, що її наслідки стосуються широких мас населення хоча починається нерідко й завершується вузькою групою людей (політичною партією) що призводить до докорінних масштабних змін у сферах політичних та економічних відносин, соціальної структури, громадських інститутів, відбувається шляхом переходу політичної влади від одних соціально-політичних сил до інших. **Р.с.п.** має наслідком структурні перетворення в політичній системі суспільства, перехід від однієї суспільно-політичної формації до іншої. Більшість сучасних держав, якими ми зараз їх бачимо, включаючи США, Францію, Ірландію, Великобританію, Китай, Індонезію, Мексику, Венесуелу, Індію та Росію, з'явилися завдяки революціям. Революційні рухи, явні й латентні, періодично відбуваються й донині у деяких країнах. Революція, що почалася як політична, потім поширюється на економіку і соціальну систему.

© Орел М.Г.

РЕВОЛЮЦІЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ – це сума корінних і якісних змін, що відбуваються під впливом науково-технічного прогресу в засобах збройної боротьби, і докорінно змінюють будівництво та підготовку збройних сил, способи ведення воєнних дій і війни в цілому. Перша **Р.в.с.** відбулася у ту історичну епоху, коли для воєнного протистояння замість каміння та палок воїни стали застосовувати спеціально виготовлені списи, мечі, луки й стріли, а також бойовий обладунок. Три з половиною тисячі років із загальних п'яти з половиною тисяч років існування цивілізації на нашій планеті велися контактні війни першого покоління у вигляді рукопашного протистояння із застосуванням холодної зброї. Безумовно, за цей великий період часу багаторазово мінялась сама зброя, із більш

міцного матеріалу виготовлялись мечі, кольчуги, шоломи, але численні війни не міняли якісного стану і продовжувалися вестися способами першого покоління. Тільки в XII–XIII ст. минулого тисячоліття війни першого покоління поступилися місцем війнам другого покоління, що обумовлено було винайденням пороху, тобто друга **Р.в.с.** була пов'язана з винайденням пороху, а з ним – вогнепальної зброї: гвинтівки, пістолетів, гармат. Так, у 1242 р. Роджер Бекон – відомий філософ, записує формулу чорного пороху, яку значно вдосконалює у 1275 р. Альберт Великий. У 1326 р. було винайдено гармату, а вже у 1346 р. англійці застосовують її в реальних умовах. У 1364 р. з'являється вогнепальна зброя, яка швидко поширюється по всій Європі. У 1493 р. виготовлено першу нарізну зброю, а в 1510 р. – винайдено перший пістолет, в 1510 р. з'являється мушкет. В 1640 р. з'являються револьвери, а в 1641 р. Кальтхофф отримує в Нідерландах монополію на виробництво багатозарядної зброї. Отже, відбувся різкий перехід від одних війн до інших. Війни другого покоління також були контактні, але велися вже зовсім інакше, ніж у першому поколінні. Засоби і способи ураження противника могли здійснюватися на певній дистанції і в часі ж проіснували майже 600 років.

Близько 200 років тому науково-технічний прогрес сприяв винайденню нарізної зброї й технологій її виробництва. Зброя стала більш точною при ураженні цілей, далекобійною, багатозарядною і різнокаліберною. Саме ця обставина призвела до чергової **Р.в.с.** й появи контактних війн третього покоління, які набули окопного характеру, нового оперативного масштабу і вимагали участі більшої кількості людей, які володіли цією зброєю. Наведемо найбільш значні історичні події з історії розвитку зброї цього періоду: 1753–1783 рр. – у Північній Америці широко застосовувалася нарізна зброя у війнах з індіанцями та в боротьбі за незалежність; 1784 р. – виготовлення шрапнельних снарядів; наприкінці XVIII ст. з'являється твердопаливна ракета Конгріва – передвісниця майбутніх балістичних ракет; 1835 р. – Лефоше створює штифтовий набій; 1840 рік – капсульні гвинтівки започаткували

гонку озброєнь; 1858 р. – французи освоїли виготовлення нарізної зброї.

У 1883 р. Максим патентує кулемет – першу зброю масового ураження, а в 1887 – 1888 рр. – Нобель винаходить бездимний порох, в 1899 р. з'являється перша автоматична гармата Максима. Тобто, наприкінці XIX ст. відбулася четверта **Р.в.с.** Вона була пов'язана із винайденням автоматичної зброї, котру у великій кількості почали встановлювати на танках, літаках, кораблях. Контактні війни четвертого покоління набули стратегічного розмаху, і для їх ведення також необхідною була велика кількість живої сили, зброї та військової техніки. Ці війни також потребували значних зусиль по охороні та обороні державних кордонів, оскільки всі контактні війни розпочинались саме на кордонах. Війни, породжені четвертою революцією у військовій справі, продовжуються і сьогодні.

В 1945 р. відбулася чергова, п'ята **Р.в.с.** Вона була пов'язана з появою ядерної зброї, а з нею вперше виникла можливість безконтактної ракетно-ядерної війни (п'яте покоління). Нині низка ядерних країн перебувають у постійній готовності до ведення такої війни. Деякі країни намагаються заволодіти ядерною зброєю. Проте є надія, що ядерна зброя не буде застосована у війнах майбутнього, бо за допомогою її застосування неможливо досягнути поставленої політичної мети.

В останні десятиліття XX ст. розпочалася чергова, шоста **Р.в.с.** Вона пов'язана з появою високоточної звичайної зброї, а з нею і безконтактних війн нового, шостого покоління. Безконтактні війни характеризуються тим, що нападник за допомогою тривалих масованих високоточних ударів звичайною зброєю може, не порушуючи державних сухопутних та морських кордонів, фактично знищити економічний та інший потенціал будь-якої країни, в будь-якому регіоні планети. Можливість деяких країн без наказано позбавити життєвого потенціалу інших, але самим залишатися неуразеними, безумовно, стане могутнім дестабілізуючим чинником у світі.

© Шевченко М.М.

РЕГІОН ГЕОПОЛІТИЧНИЙ — частина території земної кулі, що характеризується єдністю (спільністю) географічних, історичних, економічних, расових, релігійних та інших рис, які в кінцевому підсумку зумовлюють межі спільних і характерних для даної частини земної кулі політичних, економічних, культурних, військових та інших процесів, що відбуваються у розташованих тут країнах. Безпосереднє зіткнення політичних та інших інтересів, взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємодоповнюваність ресурсів держав - відмінні риси **Р.г.**, таких, наприклад як: Близький Схід, Центрально-Азіатський регіон, Азіатсько-Тихоокеанський регіон і ін.).

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

РЕЖИМ БЕЗПЕКИ – сукупністю профілактичних, охоронних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій), які спрямовані на охорону важливих державних об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення у надзвичайних ситуаціях у мирний час та в умовах воєнного часу. Разом з тим, він є гарантом виконання різних угод та домовленостей, які були узгоджені з метою забезпечення безпеки. **Р.б.** встановлюється державою або похідною від нього міжнародною організацією і розповсюджується на усі сфери людської життєдіяльності. Відповідно, розрізняють поняття “**Р.б.** держави (об'єкту, установи)” та “міжнародний **Р.б.**”.

Р.б. держави (об'єкту, установи) – сукупність правових норм, прийомів і методів, орієнтованих на досягнення цілей безпеки. **Р.б.** передбачає встановлення: певного режиму таємності; пропускнуго режиму; порядку охорони території, зон, будівель, приміщень, комунікацій, споруд тощо; добір та підготовку кадрів, інші норми, які спрямовані на протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам. **Р.б.** є переходом державних органів до надзвичайних методів управління і особливих методів регулювання суспільних відносин у всіх галузях життя. **Р.б.** вводяться у разі підвищеної небезпеки

для нормального функціонування держави та життя і здоров'я громадян або виникнення надзвичайних ситуацій. Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Мета, порядок та умови введення надзвичайного (особливого, посиленого, спеціального) **Р.б.** в будь-якій державі, види надзвичайних ситуацій, за яких вводиться надзвичайний державно-правовий режим, строк дії, гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах дії стану та інше передбачається спеціальними законами. Нормативно-правові акти визначають обставини, які можуть викликати введення **Р.б.**, а також: обґрунтування необхідності введення; межі території, на якій вводиться; час, з якого вводиться, і строк, на який вводиться, та порядок його скасування; відповідні процедури щодо його впровадження, враховуючи рамки повноважень, які матимуть державні органи, до компетенції яких належить здійснення державного управління та забезпечення правового режиму; розробка повноважень, які можуть

призвести до обмеження деяких громадянських прав.

Будь-яка надзвичайна ситуація, що призвела до застосування **Р.б.**, підсилює необхідність чітко визначеної, направленої на подолання та ліквідацію негативних наслідків цієї ситуації, поведінки органів державної влади та місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів держави, підприємств, установ та організацій, юридичних осіб, людини і громадянина. Так, наприклад, з метою своєчасного проведення роботи, пов'язаної із запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, Кабінет Міністрів України затвердив Положення про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру. Ця державна система складається з постійно діючих функціональних і територіальних підсистем і має чотири рівні – загальнодержавний, регіональний, місцевий та об'єктовий. Залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, може існувати один з таких режимів функціонування єдиної державної системи: режим повсякденної діяльності; режим підвищеної готовності; режим діяльності у надзвичайній ситуації; режим діяльності у надзвичайному стані. Впровадження надзвичайного **Р.б.** неодмінно веде до обмеження економічної, цивільної та політичної діяльності, а також деяких свобод громадян, з метою подолання екстраординарних обставин, що призвели до небезпечної ситуації. За таких обставин певні обмеження можуть бути повністю виправданими. У той же час, існує небезпека використання **Р.б.** та введення безпідставних обмежень громадянських прав і свобод з метою нейтралізації політичних опонентів, переносу дати проведення чергових виборів і таке інше, що було б набагато важче здійснити за нормальних обставин.

Міжнародний **Р.б.** є обов'язковою складовою частиною міжнародних режимів щодо забезпечення комплексної безпеки. Під міжнародним **Р.б.** розуміється набір сформульованих або таких, що мають на увазі, принципів, норм, правив і процедур

ухвалення рішень, що втілюють узгоджену точку зору акторів стосовно тієї або іншої сфери міжнародних відносин. Режими включають всі взаємодії міжнародних акторів в рамках тієї або іншої сфери міжнародних відносин.

З іншого боку, режими часто визначаються як міжнародні інститути, що функціонують відповідно до своїх формальних правил. Міжнародні режими створюються не стільки для централізованої реалізації узгоджених рішень, скільки для створення атмосфери передбаченості в міжнародних відносинах. За їх допомогою: встановлюють певні стандарти поведінки; забезпечують можливість дискусійних форумів; сприяють рівноправному інформаційному обміну, тим самим, збільшуючи передбачуваність міжнародної поведінки. Виділяються два основні типи міжнародних режимів – міжнародні економічні режими і міжнародні режими безпеки.

Міжнародні **Р.б.** не можуть ґрунтуватися виключно на силових відносинах. Швидше, вони в тій чи іншій мірі, доповнюють існуючі силові відносини. З цього виходить, що нерівний розподіл між державами комплексної потужності обумовлює асиметричний характер багатосторонніх механізмів забезпечення безпеки, особливо на регіональному рівні, а також ієрархічний характер сучасних міжнародних відносин в цілому. В рамках подібних режимів одні учасники досягають безпеки, інші – автономії. Сильніша держава забезпечує безпеку для менш сильних, збільшуючи тим самим автономію ухвалення рішень; слабка регіональна держава отримує гарантії безпеки в обмін на обіцянку дотримуватись політичного курсу сильнішої держави.

Становлення та функціонування міжнародних **Р.б.** безпосередньо пов'язане з процесом реформування інститутів ООН, що відбувається впродовж останніх років. На порядку денному постає питання про вироблення нового механізму взаємодії ООН з регіональними структурами безпеки і військово-політичними утвореннями, які могли б сприяти виконанню поставлених завдань. В даний час склалися міжнародні

Р.б. двох типів: 1). Режими транспарентності і довіри, пов'язані переважно з інформаційно-комунікаційним обміном і забезпеченням відвертості та передбачуваності військової діяльності. 2). Обмежувальні режими (режими нерозповсюдження), що передбачають заборону або обмеження на певні види військової діяльності, виробництво або застосування деяких видів озброєнь і засобів озброєної боротьби.

Режими транспарентності і довіри. Змістовним аспектом функціонування міжнародних **Р.б.** є реалізація комплексу заходів транспарентності та військової довіри. До заходів довіри в широкому сенсі відносяться будь-які зусилля, що спрямовані на зменшення невизначеності, яка викликає напруженість і підвищує вірогідність конфліктів. Технічний прогрес дозволяє полегшити вироблення численних заходів довіри і безпеки, при цьому зусилля на глобальному рівні не виключають необхідності досягнення прогресу в реалізації регіональних, субрегіональних, двосторонніх і односторонніх ініціатив. До заходів транспарентності можна віднести публікацію національних військових стратегій і доктрин, “білих книг” з питань оборони, а також даних про військові бюджети і плани закупівлі озброєнь. Режим транспарентності в області військових витрат, збройних сил і озброєнь є найбільш розробленими і інституціоналізованими. Цей режим пов'язується із заходами стосовно регулювання і обмеження використання збройних сил і озброєнь та в перспективі здатний набути риси міжнародного режиму нерозповсюдження і контролю. Заходи транспарентності можуть бути реалізовані на основі поетапного підходу і поступового сходження від простих форм до складних, а також розповсюдження заходів транспарентності від військової до інших сфер безпеки – економічної, екологічної, вирішення проблем біженців і боротьби з незаконним оборотом наркотиків, контрабандою, піратством і інші.

Обмежувальні режими (режими нерозповсюдження). Перспективи цих **Р.б.** пов'язані з подальшим розвитком режиму ядерного нерозповсюдження, включаючи ініціативи зацікавлених регіональних держав

по вдосконаленню і зміцненню існуючих елементів режиму, функціонування Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, механізму багатобічних інспекцій МАГАТЕ, укладенню Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань і інших угод по ядерному роззброєнню, а також створенню субрегіональних і регіональних зон, вільних від ядерної і інших видів зброї масового знищення. Проблема зміцнення режимів нерозповсюдження стосується не тільки ядерної, але і хімічної та біологічної зброї, а також засобів їх доставки на великі відстані. Моніторинг звичайних озброєнь, сучасних військових технологій і технологій подвійного призначення – всі ці елементи нерозповсюдження і експортного контролю взаємозв'язані, взаємозалежні і повинні діяти як єдина система обмежувальних режимів безпеки. Україна, яка добровільно відмовилася від стратегічної ядерної зброї й зробила суттєвий внесок у цей процес шляхом ліквідації значної кількості цієї зброї, має спрямовувати свою діяльність на виконання положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Черговим свідченням тому стала відмова Києва на саміті з ядерної безпеки (Вашингтон, квітень 2010 року) від запасів високозбагаченого урану. В умовах переформатування існуючого **Р.б.** зусилля держави має спрямовуватися на конкретизацію і формалізацію гарантій безпеки, що їх Україна отримала від ядерних країн, у відповідних міжнародних угодах. Важливим для забезпечення національної безпеки України є збереження режиму контролю над звичайними збройними силами в Європі. Україна повинна намагатися запобігти виникненню нових ліній розподілу в Європі, сприяти усуненню нерівностей у можливостях держав і подальшому обмеженню наступальної зброї.

© *Абрамов В.І.*

РЕЗЕРВИ ДЕРЖАВНІ — строго розраховані за складом, кількістю, спеціально створювані запаси матеріальних цінностей (сировини і матеріалів, палива, деяких видів машин і устаткування, зерна й інших продовольчих товарів тощо), які призначені для виконання стратегічних

загальнодержавних завдань, зокрема: забезпечення мобілізаційних потреб і першочергових робіт при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; надання державної підтримки різним галузям народного господарства, підприємствам, установам, організаціям, суб'єктам України з метою стабілізації економіки при тимчасових порушеннях постачання найважливішими видами сировинних і паливно-енергетичних ресурсів; здійснення регулюючого впливу на ринок товарів. Резерви є частина державних запасів, які використовують в останню чергу.

© Ситник Г.П.

РЕЙДЕРСТВО – 1) антисуспільне явище, пов'язане зі спробами здійснення перерозподілу власності, при використанні недосконалості діючого законодавства в сфері захисту прав власності, та інших суспільних проблем; 2) несподіваний захват; 3) широко поширена, як у світі, так і в Україні система поглинання підприємства шляхом захоплення, насильницького злиття, скуповування акцій через підставну структуру, методом винесення спірного судового рішення з подальшим силовим захопленням підприємства. Суб'єктами Р. є: 1) рейдер (а). наймані особи, що працюються під керівництвом великих фірм, що надають їм необхідні ресурси для реалізації Р.; б). незалежні рейдери, які працюють самостійно, використовують власні ресурси для здійснення Р. і отримують весь прибуток від здійснення операції); 2) замовник (спонсор рейдерської операції). Усіх рейдерів фахівці умовно поділяють на три види – на “білих”, “сірих” та “чорних”. За умов “білого” Р. організатор схем діє виключно в межах норм чинного законодавства, використовуючи наявні прогалини в ньому. За такого Р. завжди використовуються законні інструменти заволодіння компаніями, а саме: придбання кредиторської заборгованості, перегляд результатів приватизації, скуповування акцій (приблизно 10-15%), корпоративний шантаж. На сьогодні у розвинених країнах світу поширений лише цей різновид Р., оскільки він є дозволеним, регулюється і контролюється законом. У разі здійснення “сірого” Р. організатори рейдерських операцій діють на межі закону, а

рейдери досить часто переходять на незаконні способи захоплення суб'єкта господарювання. Серед інструментів, які вони використовують фахівці вирізняють такі: часткова фальсифікація документів, скуповування акцій, шантаж, ведення подвійного реєстру, незаконні збори акціонерів, підкуп суддів, навмисне ініціювання справи про банкрутство, операції із податковою та кредиторською заборгованостями. При “чорному” Р. організатор використовує сфальсифіковані документи та інші методи “сірого Р.”, значно більше уваги приділяє корумпованим методам впливу. Інструменти, які використовуються в такому випадку є: корупційні незаконні і неправомірні ухвали, фізичне насильство.

Серед найпоширеніших способів здійснення рейдерських дій фахівці визначають: цілеспрямоване заниження вартості підприємства і придбання його активів; скупівля дрібних пакетів акцій підприємства; оспорювання прав власності; публікація замовних матеріалів на користь “загарбників”, “підкуп” менеджерів підприємства; захоплення і незаконне утримання власності підприємства; скупівля боргових зобов'язань підприємства; погрози на адресу чинних керівників підприємства. Цілями здійснення Р. можуть бути: диверсифікація бізнесу; підвищення економічної ефективності шляхом придбання підприємств, що діють у суміжних галузях; підвищення економічної ефективності за рахунок придбання нових підприємств, що діють за відповідним профілем; отримання спекулятивного прибутку за рахунок захвату бізнес-активів з мінімальними витратами та їх подальшим продажем за ринковими цінами тощо. Серед основних причин виникнення Р. фахівці визначено такі: слабкість правової системи; недосконалість судової влади; корумпованість органів влади; відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника; низький рівень правової культури; правовий нігілізм як у суб'єктів господарювання так і представників органів влади; сумнівна передісторія приватизації об'єктів; розрив між схвалюваною культурною метою (бути матеріально забезпеченим і успішним) і

способом досягнення цієї мети (експропріація чужої власності); радикальні соціальні зміни, які призводять до соціальної дезорганізації і порушення керуючих поведінкою норм; ефект соціального навчання (чим більше людей дотримуються норми девіантного підприємництва, тим більше суб'єктів навчаються цієї норми шляхом спілкування і взаємодії); вплив деструктивної економічної свідомості (рейдерська поведінка приносить матеріальну вигоду).

© *Завгородня С.П.*

РЕПАРАЦІЯ — відшкодування заподіяного збитку (шкоди) від агресії (чи іншого правопорушення) державою, що здійснила агресію (правопорушення), державі, яка зазнала збитку (шкоди). Р. може бути грошовою і матеріальною компенсацією, а також реституцією. В останньому випадку йдеться про: 1) повернення майна, неправомірно захопленого і вивезеного однією з воюючих держав з території іншої держави, яка є її військовим противником; 2) вид матеріальної міжнародно-правової відповідальності держави, яка здійснила акт агресії чи інше міжнародно-протиправне діяння, котре полягає в обов'язку даної держави усунути чи зменшити заподіяний іншій державі матеріальний збиток (шкоду) шляхом відновлення колишнього стану (зокрема, повернення майна, незаконно вивезеного з окупованої території іншої держави).

© *Ситник Г.П.*

РЕСУРСИ — сукупність існуючих на даний момент засобів і джерел їхнього одержання, можливих і доступних для використання при рішенні визначених і непередбачених задач у режимі звичайних, оптимальних і екстремальних умов безвідносно до часу використання. Ресурси включають запаси і резерви. При цьому, як правило, розрізняють Р.: військово-економічні (матеріальні, людські і фінансові ресурси, які використовуються в інтересах підготовки і ведення війни); інформаційні (документована в будь-якій формі інформація, яка одержана в процесі життєдіяльності громадян, суспільства і держави); критично стратегічні (ресурси, склад, наявність, кількість та якість яких визначають максимальні можливості, цілі,

темпи, тривалість використання усіх чи частини інших ресурсів, лімітують можливість заміни одного ресурсу іншим чи іншими ресурсами, серед них сьогодні, зокрема: трудові ресурси, енергія, вода, продовольство, медикаменти, а також нафта і газ, що через масштаби споживання й існуючі технології виробництва і використання енергії в значній частині випадків поки-що не можуть бути ефективно замінені); людські (частина дієздатного населення, що зайнята в суспільному виробництві (трудова ресурси) і на військовій службі або при необхідності може бути притягнута для поповнення збройних сил, інших військ і воєнізованих формувань (мобілізаційні ресурси), забезпечення стійкого функціонування економіки і проведення економічної мобілізації, розв'язання інших оборонних задач держави.

Кількість, структура і якість Р., особливо людських і критично стратегічних відносяться до найважливіших характеристик бойового, воєнного, економічного та інших складових потенціалу держави, визначають її мобілізаційні можливості й обороноздатність.

© *Ситник Г.П.*

РЕФОРМА ВОЄННА — комплекс цілей та заходів, які передбачають низку взаємопов'язаних та узгоджених за часом кількісних і якісних змін збройних сил, інших, пов'язаних з їх діяльністю складових сектору безпеки, органів військового управління, які здійснюються за рішенням вищих органів державної влади та зумовлені новими завданнями держави щодо забезпечення національної безпеки, появою новітніх видів озброєння, засобів та способів збройної боротьби, економічними міркуваннями, зміною геополітичної обстановки, ролі та місця держави у світі, іншими чинниками. Основні цілі та завдання Р.в. знаходять правове закріплення в законах, концепціях, воєнних доктринах, стратегіях, військових статутах та інших керівних документах з питань забезпечення національної безпеки.

Досить часто її здійснення передбачає зміни у системі політичного та військового управління, передусім уточнення і перерозподіл повноважень і відповідальності

між політичною, адміністративною та оперативною (військовою) складовими вказаного управління. При цьому зміни, які мають відбутися у процесі **Р.в.**, мають бути органічно вбудовані у процеси політичних, суспільних та економічних перетворень й бути спрямованими передусім на підвищення ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки. У такому разі належним чином обґрунтовані та своєчасно проведені **Р.в.** значною мірою забезпечують не тільки уникнення (запобігання) зростання рівня воєнної загрози, а й загрози застосування збройної сили у внутрішньополітичних конфліктах.

В сучасних умовах проведення ефективної **Р.в.** в Україні передбачає розробку та виконання низки керівних документів, зокрема: Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини та Стратегії воєнної безпеки України (складова частина Стратегії національної безпеки), які визначають напрями запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національній безпеці України у воєнній сфері; Стратегічного оборонного бюлетеня (концептуального довгострокового програмного документа з реформування та розвитку Збройних Сил України); Державних програм розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань (можуть включати кілька цільових програм, зокрема, Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України та Державну програму розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил України, розрахованих, як правило, на п'ятирічний період), що розробляються центральними органами виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційно-технічного і соціально-економічного характеру щодо розвитку відповідних військових формувань, з урахуванням визначених строків планування та основних орієнтовних показників забезпечення матеріальними, фінансовими і людськими ресурсами у сфері оборони. Вказані документи значною мірою розробляються (уточнюються) у процесі оборонного планування – складової частини

стратегічного планування забезпечення національної безпеки, що здійснюється у встановлені чинним законодавством строки з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави шляхом обґрунтування перспектив розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань з урахуванням характеру загроз у воєнній сфері та економічних можливостей держави, із зазначенням конкретних заходів, виконавців та термінів їх реалізації.

Чинним законодавством України визначені напрями діяльності, функції та повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки щодо розробки та здійснення **Р.в.** Зокрема, до повноважень Верховної Рада України відноситься питання щодо визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України. Загальне керівництво розробкою та здійсненням **Р.в.** здійснює Президент України, як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України, яка вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України.

© Ситник Г.П.

РИЗИК ЕКОЛОГІЧНИЙ – ймовірнісна оцінка деградації навколишнього середовища або переходу його в нестійкий стан у результаті поточної або запланованої господарської діяльності, а також надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; можливість втрати контролю за подіями, які відбуваються в екологічній сфері. **Р.е.** є мірою екологічної безпеки та характеризується величиною ймовірності виникнення несприятливої події (навмисних або випадкових, поступових та катастрофічних антропогенних змін існуючих природних об'єктів, факторів та екологічних ресурсів, несприятливого й небезпечного природного явища або екологічної аварії), величиною можливого збитку, невизначеністю моменту виникнення, інтенсивності та наслідків можливої несприятливої події. **Р.е.** може бути кількісно оцінений множенням ймовірності негативного впливу джерела небезпеки

(напр., забруднення природного об'єкту) та величини збитків у результаті цього впливу. У галузі радіаційної безпеки ризик визначається ймовірністю смерті особи від встановленого ефекту або можливістю виявлення ефекту протягом деякого тимчасового інтервалу після отримання дози. Ризик може бути знижений введенням системи захисту, але не зводиться до нуля. Мета забезпечення екологічної безпеки – максимальне зниження рівня ризику.

Розвиток глобального техногенезу проявляється у тому, що в сучасних умовах практично немає району на земній кулі, де б прямо чи опосередковано не проявлявся ефект антропогенних змін природного ландшафту. Вказана обставина зумовлена, насамперед, наявністю єдиних взаємозв'язків між компонентами: природи у формі загального енерго-і масообміну, який відбувається у гео-і біосфері. На цей час склалося таке становище, що сумарна потужність антропогенних викидів у багатьох випадках можна співпадає, а часто і перевищує потужність природних джерел. Так, природні джерела оксиду та діоксиду азоту викидають 30 млн. т азоту в рік, а антропогенні - 35-40; діоксид сірки, відповідно, близько 30 млн. т. і більше 15 млн. т. Антропогенні джерела свинцю майже в 10 разів перевищують природні.

Антропогенні зміни, що відбуваються в гідросфері, істотно погіршують якість води, створюючи все більший її дефіцит для потреб повсякденного користування. Як відомо, гідросфера містить приблизно 1,6 млрд. км³ вільної води; 1,37 млрд. км³ її припадає на Світовий океан. На континентах – 90 млн. км³ води, з них 6 млн. км³ води знаходиться під землею (майже вся ця вода солоня), 27 млн. км³ води запасені в льодовиках Антарктиди, Арктики і високогір'я. Корисний запас доступних прісних вод, зосереджені в річках, озерах, під землею до глибини 1 км., дорівнює 3 млн. км³. Цей порівняно невеликий запас прісної води завдяки постійному його поповненню за рахунок кругообігу води в природі в принципі, за підрахунками вчених, вирішує проблему водозабезпечення населення планети, але тільки за умови повного збереження її якості. А саме ця умова, на жаль, не забезпечується в

цей час у повній мірі. Навіть при самому досконалому очищенні, включаючи біологічну, усі розчинені: неорганічні речовини і до 10% органічних забруднюючих речовин залишаються в очищених стічних водах. Тала вода знову може стати придатною для споживання тільки після багаторазового розведення чистою природною водою. Наведені дані свідчать про реальний **Р.е.**, який формується у локально та глобально вираженому масштабі. Інтегральним критерієм такого ризику може бути небезпека порушення природного балансу в різних масштабах його проявів (регіональному, державному, континентальному, планетарному). Така небезпека є потенційною характеристикою незворотних втрат (або незворотних деградаційних процесів), кількісно пов'язаних з антропогенними факторами промислового виробництва. Загальний принцип охорони природи може бути виражений в цьому випадку як мінімізація втрат.

© Кучма Д. Я.

РИЗИК ЕКОНОМІЧНИЙ

– оцінка ймовірних втрат (шкоди) від результатів прийнятих господарських рішень або дій; вартісна міра наслідків реалізації загрози або шансу, ймовірність яких обумовлена впливом події або групи подій, що слугують джерелом ризику на об'єкт. Характерними особливостями **Р.е.** науковці визначають такі: 1) можливість виникнення збитку (виробництво якої-небудь продукції супроводжується виникненням збитків і т.д.); 2) невизначеність, непередбачуваність, випадковість цієї можливості (функціонуючи на ринку в умовах конкуренції, суб'єкт господарювання не завжди може передбачити, як поведе себе конкурент, змушений діяти в умовах невизначеності); 3) небажаність виникнення збитку (якщо поява збитку не зачіпає інтересів суб'єкта, з яким даний збиток може бути пов'язаний, то це вже не є ризиком даного суб'єкта); 4) грошовий вимір збитку, який дозволяє кількісно оцінити можливі ризики та збитки, а також керувати ними за допомогою різних економічних інструментів і методів. Науковці також визначають такі умови, за яких виникає **Р.е.:** існування невизначеності, тобто достатньої та достовірної інформації для

прийняття рішення; наявність високорозвинутої економіки, зокрема дотримання свободи вибору, підприємництва та незалежності товаровиробників, добросовісної конкуренції, економічної свободи тощо; існування матеріальної зацікавленості у кінцевих результатах прийняття рішень. **Р.е.** поділяється на такі види: ризик комерційний, ризик торговий, ризик валютний, ризик фінансовий, ризик інвестиційний, ризик, що пов'язують з ймовірністю втрати фінансових ресурсів (грошових коштів), ризик виробничий.

© Завгородня С.П.

РИЗИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – розрахункова кількісна оцінка ймовірного розміру шкоди (збитку) національній безпеці у разі настання небажаної події (виникнення небажаної ситуації): війни, катастрофи, політичної, економічної чи іншої кризи тощо; кількісна оцінка небезпеки національному інтересу, яка є наслідком вказаної події (ситуації) **Р.н.б.** є ситуативною характеристикою цілеспрямованої діяльності суб'єктів та об'єктів національної безпеки щодо реалізації національних інтересів і в такому випадку зумовлена неоднозначністю її результатів й, відповідно, можливим настанням несприятливих для національних інтересів наслідків. **Р.н.б.** може бути й наслідком відсутності або несвоєчасності реакції (дій, заходів) з боку суб'єктів національної безпеки на події, явища, процеси інші чинники, які породжують небезпеку реалізації національних інтересів. Розгляд **Р.н.б.**, а саме: його виявлення, дослідження, розрахунок прогнозних оцінок та підготовка пропозицій щодо зменшення ймовірного розміру шкоди (збитку) для національної безпеки у разі настання небажаної події (виникнення небажаної ситуації) можливий як в статистичному, так і в динамічному значенні.

У статичному значенні розгляд **Р.н.б.** полягає в способі його виразу, що диференціюється залежно від сфери його визначення. У динамічному значенні розгляд **Р.н.б.** полягає у відмінності ступеня (оцінки) його розподілу пропорційно масштабу очікуваних втрат від настання події

(виникнення небажаної ситуації). Тому, наприклад, розрізняють малий, великий, прийнятний, критично-допустимий, недопустимий тощо **Р.н.б.** В останньому випадку мова йде про найвищу ступінь несприятливих наслідків (шкоди, збитків, втрат) для національних інтересів. При цьому, як правило, найменші **Р.н.б.** за ступенем нанесення збитку (шкоди, втрат) національним інтересам України обумовлені викликами національній безпеці, а значні - загрозами життєво важливим національним інтересам. Оскільки діяльність суб'єктів та об'єктів національної безпеки обумовлена необхідністю реалізації національних інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, то розрізняють політичні, економічні, соціальні та гуманітарні **Р.н.б.** і складові вказаних ризиків, зокрема, зовнішньополітичні, внутрішньополітичні, фінансові, інвестиційні, воєнні. Тобто **Р.н.б.** є об'єктивна реальність уникнути якої неможливо.

Основними факторами, які здійснюють вплив на величину (ступінь, міру) **Р.н.б.** є об'єктивна невизначеність, суперечливість, неповнота, неточність інформації, яка використовується при прийнятті управлінських рішень стосовно того чи іншого об'єкта національної безпеки. Так, у разі прийняття державно-управлінського рішення щодо забезпечення політичної безпеки важливими факторами є не тільки інтереси та поведінка учасників управлінських та суспільно-політичних відносин, а й можливі впливи (тиск) суб'єктів міжнародних відносин. У загальному ж випадку, при розгляді **Р.н.б.** та остаточному прийнятті державно-управлінського рішення стосовно забезпечення реалізації того чи іншого національного інтересу, як правило, мають бути піддані детальному аналізу такі елементи ризику: ймовірність виникнення бажаного результату; можливість відхилення від поставленої мети, заради чого має виконуватися обрана альтернатива; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети; можливість виникнення небажаних наслідків при виконанні тих чи інших дій в умовах невизначеності; матеріальні, моральні та інші витрати, пов'язані з впровадженням обраної в умовах

невизначеності альтернативи; очікування загрози невдачі в результаті вибору альтернативи та її реалізації. Для зниження негативного впливу **Р.н.б.** завчасно мають бути відпрацьовані плани дій (заходів) суб'єктів національної безпеки як щодо запобігання так званих позаштатних ситуацій (коли **Р.н.б.** досягає неприйнятної рівня), так і дії у разі їх настання. Передусім це стосується можливого набору методів (сукупності засобів, способів, прийомів) реагування на загрози національній безпеці у вказаних ситуаціях, а також організації належного моніторингу за стійкістю політичної та економічної системи у контексті контролю критичних параметрів (показників, індексів) функціонування вказаних систем. Доцільним є завчасне створення та підготовка тимчасових робочих груп, штабів, антикризових центрів тощо, належне їх матеріально-технічне оснащення та періодична перевірка їх функціональної готовності для виконання завдань у випадку настання несприятливої події (виникнення позаштатної ситуації), наприклад, в умовах надзвичайного стану (на об'єкті, певній місцевості, у державі). В цілому ж, як свідчить практика розвинених країн, для зменшення **Р.н.б.**, які виникають при реалізації національних інтересів, доцільним є створення штатних ситуаційних (антикризових, моніторингових, аналітичних тощо) центрів як на загальнодержавному, так і на регіональному (об'єктовому) рівнях. Тобто управління **Р.н.б.** зумовлює необхідність завчасного планування, здійснення заходів, спрямованих на зменшення рівня ймовірності негативних наслідків для об'єктів національної безпеки, збільшення вірогідності позитивних результатів діяльності суб'єктів національної безпеки, передусім сектору безпеки, удосконалення технологій прийняття управлінських рішень, методів їх реалізації відповідно до конкретних обставин ситуації, що склалась або може скластися.

Середовище реалізації національних інтересів постійно містить ті чи інші обставини (фактори, умови), реалізація (вплив) яких є не що інше, як настання небажаної з точки зору національних інтересів події (ситуації). Ця подія є

небажаною, бо завдає шкоди національній безпеці і може бути оцінена кількісно. Принципово у даному випадку є те, що небезпеки національній безпеці мають безперервний спектр в інтервалі: абсолютна відсутність небезпек – абсолютна (максимально можлива) небезпека. Оскільки будь-яка система змінюється безперервно, то виникає методологічна проблема, а саме: невизначеність у питанні, які збитки (втрати) для тієї чи іншої системи вважати недопустимими, відносно допустимими, допустимими і т.п. Для зняття вказаної невизначеності можна залучати експертів, ввівши деякі порогові оцінки (межі) типу: максимально допустимий збиток, мінімально недопустимий збиток тощо. Проте, залучення експертів залишає досить широке поле для суб'єктивізму, який повністю усунути неможливо. Тобто невизначеність залишається і є сама по собі небезпекою, бо це одна із головних причин неадекватного сприйняття загрози та реакції на неї, що може нанести шкоду національним інтересам. Тому доцільно визначати максимально допустиму межу збитків (втрат) для системи більш однозначно, а саме: вважати, що це та межа, за якою настає втрата цілісності системи, руйнування її структури, тобто руйнування системи. Так, якщо ті чи інші події (ситуації, фактори) розцінюються як небезпеки для життєво важливих національних інтересів, то вони мають бути ідентифіковані, як реальна загроза для національної безпеки. Це дозволяє запропонувати оцінку небезпек, в основі якої може бути покладена якісна класифікація, що ґрунтується на сутності понять виклик та загроза національній безпеці, а кількісна – на оцінці **Р.н.б.** Наприклад, небезпеки для національних інтересів можуть бути розташовані у наступній послідовності: виклик (малий ризик); потенційна загроза (середній ризик); реальна загроза (великий ризик); реальна небезпека (неприйнятний ризик).

Оскільки суть поняття **Р.н.б.** пов'язана з ймовірністю настання якоїсь події негативного характеру та її негативними наслідками, кількісна оцінка вказаного ризику може слугувати мірою (ступенем) небезпеки тому чи іншому національному інтересу. У динамічному значенні при

використанні **Р.н.б.** у якості міри (ступеня) небезпеки національному інтересу він розглядається як деяка функція, аргументами якої є імовірність настання небажаної події (виникнення ситуації) P і розмір збитку (шкоди, втрат), який може бути завдано вказаному інтересу W , внаслідок настання вказаної події (виникнення ситуації). Оскільки вказані аргументи завжди містять певну невизначеність, через неповноту інформації про них, (відповідно, p і w), то в кінцевому рахунку функція для визначення **Р.н.б.** буде мати вигляд:

$$\text{Р.н.б.} = f(P, W, p, w),$$

Вказана форма визначення оцінки **Р.н.б.** є досить зручною, бо дозволяє поєднати в одному показникові різноманітні дані про рівень безпеки об'єкта, як функцію наслідків впливу на цей рівень будь-яких процесів (подій, явищ), у тому числі і можливих управлінських рішень в процесі державного управління національною безпекою.

Розробляючи комплекс заходів по забезпеченню національної безпеки, необхідно мати на увазі широкий спектр загроз, що мають властивість синергізму, визначати пріоритетність заходів, здійснювати ретельний аналіз тенденцій розвитку загроз. Все це безпосередньо пов'язане з управлінням **Р.н.б.** на стратегічному рівні державного управління. Саме тому завчасно мають бути розроблені та встановленим порядком затверджені орієнтовні переліки дій (заходів) органів державної влади та місцевого самоврядування у залежності від ситуації, яка склалася щодо забезпечення національної безпеки.

© Ситник Г.П.

РІВНОВАГА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА — оцінка відносин між державами (коаліціями держав), за якої сукупність сил, засобів і факторів (політичних, економічних, військових тощо), що сприяють розв'язанню війни (збройного конфлікту), врівноважується сукупністю сил, засобів і факторів, спрямованих на її запобігання. У результаті цього ситуація у відносинах між вказаними державами (коаліціями держав) залишається відносно стабільною.

© Ситник Г.П.

РОЗБУДОВА МИРУ — дії на підтримку політичних, економічних, соціальних і військових заходів і структур, спрямованих на посилення і зміцнення політичного врегулювання з метою ліквідації причини конфлікту, за допомогою механізмів ідентифікації і підтримки структур, які можуть відіграти роль у зміцненні миру, створити відчуття довіри і добробуту та підтримати економічне відновлення.

© Ситник Г.П.

РОЗВИТОК СТАЛИЙ (англ. *sustainable development*) – загальна концепція щодо необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі, а відтак керований соціоприродний розвиток, що не руйнує довкілля і забезпечує виживання і безпеку існування цивілізації в довгостроковій перспективі, тобто визначає якісне відтворення всіх параметрів людського життя у всіх його сферах та вказує на іманентний взаємозв'язок розвитку і безпеки.

Концепція **С.р.** ґрунтується на п'яти принципах: людство може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби; обмеження, які існують в сфері експлуатації природних ресурсів, відносні, оскільки пов'язані з рівнем техніки та соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення; необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучне життя (одна з причин екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем); необхідно узгодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема щодо використання енергії; розміри і темпи росту населення повинні бути узгоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється. Таким чином, парадигма **С.р.** містить вимоги до захисту довкілля, соціальної

справедливості, відсутності расової та національної дискримінації і спрямована на підвищення рівня життя населення.

Концепція **С.р.** з'явилася в результаті об'єднання трьох складових (концепцій, підходів): економічної, соціальної та екологічної. Економічний підхід передбачає передусім оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріало-зберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів. Соціальна складова **С.р.** орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. (важливим аспектом є справедливий розподіл благ). Екологічна складова **С.р.** має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем (особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери). Ці елементи **С.р.** повинні розглядатися збалансовано, як і механізми їх взаємодії.

З огляду на те, що основою реалізації концепції **С.р.** є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний, низка фахівців вважають його ідеологією XXI ст., яка з часом витіснить усі інші світоглядні ідеології, як такі, що неспроможні забезпечити збалансований розвиток цивілізації, зокрема концепія **С.р.** є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю.

© Ситник Г.П.

РОЗВІДКА — 1) сукупність заходів (дій), які здійснюються зі спеціальною метою для одержання необхідної інформації (даних, відомостей); 2) організації, що займаються спеціальним вивченням економічного, політичного життя, інших сфер життєдіяльності інших країн, у тому числі їхнього військового потенціалу.

Особливе місце для забезпечення національної безпеки належить воєнній **Р.**,

метою якої є добування, збір і вивчення даних про військово-політичну обстановку в окремих країнах і коаліціях держав їх збройних сил і військово-економічного потенціалу, складу, положення, характеру дій і намірів угруповань військ (сил), про особливості можливих театрів воєнних дій та економічній **Р.** – збору і добуванню необхідних даних, що стосуються економічного потенціалу і ресурсів іноземних держав, їхньої економічної політики, зокрема, стратегічних планів в економічній сфері. При цьому воєнна **Р.** за масштабом, призначенням і задачами поділяється на стратегічну (її головна мета – добування конспіративними засобами і методами даних про наміри, плани і дії стратегічного характеру іноземних держав), оперативну і тактичну розвідку. У залежності від сфери дії поділяється також на наземну, повітряну, морську і космічну, а за засобами, які застосовуються, – на радіоелектронну, оптичну, радіаційну, хімічну і бактеріологічну (біологічну). У залежності від того, в інтересах яких родів військ ведеться, вона поділяється на військову, артилерійську, інженерну. Достовірна та належним чином врахована при прийнятті рішень суб'єктами публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки інформація, яка була отримана **Р.** значною мірою визначає їх результативність, ефективність та якість.

© Ситник Г.П.

РОЗЗБРОЄННЯ — процес зменшення кількісних і якісних показників окремих видів озброєнь чи систем озброєнь у цілому, а саме: обмеження, скорочення, ліквідація, знищення, утилізація озброєнь, заборона розробки, виробництва, випробування чи застосування окремих видів озброєнь, нерозповсюдження окремих видів озброєнь і воєнних технологій, недопущення використання космічного простору у воєнних цілях, скорочення воєнних витрат і торгівлі зброєю, демілітаризація зон збройних конфліктів.

Особливе місце у процесах **Р.** належить ядерному **Р.** - системі заходів, послідовне здійснення яких повинне привести до повного знищення чи істотного скорочення ядерної зброї, тобто розв'язанню однієї з

найважливіших глобальних проблем сучасності, від якої залежить виживання людської цивілізації.

© Ситник Г.П.

С

СВІТ БАГАТОПОЛЯРНИЙ –

геополітична концепція, яка передбачає одночасне існування кількох Великих просторів (полосів сили) та широкого спектру відносин між ними – від антагоністично-конфронтаційних до союзно-інтеграційних. С.б. є геополітичною традицією людства. В різні історичні епохи відомі на той час моделі світоустрою як правило базувались на поліцентричній основі. Винятком стали 90-ті роки ХХ ст., коли після розпаду СРСР та світової системи соціалізму відбулося ідеологічне та інституційне ствердження монополярної моделі світу на чолі із США. Саме тоді західні політики (насамперед американські) визначали світ як однополярний, проголошуючи відхід поліцентричного характеру системи міжнародних відносин в історичне минуле. Подальші геополітичні процеси у різних регіонах планети засвідчили хибність тлумачення системи світових відносин виключно з однополярних позицій. В сучасних умовах факт існування С.б. (“розширеного ядра”, “нового концепту”) на Заході вже не заперечується. Провідні західні геополітики підкреслюють, що період тимчасової однополярності добіг кінця. Світ вступив в епоху, що характеризується динамічним збільшенням кількості геополітичних гравців, включаючи недержавних.

Факт формування нового С.б. зафіксовано у Стратегії національної безпеки США від 27.05.2010 р. У ній йдеться, що так само, як і після Другої світової війни, Сполучені Штати мають сформувати новий міжнародний порядок і систему світових інститутів, що відбиватимуть реалії ХХІ ст., у якому “велич Америки не гарантована”. У документі говориться, що центральним елементом американського міжнародного курсу стане розширення взаємодії США з “іншими ключовими центрами впливу – включаючи Китай, Індію і Росію, а також з

державами, чий вплив зростає, такими як Бразилія, Південна Африка та Індонезія”. Новою є теза про те, що відбувається світове зрушення від “великої сімки” (G-7) до “великої двадцятки” (G-20), яка перетворюється у “головний форум міжнародного економічного співробітництва”. Наявність С.б. засвідчує Стратегія національної безпеки Російської Федерації від 12.05.2009: “В результаті зміцнення нових центрів економічного зростання та політичного впливу складається якісно нова геополітична ситуація”. До полюсів сили документ відносить “Групу семи”, “Групу двадцяти”, БРІК (Бразилію, Росію, Індію, Китай) та ін. Отже, за рівнем сумарної могутності США були й залишаються наддержавою. Але у світі існують інші держави глобального значення – Великобританія, Німеччина, Франція, Китай, Індія, Японія. Останнім часом до них додають Росію. Неможливо обійти увагою регіональних лідерів – Бразилію, Індонезію, Нігерію, Іран, Пакистан, ПАР. Без співробітництва з ними зусилля США, спрямовані на відстоювання виключно власних егоїстичних інтересів, приречені на поразку. Спроби чинити тиск на більшість з цих країн стимулює ідеологію антиамериканізму вже не як локальне, а світове явище.

© Смолянук В.Ф.

СВІТ ОДНОПОЛЯРНИЙ –

однополюсна модель світоустрою на чолі із США, виникнення якої пов’язується із зникненням СРСР та світової системи соціалізму на початку 90-х років ХХ ст. Процес перетворення Заходу на чолі із Сполученими Штатами у світового лідера мав своєрідні геополітичні тлумачення, головними з яких були й залишаються атлантизм (неоатлантизм) та мондіалізм (неомондіалізм). Атлантистська лінія американської геополітики повоєнного часу передбачала об’єднання розрізнених берегових зон Світового океану в єдине ціле, що мало забезпечити американський контроль над Євразією та СРСР. “Доктрина Кісінжера” другої половини ХХ ст. пропонувала США застосовувати широкий спектр методів з метою постійного

“розхитування” євразійських держав: В’єтнаму – війна, Китаю – співробітництво, Ірану – підтримка клерикальних політичних кіл, Україні та Прибалтиці – підтримка націоналістичних сил тощо. У більшості випадків Вашингтон успішно реалізував подібні доктринальні положення.

Неоатлантистські погляди, виразником яких став С.Хантінгтон, виходили з того, що перемога геостратегічного Заходу (євроатлантичного блоку держав) над радянським (євразійським) блоком не є перемогою цивілізаційною. Західна ідеологія та західні цінності взяли гору тимчасово. Ця перемога неминуче активізує глибинні культурні основи Сходу. Посилиться вплив релігійних факторів, зокрема, ісламу, православ’я, буддизму, конфуціанства, індуїзму. В недалекому майбутньому набагато голосніше заявлять про себе слов’янсько-православна, конфуціанська (китайська), японська, латиноамериканська, можливо, африканська цивілізації. Цей фактор реставрує умови глобального протистояння Заходу і Сходу. Наступна війна світова, якщо вона виникне, буде війною цивілізацій. Щоб її уникнути, необхідно набагато глибше усвідомлювати міжцивілізаційні спільності та відмінності, відкривати нові можливості співіснування різних країн та народів. Концепція мондіалізму виникла ще до перемоги Заходу в “Холодній війні”. Ця геополітична доктрина у різних варіантах постулювала необхідність повної планетарної інтеграції, переходу від множинності держав, народів, націй і культур до “уніфікованого світу”. Причому мондіалізм другої половини ХХ ст. передбачав два варіанти розвитку подій: або повну перемогу Заходу над Сходом в їх геополітичному протистоянні (що передбачало руйнування Радянської держави та комплексну політико-економіко-духовно-культурну трансформацію її союзників на онові західних цінностей), або конвергенцію двох ідеологічних таборів в життєздатну комбіновану конструкцію. Реалізувався перший варіант. Зосередження геостратегічної влади Заходу в руках Сполучених Штатів своїм результатом мало перетворення цієї країни в “штаб мондіалізму”.

Як вважає З.Бжезинський, результатом американського домінування в умовах відсутності альтернативних геополітичних сил на початку ХХІ ст. став “новий міжнародний порядок”, який відтворював риси американської системи у світовому масштабі. До його головних особливостей відносять: системи колективної безпеки (НАТО, американсько-японський договір про безпеку тощо); спеціалізовані глобальні організації (Всесвітній банк, МВФ, СОТ); регіональне економічне співробітництво (НАФТА та ін.); процедури спільного прийняття рішень при домінуючій ролі США; демократичні структура та членство міжнародних (наддержавних) об’єднань; систему міжнародного права (Міжнародний суд, міжнародні трибунали та ін.).

Геополітична перемога Заходу стимулювали виникнення неомондіалізму (концепції Ф.Фукуями і Ж.Атталі). Ф.Фукуяма на початку 90-х у роботі “Кінець історії” запропонував наступну оригінальну версію історичного процесу. Людство від темної епохи, де панували “закон сили”, “мракобісся”, “нераціональний менеджмент соціальною реальністю”, рухалось до найбільш розумного устрою, втіленого у капіталізмі, сучасній західній цивілізації, ринковій економіці та ліберально-демократичній ідеології. Історія та її розвиток тривали тільки завдяки нераціональним факторам, які поступово поступились місцем законам розуму, загального грошового еквіваленту всіх цінностей тощо. Падіння СРСР знаменує собою падіння останнього bastionу ірраціоналізму. З цим пов’язується закінчення історії та початок особливого планетарного існування, яке відбуватиметься під знаками ринку і демократії, що об’єднає світ у раціонально функціонуючу машину. Такий новий устрій, побудований на універсалізмі атлантичної системи, виходить за межі власне геополітичного Заходу. Інші країни та регіони світу, намагаючись наздогнати світових лідерів, розпочинають внутрішню реорганізацію (модернізацію, адаптацію) відповідно до кращих цивілізаційних взірців – західних. Ж.Атталі додає, що після перемоги західної економіки над радянською “анти економікою” відкривається однорідний єдиний світ без

кордонів. У такому гомогенному просторі може встановитися “ера грошей” як загального еквіваленту. Геополітичне і цивілізаційне структурування світу замінюється гео економічним, за якого найбільш важливими стають планетарні фінансові, інформаційні центри, людські, природні та ін. ресурси.

Концепція **С.о.** впродовж всього періоду свого існування має послідовних критиків (Росію, КНР, Індію, Венесуелу та ін. країни), які переконані в необхідності структурування системи міжнародних відносин на поліцентричній основі.

© Смолянук В.Ф.

СВІТОВИЙ ПОРЯДОК – побудований на основі базових факторів міжнародного життя певний зразок світосистемних зв'язків, який претендує на відносну концептуальну самостійність. Основними ознаками відомих на сьогодні моделей **С.п.** були й залишаються їх відносна (тимчасова) стійкість, повторюваність, стабільність, безперервність, верифікація, альтернативність, варіантність тощо. Такий порядок базується на визнаній (узаконеній) конфігурації державних кордонів, легітимній структурі дво- та багатосторонніх міждержавних взаємин, принципах взаємодії та співробітництва суб'єктів міжнародного життя, зонах інтересів та сферах впливу, інструментах підтримання миру та забезпечення безпеки, прийнятних для всіх сторін. Усталеними моделями **С.п.** Нового та Новітнього часу визнано Вестфальський 1648, Віденський 1814-15, Версальсько-Вашингтонський 1919-1922, Ялтинсько-Потсдамський 1945, однополярний (постбіполярний, Біловезький, Мальтійсько-Мадридський) 1991, поліцентричний (після 2010).

© Смолянук В.Ф.

СЕГРЕГАЦІЯ – відокремлення (ізоляція) раси чи етнічної групи шляхом насильного або добровільного поселення на обмеженій території, що перешкоджає соціальному і культурному спілкуванню, роздільне навчання, виховання тощо. Найгірша форма **С.** апартеїд – ідеологія та державна політика режиму білої меншості в ПАР, що передбачала дискримінацію

корінного населення за расовою та етнокультурною ознакою та збереження беззаперечного домінування європейців у політиці та економіці країни.

© Ситник Г.П.

СЕКРЕТАРІАТ ООН – один з головних постійно діючих органів організації, покликаний обслуговувати інші органи ООН і проводити практичну роботу по перетворенню в життя програм діяльності і рішень, схвалених цими органами, забезпечувати конференційне обслуговування всіх головних і допоміжних органів ООН. Секретаріат здійснює дослідження економічних, соціальних, правових та інших актуальних проблем, готує доповіді, інформативні, аналітичні та інші матеріали стосовно розв'язання життєво важливих проблем розвитку та безпеки на національному, регіональному і глобальному рівнях для країн-членів ООН. У Секретаріаті працює близько 13 тис. штатних співробітників, які поділяються на: фахівців; співробітників польової служби (працюють у відрядженні); співробітники загального обслуговування; співробітники господарсько-технічної служби. Персонал Секретаріату призначається Генеральним секретарем ООН. Його штаб-квартира розміщена у Нью-Йорку (США). Функціонують також відділення у Женеві (Швейцарія), Відні (Австрія) та Найробі (Кенія).

© Ситник Г.П.

СЕКТОР БЕЗПЕКИ – підсистема системи забезпечення національної безпеки - взаємопов'язана сукупність збройних сил, інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, правоохоронних органів та спеціальних служб, ОПК, інших сил і засобів, діяльність яких охоплена єдиною системою стратегічного планування та скоординована вищим політичним керівництвом і уповноваженими на те керівниками органів державної влади, які наділені згідно чинного законодавства правом віддавати накази щодо застосування сили або загрожувати її застосуванням для вирішення комплексу завдань щодо захисту національних інтересів.

Принциповою особливістю управління силами і засобами **С.б.** є наявність

політичного, адміністративного та оперативного (військового) управління структурами, силами і засобами, які входять до його складу. Ці види управління ґрунтуються на різних законах та мають поєднуватися так, щоб забезпечити максимально ефективне використання сил і засобів С.б. у різних умовах: у мирний час, у кризових ситуаціях та у разі війни.

Скоординована діяльність сил і засобів С.б. є визначальним механізмом виконання завдань системи забезпечення національної безпеки, які передбачають виявлення, прогнозування та попередження загроз, а також застосування сили (у тому числі збройної сили) або загрози її застосування при захисті національних інтересів. Тому серед основних завдань, які покладаються на С.б., передусім: захист територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, конституційного устрою, конституційних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі щодо їх особистої безпеки; комплексний моніторинг факторів, які здійснюють вплив на національну безпеку, передусім виявлення, прогнозування та оцінка загроз і можливостей у контексті збройного захисту національних інтересів; підтримання на належному рівні оборонного потенціалу і обороноздатності держави; підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно зі штатним призначенням особового складу, озброєння, бойової та спеціальної техніки, інших сил і засобів, з урахуванням ресурсів, які виділені державою на їх оновлення, модернізацію та утримання (фінансових, матеріально-технічних та інших); участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організаціях у сфері безпеки, а також (відповідно до рішень політичного керівництва) в локалізації та деескалації конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, ліквідації їх наслідків; боротьба з організованими злочинними угрупованнями, в тому числі міжнародними, участь в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією, поширенням ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; участь у відпрацюванні та

забезпечення функціонування ефективно діючої системи контролю за поставками продукції і технологій оборонного призначення і подвійного використання; участь у розробці та здійсненні державних програм модернізації наявних, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь; забезпечення належного контролю за станом озброєнь, захищеністю і належним рівнем безпеки експлуатації військових та інших об'єктів спеціального призначення, у тому числі об'єктів критичної інфраструктури; участь у розробці та вжитті заходів щодо захисту національного інформаційного простору.

В демократичних країнах виконання цих та інших завдань С.б. ґрунтується на принципах забезпечення національної безпеки, які визначені чинним законодавством. Серед них визначальними, зокрема є: дотримання верховенства права та законності; забезпечення адекватності заходів щодо захисту національних інтересів існуючим загрозам; впровадження ефективної системи демократичного цивільного контролю за діяльністю збройних сил, інших військових формувань та правоохоронних органів. Поняття С.б. широко вживається на Заході з початку 90 років, коли стало зрозумілим, що спектр загроз міжнародній та національній безпеці зміщується від суто військових до загроз, які мають невійськове походження: тероризм (у всіх його проявах), наркобізнес, активізація діяльності міжнародних злочинних організацій, масова нелегальна міграція, техногенні, екологічні, економічні та інші загрози. Для адекватної відповіді на новий спектр загроз, важливо було переосмислити завдання й відповідно структуру національних систем забезпечення безпеки. Україна поки що відстає від напрацювань країн Заходу щодо реформування та трансформації національного С.б. Цим питанням в Україні почали приділяти увагу тільки після 2000 року і то спочатку головним чином у контексті запровадження демократичного цивільного контролю над Збройними силами.

Сьогодні інституційні перетворення, які відбулися в С.б., значною мірою узгоджуються з рекомендаціями

європейських фахівців. Так, на час набуття незалежності України інституцією з найбільшою концентрацією повноважень була Служба безпеки. За час існування з неї були виокремлено Державну прикордонну службу, Службу спеціального зв'язку та інформації, Службу зовнішньої розвідки. Проте успіх у проведенні реформ однієї зі складових С.б., як правило, не може гарантувати суттєвого підвищення результативності та ефективності діяльності системи забезпечення національної безпеки в цілому. Крім того, окремі положення керівних документів щодо реформування та трансформації національного С.б. часто залишаються не узгодженими між собою. Негативні процеси в С.б. стали з очевидністю проявлятися, коли небажаного характеру набула неефективність комплексного реагування структур С.б. на новий спектр загроз національній безпеці. Так, проявами низької ефективності, зокрема стали: неузгодженість управлінських рішень щодо подальшого розвитку структурних ланок С.б., порядку їх взаємодії, уніфікації процедур оборонних замовлень, недостатність реагування на внутрішні та зовнішні загрози.

Незважаючи на те, що проблема трансформації С.б. є актуальною для України і що її розв'язанню в інших країнах приділяється належна увага, поняття С.б. з точки зору його складових елементів до цього часу різні автори формулюють по-різному. Часто, наприклад, під цим поняттям розуміють сукупність збройних сил, інші війська, військові формування і військові органи держави, а також інші сили, засоби і ресурси, що задіюються державою для забезпечення воєнної безпеки і досягнення воєнно-політичних цілей. На думку інших, С.б. – система, що включає всі державні інститути та структури, які наділені повноваженнями застосовувати силу, віддавати накази щодо застосування сили або загрожувати застосуванням сили, а відтак до його складу зараховують військових, поліцію, воєнізовані частини, прикордонну службу, розвідувальні (контроозвідувальні) органи. Близькою до такого розуміння С.б. є уявлення, що це організована система силових інститутів держави, які забезпечують безпеку політичних та економічних процесів,

однак не є і не можуть бути інструментами політики та економіки. Водночас фахівці єдині в тому, що розв'язання проблеми забезпечення національної безпеки України знаходиться в одній площині з питаннями необхідності здійснення комплексного реформування й трансформації структур С.б. Окрім того вони переконані, що цілеспрямована та ефективна діяльність сил і засобів С.б. значною мірою залежить від створення та належного функціонування централізованих інформаційних потоків, що дають змогу підвищити якість прийняття управлінських рішень. Однією із форм інформаційної інтеграції інституцій С.б. є створення центрів оцінки загроз (Ситуаційних центрів). Їх основною функцією є моніторинг ситуації на основі інформації з усіх джерел, що є у розпорядженні держави, оцінка на її основі рівня загрози, відповідно до якого мають діяти інститути державної влади та встановлюватися ступені (режими) готовності сил і засобів С.б.

© Ситник Г.П.

СИЛА – форма організації енергії, що має певну спрямованість (мету). Сучасні науковці використовують декілька тлумачень поняття С. Перше – це уявлення про С. як насильство (влада над іншими через їх примус) у безпосередньому значенні цього слова. Воно ґрунтується на споконвічному насильницькому характері взаємовідносин між людьми та державою. Силовий детермінізм, започаткований Н.Макіавеллі, Т.Гоббсом і Б.Спінозою, у сучасній політиці означає використання С. переважно у військовій формі. Друге тлумачення пов'язане з численними зовнішньополітичними концепціями середини ХХ століття, де фактор С. має самодостатнє значення, оскільки виходить за межі військового розуміння й охоплює економічну сферу. В останню чверть ХХ століття почало поширюватися тлумачення С., яка виступає як багатомірний політична категорія і передбачає прямо пропорційну залежність результативності її застосування від здатності маніпулювати корпоративними та конфліктними відносинами, від володіння мистецтвом політичного менеджменту. Третє тлумачення С. як засобу впливу одного

суб'єкта на інший зовсім не виключає застосування насильства або, принаймні, значно пом'якшує модальність у залученні примусу. В даному випадку необхідною простою вимогою буття є уміння будувати певні відносини з іншими людьми. Четвертий варіант тлумачення С. пов'язане із неухильним та глобальним зростання значення інтелектуальної власності, яка перетворилася на пріоритетну форму капіталу на початку ХХІ століття. Новим джерелом С. в цей час закономірно стають не гроші в руках не багатьох, а загальна поінформованість як наслідок розвитку та поширення знань. Поза сумнівом, що в розумінні С. провідним компонентом стає інтелект, знання, а, отже, гуманітарний фактор в цілому.

С. держави, що “сприймається” супротивником. Існує два підходи до кількісного аналізу силового потенціалу: на рівні окремо взятих держав і міжнародної системи в цілому. Перший напрямок полягає в тому, що С. однієї держави вимірюється за допомогою показників і потім порівнюється з іншими. В якості кількісної міри вибираються прості числові параметри або складові, які враховують територію з урахуванням густини населення і рівня розвитку комунікацій; населення з урахуванням освіти, морального фактору і матеріального достатку. Варто зазначити, що деякі параметри включають суб'єктивну оцінку, наприклад, якщо вони визначаються методом експертних оцінок. Суб'єктивність не передбачає повної довільності і не обов'язково позбавляє параметр об'єктивного змісту. І все ж таки останнє міркування не знімає питання стосовно правильності вибору того чи іншого способу вимірювання сили. Наприклад, Рей Клайн, запропонував визначати С. держави, що “сприймається” супротивником, як множення двох величин – “могутності” і “зобов'язань”.

$$P_p = (C + E + M) * (S + W + P), \text{ де}$$

P_p – це сила, що “сприймається” супротивником.

$(C + E + M)$ – могутність держави;

$(S + W + P)$ – зобов'язання;

С – критична маса: населення і територія;

Е – економічна могутність держави: доходи і рівень розвитку виробництва. Остання визначається за сумою п'яти ресурсів: енергетика, торгівля, продовольство, найважливіші види мінеральної сировини.

М – військова могутність: сума показників стратегічного балансу і могутність збройних сил;

S – стратегічні цілі;

W – бажання населення підтримувати обрану державою стратегію;

P – сила переконання (цілеспрямованості) політичного керівництва держави, його здатності повести за собою не тільки населення, але й союзників.

Всім перерахованим величинам Клан приписав мінімально (0) і максимально можливі значення (від 1 до 100). В методиці присвоєння конкретних значень, які відповідають будь-якій державі, суттєву роль відіграють експертні оцінки, що вносять в підсумковому результаті певну частку суб'єктивізму.

С. армії складається із декількох компонентів: структури, системи управління, чисельності, озброєння, морально-психологічного стану. Кожен із зазначених компонентів, в свою чергу, складається із низки змінних, які й утворюють абстрактну “силу армії”. Зростання останньої до початку війни може бути забезпечено шляхом збільшення кількості армії в залежності від мобілізаційних можливостей держави, шляхом зміцнення морального духу армії або реорганізацією її структури, шляхом вдосконалення системи управління та застосування нових зразків озброєння.

© Шевченко М.М.

СИЛА ВІЙСЬКОВА – сукупність збройних сил, військових формувань і органів військового управління, які залучаються державою до виконання завдань щодо забезпечення воєнної безпеки і досягнення відповідних воєнно-політичних цілей. С.в. є основою сил і засобів ведення війни - комплексу організованих людських формувань і матеріальних ресурсів, бойових і забезпечуючих технічних систем, озброєння і військової техніки, що застосовуються для ведення збройної й інших форм боротьби у

війні. До складу С.в. України входять Збройні Сили України, Прикордонні війська, військові формування СБУ, МЧС, інші військові формування і військові органи, які створені державою у встановленому законодавством порядку.

© Ситник Г.П.

СИЛИ КОЛЕКТИВНІ ПО ПІДТРИМЦІ МИРУ — тимчасове формування, що включає військові підрозділи, військовий, цивільний і поліцейський (міліцейський) персонал, призначений для участі в операціях по підтримці миру. Військовий контингент, що приймає участь в операціях по підтримці миру, як правило, озброєний легкою стрілецькою зброєю, яку дозволяється застосовувати тільки з метою самооборони або у випадку протидії озброєних осіб виконанню завдань, які покладаються на С.м. мандатом наданим ООН.

© Ситник Г.П.

СИЛИ ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ — військові частини і з'єднання, що постійно готові до оперативного застосування для захисту національних інтересів (як усередині країни, так і за кордоном). Часто для позначення подібного роду військових формувань використовують інші терміни, наприклад, сили негайного реагування, сили кризового реагування тощо. У більшості держав у разі створення С.ш.р. вони розглядаються в якості найбільш боєготового компонента збройних сил.

Основні вимоги до С.ш.р.: мобільність, високий ступінь бойової готовності; володіння достатньою вогневою міццю, здатність до автономних дій у віддалених регіонах протягом тривалого часу, високий рівень фізичної та морально-психологічної підготовки. Ядро С.ш.р., як правило, складається із повітрянодесантних військ, морської піхоти, аеромобільних частин. Широко використовуються країнами НАТО в локальних конфліктах і для проведення миротворчих операцій.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКА

— невід'ємна складова адаптації політичних та військових структур НАТО та ЄС до нових реалій міжнародного життя. Обидва процеси почали відбуватися на основі Маастрихтського (1991 р.) та Амстердамського (1997 р.) договорів Європейського Союзу та відповідних декларацій Західноєвропейського Союзу, а також рішень, прийнятих Альянсом на Лондонському (1990 р.), Брюссельському (1994 р.), Мадридському (1997 р.), Вашингтонському (1999 р.) самітах, а також на засіданнях міністрів країн - членів НАТО.

У Договорі Європейського Союзу, який був підписаний у грудні 1991 р. в Маастрихті й набув чинності 1 листопада 1993 р., керівники ЄС погодились розвивати Спільну Зовнішню Політику і Політику Безпеки (Common Foreign Security Policy), що включала формування спільної оборонної політики, яка з часом може привести до створення спільної оборони. Ця угода містила посилання на Західноєвропейський Союз (ЗЄС) як на невід'ємну частину розвитку ЄС, який було створено Договором.

Західноєвропейському Союзу пропонувалося ретельно готувати і втілювати у життя відповідні рішення, а також здійснювати заходи Європейського Союзу, які мають оборонне значення. На засіданні ЗЄС, яке відбулося в Маастрихті у грудні 1991 р. паралельно із засіданням Європейської Ради, країни-члени ЗЄС оприлюднили заяву, в якій вони погодились з необхідністю розвивати власне С.б.о.є. та підвищувати відповідальність європейців за оборонні справи.

У січні 1994 р. глави держав та урядів країн-членів НАТО вітали набуття Маастрихтським договором чинності і створення Європейського Союзу як засобу підсилення європейського елемента Альянсу, який дасть змогу європейським членам НАТО робити більш вагомий внесок у безпеку усіх членів НАТО. Було наголошено на тому, що Альянс є важливим форумом для проведення консультацій між його членами, а також засобом узгодження політики з огляду на відповідальність за безпеку і оборону союзників, яку несуть учасники згідно з

Вашингтонським договором. Також було схвалено зростаюче тісне співробітництво між НАТО і Західноєвропейським Союзом, що ґрунтується на засадах узгоджених принципів взаємодоповнення і прозорості. Це знайшло відображення у оприлюдненому рішенні про готовність надати ЗЄС доступ до ресурсів НАТО за умов консультацій у Північноатлантичній раді для проведення європейськими членами Альянсу операцій під керівництвом ЗЄС в рамках реалізації їхньої спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Глави держав та урядів країн-членів НАТО запропонували Північноатлантичній раді вивчити можливості розвитку та адаптації політичних і військових структур Альянсу з метою досягнення трьох цілей: більш ефективного і гнучкого виконання місій Альянсу, зокрема миротворчих; вдосконалення співпраці з ЗЄС; створення власне **С.б.о.є.** з перспективами подальшого розвитку. В межах цього процесу була розроблена концепція Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС), з метою покращання оперативної гнучкості, а також більш швидкого і мобільного розгортання сил, необхідних для виконання нових завдань у межах всіх місій Альянсу.

На засіданнях у Берліні та Брюсселі в червні 1996 р. міністри закордонних справ та оборони країн-членів НАТО вирішили, що власне **С.б.о.є.** повинна розбудовуватись у межах НАТО, як важлива складова процесу внутрішньої адаптації Альянсу до радикальних трансформацій міжнародної системи безпеки. Це надасть змогу усім європейським членам Альянсу робити більш вагомий спільний внесок в діяльність НАТО, а також, в разі необхідності, спонукає їх до самостійних дій та підсилить трансатлантичне партнерство. За умов цілеспрямованого і ефективного використання переваг концепції БООТС, власне **С.б.о.є.** може бути відчутно посилена і надасть можливість створити єдині та ефективні збройні сили, спроможні діяти за умов політичного контролю і стратегічного керівництва з боку ЗЄС.

Відповідно на зустрічі у Вашингтоні у квітні 1999 р. глави держав та урядів країн-членів Альянсу схвалили роботу з

подальшого розвитку власне **С.б.о.є.** Було розпочато обговорення ряду специфічних питань, а саме: засоби забезпечення ефективних взаємних консультацій, співпраці і гласності між Європейським Союзом (ЄС) і Альянсом, які ґрунтувались би на механізмах, що існують між НАТО і Західноєвропейським Союзом (ЗЄС); участь європейських членів Альянсу, які не входять до ЄС; практичні можливості доступу ЄС до планувальних можливостей НАТО, а також до ресурсів і потужностей Альянсу.

Однак на Кельнському саміті ЄС у червні 1999 р. були прийняті рішення про надання ЄС засобів і можливостей для розбудови Спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy). За цими рішеннями роль ЗЄС в розбудові власне **С.б.о.є.** повинна була поступово перейти до Європейського Союзу. Відтак, на початку ХХІ ст. **С.б.о.є.** почала приймати інші форми. До набуття чинності 1 грудня 2009 р. рішень Лісабонського Договору, який було підписано на саміті ЄС 13 грудня 2007 р., країни-члени ЄС брали участь у двох паралельних процесах: Спільної Зовнішньої Політики і Політики Безпеки (Common Foreign Security Policy) та Спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy).

© Мандрагеля В.А

**СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ** - сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів: вищих посадових осіб держави та органів державного управління, які з використанням наявних у їх розпорядженні інструментів здійснюють розробку та реалізацію державно-управлінських впливів на об'єкти економічної безпеки з метою ідентифікації, моніторингу та адекватного реагування на виклики і загрози національним економічним інтересам, у тому числі й на ті, які генеруються сучасними процесами глобалізації. Предметом зусиль (державно-управлінських впливів) **С.д.у.є.б.** є цілеспрямоване регулювання (оптимізація, унормування тощо) діяльності суб'єктів економічної діяльності з метою пошуку

оптимального балансу економічних інтересів людини, соціальних груп, суспільства та держави, а також адекватне реагування на загрози реалізації національних інтересів в економічній сфері. Головна мета **С.д.у.е.б.** полягає в забезпеченні реалізації національних інтересів в економічній сфері, оперативному та адекватному реагуванні на загрози їх реалізації. За кожної з теорій (меркантилізму, економічного лібералізму, кейсіанства, неокласичної теорії монетаристів та теорії посткейсіанства), у межах яких визначається місце держави у становленні та розвитку економічних відносин і, відповідно, її роль у забезпеченні економічної безпеки, концептуальні засади формування та функціонування **С.д.у.е.б.** мають забезпечити досягнення її головної мети.

Об'єктом управління **С.д.у.е.б.** є національні інтереси в економічній сфері, елементи, за допомогою яких вони можуть бути реалізовані, об'єкти економічної безпеки (зокрема національне багатство країни, процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання товарів і послуг). Суб'єктами управління **С.д.у.е.б.** є органи державної влади та місцевого самоврядування, представники громадянського суспільства. Рівні функціонування суб'єктів в **С.д.у.е.б.** такі: (1) стратегічний рівень, що передбачає прийняття державно-управлінських рішень, котрі мають доленосне значення щодо забезпечення економічної безпеки (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, РНБО України); (2) оперативно-стратегічний рівень (міністерства та центральні органи виконавчої влади); (3) оперативно-тактичний рівень (обласні та місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування).

Основними функціями та завданнями **С.д.у.е.б.** є: планування (визначення національних інтересів в економічній сфері, цілей та напрямів удосконалення **С.д.у.е.б.**, прогнозування розвитку об'єктів економічної безпеки та вибір інструментів і методів впливу на їх майбутній стан у контексті реалізації національних інтересів в економічній сфері); організація (забезпечення належної взаємодії між елементами системи та кадрового, фінансового, наукового та інших видів супроводження діяльності

системи); координація (ідентифікація та кількісно-якісне поточне оцінювання загроз реалізації національних інтересів в економічній сфері та оцінювання ефективності управлінських рішень з метою подальшого коригування у разі необхідності); контроль (здійснення стратегічного та оперативного контролю за виконанням визначених завдань).

За період сучасного українського державотворення, визначено такі етапи формування **С.д.у.е.б.** України, в основі яких стоїть критерій трансформації функцій та завдань суб'єктів забезпечення економічної безпеки, що викликано динамічністю виникнення викликів та загроз національним інтересам в економічній сфері: Перший етап (липень 1990 – травень 1996 рр.) – період формування основ національної нормативно-правової бази щодо забезпечення економічної безпеки. Цей період ознаменований прийняттям нормативно-правових актів, що заклали підвалини розбудови незалежної правової держави; формуванням системи, складу і структури державного управління народним господарством (в тому числі, фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи); формуванням організаційно-функціональних засад органів виконавчої влади (міністерств та інших центральних органів виконавчої влади) з метою досягнення взаємоприйняттого балансу економічних інтересів особи, суспільства та держави, належного реагування на загрози соціально-економічному розвитку. Окрім того, у вказаний період відбувається значне протистояння між законодавчою (Верховна Рада), виконавчою (Кабінет Міністрів України) гілками влади та Президентом України щодо збільшення свого впливу, в першу чергу на органи регіонального управління. З метою розв'язання цієї проблеми було укладено Конституційний договір, що розширював повноваження Президента України та органів виконавчої влади та дещо обмежував повноваження законодавчої влади та місцевих рад.

Для здійснення контролю за діяльністю органів державної влади розпочинається формування інститутів громадянського суспільства, що характеризується стрімким зростанням кількості громадських

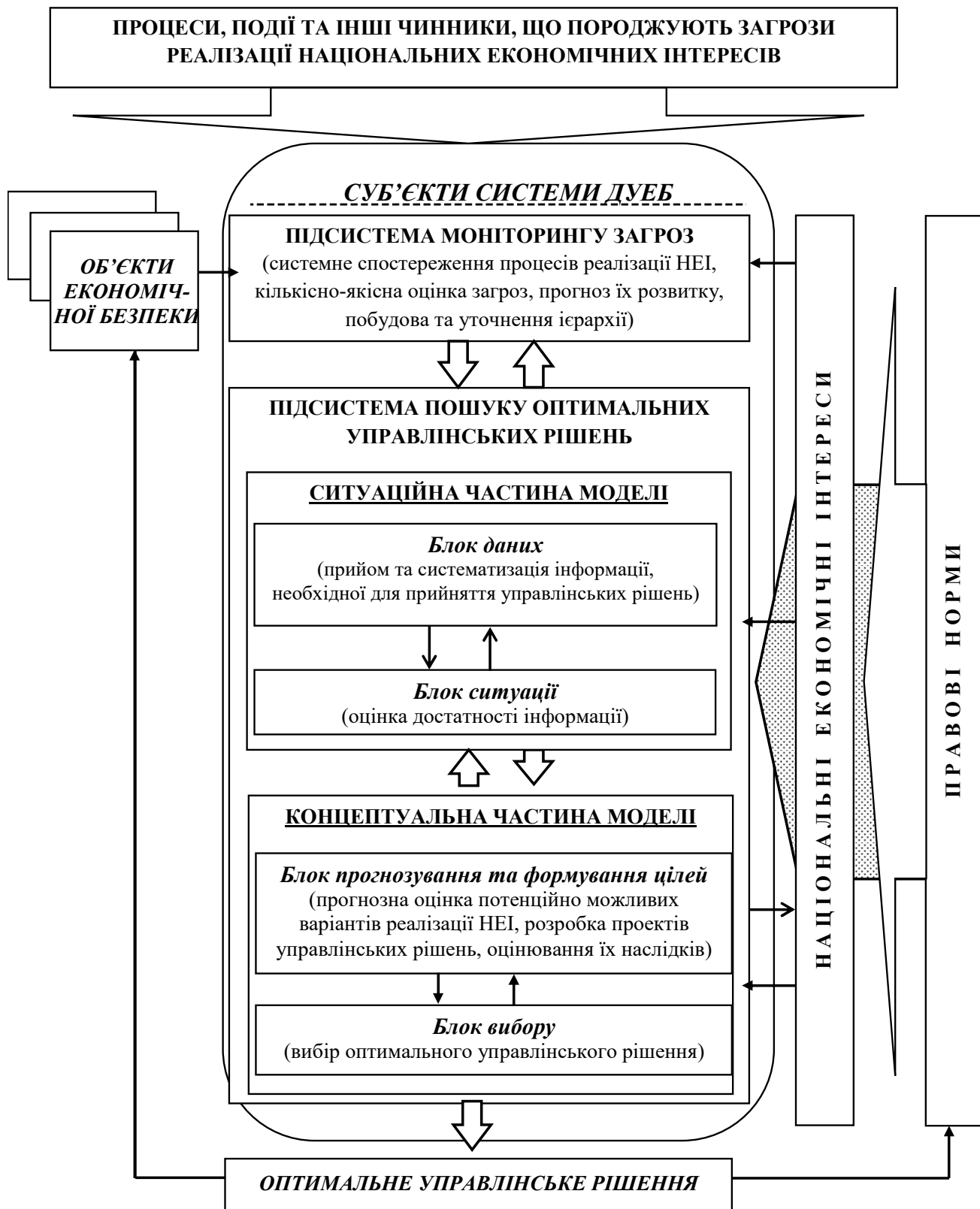

Рис. 3. Концептуальна модель системи державного управління у сфері економічної безпеки

організацій, правовою основою яких став Закон України “Про об’єднання громадян”. Другий етап (червень 1996 – серпень 2014 рр.) – для якого характерним є конституційне закріплення основ забезпечення економічної безпеки, як головної функції держави і на цій основі подальше вдосконалення

організаційно-правових засад С.д.у.е.б. Зокрема, були прийняті Концепція національної безпеки України (1997 р.), Закон України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.), Стратегія національної безпеки (у 2007, 2012 та 2015 рр.), інші нормативно-правові акти щодо забезпечення

економічної безпеки, які сьогодні значною мірою визначають філософію та практику (методи, інструменти тощо) управлінської діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки, серед яких Податковий кодекс, Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Кримінальний кодекс, Бюджетний кодекс. Продовжилось і формування неурядових експертних та аналітичних організацій, предметом діяльності яких стали питання забезпечення економічної безпеки. Третій етап (вересень 2014 року – по теперішній час) – уточнення функцій та формування відповідних завдань органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, спрямованих на адаптацію законодавства України до норм права ЄС щодо забезпечення економічної безпеки та підвищення ефективності їх діяльності з метою контролю за виконанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Концептуальна модель **С.д.у.е.б.** включає такі базові елементи: об'єкт управління – національні інтереси в економічній сфері; підсистему моніторингу загроз економічній безпеці; підсистему пошуку оптимального управлінського рішення суб'єктами системи, які реалізуються за допомогою інструментів, наявних ресурсів, нормативного-правового забезпечення, здійснюючи вплив на об'єкти економічної безпеки (Див. Рисунок 3).

Підсистема моніторингу загроз економічній безпеці – це складна, відкрита і стійка система, основними завданнями якої є комплексний аналіз перебігу процесів реалізації національних інтересів в економічній сфері та виявлення на цій основі небезпек щодо їх реалізації, кількісно-якісна оцінка загроз економічній безпеці, прогноз їх розвитку та побудова й уточнення ієрархії вказаних загроз, котра має відповідати таким основним вимогам, як: комплексність, оперативність та достовірність. Зазначена система є підсистемою (елементом) **С.д.у.е.б.** та взаємодіє з іншими підсистемами за допомогою вхідної інформації до системи, котрою є інформаційна база про стан реалізації національних інтересів в економічній сфері, а також вихідної інформації стосовно ієрархії загроз економічній безпеці, прогноз їх розвитку, та

опис найбільш стійких ознак загроз. При цьому, об'єктом системи моніторингу загроз є небезпеки реалізації національних інтересів в економічній сфері, а суб'єктами – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, що наділені державно-владними повноваженнями в питаннях щодо забезпечення економічної безпеки. Метою останньої підсистеми є поетапний пошук оптимального управлінського рішення суб'єктами системи державного управління у сфері економічної безпеки шляхом опрацювання інформації, отриманої від підсистеми моніторингу загроз, прогнозування, формування цілей, оцінки альтернатив, оцінювання ефективності раніше прийнятих рішень і коригування їх у разі потреби, вибір найкращого з можливих варіантів.

Концептуальна модель **С.д.у.е.б.** відображає процес розробки та прийняття державно-управлінських рішень і їх складових щодо реалізації національних інтересів в економічній сфері, що дає змогу забезпечити логічну послідовність та підвищити якість оцінювання ефективності вказаних рішень як у цілому, так і на різних етапах їх підготовки.

© Завгородня С.П.

СИСТЕМА ДІЯЛЬНІСНО-ПРИРОДНА (СДП) – ідеальний об'єкт (онтологія) системного відображення відносин суспільства до природи, який використовується для наукових досліджень екологічної ситуації, виокремлення контурів техно-природних об'єктів в рамках проектування та програмування, проведення організаційно-управлінських робіт та розуміння їх комунікацій.

Практика управління екологічною ситуацією в її організації має справу з складним – гетерогенним і гетераргованим – цілим, яке складається з діяльнісних та природних компонентів. Діяльнісні та природні фрагменти підпорядковуються різним законам, які у переважній більшості відрізняються одні від інших. Але при наявності гетерогенного цілого ці компоненти не можуть бути розділені та описуватися окремо. Наукові дослідження, які орієнтовані на практику, повинні вивчати

діяльнісно-природне ціле, що передбачає відмову в них використання традиційних природних об'єктів (геологічних, географічних тощо). Вони спрямовані на побудову нової дійсності, яка повинна бути спочатку сформована в думці. Це особливий світ техно-природних та природно-технічних об'єктів різного рівня складності, особлива техно-природна онтологія, яка зображується у вигляді схеми. У схематичних зображеннях фіксується типова різноманітність операцій, в яких відбираються значимі частини відповідно до якої-небудь підстави та синтезуються значимі частини щодо якої-небудь підстави. Така схема виконує декілька функцій: організації діяльності та розуміння, виявлення нової реальності, означення деякої предметної області.

Після спеціальної конструктивної та розумової роботи щодо створення світу нових об'єктів та залучення його результатів до організації та управління, з'являється можливість реалізації замисленого у дійсності. Відповідно, схеми і моделі, які розробляються в мисленні, повинні бути такими, щоб дозволяли їх використання для проектування реальних ДПС, програмування їх подальшого розвитку.

Гетерогенний характер системи "суспільство-природа" як об'єкту дослідження відображається схемою, яка розгортається в послідовному ускладненні своєї структури, в результаті якого змінюються акценти в її інтерпретації на

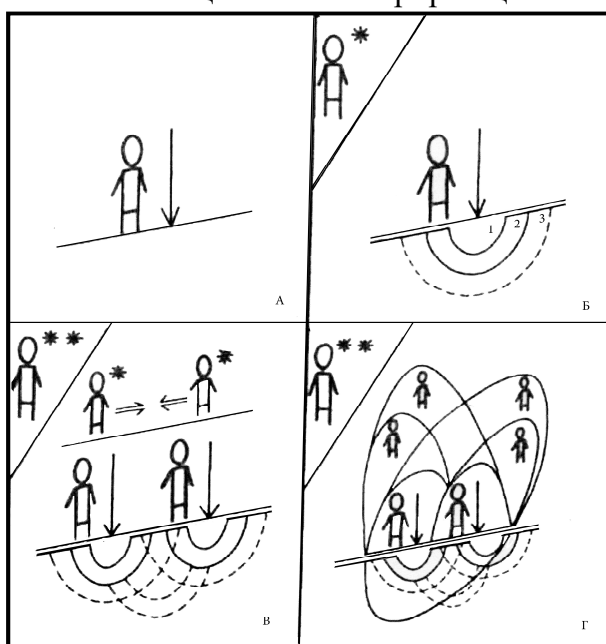

Рис. 4. Схема екологічної ситуації

кожному кроці і, відповідно, бачення та розуміння усієї екологічної ситуації.

Уявлення про екологічну ситуацію у системно-діяльнісному підході передбачає, що її ядро задається фактом зіткнення декількох різних систем діяльності на одному природному ареалі або одній ділянці природного матеріалу. Вихідним в аналізі екологічної ситуації є структура діяльності, свідомо спрямована на природу, або така, що впливає нецілеспрямовано.

На схемі екологічної ситуації структура діяльності позначається знаком "позиції" і знаком "дії" на природний матеріал (рис. 4.а). Кожна позиція характеризується своїми специфічними цінностями, цілями, установками, засобами, методами, способами мислення та діяльності.

Позиція задається особливим перетином багатьох відносин: перш за все, своєю орієнтованістю на практику особливого типу, а отже, можливими способами використання знання. Принцип спрямованості знання на той або інший тип діяльності і своєрідна підпорядкованість знання практиці того або іншого типу дозволяє зображати структури діяльності за допомогою графічних знаків-символів – "позицій".

Проте сам факт дії на природний матеріал з боку тих або інших джерел діяльності ще не створює екологічної ситуації. Необхідним елементом ситуації є рефлексивна позиція, позиція зовнішнього спостерігача, яка позначається "позицією із зірочкою" (рис. 4.б). Саме у цій позиції "зовнішнього", стороннього спостерігача і аналітика фіксуються наслідки дії на природний матеріал. Перша постановка екологічної проблеми пов'язана з тим, що зовнішній спостерігач починає говорити від імені Природи; він виділяє наслідки окремих дій на довкілля і робить центральним моментом аналізу факти неузгодження і розбіжності між цілями штучно-технічної дії і результатами реального впливу на Природу.

На схемі простої екологічної ситуації зафіксовано три "зони" таких наслідків. Перша зона – наслідки, які контролюються та враховуються, друга – неконтрольованих наслідків, але таких, що враховуються і третя – неконтрольованих наслідків, та таких, що

не враховуються. Характеристики “контрольованості” та “врахованості” відносяться, відповідно, до самої дії і його рефлексивного супроводу.

Введена схематизація долає обмеженість існуючих підходів, які працюють лише з наслідками, що враховуються, прогноуються, що свідомо неправильно представляє структуру екологічної ситуації, як наслідок роботи на спрощених схемах об'єктів. Виділені “зони” фіксують функціональну структуру простору наслідків, і в цьому плані неконтрольовані наслідки, що не враховуються, виявляються принципово “врахованими” за рахунок використання такого роду зображення-схеми екологічної ситуації.

Проте така структура екологічної ситуації є принципово неповною. Конституюючим моментом ситуації є “поява” іншої структури діяльності, локалізованої на тому самому природному ареалі. В цьому випадку “наслідки” першої дії повинні розглядатися як “умови” для розгортання іншої діяльності. Якщо на одному природному матеріалі замкнено декілька різних типів і форм діяльності, принципово змінюється картина наслідків. Наслідки, які викликані новою системою дій, “накладаються” на вихідну функціональну структуру наслідків (рис. 4.в), виникає “інтерференція”, зрушуються і міняються границі “зони” наслідків, що враховуються і не враховуються. Виникає і поширюється ланцюг “вторинних” екологічних ефектів.

В тому разі якщо на одному природному матеріалі розгортаються дві або декілька різних структур діяльності, враховуються і аналізуються, окрім наслідків дії на природний матеріал, також: 1) наслідки дії одних структур діяльності на інші структури через безпосередній діяльнісний контекст, 2) наслідки дії на інші структури діяльності через посередництво “захопленого” і зміненого природного матеріалу (який в цьому випадку виступає як передавальна ланка), 3) наслідки дії на природний матеріал через зміни і трансформацію “сусідніх” структур діяльності. При цьому центр екологічної ситуації, природно, зрушується з відношення “діяльність – природа” на відношення

“діяльність 1 – діяльність 2”; виникає ряд нових конфліктів і протиріч між структурами і системами діяльності, розгорнутими на одному природному матеріалі. Весь комплекс неузгоджень і протиріч в організації і соорганізації діяльності як би “втягується” в екологічну ситуацію і кардинально змінює її контури.

Найважливішими компонентами екологічної ситуації стають: структури організації і управління (рис. 4.г), конфлікти між різними структурами діяльності і їх управлінськими “надбудовами” з питання про переважні форми використання і вживання природного матеріалу, організації та рухи сторонніх спостерігачів, що говорять від імені Природи, представники науки, політики тощо. Таким чином, екологічна ситуація представляється вже як перш за все соціальна та діяльнісна, яка включає в себе не тільки безпосереднє природокористування, а також використання екологічних питань як засіб політичної боротьби і управління з відповідними наслідками, організаційний вплив і прямиї примус, де розгортаються зіткнення і конфлікти між різними типами діяльності тощо. Без врахування усієї цієї складності ситуації не можливо зрозуміти її суть та зміст.

Вищезазначене схематичне зображення екологічної ситуації фіксує той факт, що структури діяльності “захоплюють” матеріал природи, трансформують і переробляють його особливим чином, частково асимілюють його, а частково перетворюють відповідно до характеру антропогенної та техногенної дії. Воно відповідає установці концепції “другої природи”, яка стверджує, що природного середовища як такого вже не існує, тому що людина його перетворила, змінила відповідно до своїх потреб, а говорити вже потрібно про формування природного середовища. Для цього необхідні відповідні знання, як про природу, які розробляються природничими науками, так і знання про діяльність та мислення людини. Саме думка є першоджерелом збурень та змін середовища існування людини тому, що завдяки їй породжуються та реалізуються замисли щодо трансформації матеріально-речового світу. Тому можливості зміни екологічної ситуації визначаються зміною мислення людини.

Схема ДПС виступає як форма організації мислення яка дозволяє переходити до виділення “повних” ДПС, коли при занятті діяльнісної позиції можна виділити та задати той чи інший “базовий процес” і відповідні йому функціональні структури, границі ДПС для її проектування та дослідження усієї конфігурації різних діяльностей є природним матеріалом. Для того, щоб зафіксувати наслідки функціонування діяльнісних структур, напрям змін як цілого, так і його частин, тобто зрозуміти екологічну обстановку, необхідно вийти у зовнішню за відношенням до всієї системи позицію спостерігача та вивчати її як об’єктивну даність. “Вирізання” такого роду повних систем в теорії неможливо в чисто абстрактній формі. Лише створюючи ДПС в позиції організації і дії та виділяючи принципи управління які працюють, можна вирішувати екологічні ситуації.

© Кучма Д.Я.

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – відкрита, динамічна, соціальна система, є складовою системи національної безпеки, головною метою якої є створення належних внутрішніх і зовнішніх умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів в економічній сфері й забезпечення цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку. Вирізняються такі елементи економічної безпеки, що характеризують її як певну систему: 1) незалежність (означає можливість контролю за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності й якості продукції, що забезпечують її конкурентоспроможність, дозволяють на рівних брати участь у міжнародній торгівлі та коопераційних зв’язках і обміні науково-технічними досягненнями); 2) стійкість національної економіки (передбачає захист власності у всіх її формах, гарантії для активної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих чинників); 3) спроможність до саморозвитку (спроможність національної економіки до виживання, опірності та пристосовуваності до внутрішніх та зовнішніх загроз і розвитку); 4) ймовірнісний характер (непередбачені чинники грають

істотну роль у функціонуванні і розвитку даної системи та в підсистемах які її утворюють, а на основі інформації про минулий і фактичний стан системи неможливо точно спрогнозувати її розвиток в плановому періоді); 5) цілеспрямованість (визначення національних інтересів, цілей економічної системи, що мають бути тісно пов’язані з національною ідеєю та системою державних пріоритетів); 6) суперечливість (передбачає сутичку національних цілей та інтересів, необхідні поступки між стійкістю і спроможністю до саморозвитку й прогресу); 7) керованість (спроможність системи економічної безпеки своєчасно й адекватно реагувати на зміну умов її функціонування). **С.е.б.** є відносно самостійна система, що має свою структуру, яку утворюють взаємообумовлені та взаємопов’язані елементи, які виконують певні функції. Окрім того, **С.е.б.** тісно пов’язана певними комунікаціями із зовнішнім середовищем (іншими системами) по яких здійснюється обмін (циркуляція) ресурсів та інформація. До складових **С.е.б.** відносять: законодавчу та інституційну організацію захисту національних інтересів в економічній сфері, механізми взаємодії суб’єктів забезпечення економічної безпеки (до вказаних суб’єктів відносять – органи державної влади, підприємства, громадські організації, окремі громадяни, які об’єднані цілями та завданнями щодо забезпечення економічної безпеки). Проте вважається, що на сьогодні в Україні не існує завершеної, концептуально обґрунтованої та ефективної **С.е.б.**, яка б відображала економічні інтереси суспільства і держави в економічній сфері, та надавала можливості реально захищати їх від можливих загроз та небезпек.

© Завгородня С.П.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ – складова системи забезпечення національної безпеки – сукупність взаємопов’язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) та суб’єктів забезпечення економічної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого

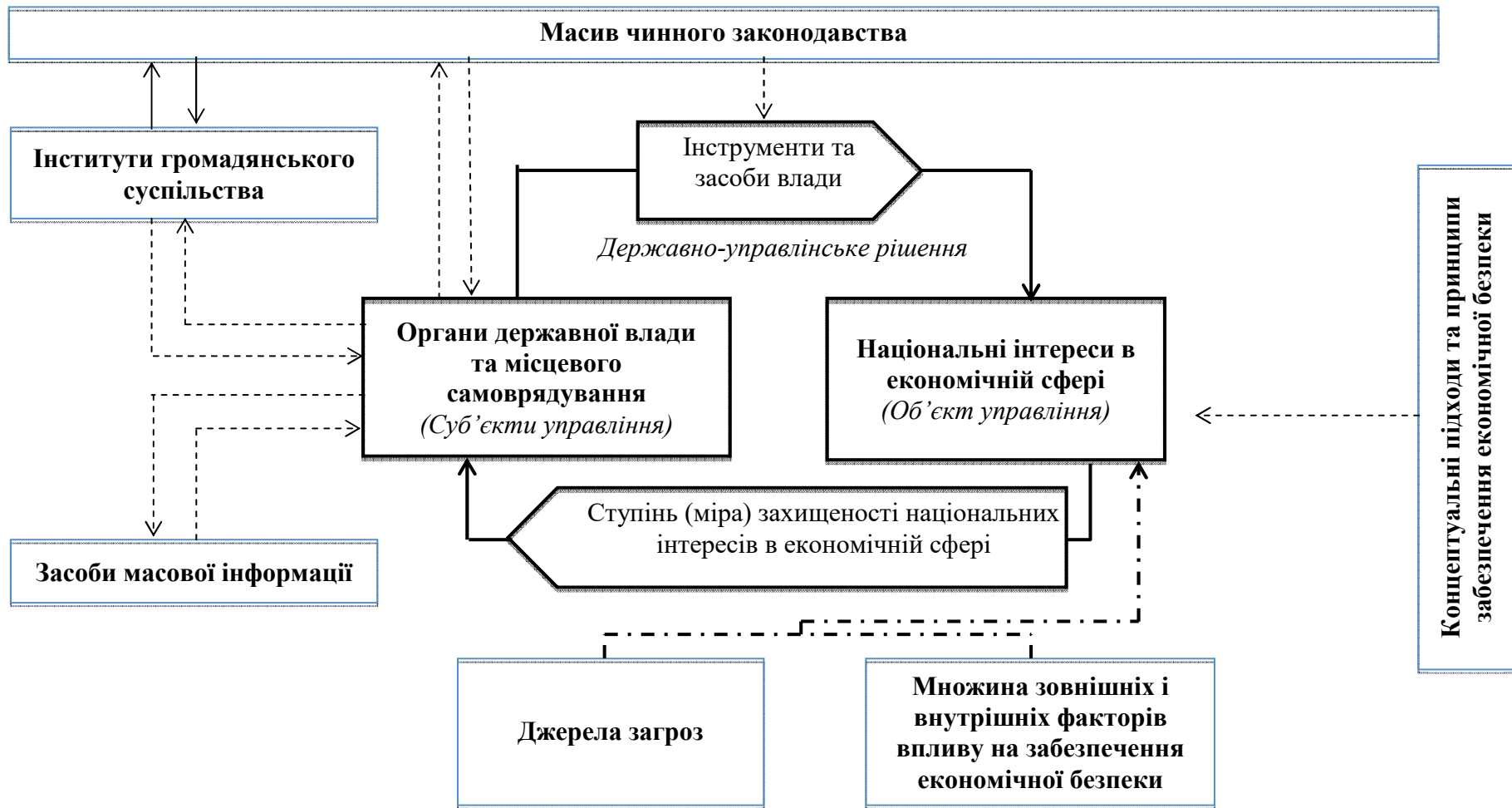

Рис.5. Структурно-функціональна схема взаємовідносин елементів системи Д.у.е.б., С.з.е.б. та С.е.б.

самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства здійснюють економічну політику з метою реалізації національних інтересів у економічній сфері. Принциповими особливостями **С.з.е.б.** є:

(1) **С.з.е.б.** є складовою системи економічної безпеки, а одним із елементів структури **С.з.е.б.** є система державного управління у сфері економічної безпеки. Взаємозв'язок та взаємозумовленість елементів системи економічної безпеки, **С.з.е.б.** та системи державного управління у сфері економічної безпеки схематично відображено на Рисунку. Ця схема фактично відображає взаємовідносини між елементами системи державного управління у сфері економічної безпеки, між елементами останньої та **С.з.е.б.**, а також між елементами системи державного управління у сфері економічної безпеки та системи економічної безпеки. Елементи системи державного управління у сфері економічної безпеки (зокрема, об'єкт та суб'єкти управління) взаємодіють між собою за допомогою прямих та зворотних зв'язків, що свідчить про наявність в системі однієї з головних структурних особливостей управлінських відносин. Водночас, елементи системи державного управління у сфері економічної безпеки взаємодіють з такими елементами **С.з.е.б.**, як: масив чинного законодавства, концептуальні підходи та принципи забезпечення економічної безпеки, інститути громадянського суспільства та засоби масової інформації. Залучення інститутів громадянського суспільства з метою формування оптимальних управлінських рішень дає змогу реалізації, прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Елементи системи державного управління у сфері економічної безпеки постійно перебувають під впливом джерел загроз, внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають умови формування та реалізації національних економічних інтересів (елементи системи економічної безпеки).

(2) метою **С.з.е.б.** є не просто реалізація національних інтересів в економічній сфері, а трансформація політики економічної безпеки у цілеспрямовану, скоординовану діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки, спрямовану на виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізацію загроз економічній безпеці особи (громадянина), суспільства та державі;

(3) **С.з.е.б.** є не просто сукупністю взаємодіючих відповідних структур, а й певним процесом формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення економічної безпеки, адже одним із ключових її завдань є розробка законів, концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів щодо забезпечення економічної безпеки, які в сукупності визначають основи та механізми реалізації політики у вказаній сфері. Серед основних завдань, які покладаються на **С.з.е.б.** є: розробка (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки; створення, підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно зі штатним призначенням та координація діяльності сил і засобів сектору безпеки, а також його кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення; здійснення заходів спільно з міжнародними організаціями щодо забезпечення міжнародної та економічної безпеки; комплексний моніторинг факторів, які здійснюють вплив на економічну безпеку; контроль за здійсненням заходів по забезпеченню економічної безпеки, оцінка результативності дій та витрат на проведення вказаних заходів.

Принципи побудови та функціонування **С.з.е.б.** зумовлені принципами забезпечення економічної безпеки, які визначені чинним законодавством. Головним суб'єктом забезпечення економічної безпеки в **С.з.е.б.** є органи державної влади.

© Завгородня С.П.

**СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ)
БЕЗПЕКИ** – це система спільних заходів,

норм, правил поведінки на міжнародній арені, що застосовуються міжнародними організаціями, державами, іншими недержавними акторами на універсальній або регіональній основі з метою усунення або нейтралізації загроз миру, запобігання або придушення актів агресії й відновлення міжнародного миру й безпеки. У більше спрощеному варіанті міжнародна (колективна) безпека **М.(к.)б.** – це одна з форм боротьби суб'єктів міжнародного життя проти агресії. Перші спроби забезпечити стабільний мир відносяться ще до часів античності, коли держави (міста-поліси) створювали воєнні союзи з метою досягти балансу сил. Однак офіційно перша система **М.(к.)б.** (Вестфальський мир) була створена по завершенню кровопролитної Тридцятилітньої війни у 1648 р. Згодом, система міжнародних договорів 1814-1815 рр., пов'язаних з боротьбою та перемогою над наполеонівською Францією стала основою Віденської системи міжнародних відносин. Вона виявилася неефективною, оскільки не мала надійних важелів стримання агресії і стосувалася, головним чином, європейського континенту.

Подальші кроки у напрямку практичної реалізації ідеї **М.(к.)б.** були зроблені на I і II конференціях миру в 1899 і 1907 роках, де були прийняті конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів, що стали правовою базою для утворення Постійної палати третейського суду. Після завершення Першої світової війни і утворення у 1920 р. Ліги Націй з відповідним Статутом можна говорити про першу всеохоплюючу систему **М.(к.)б.** Однак політика ізоляціонізму, якої дотримувалися у міжвоєнний період США, неучасть (до 1934 р.) у роботі Ліги Націй СРСР, різка зміна балансу сил у світі в зв'язку з посиленням гітлерівської Німеччини, призвели до розв'язання Другої світової війни. По її закінченню у 1945 р. правовий механізм системи **М.(к.)б.** універсального характеру був застосований для створення Організації Об'єднаних Націй. Згідно статті 1 її Статуту декларовані наступні цілі: підтримувати міжнародний мир і безпеку, з цією метою приймати ефективні колективні заходи щодо запобігання й усунення загрози миру й

придушення актів агресії або інших порушень миру, відповідно до принципів справедливості й міжнародного права; улагоджувати або розв'язувати міжнародні суперечки або ситуації, які можуть призвести до порушення миру; розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів, а також приймати інші відповідні заходи щодо зміцнення загального миру; запроваджувати міжнародне співробітництво у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру, у заохоченні й розвитку поваги до прав людини й основних свобод для усіх, безвідносно раси, статі, мови й релігії, а також бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей. Функції підтримки міжнародного миру й безпеки відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй покладені, в першу чергу, на Генеральну Асамблею і Раду Безпеки ООН, повноваження яких у цій області чітко розмежовані. Генеральна Асамблея, відповідно до пункту 1 статті 9 Статуту ООН, складається з усіх членів Організації Об'єднаних Націй і має право обговорювати будь-які питання або справи, що стосуються підтримки міжнародного миру й безпеки, у тому числі розглядати загальні принципи співробітництва в цій галузі й робити в їхньому відношенні рекомендації державам і Раді до й після їхніх обговорень. На Раду Безпеки ООН покладена головна відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки. Вона є єдиним органом, що вправі вживати заходів примусового характеру: тимчасові заходи щодо припинення порушень миру, які Рада Безпеки знайде необхідними або бажаними; припинення вогню, відвід військ тощо; заходи, не пов'язані із застосуванням збройних сил (повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо й інших засобів сполучень, розривання дипломатичних відносин); заходи, пов'язані з використанням збройних сил для придушення агресора й відновлення міжнародного миру й безпеки. Регіональні системи колективної безпеки

представлені угодами й організаціями, що забезпечують безпеку на окремих континентах і в регіонах. Їхнє значення аж ніяк не применшується тим, що сучасно засоби ведення війни набули глобального характеру.

Слід також зазначити, що процеси глобалізації, які почалися наприкінці 1970-х рр. радикально посилили взаємозалежність країн, вивели на світову арену нових впливових акторів міжнародного життя (транснаціональні корпорації, міжнародні організації, форуми, міжурядові та неурядові організації тощо). При цьому спектр загроз невинно розширюється, вбираючи в себе не тільки звичні і традиційні збройні конфлікти, але й глобальний тероризм, гострі етнічні суперечності, послаблення ролі і функцій держав, природні катаклізми, появу нових центрів сил з невизначеними можливостями тощо. Зокрема, проблема тероризму почала розглядатися ООН з 1972 р. Питання жорсткого контролю щодо розповсюдження ядерної зброї, використання ядерних технологій призвели до створення спеціальної міжнародної агенції - МАГАТЕ. Після аварій на Чорнобильській АЕС (1986 р.) та атомної електростанції "Фукушіма-1" в Японії (2011 р.) людство почало ще більше усвідомлювати реальну загрозу ядерної катастрофи. На порядок денний, що вимагає колективних зусиль усієї світової спільноти, виходять питання енергетичної, інформаційної і продовольчої безпеки, зміни клімату, охорони довкілля, відновлення запасів питної води, організованої злочинності, нелегальної міграції, пандемії, торгівлі наркотиками тощо. Відтак, виникає нагальна необхідність переосмислити підходи, що пов'язані з безпекою, запровадити більш широку, всеохоплюючу систему **М.(к.)б.**

© Мандрагеля В.А.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – складова системи національної безпеки – сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні

установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів (передусім що виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці особи (громадянина), суспільству та державі).

Серед основних завдань, які покладаються на **С.з.н.б.**, зокрема: розробка (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення національної безпеки; створення, підготовка та підтримка в готовності до застосування згідно зі штатним призначенням та координація діяльності сил і засобів сектору безпеки, а також його кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, а також ліквідація їх наслідків; здійснення заходів спільно з міжнародними організаціями щодо забезпечення міжнародної та національної безпеки; комплексний моніторинг факторів, які здійснюють вплив на національну безпеку, у тому числі виявлення, прогнозування та оцінка загроз і можливостей у контексті реалізації національних інтересів; контроль за здійсненням заходів по забезпеченню національної безпеки, оцінка результативності дій та витрат на проведення вказаних заходів. Ці завдання головним чином акцентують увагу на заходах, спрямованих на захист національних інтересів, але орієнтація передусім на захист вказаних інтересів поступово формує політику національної безпеки, суть якої – очікування, виживання. Така політика є безперспективною, бо віддає ініціативу, а отже і переваги стороні, яка розглядається як ймовірне джерело загроз. Тому, з огляду на те що українські законодавці під захищеністю національних інтересів розуміють не тільки

захист, а й забезпечення сталого розвитку суспільства, важливими є також наполегливі зусилля суб'єктів **С.з.н.б.**, спрямовані на створення більш сприятливих умов для реалізації вказаних інтересів.

Принципи побудови та функціонування **С.з.н.б.** зумовлені принципами забезпечення національної безпеки, які визначені чинним законодавством, Серед них, зокрема: дотримання балансу життєво важливих інтересів людини, суспільної групи, суспільства та держави та забезпечення їх взаємної відповідальності за вирішення питань забезпечення національної безпеки; верховенство права та дотримання законності; забезпечення пріоритету договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів соціального, міжетнічного, міжконфесійного характеру на національному та на міжнародному рівнях; повага суверенітету інших держав та невтручання у їх внутрішні справи; забезпечення адекватності заходів щодо захисту національних інтересів існуючим загрозам; активне залучення інститутів громадянського суспільства та ЗМІ до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки; підтримка на належному рівні наукових досліджень у сфері забезпечення національної безпеки.

Навіть у країнах розвинутої демократії, де значну роль при розробці та впровадженні державно-управлінських рішень у сфері безпеки, відіграють інститути громадянського суспільства та ЗМІ, головним суб'єктом забезпечення національної безпеки в **С.з.н.б.** є органи державної влади. Це обумовлено тим, що саме органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, використовуючи наявні у їх розпорядженні ресурси, здійснюють юридично владний вплив на суспільні відносини, які виникають з приводу реалізації національних інтересів (передусім їх захисту). Ключове місце також належить і сектору безпеки, який є елементом **С.з.н.б.** й головним завданням якого є підготовка до застосування або загрози застосування сили для збройного захисту національних інтересів.

Розробка законів, концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів щодо

забезпечення національної безпеки, які в сукупності визначають основи та механізми реалізації політики у вказаній сфері, зумовлює необхідність системного аналізу умов реалізації національних інтересів та розробку адекватних їм управлінських рішень, що є функцією суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому підготовка пропозицій стосовно політики національної безпеки є одним із ключових завдань **С.з.н.б.** З огляду на це вказана система є не просто сукупністю взаємодіючих відповідних структур, а й певним процесом формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. З огляду на це вкрай важливим є те, хто бере участь в оцінках і прогнозах та яка інформація була прийнята до уваги, а яка ні. Це означає, що в структурі **С.з.н.б.** має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правового поля вказаної політики. Вказану функцію виконує система державного управління національною безпекою, яка є підсистемою **С.з.н.б.** Наприклад, міністерство оборони чи закордонних справ не рідко ініціюють як розробку, так і прийняття тих чи інших законодавчих актів, спрямованих на формування (вдосконалення) правового поля забезпечення національної безпеки.

Функції **С.з.н.б.** по захисту й функції щодо створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів (розвиток науки та освіти, просування на зовнішні ринки продукції вітчизняної промисловості, добросусідські відносини тощо) тісно взаємопов'язані. Але у будь-якому випадку, досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує наявності певного потенціалу **С.з.н.б.** (можливостей по застосуванню дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційних та інших інструментів державної влади). Це, в свою чергу, передбачає наявність у розпорядженні **С.з.н.б.** певних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських та інших), раціональне використання яких дозволяє забезпечити деякий (максимально можливий) рівень

захищеності національних інтересів на той чи інший час. В силу наявності значної множини факторів, які здійснюють суперечливий вплив на бажаний потенціал (можливості) **С.з.н.б.**, проблема визначення його достатності для захисту національних інтересів поки що не розв'язана (навіть коли розглядається одна із сфер національної безпеки). Окрім того перерозподіл обмежених ресурсів, які вже є у розпорядженні **С.з.н.б.** з метою посилення одного із її інститутів, може призвести до послаблення інших інститутів, а відтак і до зниження загального рівня захищеності національних інтересів. Водночас існує певна частка сукупного потенціалу держави яку суспільство може виділити для забезпечення своєї безпеки (передусім для створення та функціонування сектору безпеки). За мирних умов для задоволення потреб безпеки потрібно виділяти щорічно не більше ніж 25% ВВП (більша частка може призвести до руйнування народно – господарського комплексу) За умов воєнного часу вказане співвідношення не повинне перевищувати 40 %, інакше також може відбутися різке зменшення загального потенціалу держави, що за умов затяжної війни, неминуче призведе до поразки в ній.

Згідно чинного законодавства України центральне місце у **С.з.н.б.** належить Президентові України, який як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво забезпеченням національної безпеки України.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ – головний інструмент реалізації державної політики забезпечення національних інтересів в оборонній сфері, оскільки обороноздатність держави визначається як здатність держави до захисту у випадку збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів і є сукупністю воєнного, економічного, соціального і морально-політичного

потенціалу в сфері оборони. Водночас **С.з.о.д.** є складовим (функціональним) елементом системи забезпечення національної безпеки, тобто вона функціонально взаємозалежна із системами забезпечення інших сфер національної безпеки, наприклад, економічної, політичної, соціальної, інформаційної безпеки тощо.

Історично склалося (насамперед, на Заході), що національні інтереси завжди мали природу не стільки етнічну, скільки державну, організаційну. Такого роду інтерес не залежав від форми державного устрою, але в кожному разі був пов'язаний з ідеєю контролю над конкретною територією або сферою впливу. Сила (насамперед, військова) вважалася основним інструментом успішної реалізації зовні і внутрішньо політичних курсів держави. При цьому різного роду моральні обмеження найбільше часто ігнорувалися політичними елітами. Таке розуміння національних інтересів визначало, що в загальній системі забезпечення національної безпеки держави саме система забезпечення воєнної безпеки завжди грала ключову функцію підтримки і розвитку існуючого суспільно-політичного устрою. Тому завжди під цілі і завдання правлячої еліти формувалися спеціальні інститути, які забезпечували її життєдіяльність, а фактор використання військової сили в вирішенні міждержавних проблем переважав над іншими, невоєнними факторами. Так тривало до кінця ХХ століття, поки людство в цілому не усвідомило, що опора тільки на військову силу при вирішенні глобальних проблем міждержавних відносин уже не забезпечує захисту національних інтересів. Уже на початку 70-х років намітився перехід до нового розуміння суті національних інтересів держави, воно стало містити в собі комплексне забезпечення потреб розвитку особистості, суспільства і держави й, таким чином, поширюватися на всі сфери життєдіяльності (економіка, політика, військова справа, інформаційні проблеми і ін.). При цьому воєнна складова забезпечення національної безпеки держави постійна містить в собі нові аспекти – мирні ініціативи, питання роззброювання і нерозповсюдження зброї масового ураження, різні аспекти фінансово-економічного і соціального

забезпечення та ін. Також трансформувалася в якісно новий вид система забезпечення національної безпеки, місце і роль у ній військової сили.

Сьогодні забезпечення обороноздатності держави необхідно розглядати, насамперед, як похідну від рівня розвитку економічної, інформаційної, власне

воєнної і науково-технологічної бази держави, системи політичних відносин у суспільстві і ступеню його демократичного розвитку, системи міжнародних відносин і сформованої структури “світового порядку”, інтеграції об’єднань різних держав, насамперед воєнного характеру й ін.

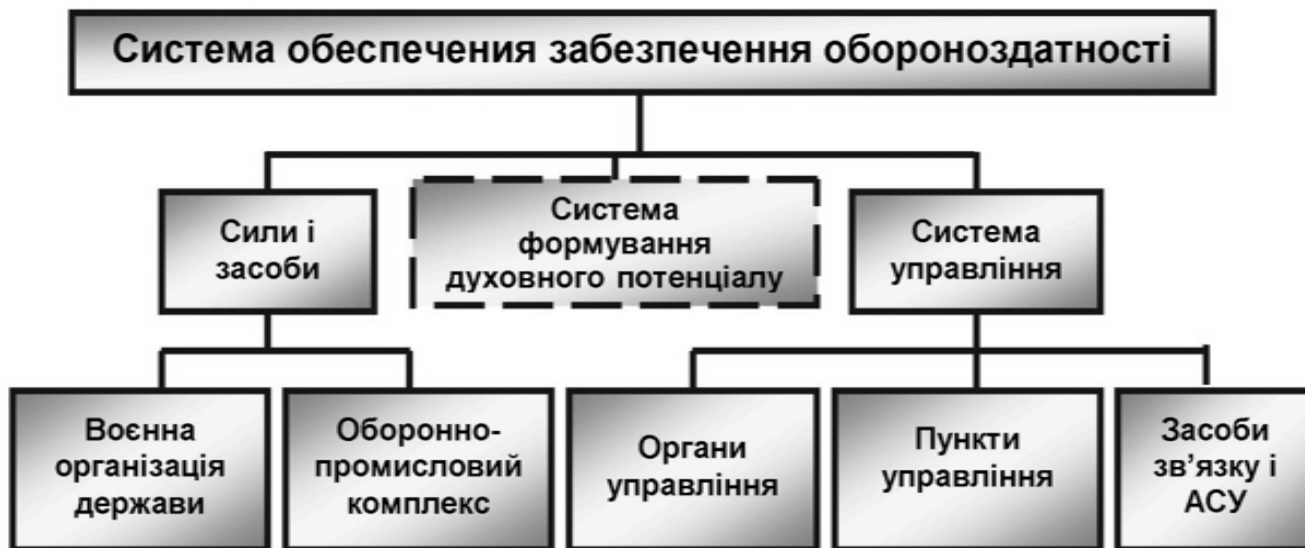

Рис.6. Система забезпечення обороноздатності держави

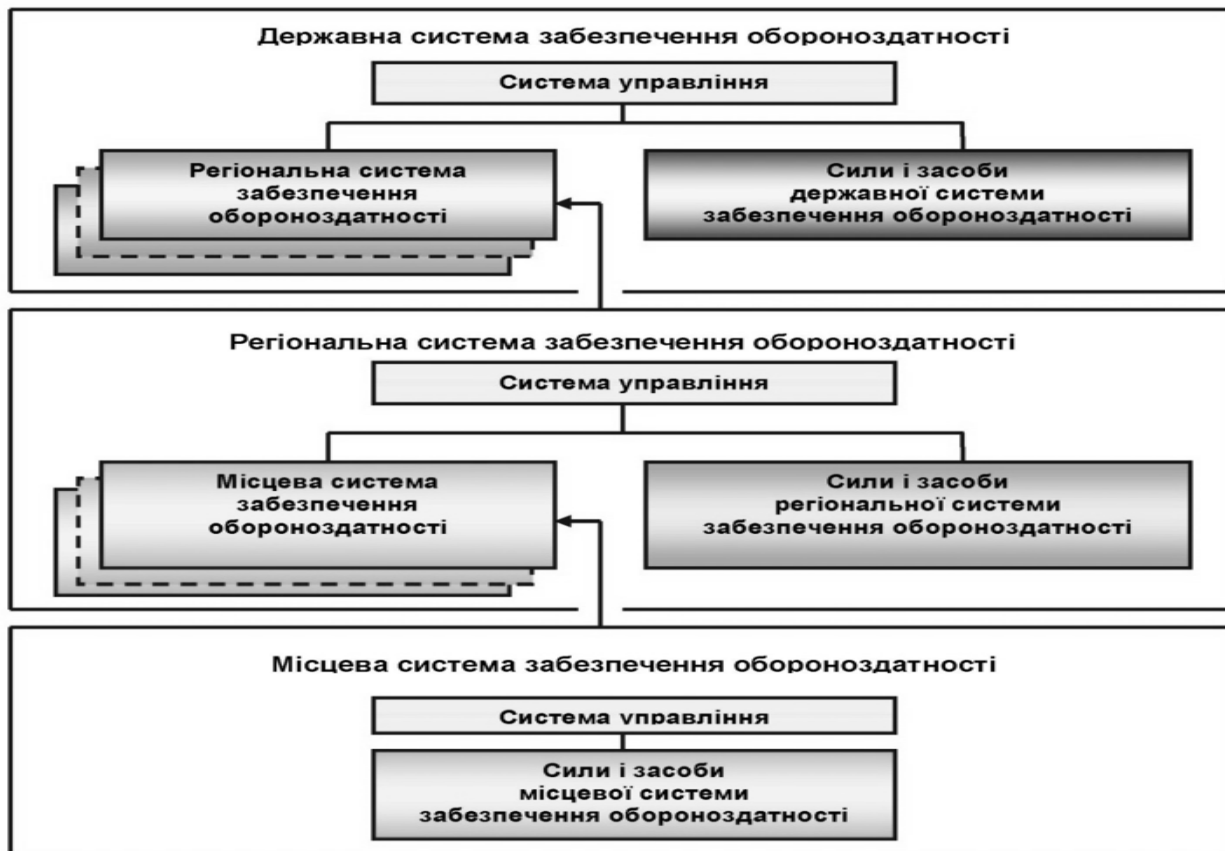

Рис.7. Ієрархія системи забезпечення обороноздатності держави

З огляду на це, забезпечення обороноздатності України необхідно розглядати, насамперед, як зважений компроміс між потребами і можливостями держави по підтримці своїх Збройних Сил у складі і стані, що забезпечує стримування агресії, або ведення воєнних дій у рамках локального збройного конфлікту або локальної війни, забезпечення при необхідності стратегічного розгортання військ (сил) для ведення військових дій у рамках локальної війни, і можливість у цілому воєнної організації держави забезпечити підтримку стратегічної стабільності й запобігання війни. Особливе значення для забезпечення національної безпеки (у першу чергу воєнної безпеки і оборони) набувають процеси формування регіональних систем колективної безпеки, проведення миротворчих акцій, а також питання досягнення інформаційно-технологічного, телекомунікаційного і, у цілому, управлінської переваги над еventуальним супротивником.

Удосконалення **С.з.о.д.** повинне здійснюватися з орієнтацією на використання, як невоєнних засобів, так і військової сили, проведення реалістичного воєнно-політичного курсу, розвиток і підтримку воєнної організації держави, виходячи з рівня воєнної небезпеки (загрози), а також ресурсних можливостей держави.

Виходячи з функціонального призначення **С.з.о.д.**, з одного боку, має бути механізмом, здатним реалізувати прийняті в країні концептуальні погляди і політичні установки в сфері забезпечення національної безпеки, а з іншого – містити в собі органи управління, які здійснювали б управління цією системою, а також сили і засоби, які повинні вирішувати завдання забезпечення обороноздатності України (рис.6).

С.з.о.д. повинна будуватися на основі об'єднання централізованого й децентралізованого управління підпорядкованими силами і засобами відповідно до діючого законодавства й розподілом функцій, повноважень і відповідальності між органами державної влади в Україні та органами місцевого самоврядування і, відповідно, система повинна мати ієрархічну структуру (рис. 7).

Особливе місце в забезпеченні обороноздатності держави повинне приділятися процесу формування і прийняття рішень по захисту національних інтересів України, спрямованих на нейтралізацію загроз на ранніх стадіях їхнього зародження і, тим самим, сприяючих забезпеченню стабільного розвитку держави і суспільства, і гарантуючих можливість державі забезпечити суверенітет, територіальну цілісність, політичну, економічну і інформаційну незалежність країни.

Головними структурними елементами **С.з.о.д.** є органи державної влади України, а також посадові особи, які наділені повноваженнями в сфері оборони і воєнної безпеки, обумовленими Конституцією й відповідними законами України. До сил і засобів вказаної системи відносяться, у першу чергу, Воєнна організація і оборонно-промисловий комплекс.

© Єжеєв М.Ф.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ – законодавчо визначені інститути (суб'єкти), засоби та процедури, за допомогою яких забезпечується реалізація політичних інтересів людини, суспільства й держави; елементи системи національної безпеки, які забезпечують політичну систему (державу) від деструктивних впливів внутрішнього та зовнішнього походження.

Завданнями **С.з.п.б.** у внутрішньополітичній сфері життєдіяльності суспільства і держави є: захист конституційного устрою, забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина; вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищення ефективності функціонування інститутів влади; створення дієвих (насамперед судових) органів захисту конституційних прав і свобод людини; забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння у суспільстві; запобігання проявам екстремізму; забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування; формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних способів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей; забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков тощо.

Завданнями **С.з.п.б.** у зовнішньополітичній сфері є: запобігання втручанням у внутрішні справи, відвернення посягань на державний суверенітет і територіальну цілісність з боку ін. держав; участь у глобальній та регіональних системах колективної безпеки; сприяння урегулюванню конфліктів, особливо у суміжно-прилеглих регіонах; участь у міжнародній миротворчій діяльності, що проводиться під егідою легітимних міжнародних структур; участь у заходах, спрямованих на боротьбу з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом; протидія поширенню ядерної та ін. зброї масового ураження та засобів її доставки. До цього необхідно додати створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до законодавства України, суб'єктами забезпечення політичної безпеки як складової національної безпеки є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України. Центральні та ін. органи виконавчої влади, Збройні Сили України та ін. елементи Воєнної організації держави, правоохоронні органи, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх законодавчо визначених повноважень забезпечують вирішення питань, що стосуються забезпечення політичної безпеки. До **С.з.п.б.** необхідно віднести й інститути громадянського суспільства, що здійснюють

громадський контроль за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність таких інститутів сприяє зміцненню гарантій дотримання прав і свобод людини та громадянина, забезпечує адекватність заходів забезпечення політичної безпеки реальним та потенційним загрозам.

© Смолянчук В.Ф.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ — система

безпеки, що створюється зусиллями кількох держав або усього світового співтовариства для виявлення, запобігання, нейтралізації або зниження рівня загроз (економічних, екологічних, воєнних та інших) існуванню та розвитку людської цивілізації на регіональному або глобальному рівні. Водночас сьогодні не існує єдиної (універсальної) системи міжнародної чи європейської безпеки, яка б гарантувала запобігання та нейтралізацію всього спектра вказаних загроз головним чином через те, що діяльність тих чи інших країн світу щодо забезпечення міжнародної безпеки досить часто оцінюється по різному.

© Абрамов В.І.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – відкрита, динамічна соціальна

система, головною метою якої є створення належних внутрішніх і зовнішніх умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів й забезпечення цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку, а також нейтралізація небезпеки, послаблення ролі та значення держави як суб'єкта міжнародного права, її здатності відстоювати вказані інтереси. **С.н.б.** формується після проголошення державного суверенітету й включає в себе ряд підсистем. Вона, одночасно, є елементом систем безпеки більш високого порядку – субрегіонального, регіонального та глобального, з якими взаємопов'язана множиною зовнішніх факторів національної та міжнародної безпеки, і як всі соціальні системи є ієрархічною (її структура - багаторівнева).

Відкритість та організаційно-функціональна динамічність **С.н.б.** обумовлена: відкритою множиною суб'єктів

так об'єктів управління системи, тобто кількості вказаних елементів (Закон України "Про основи національної безпеки України" визначає фактично відкриті множини як об'єктів, так і суб'єктів забезпечення національної безпеки, оскільки включає до них не тільки всіх громадян України, а й сукупність їх прав і свобод); динамікою впливу (інтенсивності, масштабу, спрямованості тощо) зовнішніх і внутрішніх факторів на національну безпеку, які одночасно здійснюють вплив як на національну, так і на міжнародну безпеку (це зумовлює необхідність постійної реорганізації, створення та ліквідації тих чи інших елементів системи, у тому числі й тих, які одночасно інтегровані як у **С.н.б.**, так і в регіональні та міжнародні системи безпеки); характерними особливостями та закономірностями сучасних процесів глобалізації (у різних її вимірах: політичному, економічному, інформаційно-комунікаційному, культурно-цивілізаційному та інших); принциповою взаємозалежністю як позитивних, так і негативних результатів функціонування національних, регіональних та міжнародних структур безпеки у контексті забезпечення стабільного розвитку міжнародного співтовариства.

Наявність тих чи інших складових **С.н.б.** (які в свою чергу є досить складними системами) та їх взаємозв'язок обумовлена головною метою її функціонування. Серед вказаних складових: сукупність суб'єктів забезпечення національної безпеки (органи державної влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, ЗМІ); сукупність об'єктів національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси особи, суспільства, держави); сукупність інструментів влади (політичних, економічних, воєнних), які можуть бути використані для підтримки належного рівня захищеності національних інтересів (збройні сили, спецслужби, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні засоби, державні та мобілізаційні резерви, інші ресурси, які цілеспрямовано спрямовуються на захист національних інтересів); масив чинного національного законодавства, який визначає пріоритети

державної політики національної безпеки, офіційні погляди стосовно підходів, принципів та механізмів захисту національних інтересів); національні джерела та суб'єкти (фізичні та юридичні особи), які породжують загрози реалізації національних інтересів (досягненню національних цілей); множина зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки (до вказаних факторів, виходячи із загальносистемних принципів дослідження складних систем, можна віднести не тільки перемінні, зокрема, ті, які характеризують тенденції, показники, цілі, а й інші системи, наприклад, міжнародні структури безпеки, цілі та наслідки їх діяльності тощо).

Діалектична єдність та взаємозалежність складових **С.н.б.** у контексті виконання її головної функції обумовлена об'єктивною необхідністю забезпечення нерозривності (цілісності) процесу розвитку людини, суспільства, держави і міжнародного співтовариства у просторі та часі. Тому досягнення головної мети **С.н.б.**, передусім створення належних внутрішніх і зовнішніх умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів і здатності держави відстоювати вказані інтереси, визначальним чином залежить від всебічного врахування ступеня взаємозв'язку та взаємообумовленості між її складовими при прийнятті загальнодержавних управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки. При цьому такі складові **С.н.б.**, як: сукупність суб'єктів та об'єктів забезпечення національної безпеки; сукупність інструментів влади; національні джерела та суб'єкти, які породжують загрози реалізації національних інтересів, більшою мірою є матеріальними, а інші: масив чинного національного законодавства та множина зовнішніх факторів національної безпеки головним чином визначають умови та функціональні завдання **С.н.б.** Окрім того деякі складові **С.н.б.** є відносно інерційними, статичними (цінності національні, сектор безпеки), а інші (загрози, фактори) більш динамічними щодо змін у просторі і часі. Тому при аналізі **С.н.б.**, пошуку шляхів оптимізації її структури, уточненні функціональних завдань суб'єктів

забезпечення національної безпеки та структур сектору безпеки головна увага має приділятися передусім динамічним елементам. Окрім того в залежності від цілей дослідження та завдань, які потребують практичного розв'язання у сфері забезпечення національної безпеки, можна виділити формальну частину **С.н.б.** (органи державної влади, спеціально створені та підготовлені сили і засоби забезпечення безпеки тощо) та неформальну частину (інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, ЗМІ тощо).

В залежності від суб'єкта забезпечення національної безпеки, який відіграє провідну роль при аналізі факторів національної безпеки (їх виявленні, ідентифікації, прогнозуванні розвитку, оцінці впливу на захищеність національних інтересів тощо) та при ухваленні (затвердженні) відповідного управлінського рішення, можна розглядати національну, державну та суспільну системи безпеки, як підсистеми **С.н.б.** Ці підсистеми взаємно доповнюють й певним чином контролюють одна одну у визначенні національних пріоритетів, виявленні загроз національній безпеці, пошуку шляхів та механізмів ефективної протидії вказаним загрозам тощо.

Оскільки життя суспільства розгортається у різних сферах, і в кожній із них можлива дія факторів, які породжують ті чи інші загрози національній безпеці та можливості щодо їх нейтралізації, то досягнення головної мети **С.н.б.** водночас передбачає забезпечення цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку, а при оцінці ефективності системи, пошуку шляхів оптимізації її структури, уточненні функціональних завдань суб'єктів забезпечення національної безпеки та структур сектору безпеки, можна розглядати **С.н.б.** як сукупність взаємопов'язаних підсистем політичної, економічної, соціальної та гуманітарної безпеки.

Як і будь-яка соціальна система, **С.н.б.** здатна до самовдосконалення. Зокрема, вона відносно самостійно визначає цілі свого розвитку та критерії їх досягнення, відповідним чином змінює свою структуру та інші характеристики в тому чи іншому напрямку (коли зовнішні чи внутрішні

загрози прогресивному розвитку суспільства й держави, їх цілісності вимагають вжиття відповідних заходів щодо протидії вказаним загрозам). Водночас для соціальних систем існують певні порогові величини (критичні параметри функціонування) різного характеру (політичного, економічного, інформаційного тощо), перевищення яких може або зруйнувати структуру системи або унеможливити виконання її головної функції, яка визначає сенс її існування. Тому при побудові та функціонуванні **С.н.б.** необхідно обов'язково відслідковувати порогові величини (критичні параметри), які характеризують здатність системи виконувати функції для досягнення її головної мети, передусім її спроможності щодо: забезпечення суверенітету, територіальної недоторканості та політичної незалежності; забезпечення стійкого господарського зростання та технологічного прогресу, раціональної участі в міжнародному розподілі праці; захисту базисних основ конституційного ладу та корекції визначених процедур забезпечення правонаступності політичної влади; регулюючого впливу на сукупність параметрів, які характеризують стан соціальної напруженості у суспільстві та стан природного середовища.

Актуальною проблемою в галузі науки державного управління та теорії національної безпеки є системне дослідження передусім трьох діалектично взаємопов'язаних складових **С.н.б.**, а саме: базисних компонентів (передусім концептуально-світоглядних, політичних, економічних), на основі яких формується стійка, взаємопов'язана, внутрішньо несуперечлива цілісність систем безпеки людини, суспільства, держави; сукупності інструментів влади, які можуть бути використані для підтримки належного рівня захищеності національних інтересів, передусім визначення раціонального (необхідного і достатнього) складу сил, засобів, ресурсів для забезпечення національної безпеки, їх взаємодії, принципів, форм, методів, способів і основних напрямів використання; механізмів відпрацювання, прийняття та реалізації управлінських рішень на загальнодержавному та регіональному

рівнях щодо виявлення, попередження (профілактики), протидії та ліквідації наслідків загроз національній безпеці.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

– система для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачає, як визначено у Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року № 392/2020: 1.) оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення вразливостей; 2.) ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО; 3.) дієву координацію та чітку взаємодію органів сектору безпеки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій; 4.) поширення необхідних знань і навичок у цій сфері; 5.) налагодження та підтримання надійних каналів комунікації державних органів із населенням на всій території України.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР

– спеціальний організаційно-технічний комплекс, оснащений цільовим апаратно-програмним забезпеченням та унікальним інформаційно-комунікаційним обладнанням для проведення службових нарад перших керівників держави та найбільш підготовлених експертів і аналітиків з метою розробки та прийняття ключових державно-управлінських рішень “в режимі реального часу” (досить часто використовується як важливий інструмент стратегічного управління у сфері національної безпеки).

Прообрази С.ц. почали виникати у 80-роки минулого століття у вигляді аналітичних центрів як інструмент аналітичного забезпечення діяльності партійних та державних структур й головним завданням яких став збір інформації про соціум. Вказані центри використовувалися чинною владою, як правило, для підтвердження правильності

своїх рішень. На початку 90-х років оперативність роботи, структурування інформаційних потоків, залучення широкого кола вчених, експертів, фахівців, мобільність, об'єктивність (все ще забезпечували аналітичні центри) призвели до різкого зростання їх ролі для політичної еліти, яка потребувала для реалізації своїх цілей кваліфікованої інформаційно-аналітичної підтримки. В подальшому на базі систем управління корпоративними потоками інформації були розроблені й продовжують сьогодні активно вдосконалюватися інформаційно-аналітичні технології, за допомогою яких почали вирішуватися задачі, успішне виконання яких забезпечують сучасні С.ц., а саме: передбачення кризових ситуацій, підготовка управлінських рішень щодо їх уникнення (подолання), аналіз причин криз; дослідження тенденцій та прогноз розвитку ситуації, визначення ключових факторів впливу, моніторинг ситуації за вибраними критеріями; розробка та верифікація моделей “майбутнього” розвитку ситуації, проектування можливих сценаріїв розвитку ситуації та необхідних управлінських дій, оцінка їх результативності; оцінка можливостей та загроз щодо реалізації управлінських рішень, програмування (планування) їх реалізації, підготовка та реалізація допоміжних управлінських впливів (корегування управлінських рішень).

Кожне із цих завдань потребує застосування окремого комплексу засобів, методів та технологій ситуаційного аналізу й, якщо діяльність С.ц. передбачає виконання всіх вище перерахованих завдань, то його штат має забезпечити реалізацію таких етапів: збір інформації (вичленення інформації із середовища, що аналізується); встановлення критеріїв оцінки інформації; формалізація інформації (обробка даних для визначення факторів впливу); побудова моделей аналізу (визначення взаємозалежностей факторів впливу, застосування методів математичного аналізу та прогнозування); розробка управлінських рішень (проектування управлінських рішень, прогнозування їх впливу); програмування реалізації управлінських рішень (визначення ресурсів, виконавців і термінів реалізації),

переведення програм у плани діяльності конкретних виконавців; моніторинг та оцінка застосування управлінських рішень.

Аналіз методології організації діяльності існуючих **С.ц.** вказує на активне публічне акцентування уваги замовників інформації на 3, 4, та 7 етапі. Це пояснюється достатньою формалізацією експертно-аналітичної діяльності на цих етапах. Серед них, зокрема, аналітичні (математично-аналітичні), імовірнісні та статистичні, логістичні, лінгвістичні та семіотичні, графічні та графологічні методи, які базуються на результатах математичного моделювання й прогнозування науково описаних процесів. Тому увагу замовників інформації часто акцентують на “науковому” обґрунтуванні рекомендацій. Але насправді обґрунтованість вказаних рекомендацій базується передусім на результатах діяльності експерта-аналітика, тобто на 1, 2 та 5 етапах, де діяльність робота експерта-аналітика не є чітко формалізованою, а відтак уникнути його суб'єктивізму важко. Різноманітність висновків і рекомендацій для особи, яка приймає управлінське рішення, пояснюється саме різним баченням експертів-аналітиків ситуації та вичленення ними тієї інформації із середовища, що аналізується, яка (на їх думку) вбачається важливою. Тобто застосування методів математичного аналізу базується на результатах “інтуїтивного” бачення експертом-аналітиком ситуації. У якого аналітика “інтуїція” більш точно схоплює реальні, об'єктивні процеси, тим ефективніше будуть висновки та рекомендації отримані за допомогою формальних (математичних) методів.

Тому, як правило, існуючі **С.ц.** не відкривають для публічного доступу методологію діяльності своїх експертів-аналітиків як в силу неможливості її формально описати, так і з метою збереження комерційної таємниці. Водночас існують неформальні методи щодо опису та формалізації діяльності експерта-аналітика з вичленення інформації із середовища та проектування управлінських рішень, які дозволяють знизити суб'єктивізм аналітика на 1, 2 та 5 етапах. Зокрема, це стосується методології визначення факторів впливу для подальшого аналізу, критеріїв їх оцінки та

рівня загроз (наприклад, національним інтересам), невідповідності управлінських впливів ситуації, що аналізується тощо. Неформальні методи є досягненням сучасної науки управління. Вони ґрунтуються на психологічних, гуманітарних та прогресивних організаційних підходах щодо розв'язання слабо структурованих проблем. Серед них, зокрема: методи: дослідження операцій; мозкового штурму; експертного аналізу та консалтингового насичення; сценарного моделювання; компактного представлення даних. При створенні **С.ц.** важливо визначитись з його композиційною побудовою, а саме щодо створення сценарно-діяльнісної системи організації застосування тих чи інших методів та їх поєднання з результатами інформаційно-організаційної роботи вищого управлінського органу. Ключовим елементом сучасного **С.ц.** є візуалізаційний комплекс. Його, як правило, суміщають зі спеціально організованим ігровим простором, який використовують для активації та використання інтелектуально-мозкових здібностей (інтуїції) учасників прийняття управлінського рішення. В **С.ц.** мають бути представлені блоки неформальних та формальних методів моделювання і системного аналізу.

Для забезпечення більш вдалих композиційно-інформаційних зв'язків технологію СЦ часто поєднують з технологією моніторингового центру, пересувними комунікаційними комплексами, які дозволяють отримувати оперативну інформацію безпосередньо з міста подій, спеціальними комплексами моніторингу світового телекомунікаційного простору (з елементами перехоплення повідомлень тощо). В таких комплексах реалізується можливість експрес-доступу як до відкритої інформації ЗМІ та експертного співтовариства, так і закритої інформації. Як елемент композиції і міжгалузевого аналізу можуть залучатися дані соціологічних та соціо-психологічних досліджень, описи іноземних аналогів, узагальнення думки іноземних експертів-аналітиків тощо. Принципово важливо, що технологія **С.ц.** постійно удосконалює процес прийняття стратегічно важливих для держави рішень і аналітично насичує його, втягує в процес

активного аналізу і прогнозування ту частину управлінців, які зазвичай у цьому процесі займають пасивну позицію.

Таким чином задачі, які вирішують на основі технологій СЦ, дозволяють експертно-аналітичному товариству суттєво впливати на мотивацію прийняття найбільш важливих рішень стратегічного рівня шляхом доведення до керівництва об'єктивної інформації, науково обґрунтованих оцінок і прогнозів наслідків вказаних рішень. Сьогодні у розвинених країнах існують різноманітні С.ц. оборонного і цивільного профілю у міністерства і відомствах і, що важливо підкреслити - у структурах, які координують їх діяльність щодо забезпечення національної безпеки. Це обумовлено тим, що наявність та належне функціонування С.ц. є ключовим елементом інструментарію стратегічного управління у сфері забезпечення національної безпеки, його інтелектуального насичення. Великий досвід щодо створення та успішного функціонування С.ц., які не рідко називають Кризовими або Антикризовими мають США, де вони розглядаються як ключовий елемент підтримки управлінських рішень на стратегічному рівні управління. Найбільш вдалим прикладом комбінованого С.ц. є так звані Центри управління космічними польотами та Центри проведення командно-штабних навчань збройних сил НАТО та США. Широкого розповсюдження набули й так звані моніторингові центри, як метод підтримки управлінських рішень щодо вирішення різноманітних соціально-економічних та політичних завдань. Але вказані центри є тільки частиною С.ц., бо завжди виконують досить обмежене коло задач моніторингу. В Україні впродовж 1994-2002 рр. виникало кілька проектів створення С.ц. на стратегічному рівні управління, зокрема, створення Ситуаційної кімнати Президента України, реалізація якого планувалась в 1995 році. Час показав, що в цілому, це більшою мірою була данина західній моді управлінської культури за одночасної відсутності бажання перших осіб країн безпосередньо приймати участь у процесі експертного обговорення та напрацювання управлінського рішення та категоричного не сприйняття публічного характеру вищої влади, що вимагає

постійного спілкування і наукового підтвердження доцільності управлінських рішень в життєво важливих сферах життєдіяльності суспільства і держави.

В цілому, створення в Україні мережі С.ц. (передусім при Президентові України та міністерствах) удосконалить якість управлінських рішень і розкриє управлінські якості вищого керівництва, буде сприяти прозорості, передбачуваності, легітимності сприйняття населенням та іншими країнами державної політики, передусім з питань національної безпеки. Окрім того при розв'язанні складних і неструктурованих управлінських проблем, які часто набувають "кризового забарвлення", буде враховуватися накопичений досвід прийняття державно-управлінських рішень в науковій, політичній та управлінській еліті, а при залученні недержавних аналітичних та моніторингових центрів, і в суспільстві виникне переконання про їх активне включення в процес управління країною.

© Ситник Г.П.

**СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР
МОНІТОРИНГУ ОБ'ЄКТІВ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ** - спеціальний організаційно-технічний комплекс, оснащений інформаційно-комунікаційним обладнанням для прийняття керівництвом обґрунтованих управлінських рішень "в режимі реального часу" із залученням кваліфікованих експертів та аналітиків. Створення С.ц.м.о.е.б. зумовлюється необхідністю: 1) системного аналізу тенденцій розвитку значної кількості взаємозумовлених факторів (процесів, подій, тощо), які здійснюють вплив на економічну безпеку, їх суперечливий вплив на загрози національним інтересам; 2) визначення допустимих та недопустимих збитків для об'єктів економічної безпеки; 3) підготовку відповідних управлінських рішень на тактичному (місцевому), оперативному (регіональному) та стратегічному (загальнодержавному) рівнях системи державного управління у сфері економічної безпеки. Для підвищення ефективності управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки на вказаних рівнях управління пропонується забезпечити оптимальний набір організаційно-технічних

засобів та інформаційно-комунікативних технологій, які б здійснювали вирішення завдань, специфічних для цього рівня управління (зокрема, на тактичному рівні головним завданням є збір та попередній аналіз первинної інформації щодо об'єкту економічної безпеки й підготовка відповідних пропозицій щодо реагування на загрози цьому об'єкту).

С.ц.м.о.е.б. структурно має включати сукупність моніторингових (тактичний рівень) та антикризових (оперативний рівень) центрів, а також комплекс організаційно-технічних засобів та інформаційно-комунікативних технологій на стратегічному рівні управління. В процесі функціонування **С.ц.м.о.е.б.** виділяють такі основні етапи: 1-й етап - Збір та обробка інформації щодо стану, тенденцій розвитку об'єктів економічної безпеки, загроз вказаному розвитку, розробка пропозицій щодо адекватного реагування на загрози та передача цієї інформації від тактичного рівня (районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування) до оперативного рівня (обласні державні адміністрації). Засобом накопичення та опрацювання інформації є місцеві моніторингові центри стосовно стану об'єктів економічної безпеки. 2-й етап - обробка даних інформаційного масиву про стан і тенденції розвитку об'єктів економічної безпеки регіону, пропозицій стосовно відповідних управлінських впливів на вказані об'єкти, а також розробка пропозицій для прийняття рішень на стратегічному рівні управління. На цьому етапі доцільним є застосування методів математичного аналізу та прогнозування умов функціонування вказаних об'єктів, а також залучення до цього процесу підготовлених експертів та аналітиків. 3-й етап - координація та контроль центральними органами виконавчої влади “у режимі реального часу” діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки оперативної ланки управління; виконання стратегічного аналізу загроз економічній безпеці (із широким застосуванням методів математичного аналізу та прогнозування, експертів та аналітиків); підготовка проектів державно-управлінських рішень та остаточний вибір рішення, яке приймається Президентом, Верховною Радою, Кабінетом

Міністрів України, або відповідним керівником центрального органу виконавчої влади (в залежності від ступеня важливості для економічної безпеки). Створення **С.ц.м.о.е.б.** буде сприяти залученню інститутів громадянського суспільства до формування державної політики забезпечення економічної безпеки.

© Завгородня С.П.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (СБУ) – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Після проголошення незалежності перед Україною постало питання про ліквідацію радянської системи органів державної безпеки та створення нових інституцій, покликаних захистити її суверенітет, вирішувати ін. завдання у сфері забезпечення національної безпеки. Одним з перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради з питань реорганізації органів державної безпеки, 20.IX 1991 парламент ухвалив постанову “Про створення Служби національної безпеки України” (СНБ України). Цією ж постановою було ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

На початковому етапі розвитку даного органу було призначено керівництво Служби та її основних структурних підрозділів. Протягом вересня 1991 – лютого 1992 було розроблено і затверджено штати підрозділів центрального апарату Служби, СНБ Кримської автономії, регіональних органів, органів військової контррозвідки та Інституту підготовки кадрів СНБ України. Тоді ж розпочалося комплектування їх особовим складом, який прийняв присягу на вірність Українському народу. Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни. Швидкими темпами розв'язувалися організаційно-штатні завдання, створювалася нормативно-правова база для розгортання повноцінної оперативно-службової діяльності відбувалося комплектування спецслужби.

У 1991-1992 у складі Служби були створені Головне управління розвідки, Головне управління контррозвідки, Управління "К" (боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю), низка ін. основних та допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків, роботи з особовим складом, громадських зв'язків тощо), Інститут підготовки кадрів СНБ України, а також управління СНБ України в областях та Служба національної безпеки в Криму. У грудні 1991 відповідно до Указу Президента України розпочалося створення системи органів і підрозділів військової контррозвідки СНБ України. Цим розв'язувалася проблема забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та ін. військових формуваннях України.

25.ІІІ 1992 було прийнято Закон України "Про Службу безпеки України". Подальша розбудова Служби відбувалась відповідно до цього документу. Відповідно до чинного законодавства, на СБУ покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та ін. протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво-важливим інтересам України.

Систему СБУ складають Центральне управління Служби, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та ін. заклади Служби. Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації

діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при СБУ функціонує Антитерористичний центр. Керівництво діяльністю СБУ здійснює Голова Служби, який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на неї. Голова СБУ призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України.

СБУ відповідно до своїх основних завдань зобов'язана: здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та ін. питань, пов'язаних з національною безпекою України; здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та ін. державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном; виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби; проводити дізнання і слідство у цих справах; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених злочинів; здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань; здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, ін. військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів ін. галузей господарства; брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України "Про державну таємницю" та ін. актів законодавства заходів щодо забезпечення

охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України; здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та ін. інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб; сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України; сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та ін. надзвичайних ситуацій; подавати наявними силами і засобами (в тому числі технічними) допомогу органам внутрішніх справ, ін. правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю; брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил; проводити наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати в практику діяльності Служби; виконувати за дорученням Президента України ін. завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави; брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, ін. джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт.

Використання СБУ в партійних, групових чи особистих інтересах не

допускається. Діяльність партій, рухів та ін. громадських об'єднань, що мають політичні цілі, в СБУ забороняється. На період служби чи роботи за трудовим договором членство співробітників СБУ у таких об'єднаннях зупиняється. СБУ взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань. Громадяни України та їх об'єднання, ін. особи сприяють законній діяльності Служби на добровільних засадах. Громадськість у визначеному законодавством порядку інформується про діяльність Служби через засоби масової інформації та в ін. формах.

© Смолянюк В.Ф.

**СПІВДРУЖНІСТЬ
НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД)** – регіональна міжнародна організація, до якої входить низка пострадянських країн: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна (до 19 травня 2018 року). СНД утворена у грудні 1991 та заснована на засадах суверенної рівності всіх її членів, тому всі держави-члени є самостійними суб'єктами міжнародного права.

Співдружність не є державою і не володіє наднаціональними повноваженнями. Установчими документами СНД стали: Мінська угода 1991, підписана 8.XII 1991 у Біловезькій пущі (Білорусь) президентами Росії, України та головою Верховної Ради Білорусі; Протокол до цієї угоди і Алма-Атинська декларація 1991, яку в тодішній столиці Казахстану 21.XII 1991 підписали глави 11 держав. 22.I 1993 був прийнятий Статут СНД, який став чинним через рік. Згідно з цими документами СНД не є ні державою, ні наддержавним утворенням. СНД – це міжнародно-правовий суб'єкт, що ґрунтується на засадах суверенної рівності всіх його членів, які є самостійними і рівноправними суб'єктами міжнародного права. Україна 10.XII 1991 ратифікувала Угоду про створення СНД та Протокол до неї, проте утрималась від ратифікації Статуту СНД. Монголія здійснює участь у деяких структурах СНД у якості спостерігача.

Афганістан з 2008 є спостерігачем в Міжпарламентській асамблеї. 18.VIII 2009 Грузія, яка у 1993 ратифікувала Протокол до Угоди про створення СНД, а у 1994 Статут СНД – офіційно вийшла зі складу Співдружності.

Основними цілями СНД проголошено: співпраця в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях; всебічний розвиток держав-членів в рамках єдиного економічного простору, міждержавної кооперації та інтеграції; забезпечення прав і свобод людини; співпраця в забезпеченні міжнародного миру і безпеки, досягнення загального і повного роззброєння; взаємна правова допомога; мирне вирішення суперечок і конфліктів між державами організації. До сфер спільної діяльності держав-членів СНД відносяться: забезпечення прав і основних свобод людини; координація зовнішньополітичної діяльності; співпраця у формуванні і розвитку спільного економічного простору, митної політики; співпраця в розвитку систем транспорту, зв'язку; охорона здоров'я та навколишнього середовища; питання соціальної і міграційної політики; боротьба з організованою злочинністю; співпраця в галузі оборонної політики і охорони зовнішніх кордонів.

СНД здійснює свою діяльність на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права та має розгалужену організаційну структуру: понад 50 міждержавних (міжурядових) координаційних і консультаційних органів, найважливішими з яких є: Рада глав держав СНД, Рада глав урядів держав СНД, Рада міністрів закордонних справ СНД, Економічна рада, Координаційно-консультаційний комітет, Міжпарламентська асамблея, Платіжний союз, Економічний суд, Міждержавний валютний комітет, Рада міністрів оборони, Об'єднаний штаб з координації військового співробітництва, Рада колективної безпеки, Рада командувачів прикордонних військ, Міждержавний банк, Міжурядова рада з промисловості, Комісія з прав людини, Виконавчий комітет (Виконавчий секретаріат) СНД. Координаційними органами галузевого співробітництва є: Міждержавна рада з

космосу, Електроенергетична рада, Міждержавна екологічна рада, Рада з питань залізничного транспорту та ін. Вищим органом Співдружності є Рада глав держав СНД, у якій представлені всі країни-члени. Рада розглядає і приймає рішення з основних питань діяльності СНД у сферах їх спільних інтересів. Збирається двічі на рік і може проводити позачергові засідання за ініціативою будь-якої зі сторін. Рада глав урядів держав СНД координує співробітництво органів виконавчої влади країн Співдружності в економічній, соціальній та ін. сферах. Збирається 4 рази на рік і може проводити позачергові засідання за ініціативою уряду однієї з держав-членів. Рішення обох Рад приймаються консенсусом. Обидві Ради можуть проводити спільні засідання. Кожна з них може утворювати робочі та допоміжні органи на постійній або тимчасовій основі. Рада міністрів закордонних справ здійснює координацію зовнішньополітичної діяльності країн Співдружності. Економічний суд має забезпечувати виконання їхніх економічних зобов'язань. Суд має право тлумачити положення угод та інших актів СНД з економічних питань. Комісія з прав людини є консультативним органом Співдружності, уповноваженим спостерігати за виконанням зобов'язань з прав людини, прийнятих країнами-членами. Координаційно-консультаційний комітет СНД розробляє і вносить пропозиції з усіх питань діяльності Співдружності, сприяє реалізації домовленостей з конкретних питань економічних та ін. взаємовідносин. Робоча мова Ради глав держав і Ради глав урядів – російська. Місцеперебування Координаційно-консультаційного комітету СНД та Секретаріату Співдружності – м. Мінськ.

Основні зусилля держав-членів Співдружності спрямовані на підтримання співробітництва в таких сферах, як зовнішня політика, економіка, фінанси, торгівля, транспорт, наука і техніка, безпека і оборона, боротьба з організованою злочинністю і тероризмом. 24.IX 1993 країни СНД підписали Договір про утворення економічного союзу. 15.IV 1994 було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. У соціально-гуманітарній сфері

прийнято Конвенції про права та основні свободи людини, а також про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. У галузі оборони укладено угоди з питань колективної безпеки країн СНД, про взаємодію щодо забезпечення протиповітряної оборони, охорони кордонів країн Співдружності та ін. 21.VI 2000 Рада глав держав затвердила Програму Антитерористичного центру СНД, який почав діяти 1 грудня того ж року 19.I 1996 прийняті Положення про прапор та емблему СНД. Документами, які теоретично мали посилювати міжнародні гарантії незалежності нових незалежних держав, слід вважати Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості кордонів держав-учасниць СНД від 15.IV 1994 та Меморандум про підтримання миру і стабільності в СНД від 10.V 1995. Разом з тим, грузинсько-російський конфлікт 2008, проголошення незалежності Абхазією та Південною Осетією засвідчили вразливість базових принципів СНД та нездатність учасників Співдружності забезпечити їх належне виконання.

Практика засвідчила, що реальних “точок дотику” між державами Співдружності небагато, а коло їх спільних інтересів поступово звужується. На саміті СНД. 26.VIII 2005 нейтральний Туркменістан заявив, що братиме участь у роботі Співдружності у якості “асоційованого члена”. Це змусило лідерів країн СНД шукати альтернативні форми міждержавної взаємодії. Як наслідок, на геополітичному просторі СНД виникли альтернативні інтеграційні міждержавні утворення: Організація Договору про колективну Безпеку (ОДКБ) – Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) – Білорусія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Центральноазійське співробітництво (ЦАС) – Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; Шанхайська організація співробітництва (ШОС) – Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан, КНР; Єдиний Економічний Простір (ЄЕП) – Білорусія, Казахстан, Росія; Союзна держава Росії і Білорусі. В усіх

вказаних організаціях (за винятком ШОС) роль геополітичного та гео економічного лідера належить Росії. Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова у 1997 р. створили організацію ГУАМ, яка об’єднала країни, що критично ставились до намірів РФ реставрувати своє домінування на пострадянському просторі.

Україна, не підписавши Статут СНД від 22.01.1993 р., де-юре не була державо-членом співдружності, а мала статус держави-засновниці та держави-учасниці СНД. 19 березня 2014 року вона оголосила про початок процедури виходу з СНД. Починаючи з квітня цього ж року співробітництво України в рамках СНД було зведено до мінімуму. Вона вийшла з низки багатосторонніх угод в рамках СНД та припинила членство у багатьох органах галузевого співробітництва 19 травня 2018 р. Президент підписав Указ про остаточне припинення участі України у статутних органах СНД. 6 лютого 2019 року посол України в Мінську І.Кизим заявив про завершення процесу виходу Києва з координаційних органів СНД, тобто про фактичне закінчення процесу виходу України з СНД.

© Смолянук В.Ф., Неліна Д.В.

СПІВРОБІТНИЦТВО

ВІЙСЬКОВЕ – відносини дружніх держав, що включають комплекс заходів політичного, економічного і військового характеру, спрямованих на зміцнення обороноздатності і національної безпеки учасників таких відносин. Базовим елементом С.в. є військово-технічне співробітництво, яке, зокрема передбачає: постачання або одержання озброєння і військової техніки (у тому числі й передачу ліцензій і технічної документації на їх виробництво) та різного військового майна та надання відповідних послуг в освоєнні, експлуатації і бойовому їх застосуванні; технічне сприяння по створенню об’єктів, призначених для базування, експлуатації і бойового застосування озброєнь і військової техніки; відрядження (прийом) військових консультантів і фахівців у тому числі їх навчання на взаємовигідних умовах.

© Ситник Г.П.

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА (СЗБП) –

проведення загальної політики узгодження зовнішньополітичних дій і співробітництва у сфері безпеки членами ЄС. С.з.б.п. є завданням європейського співтовариства одного з трьох стовпів Європейського Союзу, що ґрунтується на загальних цінностях, важливих спільних інтересах та захисті незалежності Союзу, зміцнення міжнародної безпеки і збереження миру всіма засобами. Світові та регіональні кризи, нові виклики й загрози, поєднані з динамічним розвитком європейської інтеграції наприкінці ХХ ст., зумовили нові вимоги щодо зовнішньої політики з боку ЄС. Ситуація безпеки у Європі не могла забезпечуватися лише однією організацією (НАТО), тому було запропоновано структуру взаємопідсилюючих інститутів. В рамках такої структури НАТО, Європейський союз, ОБСЄ та Рада Європи взаємодіють та відіграють свою специфічну роль у колективних зусиллях попередження або врегулювання кризових ситуацій, які загрожують стабільності та безпеці у Європі.

С.з.б.п. була започаткована Угодою про Європейський Союз (УЄС) замість так званої “європейської політичної співпраці”. Її мета - формування “європейської ідентичності” у сфері зовнішньої політики, безпеки й оборони. Розділ V (статті 11 – 28) УЄС, відомий також як “другий стовп”, визначає не тільки завдання СЗБП, а й специфічні юридичні інструменти їх реалізації – сумісні дії та спільні позиції, застосування яких ухвалюється одноставним голосуванням у Європейській Раді. Розвиток С.з.б.п., зумовлений об’єктивними тенденціями інтернаціоналізації господарського життя, внаслідок яких на європейському континенті сформувалося наймогутніше та динамічне інтеграційне об’єднання у світі. З розвитком інтеграції процеси зовнішньої політики та безпеки набувають власної динаміки й логіки. Це співробітництво розвивалося поетапно. З 1970 по 1986 р. Європейське політичне співробітництво було результатом прагматичного, міждержавного консультативного процесу. Тільки завдяки Єдиному європейському акту 1986 року,

співробітництво в зовнішній політиці одержало юридичну основу й був сформований секретаріат Європейського політичного співробітництва. На початку 90-х рр. СЗБП переходять безпосередньо в практичну площину. Досліджуючи розвиток цих політик, можна виділити етапи за назвами основних офіційних договорів Європейського Союзу – 1) Маастрихтський договір; 2) Амстердамський договір; 3) Лісабонський договір.

Маастрихтський договір, який вступив у силу 1993 р., визначає С.з.б.п. як широку й вичерпну політику, що включає спільну оборонну політику. Було сформульовано основні цілі зовнішньої політики та безпеки: по-перше, захист спільних цінностей держав-членів, основних інтересів, цілісності та незалежності Союзу; по-друге, зміцнення безпеки Союзу та його членів усіма можливими засобами; по-третє, збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об’єднаних Націй, Гельсінського Заключного Акту та цілей Паризької хартії; по-четверте, сприяння міжнародному співробітництву. Маастрихтські угоди запровадили два нових інструменти здійснення С.з.б.п.: спільна позиція та спільні дії. Детально сформулювавши принципи і методи вироблення спільної позиції, держави-члени ЄС зобов’язалися гарантувати відповідність їхньої національної політики спільній позиції. Згідно з договором Рада ЄС розробляє спільні позиції і визначає сферу застосування спільних дій, їх основні цілі і завдання, тривалість, засоби й умови реалізації. Члени Євросоюзу мають дотримуватися спільних дій доки не спливе термін або не будуть досягнуті поставлені цілі. У Договорі про Європейський союз були зазначені механізми керування С.з.б.п. Реалізують цілі Союзу в цих політиках за допомогою різноманітних засобів: визначення принципів і основних напрямів спільної зовнішньої політики та політики безпеки; визначення спільних стратегій; узгодження спільних дій; узгодження спільних позицій; зміцнення систематичного співробітництва між державами в політичній сфері. Євросоюз особливо відзначив чотири сфери, де необхідні спільні дії: безпека європейського

континенту; роззброєння та контроль за озброєнням у Європі; нерозповсюдження ядерної зброї; експорт озброєння, контроль за наданням військових технологій третім країнам. Амстердамський договір, який вступив у силу 1999 році, розширив та доповнив С.з.б.п. і підготував ЄС до розширення.

Новим елементом, впровадженим Амстердамським договором, є розроблення спільних стратегій, що їх ухвалює Європейська Рада й реалізує Союз у сферах, які мають важливе значення для Союзу в цілому. На підставі спільних стратегій зручно знаходити стратегічні відповіді на міжнародні кризи та підвищувати ефективність діяльності Союзу, оскільки в рамках спільних стратегій рішення можна ухвалювати більшістю голосів.

С.з.б.п. передбачає, що НАТО залишається відповідальною за територіальну оборону Європи, а ЄС зобов'язався виконувати інші завдання, такі як "підтримання миру", післякризове врегулювання тощо. Країни-члени ЄС домовилися включити Європейську політику в галузі безпеки і оборони (ЕПБО), як складову частину, до С.з.б.п. На відміну від попередніх договорів, цей документ чітко зазначав зобов'язання країн-членів ЄС на активну і беззастережну підтримку в галузі С.з.б.п.. Зміни торкнулися інституційної структури цих політик. Згідно з Амстердамським договором була впроваджена нова посада – Високий представник Євросоюзу з С.з.б.п., який водночас був Генеральним секретарем Ради ЄС. До його повноважень належало здійснення координації і забезпечення функціонування всієї системи СЗПБ, а також від імені Ради ЄС ведення переговорів з країнами, що не належали до ЄС. Амстердамським договором було визначено детальні механізми й ефективну процедуру ухвалення рішень у рамках СЗПБ.

Організаційний механізм функціонування С.з.б.п., модифікований в Амстердамі, полягає у наступному. Європейська рада на своїх самітах, які проводяться двічі на рік, визначає пріоритети й встановлює загальні напрямки для всіх "політик" ЄС, серед них і С.з.б.п.. Рада ЄС проводить щомісячні зустрічі, на яких

ухвалює конкретні рішення. Паралельно функціонує Комітет постійних представників, до складу якого входять послы держав-членів при ЄС і представник Єврокомісії, яка щотижня розглядає поточні питання С.з.б.п.. Двічі на місяць у рамках моніторингу С.з.б.п. проходять засідання Політичного комітету (у складі політичних директорів від країн-членів і представників Єврокомісії). Нарешті, щоденною роботою з цього напрямку займається мережа так званих європейських кореспондентів від країн-членів і апарату Комісії.

Лісабонський договір (набув чинності у 2009 р.) чіткіше визначає роль ЄС у сфері С.з.б.п.. В останні роки спостерігається збільшення ваги ЄС як самостійного гравця в сучасній загальноєвропейській архітектурі безпеки. Лісабонський договір став значним кроком до набуття Євросоюзом юридичного статусу суб'єкта міжнародних відносин. Він передбачає, що країни-члени мають демонструвати у зовнішній політиці солідарність, а ЄС може представляти їхні інтереси на світовій арені. Імплементация Лісабонської угоди суттєво сприяє наповненню реальним змістом С.з.б.п., а також її невід'ємної складової – Європейської політики безпеки та оборони. Її головним завданням є створення сил та засобів для подальшого розширення можливостей Євросоюзу щодо участі у врегулюванні регіональних та локальних конфліктів, у т.ч. за межами Європи (на Близькому та Середньому Сході, Африці та інших регіонах світу). Ключовим положенням Лісабонської угоди є пункт про взаємну оборону (т.зв. "клаузула солідарності"), який зобов'язує надати допомогу і підтримку у разі, коли "територія країни-члена ЄС стане жертвою військової агресії", а також положення про зобов'язання взаємного захисту країн членів ЄС у разі терористичної атаки, стихійних або техногенних катастроф. Рішення з питань оборони потребують одностайного схвалення всіма 27 державами-членами ЄС. Договір розширює відповідні повноваження Європейського Союзу. Тепер до них входять операції з роззброєння, консультації та допомога з військових питань, а також допомога у відновленні стабільності після конфліктів. Крім цього, Лісабонський договір

передбачає надання державами-членами цивільних та військових сил, потрібних для імплементації **С.з.б.п.**. Договір визначає роль Європейської оборонної агенції.

У контексті концепції пріоритетних регіональних напрямків **С.з.б.п.** ЄС, Україна розглядається Євросоюзом як частина його найближчої периферії. Національним інтересам України відповідає інший варіант взаємин з ЄС, при якому вона виступала б як його рівноправний міжнародний партнер. Зовнішньополітичними пріоритетом України є стратегічний курс на європейську інтеграцію. Україна не може залишатися поза межами загальноєвропейських процесів і прагне включитися в розбудову системи європейської безпеки, поділяючи з іншими країнами Європи турботу про захист спільних цінностей та цілей. Зовнішньообумовленою і єдино можливою за нинішніх умов детермінантою зовнішньополітичного курсу є де-факто позаблоковий статус. Завдяки своєму геополітичному розташуванню, Україна цілком може стати корисним партнером ЄС у сфері забезпечення безпеки. Поглиблення досвіду цього співробітництва надалі може тільки прискорити процес її інтеграції в ЄС. При цьому процес військово-політичного співробітництва України з ЄС може бути здійснений як через безпосередню співпрацю з Європейським Союзом у сфері безпеки, так і через можливість взаємодії української держави з НАТО в рамках їхніх особливих відносин, використовуючи досвід роботи українських миротворців у системі подвійного підпорядкування миротворчих сил Євросоюзу (НАТО/ЄС).

© *Абрамов В.І.*

СТАБІЛІЗАЦІЯ – це комплекс заходів державної політики, який спрямований на запобігання кризових явищ в економічній, політичній та соціальній сферах та в кінцевому підсумку для досягнення стратегічної стабільності – стану воєнно-політичних відносин між суб'єктами зовнішньої і внутрішньої політики, що характеризується стійкістю до впливу дестабілізуючих факторів і підтримкою взаємоприйнятної військової діяльності. **С.** також, є вирішальною передумовою та першим етапом подолання суспільно-

політичної кризи, тобто досягнення такого стану суспільства, для якого характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективних та конструктивних дій, який виявляється у відсутності криз та насильства.

© *Ситник Г.П.*

СТАБІЛЬНИЙ СТАН ДЕРЖАВИ – етап розвитку держави, на якому, у випадку різкої та негативної зміни дестабілізуючих зовнішніх чи внутрішніх факторів її життєдіяльності, надійно забезпечуються державний суверенітет, територіальна цілісність, соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток, зокрема, відбувається дотримання прав і свобод особи та стійке функціонування державних і суспільних інститутів. Наявність вказаного стану суттєво залежить від ефективності системи забезпечення національної безпеки.

© *Ситник Г.П.*

СТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – такий стан системи зв'язків між різними політичними суб'єктами, для якого характерні визначена цілісність політичної системи і її здатність ефективно реалізовувати покладені на неї функції. Розрізняють внутрішньополітичну, регіональну і міжнародну **П.с.** Головними суб'єктами, які забезпечують внутрішньополітичну стабільність є суспільно-політичні інститути держава та інститути громадянського суспільства. Суб'єктами регіональної і міжнародної **П.с.** є держави, міждержавні утворення (організації), транснаціональні корпорації, інші суб'єкти міжнародних відносин. Забезпечення цілісності суспільства та його динамічного розвитку, як соціальної системи, є визначальною передумовою забезпечення стійкості національної держави, стабільності політичної, а відтак альфою та омегою політики національної безпеки у політичній сфері. Тому, як на наш погляд, не випадкового, О. Соловйов акцентує увагу на тому, що “відмінні риси політичного управління демонструють орієнтацію держави на вирішення життєво важливих для суспільства завдань, що виконуються в рамках збереження територіальної цілісності, суверенітету, безпеки, стабільності тощо”

© *Ситник Г.П., Орел М.Г.*

СТАН ВОЄННИЙ – особливий правовий режим, що вводиться в державі або в окремих її місцевостях за чітко встановленою чинним законодавством процедурою за рішенням вищого керівництва держави при виняткових обставинах (у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності тощо).

Метою введення **С.в.** є створення належних умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності.

Принциповою особливістю **С.в.** є значне розширення повноважень військового командування (військової влади) та покладання на громадян додаткових обов'язків і певних обмежень (щодо пересування, комендантської години, тривалості робочого дня, щодо можливої участі у страйках і маніфестаціях тощо). Введення **С.в.**, передбачає здійснення комплексу заходів політичного, економічного, організаційного, інформаційного та іншого характеру. Зокрема, введення **С.в.**, передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, органам місцевого самоврядування, іншим суб'єктам забезпечення національної безпеки повноважень, необхідних для нейтралізації (зниження рівня) воєнної загрози та забезпечення національної безпеки, тимчасове обмеження (із зазначенням строку дій) конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, переведення у найвищій ступені бойової готовності сил і засобів сектору безпеки (передусім збройних сил). Період фактичного знаходження держави у **С.в.** часто називають воєнним часом. Водночас початком воєнного часу може бути не тільки оголошення **С.в.**, а й початок воєнних дій. При цьому кінцем воєнного часу є день і час припинення воєнних дій, а у випадку їх продовження після оголошення

про припинення вказаних дій – момент їх фактичного закінчення.

В Україні відповідно до чинного законодавства правовий режим **С.в.** визначається виключно законом. Згідно Конституції України введення **С.в.** оголошує Верховна Рада України за поданням Президента України. Вона ж схвалює його рішення про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України. Конституцією України передбачено, що законодавчий орган має прийняти таке рішення впродовж двох днів з моменту звернення Президента України стосовно необхідності введення **С.в.** в Україні чи в окремих її місцевостях, а також про оголошення загальної або часткової мобілізації, шляхом затвердження відповідних Указів Президента України (подання Президента України про оголошення стану війни у разі збройної агресії проти України). Координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах **С.в.** здійснює Рада національної безпеки і оборони України. Вона, зокрема, на своїх засіданнях розглядає питання щодо доцільності (необхідності) оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення **С.в.** в Україні або окремих її місцевостях, координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в цих умовах, координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах **С.в.**

© Ситник Г.П.

СТІЙКІСТЬ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА – такий стан системи зв'язків (взаємовідносин) між державами (міждержавними утвореннями, наприклад, воєнно-політичними блоками), за якого помітна зміна рівнів (значень) одних істотних факторів, які здійснюють вплив на вказані зв'язки (відносини), або не змінює їх сутності,

або призводить до зміни інших істотних факторів таким чином, що ступінь воєнних загроз практично зберігається чи навіть зменшується і, таким чином несприятлива зміна значень одних істотних факторів компенсується сприятливою зміною значень інших істотних факторів.

© Ситник Г.П.

СТРАТЕГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ НАТО – офіційний документ, в якому визначені довгострокові цілі, характер та основоположні завдання НАТО у галузі безпеки. У ньому, як правило, надається характеристику новим умовам безпеки, уточнюються підходи Альянсу щодо забезпечення безпеки та напрямки подальшого реформування збройних сил країн-членів НАТО. **С.к.** готує Альянс до подолання викликів безпеці та скеровує його подальший політичний і військовий розвиток. Після закінчення холодної війни було прийнято чотири несекретні **С.к.** (1991, 1999, 2010, 2019 роки), які доповнювалися секретними військовими документами.

Так, під час Лісабонського саміту в листопаді 2010 р. було прийнято **С.к.**, в якій відображено зміни, що відбулися в сфері безпеки, та перетворення, що їх зазнав Альянс, зокрема НАТО характеризувалось як “унікальна спільнота, заснована на цінностях і віддана принципам свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства закону”. У **С.к.** було визначено три найважливіші завдання НАТО: колективна оборона, кризове регулювання та безпека на основі співробітництва, а також підкреслювалась солідарність Північноатлантичного союзу, важливість трансатлантичних консультацій та необхідність постійно здійснювати реформи. При цьому **С.к.** 2010 р. вперше визначила політику партнерства – безпека у співпраці (співробітництві) - як одну із трьох ключових сфер, разом із колективною обороною та управлінням кризами, у діяльності, розвитку та трансформації Альянсу.

23 грудня 2019 р. під час Лісабонського саміту була прийнята **С.к.** оборони та безпеки членів НАТО. Її девізом є: “Активне залучення, сучасна оборона” В **С.к.** зазначено: “Громадяни наших країн

довіряють НАТО захищати нації союзників, розгортати функціональні військові сили там і тоді, коли потрібно для нашої безпеки, і допомагати сприяти спільній безпеці наших партнерів в світі. В той час, як світ змінюється, основна місія НАТО залишається тією ж: забезпечити те, щоб Альянс залишився єдиною в своєму роді спільнотою свободи, миру, безпеки та спільних цінностей”.

© Ситник Г.П.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – функція державного управління національною безпекою, яка передбачає визначення мети, основних цілей та завдань та комплексу заходів щодо реалізації політики національної безпеки, спрямованої на реалізацію національних інтересів (у тому числі їх захист від зовнішніх і внутрішніх загроз в політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, інформаційній та інших сферах) та досягнення на цій основі прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку за умови дотримання взаємоприйнятого балансу (компромісу) інтересів особи (громадянина), суспільства і держави. **С.п.р.п.н.б.** здійснюється для забезпечення скоординованої, цілеспрямованої та ефективної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, збройних сил, інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, правоохоронних органів та спеціальних служб, підрозділів цивільного захисту, ОПК, інших сил і засобів сектору безпеки, які на основі чинного законодавства мають трансформувати політику національної безпеки у заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру щодо реалізації національних інтересів (передусім щодо виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці особи (громадянина), суспільству та державі). Тобто виконання розроблених у процесі **С.п.р.п.н.б.** та затверджених встановленим порядком заходів, має забезпечувати адекватне реагування на загрози національним

інтересам, готовність системи забезпечення національної безпеки до виконання покладених на неї функцій і завдань, сприяти інтеграції України до систем міжнародної та регіональної безпеки тощо. Основними завданнями, які вирішуються у процесі **С.п.р.п.н.б.** є: підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності політики національної безпеки; визначення напрямів розвитку сектору безпеки; підготовка пропозицій з реалізації державної політики у сфері оборони та військового будівництва; визначення (уточнення) органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, діяльність яких прямо або опосередковано здійснює вплив на забезпечення національної безпеки; визначення обсягу та механізму фінансування заходів щодо реалізації державної політики національної безпеки.

Процес **С.п.р.п.н.б.** можна представити послідовністю таких основних кроків: ініціювання та узгодження процесу стратегічного планування; визначення місії, цінностей, завдань сектору безпеки та його окремих складових; здійснення стратегічного моніторингу та аналізу зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на інтереси національні з метою виявлення можливостей, загроз (ризиків, викликів), проблем, розв'язання яких має визначальне значення для забезпечення національної безпеки; розробка (уточнення) та затвердження концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів з питань забезпечення національної безпеки та розробка (уточнення) ефективних процедур їх впровадження. У процесі виконання вказаних завдань **С.п.р.п.н.б.**, також уточнюються (у частині видатків на національну безпеку та оборону): прогнозні показники зведеного бюджету України за основними видами доходів і видатків, фінансування на довгострокову перспективу, проект Державного бюджету на відповідний рік. Тобто вказане планування передбачає обґрунтування та розрахунки забезпечення матеріальними, фінансовими і людськими ресурсами програмних заходів реформування та розвитку сектору безпеки. Основними вихідними даними для здійснення **С.п.р.п.н.б.** є: результати аналізу стану та динаміки змін геополітичної, гео економічної,

воєнно-політичної обстановки у світі та соціально-економічної ситуації у країні; результати аналізу стану та тенденцій розвитку сектору безпеки; місія та завдання складових сектору безпеки в умовах мирного часу, надзвичайної ситуації та війни; зведений державний бюджет; інші необхідні дані.

Прикладом системності в організації та впровадженні сучасних методів **С.п.р.п.н.б.** є США, де вказане планування регламентується спеціальним законом, а сукупність відповідних керівних документів має чітку структуру та ієрархію з розподілом їх за функціональною та галузевою класифікацією, а також конкретні часові рамки та завдання органів влади щодо підготовки планових документів. Водночас аналіз **С.п.р.п.н.б.** у більшості провідних європейських країн дозволяє дійти висновку, що не всі країни-члени ЄС, мають окремий документ, який би регламентував вказаний процес. Це значною мірою обумовлено тим, що у даних країнах стратегічне планування забезпечення національної безпеки здійснюється в контексті членства держави в ЄС та НАТО, в рамках спільної європейської зовнішньої та безпекової політики, а також з урахуванням положень засадничих документів у вказаних сферах, насамперед Європейської стратегії безпеки а також Стратегічної концепції НАТО.

Основоположними нормативно-правовими документами **С.п.р.п.н.б.** в Україні є: Конституція України, Закони та Укази Президента України з питань забезпечення національної безпеки та оборони, інші керівні документи, зокрема, з питань соціально-економічного розвитку, Стратегія національної безпеки та Доктрина воєнна України, Стратегія воєнної безпеки, Стратегічний оборонний бюлетень, Державна програма розвитку озброєння та військової техніки; Державна програма реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу, які з іншого боку – є результатом вказаного планування. Відповідно до чинного законодавства України суб'єктами **С.п.р.п.н.б.** в межах наданих повноважень є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; центральні органи

виконавчої влади, які здійснюють керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями; Генеральний штаб Збройних Сил України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Для забезпечення формування і розробки спільних засад **С.п.р.п.н.б.**, здійснення ефективної координації та взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади під час виконання завдань планування встановленим порядком можуть утворюватися відповідні урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи. Об'єктами планування у процесі **С.п.р.п.н.б.** є складові системи забезпечення національної безпеки, зокрема: Збройні Сили України, інші військові формування, органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, діяльність яких може здійснювати вплив на національну безпеку. Загальну координацію заходів і контроль щодо **С.п.р.п.н.б.** здійснює Президенту України через Раду національної безпеки і оборони України.

В цілому ж, в Україні створена цілісна, взаємоузгоджена система керівних документів як щодо розробки політики національної безпеки, так і щодо стратегічного планування реалізації визначених нею настанов, принципів, поглядів, цілей тощо. Зокрема, це стосується структури системи керівних документів з питань забезпечення національної безпеки, послідовності та термінів їх розробки, чіткого визначення суб'єктів їх розробки, погодження та затвердження, особливо щодо оборонного планування.

При розробці та впровадженні державної політики національної безпеки створення необхідних умов щодо стійкого розвитку суспільства має бути наріжним каменем та головною метою побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки та стратегічного планування у вказаній сфері. Це вказує на тісний взаємозв'язок стратегічного планування соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки.

© Ситник Г.П.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ –

процес прийняття і здійснення управлінських рішень суб'єктами вищого (стратегічного) рівня державного управління національною безпекою, центральною ланкою якого є стратегічний вибір щодо цільових настанов, шляхів, засобів та способів реалізації національних інтересів й який базується на результатах стратегічного аналізу та порівнянні політичного, економічного, воєнного та інших складових потенціалу держави з прогностичними характеристиками розвитку середовища її існування, передусім викликів та загроз національній безпеці. Головною метою **С.у.н.б.** є своєчасне здійснення необхідних змін в державі (у політичній, економічній, воєнній та інших сферах), які мають відповідати викликам та загрозам з боку середовища її існування та дозволяють в сукупності вижити країні в довгостроковій перспективі, досягаючи при цьому взаємоприйняттого динамічного балансу у взаємовідносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин та визначених на офіційному рівні й відображених у нормативних документах національних (стратегічних) цілей.

Термін стратегічне управління почали широко використовувати в кінці 60 років минулого століття, щоб підкреслити принципову різницю між поточним (оперативним) управлінням організацією (у широкому розумінні) та управлінням на вищому рівні, акцентуючи цим необхідність переносу центру уваги вищого керівництва передусім на прогностичні характеристики змін зовнішнього середовища функціонування організації (держави) для того щоб своєчасно і адекватно реагувати на зміни, які в ньому відбуваються. Відтак головним критерієм ефективності **С.у.н.б.** є передусім своєчасність і адекватність реагування на трансформацію сукупності викликів та загроз національним інтересам у контексті змін зовнішнього середовища існування держави на відміну від оперативного управління, коли вказаним критерієм є раціональність використання її наявного потенціалу. Тому у процесі **С.у.н.б.** в кожний конкретний момент фіксується, що мають робити органи державної влади, щоб досягти поставлених

національних цілей у майбутньому, виходячи при цьому з того, що зовнішнє оточення буде змінюватися, а відтак будуть змінюватися і умови життєдіяльності держави. В останні десятиріччя інтенсивна зміна середовища формування та реалізації національних інтересів, зростання конкуренції за ресурси (енергетичні, фінансові, продовольчі та інші), поява низки, так званих нових загроз для міжнародної і національної безпеки, бурхливий розвиток інформаційних технологій, в цілому потужні трансформації геополітичного та гео економічного простору призвели до різкого зростання важливості **С.у.н.б.**

Універсального підходу до організації ефективного **С.у.н.б.** не існує, як і універсального процесу розробки та реалізації ефективної стратегії (концепції) національної безпеки. Кожна держава унікальна у політичному, економічному, історичному, демографічному та інших вимірах. Водночас можна стверджувати про деякі загальні ознаки здійснення **С.у.н.б.** Так, про відсутність **С.у.н.б.** свідчить відсутність бачення у вищого керівництва довгострокової перспективи для розвитку держави у контексті забезпечення її національної безпеки або екстраполяція існуючої практики і зовнішнього середовища існування держави (передусім у геополітичному та гео економічному вимірах) на багато років вперед. Характерною ознакою відсутності **С.у.н.б.** є також неналежна увага з боку керівництва держави до якості та своєчасності розробки й побудови ефективних механізмів реалізації керівних документів з питань забезпечення національної безпеки (законів, концепцій, стратегій, доктрин). Розрізняють ситуаційне та системне **С.у.н.б.** У першому випадку передбачається, як правило, невідкладне разове прийняття стратегічних за своєю суттю (тобто визначальних для забезпечення національної безпеки) державно-управлінських рішень, які викликані потребами, що виникають сьогодні або у найближчій перспективі та обумовлені значними змінами умов реалізації національних інтересів й вимагають адекватного реагування з боку керівництва держави. Такі рішення приймають на основі

ситуаційного аналізу, який передбачає підготовку резервного арсеналу засобів, способів, прийомів і механізмів на випадок зміни умов у перспективі, які призведуть до виникнення нових проблемних ситуацій, що відрізняються від основного прогнозу, щоб мати інструмент їх розв'язання у відповідний момент. Системне **С.у.н.б.** – керівництво як єдиною сукупністю взаємозалежних, взаємодіючих та взаємообумовлених елементів, які входять до системи національної безпеки. Систематизація елементів проводиться на основі вивчення їх взаємозв'язку і взаємозумовленості, тобто дослідження окремих елементів вказаної системи, визначення та розгляду напрямків аналізу, показників, факторів, комплексне виявлення резервів за окремими і загальними показниками функціонування вказаної системи. При цьому як при ситуаційному, так і системному **С.у.н.б.** мають місце такі стадії управління: стратегічного планування; стратегічної організації; стратегічного контролю.

На стадії стратегічного планування визначають місію, стратегічні цілі держави, здійснюють комплексний аналіз факторів, що можуть привести до досягнення, утримання, розвитку і капіталізації її конкурентних переваг, аналіз варіантів стратегій, вибір стратегій, а визначальне місце належить стратегічному аналізу. Головна мета стратегічного аналізу – аналіз ймовірних наслідків дій у майбутньому (на відміну від оперативного аналізу, результатом якого має бути оцінка самих дій, бо останній оперує більш вузьким набором змінних, зорієнтований на середньо- і короткострокову перспективу, не враховує невизначеність, має великий арсенал засобів оцінки різноманітних ризиків та передбачає організаційну стабільність). У процесі стратегічного аналізу необхідно утримувати в єдиній концептуальній схемі, як сьогодні, так і майбутнє, а відтак він ґрунтується на реалізації системного і ситуаційного підходів при вивченні різних факторів, що впливають на реалізацію національних інтересів. Тому у процесі **С.у.н.б.** стратегічний аналіз значною мірою є об'єктивізацією стратегічного мислення, й, наприклад, включає функції геополітичного, фундаментального,

галузевого, економічного аналізу, аналізу фінансів, оперує широким рядом змінних, спрямований на віддалену перспективу, має справу з високим ступенем невизначеності. Вказаний аналіз також є важливим етапом визначення стратегії держави (зокрема, стратегії національної безпеки), бо кінцевим його результатом є проекти стратегічних рішень, в яких вирізняють два основних компоненти: оцінка потенціалу держави та оцінка ймовірного супротивника (джерел загроз).

На стадії організації **С.у.н.б.** відбувається приведення у повну відповідність з обраною стратегією всіх ресурсів і зв'язків, усіх цілей, задач і сфер відповідальності та компетенції суб'єктів забезпечення національної безпеки, проводять необхідні організаційні зміни й розробляють варіанти політики (планів дій) у різних сферах життєдіяльності держави. А завданням стратегічного контролю є оцінка та аналіз досягнутих станів розвитку суспільства і держави у контексті реалізації національних інтересів з наступним проведенням організаційних, інституційних та інших змін для найбільш повного досягнення визначених стратегічних цілей.

У загальному випадку у процесі **С.у.н.б.** необхідно акцентувати увагу на багатьох чинниках, які здійснюють вплив на формування геополітичної, гео економічної, воєнно-політичної та воєнно-стратегічної ситуації у світі та регіоні. Зокрема, всебічно мають бути досліджені: ресурси (вхідні дані); поточна стратегія (процес); якість роботи системи забезпечення національної безпеки (вихідні дані), що, зокрема, передбачає наявність системи критеріїв та відповідної методики, за якою має здійснюватися оцінка ефективності вказаної системи. Принциповим питанням при **С.у.н.б.** є також прогноз трансформації системи національних інтересів, загроз та можливостей щодо їх реалізації тощо. Результати досліджень у межах нелінійної динаміки та теорії хаосу показали, що навіть у відносно простих системах є своя межа передбачуваності, заглянути за яку з метою отримати достовірний прогноз, придатний для практичних цілей управління, неможливо. Наявність вказаної межі кардинально змінює

у процесі **С.у.н.б.** постановку завдання щодо прогнозу, побудови систем моніторингу загроз національній безпеці та можливостей щодо їх нейтралізації. Зокрема, раціональна максимальна глибина прогнозу у даному випадку що, зокрема, передбачає уточнення національних цілей, оцінку воєнно-політичної та економічної ситуації, виявлення загрозливих для держави тенденцій її розвитку, прогнозування просторово-часової динаміки можливих загроз в цілому тощо, не повинна перевищувати 10-12 років. Вищевказані чинники визначальним чином впливають на структуру, зміст та оптимальний термін дії концепцій, доктрин і стратегій з питань забезпечення національної безпеки, які відображають управлінські рішення, прийняті у процесі **С.у.н.б.** Так, концепції мають дати керівні ідеї та визначальні принципи політики національної безпеки, які визначають її фундаментальні основи на довгостроковий період, доктрини - програмні цільові настанови (цілі) вказаної політики, а стратегії мають бути адміністративно-політичною основою повсякденної діяльності суб'єктів національної безпеки, спрямованої на досягнення національних цілей.

Головними суб'єктами **С.у.н.б.** в Україні є: Верховна Рада України (визначає основи національної безпеки); Президент України (забезпечує національну безпеку); Кабінет Міністрів України (здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки). Робочими органами цих суб'єктів є: Комітети Верховної Ради; консультативно-дорадчі та інші допоміжні органи і служби, які створює Президент України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Функції координації та контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки покладено на Раду національної безпеки і оборони України. Для України особливої актуальності набуває не тільки аналіз і врахування прогнозової динаміки розвитку середовища формування національних інтересів та загроз щодо їх реалізації. Принципово важливою залишається проблема створення системи забезпечення національної безпеки, яка б за своєю організаційно-функціональною та ресурсною спроможністю гарантувала

суверенітет, територіальну цілісність, добробут та фізичну безпеку її громадян. Водночас недосконалість **С.у.н.б.** набула системного характеру, бо в Україні впродовж років її незалежності вказане управління не супроводжувалося відповідним корегуванням нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів державного управління національною безпекою. Головною передумовою забезпечення ефективності **С.у.н.б.** залишається чітке розмежування трьох складових вказаного управління, а саме: політичної (стратегічне планування і прийняття рішень щодо застосування сил та засобів сектору безпеки), адміністративної (фінансове і ресурсне забезпечення) і оперативної (створення ієрархій командування і повсякденного управління силами та засобами сектору безпеки). При цьому політична, адміністративна і оперативна складові **С.у.н.б.** мають поєднуватися таким чином, щоб шляхом централізації функцій політичного управління, уніфікації адміністративного управління та координації оперативного управління забезпечити максимально ефективно використання сил і засобів сектору безпеки в різних умовах — у мирний час, в кризових ситуаціях і у випадку війни.

Сучасні процеси глобалізації, які характерні швидкими змінами та зростаннями невизначеності в середовищі формування та реалізації національних інтересів породжують додаткові ризики і вимоги щодо ефективності **С.у.н.б.** та передбачають наявність у вищого керівництва держави стратегічного мислення. Вказане мислення відрізняється тим, що охоплює бачення об'єкту (у даному випадку - суспільства/держави) у взаємодії з іншими об'єктами, передбачає розуміння сутності умов функціонування об'єкту та напрямків розвитку середовища, що оточує об'єкт тощо. З огляду на це вказану необхідно забезпечити належну інформаційно-аналітичну підтримку **С.у.н.б.** шляхом створення із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій принципово нової для України експертно-аналітичної системи підтримки державно-управлінських рішень у цій сфері.

© *Ситник Г.П.*

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

– науково обґрунтована система аналізу та оцінки діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадових осіб держави, органів державної влади та місцевого самоврядування, державних установ та закладів, сил та засобів сектору безпеки, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян), ефективності реалізації політики національної безпеки та результативності державного управління національною безпекою. **С.а.с.з.н.б.** є складовою стратегічного аналізу системи національної безпеки, що спрямований на такі основні цілі: визначення зовнішнього та внутрішнього контексту системи забезпечення національної безпеки України; оцінювання та прогнозування рівнів воєнної небезпеки для держави; визначення інформації, необхідної для розробки (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення національної безпеки; визначення методів, прийнятних для здійснення стратегічного аналізу. Саме **С.а.с.з.н.б.** є основоположним для визначення як заходів щодо забезпечення національної безпеки держави, так і їх виконання. Предметом **С.а.с.з.н.б.** є: загальні загрози; загрози в конкретних секторах; аналіз тенденцій з акцентом на майбутніх загрозах і вразливості; оцінка потенційних збитків; сили і засоби сектору безпеки, а також їх кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення; аналіз конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави; ідентифікація аномалій, які є індикаторами загроз і проблем, що виникають; аналіз майбутнього розвитку з акцентом на потенційний вплив негативних факторів розвитку; комплексний моніторинг факторів, які здійснюють вплив на забезпечення міжнародної та національної безпеки.

Використання **С.а.с.з.н.б.** має забезпечувати адекватне реагування на реальні та потенційні загрози національній безпеці України, готовність системи

забезпечення національної безпеки держави до виконання покладених на неї функцій і завдань, сприяти інтеграції України до систем міжнародної та регіональної безпеки. До функціональних ознак (властивостей) суб'єктам системи забезпечення національної безпеки належать: інформаційно-аналітичні; організаційно-управлінські (прийняття рішень, програмування й планування); безпосередньо виконавчі (“силові”, “несилові”, ресурсного забезпечення). Однією з особливостей структури системи забезпечення національної безпеки є її певна умовність у розподілі суб'єктів за функціональною спрямованістю. Це пояснюється тим, що всі суб'єкти забезпечення національної безпеки як законодавчо визначені державні інституції мають багато функцій, у тому числі й ті, за якими здійснювався **С.а.с.з.н.б.**. Наявність багатьох функцій у кожного з суб'єктів цієї системи не дає можливості строго ідентифікувати їх за функціональними ознаками. Наприклад, Служба безпеки України може належати як до суб'єктів з інформаційно-аналітичними функціями щодо **С.а.с.з.н.б.**, так і до суб'єктів із безпосередньо “силовими” виконавчими функціями. Те ж саме можна сказати й про роль інших суб'єктів у здійсненні **С.а.с.з.н.б.** Якщо проаналізувати функції, завдання та повноваження системи забезпечення національної безпеки, можна стверджувати, що на першому рівні перебуватиме Рада національної безпеки і оборони України, тобто вона є ланкою, що “об'єднує” всі гілки влади у процесі забезпечення національної безпеки держави та акумулює усі результати **С.а.с.з.н.б.** Інформаційну підпорядкованість структурних підрозділів суб'єктів системи забезпечення національної безпеки (груп, відділів тощо) визначатимуть повноваження того чи іншого суб'єкта за рівнями узагальнення інформації та результатами аналітичної роботи. Кожен підрозділ з інформаційно-аналітичними функціями щодо **С.а.с.з.н.б.** має чітко визначені завдання, алгоритм роботи та відповідає за той чи інший функціональний напрям аналізу інформації щодо чинників і показників загроз. У цьому разі особливого значення набуває встановлення між суб'єктами

системи забезпечення національної безпеки збалансованих взаємозв'язків, які визначатимуть не тільки ефективність, а й взагалі адекватність та презентабельність **С.а.с.з.н.б.**

Основними вихідними даними для здійснення стратегічного планування системи забезпечення національної безпеки є результати **С.а.с.з.н.б.**, а саме: стан та динаміка змін геополітичної, гео економічної, воєнно-політичної ситуації у світі та соціально-економічної ситуації у країні; результати, стан та тенденції розвитку сектору безпеки; місія та завдання складових сектору безпеки за мирних та воєнних часів; зведений державний бюджет; інші необхідні дані. Під **С.а.с.з.н.б.** слід розуміти процес збору стратегічної інформації та порівняння її характеристик з очікуваними значеннями. Головна вимога до стратегічного моніторингу полягає у тому, що інформація має відбивати дійсний стан геополітичної, гео економічної та воєнно-політичної ситуації у світі, тенденції їх змін у стратегічному інтервалі часу.

Методологічну складність виконання **С.а.с.з.н.б.** створює складність взаємодії факторів, які впливають на рівень національної безпеки. Визначення рівня національної небезпеки стає найважливішим завданням, є основою проведення системних досліджень проблем безпеки, у тому числі і воєнної. Для здійснення **С.а.с.з.н.б.** застосовують формальні процедури SWOT-аналізу. Головна мета SWOT-аналізу – забезпечити процес стратегічного планування інформацією про переваги і вади системи забезпечення національної безпеки щодо її можливостей та існуючих загроз. Переваги й вади – це переважно внутрішні чинники, пов'язані з поточним станом системи, можливості та загрози існують зовні й більше стосуються майбутнього.

Можна виділити три основні підходи до **С.а.с.з.н.б.** Перший підхід передбачає використання так званої “теорії ігор” у разі вивчення груп із двох осіб. Але методи, які розроблено в рамках цього аналізу, дають змогу отримувати лише початкові уявлення про реальні великомасштабні соціальні конфлікти. Другий підхід пов'язаний із використанням складних імітаційних

моделей. Для третього підходу характерне застосування різних способів і прийомів до аналізу реальних конфліктів. Серед них – традиційний історичний аналіз, нові методи комунікації (спілкування) між сторонами у конфлікті, статистичний аналіз політичних, соціальних і економічних процесів (змінних). Враховуючи значну динаміку змін зовнішнього та внутрішнього середовища у сфері національної безпеки, необхідно забезпечити безперервність **С.а.с.з.н.б.** із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, що уможливить своєчасне прийняття стратегічних рішень.

Найважливішим завданням **С.а.с.з.н.б.** є проведення комплексного огляду сектору безпеки України. Це завдання значною мірою залежить від створення та належного функціонування централізованих інформаційних потоків, що дають змогу підвищити якість прийняття управлінських рішень щодо сектору безпеки. Під час **С.а.с.з.н.б.** необхідно на основі всебічного аналізу факторів, що впливають на національну безпеку України, визначити адекватну, ефективну та економічно виправдану систему реагування на сучасні та потенційні виклики і загрози держави у військовій сфері. При цьому провести аналіз та оцінити: життєво важливі цінності та інтереси національної держави у військовій сфері; стан та перспективу розвитку військово-політичної обстановки, можливі виклики та загрози військовій безпеці України до 2025 року; наявні можливості Збройних Сил України та інших військових формувань щодо оборони держави; можливості держави щодо задоволення потреб оборони на період до 2025 року. У цілому оборонний огляд містить таку інформацію на основі **С.а.с.з.н.б.** про Збройні Сили та інші військові формування держави: огляд національних нормативно-правових документів у військовій сфері; оцінку прогнозу загроз та викликів у військовій сфері на період до 2025 року; основні завдання та амбіції Уряду щодо оборони держави та пріоритетні напрями; основні міжнародні зобов'язання України щодо застосування військової сили, що є обмеженням у військовій сфері; функції та завдання для Збройних Сил та інших військових формувань держави; перелік ситуацій, які використовуються під

час планування сил, формування необхідних можливостей; можливості Збройних Сил та інших військових формувань, необхідні для досягнення амбіцій України до 2025 року; можливості Збройних Сил та інших військових формувань держави, які можна використовувати для гарантування воєнної безпеки до 2025 року; можливості, яких не вистачає Збройним Силам та іншим військовим формуванням держави для забезпечення амбіцій; перелік, типи та обсяг ресурсів, їх вартість, що необхідні для досягнення можливостей, яких не вистачає; можливості держави задовольнити потреби оборони і забезпечити підтримання поточних та досягнення перспективних можливостей; прогнозні показники видатків на оборонну сферу в Державному бюджеті України; заходи держави щодо інтеграції потреб оборони до стратегії соціально-економічного розвитку України (кадри; наука; ресурси; промисловість; виробництво; випробування; ринок озброєння; ресурси; технології; розвиток технологій в інтересах оборони): основні засади кадрової політики у сфері оборони; основні напрями розвитку воєнної науки, проведення наукових досліджень у сфері оборони та засади військово-технічної політики; основні заходи щодо вдосконалення оборонного планування, формування єдиної стратегії бюджетного планування у сфері оборони; напрями зміцнення зв'язків Збройних Сил та інших військових формувань держави з громадськістю; напрями вдосконалення військово-політичного, військового та військово-технічного співробітництва.

© *Абрамов В.І.*

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

– науково обґрунтована система аналізу та оцінки умов і факторів, загроз, стратегічних ризиків, зовнішнього оточення та внутрішнього середовища держави, з метою визначення її стратегічного потенціалу та розробки (уточнення) пріоритетного стратегічного сценарію, перспектив відстоювання національних інтересів, результативності державного управління національною безпекою. **С.а.с.н.б.** є важливою складовою стратегічного

планування державної політики національної безпеки. Під стратегічним плануванням розуміється процес визначення основних напрямів, способів і засобів досягнення стратегічних цілей стійкого розвитку держави та забезпечення її національної безпеки.

У міжнародній практиці державного управління **С.а.с.н.б.** набув поширення саме в сфері забезпечення національної безпеки, особливо у США. Останніми роками стратегічне планування та **С.а.с.н.б.** набули ще більшого поширення у світі, зокрема – в Європі. Стратегічні плани з національної безпеки виходять у Голландії у 2007 році, Великій Британії – у 2008 та 2010 роках, у Німеччині – 2008 року, у Росії 2009 року. Україна не стоїть осторонь світових тенденцій: ще з 90-х років питання стратегічного планування поступово впроваджуються у державне управління. Проте для України до останнього часу процес стратегічного планування у безпековому секторі переважно зводився до **С.а.с.н.б.** (в деяких підсистемах сектору безпеки, зокрема в Міністерстві оборони, стратегічне планування більш розвинене, ніж у секторі національної безпеки взагалі). **С.а.с.н.б.** об'єднує три найважливіших компоненти: 1) методологію інформаційно-аналітичної роботи, 2) організаційно-правове забезпечення цього процесу та 3) технологічно-методологічне забезпечення розробки і створення інструментальних засобів для її проведення.

Методологія інформаційно-аналітичної роботи при проведенні С.а.с.н.б.
До найбільш значущих процесів, що визначають зміст аналітики, відносяться наступні: процес аналізу цілей управління і формулювання завдань інформаційно-аналітичної роботи; процес адаптивного управління збором інформації на користь вирішення управлінських завдань в умовах ситуації, що змінюється; процес аналізу і оцінки інформації, яка отримана в контексті цілей управління; виявлення сутності процесів і явищ, що спостерігаються; процес побудови моделі наочної області досліджень, об'єкту досліджень і середовища його функціонування; процес планування і синтезу нового знання (інтерпретація результатів, прогнозування; процес доведення результатів

аналітичної праці (нового знання) до суб'єкта управління. **С.а.с.н.б.** спрямовано на такі основні цілі: визначення інформації, яка є необхідною для формулювання стратегії та інших стратегічних документів; аналіз і розробка (уточнення) переважного стратегічного сценарію забезпечення національної безпеки; аналіз (уточнення) стратегічних національних пріоритетів, а також пов'язаних з ними пріоритетів розвитку держави в економічній, соціальній, політичній, військовій і інших сферах в цілях забезпечення національної безпеки; визначення зовнішнього та внутрішнього контексту системи забезпечення національної безпеки України; аналіз заходів адекватної протидії стратегічним ризикам і загрозам національній безпеці; аналіз критеріїв і показників національної безпеки, для яких визначені критичні значення; - аналіз (уточнення) механізмів забезпечення національної безпеки, адекватних новим стратегічним ризикам та загрозам; проведення комплексного моніторингу розвитку регіонів і суб'єктів України та оцінка ступеню відповідності програмно-цільових соціально-економічних заходів завданням забезпечення національної безпеки на регіональному, міжрегіональному, міжгалузевому і галузевому рівнях та інші. **С.а.с.н.б.** це передусім моніторинг та аналіз геополітичної, геоекономічної, воєнно-політичної та воєнно-стратегічної ситуації у світі та регіоні, а також виявлення динаміки їх змін. Під час формування стратегії та інших стратегічних документів у сфері забезпечення національної безпеки України слід зважати на основні світові тенденції, що в подальшому впливатимуть на розвиток ситуації у цій сфері, зокрема дев'ять чинників, що впливатимуть на формування геополітичної, геоекономічної, воєнно-політичної та воєнно-стратегічної ситуації у світі та регіоні: виникнення множини центрів сили; ядерна зброя і можливість виникнення ядерного тероризму; демографія (населення розвинутих країн старішає, його кількість зменшується, населення країн “третього світу” збільшується, стає молодшим); природне середовище: екологія стане визначальним фактором, постануть проблеми доступу до води, енергії, землі; глобалізація;

інформаційна революція, яка збільшує нерівність між країнами, створює нові загрози та можливості інформаційних воєн; кризи ідентичності; революція у військовій справі. За здійснення стратегічного моніторингу та аналізу внутрішнього середовища мають бути дослідженні три основних категорії об'єктів: ресурси (вхідні дані), поточна стратегія (процес), якість роботи системи (вихідні дані). Останнє передбачає наявність системи критеріїв та показників, відповідної методики, за якою має здійснюватися оцінка ефективності функціонування СЗНБУ, можливість порівняння прогнозних сценаріїв, сформованих комплексною моделлю, з фактичним станом внутрішнього та зовнішнього середовища.

Організаційно-правове забезпечення процесу С.а.с.н.б. здійснюється з метою удосконалення нормативно-правової, наукової і методологічної бази в області інформаційно-аналітичного супроводження стратегічного планування та його організаційної, ресурсної і кадрової підтримки. Світовий досвід показує за доцільне створення системи **С.а.с.н.б.**, що є елементом системи стратегічного планування в державі. Сьогодні така система в Україні перебуває на стадії свого формування і можна говорити тільки про її окремі елементи. В межах стратегічного планування формуються прогнози, концептуальні документи (концепції, доктрини, стратегії, основи), програмні, нормативні правові акти, а також допоміжні (аналітичні, інформаційні, довідкові) та інші матеріали. Документи стратегічного планування розробляються з урахуванням відомостей офіційної статистики, інформаційно-аналітичних документів органів виконавчої влади України, матеріалів наукових досліджень і іншої інформації, соціологічні опитування громадян України, результати аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду стратегічного планування. Організаційно-методологічна, інформаційно-аналітична і експертно-аналітична підтримка стратегічного планування здійснюється апаратом Ради національної безпеки і оборони України у взаємодії з Апаратом Уряду України і підрозділами Адміністрації Президента України. Координація заходів з

С.а.с.н.б. з метою реалізації Стратегії національної безпеки України здійснюється Національною академією наук та Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України. Створенню системи **С.а.с.н.б.** в Україні сприяє: розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу граничних значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці; проведення комплексного огляду сектору безпеки; здійснення комплексного огляду оборонно-промислового комплексу України; впровадження системи порівняльного аналізу стану секторів безпеки України, країн-сусідів та розвинутих країн.

Технологічно-методологічне забезпечення розробки і створення інструментальних засобів для проведення С.а.с.н.б. Сутність аналітики, перш за все, пов'язана з методологічною та інтелектуально-технологічною сторонами діяльності, що спрямовані на вирішення завдань управління або синтезу нових знань. **С.а.с.н.б.** – це цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного і технологічного забезпечення індивідуальної і колективної розумової діяльності, що дозволяє ефективно обробляти інформацію з метою вдосконалення якості підготовки інформаційної бази для ухвалення оптимальних управлінських рішень. Змістовна сторона аналітики дуже об'ємна і включає велику кількість концептуальних підходів, ідей, приватних аналітичних систем (наприклад, розглядаються як самостійні аналітичні системи: математичний аналіз; теоретично-імовірний аналіз; статистичний аналіз; логічний аналіз; експертний аналіз; лінгвістичний аналіз; концептуальний аналіз). Враховуючи значну динаміку змін зовнішнього та внутрішнього середовища у сфері національної безпеки, необхідно забезпечити безперервність стратегічного моніторингу та аналізу із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, що уможливить своєчасне прийняття стратегічних рішень. Ефективність **С.а.с.н.б.** значною мірою визначається рівнем

його науково-методичного забезпечення, а саме: ступенем сформованості систем національних цінностей, національних інтересів, національних цілей; обґрунтованістю системи показників захисту національних інтересів; наявністю сформульованої головної мети державної політики, державного управління, стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки та систем критеріїв і показників їх досягнення; сукупністю розроблених (відібраних) методів і моделей аналітичного забезпечення стратегічного планування та управління; наявністю обґрунтованих методик та регламентів здійснення стратегічних моніторингу та аналізу для різних режимів стратегічного планування та управління тощо.

Сьогодні в Україні можна констатувати лише незавершеність розробки всіх вищевказаних науково-методичних факторів впливу на ефективність **С.а.с.н.б.**. Аналітичні системи, що сьогодні створені або створюються в органах державної влади, у тому числі і в секторі безпеки в основному є інформаційними системами та інформаційно-довідковими, а не інформаційно-аналітичними. Стратегічним завданням державної політики національної безпеки України визначено розвиток і запровадження сучасних інформаційних технологій та забезпечення доступності інформаційних ресурсів.

© *Абрамов В.І.*

СТРАТЕГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ – збір стратегічної інформації, яка має відображати реальний стан геополітичної, гео економічної та воєнно-політичної ситуації у світі та тенденції її змін у заданому інтервалі часу, та порівняння її характеристик з очікуваними значеннями.

© *Ситник Г.П.*

СТРАТЕГІЯ ВОЄННА – наука про ведення війни, вищий прояв воєнного мистецтва. Є складовою частиною військової справи, досліджує закономірності еволюції війни як макросоціального явища, охоплює питання теорії і практики підготовки до війни, її планування і ведення. Зародилась у глибокій давнині з виникненням масових

армій у рабовласницьких державах Стародавнього Сходу, Індії, Китаю, античної Греції та Риму. Базуючись на мистецтві керування масовими арміями, розвивалась спочатку як практична діяльність вищого воєнно-політичного керівництва держави, а згодом і як складова воєнного мистецтва з відповідним теоретичним обґрунтуванням. Базові положення **С. в.** опираються на результати оцінки воєнно-політичної обстановки, структурно-функціональні та цільові характеристики розвитку воєнної організації держави. Узагальнення вироблених людством **С. в.** дозволяє виділити 5 історичних етапів їх розвитку: стратегії Стародавнього світу (до падіння Західної Римської імперії у 476), стратегії Середньовіччя (від 476 до англійської буржуазної революції 1640), стратегії Нового часу (від 1640 до 1899), стратегії ХХ ст., зміст яких визначили дві світові війни та “холодна війна” між геостратегічним Сходом і Заходом, сучасні стратегії (після 1991).

Основними питаннями теоретичної та практичної сторін **С. в.** в сучасних умовах є: ймовірний характер війн ХХІ ст. та шляхи їх запобігання воєнними засобами; мета і завдання збройних сил у війні та у воєнних діях стратегічного масштабу; необхідні засоби для ведення війни; зміст, способи і умови підготовки та ведення війни в цілому, а також різних форм стратегічних дій; стратегічне планування процесу застосування збройних сил (видів збройних сил) у конфліктах воєнних; основи забезпечення застосування збройних сил, керування збройними силами у мирний та воєнний час; воєнно-стратегічні погляди провідних держав та наддержавних об'єднань (блоків, союзів, коаліцій), їх можливості щодо підготовки, розв'язування і ведення війни та воєнних дій стратегічного рівня.

Ключові завдання **С.в.** визначаються національним законодавством з питань національної безпеки і оборони, зокрема, воєнною доктриною держави. Маючи на увазі воєнно-стратегічні підходи наддержавних утворень, слід враховувати їх коаліційні документи безпекового та оборонного характеру.

Наукова рефлексія **С.в.** дозволяє виділити її додаткові змістовні

характеристики. Зокрема, об'єктом **С.в.** є конфлікт військовий (повномасштабна війна чи конфлікт збройний), а предметом – збройна боротьба, військові дії стратегічного масштабу та безпосередньо військові аспекти підготовки держави до оборони. Важливими елементами теорії **С. в.** є принципи та категорії, на які вона опирається.

До основних принципів **С. в.** відносяться: відповідність стратегічної мети і завдань політичній меті; завчасна всебічна підготовка держави до оборони та вміле використання матеріальних і моральних сил під час відсічі збройній агресії; постійна бойова і мобілізаційна готовність збройних сил; завчасне стратегічне планування застосування збройних сил; мобільність, активність і рішучість військових дій, захоплення та утримання стратегічної ініціативи; рішуче зосередження зусиль збройних сил на найважливіших напрямках; узгоджене застосування видів збройних сил, особливо на напрямках зосередження основних зусиль; безперервність ведення військових дій, раптовість та напруженість; своєчасний маневр військами, силами і ударами в ході війни; завчасне створення стратегічних резервів, запасів матеріальних засобів (у першу чергу озброєння і боєприпасів), їх уміле використання і поновлення в ході війни; глибокий аналіз та передбачення подальшого розвитку військово-політичної і військово-стратегічної обстановки; всебічне врахування і повне використання морально-психологічного чинника під час підготовки і ведення військових дій; запобігання та стримування збройної агресії.

До основних категорій **С.в.** належать конфлікт військовий, конфлікт збройний, локальна, регіональна, світова війни, безпека військова, стратегічне розгортання, стратегічна операція, військово-економічна стратегія тощо. Коло основних проблем, що досліджуються **С.в.**, утворюють: закономірності збройної боротьби стратегічного рівня; умови і можливий характер майбутньої війни, теоретичні засади підготовки держави і збройних сил до її ведення; принципи планування війни; види (функціональні структури) збройних сил та засади їх стратегічного застосування; форми і способи ведення збройної боротьби; основи керування

збройними силами і війною в цілому; основи всебічного забезпечення збройної боротьби; стратегічні погляди можливих противників.

Складовою державотворчого процесу в Україні, починаючи з 1991, є вирішення комплексу питань, спрямованих на забезпечення національної безпеки, що передбачає розвиток військово-стратегічної теорії і практики.

Зокрема, національна військова стратегія досліджує: причини виникнення та можливий характер військових конфліктів сучасності; військові аспекти геополітики, геостратегії та національної безпеки держави; шляхи запобігання і стримування військових конфліктів; заходи щодо підготовки держави до оборони (в першу чергу економіки, населення, території); стратегічне планування застосування Збройних Сил (ЗС) України у можливих військових конфліктах; основи всебічного забезпечення ЗС України у мирний час та період особливий; процеси керування ЗС України у мирний час та період особливий; шляхи розвитку ЗС України; стратегічна характеристика геопростору; науково обґрунтовані правила (рекомендації) військово-політичному керівництву держави з питань підготовки держави і ЗС України до оборони та керування ними в ході військових дій; стратегічні погляди, концепції військового керування ін. держав щодо застосування збройних сил у військових конфліктах; основні напрямки військово-економічної стратегії України; основні напрямки військово-технічної політики держави; способи і форми застосування ЗС України та ін. військових формувань держави у можливих військових конфліктах; участь ЗС України у миротворчій діяльності держави; основні напрямки розвитку національної військової стратегії на перспективу.

С.в. сучасної держави перебуває у процесі неперервного удосконалення. Тенденції розвитку збройної боротьби, озброєння військ (сил) новітніми системами ураження (особливо високоточними), зміна форм і способів ведення збройної боротьби потребують неперервного перегляду та оновлення концептуальних військово-стратегічних положень, їх практичного використання та подальшого наукового осмислення. У деяких країнах (наприклад,

США) окремим нормативно-правовим регулятором розвитку воєнної сфери і сфери національної безпеки є “Національна воєнна стратегія”, що періодично оновлюється.

© Смолянук В.Ф.

СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

– сукупність стратегічних пріоритетів, цілей, завдань та механізмів щодо реалізації національних інтересів в економічній сфері, а її метою є забезпечення рівня економічної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України та її конкурентоспроможність.

© Завгородня С.П.

СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

– сукупність стратегічних пріоритетів, цілей, завдань та механізмів щодо реалізації національних інтересів в енергетичній сфері. Тривалий час Україна не мала стратегічної програми національного енергетичного розвитку, що негативно позначалося на формуванні та реалізації вітчизняної енергетичної та загальноекономічної політики. Діюча нині Енергетична стратегія України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 18 серпня 2017 року. Енергетична стратегія України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” є документом, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року. Енергетична стратегія України визначає цілі, завдання та механізми виведення енергетичного комплексу на принципово новий, якісний рівень розвитку. Насамперед, спрямована на вирішення проблем енергетичної безпеки в умовах нагальної потреби забезпечення суверенітету держави за обставин зовнішньої агресії із застосуванням як новітніх видів озброєнь (у тому числі інформаційних та гібридних методів ведення війни), так і невійськових впливів.

© Завгородня С.П.

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

– сукупність офіційних поглядів держави (які, як правило, викладені у формі цілісного нормативного документа та ґрунтуються на результатах комплексного аналізу умов життєдіяльності суспільства та держави на певному історичному відрізку часу у контексті можливостей та загроз щодо реалізації національних інтересів) щодо основних принципів, завдань, засобів, способів, термінів, організаційно-правових, інституційних та інших механізмів досягнення пріоритетних національних цілей; система науково обґрунтованих поглядів на сукупність національних цілей, принципи, підходи, методи та механізми їх досягнення, які в сукупності є концептуальною основою вдосконалення моделі системи забезпечення національної безпеки. Як правило, головна мета будь-якої С.н.б. полягає у подальшій деталізації системи поглядів, принципів і настанов, які знайшли своє відображення в чинному законодавстві, зокрема у Концепції національної безпеки, уточнення пріоритетних національних цілей (як правило, на середньострокову перспективу – до 5 років), досягнення яких має забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток держави, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету держави у сучасному світі. Принциповим при розробці С.н.б. є комплексний прогноз трансформації (змін) в ієрархії національних цілей, загроз та можливостей щодо їх досягнення. Тому її розробка передбачає всебічний аналіз та прогноз розвитку зовнішніх та внутрішніх умов життєдіяльності суспільства та держави і уточнення на цій основі національних цілей та їх пріоритетності, а затверджена стратегія слугує адміністративно-політичною основою та організаційно-правовим інструментом повсякденної діяльності суб’єктів державного управління національною безпекою, спрямованої на досягнення національних цілей.

Традиційно на Заході проблеми національної безпеки вивчаються в контексті так званих стратегічних досліджень. Вважається також, що розробка керівних

документів у сфері забезпечення захисту національних інтересів передбачає процес стратегічного мислення, заснованого на комплексному використанні таких понять як “Ціль”, “Засіб”, “Спосіб”. При цьому на вищому рівні державної політики та державного управління виділяють Національну стратегію держави, під якою розуміють загальну діяльність держави в області внутрішньої і зовнішньої політики з використанням всіх джерел впливу (політичного, економічного, воєнного та інших) та **С.н.б.** Провести досить чітку межу між національною стратегією держави та **С.н.б.** досить важко. Вони дуже тісно пов’язані. Водночас Національна стратегія розглядає практично всі питання, які мають відношення до діяльності держави. Вона визначає систему національних інтересів і основних державних цілей у внутрішній та зовнішній політиці та напрямки розподілу наявних у держави ресурсів (засобів) і, певною мірою дозволених чинним законодавством способів їх використання. **С.н.б.** головним чином направлена на протидію загрозам національним інтересам. Акцентування уваги на загрозах принципово відрізняє її від Національної стратегії держави. Тобто **С.н.б.** охоплює всі питання практичної (в контексті - безпосередньої) діяльності по забезпеченню безпеки в політичній, економічній, воєнній та інших областях внутрішньої та зовнішньої сфери діяльності держави. При чому діяльності, яка за певних умов передбачає використання сили (в будь-якому вимірі: політичної, економічної, військової тощо) для здійснення впливу, підтримки, контролю чи прямого примусу. Сутність та функціональне призначення **С.н.б.** як раз і полягає в аналізі та обґрунтуванні умов (та чи інша комбінація інструментів елементів державної влади - військових, економічних, політичних, інформаційних тощо) буде використовуватися вказана сила держави. Тобто, **С.н.б.** має охоплювати концентрацію зусиль держави, спрямованих на протидію реальним чи потенційним загрозам досягнення національних цілей з урахуванням можливого використання сили.

З огляду на це часто розробка **С.н.б.** розглядається як мистецтво, і як наука

створення та використання політичних, економічних та інформаційних можливостей держави, а також її збройних сил в мирний і воєнний час для виконання національних задач. Окремими, хоча і такими, що безпосередньо відносяться до цієї теми питаннями, є політична та економічна стратегія (і та і інша стосується як зовнішніх, так і внутрішніх питань). У будь-якому випадку, **С.н.б.** завжди є документом, обов’язковим для виконання і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки. Досвід провідних країни світу свідчить, що **С.н.б.** є публічним документом, а цілі національні, досягнення яких передбачено стратегією, повинні мати пріоритетне фінансування з державного бюджету. Тому принципово важливим є те, що до затвердження державного бюджету вказані цілі мають бути чітко і однозначно визначені й щодо них має бути досягнуто консенсусу між законодавчою і виконавчою гілками влади. Окрім того має бути задіяний такий стратегічний фактор, як всебічна підтримка з боку суспільства (врахування вказаного фактора, є однією із ключових ознак розвинуто громадянського суспільства, хоча, звичайно, і не достатньою).

Цілі національні викладені у **С.н.б.** формуються у контексті національних інтересів. Досягнення цих цілей є основою передумовою реалізації та захисту вказаних інтересів, що і визначає їх конкретне спрямування. Не випадково, сьогодні значно актуалізувалась проблема своєчасного і точного визначення національних інтересів і цілей, загроз їх досягнення, що обумовлено не тільки широкомасштабними завданнями державного будівництва (що характерно, наприклад, для України), а й загальними тенденціями кардинальних змін геополітичного та гео економічного характеру.

Незважаючи на важливість **С.н.б.** України для реалізації національних інтересів перша в історії незалежної України стратегія була затверджена тільки у 2007 році.

У чинній **С.н.б.** України, серед комплексу стратегічних завдань, спрямованих на підвищення ефективності державного управління в умовах криз, надзвичайного

стану та особливого періоду визначено низку завдань, які стосуються питань стратегічного планування забезпечення національної

З урахуванням досвіду провідних країн світу доцільно щоб основні параметри (положення) **С.н.б.** України враховувалися при затвердженні державного бюджету.

© Ситник Г.П.

СТРАТЕГІЯ НЕПРЯМИХ ДІЙ –

це система симетричних та асиметричних підходів і комплекс превентивних дій активної сторони, які призводять в перспективі до умов успішної реалізації її політики по відстоюванню національних інтересів шляхом створення ситуації дезорієнтації та дезорганізації супротивника в контексті діалектичних змін простору протиборства. Головна мета **С.н.д.** – це послабити опір супротивника наперед, ніж робити спробу долати його, що краще всього досягається шляхом підміни у супротивника “образу Батьківщини” та “образу ворога” (розмиття цілей політики національної безпеки – “кого / що” від “кого” захищати), спотворенням “образу захисника Вітчизни” та за допомогою рефлексивного управління цілями війни.

Традиційно превентивне послаблення опору супротивника агресору здійснюється, головним чином, за допомогою: інформаційно-пропагандистських заходів, що спрямовані, в першу чергу, на руйнування духовного потенціалу супротивника, а також на формування у нього картини мудрого та ефективного правління, високого економічного потенціалу та добробуту в державі, що здійснює стратегічний напад, наукових та культурних здобутків її народу, високих результатів технологічного розвитку її суспільства; на формування іміджу цієї держави як захисника справедливості, інтересів світової спільноти та рятівника людської цивілізації, що само по собі повинно, на думку стратегів активної сторони, справляти велике враження на супротивника; дії на супротивника “мудрої” політики по відношенню до нього, яка є взірцем уваги та поваги до його бажань, потреб та інтересів; заходів дипломатичного характеру, що спрямовані на зовнішньополітичну ізоляцію супротивника;

заходів економічного характеру, що спрямовані на послаблення та руйнування економічного потенціалу супротивника; заходів в сфері освіти та науки, що спрямовані на руйнування освітянського та наукового просторів супротивника; заходів в сфері охорони здоров'я та екологічного середовища, що спрямовані на знищення генофонду та природного середовища існування суспільства супротивника; заходів організаційно-управлінського характеру, що спрямовані на порушення та руйнування організаційного простору соціуму супротивника; заходів стратегічного характеру, що спрямовані на нав'язування супротивнику проблем з метою відволікання його від магістрального курсу розвитку та вирішення стратегічних завдань; заходів воєнно-стратегічного характеру, які ставили б супротивника у становище абсолютної недоцільності чинення опору.

В якості засобів та інструментів, за допомогою яких здійснюється **С.н.д.**, можуть бути використані засоби соціального насильства.

© Шевченко М.М.

СТРУКТУРА (АРХІТЕКТУРА) БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКА –

це специфічні багатосторонні міждержавні відносини за активною участю міжнародних організацій і структур (насамперед, ЄС та ОБСЄ), основу яких складають: політичне співробітництво; взаємозв'язок між системами політичної й воєнної безпеки з дипломатичними, економічними та іншими заходами попередження агресії, або іншої реальної / потенційної загрози; створення національних і міждержавних оборонних структур; встановлення міждержавного воєнного планування, узгодження планів воєнного будівництва; скорочення озброєння; перебудова сектору безпеки і оборони.

Історично у розбудові **С.(а).б.є.** були присутні дві ключові тенденції. *Перша - розколата (розрізнена) Європа в пошуку безпеки.* Протягом століть в Європі існувала значна кількість країн, кожна з яких переслідувала власні інтереси. У той час, коли одні держави, досягнувши певного рівня розвитку, прагнули розширити власну політичну та економічну владу назовні, для інших гостро стояло питання

самозбереження. Таким чином, у Європі з'являлися перші військові союзи, що носили, як правило, тимчасовий характер й були спробами створення моделей мирного співжиття – механізмів міжнародної безпеки. Поглиблення розбіжностей та загострення суперечностей між європейськими державами підштовхувало їх до пошуку шляхів мирного співіснування. Так, Вестфальський мир 1648 р., що завершив Тридцятилітню війну, ознаменував створення першої системи міжнародної безпеки. Згодом, система міжнародних договорів 1814-1815 рр., пов'язаних з боротьбою та перемогою над наполеонівською Францією стала основою Віденської системи міжнародних відносин. Інституційним виміром спільної європейської безпеки стала створена в 1920 р. Ліга Націй – міжнародна організація, основною метою якої стало забезпечення миру в Європі шляхом закріплення результатів Першої світової війни. Безпекові договори (Дюнкеркський пакт 1947 р. та Брюссельський договір 1948 р.) між європейськими країнами після завершення Другої світової війни, які передували Вашингтонському договору 1949 р., що створив НАТО, можна також вважати спробами створення системи колективної безпеки в Європі. Сучасним інституційним виявом колективної безпеки вважається Організація Об'єднаних Націй (ООН) на глобальному рівні, а в Європі – Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Друга тенденція – розвиток політики спільної оборони, організація єдиних органів, структур, сил та засобів її реалізації. Особливо гостро необхідність побудови європейської спільної оборони актуалізувалася по завершенню Другої світової війни та в результаті розгортання холодної війни. Інституційним виявом спільної оборони європейців на цьому етапі стала створена в 1949 р. Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Основу сучасної архітектури європейської безпеки було закладено ще на початку 1990-х рр. ХХ ст., коли “холоднішому” протистоянню заступила хитка рівновага постбіполярного світу з якісно новими викликами, загрозами та конфліктогенним середовищем. Крім НАТО

питаннями миру та безпеки на європейському континенті були покликані забезпечувати створена у 1975 р. у м. Гельсінкі Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі, яка згодом інституціоналізувалась до статусу організації, а також Організація Об'єднаних Націй. Разом з цим, після краху соціалістичного табору виявилася принципова неготовність американців дотримуватися багатосторонності (multilateralism), приписів міжнародного права та ООН, що позначилося на низці дій та рішень США. Отже, бажання європейців розбудовувати власні безпекові механізми в рамках нової **С.(а).б.с.** ґрунтувалось, передусім, на невідповідності між значними досягненнями на шляху створення потужної економічної спільноти на континенті та безперечним домінуванням США в усіх питаннях, що стосувались збройного захисту надбань європейської інтеграції. Відтак, почали розбудовуватися і реалізовуватися Спільна Зовнішня Політика і Політика Безпеки (Common Foreign Security Policy) та Спільна європейська політика в галузі безпеки і оборони (European Security and Defense Policy). На їх зміст, форми, спрямованість, динаміку розвитку великий вплив мала у 2008 р. серпнева російсько-грузинська війна.

Росія тривалий час була незадоволена своєю роллю та місцем у **С.(а).б.с.** і намагалася запропонувати свій варіант її удосконалення. Президент Російської Федерації уперше заговорив про цю ініціативу в червні 2008 р. (Берлін), перед конфліктом із Грузією. Її головною метою було обмежити вплив Америки в Євразії. Д. Медведєв підкреслив, що “атлантизм, як єдиний принцип, історично зжив себе” і стверджував, що нинішня європейська архітектура несе “на собі відбиток ідеології, успадкованої від минулого”, що НАТО “ніяк не може знайти новий зміст свого існування”. І головне: Москва закликала провести європейський саміт, присвячений розробці нової хартії за зразком Гельсінської. Більш розроблена версія Російської Федерації була представлена на конференції з питань світової політики, що проходила у жовтні 2008 р. На цей момент (після війни із Грузією) відносини Росії із Заходом – особливо зі

США – значно погіршилися. Основні пропозиції російської сторони зводяться до наступних. Існуюча система безпеки в Європі є невдалою спробою пристосувати стару **С.(а).б.є.** до нових реалій шляхом розширення НАТО. Із цього процесу випало кілька великих європейських держав, включаючи Росію, Україну та ін.

Керівництво Російської Федерації впевнене, що з питань жорсткої безпеки можна швидко домовитися й, тим самим, вийти на більш широкі домовленості у сфері безпеки і оборони. Пропонується, в основному п'ять можливих форматів договору: це “Гельсінкі-Плюс”, “Гельсінкі-2”, “Нато-Плюс”, “Європейська політика у галузі безпеки й оборони-плюс”, і п'ятий – щось принципово нове. Найбільш реалістичним виглядає вибір між “Гельсінкі-Плюс” і “Гельсінкі-2” Можливими суб'єктами переговорного процесу Росія бачить п'ять організацій: ОБСЄ, Євросоюз, НАТО, Організацію Договору про колективну безпеку й СНД. Але проблема переговорних процесів полягає в тому, що жодна з цих п'яти організацій не має права розмовляти від імені усіх своїх членів, тому неминуче переведення консультацій на національний рівень.

Україна також прагне брати активну участь у розбудові **С.(а).б.є.** Про це свідчить стратегічний курс країни на інтеграцію до ЄС, намагання підвищити свою роль і внесок у зміцнення європейської системи колективної безпеки, що зафіксовано у Законі України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. Поки питання трансформації **С.(а).б.є.** не актуалізоване, але після поживлення діалогу між НАТО і Росією, успішного завершення лісабонського саміту Альянсу 19-20 листопада 2010 р., за участю Президента РФ Д. Медведєва, розгортанням так званих “весняних революцій” в арабських країнах Близького Сходу ті Північної Африки, появою нових загроз, викликів і ризиків, цей процес може отримати нового імпульсу.

© Мандрагеля В.А.

СТРУКТУРА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – організації, інститути, форуми, рухи, правові принципи і норми, механізми

контролю (верифікації), створені міжнародним співтовариством з метою підтримання миру та забезпечення глобальної і регіональної безпеки у різних сферах – військовій, політичній, економічній, фінансовій, гуманітарній, екологічній та ін. Створена у 1945 Організація Об'єднаних Націй (ООН) є міжнародною організацією незалежних суверенних держав, основним завданням якої є підтримання і зміцнення міжнародного миру та безпеки, розвиток співробітництва між державами. Відповідно до Статуту ООН, підтримання міжнародного миру і безпеки здійснюється Генеральною Асамблеєю (ГА) ООН та Радою Безпеки (РБ) ООН, компетенції яких чітко розмежовані. Для врегулювання криз і забезпечення міжнародної безпеки ООН застосовуються наступні заходи: превентивна дипломатія; миротворчість; підтримання миру; розбудова миру у пост конфліктний період.

Регіональні структури (системи) безпеки, якщо їх організаційні форми та принципи діяльності відповідають Статуту ООН, розглядаються як складники всесвітньої системи безпеки. Головними з регіональних **С.м.б. є:** Ліга арабських держав (ЛАД), існує з 1945; Організація Американських держав (ОАД), існує з 1948; Організація Африканської єдності (ОАЄ), існує з 1963; Організація (у 1975-1994 Народа) з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); Організація Ісламська конференція (ОІК), заснована у 1969; Організація Північноатлантичного договору (НАТО), заснована у 1949; Рада миру і безпеки Африканського Союзу, існує з 2002; Регіональний форум АСЕАН з питань безпеки, існує з 1994; Співдружність Незалежних Держав (СНД), створена у 1991; Шанхайська організація співробітництва (ШОС), існує з 2001. Однією з найбільш ефективних **С.м.б.** в сучасних умовах є Організація Північноатлантичного договору. З метою забезпечення міжнародної безпеки (у тому числі за межами внутрішнього геополітичного простору) НАТО взаємодіє з низкою країн-партнерів у форматах Ради євроатлантичного партнерства (РСАП), Програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ), Середземноморського діалогу, Стамбульської ініціативи співробітництва, Плану дій щодо

членства в НАТО, Інтенсифікованого діалогу НАТО – ЄС, Комісії Україна – НАТО, Ради НАТО – Росія.

Забезпечення європейської безпеки належить до чільних завдань Європейського Союзу (ЄС), який також доцільно розглядати як **С.м.б.** У Маастрихтській угоді 1992 про створення ЄС у якості одного із нових напрямків діяльності цієї організації було виділено формування “Спільної зовнішньої політики і політики у сфері безпеки”. Йшлося не про створення альтернативної європейської структури безпеки, незалежної від НАТО, а про надання європейським державам більшої автономії з питань регіональної безпеки. Зараз серед європейських держав-членів НАТО продовжується обговорення ролі і місця Європи у формуванні глобальної системи безпеки, оптимального реагування на виклики міжнародного тероризму та поширення зброї масового ураження.

В межах СНД впродовж 1992-2002 діяв Договір про колективну безпеку, який 7.X 2002 реорганізовано в Організацію договору про колективну безпеку (зараз його членами є Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан). Дотичною до проблем забезпечення регіональної безпеки є створена у 1997 Організація за демократію і економічний розвиток (ГУАМ), що об’єднує Грузію, Україну, Азербайджан та Молдову.

© Смолянчук В.Ф.

СУБ’ЄКТ ГЕОПОЛІТИКИ – держава, наддержавне об’єднання, організація, інститут, впливова соціальна група, які прагнуть реалізувати свої політичні, економічні, військові, інформаційні, фінансові та інші інтереси у спосіб відповідної організації фізичного простору. Традиційним **С.г.** прийнято вважати суверенну державу. Водночас, останнім часом до переліку таких суб’єктів додаються корпорації транснаціональні (ТНК), міждержавні коаліції (НАТО тощо), національно-політичні рухи, орієнтовані на створення власної держави (курди, баски та ін.). З розвитком цивілізації поняття “простір” змістовно ускладнюється. Зараз він виглядає наступним чином: територія (земля) –

акваторія (море, океан, ріки) – повітря – космос – дно світового океану. З метою більш адекватного виразу різних форм просторової активності **С.г.**, прояви яких мають взаємопов’язаний комплексний характер, в окремих геополітичних студіях пропонується вживати інноваційний термін – “стереополітика”.

© Смолянчук В.Ф.

СУБ’ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

– учасники відповідних правовідносин, які мають суб’єктні права та виконують юридичні обов’язки по забезпеченню національної безпеки. Для того щоб бути **С.з.н.б.**, певна організація або структура повинна володіти відповідною правосуб’єктністю. В державних і громадських організаціях правосуб’єктність знаходить свій вираз у компетенції їхніх органів, тобто в сукупності прав та обов’язків, що надаються їм для виконання функцій із забезпечення національної безпеки. Аналіз нормативно-правових актів, які визначають правовий статус **С.з.н.б.**, дозволяє виокремити характерні ознаки суб’єктів забезпечення національної безпеки. Так, правосуб’єктні нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки, як правило, містять вказівку на те, що **С.з.н.б.**: формуються безпосередньо державою або населенням і здійснюють свої функції від імені держави; виконують чітко визначені, встановлені в законодавчому порядку функції, види і форми діяльності у сфері забезпечення національної безпеки; мають юридично закріплену організаційну структуру, територіальний масштаб діяльності, спеціальні повноваження, які визначають їх роль і місце в системі забезпечення національної безпеки, а також порядок їх взаємин з іншими суб’єктами забезпечення національної безпеки, державними установами; наділені повноваженнями державно-владного характеру. Передбачається також, що до складу **С.з.н.б.** входять посадові особи, які безпосередньо виконують покладені на них керівні повноваження, визначається порядок їх призначення. Отже, правосуб’єктом законодавством встановлено, що **С.з.н.б.** є

частиною державного апарату, мають компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, утворюються в порядку, встановленому законами або іншими нормативно-правовими актами, застосовують визначені форми та методи діяльності, наділені правом виступати від імені держави й покликані в порядку законодавчої, судової, виконавчої і розпорядницької діяльності здійснювати повсякденне забезпечення національної безпеки України. Правоздатність і дієздатність суб'єктів забезпечення національної безпеки виникає одночасно з їхнім утворенням і визначенням компетенції, а припиняється у зв'язку з ліквідацією чи скасуванням.

Слід відзначити, що правосуб'єктне законодавство у сфері забезпечення національної безпеки також може бути класифіковане на окремі підвиди. Так, досить чітко виокремлюються: законодавство про правовий статус органів державної влади, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки; законодавство, яке регулює правовий статус окремих складових воєнної організації держави; законодавство про спецслужби; законодавство про правоохоронні органи. У цьому контексті слід звернути увагу на положення ст. 4 Закону України "Про основи національної безпеки України", згідно якої до С.з.н.б. відносяться: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Суттєву роль у реалізації політики національної безпеки мають відігравати інститути громадянського суспільства, у тому числі шляхом здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність інститутів громадянського суспільства

сприятиме зміцненню гарантій додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченню адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави.

© *Абрамов В.І.*

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ

– незалежність держави при ухваленні політичних рішень внутрішнього та зовнішнього характеру. С.д. внутрішній – незалежність держави при визначенні політичних, економічних та інших форм діяльності людей (індивідів) та соціуму, а також цільових установок щодо взаємовідносин органів державної влади та суспільства і регулювання соціальних процесів, шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів. С.д. зовнішній – незалежність держави в системі міжнародних стосунків, за якої створюються належні передумови для реалізації національних інтересів та по можливості врахування інтересів інших держав. Ухвалення рішень на національному рівні завжди передбачало врахування зовнішніх чинників. Проте в умовах глобалізації спостерігається зниження статусу суверенності. По-перше, національні системи так взаємозв'язані, що їх абсолютно незалежне функціонування в сучасних умовах світового ринку є неможливим. По-друге, адекватне реагування на виклики та загрози національній безпеці неможливе без пошуку та залучення відповідних партнерів (союзників) на тому чи іншому етапі національного розвитку. І перше і друге передбачає пошук певних компромісів, які знаходять своє відображення у відповідних угодах, договорах тощо, тобто врахування національних інтересів партнерів (союзників). Це об'єктивно знижує "рівень суверенності держави" при прийнятті нею тих чи інших рішень, передусім тих, які стосуються питань забезпечення національної безпеки.

© *Ситник Г.П.*

СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

– збірне поняття судових органів ЄС, яке охоплює Суд правосуддя ЄС, Загальний суд та спеціалізовані суди ЄС, що забезпечують дотримання законодавства у тлумаченні та застосуванні установчих договорів шляхом

прийняття рішення у справах за позовами, які подають держава-член, інституція, фізична або юридична особа; надання преюдиціальних висновків щодо тлумачення законодавства Союзу або чинності актів, ухвалених інституціями; прийняття рішень в інших справах, визначених установчими договорами.

© Ситник Г.П.

СУПЕРЕЧКА МІЖНАРОДНА –

розбіжності між державами (чи між іншими суб'єктами міжнародного права), у тому числі ті, які можуть поставити під загрозу мир і безпеку. Розповсюдженим видом **С.м.** є суперечка між державами з приводу юридичної приналежності визначеної території, яка має місце, коли сторони, що беруть участь у ній, визнали її наявність і сперечаються з приводу визначеної території чи кордону, при цьому й відносно цілком визначених, одних і тих же самих міжнародно-правових норм або актів. Відповідно до норм міжнародного права **С.м.** повинні вирішуватися мирними засобами (консультації сторін, переговори, обстеження, примирення, добрі послуги, посередництво, міжнародний арбітраж тощо). Нерозв'язність **С.м.** мирними засобами може призвести до збройного конфлікту.

© Ситник Г.П.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ЗАГРОЗИ –

складна система взаємопов'язаних загроз, які виникли в процесі розвитку людства у ХХ столітті і стосуються його життєво важливих інтересів. Реалізація цих загроз може призвести до великих втрат або загибелі цивілізації. Витоки **С.с.з.** можна знайти в епосі Відродження. Саме тоді були закладені підвалини сучасної поведінки людини західної культури, спрямованої на великомасштабне підкорення природи завдяки науковому знанню. Перші успіхи у перетворенні природи принесли також і розуміння віддалених негативних наслідків. Так французький біолог Ж. Б. Ламарк (1744 – 1829) писав: “Можна, мабуть, сказати, що призначення людини полягає в тому, щоб знищити свій рід, попередньо зробивши земну кулю непридатною для проживання”.

У подальшому, вже на рубежі ХІХ і ХХ ст. такі діячі науки і культури, як Б.

Рассел, А. Франс, В. І. Вернадський, аргументовано попереджали про можливі загрози, приховані у науковому прогресі. Але лише наприкінці 60-х рр. ХХ ст. можлива ядерна війна, гонка озброєнь, екологічна, енергетична, продовольча кризи, демографічний вибух почали сприйматися в масовій свідомості як загрози глобального масштабу та усвідомлюватися не тільки в науці та культурі, а й на політичному рівні. Геополітичні, гео економічні та культурні зміни, які відбулися після Другої світової війни відкрили нові можливості розвитку соціуму, а протистояння двох соціальних систем багато в чому стимулювало цей процес. В результаті було суттєво інтенсифіковано процес виробництва в індустріальному, а потім постіндустріальному суспільстві; різко загострилась нерівномірність соціально-економічного та науково-технічного рівня країн; зросли масштаби впливу діяльності людства на навколишнє природне середовище; значно зросла чисельність населення планети; в ході військового протистояння та озброєння сторін ядерною зброєю було досягнуто рівень, достатній для неодноразового знищення усього живого на планеті у разі її використання. Суперечливий характер розвитку існуючих в ті часи соціально-політичних систем світу, їх боротьба породила цілу низку негативних наслідків, реагувати на які було складно через відсутність спільних, узгоджених дій між представниками цих систем. Як наслідок, в умовах формування людства як єдиного суб'єкту всесвітньої історії, з'явився принципово новий тип загроз – глобальні, для усунення яких адекватні способи та методи на той час були відсутні.

Специфікою **С.з.с.** є те, що вони: зачіпають інтереси всього людства та його майбутнє; набули всесвітнього характеру та стали об'єктивними чинниками розвитку суспільства в масштабах планети; потребують невідкладного реагування; не можуть бути усунутими на місцевих або регіональних рівнях, а вимагають для їх подолання об'єднаних зусиль всього людства. Для вивчення **С.с.з.** в короткі строки сформувався новий науковий напрям – глобалістика, яка носить міждисциплінарний характер. В її

формування внесли вклад декілька напрямів у пізнанні. По-перше, критичне осмислення наростання загроз людству з боку науково-технічного прогресу. Основи таких уявлень в ХХ ст. заклали роботи Б. Рассела, О. Хакслі, Дж. Оруелла тощо. По-друге, футурологічні прогнози, що набули в 60-і рр. минулого століття великого поширення. По-третє, загальна теорія систем, методологічні положення якої були сформульовані Л. фон Берталанфі і потім знайшли використання в спеціальних дисциплінах (наприклад, в дослідженнях міжнародних відносин Р. Ешбі, Э. Ласло, Дж. Форрестера тощо). Була створена теорія динаміки соціальних систем, в рамках якої були описані методологічні принципи глобального моделювання. По-четверте, для розвитку теорії глобалістики велику роль відіграли праці П. Тейяра де Шардена, В. І. Вернадського. Концепція трансформації біосфери в ноосферу, гіпотеза “Гея” Дж. Лавлока (1970 р.) фактично спрямовані на запобігання С.с.з.

Глобалістика активно розвивається, але в її рамках відсутній єдиний підхід та загально визнана концепція С.с.з. Найбільш поширеним у класифікації С.с.з. є поділ їх на три основні групи. До першої з них відноситься загроза виникнення світової термоядерної війни, а також невирішеність питань економічної відсталості окремих країн та регіонів, зростаючий контраст у доходах на душу населення між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, голоду, зубожіння і неписьменності. Другу групу складають загрози, які виникли в результаті появи негативних для людини наслідків перетворення природного середовища: катастрофічне антропогенне забруднення довкілля, перш за все атмосфери, світового океану тощо; недостатність у забезпеченні подальшого економічного розвитку людства необхідними природними ресурсами, включаючи продовольство, промислову сировину і джерела енергії. До третьої групи відносяться С.с.з., обумовлені відношенням людини і суспільства: безконтрольне стрімке зростання населення; негативні сучасні та віддалені наслідки науково-технічного прогресу, які можуть спричинити біологічну деградацію людини, поширення алкоголізму і

наркоманії; зниження рівня здоров'я і освіти тощо.

Причинами появи С.с.з. фахівці вважають: стихійність, нерівномірність соціально-економічного та науково-технічного розвитку різних держав, регіонів світу; суттєве збільшення впливу суспільства на природу. У питаннях усунення С.с.з. також немає єдиних підходів і загально визнаних концепцій, вони існують зараз у вигляді набору принципів і установок, головні з яких зводяться до наступного. Усупереч розколу сучасного світу, інтенсифікація зв'язків і взаємодій веде до об'єктивної єдності господарських зв'язків, соціальних процесів і історичного талану різних країн, а також культури, науки і техніки, зумовлює спільність майбутнього для всього людства. Пошуки шляхів його гармонійного об'єднання – основна ідея забезпечення міжнародної безпеки, яка, проте, ще не отримала переконливого практичного рішення. Запропоновані лише окремі варіанти, такі як, наприклад, створення транснаціональних структур аж до світового уряду, побудова екологічно збалансованої глобальної економічної системи, досягнення глобальної демографічної стабілізації, формування глобальної культури нового типу. Визначальне значення на цьому шляху відводиться загальнолюдським цінностям і культурно-історичному універсалізму, становленню нової свідомості як вирішального суб'єктивного чинника майбутнього світового розвитку, поширенню відчуття причетності життя людини глобальному цілому природи і космосу, відповідальності за майбутнє світу, за долю культури і духовного життя. Визнається, що культура є реальністю, більш важливішою для долі майбутнього миру, ніж політика, а глобальна екологічна і гуманістична етика – духовна першооснова, над якою повинні надбудовуватися різні види і форми суспільного буття.

Центральне місце в вирішенні питань усунення С.с.з. відводиться людині. Так, Римський клуб ставить проблему людини головним чином в прагматичній площині – як завдання вдосконалення і розвитку нових “людських якостей” (А.Печчеї), спрямованих на майбутній світовий порядок і глобальну

свідомість. Другий підхід орієнтований на формування етичної відповідальності за природу, за створення альтернативної цивілізації і культури, що може взяти на себе лише духовно зріла і вільна особа. Ці два підходи протистоять будь-яким формам фанатизму і екстремізму, відкидають революційні методи перетворення дійсності і роблять акцент на еволюційних змінах спочатку в свідомості людей, а потім і в соціально-економічній і політичній практиці. Крім того йде пошук спільного в самих різних політичних, філософських, психологічних і релігійних концепціях. Все це може стати єдиним джерелом культурного оновлення і універсальної моралі для всього людства.

Незважаючи на те, що міжнародні екологічні організації громадянського суспільства та створені в ім'я захисту довкілля партії “зелених” залишаються в більшості країн, як правило, на узбіччі політичного життя, урядам доводиться все більшу увагу звертати на дану проблематику. Важливими міжнародними заходами, спрямованими на усвідомлення та розробку шляхів зменшення та усунення С.с.з., є: прийняття ООН у 1982 р. “Всесвітньої хартії природи”; створення в 1983 р. Міжнародної комісії з довкілля і розвитку, яка у 1987 р. підготувала доповідь “Наше спільне майбутнє” в якій вперше були сформульовані основні положення концепції сталого розвитку; розроблена ЮНЕП “Екологічна перспектива до 2000 р. і далі”; підготовлена та оголошена Міжнародним союзом охорони природи та природних ресурсів “Всесвітня стратегія охорони природи”; робота Другої міжнародної конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), на якій розглядалися усі аспекти сталого розвитку та були прийняті документи: 1) Порядок денний на XXI століття; 2) Програма дій ООН, прийнята в Ріо-де-Жанейро; 3) Декларація з навколишнього середовища та розвитку; 4) Заява про принципи відносно лісів; 5) Рамкова конвенція про зміну клімату під впливом газів, що викликають парниковий ефект; 6) Конвенція про збереження біологічної різноманітності; підписання Кіотського протоколу про обмеження викидів в атмосферу газів, що викликають

парниковий ефект (1997 р); прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації і програми дій форуму тисячоліття “Ми, народи: зміцнення Організації Об’єднаних Націй в двадцять першому столітті” (2000 р.) тощо.

Людство зіткнулося з глобальними загрозами своєму існуванню, але єдиного шляху їх подолання поки ще не розроблено. Сьогодні вже зрозуміло, що світова спільнота повинна істотно змінитися у напрямі кращого розуміння навколишнього природного та соціального середовища людини. В. І. Вернадський слідом за Е. Леруа і П. Тейяром де Шарденом назвав цей новий стан єдності людей з природою ноосферою, покладаючись перш за все на розум людський, здатний формувати безпечно середовище свого існування.

© Кучма Д. Я.

СЦЕНАРІЙ ВІЙНИ — прогностичний опис можливого початку, розвитку, завершення і наслідків війни на основі стратегічного аналізу її можливих цілей політичного і стратегічного характеру, співвідношення політичних, економічних і воєнних можливостей сторін, інших факторів, що впливають на хід і результат війни. С.в., зокрема, передбачає детальний опис складу збройних сил потенційних учасників війни, їх розміщення, вихідного положення, варіантів розв’язання війни і її ведення у цілому і по періодах, можливих її наслідків. С.в., як правило, відпрацьовуються у ході командно-штабних навчань, на воєнно-стратегічних іграх, закріплюються в керівних документах з питань забезпечення національної безпеки.

© Ситник Г.П.

Т

ТАЛАСОКРАТІЯ — тип цивілізації або форма держави, економічна, політична і культурна життєдіяльність яких внаслідок обмеженості земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, пов’язаній з морем, морським судноплавством, контролем морських просторів та прибережних регіонів. Т. є уособленням морської могутності держави. Характерною для неї є мобільність

(особливо морська), торгівля, дух індивідуального підприємництва, рухливість етичних та юридичних норм. Цивілізації цього типу швидко розвиваються і легко міняють зовнішні культурні ознаки.

Для оцінки геополітичного статусу таласократичної держави А.Мехен (США) вивів шість основних умов, які впливають на формування морської сили нації. До них входять: 1) географічне розташування; 2) фізична будова, яка включає природну продуктивність і клімат; 3) розміри території; 4) чисельність народонаселення; 5) характер народу; 6) характер уряду, державних установ (тобто політичний режим). Всі ці умови визначали розвиток США як торговельної морської держави. Розвиваючи свої ідеї щодо морської сили, А.Мехен вивів формулу могутності таласократії: військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази = морська сила. Адмірал-геополітик був переконаний, що саме через морську силу держави, яка дає змогу контролювати Світовий океан, США в майбутньому зможуть зайняти передові позиції в економіці, політиці, духовно-культурному житті, а потім встановити повне світове панування “морської цивілізації”. Це можна буде здійснити, усунувши небезпеку, яку становлять континентальні, телурократичні держави Євразії – Росія, Китай і Німеччина. Головне стратегічне завдання Т., на думку А.Мехена, полягає у боротьбі з безперервною континентальною масою Російської імперії, яка простяглася від Чорного моря до Японського. Тим самим А.Мехен першим теоретично спрямував майбутню експансію США на СРСР-Росію.

© Смоляннюк В.Ф.

ТЕЛУРОКРАТІЯ – тип цивілізації або форма держави, економічне, політичне і культурне життя яких в силу географічних факторів зосереджується насамперед на суходолі; втілення сухопутної могутності країни. Характерним для Т. є тип мислення, пов'язаний з фіксованим простором, стійкістю його якісних орієнтацій і характеристик. Ознаками телурократичних цивілізацій (держав) є осілість, консерватизм, закостенілість, стійкість соціальних традицій, могутній вплив релігійних або політичних ідеологем, репресивність колективістської

етики тощо. На відміну від морських, сухопутним народам чужі індивідуалізм і дух підприємництва. Їм більше властиві колективізм та ієрархічність, що є важливою умовою ствердження в телурократичних умовах тоталітарних держав (імперій).

© Смоляннюк В.Ф.

ТЕОРЕТИЧНІ ШКОЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – групи дослідників, що виконують в довгостроковому періоді під керівництвом лідерів науково-дослідні програми вивчення процесів забезпечення міжнародної безпеки. Прийнято виділяти наступні теоретичні підходи та відповідні школи в дослідженнях міжнародних відносин та світової політики як основні: реалізм (у сучасному варіанті він представлений, головним чином, неореалізмом), лібералізм (в своїй основі - неолібералізм), неомарксизм.

Реалізм і неореалізм. Теоретична школа політичного реалізму сходить своїми витокami до робіт таких авторів, як Фукидід, Н. Макиавеллі, Т. Гоббс тощо. Сучасні її представники: Е. Карр, Дж. Кеннан, Г. Моргентау, Р. Нібур, К. У. Томпсон. Реалізм — один із старих теоретичних підходів у міжнародних дослідженнях, що вимагає максимально точно і “реалістично” описувати міжнародні відносини. Виник реалізм в першій половині ХХ ст. в західній науковій традиції. Її основоположник Г. Моргентау сформулював шість принципів на яких ґрунтується реалізм: 1. Політика управляється об'єктивними законами, витoki яких слід шукати в незмінній та недосконалій природі людини. 2. В центрі політичного реалізму знаходиться концепція національного інтересу, який визначається через поняття сили. 3. Національний інтерес є об'єктивним поняттям. Проте його конкретність визначається політичним та культурним контекстом. 4. Необхідно враховувати значущість політичної дії з моральної точки зору. При цьому слід розуміти, що існує неминуче протиріччя між моральним приписом та вимогами політичної дії. 5. Концепція національного інтересу запобігає зловживанням у визначенні того, “що добре, а що погано”, з моральної точки зору. В результаті жодна держава не володіє монопольним правом на чесноту. 6.

Політичний реалізм виходить з множинного уявлення про природу людини, яка включає економічну, політичну, моральну складові. Визначення національного інтересу через поняття “могутність” означає для політика те ж саме, що для економіста визначення інтересу в якості багатства.

Основні положення класичного реалізму, в рамках якого розглядається безпека міжнародна, зводяться до наступного: 1. Міжнародні відносини є взаємодією держав, які однорідні за своєю суттю, є унітарними учасниками і, як люди, егоїстичні в своїх устремліннях. 2. Взаємодія держав здійснюється хаотично, оскільки не існує “наддержавного владного центру”. В результаті міжнародні відносини є “анархічними”. 3. Прагнення до могутності, зокрема до військової переваги, яка гарантує безпеку держав, - головний мотив їх діяльності. 4. Держави, перш за все, виходять зі своїх інтересів. При цьому вони можуть враховувати моральні міркування, проте жодна з них не володіє правом на визначення того, що добре, а що погано. Саме категорія “інтересу” оберігає від зловживань спекуляціями на моралі. 5. Політична реальність відрізняється від економічної: для політики головне влада, для економіки - багатство. 6. В світі міжнародних відносин, де домінує силовий чинник, держави завжди мають бути в повній готовності.

Лібералізм і неолібералізм. Теоретична школа лібералізму, будучи також однією із старих в теорії міжнародних відносин, протилежна реалізму. Дослідники, що працюють в рамках даної парадигми, засновують свої теоретичні переконання на роботах Дж. Локка, І. Канта, Ж-Ж. Руссо, Дж. С. Мілля, А. Сміта, Д. Рікардо. Сучасні представники школи: Р. Кохен, Д. Най, Ч. У. Кеглі, Ю. Р. Уїтккопф. Основні положення класичного лібералізму зводяться до наступного: 1. Людина неагресивна за своєю природою. Вона націлена на співпрацю. 2. Війна - це проблема, яку можна вирішити лише спільними зусиллями. 3. Міжнародне співтовариство повинне усвідомити, що необхідні міжнародні інститути, здатні запобігти озброєному конфлікту. 4. Державам необхідно реформувати свої політичні системи, з тим щоб демократичне правління в

середині кожної країни сприяло встановленню миру та розвитку співпраці на планеті. 5. На міжнародній арені діють не лише силові, але й інші чинники, такі як економіка і мораль. Співпадаючі інтереси створюють умови підтримки колективної міжнародної безпеки.

На підставі цих положень була сформульована теорія “демократичного миру”, згідно з якою демократичні режими не воюють один з одним (Д. Бабст, М. Дойл, Б. Рассел).

Неомарксизм. Неомарксистський підхід підкреслює економічну нерівність у сучасному світі та розшарування населення планети за економічними параметрами, які, якщо говорити про сучасні умови, відбуваються не за лініями кордонів національних держав, а головним чином за віссю “Північ-південь”. В рамках неомарксизма в науковий обіг введені поняття “Країни третього світу” (держави, що розвиваються) і “країни другого світу” (соціалістичні). Концептуальні витoki неомарксизму знаходяться в роботах К.Маркса. Представниками цієї теорії є: І.Валлерстайн, А. Г. Франк, Р. У. Кокс.

Основними положеннями світ-системної теорії (І. Валлерстайн) є: 1. Світ поділяється не лише на держави, але і на більш важливі структурні одиниці — класи. Поява ж держав була необхідною для переходу до світової економічної системи (світ-економіки) та її перемоги над світ-імперіями минулого. 2. В даний час існує лише одна світ-економіка – капіталістична. В результаті розвитку капіталізму сталося розшарування країн, залежно від економічних показників, на три частини: центр (ядро), периферію, напівпериферію. Ті країни, що опинилися в центрі, мають значно вищий життєвий рівень та домінують над останніми. Розвиток ядра здійснюється за рахунок усіх останніх країн, що веде до конфліктів між імперіалістичними країнами (країнами ядра) та периферією, де вони мають доступ до дешевих ресурсів, робочої сили, ринків збуту. Світ-системна теорія звертає особливу увагу на поляризацію, що проходить за лінією “багата Північ - бідний Південь”, що створює умови потенційних конфліктів у світі.

© Кучма Д.Я.

ТЕОРІЯ СВІТОВИХ СИСТЕМ –

концепція та міждисциплінарний підхід щодо інтерпретації розвитку світової історії та глобальної економіки як взаємодії центрів та периферії у відокремлених один від іншого світах-економіках і у цьому контексті пояснення генези, структури та особливостей функціонування сучасного світу як системи економічних і політичних стратифікацій, у межах яких здійснюється міждержавне суперництво і співробітництво. **Т.с.с.** яка відома також як світ-системна теорія та світ-системний аналіз, засновником якої є американський соціолог неомарксист І.Валлерстайн, значною мірою продовжує традиції історичного матеріалізму К.Маркса. Значний вклад у її розвиток здійснив також Ф.Бродель, прихильник соціологічної теорії залежності згідно якої ресурси перетікають від периферії бідних й слабо розвинутих країн до центрів багатих країн, тому основну причину збагачення багатих країн і зубожіння бідних прихильники цієї теорії пояснюють тим, що бідні країни інтегровані у світову систему (Теорія залежності відкидає концептуальні засади теорії модернізації, згідно якої будь-яке суспільство проходить у своєму розвитку однакові стадії, а тому слабо розвинуті країни перебувають в умовах, характерних для сучасних розвинутих країн у минулому, та стверджує, що слабо розвинуті країни не версії країн розвинутих, а мають свої унікальні риси й властиві їм структури, просто вони історично опинилися в ситуації слабшого партнера світової ринкової економіки).

І. Валлерстайн характеризує світ-систему як низку механізмів, що перерозподіляють ресурси від периферії - відсталого і бідної частини світу до центру – розвинутої частини, а глобальний ринок виконує функцію перерозподілу, сприяючи експлуатації периферії центром. Він же розглядає підйом світ-системи, починаючи з XV ст., коли європейська економіка трансформувалася у капіталістичну та маючи перевагу в індустріальному розвитку використала свої переваги й досягла контролю майже над усією світ-системою, наслідком чого стала міжнародна нерівність. При цьому на певному історичному відрізку часу деякі країни ставали найсильнішою

економікою (наприклад, цей статус переходив від Нідерландів до Великої Британії, а в подальшому до США). Водночас, за І.Валлерстайном принциповою ознакою сучасної світ-системи є її капіталістична глобальна природа, яка не може бути політично поєднана у світ-імперію. Тому в **Т.с.с.** капіталізм, розглядається як історична та соціальна система, що інтегрує варіації форм праці у функціональний розподіл праці (світ-економіка). При цьому вважається, що країни не мають окремих економік, але вони включені до світ-системи (через світ-економіку), яка не будучи окремим суспільством зумовлює потрійний розподіл праці між центром, де акумулюється більша частка світових активів, напівпериферією та периферією.

Прихильники **Т.с.с.** розглядають світову стратифікаційну систему так як К.Маркс розглядав соціальний клас (власність проти відсутності власності на засоби праці). Країни центру контролюють основні засоби виробництва у світі та виконують виробничі завдання, що потребують вищого рівня кваліфікації, а периферії мають у власності невеликий відсоток засобів виробництва, навіть якщо вони перебувають на їхній території, і займаються менш кваліфікованою роботою. Як і класова позиція в межах нації, позиція в світ-економіці має наслідком нерівномірний розподіл ресурсів. Тому країни центру отримують більшу частину надлишкової продукції, а країни периферії – меншу. Окрім цього центр часто має можливість отримувати від периферії сировину для виробництва за низькими цінами та запитувати вищі ціни за свій експорт.

Є низка принципів відмінностей країн центру, зокрема вони більш розвинуті економічно та політично, мають сильну центральну владу, потужну армію, складні державні інститути, що дозволяє їм проводити вигідну внутрішню та зовнішню політику. Принципово важливим є те, що країни центру мають розвинений клас буржуазії та робітничого класу, потужні засоби впливу на країни периферії, а також відносно незалежні від зовнішнього контролю. Країни ж периферії, крім того що вони менш економічно розвинені та, як

правило, мають відносно слабку владу, що зумовлено значною мірою впливом країн центру, є об'єктом інвестицій ТНК, які зацікавлені у недорогій робочій силі. Крім того, у цих країнах значна нерівність, оскільки значна частина населення є бідною, а невеликий прошарок володіє більшістю частиною власності та тісно пов'язаний з вказаними ТНК.

У **Т.с.с.** є багато прихильників, так у США, однією із її шкіл є Центр досліджень економіки, історичних систем та цивілізацій імені Фернана Броделя, у Бірмінгемському університеті. Проте основні положення **Т.с.с.** постійно зазнають критики, з боку позитивістів, ортодоксальних марксистів, прихильників державної автономії та культурологів через надмірну сфокусованість на економіці, надмірну увагу до зон, а не до держави, та недостатню увагу на культурних аспектах національного та світового розвитку. Так, позитивісти вважають, що світ-системний підхід **Т.с.с.** недостатньо підкріплений емпіричними даними, а ортодоксальні марксистичні вважають, що цей підхід приділяє недостатню увагу концепту соціального класу. Прихильники державної автономії критикують теорію за стирання меж між державами та структурами бізнесу, а культурологи вважають, що **Т.с.с.** замало приділяє культурі. При цьому позитивісти, ортодоксальні марксистичні та прихильники державної автономії переконані, що основною одиницею аналізу генези, структури та особливостей трансформації та функціонування сучасного світу має бути держава.

В Україні здійснювалися спроби включення наукових розвідок вітчизняних вчених, наприклад, українського соціолога Т.Цимбала у межах **Т.с.с.** (світ-системного підходу), у контексті дискусій щодо євроінтеграції та окреслення її статусу в сучасному світі. Проте, на жаль, сьогодні основні ідеї І. Валлерстайна, які характеризують сучасний світ-систему як низку механізмів, що перерозподіляють ресурси від відсталого периферії до розвинутої частини (центру), а глобальний ринок виконує функцію перерозподілу, сприяючи експлуатації периферії центром, на вітчизняних теренах довели свою “рото

здатність”, оскільки все більш загрозливих обрисів набувають процеси деіндустріалізації України. Тому при розробці та реалізації політики у сфері національної безпеки основні виклики та загрози для подальшого розвитку України, концептуальною основою пояснення яких є основні положення **Т.с.с.** обов'язково мають прийматися до уваги суб'єктами публічного управління та адміністрування.

© Ситник Г.П., Неліна Д.В.

ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВНА (лат. *territorium* — область, територія) — частина земної кулі, на яку поширюється виключний суверенітет держави (належить їй). До складу **Т.д.** входить простір суші, острови й архіпелаги у відкритому морі, її надра, континентальний шельф, повітряний простір над землею і водною територією, внутрішні та територіальні води (до 12 морських миль). До **Т.д.** прирівнюються території посольств, морські, річні, повітряні і космічні кораблі під прапором держави, військові кораблі, кабелі та трубопроводи, прокладені у відкритому морі, що з'єднують території держав, технічні споруди на континентальному шельфі або в надрах відкритого моря, навіть якщо вони знаходяться у водах або глибоко на дні виключних морських зон.

Т.д. становить необхідну, й у більшості випадків достатню матеріальну базу для виникнення, існування та розвитку держави, яка має виключне право користуватися нею на власний розсуд. Тому зародження держави можливе лише після відокремлення певної території, що є складними процесом. У межах **Т.д.** відбувається комплексне поєднання різноманітніших об'єктів, які починають діяти як єдиний організм.

Міжнародне право забороняє насильницьку зміну **Т.д.**, тобто вона є недоторканна і не може бути об'єктом військової окупації чи інших насильницьких дій, а всі територіальні суперечки між державами повинні вирішуватися мирними засобами. Тому не визнаються ніякі територіальні придбання, отримані в результаті застосування сили або погрози силою, а принцип територіальної цілісності та недоторканності держав закріплений у їх

законодавстві та сучасному міжнародному праві, які допускають можливість зміни меж державної території лише в суворо визначених випадках. Зокрема законною (за певних умов) є зміна Т.д. на основі принципу самовизначення народів і націй. Міжнародне право визнає також обмін, передачу або поступку Т.д. на добровільних засадах у контексті розвитку добросусідських відносин між державами.

© Ситник Г.П., Неліна Д.В.

ТЕРОРИЗМ – застосування або погроза застосування насильства (насильницьких дій) для досягнення певних цілей шляхом поширення страху, паніки серед населення країни та в органах публічного управління. Сьогодні Т. вважається однією із загроз національній та глобальній безпеці. Залежно від складу, мотивів, цілей та масштабів діяльності терористів вирізняють націоналістичний (передусім сепаратистські та національно-визвольні цілі); релігійний (боротьба між прихильниками різних релігій та конфесій для встановлення теократичного правління); ідеологічно-світоглядний (передусім пов'язаний з боротьбою за політичну владу та її утримання); державний (як правило, пов'язаний з утримання політичної влади, тому його суб'єктами є представники соціальної групи (класу), що перебувають при владі, а у його проведенні комплексно використовуються спецслужби, правоохоронні та судові органи тощо, а також урядові ЗМІ); міжнародний (завичай передбачає інтернаціоналізацію діяльності терористичних організацій та латентну підтримку їх тими чи іншими державами) та інші різновиди Т. Водночас серед фахівців відсутня єдиність щодо розуміння сутності Т., як соціального явища, через що має місце так зване вузьке та широке його розуміння.

У першому випадку вважається, що Т. має невід'ємну політичну складову, тобто він розглядається як одна з форм збройної боротьби за політичну владу, а самі терористичні акти, як засіб поширення страху у суспільстві та залякування суб'єктів політичних відносин з метою досягнення політичних цілей. Прихильники широкого трактування змісту Т. акцентують увагу

передусім на ньому як на кримінальному злочині, що здійснений з метою досягнення широкого спектру цілей шляхом породження страху та залякування та здійснення насильницьких дій щодо невизначеного кола осіб. Тому у даному випадку з Т. можуть ототожнюватись будь-які злочини, пов'язані з залякуванням, шантажем та насильством. Водночас, як за “вузького”, так і “широкого” трактування поширення страху серед широких верств населення є родовою ознакою Т., що відрізняє його від інших суспільно небезпечних явищ. Важливим є й те, що одні й ті ж терористичні групи (організації) можуть поєднувати терористичну форму збройної боротьби та тактику партизанської війни. Це також суттєво ускладнює ідентифікацію Т. злочинів, оскільки терористи мають на меті не стільки знищення ворожих збройних формувань, як психологічний вплив на населення та керівництво держави.

Сьогодні Т. став невід'ємною формою боротьби в багатьох збройних конфліктах. При цьому діяльність терористичних організацій не обмежується зоною внутрішньодержавного конфлікту, оскільки терористичні акти часто здійснюються на території зарубіжних країн. Тому жертвами Т. можуть стати громадяни будь-якої країни світу, які з тих чи інших причин опинились на місці здійснення терористичного акту. Через це має місце тісний взаємозв'язок між внутрішнім та міжнародним Т. Це проявляється у взаємодії різних терористичних організацій, яка, зокрема проявляється в ідеологічній, фінансовій та інформаційній підтримці, допомозі при підготовці терористів та терористичних актів.

Як правило, наслідки Т. не обмежуються політичною сферою, оскільки вони проявляються й в інших сферах життєдіяльності суспільства та держави, зокрема економічній сфері (транспорт, енергетика тощо). Важливим є й те, що Т. тісно пов'язаний зі ЗМІ, які, як правило, приділяють значну увагу фактам здійснення терористичних актів. Крім того, ЗМІ часто є основним каналом передачі вимог терористів й поширення інформації про масштаби і наслідки їх діяльності, через що терористи через них можуть здійснювати потужний тиск

на владні структури та впливати на формування громадської думки щодо цілей їх діяльності.

В практиці боротьби з Т. використовують різні стратегії, які умовно можна поділити на, так би мовити, жорсткі, м'які та комбіновані. Жорсткі стратегії, як правило, передбачають принципову відмову від будь-яких переговорів з терористами та орієнтацію на їх безумовне знищення силами спеціальних (антитерористичних) підрозділів. М'які стратегії, навпаки, передбачають ведення переговорів з терористичними угрупованнями з метою повного або часткового задоволення їх вимог, що, як правило, зумовлено бажанням уникнути невиправданих жертв з боку цивільного населення. Як правило, на практиці використовують комбіновані стратегії, які зумовлюють залежно від ситуації ту чи іншу комбінацію сил, засобів та способів, характерних для попередніх стратегій.

© *Ситник Г.П.*

ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства, погроз вчинення злочинних дій або посягань на життя чи здоров'я людей (скоєння, організація, сприяння здійсненню фінансування чи заохочення агентами або представниками однієї держави (недержавної / міждержавної екстремістської організації) актів проти іншої держави або потурання їх до здійснення таких актів, захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур тощо) моральний та психологічний вплив на свідомість людей, залякування (породження жаху) груп осіб або населення взагалі, органів влади з метою досягнення певних політичних (економічних) цілей. Глобалізація в її нинішній формі не сприяє підвищенню стабільності на світовій арені. Навпаки, вона виявилася каталізатором соціально-політичної напруги й конфліктів. Поляризація багатства та бідності, боротьба за ринки збуту, доступ до енергетичних та інших природних ресурсів, інформаційна й культурна експансія, яка сприймається іншими як загроза їх культурній, національній і цивілізаційній самобутності, усе це слугує підґрунтям для національного й релігійного екстремізму і фундаменталізму,

для етнічного сепаратизму, ксенофобії та тероризму.

Причини Т.м. криються у: 1.) зростанні кризових явищ в економіці; 2.) нездатності суспільства регулювати складні соціально-політичні процеси; 3.) швидкій зміні систем людських і політичних ідеалів, цінностей; 4.) втягуванні до активного політичного життя широких мас населення з низькою духовністю, культурою та освітою, при цьому позбавленого політичного досвіду.

Основними цілями міжнародного тероризму є дезорганізація державного управління, нанесення економічного й політичного збитку, дестабілізація, які повинні спонукати уряд до зміни політики тощо. Незважаючи на антитерористичні дії щодо міжнародного співробітництва з попередження та нейтралізації Т.м. постійно набуває різних форм та масштабів. Брюс Гоффман, провідний американський дослідник феномену тероризму, пропонує визначати тероризм як свідоме провокування та використання страху через насилля або, що не менш важливо, загрозу насилля для досягнення політичних цілей. Незалежно від цілей, які визначають для себе окремі організації і громадяни, можна виокремити три основні характерні ознаки Т.м.: 1.) свідоме, сплановане та демонстративне застосування насильства щодо передусім проти мирних неозброєних людей; 2.) бажання та намір залякати своїми діями особу, групу, суспільство; 3.) “широкий розмах”; 4.) відсутність чітко виражених державних кордонів, наявність зв'язку і взаємодії з міжнародними терористичними центрами та організаціями; 5.) жорстка організаційна структура, яка складається з керівної і оперативної ланок, підрозділів розвідки, контррозвідки; 6.) наявність чіткої політичної мети; 7.) конспірація і ретельний добір кадрів; 8.) якісне технічне оснащення.

Сьогодні завдання боротьби з тероризмом, насамперед Т.м. стало одним з найважливіших завдань міжнародних організацій, військово-політичних блоків, провідних країн світу. Останнім часом науковці й політики все частіше намагаючись спробувати побудувати нові концепції антитерористичної діяльності, досліджують інструменти соціальної науки, теорії

побудови соціальних й терористичних зв'язків, приховані соціальні зв'язки, структурні й соціологічні характеристики терористичних соціальних мереж та механізми їх взаємодії. Суттю будь-якого теракту є спроба впливати на громадську думку або на рішення уряду. Т.м. у світлі сьогодення виявляє такі тенденції розвитку: невпинно розширюється географія тероризму; збільшується кількість жертв терористичних актів; злочинна діяльність та боротьба з нею спричиняють значні фінансові втрати та перерозподіл ресурсів держави; результатом діяльності терористичних організацій стає відчуття незахищеності та невпевненості серед населення, посилення соціальної напруги, що вимагає від органів влади певних рішень, спрямованих на боротьбу з Т.м., з однієї сторони, а з іншої, принциповим питанням у демократичних країнах постає досягнення оптимального балансу між вимушеною необхідністю правоохоронних органів порушувати приватність громадян та їх обов'язком дотримуватись прав людини; посилює вплив на політичні процеси, коли певні організації, збройні формування, окремі громадяни використовують терористичну діяльність як тактику для досягнення різних цілей політичного, ідеологічного та іншого характеру, коли окремі держави використовують гасло “боротьба з тероризмом”, а деякі виступають спонсорами тероризму в інших країнах для досягнення власних геополітичних, регіональних та внутрішньодержавних цілей; прагнення до використання терористичними організаціями нових технологій та розширення активності в кіберпросторі (розповсюдження пропаганди, здійснення вербувальної роботи, підтримання зв'язку зі своїми осередками, протиправна діяльність у кіберпросторі: здійснення хакерських атак, викрадення даних, отримання супутникових знімків будь-якої місцевості або потенційного об'єкта терористичної атаки, доступ до системи онлайн-платежів тощо).

Велику роль у поширенні тероризму відіграє релігія. Це особливо актуально з огляду на те, що міжнародні терористичні організації у своїх підливних та протиправних діях прикриваються релігійною атрибутикою та ідеологією.

Серед терористичних організацій світу найвідоміші: “Аль-Каїда” (Міжнародний ісламський фронт джихаду проти іудеїв і християн), або “Ісламська армія звільнення мусульманських святинь”). Створена в 1988 р. Мета угруповання – створення мусульманської держави в цілому світі. Штаб-квартира в Афганістані. “Хезбула, або організація ісламського правосуддя”, “Послідовники пророка Мухаммеда”. Створена у Лівані 1982 р. Це радикальне угруповання налічує близько 3 тисяч членів. Має підтримку Ірану і Сирії. Її осередки створено в багатьох країнах. “Об'єднані акти самооборони Колумбії” – ультраправа воєнізована організація, що налічує 8 тис. членів. Мета – боротися з “лівими повстанцями”. Організація фінансує свою діяльність здебільшого за рахунок контрабанди наркотиків. Японська релігійна секта “АУМ Сінрікьо” (нині “Альф”). Створив її 1987 р. “Вітчизна басків і свобода” (ЕТА). Заснована 1959 р. на початковому етапі ідеологія угруповання базувалась на марксизмі: ЕТА діє в Іспанії й на Південному Заході Франції. Налічує кількасот членів, має суспільну підтримку в Країні Басків.

Міжнародне співтовариство усвідомлює небезпеку Т.м., тому ще у 1930, 1931, 1934 рр. на міжнародних конференціях з уніфікації кримінального законодавства були прийняті резолюції з протидії тероризму, зокрема низку міжнародних конвенцій універсального й регіонального характеру, які на основі чітко окреслених критеріїв, у якості предмету свого регулювання встановлюють здійснення взаємного співробітництва держав по боротьбі з міжнародним тероризмом. (У 1937 році таку ж конвенцію виробила Ліга Націй; з 1970-х років на кожній сесії Комітету ООН ставилося питання щодо боротьби з тероризмом і прийнято понад десять антитерористичних документів Організацією Об'єднаних Націй; Женевську Конвенцію з протидії тероризму, 1937 р.; Вашингтонську Конвенцію про запобігання і покарання актів тероризму, 1971 р.; Європейську Конвенцію про припинення тероризму, 1977 р.; Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден; Конвенція про боротьбу з незаконними актами,

спрямованими проти безпеки цивільної авіації; Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів (Конвенція ООН 1973 року); Конвенція про боротьбу із захопленням заручників (Нью-Йорк, 1979 рік); Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму та ін.). Також 8 вересня 2006 Генеральна Асамблея ООН прийняла “Глобальну контртерористичну стратегію” у вигляді резолюції та доданого до неї плану дій. Були також створені міжнародні структури до функцій та повноважень яких повністю або частково входить протидія тероризму (Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Європейське поліцейське відомство (Європол), Антитерористичний центр СНД та ін.).

На даний час Радою Безпеки ООН до зведеного санкційного переліку внесено низку організацій, які визнано терористичними. В ЄС, крім зазначеного списку, діє ще перелік, затверджений Радою ЄС, до якого включено терористичні організації. Державний департамент США наразі теж формує перелік міжнародних терористичних організацій. У Великій Британії такі списки готують співробітники Міністерства внутрішніх справ і передають на затвердження до парламенту країни. Проти таких осіб, організацій та їх членів застосовані численні санкції (у т.ч. блокування рахунків, активів, заборони на торгівлю та контакти з їх лідерами тощо), здійснюються антитерористичні заходи.

Зважаючи на те, що взаємозв'язки між державами складні й розгалужені, які в умовах глобалізації ще й утворюють своєрідну строкату мережу, міжнародну політичну сцену, де проявляються їх внутрішні – двосторонні або багатосторонні проблеми, досить складно виокремити чітку межу між Т.м., та, наприклад, регіональним. Порівнюючи форми тероризму та їх вплив на внутрішнє середовище й зовнішнє (міждержавне або глобальне), на характер тих взаємозв'язків й взаємодій, що існують в межах міжнародного співтовариства держав, можна дійти висновку, що деякі атрибути

регіонального тероризму є, водночас й атрибутами міжнародного тероризму.

Хоч теоретично, під загрозою міжнародного тероризму може опинитися будь-яка людина у будь-якому місці планети, варто зазначити, що рівень такої загрози для різних країн є неоднаковим. Так, на думку О.О. Резнікової, А.О. Місюри, К.Є. Войтовського, можна умовно виокремити групи країн, щодо яких спостерігається підвищена активність міжнародних терористичних організацій: “ 1) Країни, на території яких постійно перебувають лідери активно діючих терористичних організацій, розміщені їх осередки (філії, відділення, віляяти тощо), і які входять до сфери їх інтересів (Афганістан, Ірак, Сирія, Лівія, Нігерія, Камерун, Ємен, Пакистан та інші). Для таких країн характерними є слабкі та неефективні державні інституції, у першу чергу безпекові. Ці та інші негативні чинники сприяють тому, що терористичні організації мають змогу контролювати значні території, здійснювати захоплення районів, населених пунктів та крупних об'єктів, відповідно мати доступ до ресурсів (людських, матеріальних тощо). Діяльність міжнародних терористичних організацій у вказаних регіонах, як і відповідні антитерористичні заходи, містять загрози життю й здоров'ю не лише громадян таких країн, але й громадян інших держав, що перебувають на цій території. Терористична активність у цих країнах має такі характерні прояви: - напади на представників урядових та силових структур (державних та коаліційних), міжнародних гуманітарних місій; - застосування важкої зброї у районах бойових зіткнень з урядовими та міжнародними силами, використання безпілотних летальних апаратів, використання цивільного населення в якості “живого щита”; - заходи з підготовки до ведення партизанської війни на звільнених урядовими силами територіях (зокрема, інфільтрація бойовиків до підконтрольних уряду населених пунктів під виглядом біженців); - активне застосування терористів-смертників, особливо у місцях масового перебування людей, використання при цьому жінок, підлітків та навіть дітей; - здійснення як показових страт (у т.ч. масових), так і їх інсценування. За результатами терористичної

активності такі країни несуть значні людські та матеріальні втрати. Крім того, там зазнають втрат і сили міжнародної антитерористичної коаліції”.

2) Країни, які ведуть активну боротьбу з міжнародними терористичними організаціями (США, Канада, Велика Британія, Франція, Туреччина, ФРН, Ізраїль тощо). Метою терористів є примушення урядів таких країн відмовитися від боротьби з міжнародним тероризмом за межами держави, у т.ч. завдяки тиску з боку населення цих країн, щодо якого здійснюється залякування, а також відбувається відволікання зусиль правоохоронних органів, спеціальних служб, збройних сил і ресурсів держави на подолання наслідків таких терактів та ведення відповідної профілактичної роботи всередині держави. Для досягнення своїх цілей у країнах цієї групи, які мають у своєму розпорядженні потужні сили безпеки і оборони, терористи вдаються до наступних заходів: - створення та забезпечення функціонування терористичних осередків у країнах розташування потенційних об'єктів терористичних атак (у т.ч. з числа іммігрантів, найманців тощо); - активна інформаційно-пропагандистська діяльність: психологічне маніпулювання прибічниками та саморадикалізованими особами у зазначених країнах (терористичними групами використовуються різні методи впливу, орієнтовані на конкретну аудиторію); - при виборі цілей нападів надання переваги об'єктам, де неможливо постійно забезпечувати високий рівень захисту, в першу чергу, це місця масового перебування людей: стадіони, ринки, ярмарки, кафе, театри тощо; - заклики до послідовників щодо використання найпростіших та дієвих методів, способів та засобів вчинення терористичних атак: використання транспортних засобів, холодної зброї тощо. При цьому, терористами застосовуються також вибухові пристрої та стрілецька зброя.

3) Країни, які використовують міжнародними терористичними організаціями як “транзитні”. Такі країни не розглядаються терористичними організаціями як потенційні цілі, а використовуються для транзиту, перепочинку, лікування,

вербування нових членів – тобто для забезпечення своєї діяльності. До цієї категорії, може бути віднесена й Україна. Слід зазначити, що факти використання міжнародними терористами транзитного потенціалу нашої держави знаходять підтвердження за результатами діяльності Служби безпеки України”.

© Орел М.Г.

ТЕХНІКА ВІЙСЬКОВА — технічні засоби збройної боротьби (бойові машини, озброєння, прилади, апарати тощо, якими оснащуються збройні сили та які призначені для ураження противника, захисту від дії його зброї, бойового, технічного, інженерного та тилового забезпечення воєнних дій, а також навчання особового складу збройних сил. Велика кількість завдань, пов'язаних із застосуванням військової техніки, обумовлює її численність та різноманітність по видах, конструкції, складності технічного втілення, сферах застосування тощо. Досить часто замість **Т.в.** вживається поняття “бойова техніка”, що зумовлено також розподілом її на практиці на бойову та допоміжну. До першої належить власне зброя з її носіями, наприклад, літаки, танки, кораблі, комплекси (системи) озброєння. Особливо швидкий розвиток **В.т.** відбувався, у зв'язку з 1-ю і 2-ю світовими війнами, а сьогодні її якість та кількість є головним матеріальним компонентом військової могутності держави та однією з вирішальних передумов, що визначають рівень боєздатності збройних сил.

© Ситник Г.П.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – 1) протиправна економічна діяльність, яка суперечить чинному законодавству, тобто сукупність нелегальних господарських дій, спрямованих на підтримку кримінальних дій, або економічна діяльність, яка здійснюється на протигагу чинному законодавству (правовий підхід); 2) економічна діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми (моральний підхід); 3) включає всі види діяльності, які спрямовані на формування та задоволення потреб, які культивують у людини різні пороки (мотиваційний підхід); 4) взаємодія соціальних груп, які розрізняються становищем у системі тіньових інституцій та

мотивами економічної поведінки суб'єктів в різних ситуаціях (соціологічний підхід); 5) охоплює економічні відносини, що складаються у суспільстві на протигагу законним нормам під впливом соціально-економічних інститутів як системи формальних і неформальних правил поведінки (інституційний підхід); 6) охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не враховані, не відображені в офіційній статистиці (статистичний підхід). **Т.е.** економіка є об'єктивним явищем, яке притаманне економічним системам всіх країн світу, а її рівень визначається рівнем розвитку економічної системи, складністю виявлення всіх можливих варіантів прояву процесів тінзації та морально-культурними характеристиками країни. Особливості прояву тіншової економіки в різних країнах засвідчують її нижчий рівень в економічно розвинених країнах, порівняно з країнами, які розвиваються. **Т.е.** включає такі компоненти: неофіційну (дозволені, але не зареєстровані види економічної діяльності); приховану (легальні види економічної діяльності, які частково або повністю не оподатковуються); кримінальну (заборонені види економічної діяльності). Тобто, умовно тіншову економіку поділяють на таку, результати якої не враховуються в офіційній статистиці, а також ту, що є абсолютно забороненою діючим законодавством. За розрахунками Мінекономіки рівень **Т.е.** у 2019 році склав 28% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше за показник 2018 року. Тобто продовжується тенденція щодо зниження рівня тіншової економіки. Водночас, залишається неподоланою низка чинників, що стримують процеси детінзації економіки в Україні, серед яких виділяють: низький рівень захисту прав власності; недосконалість судової системи країни (основними вадами якої визнаються недостатня інституційна спроможність та незалежність гілок судової системи), як наслідок, низький рівень суспільної довіри до неї; високий рівень корупції в країні; збереження викликів забезпеченню стабільного функціонування фінансової системи країни; наявність територій, не підконтрольних Уряду, утворених у ході збройного конфлікту на території країни, та, як наслідок, зростання

“потенційних можливостей” для виникнення нових схем контрабанди товарами.

© *Завгородня С.П.*

У

УЛЬТИМАТУМ — 1) у широкому змісті — категорична, рішуча вимога, що містить погрозу застосування заходів впливу у випадку відмови її прийняття (задоволення); 2) у міжнародних справах — вимога однієї держави до іншої виконати беззастережно до визначеного терміну конкретні пропозиції (дії, умови) під загрозою розриву дипломатичних відносин, застосування військової сили та інших репресій (економічна, територіальна блокада і т.п.), з'являється лише із санкції ООН; 3) у час війни — пред'явлення військовим командуванням вимоги військам (угрупованню військ) противника скласти зброю, щоб уникнути непотрібного кровопролиття.

© *Ситник Г.П.*

УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКОВЕ — специфічна діяльність органів військового управління з підготовки й здійснення керуючого впливу на підлеглі сили й засоби, спрямована на ефективне виконання поставлених перед ними завдань. **У.в.** підпорядковується воєнному управлінню, як невід'ємної складової державного управління, пов'язаної з діяльністю вищого воєнно-політичного керівництва країни, інших державних органів управління різних рівнів, у тому числі міністерства оборони й інших силових структур держави, що спрямована на вирішення завдань державної воєнної політики, підготовки країни до можливої війни і її ведення, будівництво, підготовку й організацію всебічного забезпечення діяльності елементів Воєнної організації держави в інтересах її оборони, підвищення ефективності їхніх дій, застосування бойових засобів (озброєння) у різноманітних умовах.

У самому широкому розумінні, управління є функцією організаційної системи, що забезпечує: збереження її структури; підтримку режиму цілеспрямованої діяльності; реалізацію програми цієї діяльності; досягнення поставлених цілей. Сутність управління

полягає, по-перше, в організації, упорядкуванні й, по-друге, в узгодженні, координації взаємодії елементів системи в інтересах досягнення поставлених перед нею цілей (мети). Головними функціями керування є: організуюча; прогнозуюча; плануюча; регулююча; мотивуюча і контролююча. У змісті **У.в.** військами (силами) у військовий і мирний час ці функції знаходять висвітлення: у з'ясуванні завдання й оцінюванні обстановки, плануванні операції (бою); у підтримці високої боєздатності, мобілізаційної й бойової готовності військ, організації й підтримці безперервної взаємодії, організації й проведенні заходів щодо всебічного забезпечення військ, а також заходів повсякденної діяльності підлеглих військ (сил), у безпосередньому керівництві ними; у залученні до розробки й втілення в життя законів, що визначають соціальну захищеність військовослужбовців, проходження ними служби, основи їхніх взаємовідносин та ін.

Особливу значущість має організаційний аспект прийнятого командуючим (командиром) рішення. Саме в рішенні визначається доцільна структура (упорядкованість, способи й ін.) системи дій військ (сил), пов'язана з їхньою оперативною побудовою (бойовим порядком), що знаходить відбиття у формі цих дій. Реалізація рішення обумовлена якістю прогнозування обстановки, готовністю системи управління й військ (сил) до його реалізації.

Ефективність процесу управління значною мірою залежить від безперервного одержання, збору, обробки і передачі інформації. Для цього створюється необхідна спеціальна система управління, тобто його матеріально-технічна основа. Органи **У.в.** – це штатні або тимчасово створені групи, що включають осіб керівного й оперативного складу й призначені для вирішення певного кола управлінських завдань, пов'язаного з діяльністю військових формувань. Під пунктами **У.в.** розуміють спеціально обладнані в технічному й інженерному відношеннях місця, необхідні відповідним органам **У.в.** для виконання властивих їм завдань. Засоби управління - це система зв'язку, автоматизовані й інші спеціальні

системи й засоби, що забезпечують процес управління.

Органічна складова військової науки, що вивчає системи й методи **У.в.** з метою встановлення властивих їм закономірностей і властивостей, оцінювання їхньої ефективності, визначення шляхів розвитку й удосконалювання, відноситься до теорії **У.в.** Об'єктом її вивчення постає **У.в.**, а предметом – системи, організаційні форми й методи **У.в.**, притаманні йому закони (закономірності) і властивості. Цей предмет вивчається як з позицій загальних основ управління збройними силами в мирний і воєнний час, так і з урахуванням специфіки управління в стратегічних, оперативних і тактичних формах бойових дій у кожному виді збройних сил і роді військ. До основних завдань теорії **У.в.** входять наступні: розробка загальних основ теорії (формулювання основних понять, законів, закономірностей і принципів **У.в.**, основних вимог до нього, критеріїв оцінювання ефективності **У.в.**; аналіз і узагальнення досвіду **У.в.**; вивчення характеристик, рис, властивостей і оцінювання ефективності систем і методів **У.в.**; визначення й обґрунтування шляхів його розвитку й удосконалювання.

До числа основних принципів **У.в.** відносяться: єдність державного і **У.в.**; підконтрольність органів **У.в.** вищим органам державного управління; єдиноначальність (характерно для управління військами й силами); розумне співвідношення єдиноначальності й колегіальності в прийнятті важливих рішень (характерно для управління збройними силами в цілому); оперативність і гнучкість у реагуванні на зміни бойової обстановки; постійна готовність до рішення раптово виникаючих завдань; твердість і наполегливість у проведенні в життя прийнятих рішень і планів; надання підлеглим ініціативи у виборі способів досягнення поставлених перед ними завдань; раціональне поєднання централізації й децентралізації управління, чітке розмежування функцій і відповідальності, погодженість дій різних органів управління; особиста відповідальність головнокомандуючих, командуючих і керівників (начальників) за прийняті рішення

й виконання підлеглими своїх функціональних обов'язків (поставлених перед ними завдань); високі компетентність, професіоналізм і організаторські здібності керівників всіх рівнів.

При вдосконалюванні системи органів **У.в.** необхідно враховувати: відповідність структури й чисельності органа управління складу й характеру дій підлеглих військ (сил), обсягу й складності завдань управління; чітке розмежування функцій органів управління на кожному рівні ієрархії на основі ранжування завдань управління; функціональну особливість завдань, що вирішує кожний окремий орган управління; виключення дублювання відповідальності й паралелізму у виконанні тих самих видів робіт, забезпечення взаємозамінності окремих органів (їхніх підрозділів) з метою підтримки безперервності управління військами (силами); відповідальність основного виконавця за якість і своєчасність виконання будь-якої функції управління; відповідність організаційної структури й чисельності органів **У.в.** розподілу функцій в органах державного управління, яким вони підкоряються в якому-небудь відношенні або з якими взаємодіють з певного кола питань. Це обумовлено тим, що діяльність системи **У.в.** є частиною загальнодержавної системи і не повинна суперечити загальній логіці функціонування останньої; високу готовність системи управління збройними силами до виконання бойових завдань, випередження темпів її розгортання у порівнянні з угрупованнями військ (сил).

У.в. дуже часто ототожнюють з управлінням військами (силами). Під останнім розуміють діяльність командування, штабів і інших органів управління з підтримки у постійній бойовій готовності військ, планування й підготовка операцій (бойових дій) і управління військами при виконанні поставлених завдань у мирний і воєнний час. Однак, якщо при розгляді **У.в.** головна увага фокусується на специфіці саме технологій, алгоритмів, структурно-змістовних особливостях процесу управління з боку органів військового управління, то при аналізі управління військами (силами), на перший план виходить ефективність діяльності військових формувань. В західних

країнах, зокрема США, при розгляді питань **У.в.**, як правило, виділяють процедурний, організаційний, плануючий та контролюючий аспекти управління – військовий менеджмент (military management) та мотивуючу, морально-психологічну складову (military leadership).

© Мандрагеля В.А.

УПРАВЛІННЯ ГЛОБАЛЬНЕ –

науково-практичний напрям діяльності суб'єктів світової політики та міжнародних відносин щодо формування багаторівневої системи наднаціональних і глобальних центрів управління процесами життєдіяльності людства в умовах глобалізації. Цей напрям отримало віддзеркалення в багатьох публікаціях щодо проблем світового порядку (World Order) та управління (Global Governance). У цих публікаціях не стільки аналізується фактична динаміка розвитку глобальної політики, скільки вивчаються можливості нормативно-прогностичної діяльності політичних суб'єктів. У контексті ідеологічних протиріч, що розвертаються, у зв'язку з розвитком процесів глобалізації, формування системи **У.г.** стає однією з ключових. Починаючи з 1970-х рр. сама проблема глобального управління стала константою свідомості науково-експертного співтовариства, політичних еліт та суспільних рухів багатьох країн. Проблема створення ефективних інститутів, які могли б за наявності відповідної матеріальної бази забезпечити легітимні механізми узгодження позицій різних за внутрішньою структурою та генезисом суб'єктів світової політики, займала і продовжує займати важливе місце не лише в дослідницьких роботах, але і в діяльності формальних та неформальних організацій різного походження і ідеологічної спрямованості: Трибічна комісія, Комісія ООН з глобального управління, Римський клуб, Соцінтерн, Всесвітній соціальний форум, тощо.

Зараз вже існує багато концепцій і моделей глобального управління: від цілком реалістичних проектів реформування ООН до утопічних проектів створення світового уряду. За кожним таким проектом, моделлю стоїть складне переплетення прагматичних інтересів і ідеологічних уявлень, поширених у

свідомості різних суб'єктів світової політики та міжнародних відносин. Проте ясно, що в ХХІ столітті концепція майбутнього світопорядку і відповідна їй модель глобального управління стане важливою віссю будь-якої ідеологічної системи, а завдання її реалізації — невід'ємною компонентою діяльності та свідомості її суб'єктів.

©Кучма Д. Я.

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМ КОНФЛІКТОМ

– цілеспрямована діяльність суб'єктів політики щодо врегулювання конфлікту, впливу на учасників конфлікту, конфліктний процес відповідно до власних політичних інтересів. Такий вплив може здійснюватися з метою врегулювання, або ж з метою розв'язання політичних конфліктів. Врегулювання політичного конфлікту досягається у випадку використання таких технологій, як: суперництво, уникнення, пристосування, примирення на основі примусу. Розв'язання політичного конфлікту передбачає застосування таких технологій, як: співпраця, компроміс, консенсус. Ті ж політичні конфлікти, джерела яких ігноруються, є найбільш небезпечними. Головною передумовою розв'язання та **У.п.к.** є відповідне взаємне бажання його учасників. Крім цього важливо чітко розуміти сутність конфлікту, його причини та можливі наслідки в разі його подальшого розгортання (ескалації).

Метою **У.п.к.** є оптимізація конфліктного процесу в інтересах суб'єктів управління. Суб'єктом **У.п.к.** можуть бути як безпосередні учасники конфлікту, так і третя сторона, що не бере безпосередньої участі у боротьбі за політичну владу і ресурси її реалізації.

Для вдалого **У.п.к.** необхідно дотримуватися декількох правил: локалізувати конфлікт, чітко визначити його межі; запобігти спрощенню проблем, які послуговували підставою політичного конфлікту, їх дихотомічній трактовці; важливо розглядати проблему з точки зору спільного, що об'єднує обидві сторони: гуманізму, демократії, прав людини та ін.; не слід втрачати час і вживати конструктивні

заходів, оскільки час у вирішенні конфлікту є одним з вирішальних факторів, втрата якого означає зіткнення не лише з самим політичним конфліктом, а також із його наслідками, що можуть бути значно небезпечнішими за сам конфлікт.

Критеріями ефективності **У.п.к.** вважаються: надійність їх прогнозування, запобігання ескалації, утримання в цивілізованих рамках та конструктивне розв'язання. Стратегії **У.п.к.**: силова (суперництво, орієнтація на перемогу над противником з використанням сили); розв'язання проблеми (мирне врегулювання, консенсус); стратегія поступок (уникнення протиборства), стратегія підтримки конфлікту. До критеріїв успіху можна віднести: задоволення учасників конфлікту досягнутими домовленостями, створення сприятливих умов для розвитку їх взаємовигідного спілкування, а в кінцевому підсумку – політичну вигоду суспільства, зокрема збереження політичної стабільності та зміцнення національної безпеки. Конфлікт можна вважати врегульованим, якщо: проблема зникає з політичного порядку денного; рішення приймається всіма його учасниками; немає потреби у підтримці умов угоди третьою стороною; угода сприймається всіма учасниками відповідно до їхніх особистих систем оцінок як чесна і справедлива; рішення не є “компромісним”, оскільки сторони не задоволилися лише частковою реалізацією своїх цілей; угода встановлює нові, позитивні відносини між його учасниками; учасники добровільно, без будь-якого тиску приймають умови угоди.

© Орел М.Г.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ

– процес прийняття та виконання управлінських рішень щодо прогнозування, визначення можливих наслідків, зниження ймовірності виникнення несприятливого результату й мінімізацію можливих втрат, викликаних його реалізацією. **У.р.** здійснюється кількісна та якісна оцінка ймовірності. Ризик являє собою можливу небезпеку несприятливого результату. Поняття ризику поєднує в собі оцінку ймовірності й наслідки настання несприятливої події. У загальному вигляді

процес **У.р.** включає: передбачення (прогнозування) ризиків; визначення їхніх ймовірних розмірів й наслідків; розробку й реалізацію заходів щодо запобігання чи мінімізації пов'язаних з ризиками втрат. **У.р.** є динамічним процесом, що починається задовго до початку ризикових подій і тримає довгий час після їх закінчення. Цей процес складається з упереджувальної (проведення досліджень з виявлення ризиків й можливих ризикових подій; оцінка ризиків (ранжування за значимістю та актуальністю); аналіз сценаріїв й прогностичних моделей (зокрема, ідентифікація “тірших” сценаріїв); ретроспективний аналіз досвіду дій за подібних обставин; ідентифікація експертів й фахівців, яких необхідно залучити у випадку настання події; створення й впровадження постійнодіючих систем моніторингу; дії, спрямовані на забезпечення готовності, передбачають планування оперативних й комунікаційних заходів, основних параметрів відповідних дій, організаційних схем поведінки, необхідної ресурсної бази, проведення навчань й тренінгів щодо дій згідно розроблених планів); *реактивної* (заходи, що здійснюються у разі реалізації події та покликані встановити контроль над ситуацією й мінімізувати її негативні наслідки (дії можуть бути ітеративними й безперервними у зв'язку з високим ступенем невизначеності, яка характеризує природу події) та *рефлексивної* (процес організаційного навчання та аналізу отриманого досвіду, як негативного, так й позитивного) **У.р.** має ґрунтуватися на наступних принципах: *системності* (передбачає комплексний підхід до вивчення й оцінки ризиків); *обґрунтованості* (передбачає необхідність досконалого обґрунтування заходів та дій, які проводяться щодо **У.р.**; *економічності* (передбачає необхідність визначення доцільності/недоцільності ризику, порівняння витрат на **У.р.** з можливими втратами у разі виникнення ризикових подій); послідовності (передбачає необхідність дотримання певної послідовності у процесі **У.р.** для досягнення позитивного результату); гнучкості стратегії **У.р.** (передбачає забезпечення можливого оперативного корегування дій **У.р.** відповідно

до постійної зміни факторів, що обумовлюють ризик).

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

Ф

ФАКТОР (лат. *factor* – чинник) – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер чи окремі риси. Вони можуть бути стабілізуючими і дестабілізуючими. Особливе місце при розв'язанні комплексної проблеми забезпечення національної безпеки належить дослідженню геополітичних Ф., серед яких, зокрема: географічні, політичні, економічні, воєнні, екологічні, інформаційні, технологічні, етнічні, релігійні, що визначають спрямованість розвитку держав, регіонів і світу в цілому.

© Ситник Г.П.

ФАКТОРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ – умови, рушійні сили, при поєднанні яких відбувається виникнення чи поглиблення енергетичної бідності серед населення, посилюється неможливість доступу населення до найважливіших енергетичних послуг. Основними **Ф.е.б.** є низький рівень доходів, низька енергоефективність будівель, високі ціни на енергію. На основі різної комбінації зазначених факторів визначається ряд другорядних факторів, інтегральних вплив яких призводить до зростання імовірності настання енергетичної бідності. До другорядних **Ф.е.б.** відносяться: рівень споживання, звички користувачів енергії (тип споживання, тип системи опалення, відсоток централізованого опалення), особливості приміщення (права на помешкання, характеристики будівлі). У країнах із суворим кліматом і низьким рівнем соціально-економічного розвитку вирізняється фактор кліматичних умов, що корелює із низькою якістю житлових умов і зумовлює неможливість належного опалення житла. Попри певні здобутки щодо зниження енергетичної бідності, в Україні лише частково впроваджуються інструменти з підвищення енергоефективності будівель за рахунок модернізації житлового фонду, зростання обсягів використання відновлювальних джерел енергії, надання

рекомендацій вразливим споживачам з вибору постачальника за вигідними умовами.

© *Завгородня С.П.*

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

– цілеспрямовані, організуючі, координуючі та регулюючі впливи суб'єктів державного управління національною безпекою, які спрямовані на реалізацію національних інтересів. **Ф.д.у.н.б.** охоплюють соціальну, економічну, гуманітарну та політичну сфери життєдіяльності суспільства та держави, здійснюються в межах чинного законодавства, а їх головною метою є створення і підтримка на належному рівні необхідного рівня захищеності життєво важливих національних інтересів для створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення ролі держави як суб'єкта міжнародних відносин, її спроможності реалізувати інтереси національні на міжнародній арені.

Суб'єктами, на які покладається здійснення **Ф.д.у.н.б.** є посадові особи, органи державного управління, інші державні інститути діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Зокрема, в Україні це: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; вище керівництво збройних сил, спеціальних служб, інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства. Аналіз сукупності **Ф.д.у.н.б.** дозволяє виділити функції стратегічного рівня (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, РНБО України), оперативно-стратегічного (міністерства і відомства) та оперативного (державні місцеві адміністрації) ієрархічного рівня управління.

Предметами здійснення **Ф.д.у.н.б.** є: конституційні права і свободи людини і громадянина; духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та

матеріальні цінності суспільства; конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість; інформаційне і навколишнє природне середовище; природні ресурси. До опосередкованих предметів **Ф.д.у.н.б.** можна також віднести життя та власність громадян, соціальні, територіальні, етнічні, мовні, релігійні та інші групи, включаючи сім'ю, національні та інші меншини, й саме їх право на можливість самостійно вирішувати питання групової ідентичності.

Основними **Ф.д.у.н.б.** є функції планування, організації, координації та контролю діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, зокрема, щодо: створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки; удосконалення організаційно-функціональної структури сектору безпеки, його кадрового, фінансового, матеріального та інших видів забезпечення; здійснення заходів, спрямованих на запобігання, протидію та нейтралізацію загроз національним інтересам, у тому числі підготовка сил та засобів сектору безпеки до їх застосування згідно з призначенням; моніторингу впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, військовій та інших сферах, а також виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників, конфліктів, причин їх виникнення та наслідків.

Вибір конкретних методів впливу (організаційних, економічних, адміністративних, політичних тощо) на об'єкти управління у процесі здійснення **Ф.д.у.н.б.** обумовлюється необхідністю адекватного реагування на характер і масштаби загроз національним інтересам та межами чинного законодавства. Специфічність здійснення **Ф.д.у.н.б.** полягає в тому, що прогнозування, виявлення, запобігання та нейтралізація загроз національним інтересам передбачає використання спеціально створюваних сил і засобів (збройних сил, правоохоронних органів, розвідки, контррозвідки тощо), а відтак реалізація вказаних функцій за певних умов може мати "силовий", примусовий характер, як у зовнішній, так і внутрішній

сфері життєдіяльності суспільства та держави. **Ф.д.у.н.б.** об'єктивно присутні у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. У кожній із них є необхідність у визначенні та уточненні національних інтересів на вищому державному рівні, їх пріоритетності, плануванні та здійсненні заходів, спрямованих на своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію загроз реалізації інтересів. Тому можна стверджувати про економічні, соціальні, політичні, військові та інші виміри **Ф.д.у.н.б.**, здійснення яких обумовлено необхідністю розширення наявних можливостей щодо реалізації життєво важливих національних інтересів.

Ефективність здійснення **Ф.д.у.н.б.** значною мірою залежить від комплексного врахування результатів філософського, політологічного, правового, соціально-економічного та воєнно-політичного аналізу проблеми забезпечення національної безпеки. Окрім того досвід провідних країн світу свідчить, що належна ефективність здійснення **Ф.д.у.н.б.**, зокрема, передбачає: врахування наявності тісного взаємозв'язку між національними цінностями, інтересами і цілями, а також між національною і міжнародною безпекою; забезпечення постійної оцінки відповідності управлінських впливів очікуваним результатам шляхом відстеження та врахування інформації, яка надходить по каналах зворотного зв'язку; врахування відсутності універсальних рецептів пошуку ефективних державно-управлінських рішень щодо забезпечення національної безпеки, а з іншого боку – тенденції типізації управлінських ситуацій, шляхом виділення найбільш характерних форм, процедур і операцій; врахування при побудові та оцінці функціонування системи забезпечення національної безпеки таких дискурсів як глобалізація, демократія, проблеми глобальної безпеки, забезпечення прав і свобод людини; врахування принципових змін у поглядах щодо ролі і місця держави та інститутів громадянського суспільства в процесі забезпечення національної безпеки; застосування методів системного аналізу, а також концепції алгоритмічних та евристичних стратегій прийняття рішень (з огляду на слабку структурованість більшості управлінських

проблем, які виникають у сфері забезпечення національної безпеки); врахування існуючих концептуальних підходів щодо реалізації національних інтересів, місця та ролі концепцій, доктрин і стратегій національної безпеки, характерних рис ймовірних війн майбутнього, підходів до оцінки потенціалу (можливостей) та обороноздатності держави.

© Ситник Г.П.

Х

ХАНТІНГТОНА КОНЦЕПЦІЯ –

геополітична концепція американського професора С.Хантінгтона, висловлена ним 1993 р., у якій стверджується, що у ХХІ столітті на зміну протистояння ідеологій прийде зіткнення цивілізацій та релігій. Стверджується, що Захід є унікальним, але не універсальним і тому він не повинен втручатися у суперечки інших народів. Головна відповідальність за стримування і розв'язання місцевих конфліктів повинна лежати на найсильніших країнах тієї цивілізації, яка переважає у цьому регіоні.

© Ситник Г.П.

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ –

документ в якому вперше в історії ЄС поєднано в одному документі всі громадянські, політичні, економічні та соціальні права європейських громадян і мешканців ЄС. Ці права поділені на шість розділів: Гідність; Свободи; Рівноправність; Солідарність; Права громадян; Правосуддя. Вони базуються, зокрема, на фундаментальних правах і свободах, проголошених в Європейській конвенції з прав людини, конституційних традиціях держав-членів, Соціальній хартії Ради Європи, Хартії основних соціальних прав робітників Європейського Союзу та інших міжнародних конвенцій, членами яких є держави ЄС або сам ЄС.

© Ситник Г.П.

Ц

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД –

підхід, який дозволяє уникнути однолінійності до розгляду історії, властиву

формаційному уявленню про історичний процес, який впливав з марксистського вчення про те, що класова сутність держави визначається економічним чинником, станом виробничих відносин, способом виробництва в цілому, а сама держава є лише надбудовою над економічним базисом. Водночас **Ц.п.** включає в себе формаційний як складову соціальної причинності певних етапів історичного процесу, тому обидва підходи мають певну ефективність в дослідженні розвитку суспільства. Тому **Ц.п.** передбачає включення в історичне дослідження не тільки матеріальної основи суспільства, але й феноменів культури, географії, демографічних, етнічних і навіть психологічних особливостей окремих груп країн і регіонів, націй і рас, а також їхній взаємний вплив один на одного через що вивчення історії стає більш конкретним, а сама вона набуває багатоваріантності.

Основою **Ц.п.** є поняття “цивілізація”, які є одними з найбільших територіальних утворень, охоплюють великі культурні суперсистеми до яких входять держави, як частини цілого. В **Ц.п.** важливо те, що багато суспільно-історичних процесів й особливостей країн можна побачити лише в контексті їхньої приналежності до цивілізаційного поля, частиною якого вони є. При цьому універсальним підходом, що допомагає виділяти крупніші таксономічні одиниці – цивілізації, є врахування культурних особливостей розвитку. Оскільки цивілізація розвивається за власними законами, характеризується геополітичним становищем, природними ресурсами і господарською діяльністю, етнодемографічною ситуацією, державним ладом і політичною системою, зовнішньою політикою, культурно-релігійними здобутками, то **Ц.п.** дає можливість з’ясувати місце і роль окремих країн і народів у регіональній і світовій історії.

Свій початок **Ц.п.** бере з кінця XVIII ст., а дослідженням теорії цивілізацій ґрунтовно займалися такі видатні вчені як П. Сорокін, О. Шпенглер, М.Вебер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон, які показали, що цивілізації, чи культурні суперсистеми визначають основні прояви соціокультурного життя: організацію і функції малих груп і

культурних систем, менталітет і поведінку індивідів, безліч історичних подій, тенденцій і процесів. При цьому першу цілісну теорію, що прагнула пояснити розвиток людства з позицій **Ц.п.** запропонував А.Тойнбі, на думку якого рушійною силою розвитку цивілізацій слугував “життєвий порив” творчої еліти, а тривалість їхнього існування залежала від співвідношення між нечисленною елітою і нетворчою масою суспільства. Він же акцентував увагу на тісному зв’язку цивілізації з тією чи іншою всесвітньою релігією, яка формується не з моменту зародження цивілізації, а під час кризового стану та стає духовною відповіддю на кризу. Тому надаючи релігії роль системотворчого цивілізаційного критерію, А. Тойнбі використовував поняття релігії як системи, що визначає нормативні цінності та відмінності духовного світу людей. Релігії визначили найсуттєвіші розбіжності між людьми – у ставленні до духовних цінностей, тому сакральні стереотипи є найбільш консервативними та інерційними. Вони, на відміну від політичних норм, здатні менше змінюватися.

Спираючись на **Ц.п.** можна виокремити такі теоретичні проблеми, як джерела зародження і життя цивілізацій, проблеми розвитку і зникнення цивілізацій. При цьому переважна більшість дослідників стверджують, що за всю історію існування людства, виникли щонайменше, дванадцять основних цивілізацій, а відомий американський фахівець С.Хантінгтон виділив вісім сучасних світових цивілізацій: західну (християнську), слов’яно-православну, ісламську (мусульманську), індуську, конфуціанську (китайську), синтоїстську (японську), латиноамериканську та африканську. Водночас чіткі межі цивілізацій визначити важко, оскільки суттєво змінюється міра відмінності й схожості цивілізацій.

© Ситник Г.П., Орел М.Г.

ЦІЛІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ – сукупність бажаних та об’єктивно досяжних в межах деякого інтервалу часу результатів політики держави, які мають визначальне значення для реалізації національних інтересів і допускають використання

національних збройних сил (держави або коаліції держав) згідно чинного законодавства та норм міжнародного права.

Ц. в.-п. України є суто оборонними за своїм характером, спрямовані на запобігання агресії, а у випадку її розв'язання на відсіч агресії всіма наявними силами і засобами з метою забезпечення територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів. **Ц. в.-п.** значною мірою визначаються в процесі здійснення воєнної політики держави, пов'язаної зі створенням, підготовкою і застосуванням засобів збройної боротьби, воєнним будівництвом, зміцненням оборони країни, забезпеченням воєнної безпеки.

В мирний час держава спрямовує свої зусилля на забезпечення зниження (обмеження) воєнних загроз та стабільності в державі і в світі, на застосування запобіжних заходів щодо виникнення міждержавних і внутрішніх конфліктів, на підвищення довіри і відкритості у воєнній галузі. У воєнний час **Ц. в.-п.** зумовлені необхідністю відбиття агресії ззовні і нанесення агресору при захисті свободи, суверенітету і територіальної цілісності держави такої шкоди, яка б змусила його припинити військові дії.

Протягом більше ста років вважалося, що справжньою метою війни є “знищення головних сил противника на полі бою”. Це було визнано всіма, записано у всіх військових статутах, вивчалось у всіх штабних школах і вважалося основним каноном воєнної доктрини й визначало суть **Ц. в.-п.** Реалії наших днів свідчать про те, що воєнна сила продовжує залишатися одним з основних засобів при вирішенні конфліктів. Нині одним з основних завдань у сфері забезпечення національної безпеки України є розробка конструктивної теорії і створення дієвих механізмів цілісного комплексного використання всіх наявних засобів і можливих заходів (з пріоритетом несилових) при вирішенні можливих збройних конфліктів на ранніх стадіях їхнього розвитку.

Кожній стадії воєнно-політичного конфлікту потрібний конкретний набір заходів з його локалізації, застосуванню яких має бути притаманний комплексний характер.

Політичні заходи: зустрічі (офіційні, неофіційні) глав держав і урядів, політичних

делегацій; переговори і консультації з активізації міждержавних відносин; проведення нарад, конференцій керівництва воєнно-політичних союзів для оцінки загроз і вироблення рекомендацій для спільних дій; оголошення ультимативних вимог державам-агресорам; використання міжнародних інститутів (ООН, ОБСЄ та ін.) для прийняття санкцій по відношенню до держав, що дестабілізують міжнародне становище.

Військові заходи: демонстрація переведення регулярних збройних сил на штат воєнного часу; демонстрація переведення резерву на воєнне положення; формування нових з'єднань і частин; демонстрація оперативного розгортання з'єднань і частин уздовж кордону; перебазування і розосередження сил і засобів флоту, ВПС; офіційна заява про підвищення міри бойової готовності військ (сил); нарощування чергового складу сил і засобів; організація цілеспрямованого збору розвідувальних даних у прикордонних районах.

Україна, визначаючи свої **Ц. в.-п.**, особливе значення надає взаємовигідному співробітництву з усіма сусідами, розвитку демократичного громадянського суспільства в сусідніх державах. Тому приєднання до міжнародних інституцій, які засновуються на таких цінностях, участь у їх діяльності є істотною частиною стратегії національної безпеки, визначає як пріоритет європейську інтеграцію України. Внаслідок особливостей свого культурного та історичного розвитку, геополітичного розташування у близькості до регіонів, з яких походить більшість загроз, Україна постає перед необхідністю вироблення засобів їх попередження та нейтралізації, у тому числі шляхом активізації своєї діяльності в напрямку підвищення дієвості колективних систем безпеки та ефективності механізмів регулювання міжнародних відносин, адаптації їх до геополітичних реалій.

© Шипілова Л. М.

ЦІЛІ НАЦІОНАЛЬНІ – основні орієнтири (мотиваційні установки, бажані результати) узгодженої діяльності держави, суспільства і громадян, які уявляється досяжними у межах деякого інтервалу часу;

кінцевий момент (подія) політичного, економічного чи будь-якого іншого соціально значущого процесу досягнення суспільно значимих результатів загальнонаціонального масштабу. **Ц.н.** формуються в руслі національних інтересів. Вони є їх своєрідною декомпозицією, а їх зміст, спрямованість, терміни та бажана інтенсивність досягнення головним чином визначаються динамікою та суперечливістю розвитку середовища існування суспільства і держави та іншими чинниками, зокрема, серед них наявні та прогнозовані загрози вказаним національним інтересам та ступінь важливості реалізації національних інтересів в межах деякого інтервалу часу. Тобто формулювання (визначення) **Ц.н.** та важливість їх досягнення у процесі впровадження політики національної безпеки обумовлені передусім необхідністю реалізації національних інтересів.

Ц.н., як і інтереси національні мають складну структуру і можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема, за: характером (коаліційні, національні); масштабом (загальнодержавні, регіональні, локальні); ступенем важливості (життєво важливі, важливі тощо); за строками дії (постійні, довгострокові, середньострокові, короткострокові), за сферами прояву життєдіяльності суспільства і держави (політичні, економічні, соціальні, гуманітарні). Формування системи **Ц.н.** та їх класифікація апіорі дозволяють побудувати деяку гіпотетичну модель кращого (бажаного) стану людини, суспільства, держави (у контексті безпечніших умов їх розвитку та життєдіяльності), а досягнення цих цілей є передумовою переходу до вказаного стану. Це зумовлює необхідність декомпозиції **Ц.н.** у національні завдання, які за своєю суттю є не що інше, як кількісно визначені **Ц.н.**, бо постановка та виконання завдань передбачає необхідність визначення певної послідовності дій (заходів), терміни виконання, необхідні засоби (ресурси), способи їх використання, виконавців тощо.

Як правило, кожна держава визначає **Ц.н.** як кінцеві результати діяльності: політичного характеру (визначаються вищим політичним керівництвом й повинні бути досягнуті у політичній сфері); економічного,

соціального та гуманітарного (визначаються в процесі здійснення економічної, соціальної та гуманітарної політики держави й повинні бути досягнуті в економічній, соціальній та гуманітарній сферах); воєнного (визначаються в процесі здійснення воєнної політики держави, пов'язаної зі створенням, підготовкою і застосуванням засобів збройної боротьби, воєнним будівництвом, зміцненням оборони країни, забезпеченням воєнної безпеки й які повинні бути досягнуті у воєнній області).

У тріаді національні цінності – національні інтереси – **Ц.н.**, останні є найбільш рухливими (динамічними). Це обумовлено тим, що для будь-якого національного інтересу у загальному випадку може бути сформована множина сукупностей **Ц.н.**, успішне досягнення яких може гарантувати його реалізацію. При цьому вказана тріада є головними мотиваційними і об'єктивними чинником формування системи забезпечення національної безпеки та визначає її функції і стратегічні завдання. Але оскільки інтереси, а тим більше цілі різних суспільних груп та політичних еліт на відносно короткому відрізку часу можуть не співпадати, а за певних умов набувати навіть антагоністичного характеру, кінцеві результати функціонування вказаної системи можуть бути незадовільними. Ці обставини також породжують значні труднощі при стратегічному управлінні та плануванні у сфері національної безпеки. Вказані труднощі, зокрема, мають місце при розробці керівних документів з питань забезпечення національної безпеки (що спостерігається в Україні впродовж усіх років її незалежності), бо якість їх підготовки, передбачає чітке (несуперечливе) та науково обґрунтоване визначення **Ц.н.**, адекватних можливостям та умовам реалізації національних інтересам. Тобто як і у випадку визначення пріоритетів політики національної безпеки, коли, принципово важливим є визначення ієрархії національних інтересів, так і при стратегічному плануванні її забезпечення принципово важливим є визначення ієрархії **Ц.н.**

Як і інтереси національні, **Ц.н.** розподіляють на три категорії (групи), виходячи з того на задоволення яких інтересів

суспільства і держави вони спрямовані: в безпеці, добробуті чи на розвиток міжнародного співробітництва. Цілі першої групи – забезпечення територіальної цілісності та суверенітету держави, прав і свобод людини, цілі другої – підвищення якості життя суспільства, а саме економіки, соціального захисту, охорони здоров'я, системи освіти, тощо. Цілі третьої групи – розвиток добросусідських відносин з іншими країнами та забезпечення доступу на зовнішні ринки. Переважна частина **Ц.н.** перших двох груп спрямована на збереження (захист) та прогресивний розвиток матеріальних (природні ресурси, економіка, генофонд нації, географічна територія, тощо) і духовних (культура, мова, наука, тощо) цінностей, а цілі третьої групи надають політиці національної безпеки зовнішнє спрямування, оскільки вони відображають тенденції все більшої взаємозалежності світового співтовариства при розв'язанні проблем забезпечення безпеки.

Процес стратегічного планування у сфері національної безпеки базується на визначенні та врахуванні ступеня важливості **Ц.н.** для реалізації того чи іншого національного інтересу. Тобто в межах кожної групи **Ц.н.** (безпеки, добробуту та міжнародного співробітництва) цілі класифікуються як такі, що мають високу, середню чи низьку ступінь важливості. При цьому значною мірою цілі в сфері інтересів безпеки продиктовані потенційними чи реальними загрозами, а цілі, спрямовані на задоволення інтересів добробуту – змішані за характером (можуть бути наслідком намагання розширити наші можливості або ж захистити їх від наявних чи прогнозованих загроз). Досягнення ж цілей, які мають за мету розвиток міжнародного співробітництва (в економічній, політичній та інших сферах), повинне створити кращі можливості для реалізації цілей перших двох груп.

При цьому в межах кожної групи мають бути визначені пріоритетні **Ц.н.** Чинники, які суттєво впливають ієрархію цілей – це ресурси для досягнення цілі, інтенсивність (енергійність, наполегливість), з якою держава має намір відстоювати той чи інший інтерес, актуальність цілей. Окрім того серед **Ц.н.** завжди є віддалені цілі, яким

надається високий пріоритет, і короткострокові цілі, що володіють низькою пріоритетністю. Проте, чим більш віддалені за часом прогнози (плани) ми складаємо, тим більш невизначеними стають умови досягнення віддалених цілей, а отже все менш успішними будуть спроби їх досягнення. Тобто можна відмовитися від досягнення короткострокових цілей, але згодом з'ясувати, що і реалізація довгострокових нездійсненна в силу причин, які неможливо було передбачити заздалегідь.

Чинним законодавством визначені стратегічні цілі політики національної безпеки України, які з урахуванням вищевикладеного можна інтерпретувати як **Ц.н.**, а саме: досягнення національної єдності та консолідації суспільства; підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування; забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки; забезпечення енергетичної безпеки; досягнення високих соціальних стандартів, вирішення на цій основі нагальних демографічних проблем; створення безпечних умов життєдіяльності населення; реформування інститутів сектору безпеки – Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів; прискорення реалізації судової реформи; розвиток системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави; забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави.

© Ситник Г.П.

ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНІ – притаманна суспільству або окремому народу країни матеріальна, інтелектуальна і духовна власність та досягнення, що складають основу їх матеріального і морального існування і розвитку й визначальним чином здійснюють вплив на формування системи національних інтересів та цілей, є їх базовим компонентом. Тому **Ц.н.** є наріжним каменем основ національної безпеки. Їх деградація та втрата фактично означає втрату національної ідентичності. **Ц.н.** визначають ціннісні

орієнтації суспільства, політичні, культурологічні та філософсько-світоглядні уявлення і переконання, моральні та етичні принципи поведінки кожного члена суспільства. **Ц.н.** є фундаментальними нормами, які дозволяють окремій людині повсякденно здійснювати вибір життєвої позиції, суспільству визначатися зі стратегічним баченням свого майбутнього та лінією поведінки в критичних ситуаціях, а державі визначати пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики. Вони є найбільш стабільний і найменш рухливий елемент системи забезпечення національної безпеки, визначають сутність, цілісність, стійкість, конфігурацію та спрямованість формування й функціонування вказаної системи, а внаслідок екстраполяції національних цінностей на конкретно-історичні умови розвитку нації (суспільства), формуються відповідні інтереси національні.

Ц.н. уособлюють цінності індивіду (особистості), суспільства та держави, а об'єктивне існування і вплив їх на безпеку природних і суспільних процесів зумовлює доцільність розподілу вказаних цінностей на природні та соціальні. Природні цінності обумовлені тим, що безпека особи та суспільства пов'язані з необхідністю мати житло, їжу, а також з необхідністю задоволення інших потреб біологічного характеру. Щодо держави, то такою цінністю є цілком визначена географічна територія, без якої неможливе існування держави, тобто це та природна цінність, без наявності та належного захисту якої неможливо говорити про безпеку держави і суспільства. Наявність тих чи інших природних ресурсів теж необхідно вважати природними цінностями як суспільства, так і держави, оскільки вони визначають величину потенціалу, який може бути використаний державою для забезпечення національної безпеки. Соціальні цінності обумовлені суспільним характером існування людини. Вони більш перемінливі ніж природні цінності, незважаючи на те, що технологічна могутність та зростаючі потреби людини в останнє століття досить потужно впливають на структуру, ієрархію, обсяг і пріоритетність для людини та суспільства природних цінностей.

Ц.н. завжди відіграють роль регуляторів людської діяльності, є факторами стабільності та інтеграції систем суспільства різних рівнів – від малих груп до суспільства у цілому. Прекрасне й потворне, трагічне й комічне, добро та зло не існують в об'єктивному світі самі, а відчуються ними, як оцінки. Це означає, що головна функція **Ц.н.** - служити основою вибору для дій та інтеграції соціальних систем, бо у реальному житті вказані цінності значною мірою є вже заданими людині й вона має лише пристосовувати свою поведінку до них. Тобто **Ц.н.** у житті суспільства виконують роль особливих ідеологічних основ, інтегруючих, комунікативних засад, а чіткі, відносно стійкі, адекватні матеріальному та духовному потенціалу нації цінності є головними життєвими орієнтирами на шляху прогресивного суспільного розвитку. Тому складність політичних, соціальних і економічних проблем державного будівництва вимагає передусім їх ціннісної інтерпретації, тобто з'ясування та врахування ціннісних уявлень та орієнтацій, які є панівними в українському суспільстві. Мова йде про цінності, які визначають ціннісну систему суспільної свідомості. Без розв'язання цієї проблеми неможливо науково обґрунтувати систему національних інтересів та забезпечити духовну цілісність і безпеку суспільства. Тому формування системи **Ц.н.** в Україні є не тільки важливою теоретико-методологічною проблемою теорії національної безпеки та державного управління, а й проблемою суспільно-політичного характеру. Чим повніше соціальні норми (вимоги) будуть відповідати **Ц.н.**, тим ефективніше вони будуть виконують регулятивну функцію, тим сильніше впливати на свідомість та поведінку особистості. Це зумовлено тим, що держава не може існувати, опираючись тільки на моральні норми. Вона повинна закріпити пануючі в суспільстві цінності нормами права шляхом включення їх у відповідні акти законодавства, внаслідок чого система **Ц.н.** та їх складова – цінності суспільства отримують офіційний статус і відповідний захист з боку держави.

Чіткої структури та вичерпного переліку **Ц.н.**, як колективної волі

суспільства, в жодному суспільстві, не існує, бо різні соціальні групи можуть (і, як правило, мають) різні ціннісні орієнтації та пріоритети. Внаслідок цього **Ц.н.** є певною мірою своєрідним результатом суперництва та компромісу між різними соціальними групами (зокрема, титульною нацією й національними меншинами) і в такій ролі є соціально-значимими орієнтирами діяльності суб'єктів і об'єктів національної безпеки. Головним завданням українського суспільства є соціальна модернізація. Водночас у суспільній та індивідуальній свідомості відбувається руйнування традиційних ціннісних норм, витіснення їх новими, про що свідчать численні соціологічні дослідження. Нові ціннісні норми формуються виходячи із тих цілей та завдань, які стоять перед суспільством і відображають суспільні потреби, задоволення яких можливе тільки при науковій організації державного управління.

Визначальну роль у процесі інтеграції (дезінтеграції) суспільства відіграє ідентичність, основою якої є **Ц.н.** та відчуття безпеки. Вони значною мірою формують усвідомлення та оцінку загроз національній безпеці політичним керівництвом і населенням країни. Тому формування активної життєвої позиції особистості, спрямованої на захист і розвиток **Ц.н.**, має бути стратегічним пріоритетом в діяльності органів державної влади при розробці та впровадженні державної політики з питань національної безпеки. **Ц.н.** мають набути рельєфних рис в результаті їх екстраполяції на конкретно-історичні внутрішні та зовнішні умови, на особливості формування та розвитку Української держави. При цьому задоволення потреб подальшого розвитку духовності народу України, зміцнення її суверенітету, збереження територіальної цілісності, становлення як держави консолідованої демократії має базуватися на органічному поєднанні “загальнолюдських” та специфічних **Ц.н.** України.

© Ситник Г.П.

Ш

ШАНХАЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА (ШОС) –

субрегіональна міжурядова міжнародна організація, створена 15 червня 2001 року в місті Шанхай (КНР). На саміті було прийнято Декларацію відповідно до якої основними цілями проголошувалися підтримка і забезпечення миру, безпеки і стабільності в Середній Азії, а також розвиток співробітництва в політичній, торгово-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній й іншій областях. Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом й екстремізмом уперше закріплювала на міжнародному рівні визначення сепаратизму й екстремізму як насильницьких, переслідуваних у карному порядку діянь. 7 червня 2002 року в Санкт-Петербурзі відбулася друга зустріч глав країн-членів ШОС, на якій було інституційно визначено оформлення ШОС – Декларація про створення організації отримала практичне втілення в підписанні двох актів — Декларації голів держав-членів ШОС, та Хартії ШОС — базового установчого документу, й тим самим були закріплені правові основи для розвитку організації в майбутньому. У документі чітко визначені основна мета, принципи, організаційна структура, форма функціонування, напрямок співробітництва і принципи зовнішніх зв'язків, що означає дійсне створення цієї організації з погляду міжнародного права.

ШОС не є військовим блоком (як, наприклад, НАТО) або відкритою регулярною нарадою з безпеки (як, наприклад, Регіональний форум Асоціації держав Південно-Східної Азії з безпеки (ASEAN), а займає проміжну позицію. Головними завданнями організації проголошено зміцнення стабільності та безпеки на широкому просторі, що об'єднує держави-учасниці, боротьба з тероризмом, сепаратизмом, екстремізмом, наркотрафіком, розвиток економічного співробітництва, енергетичного партнерства, наукової й культурної взаємодії. До ШОС входять 8 країн-членів — Республіка Індія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Китайська

Народна Республіка, Ісламська Республіка Пакистан, Російська Федерація, Республіка Таджикистан й Республіка Узбекистан.

Штаб-квартира організації знаходиться у Пекіні. Офіційні робочі мови - російська та китайська.

Символічно основна мета ШОС — мир, дружба, прогрес і розвиток, відображена на емблемі прапора організації ШОС – білий прапор із зображенням у центрі емблеми організації з зображенням Східної півкулі Землі з обрисами земної суші, що займає “шістка”, обабіч якого два лаврові вінки, зверху і знизу — напис китайською і російською мовами: “Шанхайська організація співробітництва”.

Для виконання цілей і задач ШОС у рамках організації діють: Рада глав держав (вищий орган ШОС, визначає пріоритети і виробляє основні напрямки діяльності ШОС, вирішує принципові питання її внутрішнього устрою і функціонування, взаємодії з іншими державами і міжнародними організаціями, а також розглядає найактуальніші міжнародні проблеми.

Рада збирається на чергові засідання один раз на рік); Рада глав урядів (прем'єр-міністрів) - приймає бюджет Організації, розглядає і вирішує основні питання, що стосуються економічних сфер розвитку взаємодії в рамках Організації. Рада збирається на чергові засідання один раз у

рік); Рада міністрів закордонних (розглядає питання поточної діяльності Організації, підготовки засідання Ради глав держав і проведення консультацій у рамках Організації з міжнародних проблемах); Наради керівників міністерств і/чи відомств; Рада національних координаторів.

© Орел М.Г., Неліна Д.В.

ШЕНГЕНСЬКИЙ ДОГОВІР ТА КОНВЕНЦІЯ – за договором “Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу”,

первинно підписаним у містечку Шенгені (Люксембург) 14 червня 1985 р. п'ятьма європейськими державами (Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція) було погоджено поступово скасовувати контроль на спільних кордонах й запровадити свободу пересування для всіх громадян країн ЄС, які підписали цю угоду, інших держав-членів та громадян третіх країн. У 1990 р. було підписано Шенгенську конвенцію, у якій викладено заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування. Шенгенська конвенція доповнює відповідні внутрішні заходи і підлягає ратифікації в національних парламентах. 15 березня 2006 року прийнято Шенгенський кодекс про кордони, що змінював Шенгенську конвенцію.

© Орел М.Г.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК

А

АГЕНСТВА ЄС.....	6
АГРЕГАЦІЯ ІНТЕРЕСІВ.....	6
АГРЕСІЇ АКТ.....	6
АГРЕСІЯ.....	7
АГРЕСІЯ НЕПРЯМА.....	7
АГРЕСІЯ ПРЯМА.....	8
АГРЕСОР.....	8
АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	8
АКЦІЯ ГУМАНІТАРНА.....	9
АНАЛІЗ СИСТЕМНИЙ.....	9
АНАЛІТИК.....	10
АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	11
АНАЛІТИЧНІ ДОКУМЕНТИ.....	11
АНАЛІТИЧНИЙ ПРОГНОЗ.....	12
АНТИГЛОБАЛІЗМ.....	13
АНТИМІЛІТАРИЗМ.....	13
АСИМЕТРИЧНІ ВІДНОСИНИ.....	14
АСОЦІАЦІЯ ДЕРЖАВ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ (АСЕАН).....	15
АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР.....	15
АТОМНИЙ КЛУБ.....	15
АТЛАНТИЗМ.....	16
АТРИБУТИ ГЕОЕКОНОМІЧНІ.....	17

Б

БАЛАНС ЕКОЛОГІЧНИЙ.....	17
БАЛАНСУ СИЛ КОНЦЕПЦІЯ.....	18
БЕЗПЕКА.....	18
БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬО-ПОЛІТИЧНА.....	21
БЕЗПЕКА ВОЄННА.....	22
БЕЗПЕКА ГЛОБАЛЬНА.....	23
БЕЗПЕКА ДЕМОГРАФІЧНА.....	25
БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	26
БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА.....	27
БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНА.....	30
БЕЗПЕКА ЕНЕРГЕТИЧНА.....	31
БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА.....	32
БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНА.....	33
БЕЗПЕКА ІНВЕСТИЦІЙНА.....	34
БЕЗПЕКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА.....	36
БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА.....	38
БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА.....	38
БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА.....	40
БЕЗПЕКА ОСОБИ (ІНДИВІДУ).....	46
БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА.....	46

БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬЧА.....	48
БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА.....	49
БЕЗПЕКА РЕГІОНУ ЕКОНОМІЧНА.....	49
БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА.....	50
БЕЗПЕКА ФІНАНСОВА.....	52
БІЖЕНЦІ.....	52
БІЛЬДЕРБЕРЗЬКИЙ КЛУБ.....	52
БІОСФЕРА.....	54
БІПОЛЯРНИЙ СВІТ.....	55
БЛОКАДА.....	55
БЛОКАДА ВОЄННА.....	55
БЛОКАДА ЕКОНОМІЧНА.....	55
БЛОКАДА МОРСЬКА.....	56
БОРОТЬБА.....	56
БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ.....	57

В

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР (УГОДА).....	57
“ВЕЛИКА СІМКА”.....	58
ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР.....	58
ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ.....	58
ВЕРХОВНИЙ КОМІСАР ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	58
ВЕРХОВНИЙ ПРЕДСТАВНИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ І ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ.....	59
ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ.....	59
ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ.....	60
ВИМІРИ БЕЗПЕКИ КРИТЕРІАЛЬНІ В ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЯХ.....	62
ВІДКРИТИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР.....	63
ВІДНОСИНИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ.....	63
ВІЙНА.....	63
ВІЙНА ГЕОЕКОНОМІЧНА.....	65
ВІЙНА ЕКОЛОГІЧНА.....	65
ВІЙНА ЕКОНОМІЧНА.....	67
ВІЙНА СВІТОВА.....	67
ВІЙНА ТОРГОВЕЛЬНА.....	67
ВІЙНИ ОГОЛОШЕННЯ.....	68
ВІЙНИ ПРИПИНЕННЯ.....	68
ВІЙНИ ПРОПАГАНДА.....	68
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ.....	69
ВІЙСЬКОВИЙ КОМІТЕТ НАТО.....	70
ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС.....	71
ВРАЗЛИВІ СПОЖИВАЧІ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ.....	72
ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ.....	73

Г

ГАРАНТІЇ МІЖНАРОДНІ.....	74
ГЕГЕМОНІЯ МІЖНАРОДНА.....	74
ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН	74
ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР ООН.....	75
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	75
ГЕНОЦИД	75
ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ.....	76
ГЕОЕКОНОМІКА	78
ГЕОПОЛІТИКА.....	78
ГЕОПОЛІТИЧНА ВІСЬ ІСТОРІЇ.....	80
ГЕОСТРАТЕГІЯ	81
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ	81
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ВОЄННА	81
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНА	82
ГЛОБАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ.....	83
ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ...	84
ГОНКА ОЗБРОЄНЬ	85

Д

ДЕВІАЦІЇ ГУМАНІТАРНІ	86
ДЕКЛАРАЦІЯ.....	86
ДЕКЛАРАЦІЯ ООН ПРО МИРНЕ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СУПЕРЕЧОК.....	87
ДЕЛІМІТАЦІЯ КОРДОНУ	87
ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ.....	87
ДЕРЖАВА (НАПІВДЕРЖАВА) ТЕРОРИСТИЧНА.....	87
ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА.....	88
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	89
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	90
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	93
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ (В УМОВАХ КРИЗ).....	95
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ.....	97
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	98
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ	99

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	103
ДЕРЖАВНИЙ РЕЗЕРВ	103
ДИВЕРСІЯ.....	104
ДИКТАТУРА ВОЄННА	104
ДОГОВІР МИРНИЙ.....	105
ДОГОВІР ПРО ВСЕОСЯЖНУ ЗАБОРОНУ ЯДЕРНИХ ВИПРОБУВАНЬ (ДВЗЯВ) 105	
ДОГОВІР ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (ДНЯЗ)	106
ДОКТРИНА ВОЄННА.....	106
ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬО- ПОЛІТИЧНА.....	107
ДОКТРИНА НЕОГЛОБАЛІЗМУ	107

Е

ЕВАКУАЦІЯ.....	107
ЕКОЦИД.....	107
ЕКСПАНСІЯ	108
ЕКСПАНСІЯ ЕКОНОМІЧНА	108
ЕКСТРЕМІЗМ.....	108
ЕМБАРГО ЕКОНОМІЧНЕ	109
ЕНЕРГЕТИЧНА БІДНІСТЬ.....	110
ЕНЕРГЕТИЧНІ СУБСИДІЇ.....	112
ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ.....	114
ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ	115

Є

ЄВРАЗІЙСТВО.....	115
ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ	116
ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ЕПБО)	119
ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА (ЄПС).....	120
ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА	120
ЄВРОПЕЙСЬКА СЛУЖБА ЗОВНІШНІХ СПРАВ (ЄВРОПЕЙСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА).....	120
ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ БЕЗПЕКИ.....	121
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР.....	121
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ	122
ЄВРОРЕГІОН.....	123
ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ	123

Ж

ЖИВУЧИСТЬ ЕКОНОМІКИ..... 123

З

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ 123
ЗАГРОЗА МИРУ..... 123
ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ..... 124
ЗАГРОЗИ ВОЄННІЙ БЕЗПЕЦІ..... 126
ЗАГРОЗИ ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІЙ
БЕЗПЕЦІ 127
ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ . 127
ЗАГРОЗИ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ 128
ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ
І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ 128
ЗАКОНИ ВІЙНИ 129
ЗАСОБИ СОЦІАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА 129
ЗАХИСТ..... 131
ЗАХІД 132
ЗБРОЙНІ СИЛИ ООН..... 132
ЗБРОЯ 132
ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНІ 132
ЗЛОЧИННІСТЬ ЕКОНОМІЧНА..... 133
ЗОНА МИРУ 133

І

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКА У СФЕРІ
БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ 133
ІНДИКАТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ..... 134
ІНДИКАТОРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ
БІДНОСТІ..... 135
ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ..... 136
ІНТЕРВЕНЦІЯ 137
ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ 137
ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ В
ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ 138
ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ В
ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ 140
ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ У
ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ..... 142
ІНТЕРНУВАННЯ 144
ІНТЕРПОЛ 144

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ

ЦЕНТРИ..... 144
ІНФРАСТРУКТУРА..... 144

К

КАПІТАЛУ МІГРАЦІЯ 145
КАПІТУЛЯЦІЯ 145
КАТАСТРОФА ЕКОЛОГІЧНА 145
КОД НАРОДУ (НАЦІЇ) КУЛЬТУРНО-
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ..... 147
КОДЕКС (КОД) ДЕРЖАВИ
ГЕОПОЛІТИЧНИЙ 148
КОМБАТАНТИ 149
КОМІСІЯ ЄС 149
КОМІТЕТ РЕГІОНІВ 149
КОМПЕТЕНЦІЯ ЄС З ПИТАНЬ
СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ..... 150
КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА РІВНЯ ЗАГРОЗ
НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ 150
КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАБОРОНУ
РОЗРОБКИ, ВИРОБНИЦТВА І
НАКОПИЧЕННЯ ЗАПАСІВ
БАКТЕОРОЛОГІЧНОЇ (БІОЛОГІЧНОЇ) І
ТОКСИЧНОЇ ЗБРОЇ І ПРО ЇХ
ЗНИЩЕННЯ..... 152
КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАБОРОНУ
РОЗРОБКИ, ВИРОБНИЦТВА,
НАКОПИЧЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ
ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ (ХЗ) І ЇЇ ЗНИЩЕННЯ..... 153
КОНТЕНТ-АНАЛІЗ..... 153
КОНТРАБАНДА..... 153
КОНТРОЛЬ ЦИВІЛЬНИЙ
ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАД ВОЄННОЮ
ОРГАНІЗАЦІЄЮ ТА
ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ
ДЕРЖАВИ 153
КОНФЛІКТ ВОЄННИЙ..... 155
КОНФЛІКТ ЗБРОЙНИЙ
ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ 157
КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ..... 157
КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ 158
КОНФРОНТАЦІЯ МІЖНАРОДНА..... 159
КОНЦЕПЦІЯ БАЛАНСУ СИЛ 159
КОНЦЕПЦІЯ ДИНАМІЧНОГО
СТРИМУВАННЯ..... 159
КОНЦЕПЦІЯ “ЖОРСТКОЇ СИЛИ” 160
КОНЦЕПЦІЯ “М’ЯКОЇ СИЛИ”..... 160
КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ
ІНТЕРЕСІВ..... 161

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	161
КОРПОРАЦІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ (ТНК).....	163
КРАЇНИ БРІК.....	163
КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ.....	164
КРИЗА.....	165
КРИЗА БОРГОВА.....	168
КРИЗА ВАЛЮТНА.....	168
КРИЗА ЕКОЛОГІЧНА.....	169
КРИЗА ФІНАНСОВА.....	171
КРИТЕРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	171
КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ.....	171
КУЛЬТУРА.....	173
КУЛЬТУРА МАРГІНАЛЬНА.....	173
КУЛЬТУРА МАСОВА.....	173
КУЛЬТУРА СТРАТЕГІЧНА.....	174
КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ.....	174

Л

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (ЛАД)..	174
ЛІГА НАЦІЙ.....	175
ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР.....	176

М

МАСОНСТВО.....	176
МАФІЯ.....	179
МЕМОРАНДУМ ПРО ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	180
МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....	180
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	182
МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	182
МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	183
МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	185
МИР.....	186
МИРОТВОРЧІСТЬ.....	187
МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ).....	187
МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА (МКЧХ).....	187

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД (МКС).....	188
МОБІЛІЗАЦІЯ.....	189
МОБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ.....	190
МОГУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА.....	191
МОНДІАЛІЗМ.....	191
МОЖЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ МОБІЛІЗАЦІЙНІ.....	193
МОТИВАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ЗБРОЙНОГО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ..	193
“М’ЯКЕ ПРАВО”.....	194

Н

НАДДЕРЖАВА.....	194
НАЙМАНЦІ.....	195
НАСИЛЬСТВО.....	195
НАЦІОНАЛІЗМ.....	196
НЕБЕЗПЕКА.....	196
НЕВОЄННІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	200
НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖНАРОДНИЙ.....	201
НЕОКОЛОНІАЛІЗМ.....	202
НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК.....	202
НОРМАТИВИ ЕКОЛОГІЧНІ.....	203
НОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ.....	204

О

ОБ’ЄКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	205
ОБОРОНА КРАЇНИ.....	205
ОБОРОННЕ ПЛАНУВАННЯ.....	206
ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС (ОПК).....	207
“ОБРАЗ ВОРОГА”.....	209
ОБСЕРВАТОРІЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ ЄС.....	209
ОБСТАНОВКА ГЕОПОЛІТИЧНА.....	209
ОКУПАЦІЯ ВОЄННА.....	210
ОПЕРАЦІЯ ООН З ПІДТРИМКИ МИРУ.....	210
ОРГАНИ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	211
ОРГАНІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ).....	212
ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ (ОБСЄ).....	214

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ (ОПЕК)	216
ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН)	217
ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (НАТО).....	217
ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРОРИСТИЧНА	219
ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	219
ОЦІНКА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ	219
ОЦІНКА ОБОРОННОЇ ДОСТАТНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	219

П

ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	220
ПАРАДИГМИ ВІЙНИ	221
ПАРАДИГМИ ГЕОПОЛІТИКИ.....	223
ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	226
ПАРИТЕТ ЯДЕРНИЙ	227
ПАРТИЗАНИ	227
ПАСПОРТ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ	227
ПАЦИФІЗМ.....	229
ПЕРЕМИР'Я.....	229
ПЕРЕМОГА У ВІЙНІ.....	229
ПЕРІОД ОСОБЛИВИЙ.....	230
ПІДГОТОВКА МОБІЛІЗАЦІЙНА.....	231
ПІДХІД НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ	231
ПІДХІД СИСТЕМНИЙ	232
ПІДХІД СИСТЕМНОДІЯЛЬНИСНИЙ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ	232
ПІРАТСТВО МІЖНАРОДНЕ	233
ПЛАН МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ	236
ПОКОЛІННЯ ВІЙН.....	237
ПОЛІТИКА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА.....	237
ПОЛІТИКА ВНУТРІШНЯ.....	237
ПОЛІТИКА ВОЄННА.....	239
ПОЛІТИКА ЕКОЛОГІЧНА	240
ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНА	241
ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	241
ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЯ	242
ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНА (ДЕРЖАВИ)	243

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	246
ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕБЕЗПЕК	248
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....	248
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО	248
ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ВОЄННИЙ.....	250
ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ	250
ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ ЕКОНОМІЧНИЙ	251
ПОТЕНЦІАЛ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	251
ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	253
ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	253
ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	254
ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	255
ПРИНЦИП СУБСИДАРНOSTІ.....	255
ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ГЛОБАЛЬНІ.....	256
ПРОГНОЗ	257
ПРОГНОЗУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНЕ.....	258
ПРОСТІР ГЕОПОЛІТИЧНИЙ	258
ПРОСТІР ЖИТТЄВИЙ	259
ПРОТИРІЧЧЯ.....	259
ПРОЦЕДУРИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ..	259

Р

РАДА БЕЗПЕКИ ООН (РБ ООН)	259
РАДА ЄВРОПИ	260
РАДА ЄС (РАДА МІНІСТРІВ ЄС)	260
РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	260
РЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА.....	263
РЕВОЛЮЦІЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ.....	263
РЕГІОН ГЕОПОЛІТИЧНИЙ	265
РЕЖИМ БЕЗПЕКИ	265
РЕЗЕРВИ ДЕРЖАВНІ.....	267
РЕЙДЕРСТВО.....	268
РЕПАРАЦІЯ.....	269
РЕСУРСИ	269
РЕФОРМА ВОЄННА	269
РИЗИК ЕКОЛОГІЧНИЙ	270
РИЗИК ЕКОНОМІЧНИЙ.....	271

РИЗИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ...	272
РІВНОВАГА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА	274
РОЗБУДОВА МИРУ	274
РОЗВИТОК СТАЛИЙ	274
РОЗВІДКА	275
РОЗЗБРОЄННЯ.....	275

С

СВІТ БАГАТОПОЛЯРНИЙ	276
СВІТ ОДНОПОЛЯРНИЙ.....	276
СВІТОВИЙ ПОРЯДОК.....	278
СЕГРЕГАЦІЯ	278
СЕКРЕТАРІАТ ООН.....	278
СЕКТОР БЕЗПЕКИ	278
СИЛА	280
СИЛА ВІЙСЬКОВА	281
СИЛИ КОЛЕКТИВНІ ПО ПІДТРИМЦІ МИРУ	282
СИЛИ ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ ..	282
СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКА	282
СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ..	283
СИСТЕМА ДІЯЛЬНІСНО-ПРИРОДНА (СДП)	286
СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	289
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	289
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ.....	291
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	293
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ....	295
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	297
СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ	298
СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	298
СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ	301
СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР	301
СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР МОНІТОРИНГУ ОБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	303
СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (СБУ)	304
СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД).....	306

СПІВРОБІТНИЦТВО ВІЙСЬКОВЕ	308
СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА (СЗБП)	309
СТАБІЛІЗАЦІЯ.....	311
СТАБІЛЬНИЙ СТАН ДЕРЖАВИ.....	311
СТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА	311
СТАН ВОЄННИЙ.....	312
СТІЙКІСТЬ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА..	312
СТРАТЕГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ НАТО .	313
СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	313
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	315
СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	318
СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	320
СТРАТЕГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ	323
СТРАТЕГІЯ ВОЄННА	323
СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	325
СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	325
СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	325
СТРАТЕГІЯ НЕПРЯМИХ ДІЙ	327
СТРУКТУРА (АРХІТЕКТУРА) БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКА	327
СТРУКТУРА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ.....	329
СУБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИКИ	330
СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	330
СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ	331
СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	331
СУПЕРЕЧКА МІЖНАРОДНА	332
СУЧАСНІ СВІТОВІ ЗАГРОЗИ	332
СЦЕНАРІЙ ВІЙНИ	334

Т

ТАЛАСОКРАТІЯ.....	334
ТЕЛУРОКРАТІЯ.....	335
ТЕОРЕТИЧНІ ШКОЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	335
ТЕОРІЯ СВІТОВИХ СИСТЕМ	337
ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВНА	338
ТЕРОРИЗМ.....	339
ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ.....	340

ТЕХНІКА ВІЙСЬКОВА.....	343
ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА.....	343

У

УЛЬТИМАТУМ.....	344
УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКОВЕ.....	344
УПРАВЛІННЯ ГЛОБАЛЬНЕ.....	346
УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМ КОНФЛІКТОМ	347
УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ	347

Ф

ФАКТОР	348
ФАКТОРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ.....	348
ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ	349

Х

ХАНТІНГТОНА КОНЦЕПЦІЯ.....	350
ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	350

Ц

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД.....	350
ЦІЛІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ.....	351
ЦІЛІ НАЦІОНАЛЬНІ	352
ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНІ	354

Ш

ШАНХАЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА (ШОС).....	356
ШЕНГЕНСЬКИЙ ДОГОВІР ТА КОНВЕНЦІЯ	357

АВТОРИ СТАТЕЙ І ТЕРМІНІВ

Абрамов Володимир Іванович, д.філос.н., професор

Балашов Анатолій Миколайович, д.н.держ.упр., професор

Гурковський Володимир Ігорович, д.н.держ.упр., професор

Єжесв Микола Федорович, к.військ.н., доцент

Завгородня Світлана Павлівна, к.н. держ. упр.

Кириленко Володимир Іванович, д.е.н., професор

Кучма Дмитро Якович, к.філос.н., доцент

Мандрагеля Володимир Андрійович, д.філос.н., професор

Мосов Сергій Петрович, д.військ.н., професор

Неліпа Дмитро Васильович, д.політ.н., професор

Орел Марія Григорівна, д.н.держ.упр.

Романенко Євген Олександрович, д.н.держ.упр., професор

Ситник Григорій Петрович, д.н.держ.упр., професор

Смоляннюк Володимир Федорович, д.політ.н., професор

Шевченко Микола Миколайович, к.філос.н., доцент

Шипілова Лариса Миколаївна, к.політ.н., доцент

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О.Ю., Иванова О.Ю. Система індикаторів оцінки економічної безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010, №30. С. 34-37
2. Андреев С.О. Державні системи цивільного захисту інституціональні засади та проблеми розвитку: монографія. – Харків: Тім Пабліш Груп, 2017. 432 с.
3. Анилионис Г.П., Зотова Н.А. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации. Москва: Междунар. отношения, 2005. 676 с.
4. Багдасарян В.Э., Сулакшин С.С. Сложная социальная система в витальном подходе. Москва: Научный эксперт, 2013. 392 с.
5. Байгушкин А.И., Загладин Н.В. Факторы и акторы дестабилизации: опыт прошлого и современность / Отв. ред. В.И. Катагарова. Москва: ИМЭМО РАН, 2011 121 с.
6. Баранов Р.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: дис...канд.держ.упр: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2018. 242 с.
7. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.
8. Бауман З. Текущая современность / пер. с англ. под ред. Ю.В.Асочакова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 240 с.;
9. Безопасность Евразии: Энциклопедический словарь-ежегодник / Москва: Книга и бизнес, 2003. С. 128.
10. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: монографія / В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін. / За заг. ред. В.О. Ананьїна. Київ. ІСЗЗІ НТУУ “КПІ”, 2009.271 с.
11. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В.Седельникова и Н.Федоровой; Послесл. А.Филиппова. Москва: Прогресс – Традиции, 2000. 384 с.;
12. Белл А. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 2004. 788 с.
13. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы : монография. Москва: АСТ, 2016. 256 с.
14. Бжезинський З. Выбор. Стратегический взгляд (сборник). Москва: Изд-во АСТ, 2018. 625с.
15. Білик Р.С. та ін. Глобалізація та регіоналізація: виклики для економіки України : колективна монографія. Чернівці : ЧНУ, 2010. 520 с.
16. Богданович В.Ю. Военная безопасность Украины: методология исследования та шляхи забезпечення. Київ: ПП “Дельта”, 2002. 322 с.
17. Бодрийяр Ж. Общество потребления. М.: Изд-во АСТ, 2019. 320с.
18. Будущее цивилизаций и стратегия цивилизационного партнерства. Ч. 9. Глобального прогноза “Будущее цивилизаций” на период до 2050 года / под ред. Ю. В. Яковца, Б. Н. Кузыка, Н. С. Бектурганова. Москва: МИСК, 2009. 600 с.
19. Васильева Т. А., Леонов С. В., Кривич Я. М. Економічний ризик: методи оцінки та управління: навчальний посібник. / Під заг. Т. А. Васильєвої, Я. М. Кривич. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”. 2015. 208 с.
20. Великий енциклопедичний юридичний словник / [ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. Київ:

- ТОВ “Видавництво Юридична думка”, 2007. 992 с.;
21. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва: Наука, 1989. 261 с.
 22. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибір.наук.праці. Київ:НІСД, 2016. 528 с.
 23. Власюк О.С., Пирожков С.І. Индекс людського розвитку: досвід України. Київ: НІСД. 1995, 84 с.
 24. Воробьев Ю. Л. Основы формирования и реализации государственной политики в области снижения рисков чрезвычайных ситуаций : моногр. Москва: Деловой экспресс, 2000. 248 с.
 25. Гареев М. А. О некоторых характерных чертах войн будущего. *Военная мысль*. 2003. № 6. С. 52–59.
 26. Гбур З.В. Державне управління економічною безпекою України: теорія та практика. Кам'янець-Подільський: ТОВ “Друкарня “Рута”. 2018. 408 с.
 27. Геополитика / Под ред. В. Манилова. Москва: Терра, 2002. 624 с.
 28. Геополитика, международная и национальная безопасность: Словарь-справочник / Сост.: М.М.Абдурахманов., В.А.Баришполец, Д.В.Баришполец В.Л.Манилов. М.: Пробел, 1999. 388 с
 29. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. з англ. Москва: Весь мир, 2004. 120 с.
 30. Глазунов О.Н. Государственный переворот. Стратегии и технологии. Москва: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2006. 448 с.
 31. Глобалистика: международный междисциплинарный энциклопедический словарь / гл. ред. и сост. И.И. Мазур, А. Н.Чумаков. Москва; Санкт-Петербург; Нью-Йорк: Издательский центр “Елима”; Москва; Санкт-Петербург; Нью-Йорк: Издательский дом “Питер”, 2006. 1159 с.
 32. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг. ред. Б.Гуменюка і С.Шергіна. Київ: Університет “Україна”, 2009. 508 с.
 33. Глобалізація та регіоналізація: виклики для економіки України : колективна монографія / Білик Р. С. [та ін.]. Чернівці: ЧНУ, 2010. 520 с.
 34. Глобальна та національна безпека / авт.кол.: В.І.Абрамов, Г.П.Ситник, В.Ф.Смолянук та інш.; за заг.ред. Г.П.Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
 35. Глобальна та національна безпека: словник-довідник / уклад.: Г.П.Ситник, О.І.Пошедін, М.М. Шевченко, С.П.Завгородня, М.Г.Орел; за заг. ред. Г.П.Ситника. К.: НАДУ, 2016. 140 с.
 36. Гоббс Т. Левиафан. М.: Рипол Классик. – 2016. – 608 с.
 37. Гогвуд Б.В., Ган Л.А. Аналіз політики реального світу. Київ: Основи, 2004. 396 с.
 38. Горбулін В. П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України: підручник. Київ: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
 39. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
 40. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с.
 41. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір. Монографія. Київ.: ПАРАПАН, 2011. 378 с.
 42. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / состав. : Г.П. Сытник, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянук и др.; под общ. редакцией Г.П. Сытника. К.: НАДУ, 2012. 496 с.
 43. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін : монографія. Київ : Знання, 2008. 431 с.

44. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*, 2019, № 2 (36). С. 65-80.
45. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ: б.в., 2001. 122 с.
46. Гурковський В.І. Безпека як об'єкт правовідносин у умовах глобального інформаційного суспільства: методологічний аспект. *Правова інформатика*, С 72-77
47. Даник Ю.Г., Катков Ю.І., Пічугін М.Ф. Національна безпека: запобігання критичним ситуаціям: монографія. Житомир: Рута, 2006. 388 с.
48. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / пер. с нем. Л.Ю.Пантина. Москва: РОССПЭН, 2002. 284 с.;
49. Денисов О.Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 8. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=996> (Дата звернення 23.08.2020)
50. Дергачов В.А. Геополітика. Київ: ВИРА – Р, 2000. 448 с.;
51. Державна політика : підручник / ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю.П. Сурмін. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.
52. Державне управління : підручник : у 2 т. / ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова), К.О.Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови). Київ; Дніпро: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
53. Державне управління сектором безпеки і оборони України: теорія, практика, стратегія: монографія / І.В.Романов,Ф.В.Саганюк, В.М.Воробйов та ін. Київ: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007. 218 с.
54. Дзюбань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення: монографія. Харків: Константа, 2006. 440 с.
55. Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/72/ЄС “Про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС” від 13 липня 2009 року. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245023096> (Дата звернення 04.09.2020)
56. Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/73/ЄС “Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС” від 13 липня 2009 року. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245025615> (Дата звернення 04.09.2020)
57. Дмитрук П.М. Інституціоналізація механізму державного регулювання економічної безпеки Автономної Республіки Крим: дис...канд.держ.упр: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2013. 202 с.
58. Довідник НАТО. Brussels : Office of information and press, 2001. 608 с.
59. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства (набрання чинності для України від 01.02.2011) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_926 (Дата звернення 04.09.2020)
60. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. URL: <https://cutt.ly/2gbs25c>. (Дата звернення 08.09.2020)
61. Енергетична бідність. Проблеми та підходи в ЄС та Україні. URL: <http://dixigroup.org/publications/energetichna-bidnist-problemi-ta-pidkhodi-v-yes-ta-ukraini>. (Дата звернення 08.09.2020)
62. Енергетична стратегія України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”:

- розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (Дата звернення: 17.08.2020)
63. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощанського, Ю. П. Сурмі на. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
64. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац.акад.держ.упр. при Президентові України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін. Т.1: Теорія державного управління /наук.-ред.колегія: В.М.Князєв (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. 748 с.
65. Завгородня С.П. Аналіз існуючих програм субсидування в енергетиці та пріоритети впорядкування: аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/1_Energ_subsyd-713cc.pdf (Дата звернення 04.09.2020)
66. Завгородня С.П. Визначення методологічного підходу до державного управління щодо попередження енергетичної бідності. *Стратегічні пріоритети*. 2019. №2(50). С. 100-107.
67. Завгородня С.П. Економічна десоверенізація держави як один із наслідків глобалізації. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. № 3-4(7-8). С.171-179.
68. Завгородня С.П. Місце та завдання Ситуаційних центрів в системі забезпечення економічної безпеки. *Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи*: Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю “Дні інформаційного суспільства-2015”, м. Київ, 19-20 травня 2015 р. Київ: Видавництво “Тезис”, 2015. С. 80-81.
69. Завгородня С.П. Національні інтереси в економічній сфері: сутність та побудова їх ієрархії. *Аспекти публічного управління*. Дніпро: ДРІДУ НАДУ. 2015. №1-2. С. 41-47.
70. Завгородня С.П. Підвищення ефективності енерговикористання як засіб подолання енергетичної бідності: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/pidvischennya-efektivnosti-energovikoristannya-yak-zasib> (Дата звернення 08.09.2020)
71. Завгородня С.П. Пріоритети удосконалення механізмів державної підтримки в умовах трансформування системи управління енергетичним сектором: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/prioriteti-udoskonallya-mekhanizmiv-derzhavnoi-pidtrimki-v> (Дата звернення 08.09.2020)
72. Завгородня С.П. Проблеми відображення соціальної спрямованості в державній енергетичній політиці: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/problemi-vidobrazhennya-socialnoi-spryamovanosti-v-derzhavniy> (дата звернення 21.08.2020)
73. Завгородня С.П. Система державного управління у сфері економічної безпеки України: теоретичний аспект: дис...канд.держ.упр: 25.00.01 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2017. 267 с.
74. Завгородня С.П. Трансформування системи державної допомоги у сфері енергетики в Україні: існуючі механізми та пріоритети їх удосконалення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2020. (2), 87-98
75. Завгородня С.П. Фактори виникнення енергетичної бідності та пріоритетні напрями її подолання: аналітична

- записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energet_bidnist-66a29.pdf (Дата звернення 08.09.2020)
76. Завгородня С.П., Андрушкевич Ф. Экономическая десуверенизация государства как угроза экономической безопасности Украины: Monografia: Wybrane zagadnienia szeroko pojętej inżynierii procesowej. Tom III / pod redakcją Andrzeja Gawdzika. Opole, Polska, 2015. С. 85-93.
77. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році, Аналітична записка. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (Дата звернення 23.08.2020)
78. Закон України “Про боротьбу з тероризмом”. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 108.
79. Закон України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
80. Закон України “Про правовий режим воєнного стану”. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 28.
81. Закон України “Про Раду Національної безпеки і оборони”. *Голос України*. 1998, 3 квітня. С. 1 - 2.
82. Закон України “Про Цивільну оборону України”. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 14. Ст.124.
83. Закон України “Про боротьбу з тероризмом”. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №25;
84. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527) {Із змінами} [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Дата звернення 02.09.2020)
85. Закон України “Про національну безпеку України” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Дата звернення 02.09.2020)
86. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер с англ. под науч. ред. О.И.Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
87. Качинський А. Б. Безпека, загрози та ризик. Київ: ІПНБ РНБО; НА СБ України, 2004. 472 с.
88. *Киссинджер Г.* Мировой порядок. Москва: АСТ, 2016. 544 с.
89. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 219 с.
90. Кириленко В.І., Шевченко М.М. Методологія побудови та використання комплементарної моделі національної економічної безпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія “Економічні науки”*, 2015. Випуск 22. С. 40-50.
91. Клименко Н .Г. Державне управління в умовах надзвичайних ситуацій : навч. посіб. К. : Вид-во НАДУ, 2014. 224 с.
92. Клименко Н.Г. Особливості державного управління в умовах надзвичайних ситуацій: дис... канд. наук з держ. упр: 25.00.01 Київ, 2008. 225 с.
93. Кобець Ю. В. Еволюція політичної системи сучасної України: трансформаційні виклики та особливості реформування після 2014 року. Прикарпатський вісник НТШ Думка. Івано-Франківськ, 2017. № 5–6. С. 51–58.
94. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.

95. Кочетов Э. Геоэкономика как приоритет в изучении состояния мировых дел. URL: <https://www.rapn.ru/in.php?d=5839&gr=1607> (Дата звернення 04.09.2020)
96. Кочетов Э. Геоэкономические войны и глобальная безопасность (формирование “новой ответственности” и поиск институциональных форм ее закрепления). URL: <http://www.viek.ru/18/68-76.pdf> (Дата звернення 04.09.2020)
97. Кочетов Э. Глобалистика: теория, методология, практика. Москва: Издательство НОРМА, 2002. 647 с.
98. Курин С.Я., Воробьев В.П. Болезни государства. Диагностика политической системы государственного управления и права: монограф. Москва: МГИМО (У) МИД России, 2009. 472 с.
99. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія. Харків: ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. 271 с.
100. Лысенко С.А. Теория управления безопасностью социальных систем (организаций): курс лекций. Київ: ДП “Изд.дом “Персонал”, 2014. 460 с.
101. Любінцева О.О. та ін. Глобалізація світового господарства: геопросторовий вимір : монографія. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. 160 с.
102. Люттвак Эдвар Н. Государственный переворот: Практическое пособие. Перевод с англ.: Edward N. Luttvak. Соуп. D’Etat: A Practical Handbook. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2012. 326 с.
103. Мандрагеля В.А. Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. Київ: Видавництво УВЕ, 2003. 570 с.
104. Маньков В.Д. Безопасность общества и человека в современном мире. Санкт-Петербург: Политехника, 2005. 551с.
105. Михальченко М. Інтереси національні. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 295–296.
106. Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис... канд. екон. наук: 08.00.01 / Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Донецьк, 2007. 200 с.
107. Мосов С. Война или мир – выбор за человечеством: монография. Київ: Румб, 2007. 200 с.
108. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т., Т.2. Львів: Світ, 2005. 563 с.
109. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія. Київ: Вид-во КВІЦ, 1999. 464 с.;
110. Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/regulations> (Дата звернення 08.09.2020)
111. Невская А.А. Экономическая блокада. URL: <https://bigenc.ru/economics/text/4927069> (Дата звернення: 04.09.2020).
112. Неклесса А.. Гибридная война и новое чувство реальности. Параметры вооруженных конфликтов в XXI веке. *Независимая газета*. URL: <http://okara.org/2015/09/gibridnaja-vojna-novaja-realnost/> (Дата звернення: 04.09.2020).
113. Новицький Г. В.Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.
114. Норт Дуглас, Уоллис Джон, Вайнгаст Барри. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для итерпретации письменной истории человечества /пер.с англ.Д.Узланера, М.Маркова, Д.Раскова, А.Расковой.

- Москва: Изд. Института Гайдара, 2011. 480 с.
115. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99_5_001-74#Text (Дата звернення: 04.09.2020).
116. Орел М. Г. Взаємозалежність безпеки та стійкості держави, типи, рівні та фактори стійкості держави. Сучасні аспекти науки: II-ий том колективної монографії / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Братислава: ФОП Кандиба т.п., 2020. С. 38-50.
117. Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: Поліграф Плюс “Ц-СІ”, 2019. 320 с.
118. Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: Поліграф Плюс “Ц-СІ”, 2019. 320 с.
119. Орел М.Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки. *Держава та регіони: Науково-виробничий журнал* / [за ред. О. В. Покатаєвої]. Запоріжжя: КПУ, 2017. № 2 (58). С. 11-16. Серія “Державне управління”.
120. Орел М.Г. Місія суб’єктів публічного управління у сфері політичної безпеки щодо забезпечення стійкості соціального порядку // Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1367>. DOI: [10.32702/2307-2156-2019.1.22](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.1.22) (дата звернення: 19.04.2019)
121. Орел М.Г. Трансформація культурного коду та державності в епоху постмодерну та їх взаємозв’язок у контексті політичної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід “Державне управління”*. К, 2019. № 2. С. 95-101. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.2.95](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.2.95)
122. Орел М.Г. Технології й особливості розробки та імплементації управлінських рішень з питань забезпечення політичної безпеки // Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 3.: URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1405> DOI: [10.32702/2307-2156-2019.3.24](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.3.24) (дата звернення: 19.04.2019)
123. Орел М.Г. Визначення основних компонентів моделі забезпечення політичної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід “Державне управління”*. К, 2019. № 6. С. 111-115. DOI: [10.32702/23066814.2019.6.111](https://doi.org/10.32702/23066814.2019.6.111)
124. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави : підручник. / В. Г. Радецький, О. П. Дузь-Крятченко, В. М. Воробйов та ін. Київ: НУОУ, 2010. 592 с.
125. Ососко Я.С., Иванова А.Е. Торговые войны: историко-экономический аспект. *Научные записки молодых исследователей*. 2019. №4. С. 5-10.
126. Полтораков О.Ю. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах. монографія. Київ: Видавництво “LAT & K”, 2009. 300 с.
127. Попроцький О.П. Інформаційна складова стратегічного управління: еоретико-методоогічні засади: монографія / О.П.Попроцький. Київ: АА Тандем, 2020. – 389 с.
128. Пасічник В.М. Формування державної політики національної безпеки України в контексті реалізації української національної ідеї: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2014. 512 с.
129. Понкин И.В. Теория девиантологии государственного управления: неопределенности, риски, дефекты, дисфункции и провалы в государственном управлении. Москва: Буки-Веди, 2016. 250 с.

130. Попович В.М. Теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. 524 с.
131. Почепцов Г. Г. Стратегический анализ. Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела : монография. Київ: Дзвін, 2004. 333 с.
132. Про демографічну безпеку України: Закон України (проект від 15.10.2003 № 4269) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&sk1=5 (дата звернення 27.08.2020).
133. Про державний матеріальний резерв: закон України від 4 січня 1997 року № 51/97-ВР. URL: <https://cutt.ly/ogbs7pW> (Дата звернення 08.09.2020)
134. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> (Дата звернення 04.09.2020)
135. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20180815#n36> (дата звернення 21.08.2020)
136. Про енергетичну ефективність: проект Закону України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/reg-politics/proekti-regulyatornih-aktiv-dlya-obgovorennya-ta-analizi-regulyatornogo-vplivu/proekt-zakonu-ukrayini-pro-energetichnu-efektivnist-3/> (Дата звернення: 17.08.2020)
137. Про енергоефективність, яка змінює Директиви 2009/125/ЄС та 2010/30/EU і скасовує Директиви 2004/8/ЄС та 2006/32/ЄС : Директива Європейського парламенту та Ради 2012/27/ЄС від від 25 жовтня 2012 р. URL: http://saee.gov.ua/sites/default/files/UK_R_Directive_27_2012_2.doc (дата звернення 21.08.2020)
138. Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України : проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445 (Дата звернення: 17.08.2020)
139. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME131588> (Дата звернення: 17.08.2020)
140. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2018 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2018-%D0%BF> (Дата звернення 04.09.2020)
141. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на учасників ринку електричної енергії для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2019-%D0%BF> (Дата звернення 04.09.2020)
142. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.08.2020)
143. Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії: постанова

- Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 р. № 1156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2020)
144. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (Дата звернення 04.09.2020)
145. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”: указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/document/s/3922020-35037> (дата звернення 15.09.2020)
146. Про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС : Директива Європейського парламенту та Ради 2009/72/ЄС від 13 липня 2009 року URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245023096><http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245023096> (дата звернення 21.08.2020)
147. Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС : Директива Європейського парламенту та Ради 2009/73/ЄС від 13 липня 2009 року. URL : <http://old.minjust.gov.ua/file/32544.docx><http://old.minjust.gov.ua/file/32544.docx> (дата звернення 21.08.2020)
148. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF> (Дата звернення 04.09.2020)
149. Прохожаев А.А. Теория развития и безопасность человека и общества. Москва: Ин-октаво, 2006. 288 с.
150. Публічне управління: термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.
151. Резолюція 3201 (S-VI) від 1 травня 1974 року “Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_339#Text (Дата звернення 08.09.2020)
152. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / заг. ред. Д. Г. Лук’яненка та А. М. Поручника. Київ: КНЕУ, 2011. 703 с.
153. Рингач Н.О. Громадське здоров’я як чинник національної безпеки: монографія. Київ: НАДУ, 2009. 294 с.
154. Роберт М. Новое стратегическое мышление: просто о сложном. Москва: Изд-во “Поколение”, 2006. 320 с.
155. Романенко Є.О. Комунікативна політика держави: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ: НАДУ, 2014. 399 с.
156. Руденко О.М. Теорія суспільної стабільності в державному управлінні: монографія Київ: НАКККиМ, 2010. 304 с.
157. Рябцев Г.Л. Актуальні виклики та загрози енергетичній безпеці України. URL: [http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zagrozi---AZ-\(fin\)-40cb6.pdf](http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zagrozi---AZ-(fin)-40cb6.pdf) (Дата звернення 08.09.2020)
158. Свіридов Є. Ю. Інформаційна ємність індикаторів економічної безпеки. Економіка і регіон. 2011. № 3. С. 83–86.
159. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика: монографія / Ф.В.Саганюк,

- О.В.Устименко, М.М.Лобко та ін. Київ: Академпрес, 2017. 182 с.
160. Семенченко А.І. *Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія.* Київ: НАДУ, 2008. 428 с.
 161. Система економічної безпеки держави : монографія / О.С. Власюк та ін.; за ред. Сухорукова А.І. Київ: Стилос, 2010. 685 с.
 162. Система публічного управління в умовах децентралізації влади: механізми горизонтальної взаємодії : монографія / Л.Л. Приходченко, С. Є. Саханенко, П. І. Надолішній та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 332 с.
 163. Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами “небезпека” і “безпека”, та її врахування в теорії публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 16. С. 61–67.
 164. Ситник Г. П. Вплив політичної системи та діяльності політичних партій на розвиток демократії: політико-управлінський аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Державне управління.* Том 12 № 2 (2019) . С. 63-74
 165. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України (теорія і практика) : монографія. Київ: НАДУ, 2004. 408 с.
 166. Ситник Г. П. Інформаційна компонента критичних (надзвичайних) ситуацій у контексті забезпечення державної безпеки. *Науковий вісник: Державне управління.* 2020. №2(4). С.327-339
 167. Ситник Г. П. Про один із підходів щодо концептуалізації соціального явища, яке визначають поняття “національна безпека і теорії публічного управління”. *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського (серія: Державне управління).* Том 30 (69),- № 5. 2019. С.17-22; Ситник Г. П. Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2019. № 8. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=1479> (Дата звернення 08.09.2020)
 168. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою (теорія і практика): монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004 408 с.
 169. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. К.:НАДУ, 2012. 344 с.
 170. Ситник Г.П. Дисфункції, дефекти і дисбаланси в державному управлінні, як загрози національній безпеці. *Науковий часопис Академії національної безпеки.* 2017. № 3-4 (15-16). С.10-24
 171. Ситник Г.П. Концептуалізація соціального явища “національна безпека” в теорії і практиці публічного управління. *Науковий часопис Академії національної безпеки.* 2019. №1-2 (21-22). С.8-30
 172. Скакун Т. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf (Дата звернення 08.09.2020)
 173. Смолянук В. Ф. Військова могутність України: Теоретико- методологічні засади формування та розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): Монографія. Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2000. 466 с.
 174. Смолянук В. Ф. Системні засади національної безпеки. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”.* № 2 (37) 2018. С. 107-126.

175. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: монографія / за заг.ред. Ільчука Л.І., Давидюк О.О., Кривобок Ю.В. Херсон: “ПП Вишемирський В.С.”, 2010. 376 с.
176. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ: Логос, 2011. 416 с.
177. Стояновський В.В. Інституалізація стратегічного аналізу в процесі державного управління у сфері національної безпеки: монографія. Київ: НАДУ, 2018. 692 с.
178. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (Дата звернення 08.09.2020)
179. Суходоля О.М. Проблеми визначення сфери регулювання енергетичної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2019. №1(49). С. 5-17.
180. Твердохліб О.С. Інформаційна політика України: концептуальні засади становлення та перспективи розвитку: монографія. Київ: ПК ДСЗУ, 2019. 240 с.
181. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
182. Тойнби А. Исследование истории: возникновение, рост и распад цивилизаций. Том 1. Москва: АСТ, 2009. 355 с.
183. Туленков М.В. Механізми політичного управління (теоретико-методологічний аспект): монографія. Київ: ПК ДСЗУ, 2010. 160 с.
184. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page (Дата звернення 04.09.2020)
185. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х том. Ред. кол.: Л.Б. Губерський (голова) та інш. Київ: Знання України, 2004. Т.1. 760 с.
186. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х том. Ред. кол.: Л.Б. Губерський (голова) та інш. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
187. Філософія і концептуальні засади наукового вивчення війни : монографія / В.І.Абрамов та ін.; Київ: НАОУ, 2007. 236 с.
188. Філософія і методологічні проблеми воєнної теорії та практики / Л. М. Будагьянц, І. С. Печенюк, М. М. Шевченко та ін. ; за заг. ред. В. Ф. Баранівського. Київ: НАОУ, 2012. 524 с.
189. Фролов А.Ю. Інституціоналізація державного регулювання забезпечення продовольством населення України: дис...канд.держ.упр: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2013. 219 с.
190. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. Москва: ООО “Издательство АСТ”, 2003. 603 с.
191. Хелд Д. и др. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер. с англ. В.В. Сапова и др. Москва: Праксис, 2004. 576 с.
192. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности / Под науч. ред. О. П. Лановенко. Київ, 2004. 572 с.
193. Чаплыгин Н.Ю. О соотношении понятий “устойчивость”, “стабильность”, “безопасность” в

- контексте дослідження
устойчивости государства. *Вестник
международного юридического
института*. № 1 (60), 2017. С.108-
116.
194. Чернятевич Я.В. Роль державного
управління в умовах ведення
сучасних економічних війн. *Науковий
вісник Академії муніципального
управління* : зб. наук. пр. Серія:
Управління. Київ: Акад. муніцип.
Упр, 2004. С. 203-208.
195. Шупілова Л.М. Методика
обґрунтування поняттєво-
категорійного апарату теоретичних
основ політики безпеки. Київ:
Інститут проблем національної
безпеки, 2005. 217 с.
196. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна
безпека України: сутність і напрями
забезпечення : монографія. Київ:
НІСД, 1997. 144 с.;
197. Шляхи удосконалення системи
державного управління
забезпеченням національної безпеки
України: монографія / Г.П.Ситник,
В.І.Абрамов М.М.Шевченко та ін.; за
ред.Г.П.Ситника, В.І.Абрамова,
М.М.Шевченка. Київ:МАЙСТЕР
КНИГ, 2012. –536 с.
198. Шныпко А.С. Экономические войны:
истоки, формы, цели, проблемы,
перспективы : монографія. Київ:
Генеца, 2007. 376 с.
199. Эстулин Д. Секреты Бильдерберского
клуба / пер. с исп. И. В. Жук. Минск:
“Попурри”, 2009. 304 с
200. Directive (EU) 2018/2001 of the
European Parliament and of the Council
of 11 December 2018 on the promotion
of the use of energy from renewable
sources. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&from=BG> (Дата звернення 04.09.2020)
201. Directive (EU) 2019/944 of the
European Parliament and of the Council
of 5 June 2019 on common rules for the
internal market for electricity and
amending Directive 2012/27/EU. URL:
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0944&from=EN> (дата звернення 21.08.2020)
202. IEA fossil fuel subsidies database. URL:
<https://www.iea.org/weo/> (Дата
звернення 04.09.2020)
203. Indicators & Data. URL:
<https://www.energypoverty.eu/indicator-s-data> (дата звернення: 15.09.2020)
204. Gulay V. Internal political risks for the
national security of states in the
polysystem crisis condition (the
example of Ukraine). *Kryzysy we
współczesnej Europie i próby ich
przezwyciężenia*. Toruń: Kolegium
Jagiellońskie-Toruńska Szkoła Wyższa,
2017. S. 81–97.
205. Member State Reports on Energy
Poverty 2019. URL:
https://www.energypoverty.eu/sites/default/files/downloads/observatory-documents/20-06/mj0420245enn.en_.pdf (дата
звернення: 15.09.2020)
206. Observatory Documents. URL:
https://www.energypoverty.eu/observatory-documents?observatory_document_section=70 (дата звернення: 15.09.2020)
207. Opinion of the European Economic and
Social Committee on Energy poverty in
the context of liberalisation and the
economic crisis (exploratory opinion)
[Електронний ресурс] / EUR-Lex
Access to European Union law. –
Режим доступу:
<http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.ten-opinions.19528> (Дата звернення
08.09.2020)
208. PROSCRIBED TERRORIST
ORGANISATIONS [Електронний
ресурс]. - Режим доступу:
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/901434/20200717_Prescription.pdf
209. Regulation (EU) 2018/1999 of the
European Parliament and of the Council

- of 11 December 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1999&from=EN> (дата звернення 21.08.2020)
210. Role and Mission EU Energy Poverty Observatory. URL: <https://www.energy-poverty.eu/about/role-and-mission> (дата звернення: 17.08.2020);
211. Role and Mission. URL: <https://www.energy-poverty.eu/about/role-and-mission> (дата звернення: 15.09.2020)
212. The Global Risk Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf (дата звернення 21.08.2020)
213. The Global Terrorism Index 2019. The Institute for Economics and Peace and University of Maryland. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/08/GTI-2019web.pdf> (дата звернення 21.08.2020)
214. Thema, J., and Vondung, F. (2020) EPOV Indicator Dashboard: Methodology Guidebook. URL: https://www.energy-poverty.eu/sites/default/files/downloads/observatory-documents/20-07/epov_methodology_guidebook.pdf (дата звернення: 15.09.2020)
215. World Energy Outlook – 1999 insights. Looking at Energy Subsidies: Getting the Prices Right. – Paris: International Energy Agency. URL: <http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebsite/2008-1994/weo1999.pdf> (Дата звернення 04.09.2020).

З М І С Т

Передмова	3
Текстова частина	6
Абетковий покажчик	358
Автори статей і термінів	365
Список використаних джерел	366

Навчально-наукове видання
для фахівців-управлінців

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

(СИСТЕМНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ)

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Підп. до друку 28.10.2020. Формат 60x84/16 Зам. №2020-611.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 23,75. Обл.-вид. арк. 18,61. Наклад 300 прим.

Надруковано з оригінал-макету замовника

Видавник і виготовлювач ФО-П Кравченко Я.О.

Свідоцтво №ДК6078 від 13.03.2018 р.

02100, м. Київ, вул. Будівельників, буд. 32/2.

e-mail: 5619531@ukr.net

тел.: (044) 561 95 31 тел.: (067) 506 57 55

www.metodichka.in.ua